ISSN 1512-8180

GODIŠNJAK

BZK PREPOROD

GODINA VIII
Sarajevo 2008.

SADRŽAJ

POLITIKA I DRUŠTVO

Hasan ZOLIĆ, Mirza EMIRHAFIZOVIĆ: *Ciljevi i značaj popisa stanovništva, sa posebnim osvrtom na BiH* 7

Šaćir FILANDRA: *Religija protiv nacije: slučaj Bošnjaka* 21

Dželal IBRAKOVIĆ: *Nacionalni ekskluzivizam kao negacija slobode* 27

Senadin LAVIĆ: *Pusti krajolici: bošnjačka prezimena (rodovi) u povijesnom i prostornom kontekstu istočne Bosne i Hercegovine* 42

Enes PAŠALIĆ: *Brčanski simulakrum* 73

Adnan JAHIĆ: *O članu 10. Ugovora o zaštiti manjina od 10. 9. 1919.* 88

DUHOVNA OBZORJA

Mustafa ef. CERIĆ, reisul-ulema: *Bajramska hutba* 101

GODIŠNJICE

Sto trideset godina od rođenja Husage Ćišića (1878–1956–2008)

Husaga ĆIŠIĆ: *Pisma* 111

KNJIŽEVNI PRILOZI

Mujo MUSAGIĆ: *Pjesme* 125

Ismet BEKRIĆ: *Pjesme* 136

Melida TRAVANČIĆ: *Pjesme)* 143

Kemal MAHMUTEFENDIĆ: *Priče* 149

Mustafa SMAJLOVIĆ: *Glas mrtvaca* 160

REFERENCE BOŠNJAČKE KULTURE

Intervju sa Nedžadom IBRIŠIMOVIĆEM (razgovarao Zulfikar Filandra) 171

Rašid DURIĆ: *Stilemi turcizmi kroz bošnjačku recepciju Njegoševa "Gorskoga vijenca"* 179

Mirsad KUNIĆ: *Povratak Zbirke Milmana Parryja* 200

Sead ŠEMSOVIĆ: *Tesavufski motivi u postupku transkodiranja* 203

Nadija REBRONJA: *Priče o Božijim poslanicima u podtekstu romana* Derviš i smrt *Meše Selimovića* 211

Almir ZALIHIĆ: *Pregled bošnjačke književne produkcije u 2008. godini* 234

PRIJEVODI

Muzaffer KALEOĞLU: *Pjesme* (s turskog jezika prevela Lamija Hadžiosmanović) 265

Ayfer TUNÇ: *Priče* (s turskog jezika preveo Enver Ibrahimkadić) 272

PRIKAZI I OSVRTI

Asim MUJKIĆ: *Esad Zgodić: Ideja bosanske nacije. Sarajevo: Zalihica, 2008.* 287

Fahira FEJZIĆ–ČENGIĆ: *Da zločin ne postane otrcana fraza. Carla del Ponte i Chuck Sudetic: Gospođa tužiteljica. Suočavanje s najtežim ratnim zločinima i kulturom nekažnjivosti. Sarajevo: Buybook: Zagreb: Profil, 2008.* 290

Merima ČAMO: *Dželal Ibraković: Bosna, islam – Bošnjaci: Etnološko-povijesne skice. Sarajevo: Fakultet političkih nauka, 2008.* 298

Elvis FEJZIĆ: *Handžićev znanstveni doprinos našoj osmanistici. Djelo dr. Adema Handžića: zbornik radova sa znanstvenog simpozija (Tešanj, 15. i 16. 12. 2006. godine)* 302

Amir DURANOVIĆ: *Mesud Šadinlija: Prvi korpus ARBiH: nastanak i razvoj 1992–1995. Sarajevo: Ministarstvo za boračka pitanja Kantona Sarajevo, 2008.* 305

Atif KUJUNDŽIĆ: *Poetika i estetika bosanskog znaka. Nijaz Omerović: Izložba crteža. BZK "Preporod", Gradačac, 15. augusta 2008.* 308

IZ "PREPORODOVE" DJELATNOSTI

Hatidža DUMAN: *Izvještaj o radu BZK "Preporod" za 2008. godinu.* 313

Isma KAMBEROVIĆ: *Izvještaj o radu Biblioteke Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod" za 2008. godinu* 319

Adresar općinskih društava BZK "Preporod" u Bosni i Hercegovini 321

Aktivnosti općinskih društava BZK "Preporod" u 2008. godini 327

BOŠNJAČKI MERHUMI (2008)

Isma KAMBEROVIĆ: *Sudionici naše povijesti – umrli 2008. godine* 407

Autori priloga 432

GODIŠNJAK 2008

POLITIKA I DRUŠTVO

Ciljevi i značaj popisa stanovništva, sa posebnim osvrtom na BiH

Hasan Zolić
Mirza Emirhafizović

U posljednje vrijeme dosta se raspravlja o popisu stanovništva u bh. mas-medijima, kao i na brojnim sastancima, na kojima se iznose oprečni stavovi o ovoj temi. Popis stanovništva, domaćinstava / kućanstava i stanova u Bosni i Hercegovini trebao bi se sprovesti 2011. godine u skladu sa Sporazumom o stabilizaciji i pridruživanju koji je naša zemlja 16. 6. 2008. godine potpisala sa EU, kada će to učiniti i sve zemlje članice EU, kao i države u regionu. Popis u BiH nije izvršen 2001. godine, iako je proteklo deset godina od posljednjeg popisa iz 1991. godine, što znači da se ne raspolaže pouzdanim podacima u vezi sa stanovništvom u BiH (ukupan broj, njegova struktura, i ostalo), nego se vrše određene procjene. Cilj ovog rada je na neki način doprinijeti otklanjanju određenih dilema koje se pojavljuju o predstojećem popisu stanovništva u BiH.

Šta je popis stanovništva?

Poznato je da popis stanovništva predstavlja jedan od osnova za davanje slike stanja o demografskim, ekonomskim, socijalnim, porodičnim značajkama jednog društva – zemlje u cjelini. Njime se u redovnim intervalima daje referentna mjera za utvrđivanje broja stanovnika, njegove strukture (biološke, ekonomske, obrazovne i druge) na nivou države, regije i lokalnom nivou. Danas u svim modernim državama popis predstavlja jedinstveni izvor za stvaranje okvira uzorkovanja za određene ankete (anketa o budžetskoj potrošnji, o zaposlenosti, o javnom mnijenju itd.).

Sa ciljem planiranja, a i provođenja razvojnih ekonomskih i socijalnih politika, ili pak određenih naučnih istraživanja, neophodno je raspolagati što pouzdanijim podacima o broju, strukturi, geografskom razmještaju stanovništva itd.

Popis stanovništva, zbog načina njegovog organiziranja, primjene određenih metodologija i standarda, postao je primarni izvor za referentne statistike i za stalno i za prisutno stanovništvo.

Dakle, popisi stanovništva su specijalne, opsežne statističke akcije koje se provode na cijeloj teritoriji jedne zemlje, obično svake dekade, prema jedinstvenoj metodologiji, s ciljem da se dođe do sveobuhvatne i realne slike o demografskim, socijalnim, ekonomskim, porodičnim i drugim karakteristikama stanovništva. S obzirom na to da je stanovništvo izuzetno dinamična kategorija, podaci popisa odnose se na tzv. "kritični momenat" za koji se odabire vrijeme kada je pokretljivost stanovništva najmanja, kako bi se cjelokupna demografska masa fiksirala na tačno utvrđeni momenat.

Savremeni popisi, zasnovani na principima statističke nauke, imaju sljedeće bitne karakteristike:

a. provode se periodično, obično svakih deset godina;
b. po pravilu obuhvaćaju ukupno stanovništvo određenog teritorija;
c. podaci se prikupljaju neposredno od stanovnika, primjenom ekspedicionog načina prikupljanja podataka;
d. podaci popisa se odnose na određeni trenutak – "kritični trenutak" (iako popis može trajati i nekoliko sedmica)[1];
e. jednoobraznost plana (programa) promatranja, koji podrazumijeva da samo u nekim iznimnim slučajevima dopušta za pojedine dijelove popisne teritorije ili za neke grupe stanovništva dopunjavanje programa popisa posebnim tačkama;
f. težnja da se sve operacije popisa provedu u relativno kratkom roku, tj. u roku od nekoliko dana;
g. centralizacija radova, koja je potrebna za puno održanje naučnog principa jedinstva, za tačno ispunjenje kalendarskog plana rada u svim karikama tog plana[2].

Upravo zahvaljujući rezultatima popisa kao osnovnom i najznačajnijem izvoru podataka o stanovništvu, mogu se donositi ekonomske i socijalne razvojne strategije i politike na svim nivoima (od državnog do lokalnog), obavljati administrativne aktivnosti, ali i vršiti pojedina naučna istraživanja.

Podaci o stanovništvu izuzetno su bitni u planiranjima značajnim za svakodnevicu, kao što su, primjerice: gdje sagraditi novu školu ili vrtić, proizvodni pogon, bolnicu, stambeno naselje, kakav tip populacione politike treba voditi, kako poboljšati javni prijevoz, i, uopće, kvalitet života građana.

1 Nejašmić, I. (2005), *Demogeografija: stanovništvo u prostornim odnosima i procesima*, Školska knjiga, Zagreb, str. 15.

2 Zolić, H. (2007), *Demografija* (skripta), Sarajevo, str. 25.

Popis stanovništva prikuplja informacije o svakoj osobi i domaćinstvu u zemlji. U upotrebi rezultata nisu interesantne činjenice o pojedincima. Njegova je svrha dati statističke podatke o društvu i grupama unutar društva kao cjeline. Javnost stoga ima pravo očekivati, i treba je uvjeriti u to, da će osobne informacije date u povjerenju biti poštovane[3].

Prema tome, popis treba gledati kao aktivnost koja se izvodi isključivo iz statističkih razloga, a shodno tome, ne treba ga koristiti za prikupljanje podataka koji će svjesno promovirati političke ili sektaške grupe ili će sponzorirati posebne ciljeve.

Kratak osvrt na dosadašnje popise u BiH od završetka Drugog svjetskog rata

Na teritoriji BiH u sastavu bivše SFRJ provedeno je ukupno šest popisa stanovništva (1948.,1953.,1961.,1971.,1981. i 1991.), s tim da su posljednja četiri bila sa redovnom desetogodišnjom periodikom koju preporučuje Organizacija ujedinjenih nacija i koju održava većina zemalja u svijetu. Popisi kompletnog stambenog fonda u cijeloj zemlji izvršeni su 1971., 1981. i 1991., a djelimičnog dva puta (1950. i 1960.), jer tada nisu obuhvaćena seoska područja. Popis iz 1948. godine, kao prvi poslijeratni popis, imao je cilj puko prebrojavanje stanovništva i njihovog bogatstva, jer su podaci dobiveni ovim popisom poslužili za donošenje Zakona o konfiskovanju imovine (nepokretne i pokretne) u duhu novog društvenog uređenja.

Kao prvi koji ima karakteristike savremenog popisa jeste onaj izvršen 1953. godine u skladu sa uputstvima UN-a i iskustvima stečenim u prethodnom popisu. Svi naredni popisi, do posljednjeg 1991. godine, vršeni su u pravilnim desetogodišnjim intervalima i po svom sadržaju bili su dosta slični, s tim da popisi iz 1961., 1971. i 1981. nisu sadržavali obilježje vjeroispovijesti kao odraz tadašnje dominantne ideologije. Kao posljedica neriješenog nacionalnog pitanja muslimanskog stanovništva, oni su se izjašnjavali kao neopredijeljeni ili su svrstavani među druga dva naroda (Srbe ili Hrvate). Posljednjim popisom, urađenim 1991. godine, uvedene su dodatne rubrike, koje se tiču etno-kulturnih karakteristika stanovništva, koje uključuju etničko porijeklo, jezik (uveden modalitet bosanski jezik) i religiju (vjeroispovijest).

3 *Preporuke za popise stanovništva i stambenog fonda u 2010. godini* (2006): Evropska ekonomska komisija Ujedinjenih naroda i Statistički ured evropskih država, Ujedinjeni narodi, Ženeva, str. 17.

Međunarodne preporuke za vršenje popisa stanovništva i stambenog fonda

U osnovi, ciljevi popisa su identični u svim zemljama, ali postoje i pojedine specifičnosti zbog određenih lokalnih uslova. Uprkos postojanju specifičnih nacionalnih ciljeva popisa, popis mora biti urađen u skladu sa međunarodnim preporukama, odnosno zajedničkim Preporukama Ekonomske komisije UN-a za Evropu i Statističkog ureda Evropske unije – Eurostata, kako bi dobio međunarodnu relevantnost. Načelno, preporukama se definiraju obavezni/osnovni sadržaj (eng. "core-topics") i dopunski/fakultativni (eng. "non-core topics") sadržaj. Svaka zemlja, u pravilu, treba u potpunosti preuzeti obavezni sadržaj, dok dopunski preuzima u zavisnosti od potreba, što znači da te teme mogu, ali i ne moraju biti zastupljene u popisnici (obično se u savremenim uslovima preuzima iznad 50% nesuštinskog sadržaja).

Uobičajene jedinice popisa su: osoba (stanovnik), domaćinstva i stanovi i druge nastanjene prostorije. Na osnovu preporuka UN-a, koje se odnose na populacijske teme, precizno je određeno koje osobe ulaze u popis, i to prema uobičajenom mjestu stanovanja, na bazi čega se izvodi ukupan broj stanovnika[4].

Stanovništvo koje treba popisati:

SUŠTINSKE TEME	NESUŠTINSKE TEME
Uobičajeno mjesto stanovanja	
Ukupni broj stanovnika (izvedena)	

U dosadašnjoj praksi iskazivanja službenih rezultata popisa primjenjivano je načelo tzv. stalnog stanovništva, to jest u mjestu u kojem stalno stanuje. Osoba je u kritičnom trenutku mogla biti u svojem prebivalištu "prisutna" ili "privremeno odsutna". U oba je slučaja iskazivana u naselju u kojem ima prebivalište kao stalni stanovnik.

Ekonomska komisija UN-a za Evropu i Eurostat koriste se nazivom "uobičajeno stanovništvo", kriterij pripadnosti određenom području jest "uobičajeno mjesto stanovanja" (Place of usual residence), a vremensko ograničenje odsutnosti je do dvanaest mjeseci.

Također, preporukama su obuhvaćene i geografske karakteristike, na osnovu kojih se mogu razgraničiti urbana i ruralna područja u BiH, i utvrditi njihov broj. Ti podaci kasnije će se koristiti u brojnim anketnim istraživanjima, naročito onim u vezi sa socioekonomskim značajkama domaćinstva i porodice.

4 Vidjeti više, *Preporuke za popise stanovništva i stambenog fonda u 2010. godini* (2006): Evropska ekonomska komisija Ujedinjenih naroda i Statistički ured evropskih država, Ujedinjeni narodi, Ženeva.

Geografske karakteristike:[5]

SUŠTINSKE TEME	NESUŠTINSKE TEME
Lokalitet (izvedena)	Urbana i ruralna područja (izvedena)
Lokacija radnog mjesta	Lokacija škole, koledža ili univerziteta
	Sredstvo prevoza do posla
	Sredstvo prevoza do škole, koledža ili univerziteta
	Razdaljina do posla i utrošeno vrijeme za putovanje
	Razdaljina do škole, koledža ili univerziteta i utrošeno vrijeme za putovanje

Potom su detaljno obrađene demografske karakteristike, osobito važne za Bosnu i Hercegovinu. Spol, starost i zakonito bračno stanje predstavljaju suštinske teme, dok stvarno (de facto) bračno stanje, ukupan broj živorođene djece, kao i ostali podaci u vezi sa brakom nemaju suštinski značaj.

Demografske karakteristike[6]:

SUŠTINSKE TEME	NESUŠTINSKE TEME
Spol	De facto bračno stanje
Starost	Ukupni broj živorođene djece
Zakonsko bračno stanje	Datum(i) zakonskog braka (brakova) udavanih žena: (i) prvi brak i (ii) trenutni brak
	Datum(i) početka konsenzualne zajednice (ili zajednica) žena koje su ikad bile u takvoj zajednici: (i) prva konsenzualna zajednica i (ii) trenutna konsenzualna zajednica

Kad su u pitanju ekonomske karakteristike, one su potrebne u okviru popisa stanovništva, jer pružaju detaljne informacije o broju i karakteristikama zaposlenih, nezaposlenih i ekonomski neaktivnih osoba za isti referentni period kao i druge demografske i socijalne informacije kako bi se dobila sveobuhvatna slika o socioekonomskoj situaciji.

5 Ibid., str. 158.

6 Izvor: Ibid., str.159.

Trenutno stanje aktivnosti koje se definira kao trenutni odnos neke osobe sa ekonomskim aktivnostima, zasnovan na kratkom referentnom periodu kao što je jedna sedmica ili jedan dan, predstavlja suštinsku temu. Na osnovu ove teme, doći će se do informacija o trenutno aktivnom stanovništvu (to jest radna snaga), zaposlenim i nezaposlenim osobama, zatim o trenutno neaktivnom stanovništvu (tj. osobama koje ne čine radnu snagu). Naredne suštinske teme su: zanimanje, djelatnost (grana ekonomske aktivnosti) i položaj u zaposlenju.

U nesuštinske teme u okviru ekonomskih karakteristika stanovništva, spadaju pretežno stanje aktivnosti, davaoci neplaćenih usluga (volonteri), vrsta sektora (institucionalne jedinice), neformalna zaposlenost, vrsta mjesta na kome se obavlja posao, uobičajeno vrijeme rada, vremenski nedovoljna zaposlenost, trajanje nezaposlenosti, broj osoba koje rade u lokalnoj jedinici firme, glavni izvor sredstava za život, prihod i socio-ekonomske grupe kao izvedena nesuštinska tema.

Ekonomske karakteristike[7]:

SUŠTINSKE TEME	NESUŠTINSKE TEME
Trenutno stanje aktivnosti	Pretežno stanje aktivnosti
Zanimanje	Davaoci neplaćenih usluga, volonteri
Djelatnost	Vrsta sektora (institucionalne jedinice)
Položaj u zaposlenju	Neformalna zaposlenost
	Vrsta mjesta na kome se obavlja posao
	Uobičajeno vrijeme rada
	Vremenski nedovoljna zaposlenost
	Trajanje nezaposlenosti
	Broj osoba koje rade u lokalnoj jedinici firme
	Glavni izvor sredstava za život
	Prihod
	Socio-ekonomske grupe (izvedena)

Zatim slijede obrazovne karakteristike čiji je obavezni sadržaj rubrika o postignutom stepenu obrazovanja, dok se kao neobavezna tema ubraja i pismenost, koja će zasigurno biti zastupljena u našem narednom popisu.

Obrazovne karakteristike[8]:

7 Izvor: Ibid., str. 159.

8 Izvor: Ibid., str. 159.

SUŠTINSKE TEME	NESUŠTINSKE TEME
Postignuti stepen obrazovanja	Obrazovne kvalifikacije
	Oblast izučavanja
	Pohađanje škole
	Pismenost
	Kompjuterska pismenost

Oblast migracija (unutrašnjih i vanjskih) zbog svoje je globalne važnosti i aktuelnosti u Preporukama posebno obrađena, a u suštinske teme ubrajaju se zemlja/mjesto rođenja, zemlja državljanstva, osobe koje su ikada živjele u inozemstvu i godina dolaska u zemlju, ranije uobičajeno mjesto boravka i datum dolaska u sadašnje mjesto stanovanja.

Međunarodna (vanjska) i interna (unutrašnja) migracija[9]:

SUŠTINSKE TEME	NESUŠTINSKE TEME
Zemlja/mjesto rođenja	Zemlja ranijeg uobičajenog mjesta stanovanja u inozemstvu
Zemlja državljanstva	Ukupno trajanje stanovanja u zemlji
Osobe koje su ikad živjele u inozemstvu i godina dolaska u zemlju	Uobičajeno mjesto stanovanja pet godina prije popisa

Ono što je interesantno jeste da niti jedna tema iz grupe etno-kulturnih karakteristika nije suštinska / obavezna, dakle ni pitanja o etnološkom porijeklu, ni o jeziku, niti o religiji.

Etno-kulturne karakteristike:

SUŠTINSKE TEME	NESUŠTINSKE TEME
	Etnološko porijeklo
	Jezik
	Religija

Potom slijede preporuke u pogledu invaliditeta, gdje postoji samo jedna nesuštinska tema, ali je vrlo iscrpno predstavljen okvir za invaliditet i terminologija na osnovu *Međunarodne klasifikacije funkcioniranja, invaliditeta i zdravlja* (ICF), koju je 2001. godine izdala Svjetska zdravstvena organizacija (WHO).

9 Izvor: Ibid., str. 159-160.

Invaliditet: [10]

SUŠTINSKE TEME	NESUŠTINSKE TEME
	Stanje invaliditeta

U dijelu preporuka koje se odnose na karakteristike domaćinstva i porodice, odnosi među članovima domaćinstva imaju karakter suštinske teme, dok su položaj u domaćinstvu, porodično stanje, porodična jezgra, veličina porodičnog jezgra, vrsta privatnog domaćinstva, veličina privatnih domaćinstava, te načini korištenja imovine od domaćinstava izvedene suštinske teme.

Porodice, iako nisu primarne jedinice popisa, izvode se naknadno nakon obrade popisne građe, i to na osnovu izvornih podataka o srodničkom odnosu pojedinih članova domaćinstva prema osobi na koju se vodi domaćinstvo (tzv. "starješini domaćinstva").

Karakteristike domaćinstva i porodice[11]:

SUŠTINSKE TEME	NESUŠTINSKE TEME
Odnos među članovima domaćinstva	Istospolna partnerstva (izvedena)
Položaj u domaćinstvu (izvedena)	Prošireno porodično stanje (izvedena)
Porodično stanje (izvedena)	Vrsta nanovo osnovane porodice (izvedena)
Vrsta porodičnog jezgra (izvedena)	Vrsta proširene porodice (izvedena)
Veličina porodičnog jezgra (izvedena)	Generacijski sastav privatnih domaćinstava (izvedena)
Vrsta privatnog domaćinstva (izvedena)	Pojedinačno ili zajedničko stanovanje
Veličina privatnog domaćinstva (izvedena)	Najamnina
Način korištenja imovine od strane domaćinstva	Trajni proizvodi široke potrošnje u vlasništvu domaćinstva
	Broj vozila na raspolaganju domaćinstvu
	Dostupnost parkinga za auto
	Telefonske i internetske veze

U poglavlju u vezi sa poljoprivredom, predstavljene su dvije nesuštinske teme o poljoprivredi, a to su: poljoprivredna proizvodnja za vlastiti račun i karakteristike svih poljoprivrednih poslova tokom zadnje godine.

Posebno su date vrlo detaljne preporuke za stambene teme, koje uključuju objekte za stanovanje, prebivališta i stambena rješenja.

10 Izvor: Ibid., str. 160.

11 Izvor: Ibid., str. 160-161.

Uključivanje nove teme treba uvijek testirati kako bi se osiguralo uspješno prikupljanje i izrada pouzdanih rezultata.

Razlozi zbog kojih bi trebalo provesti popis stanovništva u BiH

Osim općeg značaja popisa, postoje dodatni brojni razlozi zbog kojih bi trebalo izvršiti popis stanovništva u BiH, neovisno o njegovoj medijskoj politizaciji. Naime, posljednji popis stanovništva u BiH, u okviru bivše SFRJ, izvršen je 1991. godine, kao ujedno i posljednja važnija aktivnost koja je urađena na saveznom nivou. Ni godinu dana od publiciranja rezultata popisa, počeo je rat u BiH (1992.-1995.), koji je uzrokovao desetke hiljada ljudskih žrtava i velike migracije stanovništva, kako vanjske, tako i unutrašnje. Također, razrušen je veliki broj stambenih, privrednih, obrazovnih i kulturnih objekata. Dakle, domete ratnih posljedica po stanovništvo, ali i po stambeni fond, te izgrađene proizvodne i druge kapacitete naše zemlje, realno, jedino je moguće utvrditi popisom stanovništva i stanova, čija je provedba preskočena 2001. godine.

BiH je nakon rata zakoračila u period tranzicije, što se velikim dijelom odrazilo na socioekonomska obilježja stanovništva, u odnosu na prijeratni period. Sumirajući ogromne društvene promjene koje su se desile u BiH unutar jedne decenije, a relevantne su za popis, kao najvažnije mogli bismo izdvojiti sljedeće:

– Disolucija SFR Jugoslavije i sticanje nezavisnosti R BiH (teritorijalni i institucionalni aspekt);

– Izrazito destruktivni rat i novi teritorijalni ustroj države BiH (uspostavljanje dva bh. entiteta – FBiH i RS, deset kantona u FBiH, Distrikt Brčko i formiranje novih općina);

– Proces tranzicije sa planskog na tržišni ekonomski sistem, kojeg prati privatizacija nekadašnjih društvenih firmi i brojne društvene reforme.

Disolucijom (raspadom) Jugoslavenske socijalističke federacije, BiH je stekla nezavisnost, a potom je uslijedilo i njeno međunarodno priznanje u aprilu 1992. godine. Time će naredni popis stanovništva i stambenog fonda biti prvi koji će samostalno organizirati i provesti država Bosna i Hercegovina, naravno, u skladu sa međunarodnim preporukama. Gledano s društvenoekonomskog aspekta, Bosna i Hercegovina je tokom socijalističkog perioda bila relativno egalitarno društvo bez velikih nejednakosti[12].

Rat kao kompleksna društvena pojava spada u političke faktore, koji u svojoj konačnici, dugoročno djeluju na razvoj stanovništva. No, rat tangira stanovništvo određene zemlje ne samo dugoročno, već i kratkoročno, i to prvenstveno povećanjem mortaliteta, a time i smanjenja brojnosti primarno dobnih grupa koje podliježu vojnoj obavezi; zatim smanjenjem broja rođenja, neravnotežom spolne

12 Bieber, F. (2008): *Bosna i Hercegovina poslije rata: politički sistem u podijeljenom društvu*, Buybook, Sarajevo, str. 43.

strukture, stvaranjem tzv. viška žena itd[13]. Rat u BiH je rezultirao općim osiromašenjem društva zbog razaranja domova, velikog broja izbjeglica i uništavanja većeg dijela industrije i ekonomske baze zemlje.[14]

Kao posljedica rata, brojno ruralno stanovništvo nastanilo se u urbanim zonama, čime je *na silu* ubrzan proces deagrarizacije velikog dijela BiH.

Dejtonskim mirovnim sporazumom konstituirana su dva entiteta na teritoriji BiH, čime su uspostavljene i tri agencije/zavoda za statistiku: Federalni zavod za statistiku, Republički zavod za statistiku, na entitetskom nivou, i na državnom nivou Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine. Do 1992. godine Bosna i Hercegovina je imala 109 općina i jedan grad (Sarajevo), a u postdejtonskom vremenu ima 146 općina i četiri grada. Nakon ukidanja općina u okviru Grada Mostara početkom 2004. godine, broj općina u Bosni i Hercegovini je smanjen na 140.[15] Ovo je posebno važno zbog problema uporedivosti teritorije, o čemu treba voditi računa prilikom poređenja podataka različitih popisa onih područja gdje je došlo do pomjeranja granica.

Problem nezaposlenosti prisutan je u svim društvima, posebno onim u tranziciji, među koje spada i BiH, gdje je registrirana izuzetno visoka stopa nezaposlenosti. Sa ciljem procjene radne snage u zemlji, kao i prikupljanja drugih podataka o stanovništvu, Agencija za statistiku BiH zajedno sa entitetskim zavodima do sada je provela dva anketna istraživanja radne snage u BiH. Podaci dobiveni ispitivanjima radne snage podliježu mogućim greškama u uzorkovanju i stoga rijetko daju pouzdane procjene za mala područja ili za detaljne grupe djelatnosti ili zanimanja. Administrativni spisi možda nemaju isti kvalitet kodiranja djelatnosti i zanimanja, niti istu sveobuhvatnost u pokrivenosti stanovništva. Druge lične karakteristike, karakteristike domaćinstva i prebivališta koje su uključene u popisne teme (kao što su obrazovanje, nivo primanja, vrsta prebivališta itd.) usko su povezane sa ekonomskom aktivnošću članova domaćinstva. Stoga je poželjno prikupiti informacije o ekonomskim značajkama članova domaćinstva u okviru popisa kako bi se mogla ispitati međusobna povezanost ovih kategorija podataka.[16]

U postratnom periodu (od 1996. godine), u gradovima BiH intenzivirana je bespravna stambena izgradnja putem koje pojedinci pokušavaju riješiti naglašene stambene probleme.[17]

Prema tome, narednim popisom stanovništva i stambenog fonda u BiH trebalo bi da se ustanove promjene u stanovništvu nastale poslije 1991. godine, kada

13 Wertheimer-Baletić, A. (1999), *Stanovništvo i razvoj*, Mate, Zagreb, str. 2.

14 Bieber, F., ibid., str. 44.

15 Pejanović, M. (2005), *Politički razvitak Bosne i Hercegovine u postdejtonskom periodu*, Šahinpašić, Sarajevo, str. 218.

16 Preporuke za popise stanovništva i stambenog fonda u 2010. godini (2006): Evropska ekonomska komisija Ujedinjenih naroda i Statistički ured evropskih država, Ujedinjeni narodi, Ženeva, str. 55.

17 Bublin, M. (2003), *Rehabilitacija gradova Bosne i Hercegovine*, Buybook, Sarajevo, str. 44.

je, kao što je već rečeno, izvršen posljednji popis stanovništva, domaćinstava i stanova u BiH. Te promjene najviše se ogledaju u teritorijalnom rasporedu i strukturama stanovništva i domaćinstava, koje su u osnovi usko povezane s društveno-ekonomskim promjenama.

Zbog nepostajanja pouzdane migracijske statistike u našoj zemlji, procjene stanovništva rađene u poslijeratom periodu uglavnom su se bazirale na podacima o prirodnom kretanju stanovništva. No, kako je od posljednjeg popisa proteklo skoro 18 godina, a imajući u vidu poremećaj u demografskom razvoju stanovništva koji je uzrokovao rat, to su procjene o broju stanovnika i njegovim strukturama sve manje realne, te je, podvlačimo, jedini način da se dođe do podataka o stanovništvu koji odgovaraju realnom stanju provođenje popisa stanovništva.

Šta treba da se dobije narednim popisom

Narednim popisom, prije svega, treba da se utvrdi broj stanovnika, zatim da se statistički konstatiraju i izraze promjene nastale u posljednjih 18 godina u starosnoj, spolnoj, obrazovnoj, kvalifikacijskoj, profesionalnoj i socio-ekonomskoj strukturi stanovništva u Bosni i Hercegovini. Isto tako, narednim popisom ispitale bi se migracije, kako vanjske, tako i unutrašnje, čiji je obim u spomenutom periodu tijesno povezan, prije svega, sa ratnim zbivanjima, ali i općim društvenim promjenama. Također, ustanovio bi se broj izbjeglih i raseljenih osoba, a na bazi ovih podataka izvodili bi se proračuni o demografskim promjenama (gubicima) u proteklim godinama.

Na osnovu prikupljenih podataka o stanovništvu i podataka o prirodnom kretanju stanovništva, u godinama nakon objavljivanja rezultata popisa, izrađivat će se tablice mortaliteta (smrtnosti) stanovništva[18], proračuni o prosječnom trajanju života i vjerovatnoći doživljenja, tablice fertiliteta, kao i procjene stanovništva do narednog popisa (stanovništvo obuhvaćeno školovanjem, radno sposobno stanovništvo, aktivno i zaposleno stanovništvo, poljoprivredno i nepoljoprivredno stanovništvo, i dr.). Popis stanovništva je također važan za pravljenje populacijskih procjena koje se koriste za izračunavanje suštinskih vrijednosti iz podataka u civilnom registru[19].

Suštinski sastojak kreiranja uzorka je postojanje potpunog, tačnog i aktueliziranog okvira za uzorkovanje. Okvir za popis je skoro uvijek polazna tačka za kreiranje ispitivanja uzoraka domaćinstava. Poznata je činjenica da su nakon

18 Odnosi koji postoje između razine smrtnosti te dobi i spola odražavaju se u tzv. tablicama smrtnosti (u anglomaeričkoj literaturi naziva se Life Table) (Nejašmić, 2005:93). Tablice mortaliteta imaju svoju praktičnu upotrebu, jer se njima najviše koriste osiguravajuća društva i penzijski fondovi, a služe i za procjenu budućeg kretanja stanovništva.

19 *Preporuke za popise stanovništva i stambenog fonda u 2010. godini* (2006): Evropska ekonomska komisija Ujedinjenih naroda i Statistički ured evropskih država, Ujedinjeni narodi, Ženeva, str. 13.

rata u BiH vršena brojna anketna istraživanja koja, iz objektivnih razloga, nisu koristila podatke popisa kao osnovu okvira za uzorkovanje, nego su se bazirala na određenim procjenama, tako da je upitna validnost rezultata tih anketa.

Iz podataka o stanovima, koji će se prikupiti popisom, važne su informacije o strukturi stambenog fonda prema veličini stanova. Ono što je bitno kako za sagledavanje životnog standarda stanovništva, tako i za tržište nekretnina, jesu podaci o strukturi stanova prema starosti (godini izgradnje) i kvalitetu (na primjer, opremljenost stanova kuhinjom, i postojanje centralnog grijanja, elektro i vodovodnih priključaka). Ovim će se doći i do spoznaje o intenzitetu stanogradnje u postratnom periodu, posebice u velikim urbanim područjima kao što su Sarajevo, Mostar, Tuzla, Banja Luka, Bijeljina, Bihać i dr. gradski centri u BiH, kao i disproporciji između broja izgrađenih stambenih jedinica u seoskim područjima i urbanim zonama u proteklom periodu.

Ovim popisom također se treba stvoriti osnova za izradu registra stanovništva, kao jednog od izvora podataka o stanovništvu.

Popis kao jedinstveno statističko istraživanje

Iako je u organizacijskom smislu tzv. veliki popis znatno kompleksniji, on je istovremeno i znatno ekonomičniji nego kad bi se provodila dva ili tri posebna popisa. To naročito važi za terensko provođenje popisa, tj. za prikupljanje podataka kao najskuplju fazu. Naredni popis vjerovatno će nadmašiti popis iz 1991. godine zbog trenda ekspanzije potreba za raznovrsnijim i bogatijim podacima u odnosu na tadašnje vrijeme, kako bi se moglo odgovoriti zahtjevima za popisnim podacima relevatnim za realizaciju grandioznih projekata iz oblasti empirijskih znanstvenih istraživanja, kao i za rješavanje nekih aktuelnih praktičnih problema koji izviru iz svakodnevnog društveno-ekonomskog života. S ovim proširenjem, kao i nužnim proširenjem sadržaja popisnice (upitnika za stanovnika), ukupni obim podataka koje treba prikupiti o osnovnim jedinicama popisa: stanovniku, domaćinstvu i o stanu nalazi se na granici mogućnosti i popisivača i građana koji trebaju dati podatke zadovoljavajućeg kvaliteta. Ipak, u odnosu na komparativnu prednost ovakvog načina prikupljanja podataka, obimnost kao negativna strana se može zanemariti.

Popis stanovništva, domaćinstava i stanova provodi se na osnovu zakona o popisu donesenog u skladu sa parlamentarnom procedurom, kojim se reguliraju sva bitna pitanja koja se odnose na pravnu dimenziju popisa.

Budući da se popis provodi na teritoriji jedne države, bez obzira na njenu unutarteritorijalnu konstituciju, i naredni popis imat će one odlike koje se podrazumijevaju, a to su sveobuhvatnost teritorije i jedinica posmatranja. To znači da će se popisom obuhvatiti svi stanovnici Bosne i Hercegovine, sva domaćinstva u kojima ti stanovnici žive i svi stanovi. Samo tako se može osigurati dobijanje

podataka o brojnosti i strukturama stanovništva, domaćinstava i stanova po svim naseljima, mjesnim zajednicama, općinama i regijama.

Jedinstvenost metodologije popisa na cijelom području države se podrazumijeva, a postiže se primjenom jedinstvenih (unificiranih) uputstava i obrazaca, koje bi isključivo trebala utvrditi Agencija za statistiku BiH, kao krovna statistička institucija u državi.

Promjene u teritoriji općina, kako smo već naveli, kao i promjene u nazivima (toponima) i teritoriji pojedinih naselja, bit će faktor koji će u izvjesnoj mjeri ograničavati uporedivost rezultata popisa na nivou naselja i općina, kao i drugih obilježja koja imaju geografsku odrednicu (migracije unutar zemlje, odnos mjesta rada prema mjestu stanovanja i dr.).

Rezime

Popis stanovništva treba primarno posmatrati kao neophodnu statističku akciju sa ciljem prikupljanja podataka o stanovništvu jedne zemlje. Rezultati popisa daju brojčanu sliku stanovništva, domaćinstava i porodica i od krucijalne su važnosti za administrativne svrhe (npr. za ubiranje mnogih poreza), za donošenje bitnih ekonomskih odluka, za naučna istraživanja i druge aktivnosti, gdje su potrebni pouzdani podaci o stanovništvu.

Bosna i Hercegovina treba novi popis stanovništva, domaćinstava i stanova, jer je došlo velikih demografskih promjena od posljednjeg popisa provedenog 1991. godine. Ratna zbivanja uzrokovala su masovna pomjeranja ljudi, kako unutar, tako i izvan granica BiH, ogromne ljudske žrtve i razaranja objekata različite namjene. Imajući u vidu ove činjenice, nema sumnje da naša zemlja itekako treba popis stanovništva, i bez uslovljavanja EU i drugih međunarodnih subjekata.

Literatura:

Preporuke za popise stanovništva i stambenog fonda u 2010. godini (2006): Evropska ekonomska komisija Ujedinjenih naroda i Statistički ured evropskih država, Ujedinjeni narodi, Ženeva.

Zolić, H. (2007), *Demografija* (skripta), Sarajevo.

Nejašmić, I. (2005), *Demogeografija*: *stanovništvo u prostornim odnosima i procesima*, Školska knjiga, Zagreb.

Wertheimer-Baletić, A. (1999), *Stanovništvo i razvoj*, Mate, Zagreb.

Pejanović, M. (2005), *Politički razvitak Bosne i Hercegovine u postdejtonskom periodu*, Šahinpašić, Sarajevo.

Bublin, M. (2003), *Rehabilitacija gradova Bosne i Hercegovine*, Buybook, Sarajevo.

Bieber, F. (2008) *Bosna i Hercegovina poslije rata: politički sistem u podijeljenom društvu,* Buybook.

Religija protiv nacije: slučaj Bošnjaka

Šaćir Filandra

Identitetska drama Bošnjaka

Unutar bosanskohercegovačkog društva odvijaju se brojni procesi projektiranog savremenog evropeiziranja. Oni su izraženi kroz čitav sistem mjera i aktivnosti koji se čine u Bosni i Hercegovini u pravcu postizanja evropskih standarda s ciljem približavanja evropskim integracijama. Brojni su i heterogeni subjekti evropeiziranja bosanskohercegovačkoga društva, od medija, preko političkih stranaka, nevladinih organizacija, vjerskih zajednica, do svakog stanovnika. Na taj željeni tok društvene transformacije utječe i percepcija kategorije Evrope unutar bosanskohercegovačkih naroda, historijsko iskustvo s tom kategorijom, te aktualni odnos društvenih i idejnih snaga unutar svake nacionalne zajednice ponaosob prema tekućim evropskim integracijama.

Stoga su jedan od bitnih činilaca tog procesa i bošnjačka idejna previranja. Ti idejni tokovi proizvode svojevrsnu bošnjačku identitetsku dramu. Nju proizvodi dinamički međuodnos unutarnjih i spoljnih društvenih utjecaja koji skupa posljednje dvije decenije utječu na stanje i oblik nacionalnog identiteta ovog naroda.

Bošnjački identitet danas se nalazi u procjepu između nacionaliziranja i islamiziranja, odnosno postajanja Bošnjaka nacijom u punini njezinog savremenog značenja ili ostajanja u krnjem identitetu kao vjerske zajednice. Na specifičan način je uspostavljeno jedinstvo, protivrječje, rivalstvo pa čak ponekad i isključivost između nacionalnog i konfesionalnog identiteta. Kategorije nacije, moderniteta, evropejstva i sekularne političke kulture čine jedan blok stavova i vrijednosti, dok drugi blok čine islam, dakle religija, univerzalna islamska zajednica ili umma i islamizam u političkoj kulturi. Pod islamizmom mislimo jednu političku dimenziju islama, politički islam, tj. antimodernu ideologiju koja rješenje za sve probleme čovjeka i svijeta nalazi isključivo u islamu.

U posljednje dvije decenije islamizam u Bošnjaka prijeti njihovom nacionalizmu, iz čega proistječe paradoksalan zaključak o poželjnosti bošnjačkog nacionalizma, što je i hipoteza ovog rada. Nacionalizam u ovom radu mislimo kao

konstrukciju potpunog nacionalnog identiteta, kao svijest koja gradi taj nacionalni osjećaj, a ne kao negativni odnos prema drugoj naciji i drugačijem.

Nacija i Bošnjaci

Svaki nacionalni identitet je otvorena, nedovršena forma, jedna vrsta pojmovne konstrukcije, ali i objektivne realnosti. Za potrebe ovoga rada naciju razumijevamo u duhu teorijskih određenja Anthonyja Smitha i njegovog odnosa etničkog i nacionalnog. Stoga je i svaki govor o nacionalnom identitetu kao takvom – osjećaju zajedničkom i pripadajućem svim njegovim nosiocima – koliko uvjetan, subjektivan, toliko i jezički nužan, objektivan. Zato je i govor o aktualnom stanju nacionalnog identiteta Bošnjaka, i pored te presije pojma nacije nad pripadnicima toga naroda, moguć, nužan i objektivno utemeljen.

Unutar ove nacionalne skupine danas se odvijaju posebni procesi u odnosu na nacije u okruženju. Najmanje su tri objektiva izvorišta te posebnosti. Prvi je u tome što su oni pored Albanaca i Turaka jedna od tri autohtone evropske muslimanske zajednice. Drugi: Bošnjaci su od svih nacija u okruženju bili osporavana nacija, i treći: Bošnjaci imaju nedovoljno razvijenu nacionalnu svijest. Specifičnost ovoga naroda je u posljednje navedenom – nedostatku u izgrađenosti vlastite nacionalne svijesti.

Navodimo nekoliko povijesnih činjenica koje su nužne zarad razumijevanja spomenutog fenomena. Širenjem Osmanlijskog carstva u Evropi sredinom 15. stoljeća iz slavenskog etničkog supstrata je procesom prihvatanja islama stasala autohtona bosanska konfesionalna, potom kulturna i naposlijetku nacionalna zajednica bosanskih muslimana. Ta zajednica je sve vrijeme imala razvijenu distinktivnu svijest o sebi.

U toku četiri i po stoljeća osmanlijske prisutnosti na Balkanu ona nije asimilirana. Zajedničko s Osmanlijama bila je samo država i vjera. Bosanski regionalni i etnički supstrat stanovništva se očuvao kao etnokulturna samosvijest. Slavenski etnicitet i zemaljska bosanska kultura bili su *diferentia specifica* u odnosu na Turkuše, kako su Bošnjaci pogrdno zvali Turke Osmanlije. Nakon Berlinskog kongresa 1878. godine distinktivna osobina Bošnjaka u odnosu na okruženje, prije svega prema pravoslavnima ili Srbima i katolicima ili Hrvatima, postaje islam, njihova religija, te od toga razdoblja traju sve pometnje oko odnosa islama i nacionaliteta u identitetu bosanskih muslimana.

Tri faze razvoja bošnjačkog nacionalnog identiteta

Odnos tih dviju kategorija povijesno je moguće podijeliti u tri faze. Prva od 1878. do 1968. godine; druga od 1968. do 1993. godine i treća od 1993. do našeg vremena.

Prvu fazu karakterizira razumijevanje nacije kao instrumenta modernizacije. Ona je neuporedivo najduža i za sagledavanje današnje bošnjačke identitetske

scene najznačajnija, budući da se pitanje odnosa islama i moderniteta još tada postavilo na prilično dramatičan način. Ipak treba primijetiti da se to pitanje ovdje nije postavilo na način koji bi doveo do raznih ideoloških i kulturnih cijepanja naroda, a kako se to dešavalo brojnim muslimanskim narodima u susretu s modernitetom. Kod Bošnjaka nije bilo radikalnog sukoba modernizma i laicizma, s jedne, te islamskog pripadanja, s druge strane. Možemo tvrditi upravo obrnuto, te reći da je ova muslimanska zajednica svojim ukupnim povijesnim pripadanjem Evropi, i pored prihvatanja načela islamske duhovnosti, provela na izuzetno uspješan način vlastite modernizacijske tokove.

Slavenska islamska zajednica u Bosni, nakon povlačenja Osmanskog carstva iz ovog dijela Evrope, isključivo je tretirana kao vjerska i donekle kulturna. Međutim, nijedna vlast ili ideologija nije se prema njoj odnosila kao prema nacionalnoj, pa čak rijetko kao posebnoj etničkoj zajednici. Sve vlasti i ideologije, dakle austrougarska, jugoslavenska između dva svjetska rata, pa zatim komunistička, tokom ovog razdoblja su poricale poseban narodnosni status toj zajednici, smatrajući je dijelom srpske, hrvatske ili jugoslavenske nacije. Nerijetko je čak u pojedinim krugovima smatrana samo ostatkom mrskog, stranog osvajača.

Svi nabrojani režimi na sebi svojstven način su očekivali i projektirali asimiliranje kao nacionaliziranje te zajednice. Kategorija nacije smatrana je ključnim sredstvom moderniziranja i evropeiziranja bosanskih muslimana. Oni su trebali prihvatiti srpsku, hrvatsku ili jugoslavensku nacionalnu ideologiju, tj. postati Srbi, Hrvati ili Jugoslaveni. Tako su u modernom dobu za običnog bosanskomuslimanskog čovjeka kategorije Zapada, moderniziranja, nacionaliziranja i evropeiziranja postali sinonimi. Jednom riječju, opasnost za njegov duhovni i fizički integritet.

Razumijevanje nacije kao sredstva modernizacije prihvaćala je bošnjačka sekularno obrazovana inteligencija i duže od pola stoljeća je zagovarala "nacionaliziranje" vlastitoga naroda. Ona je s krajnje liberalnih pozicija vjeru smatrala privatnom osobnošću, a naciju političkim opredjeljenjem. Neki su, između ostaloga, bili uvjerenja da se od bošnjačkog etničkog supstrata socijalnim inženjeringom može konstruirati neka druga nacija, budući da islam doktrinarno nacionalno ne postavlja kao središnje pripadanje.

Dakle, bosanski muslimani s početka 20. stoljeća niti su bili posebna nacija niti su to tražili da budu. Nisu imali nacionalnu svijest niti nacionalni pokret, poput onih u svom vlastitom okruženju, bližem i daljem, mada su osjećaj vjerske i kulturne posebnosti čuvali i izražavali.

Islam je postao granični marker bošnjačke etnokulturne zajednice. On je uspostavljao imaginarnu granicu prema drugima, u ovom slučaju okružujućim kršćanskim narodima, pretvorivši se u čvrsti instrument socijalizacije, integracije i konstitucije zajednice. Prema viđenju običnih ljudi, svi procesi moderniziranja – od pojave kupaćih kostima za žene, do evropskih odijela za muškarce, potom interkonfesionalnih škola – percipirani su kao opasnost za vlastiti identitet. To je

kao posljedicu imalo učvršćivanje konzervativizma i izolacionizma, kao bitnih odlika kolektivnog identiteta.

Druga faza, od 1968. do 1993. godine, obilježena je komunističkim priznavanjem bošnjačke nacionalnosti. Odlukom Centralnog komiteta Saveza komunista Bošnjacima je priznat status nacije pod imenom Muslimani, budući da se nisu htjeli pretopiti u neku drugu naciju, a što je bilo i očekivano. Na taj način komunisti su, na prvi pogled, formalno učinili ideologijski presedan, promovirajući jednu vjersku zajednicu u nacionalnu. Međutim, komunisti su suštinski samo ozakonili postojeći i trajući bošnjački narodni identitet. Politički aspekt kategorije nacionalnog kod Bošnjaka time je samo formalno ojačan, budući da je bio ograničen na kadrovsku politiku. Ravnopravni muslimanski politički i nacionalni status bio je reprezentiran politikom tzv. nacionalnog ključa. Vodeće pozicije na svim razinama vlasti proporcionalno su dodjeljivane Srbima, Hrvatima i Muslimanima. Budući da je komunističko društvo bilo službeno ateističko na mjesto religije kao markera nacije došla je nacionalna kultura. Takvo opredjeljenje rezultiralo je afirmacijom bošnjačkog kulturnog identiteta.

U trećoj fazi s propašću komunizma i preimenovanjem Muslimana u Bošnjake 1993. godine vraćanjem vlastitom nacionalnom imenu očekivalo se konačno rješenje bošnjačkog nacionalnog pitanja. Osnovna karakteristika ovog razdoblja je određena kolizija između nacionalno-političkih i duhovno-identitetskih tokova. Ona je podgrijavana brojnim posebnostima nacionalnog konstituiranja Bošnjaka u procesu raspada Jugoslavije. Prije svega, Bošnjaci su jedina nacija ex-Jugoslavije koja nema svoj ekskluzivni nacionalni prostor, budući da s bosanskim Srbima i bosanskim Hrvatima konstituiraju zajedničku državu. Svi ex-jugoslavenski postkomunistički nacionalni pokreti uspjeli su se, prema evropskom modelu nacije-države, konstituirati u okviru vlastitih nacionalnih država.

Stoga je sasvim bilo logično da su u stilu evropske povijesne prakse dominirajuće realpolitike novouspostavljenih nacionalnih država na području ex-Jugoslavije koristile mehanizme etničkog inženjeringa kao sredstvo vlastite nacionalnodržavne konstitucije po principu dominantne većine i marginalizirane manjine. Korištene su metode etničkog čišćenja i "humanog" preseljenja stanovništva. Demografska redistribucija stanovništva trebala je osigurati dominaciju jedne nacije. U Bosni i Hercegovini taj proces je, s obzirom na etničku izmiješanost stanovništva, imao najtragičnije posljedice, uspostavljani su koncentracijski logori, činjeni ratni zločini, i izvršen je genocid nad Bošnjacima. U rat protiv Bosne i Hercegovine, sa ciljem razaranja njene državnosti, bile su uključene susjedne države Srbija, Crna Gora i Hrvatska. Ratom se nastojao razoriti model bosanske države, koji je izuzetak u odnosu na model nacije-države.

Umjesto zaključka: izazov islamizma

Aktualni odnos imeđu islamizma i nacionalizma kod Bošnjaka određen je spoljnim i unutarnjim činiocima. Spoljni činioci – a najbitniji su ratovi tokom ras-

pada Jugoslavije te događanja od 11. septembra 2001. godine u SAD – dominatno utječu na bošnjačku samopercepciju, i to na negativan način. Oni neprestano podstiču Bošnjake da se samopercipiraju prije svega kao muslimani, znači konfesionalno, i to kao muslimani u kršćanskom, nenaklonjenom i neprijateljskom okruženju. Ova muslimanska enklava u kršćanskoj Evropi, prema zastupnicima ovog stava, može opstati samo protezanjem islamske duhovnosti na sva područja života, od politike, preko bankarstva do školstva i industrije zabave.

Na razini svakodnevne svijesti od početka agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992. godine raširen je stav da Bošnjaci stradaju zato što su muslimani, da samo iz toga razloga niko nije htio prekinuti troipogodišnju opsadu Sarajeva niti spasiti stanovništvo Srebrenice. Genocid u Srebrenici je duboko potresao kategoriju Evrope u očima Bošnjaka. Sama Evropa je u bosanskohercegovačkom slučaju istovremeno iskazala svu neodlučnost, ambivalentnost i neefikasnost, do mjere koja traži produbljenije kritičko prosuđivanje njenog moralnog, političkog i vojnog kapaciteta.

Gradnja islamskoga društva u nemuslimanskoj državi neizbježno vodi jedinstvu islama i politike – islamizmu. Krajnje negativne konsekvence ostrašćenog islamizma su satanizacija Evrope i njenih sekularnih društvenih vrijednosti, nipodaštavanje demokratije, liberalizma i korpusa građanskih prava, odbacivanje kategorije nacionalnog u korist vjerskog identiteta, te orijentiranje u traganju za poželjnim modelom društvenog uređenja, preispitujući određene primjere diljem islamskog svijeta.

Bez obzira na sve navedeno možemo sa sigurnošću tvrditi da ne postoji projekt islamizacije bosanskohercegovačkog društva. To znači da ne postoje uopće značajnije društvene i političke snage kojima bi takvo nešto bilo za cilj, a pogotovo ne postoje političke i kulturne pretpostavke za njegovo ostvarenje. Islamski identitet Bošnjaka povijesno je prakticiran kao tolerantan, tzv. je osmanskog tipa. Bošnjaci muslimani su tradicionalna hanefijska pravna škola sa široko razvijenom sekularnom kulturom u pitanju odnosa islama i države.

No, elementi islamizacijskog trenda ne mogu se poricati. U čemu se oni sastoje? Oni su jednim dijelom autonomni. Poslije propasti komunističkog ateizma nastajali su kao vlastito i ponovno slobodno vraćanje religiji i formi njenog življenja kako u privatnom, tako i u javnom području života. Javnost religioznosti, koja je i u bosanskom primjeru često pretjerana, politikantska i preovlađujuće sentimentalna, s vremenom se smanjuje i počinje zadobivati civilne forme. Prisutan je ceremonijalni karakter religioznosti, otvoreno je više vjerskih škola i učilišta, vjeronauka je uvedena kao fakultativni ili obavezni predmet u javnom obrazovanju, intenzivirano je izdavaštvo i prevodilaštvo knjiga, došlo je do pluralizacije tumačenja vjere, što je rezultiralo pojavom sljedbenika drugih pravnih škola i tzv. vehabizma, uspostavljen je niz kulturno-vjerskih manifestacija koje su i drugi naziv za konfesionalizaciju kulture itd.

Drugi aspekt islamizacije je, uvjetno rečeno, spolja izazvan i manifestira se kroz političku instrumentalizaciju religije. Kao i u drugim kulturnim i konfesio-

nalnim zajednicama Balkana postkomunizam je i kod Bošnjaka praćen korištenjem religije u političke svrhe. Ovom prilikom taj fenomen je dodatno predmet pažnje stoga što se radi o islamu, za koga je znanstveno i političko interesiranje u svijetu intenzivirano posljednjih godina. Kod Bošnjaka postoje političke stranke koje islam koriste kao ideologiju za mobilizaciju masa, privlačenje glasača, ali i kao vrijednosni kriterij. One religioznije ljude smatraju kao odgovarajuće za obavljanje niza poslova u području javne djelatnosti. Bezbroj je primjera, među svim narodima u Bosni i Hercegovini, prikrivanja materijalnih, porodičnih i drugih vlastitih interesa kategorijama religioznosti. Na taj način se dodatno stvara lažna predodžba o bosanskohercegovačkom društvu kao izrazito religioznom.

Osim prisustva islamizacijskih elemenata svjedočimo preimućstvo demokratizacijskog toka koji postiže političku realizaciju nacije u obliku države, ustavno implementiranje građanskih prava i nacionalne ravnopravnosti, podržavanje liberalnog građanskog principa te sekularizma, tranzicije i globalizacije, informatizacije, otvoreno društvo i evropske integracije. Osjećanje pripadanja evropskoj pluralnoj kulturi danas jeste dominantan društveni, politički, idejni i vrijednosni trend u Bošnjaka. Ono znači briselsku orijentaciju na političkoj razini te razvoj civilnog društva i njegovih vrijednosti u društvenoj sferi.

Nacionalni ekskluzivizam kao negacija slobode

Dželal Ibraković

Stvaranjem etičke projekcije vrijednosnih sudova u BiH prije rata i kulturalnih pretpostavki za njihove promjene u toku agresije i poslije rata, stvoreni su neprirodni uvjeti za najmanje tri "istine" (između ostalog, i) o osnovnim elementima tzv "generičkog morala". Obnova generičkog morala (i njegovo iskreno usvajanje od većine stanovnika je preduvjet za mentalno ozdravljenje bh. društva. Ekskluzivizam je u praksi na BiH prostorima donio strahovite zločine bez čijih razrješavanja, u smislu suđenja ratnim zločincima, ali i putem poništavanja efekata "kulturne intervencije", (izraz koji koristi Sigmund Freud, u svojim predavanjima u Frankfurtu) neće moći biti prevaziđen koncept ekskluziviteta. Pod ovim terminom (kulturna intervencija) Freud podrazumijeva da velikoj destruktivnosti u ratu prethode "kulturna" obrazloženja koja ističu na "drugoj strani" sve nedostatke, od pokvarenosti potencijalnog protivnika, potrebu pedagoške svrsishodnosti vlastite intervencije, odbrane časti, proglašavanje intervencije za narodni ustanak itd. Nalaze se kulturološka, atropološka, filozofska, vjerska, historijska i druga "naučna" objašnjenja pred vlastitim narodom u njegovom pozivu za destrukciju. Ta kulturna intervencija traje i na početku 2009. godine u smislu korištenja kulture kao novog rovovskog ukopavanja. Ono treba da posluži za afirmaciju ekskluziviteta vlastite nacije. Kultura je opasan pojam XXI stoljeća i u BiH i u svijetu. (Vrcan, 2006.)

Ekskluzivitet "svoje" nacije se nakon sukoba razrađuje kroz "nauku", sredstva informiranja koja djeluju propagandistički, kulturu i njene tvorevine i, što je posebno značajno, izmjenu sistema obrazovanja i prilagođavanja njegovog sadržaja forsiranju etnohomogenizacije i razvoja vlastitog ekskluziviteta na račun "drugog" (u BiH i na račun "trećeg").

Demokratizacija je smrtna opasnost za nacionaliste i zato joj se oni suprotstavljaju.

Pitanje stvarne demokratizacije u BiH je dalje otvoreno, a može se očekivati i intenzivna aktivnost nacionalista u sprečavanju prijema Bosne i Hercegovine u evropske integracije, jer je Evropska unija značajan faktor koji bi svojom obje-

dinjavajućom prirodom poništio sve potencijalne separacije, s obzirom na to da je i ona svojevrsna multietnička federacija, ali federacija liberalne demokratije. (Jović, 2001: 126)

Kako da BiH postane "normalna" država (kao i druge u Evropi)?

U svom nastojanju da uđe u članstvo i NATO-a i EU, Bosna i Hercegovina, kao i druge zemlje tranzicije, pokušava pokazati i dokazati da liči na ove dvije međunarodne asocijacije, da se formatira prema zahtjevima nacije-države, jer sve ono što se Bosni i Hercegovini daje kao uvjet za prijem već postoji u vladajućem obliku nacije-države, posebno na Zapadu . Odnosno, države-članice ovih asocijacija upućuju kandidatima zahtjeve prema svom modelu. Istovremeno, svakom analitičaru je jasno, kada je o BiH riječ, da su takvi zahtjevi ponajviše u "nadležnosti" Bošnjaka, jer značajan dio bh. Hrvata i veći dio bh. Srba, zarad drugih namjera, ometaju ostvarenje "sličnosti" na razne načine – odudarajući namjerno od zacrtanih standarda. Njihova prilježnost u provođenju principa nacije-države usmjerena je prema drugoj državi izvan vlastite u kojoj su rođeni i u kojoj će najveći dio njih zauvijek ostati, te će kao i njihovi i bliži i dalji preci tu (u BiH) naći i ovozemaljski i vječni počinak.

Za Bošnjake, kao i one bosanske Hrvate i Bosanske Srbe koji zajedno s njima žele BiH kao svoju domovinu, to je težak posao i napor koji je povezan sa odricanjem od bilo kakvog pobjedničkog mentaliteta, ali i odstupanjem od uloge žrtve koja (zbog evidentnih žrtava u agresiji, koju su na njih izvršile uglavnom komšije, uz pomoć "svojih" država-nacija) bi bez uvjetovanja trebala biti uvažena. Bošnjaci su prinuđeni da troše energiju i svoj biološki fizički i psihološki potencijal u dokazivanju da su mnogo "evropskiji" nego što to treba da bude bilo koji narod u Evropi. Odnosno, praktičnim aktivnostima treba da dokažu da ne liče, ne samo fizički nego i duševno, na "one tamo" muslimane širom svijeta, a posebno one arapskog porijekla. Naime, Bošnjaci u kršćanskoj Evropi trebaju dokazivati da su tu bili i da, prema najstrožijim kriterijima, zaslužuju da tu i ostanu.

Vestfalski mir, koji je uspostavljen 1648. godine, inaugurirao je neke principe, među kojima i začetak teritorijalnog suvereniteta, koji je, prema nekim autorima, osnovni politički i pravni argument, pa i osnova sistema nacionalne države. Već dugo se model zapadne nacionalne države (čiji je jedan oblik prisutan i u zemljama nastalim na prostoru bivše SFRJ – u različitim varijacijama) tretira kao "nepromjenljiv", međutim, jasno je da je danas jedan od osnovnih oblika te "nepromjenljivosti" (teritorijalni suverenitet) već dobro narušen. "Postnacionalna geografija" jeste prisutni model u svijetu i ona, mada neki primjeri govore i drugačije, ipak, postaje trend. I u takvoj situaciji se pojavljuju razni lokalizmi, odnosno zavičajnosti. Taj zavičajni subjektivitet, čiju osnovu čine uži životni svjetovi, zasnovani na osnovama relativno stabilnog ljudskog postojanja, relativno poznate zajedničke historije i kolektivno proputovanih i lahko prepoznatljivih

prostora i mjesta predstavlja, često, smetnju širenju "opće slike". To se najviše primjećuje u smetnji izgradnji koncepta nacionalne države. Druga opasnost, u prostorno- geografskom smislu, za nacionalnu državu jesu sve češća putovanja i selidbe na ovom svijetu, a posebno jednosmjerno kretanje mladih prema razvijenim zemljama.

Ako velikodržavni pokreti u vezi sa Bosnom i Hercegovinom nisu (za sada) ostvarili svoju osnovnu funkciju – podjelu Bosne i Hercegovine, onda su uspjeli da uspore i za dalju historiju odgode formiranje nacionalne države u kojoj bi Bošnjaci bili apsolutno većinska nacija.

Dodatnu snagu, osim etničkog čišćenja i protjerivanja, ovim nastojanjima i nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma daju postupci otezanja s primjenom i nemogući uvjeti življenja, koji vrše dodatno preseljenje Bošnjaka. Istovremeno, etnički inženjering (i poslije Daytona) radi na "proizvođenju" posebno srpskog naroda (adaptacija Srba iz Hrvatske, pa i sa Kosova u BiH).

Prostor određene zemlje može biti: a) "tlo" ili "zemljište" i b) teritorija. Kada u Bosni i Hercegovini nakon Daytona njene konstitutivne nacije govore o "zemljištu", možda i misle na konkretno i isto zemljište u konkretnom lokalnom zavičaju koji se nalazi u Bosni i Hercegovini, ali kada govore o "teritoriji" zemlje ili "rodnom tlu", onda imaju različite predstave o tome. Tu se pojavljuju razlike u varijacijama tema: grunt, tlo, zemljište, otadžbina, domovina, rodna gruda itd. Ovi raskoraci sve više služe kao presudni element opravdavanja državnog legitimiteta i državne vlasti, dok se ideja o naciji sve više preseljava ka drugim diskursima lojalnosti i afilacije – koji su nekada lingvistički, nekad rasni, nekad vjerski, ali vrlo rijetko teritorijalni. (Apaduraj, 2000.)

Bosna i Hercegovina u etnokulturalnoj heterogenosti

U situaciji etnokulturalne heterogenosti gotovo da nema idealnih obrazaca za rješenje etničkih sukoba (Kymlicka, 2000: 2) Tek početkom devedesetih godina XX stoljeća počinju ozbiljniji teorijski pokušaji da se osvijetli etnička heterogenost i utvrde načini prevazilaženja sukoba. Talas etničkih sukoba, posebno na jugoistoku Evrope, obnovio je teorijske rasprave iz koji se mogu izvući pouke da tranzicija ne ide u očekivanom smjeru. Na samom početku rušenja komunizma (preko rušenja Berlinskog zida) bio je izražen vrlo utjecajan stav da će na pepelu komunizma doći do nicanja novog demokratskog poretka na volšebno "normalan" način. Razlog što do toga nije došlo najčešće je navođen u "odleđenom" nacionalizmu. Međutim, i unutar samih zapadnih demokratija postoje mnogi momenti koji upućuju na nužnost ponovnog tretiranja nacionalnog pitanja: izražena netrpeljivost većine prema imigrantima i izbjeglicama, posebno u Francuskoj, Velikoj Britaniji, Njemačkoj, pa i SAD-u. Političko oživljavanje i

mobilizacija domorodačkih naroda, proizvelo je nacrt Deklaracije UN-a o pravima domorodačkih naroda, a stalno se kao prijetnja javljaju potencijalne secesije i unutar nekih od najperspektivnih zapadnih demokratija, od Kvebeka (Kanada) do Škotske, Flandrije i Katalonije. Priznavanje samoproglašene nezavisnosti Kosova, početkom 2008. godine, od najrazvijenijih zemalja svijeta kao da samo ovjerava dodatnom argumentacijom ovaj stav. Iskustvo komunističkih zemalja i prisutni problemi etnokulturalne heterogenosti na Zapadu natjerali su veliki broj teoretičara da se ozbiljnije bave ovim pitanjem.[1]

Iz liberalne tradicije proističe određeni mit o "etnokulturalnoj neutralnosti".

Prema ovom mitu, liberalne države tretiraju kulturu na isti način na koji tretiraju religiju, odnosno kao nešto što su građani slobodni da njeguju u privatnom životu (sa jednim jedinim ograničenjem da poštuju istovjetna prava drugih), ali to nije briga države. Isto kao što isključuje zvaničnu religiju, liberalizam odbacuje mogućnost uspostavljanja zvaničnih kultura, koje bi imale povlašten status u odnosu na druge moguće kulturne pripadnosti. Neki autori (kao Michael Walzer) tvrde kako liberalizam pretpostavlja "odsječno razdvajanje države i etniciteta". Država je "neutralna s obzirom na jezik, historiju, literaturu, programe" etničkih i nacionalnih grupa. Na osnovu toga se u teorijama pojavljuje razlikovanje liberalne "građanske nacije" (*civic nations*) od neliberalne "etničke nacije" (*ethnic nations*). Etničke nacije, u takvoj projekciji, smatraju reprodukciju određene etnonacionalne kulture i identiteta jednim od primarnih zadataka. S druge strane, "građanske" nacije su neutralne prema etnokulturalnim identitetima njihovih građana – pripadnost naciji ovdje se definira isključivo u terminima prihvatanja određenih principa demokratije i pravde.

"Liberali priznaju značaj društvenih veza i pripadnosti zajednici, ali oni pretpostavljaju da se individue mogu distancirati od svojih društvenih uloga i pripadnosti, i da mogu prihvatiti, odigrati i odbaciti svaku od njih po želji (iako ne sve, verovatno ni mnogo njih u isto vreme). Stoga su volja, izbor, refleksija i procenjivanje od ključne važnosti za liberalnu ideju osobe." (Tamir, 2002: 74)

Ovaj neutralistički princip često se ističe kao osnovni razlog za odbacivanje bilo kakvih manjinskih zahtjeva za posebnim pravima, koja bi bila izvan građanskih i političkih prava dodijeljenih svim građanima. U praksi se to pokazuje kao mit koji nema osnova, jer ako SAD nema zvaničnog jezika, to ne znači da sva djeca u školi ne uče engleski jezik, pravna je obaveza da imigranti stariji od 50 godina moraju naučiti engleski ako žele biti primljeni u državljanstvo, ustroj federalnih jedinica je takav da omogućava anglofonskom stanovništvu većinu u svih 50 država.

Ono suštinski etničko počelo se pojavljivati u sferi političkog, dovodeći u pitanje funkcioniranje političkog života nacije: njegove mehanizme reprezentiranja

1 W. Kymlicka iznosi da je tek devedesetih godina XX stoljeća došao jedan broj cjelovitih filozofskih rasprava na engleskom jeziku kao npr: Will Klymicka: *Multicultural Citzemship: A Liberal Theory of Minority Rights*, Oxford University Press, 1995.; Charles Taylor: *The Politics of Recognition,* Princeton University, 1992.; Tamir Yael: *Liberal Nationalism*, Princeton University Press, 1993. (Kymlicka, 2000: 48-51.)

i njegove principe legitimnosti. Preciznije rečeno, etničko se pojavljuje agresivnije, ugrožavajući sferu političkog i građanskog, ali se ono nikada nije ni potpuno povuklo: "Jasno je da demokratske nacije (primjerene za društva Sjeverne Amerike i Zapadne Evrope, primjedba Dž.I.) nema ako je broj onih koji se ponašaju kao formalni građani mali, kao što je slučaj u nekim nezapadnim zemljama u kojima država ne uspeva da transcenduje etničke solidarnosti... Demokratska je nacija postala konkretna utoliko što je izvor kolektivnog identiteta, morala, strasti i postupaka: nacionalna integracija je stvorila, po rečima Norberta Elijasa, specifični socijalni habitus." (Šnaper, 1996:142- 143)

U ovom kontekstu je nužno zastati i približiti se stvarnosti BiH, koja zahtijeva suprotan proces koji u njenoj historijskoj paradigmi treba da pronalazi redemokratizaciju nacije. Šta je to zajedničko historijsko iskustvo, odbrana slobode, racionalnost, demokratsko odlučivanje – naprotiv, ove sve elemente je teško pronaći jer sve nacije nose sobom "vlastito historijsko iskustvo", svoju "revoluciju" (ustanak, ujedinjenje i sl.). U agresiji na BiH je bitno promijenjena struktura stanovništva, ali stanje te strukture je takvo da, usprkos katastrofalnim posljedicama, sa ostvarivanjem dejtonskog principa povratka "svih na svoje" otvara realnu šansu obnove javnog prostora BiH približno onom od prije agresije. Sigurno je da ništa više neće biti isto, te da je etnički nacionalizam odnio pobjedu, jednu od mnogih u historiji ljudske destruktivnosti. Ali ta pobjeda je Pirova pobjeda za sve, a podaci koji slijede trebali bi dati više svjetla na činjenicu da se, mada teško, povratak ostvaruje i prevazilazi homogenizacija i ekskluzivizam "vlastite" nacije.

Etničko čišćenje (ni)je završeno

Ukupan povratak u BiH od 01.01.1996. godine do 31.10.2005. godine									
povratak 1996. - 2005.		FBiH	%	RS	%	Brčko	%	UKUPNO BiH	%
Bošnjaci	izbjeglice	256.876	91,74%	22.973	8,20%	149	0,05%	279.998	63,35%
	raseljeni	205.152	59,26%	126.048	36,41%	14.996	4,33%	346.196	60,81%
	svega	**462.028**	**75,61%**	**149.021**	**24,39%**	**15.145**	**2,48%**	**626.194**	**61,92%**
Hrvati	izbjeglice	74.995	88,58%	7.858	9,28%	1.806	2,13%	84.659	19,15%
	raseljeni	39.778	89,32%	2.815	6,32%	1.940	4,36%	44.533	7,82%
	svega	**114.773**	**88,84%**	**10.673**	**8,26%**	**3.746**	**2,90%**	129.192	12,78%
Srbi	izbjeglice	51.053	70,84%	21.009	29,15%	9	0,01%	72.071	16,31%
	raseljeni	99.849	56,81%	73.440	41,78%	2.482	1,41%	175.771	30,88%
	svega	**150.902**	**60,89%**	**94.449**	**38,11%**	**2.491**	**1,01%**	247.842	24,51%
Ostali	izbjeglice	4.439	84,28%	828	15,72%			5.267	1,19%
	raseljeni	2.095	75,28%	688	24,72%			2.783	0,49%
	svega	**6.534**	**81,17%**	**1.516**	**18,83%**			8.050	0,80%
UKUPNO	izbjeglice	387.363	52,76%	52.668	20,60%	1.964	9,19%	441.995	43,71%
	raseljeni	346.874	47,24%	202.991	79,40%	19.418		569.283	56,29%
	svega	734.237	72,60%	255.659	25,28%	21.382	2,11%	1.011.278	100,00%

IZVOR: Statistike, Predstavništvo UNHCR u BiH

Iz: *Uporedne analize (2005: 209)*

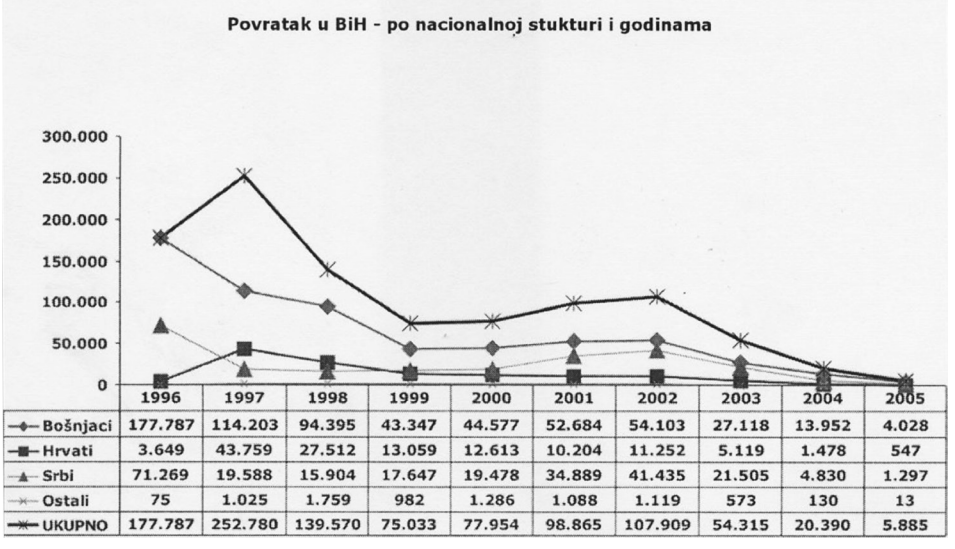

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Bošnjaci	177.787	114.203	94.395	43.347	44.577	52.684	54.103	27.118	13.952	4.028
Hrvati	3.649	43.759	27.512	13.059	12.613	10.204	11.252	5.119	1.478	547
Srbi	71.269	19.588	15.904	17.647	19.478	34.889	41.435	21.505	4.830	1.297
Ostali	75	1.025	1.759	982	1.286	1.088	1.119	573	130	13
UKUPNO	177.787	252.780	139.570	75.033	77.954	98.865	107.909	54.315	20.390	5.885

Iz: *Uporedne analize (2005: 210)*

Pregled izbjeglica iz BiH - prema zemljama prihvata

Zemlja prihvata izbjeglica iz BiH od 1992. do 1995.	Evidentirano bh. izbjeglica od 1992. do 1995.	Promijenili zemlju prihvata	Repatrijacija u BiH od 1996. do 2005.	Trenutni broj bh. izbjeglica u zemlji prihvata
Australija	15.000		800	14.200
Austrija	86.500	5.500	10.100	70.900
Belgija	5.500		500	5.000
Češka	5.000	1.000	1.000	3.000
Danska	17.000		1.600	15.400
Francuska	6.000	100	900	5.000
Grčka	4.000	400	600	3.000
Holandija	22.000	2.000	4.000	16.000
Hrvatska	170.000	52.000	56.000	62.000
Italija	12.100	2.000	2.000	8.100
Kanada	20.000	1.000	600	18.400
Mađarska	7.000	1.000	2.500	3.500
Makedonija	9.000	4.800	3.750	450
Norveška	12.000	1.300	2.500	8.200
Njemačka	320.000	52.000	246.000	22.000
Ostale zemlje	13.500	1.200	1100	11.200
SAD	20.000	1.000	1.500	17.500
Slovenija	43.100	23.200	15.000	4.900
Srbija i Crna Gora	297.000	50.000	110.000	137.000
Španija i Portugal	4.500	1.000	1.000	2.500
Švedska	58.700		1.900	56.800
Švicarska	24.500	2.600	11.000	10.900
Turska	23.500	17.800	4.650	1.050
Velika Britanija i Irska	4.100	100	1.000	3.000
UKUPNO	1.200.000	220.000	480.000	500.000

Iz: *Uporedne analize (2005: 48)*.

Mada je je prisutna *ponovna nacionalizacija* (koja se često naziva i "etnicizacija", pri čemu se termini "nacionalno" i "etničko" u trećem mileniju miješaju), odnosno fragmentacija društva po nacionalnim osnovama, jasno je da su prethodna društva (pretkolonijalna, odnosno prednacionalna) proizašla iz svojevrsnog sjeckanja cjelina koja nisu "bahnula s nebesa", nego su bila, po svemu sudeći, uklopljena u kontinuiranu mrežu odnosa, obrazujući na taj način "lanac društva" ("mrežu"). To se može s pravom reći i ima jače uporište nego da se govori o nepovezanim, dovoljnim za sebe ("nebeskim", ili na bilo kakav način "odabranim") ili u sebe zatvorenim grupama.

Na prostoru bivše Jugoslavije nova komunistička vlast negirala je postojanje tih prethodnih, historijski potvrđenih kontakata i suživota na ovom prostoru, čime je uvodila osnovicu za drugu vrstu suživota pod formom nacionalne ravnopravnosti uobličene u ideološku floskulu "bratstvo i jedinstvo". Nakon sloma tog koncepta, čak i Zapad najčešće gubi iz analitičkog vidokruga postojanje tih interakcija i prije stvaranja Kraljevine Jugoslavije, odnosno SFRJ, pa se prethodni pluralizam zamjenjuje novim, jer "stari" nije valjao (sa obrazloženjem: da je valjao, ne bi došlo do eskalacije etničkih sukoba). Čak se negira, uglavnom sa ideološkim razlozima, i nesumnjiv utjecaj koji je i koncept "bratstva i jedinstva" ostvario na razvoj multilateralnosti društava većeg broja naroda koji govore sličnim (međusobno razumljivim) jezicima. Na primjeru BiH to se ogleda kao stalno nametnuti diskontinuitet spram nekih tradicionalnih stanja, koja, kao u nekom "sudbinskom određenju", prosto tjeraju da se situacija u BiH dovede do stanja

kada se kao najbolje rješenje nudi razgraničenje. Pri tome, takvo nešto u prethodnoj historiji nije padalo na pamet niti jednoj od državnih tvorevina u kojima se Bosna i Hercegovina nalazila.

Od samog početka procesa dezintegracije socijalističkih multinacionalnih država nuđeni su mnogi "korisni" savjeti. Jedni su govorili da je najbolje da se konstitutivni narodi izdvoje u državice, a poslije da pristupe integracijama. Događaji koji su uslijedili nakon raspada Jugoslavije, naprimjer, više daju prava mišljenju, poput Wolker Connora, da što veću autonomiju neka etnička grupa uživa to je generalno manja motivacija da se ostane u okviru zajedničke države (Connor, 1994.)

Usavršavanje državnog okvira koji bi bio u stanju da "izdrži" etničku heterogenost, jeste problem koji stoji otvoren pred multilateralnim istraživačima, imajući u vidu da početkom XXI stoljeća praktički nema države koja ima "čist" etnički sastav. Pošto je kulturni pluralitet trajna karakteristika savremenih društava, potrebno je da se "medicina", koja je primjenjivana na etničke konflikte, bolje upozna i usavrši. U svemu tome vrlo je važno pitanje i sa koliko socijetalnih kultura pojedino društvo raspolaže. Odnosno, da se sagleda da li su one kompatibilne, sklone saradnji ili su suprotstavljene međusobno, te kakav je njihov odnos prema okolini.

Postoji li jedna, tri ili više "socijetalnih kultura" u Bosni i Hercegovini?

Jedna od najvažnijih determinanti sposobnosti kulture da preživi opisana je odgovorom na pitanje da li je njen jezik ujedno i jezik državne vlasti, odnosno da li se njen jezik upotrebljava u javnom obrazovanju, sudstvu, zakonodavstvu, socijalnim službama, zdravstvenom sistemu itd. Javno finansiranje obrazovanja na maternjem jeziku od suštinske je važnosti, pošto se ovim garantira prenošenje jezika i s njim povezane tradicije na sljedeće generacije. Bez obzira na demokratiju, činjenica je da vlade raspolažu sa gotovo polovinom nacionalnog dohotka u konkretnoj zemlji, jezik koji se koristi u organima vlasti određuje i prednosti ili inferiornosti lingvističke grupe. Iz ove perspektive treba posmatrati i pitanje jezika u BiH oko stvarne jednakopravnosti naroda na prostoru cijele BiH.

I dok se kao "neupitnim" tretiraju srpski i hrvatski jezik, dotle se dugo vremena vode rasprave o "utemeljenosti" bosanskog jezika. Pitanje bosanskog jezika je, ustvari, pitanje priznavanja Bošnjaka kao nacije i duboko je povezano sa svojatanjima BiH. Neprihvatanje bosanskog jezika od Srba i Hrvata, nosi sobom negaciju Bošnjaka iz diskursa velikodržavnih projekata, ali je i nastavak jedne grube jezičke politike iz prethodnog perioda, kada je srpskohrvatski jezik bio državni jezik koji su morali svi narodi da uče. I tu ne bi bio problem da se taj zajednički jezik učio uz nadopunu uzajamnog poznavanja jezika svojeg susjeda. To se dešavalo uz nipodaštavanje jezika "susjeda" (Slovenaca, Albanaca, Makedonaca, Mađara, kajkavskih narječja, ikavskih itd.) i, samim time, je predstavljalo jednu grubu vrstu ekskluzivizma koja je bila na djelu i pored širokog transparen-

tnog isticanja da je jezička politika adekvatna ustrojstvu multietničke federacije. To je bio svojevrsni imperijalizam i bahatost, što je imalo kao posljedicu da se jednostavno – nije razvijala "potreba" za prilagođavanjem i razumijevanjem. Kao da se željelo da se sh./hs. jezička struktura osjeća nadmoćnom i gospodarskom. U kasnijoj fazi (S)rpska i (H)rvatska nacija su nastavili takvo ponašanje. U razgovoru Srba i Albanaca na Kosovu, naprimjer, trebaju neutralni prevodioci! (Spahić, 2001: 107-110) A ova dva naroda žive stoljećima zajedno! Zbog sh./hs. ekskluzivnosti narodi (i narodnosti) nisu razumjeli jedni druge, što je paradoks bez presedana jer se nigdje nije učio niti slovenski, ni makedonski, niti albanski jezik, makar fakultativno.

Državne odluke o jeziku javnog obrazovanja (i javne upotrebe jezika u cjelini) jesu, ustvari, odluke o tome koja će lingivistička grupa (dugoročno) preživjeti.

Socijetalna kultura je teritorijalno koncentrirana kultura utemeljena u zajedničkom jeziku koji se koristi u širokom spektru socijetalnih institucija, kako u javnom tako i u privatnom životu (škole, mediji, pravo, državna vlast itd.). Ova kultura pokriva cjelokupnu oblast ljudskih aktivnosti, uključujući socijalni, obrazovni, religijski, ekonomski i rekreacioni život. Socijetalne kulture modernog doba su nužno pluralističke. Promocija zajedničkog života se ohrabruje kroz zajednički jezik. Zapravo, kako kaže Gerald Johnson, vlada jedna historijska ironija u činjenici "da se nijedno poliglotsko carstvo starog svijeta nije usudilo da bude tako nemilosrdno u nametanju jednog jedinog jezika cjelokupnom svom stanovništvu na način na koji je to učinila ova liberalna republika (SAD, primj. Dž.I.) posvećena maksimi da su svi ljudi stvoreni jednaki" (Kymlicka, 1999.)

U razmatranju ovakvog stava, mora se kalkulirati i sa činjenicom da su tvorci savremene SAD imali u vidu iskustva "poliglotskih carstava starog vijeka" koja su, uzgred rečeno, sva propala djelomično i i iz razloga što nisu izgrađivali sisteme kulturalne identifikacije koja se ostvaruje putem zajedničkog jezika i njegove upotrebe. Naravno, ta carstva su bila u vrijeme kada je pismenost bila vrlo niska, a komunikacijske veze među različitim dijelovima velikih carstava bile veoma malehne ili nikakve. Širenje jezika socijetalne kulture na cijeloj teritoriji države zove se *Nation – building*, odnosno, ne samo i doslovno sama izgradnja nacije nego i "izgradnja i unapređenje nacije". Pri tome se misli da je ovaj princip u funkciji izgradnje demokratije, a ne samo imperijalističkih ili etnocentričkih pobuda (standardizirano javno obrazovanje je u funkciji izgradnje ravnopravnosti – da svi imaju šanse u modernoj ekonomiji, ravnopravnog pristupa zajedničkim institucijama, te za kreiranje solidarnosti unutar demokratskih država), izgradnje zajedničkog identiteta i pripadnosti kroz zajednički jezik radi osiguranja socijalne jednakosti i političke kohezije u modernim državama.

Tako su sve zapadne države angažirane u ovom procesu "izgradnje i unapređenja zajedničke nacije", odnosno u procesu afirmacije zajedničkog jezika, u kreiranju svijesti o zajedničkoj pripadnosti i ravnopravnom pristupu socijalnim ustanovama zasnovanim na tom jeziku. [2] Da li ovakav jedan pristup čini neprav-

2 E. Gellner i B. Anderson govore o sveprisutnosti ovog procesa.

du manjinama (dakle, ne-neutralnost u ovom procesu, nego princip pravde)? Na prostoru Bosne i Hercegovina čak se ne prikriva nepravednost ili nepravda kao vrlo važan segment potiranja manjine, njenog obespravljivanja i isticanja nepoželjnosti.

Ako jedno moderno društvo ima "službeni jezik" u najpotpunijem značenju te riječi, kao od države sponzorirani, promovirani izdefinirani jezik i kultura, na čijoj osnovici funkcionira i ekonomija i država, tada su ljudi koji pripadaju ovom jeziku i kulturi očigledno u neizmjernoj prednosti. Ljudi koji govore druge jezike značajno su hendikepirani (Taylor, 1997).

Sa ciljem golog opstanka i biološkog preživljavanja Bošnjaka u toku agresije, posebno u situaciji kada su otpočeli sukobi Hrvata i Bošnjaka, intenzivirane su veze sa islamskim zemljama, često podsticane univerzalnim pozivom o muslimanskoj solidarnosti. Pomoć u borbi za opstanak muslimana Bosne (Bošnjaka) bila je materijalna i u ljudstvu. I na taj način je ispunjen jedan od ciljeva agresije – svaki "konstitutivni segment" je dobio "svog" sponzora i pomagača i tako se relativizirao osnovni cilj agresije – ostvarivanje velikodržavnih – nacionalističkih koncepata Hrvatske i Srbije. Time *su druga dva "konstituenta" dobili univerzalnog protivnika – islamske zemlje i time su oživjeli stari animoziteti izraženi kao negativno historijsko sjećanje na dolazak Osmanlija.* Na taj način, između ostalog, Bosna i Hercegovina je postala svojevrsni poligon pokvarenih vremeplova i pomiješanih historijskih datuma. U skladu s tim su bili i sudionici koji kao da su pristigli sa snimanja filmova već davno pregledanih i poznatih scenarija: marširali su ustaše i četnici, nicali koncentracioni logori, ubijalo se, proganjalo, silovalo, palilo kao u nekom najcrnjem hororu. Tu su bili i bradati ljudi sa turbanima i krivim sabljama, ali i ukrajinski, grčki i rumunski desperadosi, ruski vagabundi i probisvjeti iz Legije stranaca, pacijenti i doktori psihijatrijskih klinika…

Dejtonski sporazum je samo potvrdio isti princip koji je generirao sukobe prije 1991. godine. Insistiranje na (isključivo) etničkom – nacionalnom identitetu na račun građanskog identiteta proizvodi stanja grčevite odbrane "svojeg" *etnoprostora* koji je u BiH proizveden vještački, odnosno iz agresije proisteklog stanja zasnovanog na nepravdi, sili i uopće neprirodnom stanju, koje kao takvo teško da može biti zadržano. Presuda za genocid počinjen u Srebrenici od Međunarodnog suda pravde u Haagu i proglašenje 11. jula Danom sjećanja na Srebrenicu na osnovu Rezolucije, mogao bi predstavljati značajan moralni kapital koji se zbog njegove (za sada samo) etičke strane ne smije unaprijed odbaciti.

Može li se dogoditi da se i u BiH, kao i drugdje u Evropi rat pojavljuje kao onaj faktor koji podstiče potrebnu modernizaciju?. Kroz tu fazu ("odbrambenog moderniziranja") prošli su i Francuska, Španija, Osmanlije, Japan. Mahmud II je nakon upada Napoleonove vojske i modernizacije Egipta požurio sa modernizacijom i masakrom janjičara i dramatičnim povećanjem vlasti centra praktično srušio stari feudalni poredak. Vojni poraz kod Jene – Auerstadta 1806. je natjerao Nijemce na modernizaciju, a Rusija Petra Velikog je pokušaj da se ona pretvori u modernu evropsku državu. Prema Fukuyami, rusko prosvjetiteljstvo se pretvorilo

u socijalističku revoluciju. Održanje ratnog stanja i vojnog nadmetanja među narodima, paradoksalno, postaje njihov ujedinitelj. Čak i kada rat vodi do njihovog razaranja, on prisiljava države da prihvate modernu tehnološku civilizaciju i socijalne strukture koje je podržavaju. (Fukuyama, 1994: 151-155)

Tome se pridodaje Kantova ideja da povijesne promjene dolaze zbog čovjekove, asocijalne društvenosti. Sukob, a ne saradnja, naveo je ljude da žive u društvu i da potom u potpunosti razviju potencijale tih društava. Da li je i u skladu sa takvim pristupom u BiH na početku XXI stoljeća na djelu takva faza?

BiH žrtva diktature (diktatura kao navika)

Treba razmisliti o činjenici da je BiH u cijelom svojem historijskom trajanju, od kada je prestao njen srednjovjekovni samostalni državni status, bila pod određenom vrstom diktature. Odnosno, šansa za razvoj demokratije u BiH je bila od, recimo, 1989-1991. godine. Ali, tada je već jasno bilo da je nad tim šansama bačena ogromna sjenka još neviđene i nedoživljene "domaće diktature". Možemo se saglasiti sa Adamom Mihnjikom (Mihnjik, 1999.) da diktatura nastaje iz slabosti demokratije, iz nepostojanja konsenzusa za pravila demokratske pravne države, iz haosa. Oni koji ruše konsenzus u ime društvene pravde, historijske istine ili borbe s korupcijom, imaju obično za to prave uzroke. Tako su Osmanlije htjele da *obezbijede sigurnost*, Austro-Ugarska da *zaštiti BiH* od zarazne bolesti bolesnika sa Bosfora, u staroj Jugoslaviji da se *okupe južnoslavenski narodi*, komunisti su predvodili narodno oslobodilački otpor, obećavali su *pravdu i ravnopravnost* (bratstvo i jedinstvo) te radikalnu agrarnu reformu. Nacisti se pojavljuju da pobijede anarhiju, da obuzdaju enormnu inflaciju i nezaposlenost. General Kukanjac je garantirao da u BiH nikome neće faliti ni dlaka sa glave, ali za glave nije garantirao, Milošević je želio da sačuva raspadajuću komunističku državu i garantirao da niko ne smije Srbe da bije, jedni su bili predziđe, a drugi spasioci hrišćanstva…

"Diktatura je život u strahu i sigurnosti", ističe Mihnjik. U diktaturi je čovjek oslobođen od izbora, tu odluke donose drugi, a podilazi se čovjekovom komoditetu da se oslobodi užasa rizika i težine odgovornosti. Treba (samo) biti poslušan, to je ključ za sreću i karijeru. To je (nažalost) osnovna kadrovska matrica koja traje koliko god se mijenjali ljudi na vlasti u brojnim bosanskohercegovačkim izborima. Osvojiti vlast i imati poslušne i "svoje" – osnovna je zajednička karakteristika bez obzira na vrstu političke stranke, pa čak i njen nacionalni predznak.

To je navika i onih koji osvajaju vlast i onih nad kojima se vlada.

A, prave analize nakon Daytona bi pokazale da, ustvari, i brojčano nije promijenjen veliki broj ljudi koji učestvuju u vlasti, bilo da su promijenili stranke isti ljudi, ili su zacementirana stanja u nacionalnim strankama nametanjem u samom vrhu – jednog istog broja ljudi. To se odnosi i na "demokratske" stranke – gdje je prisutan stabilno isti krug "potencijalnih obnašatelja" vlasti. To se odnosi na prostor Federacije i RS, kao i na BiH u cjelini.

Naslijeđen je (stoljećima) misaoni aparat – sklonosti ka diktaturi, koji u kontinuitetu umjesto programa prosperiteta i slobode izbora nudi sigurnost kao osnovni argument vlasti. Sigurnost je povezana sa prikrivenom opasnošću, u kojoj je zvanični državni organ za nasilje (policija, javna i tajna i vojska) pokrila sve svojom mrežom.

Ove Mihnjikove napomene, mada esejistički iznesene, predstavljaju vrlo značajno slikanje stanja mentaliteta u zemljama u tranzicji, u kojima su bili socijalistički sistemi. Nova situacija (demokratije) traži u ovim zemljama promjenu svijesti ka jednom novom društveno-političkom miljeu. Iz starog sistema, a u BiH i na prostoru Jugoistočne Evrope i naslijeđene sklonosti i "simpatijama" ka metodama diktature i totalitarizma, iznikle su razne "naivnosti" i želje za sigurnošću. To je prepoznatljivi milje bilo da se radi o okrilju "sigurne" i nesalomive socijalističke države ili, pak, provjerene nacionalističke države i "svojih" ljudi koji s nama dijele nacionalna, vjerska i druga uvjerenja. U kulturološkom smislu može se govoriti i o podaničkom mentalitetu koji se, uz modificirani patrijarhat kao vladajući oblik porodičnih odnosa i na kraju XX i početkom XXI stoljeća, reflektira u želji za "ocem" (nacije, države, mudrim djedom...), a to je i velika mogućnost za čvrstu ruku i totalitarne oblike vlasti. I nije slučajno što traju stalna nadmetanja, umjesto za sadržajima političkih programa, za svako upražnjeno mjesto "oca" ili "lidera" bilo koje od konstituirajućih nacija u BiH? U tom smislu se trebaju posmatrati i stalne borbe za "prvog u Bošnjaka."

Zato diktatura još ima pristalice, nju u skrivenim znakovima prepoznajemo najviše po ciljevima koji su atraktivni za hiljade ljudi. Takav cilj može da bude revolucionarna promjena u želji za "pravdom" u vlasničkim odnosima, borba protiv korupcije "revolucionarnim metodama", zabrana za strani kapital, zabrana gledanja čak i fudbala/nogometa reprezentacije zemlje u kojoj ljudi žive. Razlog postojanja diktature su njeni neprijatelji, ljudi starog sistema (u BiH, što je zanimljivo – u kratkom periodu ima više "starih sistema" zavisno od pobjednika izborâ i uvijek se kreće sa obračunima nepodobnih prethodnika).

Diktature uvijek gaje isto uvjerenje: vide sebe kao spasioce naroda i stražare reda. A šta je s demokratijom? Ili je poriču u ime nekih viših ideala komunizma, nacionalnog socijalizma, vjerske države, ili tvrde da narod još nije "sazrio" za demokratiju.

Usprkos razradi i teorijskom modeliranju nacionalizma i uočavanju opasnosti od nacionalizma, upravo je Evropa bila kolijevka koja je odnjihala etničko čišćenje (sa ekstremnim fašizmom i komunizmom). Poslije svakog rata, odnosno mirovnog sporazuma, mijenjala se geografska i politička karta Evrope (izuzev Pirinejskog poluostrva), propagirajući etnocentrizam kao osnovni model stvaranja država. Danas se taj etnocentrizam na Zapadu pojavljuje kroz odnos prema strancima u svojim državama, a na Istoku na razvalinama komunističkih tvorevina kroz stvaranje novih država. Da je tako, govori i etnocentrizam koji se pojavljuje kao ideološka matrica velikodržavnih projekata (velikosrpskog i velikohrvatskog), ali se u drugačijem obliku pojavljuje i kao ideološka matrica

Mirovnog sporazuma za BiH iz Daytona. Formula o "tri konstitutivna naroda" i na toj osnovi zasnovana teritorijalna (etnička) podjela na dva entiteta, generira etnocentrizam i značajna je kočnica reintegracije bh. bića i izvor je novih potencijalnih sukoba.

Proklamirani principi koji se obično imenuju kao: multikulturalnost, multietničnost, multikonfesionalnost, (koji se u ovom projektu podvode pod zajednički pojam multilateralnosti)**,** jesu također nešto što je poznavala i Evropa, i što i dalje kroz dokumente i proklamacije ističe kao svoju veliku vrlinu. Bošnjaci, kao autohtoni stanovnici Bosne u njenom dužem historijskom trajanju, na svojoj koži su osjetili puno djejstvo teorijskih (vladajućih) modela u oblasti konstituiranja nacionalnih država. Kao baštinici "neevropske" vjere islama, koja neideološki profilira način života u skladu sa univerzalnim principima, – profilirali su neevropski stav spram nacionalne države. Princip Osmanlijskog carstva bio je zasnovan na neteritorijalnom "miletu", što je u skladu sa islamskim propisima podrazumijevao različitost i multilateralnost. Za to je najbolji primjer cijeli Balkan, ali nakon sloma Osmanlijskog carstva i poprište krvavih sukoba etnocentričkih silnica. Polazeći od stava: "O ljudi, Mi vas od jednog čovjeka i žene stvaramo i na narode i plemena vas dijelimo da biste se upoznali" (Kur'an, XLIX,13), Bošnjaci su dugo vremena bili u procijepu pripadnosti Ummi (zajednici muslimana svijeta) i pragmatičnog položaja, okruženi jakim etnocentričkim silama, koje su pretendirale na teritorij ili kroz asimilaciju ih pokušavali da vrate u konfesionalno ili nacionalno "stado". Istovremeno, mnogi autori islamske provinijencije upozoravaju da je nacionalizam za muslimane najveća opasnost i nametnuti model Moderne, koji prijeti samom biću Umme (Nasr: 1997). Bosna i Hercegovina je kao državna zasebnost u toku srednjeg vijeka bila uistinu multilaterarni entitet. U imperijalnim carstvima, kakva su bila i Otomanska imperija i Austro Ugarska, ta karakteristika Bosne se nije izgubila, a do izražaja je došla, sa različitim modifikacijama, i u Kraljevini Jugoslaviji i u socijalističkoj Jugoslaviji. To je njena karakteristika koja je uvjet njenog opstanka. U nedavnoj agresiji to je bilo do kraja dovedeno u pitanje.

Nacija se mora posmatrati kao relativna historijska kategorija, koja ima svoj početak i kraj, i u tom smislu često se upravo kulturna dostignuća jednog naroda smatraju upravo obilježjima određene nacije. Zato i mnogi teoretičari ističu da su pripadnici određene nacije vezani "duhovnim principom" i oni teže "zajedničkom životu".

Upravo duhovni princip predstavlja element koji naciji daje nadnaravni karakter. Iz nadnaravnog proizlazi i element "vječnosti" koji kod mnogih gura naciju u polje lažnih božanstava. To idolopoklonstvo je jedan od najprepoznatljivijih nedostataka ljudskog roda od prvih historijskih spominjanja. Ova savremena iluzija (nacija kao božanstvo) jeste jedna od najopasnijih iluzija XXI stoljeća. Nažalost, toj iluziji podliježu velike mase ljudi, a rezultati vođenih ratova samo umnožavaju tragične bilanse "progresa". Veliko je pitanje, s obzirom na to da nema mogućnosti za promjenu načina ispoljavanja ljudske destruktivnosti, kao

generičke suštine ljudskog roda, na koji način će se u budućnosti ispoljavati ono što savremenim rječnikom zovemo etnocentrizam. Nažalost, za forme njegovog ispoljavanja ne postoji riječ "nemoguće".

Upravo je primjer BiH, na kraju XX stoljeća, uz to i "usred Evrope", pokazao da je potrebno tako malo povijesno – kulturalnog društvenog prostora i "opuštenosti" moralnih regulativa da se dogodi "nemoguće ikada više" – kako je govoreno u Evropi i svijetu nakon Drugog svjetskog rata. To je ona opasnost koja bdije na početku trećeg milenija nad lahkoćom događanja desnice i otvaranjem novih ratnih žarišta. Takva posmatranja izazivaju nihilizam, apatiju, uzaludnim čine sve napore nerazvijenih zemalja da izađu iz kruga nerazvijenosti, ali i izaziva šokantne vrste novih odgovora koji sa svojom nepredvidivošću plaše milijarde ljudi širom svijeta. Napetosti koje se umnožavaju na kulturalnom planu prijete da odu u sferu "već viđenog" – ksenofobije, etnocentrizama, rasizama itd. Potreban je samo dobar povod da animoziteti isplivaju na površinu i najdrastičniji oblici omalovažavanja i uništenja Drugog i drugačijeg. U tom smislu BiH može biti, nažalost, samo jedan "slučaj", ali ne i jedini, pokazala je i krvava praksa kraja XX i još krvavijeg i strahom nabijenog početka XXI stoljeća.

Literatura – knjige:

Anderson, Benedict (1990), *Nacija: zamišljena zajednica,* Zagreb, Školska knjiga.

Brubaker, Rogers (1996), *Nationalism, Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe,* Cambridge: Cambridge University Press.

Connor Walker (1994), *Ethnonationalism, The quest understending,* New Jersey, Princeton University Press, Princeton.

Ćurak, Nerzuk (2006), *Obnova bosanskih utopija,* Sarajevo – Zagreb, Synopsis.

Fukuyama, Francis (1994), *Kraj povijesti i posljednji čovjek,* Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada.

Gellner, Ernest (1998), *Nacije i nacionalizam,* Politička kultura, Zagreb.

Mujkić, Asim (2007), *Mi, građani etnopolisa,* Sarajevo, Šahinpašić.

Nasr, Hossein Seyyed (1994), *Tradicionalni islam u modernom svijetu,* Sarajevo, El-Kalem.

Spahić, Besim (2001), *Nacionalni marketing ex-Yu i Bosna i Hercegovina naroda,* Sarajevo, VKBI.

Šnaper, Dominik (1996), *Zajednica građana (O modernoj ideji nacije),* Sremski Karlovci – Novi Sad, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Tamir, Jael (2002), *Liberalni nacionalizam,* Beograd, Filip Višnjić.

Taylor, Charles (1997), *Nationalism and Modernity,* in: J. Mc Mahan and R. McKim (eds), The Morality of Nationalism, New York, Oxfoird Universsity Press.

Tejlor, Čarls (2000), *Prizivanje građanskog,* Beograd, Beogradski krug.

Vrcan, Srđan (2006), *Nacija nacionalizam i moderna država (između etnonacionalizma, liberalnog i kulturnog nacionalizma ili građanske nacije i postnacionalnih konstelacija),* Zagreb, Golden marketing – Tehnička knjiga.

Zgodić, Esad (1999), *Ideologija nacionalnog mesijanstva,* Sarajevo, VKBI.

Časopisi i linkovi:

Apaduraj, Ardžun*, Suverenitet bez teritorijalnosti: Beleške za post-nacionalnu geografiju,* http://alexandria- press.com/arhiva/on-line/NO-1/ suverenitet. html.

Jović, Dejan, *"Razlozi za raspad socijalističke Jugoslavije : kritička analiza postojećih interpretacija", Reč,* časopis B92, broj 62/8, Beograd, 2001.

Kilmika, Vili (Kymlicka Will)*, "Etnički odnosi i zapadna politička teorija", Habitus, br. 0, Novi Sad, 1999.* http://cmk.org.yu/linkovi/habitus/0/kymlicka 0.pdf

Kymlicka, Will, *"Multikulturalno građanstvo", Dijalog,* 1-2, Sarajevo, 2001.

Mihnjik, Adam, *"Sivo je lijepo", Dijalog, 5-6 ,* Sarajevo, 1998.

Repovac, Hidajet, *"Da li je moguća BiH multikulturalnost", Odjek, br. 2,* Sarajevo, 1995.

Taylor, Charls*, "Politika priznanja", Habitus ,* br. 1, Novi Sad, 2000.

UPOREDNA ANALIZA pristupa pravima izbjeglica i raseljenih osoba, Ministarstvo za ljudska prva i izbjeglice BiH. http://www.mhrr.gov.ba/SektorZaIzbjeglice. html#

Žiga, Jusuf, *"Bît multikulturnosti Bosne i njena fetišizacija", Znakovi vremena,* broj 4, Sarajevo, 1998.

Pusti krajolici

Bošnjačka prezimena (rodovi) u povijesnom i prostornom kontekstu istočne Bosne i Hercegovine.

Pregled prvih uvida.[1]

Senadin Lavić

Pusta dvorišta, prazne kuće, utihle mahale u gradovima Podrinja i Hercegovine. Pusta sela, zarasle poljane, korov na njivama, zarasli puteljci izlokani planinskim bujicama. Srušene džamije na čijim mjestima zjape provalije svjetova i kultura, kao velike kosmičke rupe nesreće i svekolikog ljudskog poniženja. Tako je u Foči koja šuti kao avetinjska ruina na Ćehotini, kasaba na čijem se licu prepoznaje krv. Tako je u Nevesinju i Bratuncu. Stravično je tužno na ulici u Rudom ili malo niže niz Drinu u Višegradu, gdje je kuća u kojoj su izgorjeli ljudi, žene i djeca. Gdje je, također, i stara ćuprija na kojoj su zločinci iz velikosrpskih pobuda i mitologija klali ljude bošnjačkog porijekla. U Čajniču se osjeća ruina, raspadanje ljudskog bića, barbarska tmina nad krajolikom crne omorike. Šutnjom misli da sakrije svoj zločin, sram, zlodjelo koje je napravljeno nad ljudima bez ikakvog opravdanja. Stoljećima će Foča biti obilježeno mjesto (stravični prostor nesreće) i simbolička tačka zlodjela nad ljudima koji su bili nevini. Takve tačke zlodjela u našoj svijesti ostat će Trebinje, Gacko, Nevesinje, Bileća, Čajniče, Rudo, Višegrad, Rogatica, Srebrenica, Bratunac, Zvornik, Bijeljina... Hodajući po ruševinama u tim krajolicima užasa, u kojima se pokušava izbrisati saki trag Bosne, čovjek se suoči s djelom zla koje je tu, pred očima, ostvareno, krvavo i opasno. U tim gradovima ili gradićima u istočnom dijelu Bosne i Hercegovine

1 Ovaj rad je otvoren za sve dobronamjerne dopune prezimena (rodova) koja su iz nekog razloga previđena ili zanemarena. Svi oni koji mogu ponuditi neku dopunu podataka biće od velike pomoći.

ideologija nacionalističkih fašista iskorijenila je gotovo cijeli bošnjački narod iz prostora na kojem je stoljećima obitavao kao autohtono biće, kao svoj na svome.

Mnogo puta u proteklih desetak godina obišao sam krajeve Trebinja, Nevesinja, Kalinovika, Uloga, Glavatičeva, Trnova, Broda na Drini, Tjentišta, Foče, Ustikoline, sela Kukavice kod Rogatice, Prače, Ustiprače, Čajniča, Rudog, Međeđe, Višegrada, Žepe, Vlasenice, Srebrenice, Bratunca i Zvornika. Iste su slike u Nevesinju, Bileći, Čajniču, Srebrenici ili u Vlasenici.

Neprestano ostaje osjećaj kao da se stalno hoda po istom krajoliku srušenih kuća, zaraslih livada i neobrađenih njiva. Ugasla imanja vape za svojim ljudima. Pustinje koje rastu oko nas postale su "ornamentalni" segmenti naših života na početku 21. stoljeća u BiH. Rastuće pustinje i primitivne etnonacionalne politike, doista, predstavljaju najveću nesreću za jednu generaciju ljudi. Oko nas su brojna *mrtva naselja* u kojima samo česme otkrivaju da je prije mrtvila tu bio čovjek, da su se oko te česme igrala nečija djeca. Voda vraća izgubljenu nadu – voda će možda oprati i očistiti naše svjetove. Voda teče...

Tamo gdje su nekada stoljećima živjeli brojni rodovi kao dijelovi bošnjačkog naroda danas gotovo da nema ni traga od njihovog prisustva. Ostala je povijesna, demografska i politička činjenica da su nekada bili većina u tim krajevima, da su gradili gradove i naselja, mostove, džamije, karavan-saraje. Ali sve je to odnijela ruka zločinca.

Ovdje objavljujem samo dio etnografskih i antropoloških bilješki s "praznog terena" na kojem su ostali još rijetki pripadnici bošnjačkog naroda, koji su do 1992. godine bili većina u regionu Istočne Bosne, a danas ih tamo gotovo i nema. Da se ne bi zaboravili brojni bošnjački rodovi koji su u tom regionu živjeli, donosimo ovdje prvu verziju popisa tih rodova koja je napravljena na terenu i u dugotrajnim komunikacijama s ljudima s tih područja. Uz savremene popise rodova navest ćemo i rodove iz Herceg-Novog i Nikšića, koji su od sedamnaestog i devetnaestog stoljeća zbijani u krajolike Bosne i Hercegovine iz kojih su ponovo nemilosrdnom vojnom agresijom srpskih i crnogorskih osvajača na koncu dvadesetog stoljeća protjerani širom svijeta. Tako se pokazuje da se Bošnjaci tri stoljeća sistematski trijebe s područja na kojima su živjeli vijekovima. Da bi se ovo zaustavilo, očito je da Bošnjacima treba jedna vrsta *unutarnje konsolidacije*, jer su spoljni faktori vidljivi i djelatni.

Jednom sažetom formulacijom Mustafa Memić je kontekstualno predstavio proces istrebljivanja Bošnjaka i otimanje njihovih imanja i posjeda na kojima su živjeli stoljećima. "Poraz Osmanlija pred Bečom (1683.-1699.) nakon kojeg je sklopljen vojno-religijski savez, poznat kao *Sveta alijansa*, napuštanje Slavonije i Srijema od strane Osmanlija i prelazak austrijske vojske južno od Save i Dunava, te istovremeno stupanje i Mlečana u rat protiv Osmanlija, označilo je kraj osmanskih osvajanja i početak opadanja osmanske moći. Otpočeo je proces

otimanja teritorija koje su Osmanlije osvajale u tristogodišnjem periodu."[2] To su na Balkanu odmah osjetili Bošnjaci.

Nije nimalo lagano za život čovjeka (i naroda) da se živi na granici, na "liniji razdvajanja" velikih sila, svjetova, carstava. To je uvijek krvavo, krajiški neizvjesno i surovo. Tako se, naprimjer, dogodilo osvajanje i spaljivanje Novog Pazara u 17. stoljeću i prodor na Kosovo tzv. "dobrovoljačke srpske milicije" u sastavu austrijske vojske, kojoj je glavni zapovjednik u Srbiji bio Mark Graf Ludvig Badenski, a sve je to podržavao patrijarh srpske crkve u Peći Arsenije III Čarnojević koji se stavio na raspolaganje generalu austrijske vojske Eniju Silviju, grofu Pikolominiju koji je komadovao austrijskim jedinicama i "srpskom dobrovoljačkom milicijom" od Niša prema Novom Pazaru, Kosovu i Skoplju. Za te poslove angažiran je kapetan austrijske vojske Petar Sokolović – preko njega upućen je apel srpskom narodu da se diže na ustanak protiv "prokletog Turčina". Tako je 1689. izvršen stravičan zločin nad Bošnjacima Niša, Novog Pazara, Sjenice...

Povijest stradanja i gubitaka muslimana u 19. stoljeću na Balkanu, sa novim nacionalizmom koji je bio import iz Zapadne Evrope, *počinje* s Grčkom revolucijom 1821. godine. "Grčki ustanak bio je prvi od pokreta koji je sebe identificirao s ubijanjem i protjerivanjem muslimana iz njihove zemlje. Grčka revolucija postavila je model koji su kasnije slijedile druge nacionalne pobune protiv Otomanskog imperija".[3] Sve je to dio velikih imperijalističkih poduhvata i politika koje su transformirale svijet, posebno ruski nacionalizam i imperijalizam 19. stoljeća koji se pokazuje u "ruskoj pseudo-revolucionarnoj priči o ratovima za nacionalno oslobođenje" (Hannah Arendt).[4] Tada u 19. stoljeću antisemitizam predstavlja svjetovnu ideologiju.

POVIJESNI I GEOGRAFSKI RASPORED BOŠNJAČKIH PREZIMENA (RODOVA)

1. HERCEG-NOVI

Progon muslimana (Bošnjaka) iz Herceg-Novog i okolice 1687.

Poslije Velikog Bečkog rata i Kandijskog rata (1645.-1669.) Bošnjaci su počeli stradati. Pojavili su se strašni gubici teritorija i stanovništva, tako da od druge polovice sedamnaestog stoljeća i početka 18. stoljeća možemo reći da počinje *epoha progona i uništavanja Bošnjaka* kao dijela muslimana Balkana. U tom

2 Mustafa Memić, *Bošnjaci-Muslimani Sandžaka i Crne Gore*, MNV Sandžaka, Sarajevo 1996., str. 164.

3 Justin McCarthy, *Death and Exile. The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims 1821–1922*, The Darwin Press, Inc. Princeton, New Jersey, 1995, p. 9-10.

4 Hanah Arendt, *Izvori totalitarizma*, Beograd, 1998, str. xxii.

kontekstu treba posmatrati bošnjačku povijest, političke intencije i vojne događaje. Na njima su se pokušali "namiriti" Srbi i Crnogorci, a kasnije i Hrvatska velikodržavna i ekspanzionistička politika. Sve što je nekada bilo osmanlijsko trebalo je, prema nekom nepisanom pravu, pripasti srpskoj i crnogorskoj državi. Bosna za njih predstavlja nepovijesnu pojavu. Bošnjaci su trebali nestati: ili vraćanjem u pradjedovsku vjeru ili progonom u Aziju ili ubijanjem bez milosti. Sve te mogućnosti su koristili srpski i crnogorski nacionalisti koji su dočekali 19. stoljeće za svoje nacionalne projekte i ekspanzije (provincijalni snovi o velikim svjetskim državama malobrojnih naroda koji završavaju u balkanizaciji i barbarstvu). Kako su Bošnjaci i drugi muslimani odgovorili na promjenu svoga statusa, tj. postali su od većine manjina?

Prije katastrofe muslimana u Grčkoj, stradali su muslimani u Boki Kotorskoj. Od Risna na jugu u Bokokotorskom zaljevu, pa do više Bradine na sjeveru protezala se Hercegovina na kraju 15. stoljeća. Osmanlije su 1470. godine ustanovile Hercegovački sandžak koji se do 1580. godine nalazio u sastavu Rumelijskog ejaleta, a otada u sastavu Bosanskog pašaluka. U januaru 1482. godine Herceg-Novi[5] je pao u ruke Osmanlija. "Oni su u Boki Kotorskoj osvojili veliki dio teritorija, od Sutorine do Risna, koji su držali pod svojom kontrolom više od 200 godina. U Herceg-Novom, Risnu, Sutorini i još nekim mjestima Turci su za svoje vladavine podigli niz fortifikacionih, sakralnih i drugih objekata..."[6] Osmansko-mletački rat trajao je od 1683. do 1699. godine. Završio je mirom u Sremskim Karlovcima (poznat kao Karlovački mir) 1699. godine, a otada je Kadiluk Novi svoje sjedište izmjestio u Nikšić i nosio dalje ime Bekiye Novi, tj. ostatak od Kadiluka Novi. Nakon uspostave mletačke vlasti u Boki Kotorskoj 1687. godine sve muslimanske porodice su iselile, naravno prisilno. Jedan dio tih porodica je

5 Povijesno je Herceg-Novi nastao kao rezultat interesa bosanske države da ima grad na obali mora, preko kojeg će ostvariti trgovinske, političko-diplomatske i druge veze sa svijetom. Ovaj državni interes Bosanaca nije baš podržavao Dubrovnik koji je tada imao veoma snažan monopol koji je svoja prava branio privilegijama dobijenim za razvoj karavanske trgovine i posebno unosnu prodaju soli. Tako je, nakon niza pokušaja da trgovište osnuje na ušću Neretve, bosanski kralj Tvrtko I utemeljio grad u tadašnjoj Župi Dračevici, s primarnim ciljem da zaštiti vlastitu trgovinu, a potom i proizvodnju soli. Grad Herceg-Novi osnovao je bosanski kralj Tvrtko I Kotromanić 1382. godine i dao mu prvo ime Sveti Stefan, a tek poslije je nazvan Novi. U 15. stoljeću ga je dograđivao Stjepan Vukčić Kosača u čijem je posjedu tada bio, te je po njemu dobio ime Herceg-Novi. Padom Herceg-Novog u ruke Osmanlija 1482. godine definitivno je zauzeta cijela Hercegovina i time je okončana srednjovjekovna priča o "Kosačinoj zemlji". U vlasti Osmanlija Herceg-Novi je ostao sve do 1687. godine (s prekidom 1538/39). Herceg-Novi se u osmanlijskim bilješkama i izvorima naziva Neve. Ponosni Stjepan Vukčić Kosača (1435-1466) je nastojao da od Novoga napravi najveće poslovno (ekonomsko) središte Hercegovine. Za takvo nešto su i postojali mnogi preduslovi. On je hrabro i bez obzira na kontekst pokrenuo proizvodnju soli, na potezu od Njivica preko Igala do Sutorine. S uspjehom je prodavao so mimo postojećih ugovora sa tadašnjim susjedima, što se nije nimalo sviđalo dubrovačkim vlastima.

6 Hivzija Hasandedić, *Muslimanska baština Bošnjaka II. Herceg-Novi i okolina, Vrgorac i okolina, Imotska krajina, Makarasko primorje, Zapadna Hercegovina*, IKC, Mostar 1999, str. 13.

iselio u Bar – brodom je u luku Bar došlo 2100 muslimana. Odatle su se raselili po Novopazarskom sandžaku, Limskoj kotlini i Pljevljima. Drugi dio porodica iz Herceg-Novog i okoline iselio je u hercegovačka mjesta: u još neizgrađeni Nikšić, Trebinje, Bileću, Korjeniće, Klobuk i druge krajeve Hercegovine. Veliki dio njihovih potomaka naselio se u Sarajevo, gdje i danas žive, kao što su Abadžići, Škaljići, Bašići i drugi, koji to znaju ili "ne znaju".

Tokom 19. i 20. stoljeća na Balkanu, uz proces stvaranja (etničkih) država na ruševinama Osmanskog Carstva, uglavnom hrišćanskih (Srbija, Crna Gora, Bugarska, Rumunija, Grčka), odvijao se proces *kontinuiranog genocida* nad muslimanima (među kojima su i Bošnjaci). Ova dva procesa su međusobno povezana, ali nisu dovedena u vezu nego su zanemarena od brojnih istraživača koji gotovo da smatraju da je to nebitno što je iskorijenjeno nekoliko miliona muslimana s Balkana na kojem su bili autohtono stanovništvo stoljećima prije nacionalizma, rasizma, etnonacionalizma i imperijalnog ekspanzionizma, koji je ostvaren genocidom i progonom.

Ovdje želimo navesti glavni dio ili veliku većinu onih rodova (njihova prezimena) koji su živjeli na području Boke Kotorske, prije svega, Herceg-Novog, a danas ih tamo nema. Muslimanske i bošnjačke porodice koje su živjele u Herceg-Novom i okolici od druge polovine 15. stoljeća do početka 18. stoljeća:

Abaze, Abdulahovići, Abdulovići, Agbabići, Ahmetagići, Ahmetćehajići, Alagići, Alajbegovići, Alečkovići, Alići, Alidžani, Alijagići, Alvahodžići, Amidžići, Arikali, Arslanagići, Avdibegovići, Babe, Babahmetovići, Babovići, Bajramovići, Bajrovići, Bakače (Bakče), Balaovići, Balići, Baraškovići, Bardonjići, Baše, Bašići (Lavi, Lavići), Bećiragići, Bećirovići, Bećovići, Begzadići, Behlilovići, Bekići, Berberi, Bešovići, Bijedići, Bijegići, Bijelići, Bilajdanovići, Bilamuževići, Bjelalići, Bubići, Bulagdžići, Busuladžići, Bušičići, Cvijetići, Čame, Čelebići, Čirtaići, Čomići (živjeli su u Bileći do 1992.), Čagijani, Čakalići, Ćatovići, Ćehajići, Ćehe, Ćerimagići, Ćiriati, Ćišići, Ćorići, Ćumurije, Danevići, Dautovići, Delijići, Delikaprići, Dizdarevići, Drljevići, Durakovići, Duranovići, Durmišagići, Džaferovići, Džele; Ejnehanovići, Ejupi, Emrovići, Erkočevići; Fazlagići, Fetahagići, Galijatovići, Ganijagići (danas u Konjicu Nikšići), Giljulići, Glavovići, Hadrovići, Hadžagići, Hadžalići, Hadžiahmetovići, Hadžialijagići, Hadžiartići, Hadžići, Hadžihasanovići, Hadžimahmutovići, Hadžimahovići (danas ih ima u Konjicu), Hadžimanovići, Hadžismailovići, Hadživelići, Hajdarhodžići, Hajdarovići, Hajrovići, Halife, Hasandžikovići, Hasanovići, Hodžići, Hrustanovići, Huremovići, Huseinagići, Ibrahimagići, Ibrišići, Isakovići, Isovići, Jaganjci, Jenibegovići, Jerkovići, Joksalići, Jusovići, Jusufćajići, Kabili, Kalče, Kalpozani, Kapidžići, Karačine, Kasumovići, Kočići, Kolajdžići, Komadinići/Komandići, Korjenići, Kosići, Kraine, Krakalovići, Krese, Krupeševići, Kurbašići, Kurbegovići, Kurtagići, Kurtini, Kurtovići, Lavići (Bašići), Leventini, Lopušići, Lupori, Lupurovići; Mahmutagići, Mahmutovići, Maksudići, Mavri, Memišići, Muadžulići, Muharemćehajići, Mujačići, Mujčinovići, Mulići, Murgići, Murguzi, Musići, Muslibegovići (danas ih ima u Podgorici), Mustafići, Mušići (danas žive u

Drežnici i Mostaru), Muštovići, Nurkovići, Olešević, Omeragići, Omerbegovići, Omerovići, Omurovići, Osločkovići, Osmanići, Ostojići, Ovčine, Ožerlići, Papuci, Parente, Paripović, Parputi, Pašići, Pazmačići, Pervani, Pirići (živjeli su u Lastvi kod Trebinja, odakle su ih hajduci iz crnogorskih brda prognali), Pivodići, Pizovići, Pospanići, Preklovići, Pršinići, Puškići, Ramadanovići, Ramovići, Redžepovići, Rejzovići, Repovići, Resulbegovići, Resulovići, Reizikalovići, Rikalovići, Risanovići, Rizvanagići, Rizvanovići, Sagamazovići, Salahovići, Salimovići, Salimići, Saračevići, Saškovići, Šćipegliahovići, Seferovići, Selimovići, Serdarevići, Sevdijarevići, Skenderbegovići, Slavovići, Slijepčevići, Smailovići, Solimanovići, Sučići, Suge, Sulejmanovići, Suljinovići, Suplikarevići; Šabanagići, Šabanovići, Šahinagići, Šemići, Šehovići, Štrbci, Temimi, Temimovići, Topalovići, Turci, Turčini, Ustalići, Uvenezovići, Vafirovići, Vilalići, Više, Vračevići, Zeferovići, Zulzulaši, Zurkovići.[7]

U Herceg-Novom su bile uspostavljene administrativne, kulturne i vojne forme života karakteristične za osmanski period. Tu su bile utvrde, tekije, džamije, mahale, mostovi, luka... Hivzija Hasandedić spominje Sultan Bajezid Velinu džamiju koja se nalazila u Donjem gradu (Herceg-Novi) na mjestu današnje crkve Svetog Arhanđela. "Munara joj je bila pokrivena ćeremitom. Sagrađena je za vlade i u ime sultana Bajezid Velije koji je vladao od 1481. do 1512. godine. Ovo je bila prva džamija u Herceg-Novom i jedna od nekoliko najstarijih u Bosni i Hercegovini. Evlija kaže da se u njoj klanjaju džume i bajrami..."[8] Postojala je i Sinan-pašina džamija, ali Hasandedić navodi da se ne zna koji je Sinan-paša i kada sagradio ovu džamiju.

Za vrijeme Kandijskog rata[9] (otok Kandija ili Krit ili Kreta), 1645.-1669. vođena je intenzivna trgovina robljem."Napulj je bio jedno od glavnih središta za prodaju roblja. Mletački rob, Husein Huremović koji je radio kao veslač na galiji, umro je 1654. godine. Neki kršćani prodavali su svoje rođake Turcima..."[10] Herceg-Novi je pretrpio je velika razaranja 1687. u mletačkoj opsadi i osvajanju grada. Na njegovim bedemima su ostale odsječene krvave glave branitelja, a ovo "prokletstvo" na njegovim bedemima kasnije će ponavljati i jurišnici mnogih imperija, Španci, Francuzi, Austrougari, pa čak i Rusi, koji su godinu dana vladali ovdje.

7 Muslimanske porodice iz Herceg-Novog, Risna i drugih trinaest mjesta Boke Kotorske protjerane su poslije uspostave mletačke vlasti 1687. godine. Mustafa Memić ova prezimena preuzima iz Hasandedićevog istraživanja *Spomenici islamske kulture u Herceg-Novom* (Takvim, Sarajevo, 1967.), Hrvatski arhiv u Dubrovniku, C 2-3a; C 2-4a; C 6-11, *Acta turcarum* Arhiva Hercegovine u Mostaru, te rad Gligora Stanojevića *Spisak mletačkih poreskih obaveznika u hercegnovskom kraju iz 1702. godine.* (Istorijski zapisi, Titograd, 1973.)

8 H. Hasandedić, Ibid., str. 18.

9 Rat na Kritu je 1645. godine otpočeo sultan Ibrahim I (1640-1649). Tek 1669. mletački guverner Morozini predaje Kandiju Osmanlijama, a tek će 1715. biti okončano osvajanje ostrva.

10 H. Hasandedić, Ibid., str. 24.

a) Bijela

Bijela se nalazi u hercegnovskoj općini i jedno je od najljepših sela u Boki Kotorskoj. Bila je pod upravom Osmanlija od 1482. do 1684. godine. U Bijeloj je bila sagrađena džamija. Tačan datum njezine gradnje se ne zna, ali je bila zadužbina Ibrahimagića. "Osman-aga Ibrahimagić, kapetan, bio je 1687. godine zapovijednik Novog. On je u Zadvarini imao dvorac čije se ruševine i danas vide..."[11] U Bijeloj su živjele sljedeće muslimanske porodice:

Ahmetagići, Alvahodžići, Babovići, Bakače ili Bakče, Balići, Bilajdanovići, Bjelalići, Čakalići, Glavovići, Hadžihasanovići, Hajdarovići, Ibrahimagići, Joksalići, Kljukunci, Leventini, Mučlići, Mušići, Parputi, Slavovići, Zulzauši.

Poslije progona muslimana iz Bijele, sva njihova imanja su podijeljena Peraštanima koji su se istakli u borbama za oslobođenje Novog od Osmanlija.[12] Hasandedić prenosi od P. Šerovića pripovijest o tome da su muslimani 1684. godine konačno napustili Bijelu i da su se tada iselili i naselili u Bijeloj iznad Konjica.[13]

b) Risan

Varošica Risan se nalazi u Bokokotorskom zaljevu (današnja Crna Gora), otprilike 30 km udaljena od Herceg-Novog. U Risnu su živjele bošnjačke porodice do 1684. godine:

Agbabići, Bijedići, Danevići, Ganijagići, Hadžagići, Hadžialijagići, Hadžidanovići, Jerkovići, Komanići, Kurbegovići, Mahmutovići, Risanovići, Rizvanagići (Begovići), Rizvanovići, Selimovići, Sulinovići, Šehovići i druge.

"Agbabići su iselili u Klobuk i bili kapetani klobučke kapetanije. Hadžagići su iselili u Korjeniće gdje su imali kulu. U narodnoj pjesmi *Novljanin Bego* opjevano je junaštvo Bege Hadžagića. Ahmed Hadžagić je imao 1664. godine posjed u Glavici kod Novog. Alaga Hadžagić u Novom, a Rizo Hadžagić u Krivošijama i Donjem Morinju. Hasan-aga Hadžialijagić preselio je iz Risna u Police, u Trebinju..."[14]

c) Sutorina

Sutorina ili Šećerna luka (*Šeker-liman* na turskom jeziku) se nalazi sjeverozapadno od Toplanskog zaljeva u jednoj udolini do Konavala i zaprema površinu, prema Hasandedićevom uvidu, oko 28 km^2.[15] U periodu od 1482. do 1687. bila

11 H. Hasandedić, Ibid., str, 25.

12 Isto je rađeno u današnjoj Južnoj Srbiji (Nova Varoš, Užice, Topola, Kuršumlija, Prokuplje, Paraćin, Pirot, Vranje), u današnjoj Crnoj Gori (Kolašin, Nikšić 1877.) u drugoj polovici 19. stoljeća. Model je uspostavljen Grčkom pobunom protiv Osmanlijskog Carstva u martu 1821. godine, kada su "Turci" masakrirani i sva njihova imovina i imanja opljačkana i podijeljena onim koji su ih ubijali bez milosti.

13 Petar Šerović, *Bijela u Boki Kotorskoj. Starine i porijeklo stanovništva*, Beograd, 1954., str. 182.

14 H. Hasandedić, Ibid., str. 26.

15 H. Hasandedić, Ibid., str. 27.

je pod vlašću Osmanlija koji su ovuda imali direktan strateški izlaz na Jadransko more. Muslimanske porodice su imale veliku i plodnu zemlju u ovome regionu. Po padu Herceg-Novog 1687. sve su se porodice povukle u Hercegovinu, a njihova imanja su preoteli mletačka i peraštanska vlastela i pokoja srpska porodica. Tek je Požarevačkim mirom 1718. Osmanlijsko carstvo (a time i BiH) dobilo izlaz na more jednim uskim koridorom kroz Sutorinu.[16] Zato je na Berlinskom kongresu 1878. potvrđeno kako BiH ima dva izlaza na obalu Jadrana, utvrđena mirovnim pregovorima u Požarevcu 1718, te da je i na zasjedanju AVNOJ-a dogovoreno da kao kriterijum za državne granice Bosne i Hercegovine bude stanje koje je potvrđeno pomenutim kongresom. O tome se danas pomalo stidno govori i još se nije razvila kvalitetna, cjelovita svijest o bosanskohercegovačkoj državnoj teritoriji.[17] Kuriozitet je i da se Franjo Josip upravo u Sutorini sastao sa mostarskim pašom, tako da je ostala zapisana i kao prvo bosanskohercegovačko mjesto koje je austrijski car posjetio. Hasan-beg Arslanagić bio je podigao veliku kuću na obali u Sutorini koja mu je služila za trgovinu i nadziranje granice.

U Sutorini su muslimani staru džamiju srušili i sazidali novu u proljeće 1718. godine, a veliku ulogu u tom poslu odigrao je Osman-paša Resulbegović. "Ustanici" su je zapalili i srušili 1875. i nikada više nije obnovljena. Do polovine dvadesetog stoljeća još su se vidjeli njezini temelji. Pored ove džamije bila je i džamija u Neumu, ali je i ona srušena.

Prema uvidu H. Hasandedića, u području Sutorine svoje posjede su imali:

Alijagići, Arslanagići, Cvijetići, Dizdarevići, Kurtovići, Omeragići, Salimići i Resulbegovići.

2. NIKŠIĆ

Bošnjačka prezimena (rodovi) u starom Nikšiću (do 1877.)

Nekad se grad (malo naselje) na mjestu današnjeg grada Nikšića zvao Onogošt. Neki smatraju da ovo ime ima veze s Gotima i predslavenskim narodima koji su živjeli na ovim prostorima, a prije svega s Ilirima. Preko Onogošta je išao tzv. Zetski put koji se račvao u pravcu Drobnjaka, Pive i Ribnice. Onogošt je stajao na putu Mostar, Nevesinje, Gacko, Onogošt i dalje za Skadar. Čak se

16 Galib Šljivo, *Klek i Sutorina u međunarodnim odnosima 1815. do 1878*, Beograd, 1977.

17 Ovaj problem istražuje profesor Jusuf Mulić u knjizi *Velika Srbija, Muslimani i Bosna: od početka Prvog srpskog ustanka 1804. do početka Drugog svjetskog rata 1941. godine* (Sarajevo, 2006.). On govori o stravičnim pogromima nad muslimanima i Islamskom zajednicom, pljački zemlje muslimanskih vlasnika i državne zemlje u korist srpskih bezemljaša, pljački građana BiH, priključenju bosanskog dijela Boke Kotorske od Risna do Sutorine Zetskoj banovini/Crnoj Gori (1928.) i izdvajanju političke općine Primorje s katastarskim općinama Kruševica i Sutorina iz Trebinjskog sreza i njenom priključenju Bokokotorskom srezu 1936. godine, posrbljenju BiH i njenom zatomljenju kao države/pokrajine i drugim važnim temama.

spominjao i Onogoški put (Via Anagasti). Bosanski kralj Tvrtko I Kotromanić zauzeo je Onogošt 1373. godine, a poslije toga je ovaj grad prešao u posjed vojvode Sandalja Hranića, amidže Hercega Stjepana Kosače. U to vrijeme se spominje carina u Onogoštu (1411.), koju je postavio vojvoda Sandalja. Od Sandalja ga je naslijedio Herceg Stjepan. Otada je Onogošt bio (poslije proglašenja Stjepana hercegom) u sastavu Hercegovine sve dok ga nisu Osmanlije zauzele, 1465. godine. A prema narodnom predanju prve muslimane u Nikšić doveo je Ahmet-paša Hercegović, sin Herceg Stjepana koji je prihvatio islam i kao musliman došao u očevu zemlju, odnosno u svoju domovinu. On je zauzeo Onogošt i u njemu živio neko vrijeme s vojskom. Poslije su se pobunili pleme Nikšića i druga plemena, te ponovo osvojili Onogošt i srušili ga.[18] Prema nekim uvidima, cijelo 17. stoljeće (a možda dijelom i 16.) Onogošt nije postojao jer je bio u ruševinama.

O Ali-paši Čengiću i pripremama za gradnju Nikšića piše Pavao Butorac.[19] Neki Marijan Bolica, kotorski providur, u opisu Nikšića (iz 1614. godine) ne spominje grad Onogošt, a to je kao dokaz da ni tada nije postojao. Muslimani su Onogošt zatekli u ruševinama, kada su krajem 17. stoljeća došli u njega. Oni su ga obnovili iz temelja i nanovo podigli svoj grad, koji se sve češće počeo nazivati Nikšić.[20] Nikšić su izgradili hercegovački muslimani koji su poslije Kandijskog rata (1645.-1669.) prognani iz Novog i Risna. Oni su došli kao izbjeglice da nanovo započnu život kad su prognani iz Risna (1684) i Herceg-Novog (1687). Veliki broj izbjeglica iz Bokokotorskog zaljeva naselio se u Trebinju i Korjenićima. Prema predanju, u Nikšić je došlo približno 20 porodica muslimana iz Risna i Novog – a to je svakako malo. To su bile porodice:

Bajrovići, Basori, Bijedići, Danevići, Duranovići, Ganijagići, Golovići, Hadžidanovići, Hajrovići, Hajvazovići, Ihtijarevići, Jagići, Jerkovići, Jusufćajići, Komanići, Kurbegovići, Kurćaići, Murgići, Nurkovići, Paripovići, Pašovići, Pivodići, Slijepčevići (Dizdarevići), Šahinagići...[21]

Narod ih je zvao Hercegovcima, a onaj dio Nikšića gdje su se naselili prozvali su *Hercegovačka mahala*. Smatra se da su Danevići, Jerkovići, Bijedići, Kurbe-

18 Tako prenosi narodno predanje Petar Šobajić u knjizi *Nikšić. Onogošt. La Ville de Nikšić (Onogošt),* Posebna izdanja geografskog društva, str. 29, Beograd, 1938. Za ovoga Šobajića sve što se nalazi od naroda na ovim prostorima Hercegovine i Crne Gore – sve je to *čisti* Srbin.

19 Pavao Butorac, *Gospa od Škrpjela*, Sarajevo, 1928.

20 Ime Nikšić za grad, nastalo je od imena plemena Nikšića. "Ovo se pleme pre više vekova toliko namnožilo i ojačalo u Nikšiću, da je postalo jedno od najjačih hercegovačkih plemena, izvojevalo je prestiž nad ostalim stanovništvom onog kraja i nametnulo svoje ime celom predelu i njegovom gradu..." (P. Šobajić, Ibid. str. 30.). Nikšići se pominju, naprimjer, u jednoj bilješki kotorskog Sudskog arhiva ("Ja, Radonja Ninković iz Nikšića, iz Zete..."). Polovinom 14. stoljeća Vlasi Nikšići su stanovali u župi Onogošt, bavili se stočarstvom i zemljoradnjom, te su izgonili stoku na prodaju u primorske gradove na osnovu čega su ih znali Kotorani i Dubrovčani. Izgleda da se već u 14. stoljeću neki predio u župi Onogošt zvao Nikšićem, koji je "sastavni dio Zete" (kaže Šobajić).

21 Iz Risna su bili: Bijedići, Danevići, Ganijagići, Hadžidanovići, Jerkovići, Komanići i Kurbegovići. Iz Novog su bili: Ihtijarevići i Paripovići.

govići, Ganijagići, Hadžidanovići, Komanići bili starinom iz Risna, a Ihtijarevići i Paripovići iz Novog.

Ove porodice je doveo u Nikšić Redžep-paša Ćejić[22] koji je zidao Nikšić. Istakao se u ratovima krajem 17. stoljeća. Poginuo je u Drobnjacima, najvjerovatnije 1703., samo godinu poslije zidanja grada (1702.).

Crnogorci su s Rusima napadali na Nikšić i pritom porušili džamiju koju je obnovio hadži Ismail 1807. godine (on je, vjerovatno, bio od Lekića, užeg bratstva Mehmednikića, Gruda). Hrišćanska plemena oko Nikšića su napadala na grad 14 godina, vođena je borba od 1805. do 1819. godine. Stanovništvo je bilo sasvim prorijeđeno, izginulo, iscrpljeno i izgladnjelo na obje strane.[23] Tek poslije Grahovske bitke 1858. godine jedan dio Nikšića pripao je hrišćanskim plemenima.[24]

Nikšićki Bošnjaci su živjeli u gradu i po tome su dobili ime Građani – tako su ih zvali svi okolo. Postoji i prezime Građanin u Konjicu i Mostaru koje je porijeklom iz Nikšića. Oni su se dijelili u bratstva (kabile) koja su se po krvnom srodstvu grupisala u veće zajednice kao i bratstva u plemenu. Kao vojvoda u plemenu, na čelu "turskog" (bošnjačkog) Nikšića stajao je kapetan koji je predvodio Građane u većini borbi. Zajedničke stvari rješavane su na sastancima prvaka pojedinih bratstava, aga i buljubaša, a u tim važnim dogovorima predsjedavao je kapetan grada. Kao i plemena, i Građani su imali u okolnim planinama zajednička *pasišta*, gdje su njihovi kmetovi izgonili stoku na ispašu. "Izdvojeni verski od okolnog hrišćanskog stanovništva, s kojim su bili u stalnom neprijateljstvu borbi, i nikšićki muslimani su kao i članovi plemena vezani bili zajedničkim interesima u odbrani života i imanja. Njihove česte borbe s hrišćanima stvarale su tradiciju posebne, bratstveničke, i opšte, i time i osjećaj pripadnosti jednoj zajednici. A ta je zajednica nosila ime *građani*, koje je imalo plemensko značenje. Stalne krvave borbe s hrišćanima stvarale su od nikšićkih muslimana verske fanatike do najveće mere..."[25] Ovdje Šobajić zaboravlja da se radi o životu ili smrti za muslimane, jer su oni uglavnom već imali iskustva progona i seobe. Ne govori da je napad na Nikšić čista hajdučka pljačka brdskih i ratobornih plemena kojima je trebalo plijena.

Svi su se Građani dijelili na dvije grupe: prva, hercegovački Bošnjaci iz Risna i Novog (prvi naseljenici), a druga, fisovi Grude, Kuči, Piperi, Ferizi i ostali. "Rođeni u primorskim gradovima, u kojima su dugo njihovi preci živeli, Rišljani i Novljani su se izdvajali od drugih muslimana Nikšića, koji su većinom došli iz sela u grad, po naprednijem i udobnijem načinu života. Uz to oni su poticali iz uglednih porodica koje su dugo gospodarile u Risnu i Novom i imali jake tradici-

22 Od Redžep-paše vode porijeklo nevesinjski Redžepašići, koji su se kasnije po Bašagi prozvali Bašagići. Iz ove porodice je bio Safvet-beg Bašagić, direktni potomak Redžep-paše.

23 P. Šobajić, Ibid, str. 103.

24 P. Šobajić, Ibid, str. 106.

25 P. Šobajić, Ibid, str. 106-107.

je iz prošlosti. U prvo vreme po doseljenju hercegovački muslimani su samo sebe smatrali za prave Turke, a na poturčenjaka iz plemena i uskoke hrišćane, koji su dobežavali u grad i turčili se, gledali su s visine i nazivali ih pogrdno 'Vlasima' i za dugo se s njima nisu prijateljili, niti se ženili od njih, niti im odive davali. Kada su u Nikšić došli preci Gruda, prvi naseljenici iza hercegovačkih muslimana, priča se da su ih ovi gledali s omalovažavanjem, nazivali minđušarima, jer su donijeli minđuše u ušima i nisu im se dali nastaniti bliže njima, bliže gradu, već su ih pomakli dalje, iza Malog Potoka..."[26]. Tako je, dakle, postojala podvojenost između hercegovačkih muslimana (Rišljana i Novljanja), i drugih fisova (Gruda, Kuča, Pipera, Feriza i drugih) čiji su preci došli u Nikšić zbog siromaštva ili zbog krvne zavade. Time je u gradu postojala podvojena struktura koja je vodila disharmoniji i budućim događajima, a koja će pokazati svoju dezintegrativnu strukturu po padu grada u ruke crnogorskih napadača koji su nakon višegodišnjih opsjedanja osvojili Nikšić 1877.

O junaštvu nikšićkih muslimana pjesmu *Lazar Pecirep* zabilježio je V. S. Karadžić:

A kakvi su od Nikšića Turci,
Kakav li je Hamza kapetane,
Kakva li su dva Hamzina sina
Kakav li je Babiću Jašare,
Kakav li je Džidiću Agane
Kakav li je Paripović Ibro
Kakav li je Beća Peleviću,
Još kakva su dva sina Bećina
Još kakvi su dva Ferizovića
Kakav li je Juso i Avdija[27]

Ovdje se u pjesmi misli na Hamzu-kapetana Mušovića, a poznat je bio i Jašar Babić. Danas Bošnjaci, nažalost, ne znaju i ne pamte moć i odvažnost Mušovića od Nikšića i Kolašina – njihovi preci su sagradili grad Kolašin.

Kad je Nikšić pao u ruke crnogorskih napadača, onda je mnogo muslimana odselilo (bez obzira na to što su bili u rodu s mnogim pravoslavnim porodicama) i napustilo svoje kuće koje su gorjele. Veliki broj izbjeglih i prognanih odselio je u Tursku. Gotovo svi muhadžiri iz Nikšića i Hercegovine otišli su u Karabak. O tome piše Husein Bašić u romanu *Bijeli Azijati*.[28]

Pored muslimana iz Hercegovine (izbjeglica iz Risna i Novog) i Mušovića najveći dio stanovništva muslimanskog porijekla u Nikšiću činila su četiri *fisa* i

26 P. Šobajić, Ibid, str. 110-111.

27 Vuk S. Karadžić, *Srpske narodne pjesme*, knjiga IV: *Lazar Pecirep* str. 27.

28 Jašar Redžepagić, *Na raskršću vremena – od Kapetanovića do Mušovića*, Prishtine 2007, str. 142.

to: Grude, Kuči, Piperi i Ferizovići. To, dakle, nisu bili nikakvi azijati, Turci ili pak neko drugi s Orijenta, već se radilo o domaćem, autohtonom stanovništvu koje je prihvatilo islam. "Preci ovih fisova doselili su se u Nikšić odmah ili ubrzo po podizanju grada. Jedni su dolazili kao poturčenjaci iz starog kraja, a drugi, naročito Piperi i Kuči, dobežavali su u Nikšić kao hrišćani i onde primali Islam."[29] Među muslimanima Nišića, pak, bilo je malo pravih Turaka, jer su to bili "domaći" muslimani, Bošnjaci i Albanci. Malo dalje Šobajić nastavlja u ovome stilu: "Svako turčenje ma koga uskoka propraćeno je velikim veseljem i pucanjem pušaka u gradu."[30] Odmah poslije hercegovačkih muslimana u Nikšić su među prvima došli *Grude* (pleme porijeklom iz Albanije) koji su, navodno, bili katolici i koji su nosili minđuše u ušima. Oni su se dijelili u više manjih bratstava: Brunčevići, Đolevići, Mehmedinikići i Maraši. Uz ova bratstva kao ogranci Gruda navode se porodice: Pelevići, Babići, Krnjevići, Glavonjići, Kljakovići i Šabovići. Naseljeni Grude u Nikšiću rođakali su se s Gornjim Pješivcima: Mijuškovićima, Kontićima, Nikčevićima i dr. Pamti se da Gornji Pješivci (prema njihovom predanju) vode porijeklo iz plemena Gruda. Pored Gruda živjelo je u Nikšiću i nešto drugih Arbanasa, iz Klimenata (arb. Keljmendi) i prilično sirotinje.[31]

Veliki dio stanovništva u Nikšiću sačinjavali su "*poturčenjaci* iz plemena Kuča" koji su po broju bili najbrojniji fis u gradu.[32] I oni su se dijelili u više kabila (bratstava): Mekići (pričalo se da su Mekići s Mušovićima došli iz Kolašina), Ljuvare, Ljuce, Džidići, Prekići, Sukići, Ruševići, Kajovići, Mustafagići, Tahirovići, Alibašići, Ibričići, Elezovići i dr. Jako bratstvo u Nikšiću bili su također Ljuce.[33] Oni su se smatrali rođacima Vujačića iz Grahova koji su starinom iz Kuča. Dva brata Vujačića su prihvatila islam, pa su od jednog nastali Ljuce u Nikšiću, a od drugog Ljuce u Bijelom Polju. Muslimani koji su živjeli početkom

29 P. Šobajić, Ibid., str. 66. (Ovdje riječ "poturčenjak" ponovo zavarava o etničkom i vjerskom porijeklu tih ljudi. Koliko je poznato ne može se prihvatanje islama protumačiti kao "poturčenje", jer Bošnjaci ulazeći u islam nisu postajali (etnički) Turci, niti su, dakle, mogli promijeniti svoje etničko određenje, niti su napuštali svoj bosanski jezik da bi govorili turskim jezikom. Osim toga, Šobajić *potcrtava* da su ovdje islam prihvatali oni koji su "dobežavali" zbog nekog *lošeg* djela, tj. neki opasni i loši ljudi da bi se sakrili od ruke pravde ili osvete za svoja zlodjela. Nije to baš bilo tako! To je, u svakom pogledu, nisko i netačno podmetanje koje ispod površine kazuje da su islam prihvatali "najlošiji domaći stanovnici, opasni uskoci i izrodi". Treba stalno imati na umu jednu staru činjenicu koja je vremenom iščezla iz općeg znanja i kulture. Radi se, naime, o tome da su posrbljeni rumunski Vlasi i Arbanasi kao osnovni dio svoje"kulture ubijanja" postavili proganjanje "Turaka", kako zovu muslimane (Bošnjake, Albance, Crnogorce i druge) od Prvog srpskog ustanka (1804.-1813.) pod vođstvom Arbanasa iz plemena Klimente (alb. Keljmendi), trgovca svinjama Đorđa Petrovića, zvanog Crni Đorđe (tur. Karađorđe), poznatog i kao Karađorđe Petrović.).

30 P. Šobajić, Ibid, str. 68.

31 Poznato je da su od druge polovine 13. stoljeća pa do dolaska Osmanlija, balkanski Vlasi i Arbanasi, kao stočari polunomadi, svoja zimišta imali samo u feudalnoj oblasti srednjovjekovne bosanske države Hercegovina (u ostale dijelove Bosne su ih tek kasnije naseljavali Osmanlije).

32 P. Šobajić, Ibid, str. 67.

33 Marko Miljanov kaže da su iz Fundane od Kuča Mrnjavčevića. (vid. *Pleme Kuči u narodnoj priči i pjesmi*, Biograd 1904.)

dvadesetog stoljeća u Nikšiću smatrali su da su mnoga kučka bratstva u Nikšiću (Sukići, Tahirovići, Alibašići, Ibričići, Elezovići, pa možda i Džidići i Prekići) bili samo razrođena uža bratstva Ljuca. Ljuhari su, prema jednom predanju, bili iz Kuča, a prema drugom – iz Pipera. Imali su Ljuharsku mahalu u Nikšiću. Treći fis u Nikšiću sačinjavaju Piperi. "Turčenje Pipera, kao i drugih hrišćana iz naših plemena, uzrok je najčešće bila međusobna borba bratstava u plemenu i krvna zavada. Nemogući ostati u plemenu, pojedinci su bežali u turske gradove i tamo menjali verom. Izgleda da su poturčeni Piperi u Nikšiću bili mahom od starosedelaca Pipera, koji su u borbi s jačim doseljenicima u plemenu podlegali i bežali Turcima. Kako je Piperima bio na domaku turski grad Spuž, oni su najviše tamo uskakali. U Nikšić je iz Pipera prvi došao u pesmama često opevani Sefer Piper, jedan od vrlo istaknutih junaka Nikšića iz prve polovine 18. veka. Bio je od starosedelaca Petrovića (Mehmedovića) iz Pipera."[34] (Nota bene – ponovo su sporni razlozi prelaska na islam) Potomci Sefera Pipera prezivali su se Mulići, danas ih ima u Konjicu i Sandžaku...

I ovdje, kod starih muslimanskih nikšićkih porodica, na djelu je famozni srpski "etnički apriori" koji nam kazuje da su muslimanske porodice nastale uglavnom od "poturčenih Srba". "Svi smo mi bili Srbi prije svega" – tako glasi nacionalistička poruka u 19. i 20. stoljeću. To u potpunosti funkcionira i kod P. Šobajića kad piše o Nikšiću. Na taj način se sve stravične događaje i procese može jednostavno objasniti "povratkom na veru pradedovsku" i "prvotono stanje". Tako ovaj mit služi na isti način u nacionalizmu kao tzv. "prvotni grijeh" u teologiji ili "prvobitna akumulacija kapitala" u političkoj ekonomiji 19. stoljeća. Da su hercegovački Bošnjaci, naprimjer, koji su protjerani iz Risna i Novog, bili Srbi ili neko drugi, ne bi ih trebalo ubjeđivati da su to. Oni su sasvim jasno imali izgrađenu svijest da *nisu* Srbi i da to *nikada* nisu ni bili. A opet srpska nacionalna priča ne može se protegnuti tako daleko u prošlost, uglavnom sve se to mitologiziranje srpske nacije i povijesti događa u 19. stoljeću. Tad nastaju glavni nacionalni konstrukti srpskog nacionalizma, koji traju do danas. Albanski historičar S. Rizaj se pita kakvi su to Srbi bili na Kosovu 1389. godine u famoznom, i historijskom i mitskom boju s osmanskim vojnicima. Kad današnji historičari referiraju na taj događaj o kojim srpskim pripadnicima govore, tj. je li tu na djelu već srpska nacija, srpska država, srpska vojska, srpska policija, srpski jezik, srpska politika itd. očito je da se te vremenske provalije ne mogu prekriti pričama i fenomenima nešto novijeg doba – pomoću transponiranja historije i novije teorije nacije. Spomenuti Rizaj govori i o albanskim i vlaškim plemenima te o bošnjačkim ratnicima koji su se pojavljivali na hipernacionaliziranom Kosovu na kojem srpska nacija nalazi svoje izvorište, a da nije na njemu nikada bila većinska ili približno izdjednačena s drugim.[35]

34 P. Šobajić, Ibid, str. 68-69.

35 Ivo Banac, Skender Rizaj, Justin McCarthy, Misha Glenny.

Prezimena (rodovi) Bošnjaka iz Nikšića

Alemići, Alibašići, Alići, Atlići, Avdići, Avići (Havići?), Babići, Bahići, Bajrovići, Bakali, Balabanovići, Banci, Baralovići, Basori/Bašari, Bauci, Begovići, Beširevići, Bibići, Bijedići, Brunčevići/Bručevići (Grude; oni su bili kadije u Nikšiću, a njihovu pamet je priznavala sva Hercegovina i Bosna), Cakovići, Danevići, Dervići, Dizdarevići, Duranovići, Durkovići, Džankovići, Džidići (Kuči), Džilupovići, Đečevići, Đolovići, Elezovići (odselili iz Prage u Bijelo Polje); Ferizovići (ponosili su se time što su bili porijeklom od jakog plemena Nikšića), Ganijagići, Gaševići, Glavanjići, Gledići, Golovići, Groševići, Grude, Guševići, Hadžajlići (Ferizovići, starinom su Nikšići), Hadžidanovići, Hadžimanići, Hadžimusići, Hadžiomerovići, Hajrovići, Hajvazovići, Hodžići; Ibričići, Ihtijarevići, Jagići, Jarkočevići (Danevići), Jašarići, Jerkovići, Jusufćajići, Jusufovići, Kahrimanovići, Kajovići, Kličkovići, Kljakići, Komanići, Kozići, Krnjevići, Kučevići, Kujevići, Kurbegovići, Kurćaići, Lukovci/Lukovac, Ljuce, Ljuhar, Ljutovići, Macevići, Maraši, Maruni, Masličići, Mehmedovići, Mekići, Memovići (Ljuce), Mićijevići (prema predanju su iz Nikšića doselili u Mostar), Mrgići, Mrke, Mujkovići, Mulići (potomci Sefera Pipera, žive danas i u Konjicu i u Sandžaku), Murgići, Mustafagići, Mušovići (najglasovitija begovska porodica koja je preko svojih kapetana gospodarila Nikšićem sve vrijeme osmanske vlasti. Došli su iz Kolašina, a navodno su od Mahmudbegovića iz Peći. Njihov pradjed Ali-paša Mahmudbegović sagradio je grad Kolašin. Svi se Mušovići dijele na dva uža bratstva, na Hamzagiće i na Mehinagiće), Naraići, Nikčevići, Nurkovići, Njuharevići, Osmovići (Piperi), Osmanovići, Paljevići/Peljević, Paripovići, Pašovići, Pecirepi, Pivodići, Prekići, Puševići (bilo je u Nikšiću muslimanske sirotinje, neznatnog roda i porijekla, koju su Građani zvali '*puše i makaši*'; jedan od takvih bio je junak Hamza Pušević koji je poginuo u boju na Šipačnu, a nisu ga Građani spasili da mu hrišćani ne odsjeku glavu); Rakuljice, Ramadanovići, Rizvanagići, Rogovići, Runjevići, Rušovići, Salkovići, Seferovići, Sinovići, Skočići, Slijepčevići (Dizdarevići), Sukići, Suljevići (Džidići), Šabovići, Šahinagići, Šehovići (Mrvo, iz Korjenića porijeklom), Tahirovići, Torine (glava Omera Torine donesena je kao dokaz da će Trebješani zakrviti s Turcima), Zlatanići/Zlatinovići.[36]

36 Nikšićke muslimanske porodice izgnane su iz svojih domova tokom 1878. i 1879. godine. Jedan dio je došao u Hercegovinu, drugi dio u Novopazarski sandžak, a dio prema Skadru. Tad je raseljeno oko 4.000 muslimana Nikšićana. U Konjic su došli Gašovići, Nikšići, Džankovići i drugi. Oni su u Mostaru ubili muftiju Karabega jer se nije htio suprotstaviti austrougarskoj vojsci protiv koje su se Nikšićani herojski borili.

3. NEVESINJE

Hercegovačka kasaba Nevesinje nalazi se na zapadnoj strani Nevesinjskog polja, ispod prevoja Grebak. Od Mostara je udaljena 37, a od Konjica otprilike 140 kilometara. Osmanlije su ovo područje zauzeli 22. juna 1463. godine. Osmanlije su, dakle, ovaj prostor među prvima u BiH uključili u svoj sistem. Za vrijeme Aliđuna muslimani su se okupljali na Ponoru. Lokalitet Nišan.[37]

Starjeničke porodice kod Nevesinja u selu Bijenja: *Dedovići*, *Pajovići*, *Kafadari*, *Demirovići* i *Ćušići*.

Kuga u Hercegovini u 19. stoljeću pomori mnogo stanovnika, a što je značajno otada pravoslavno stanovništvo postade brojnije, jer je po planinama kuga imala manji efekt. To tvrdi Jefto Dedijer. Tada je počelo uzmicanje muslimanskog stanovništva s prostora istočne Hercegovine. Na to su u 19. stoljeću došli osvajački poduhvati srpskih i crnogorskih bandi, ustanici i Nevesinjska puška Pere Tunguza. Muslimani se sakupljaju u varošima, a pravoslavci se šire po selima okolo i onda upadaju u varoši, koje su lahak plijen, i iskorjenjuju muslimane iz Nevesinja, Bileće, Gacka, Trebinja, Ljubinja, Korjenića, Nikšića.[38]

Prezimena iz Nevesinja (18–20 stoljeće)[39]

Ačkari, Agići, Alibašići, Aličići, Bajgorići, Bakrači, Balte, Baralije, Bašagići (Redžepašići), Bojčići, Brkići, Čaglji, Čame, Čanovići (odselili poslije Drugog svjetskog rata iz Nevesinja u Mostar i Tuzlu), Čatrine, Čelebići, Čizmići, Čolakhodžići, Čopelji, Čustovići (porijeklom iz Gacka, bio milicioner u Nevesinju; njegovog sina su ubili 1992); Ćatići, Ćefe (porijeklom iz Sarajeva), Ćišići, Ćorići, Ćose, Ćupine, Ćušići, Dedovići, Delići, Demići, Demirovići, Derviškadići, Dugalići, Durakovići, Džaferagići, Džemići, Džinovići, Eminovići, Ferizi, Fočići, Gačanice, Glamoči, Golići, Gološi, Grizovići, Hajrovići, Halvadžije, Handže, Handžari, Haskovići, Haznadarevići, Hrnjičići, Husovići, Ihtijarevići, Juge, Kadići, Kafadari, Kajani, Kapetanovići (porijeklom iz Lastve; 1945. odselili u Sarajevo, Brčko, Derventu), Karadže, Karapuši, Kazazići, Kazazovići, Keče (odselili u Sarajevo), Kevelji, Kife (izumrli, Kifino selo), Kljake, Kolakovići (Alija Kolaković iz Blagaja, Haseći Ali-aga, sagradio je u Konjicu most od šest lukova preko Neretve 1682/83. godine, koji je srušen 1945., a obnavlja se 2009.), Koraći, Korjenići, Korkuti (odselili u Travnik), Kosovići, Kujani, Kukavice (odselili iz Nevesinja poslije Drugog svjetskog rata), Kulaci, Lojići, Ljubovići (napustili Nevesinje 1920), Ljute (porijeklom iz Sarajeva), Mahinići, Masle, Mehremići, Merzići, Muratspahići, Mutilovići, Nevesinjci (odselili u Ljubuški, Sarajevo,

37 Dimitrije Sergejevski, *Rimska cesta na Nevesinjskom polju*, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo, 1947., (III), str. 47 i 50.

38 J. Dedijer, *Hercegovina*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1991., str. 98.

39 Ovdje uglavnom slijedimo povijesne slike iz Hasandedićevog rada.

Mostar), Ništovići, Nurkovići, Omerike, Oručevići, Pašići (iz Odžaka), Pehilji, Pendani, Pilavdžići, Piragići, Ploskići, Priganice, Puce; Ramovići (Mevla Ramović ubijena 1992), Sekanići, Sidrani, Srebre, Šabanovići, Šarančići, Šehovići (porijeklom iz Trebinja), Šendre, Šeste, Šikale, Štukani, Tankovići, Tanovići, Trebovići (Redžepa Trebovića 1992. ubili četnici; zapalili mu kuću; bio autoprevoznik), Trnovci, Tucovići, Zolji.

Prezimena po selima

Kifino selo je udaljeno od Nevesinja 9 kilometara uz cestu Nevesinje – Gacko. Dobilo je ime po nekom begu *Kifi* koji se prvi u ovome mjestu naselio i u njemu sagradio džamiju. Na ruševinama Kifine džamije u Kifinom selu sagradio je polovinom 19. stoljeća Lazar Mačak han, a na ruševinama ovoga hana sagrađena je 1948. zemljoradnička zadruga. Selo Bratač je rijekom Zalomkom odijeljeno od Kifina sela. U selu Bratač polovinom 18. stoljeća živjele su sljedeće muslimanske porodice: Ačkari, Ćorići, Ćose, Duranovići, Grbići, Klajići, Kukolji, Lojići, Radinovići i Radišići. U Bratču je prije agresije na BiH živjela porodica Muratspahić, a u Kifinu selu jedna porodica Lojića. Smaju Lojića i njegovu ženu ubili su četnici 1992. godine u ovome selu. Na početku 21. stoljeća sve je uništeno.[40]

U mjestu Sopot (koje je danas zaselak sela Zalom), udaljenom od Nevesinja 12 km i lociranom visoko u brdu iznad Bratača i Zalomke, Sinan-paša Boljanić sagradio je bio jedan mesdžid.

Selo Odžak se nalazi 7 km jugoistočno od Nevesinja. U njemu su se nekada nalazili odžaci, kule i posjedi begova Ljubovića. Najstariji poznati član iz ove porodice bio je Sulejman-beg koji je živio u drugoj polovini 16. stoljeća. On je imao sina Omer-bega, a ovaj sina Osman-bega koji je učestvovao u opsadi Kandije (1645-1669), odakle je slao svoje pjesme u domovinu i pjevao pod pseudonimom Hilmi.[41] Jednu džamiju u Odžaku sagradila je Hana Ljubović, udova Osman-bega, 1625. godine, a uz džamiju je sagradila i mekteb i kameni most na rijeci Zalomci između Bratača i Kifina sela. Hajduci (uskoci iz crnogorskih krajeva) su 3. jula 1876. godine zauzeli posjede begova Ljubovića u Odžaku, opljačkali ih i znatno ih uništili. Nakon agrarnih nevolja (rješenje agrara ih je stavilo u nepovoljan položaj), Ljubovići su poslije 1922. godine iselili iz Odžaka i danas žive po

40 Treba napomenuti da su Bošnjaci pod komandom Mujage Zlatarevića, muselima Huseina Gradaščevića, porazili i uništili Bašaginu vojsku u Kifinom selu 6. maja 1832. godine i tada zapalili Bašagića kulu u Bratču. Isto su uradili s džamijom u Zalomu i svim što je pripadalo Bašagi, djedu Safvet-bega Bašagića.

41 O nesretnoj ljubavi Ali-bega Ljubovića i Hanke Šurković iz Odžaka u Bjelimićima, F. Hadžibaščaušević je zabilježio baladu *Šurkovića Hanka* koja je objavljena u "Gajretu" 1925. godine. Husein Đogo je napisao ljubavni roman *Sreća mladog Ljubovića* (Novi Behar 1934. i 1935.) u kojem je glavni junak Ali-beg Ljubović, koji je živio u Odžaku kod Nevesinja polovinom 18. stoljeća. Abdurahman Nametak, je također, posvetio Ali-begu ljubavnu dramu *Legenda o jednoj ljubavi* (Mostar, 1966).

raznim mjestima u BiH. U Drugom svjetskom ratu džamiju u Odžaku su srušili četnici. Ona je ponovo obnovljena 1973. i postojala je sve do 1992. godine, kada su četnički sinovi ponovo rušili i palili po Hercegovini.

Selo Zovi Do udaljeno je od Odžaka 8, a od Nevesinja 15 kilometara na jugoistočnoj periferiji Nevesinjskog polja. U Džinovića mahali bila je džamija nedaleko od Džinovića kule. Bila je sagrađena početkom 16. stoljeća. Priča se da je to bila *najstarija* džamija u Hercegovini i da ju je sagradio Ahmed-paša Hercegović, zet sultana Bajezida II. Poslije se pripovijedalo da je Bajo Pivljanin srušio ovu džamiju. Džamiju je obnovio neki Čelebić. Hercegovački hajduci su 1. augusta 1875. godine upali u Zovi Do i sve su srušili i popalili, kule i kuće muslimana.[42] U periodu od 1800. do 1872. ovdje su živjeli Džinovići (Omer, Husein, Ferhat, Mustafa, Derviš, Nukica, Ibrahim, Zulfikar, Halil, Fatima, Šeća, Asifa, Đulsa, Melikhana i Umihana). U Zovom Dolu su nekada živjeli: Grizovići, Piragići, Sekanići. Od 1920. ovdje ne žive muslimani.

Dvanaest kilometara od Nevesinja nalazi se naselje Bijenja koja se dijeli na Gornju i Donju Bijenju. Prema H. Hasandediću, Donja Bijenja je bila centar džemata kojem su pripadala sela: Gornja Bijenja, Krekovi, Postoljani i Tučepi. Na ovom području polovinom 18. stoljeća živjele su sljedeće muslimanske porodice: Atlija, Balta, Ćosović, Ćušić, Dedić, Demirović (Timouroglu), Husić, Jugo, Kalaba, Karadža, Kujan (Kujanović), Lerić, Lolić i Pajević. Osim navedenih porodica tu su poslije Drugog svjetskog rata živjele sljedeće porodice: Bojčić, Čelebić, Dedović, Gačanin, Geljak, Džemić, Husović, Kafadar, Kazazović, Kosović, Kukavica, Lerić, Ljubović, Maslo, Pehilj i Zolj.

Kljuni (Kljunovići) su udaljeni od Nevesinja 14 km i nalaze se na pravcu Nevesinje – Kruševljani, s lijeve strane puta. Nevesinjski kadija oko 1796. godine Kljuna naziva Hodanići, što je vjerovatno stariji naziv za ovo mjesto. U Kljunima i okolici ima dosta srednjovjekovnih stećaka. "Hodali" su u vjeri – malo "bogumilstva" malo islama, pa otuda Hodanići. Prema drugoj verziji, pak, u Kljunima je u srednjem vijeku bilo sjedište krstjanskog poglavara Hodidjeda i po njemu su dobili ime Hodanići. Priča se, također, da od ovog Hodidjeda vuku svoje porijeklo današnji Mehanići, koji su do 1992. živjeli u Presjeci. Postoji, također, i mogućnost da su Kljuni dobili ime po prezimenu bošnjačke porodice Kljun (u dokumentima Klun) koja je polovinom osamnaestog stoljeća živjela u ovom kraju. Hasandedić napominje da je Ibrahim Kljun bio jamac (ćefil) za osamnaest kršćana koji su živjeli u Bjeljanima, općina Divin.

Kljuni su polovinom 18. stoljeća bili centar džemata kojem su pripadala sela: Presjeka, Sopilji i Kovačići. Tu su živjele muslimanske porodice: Čopelj, Forta, Karahasanović, Kasimović, Krpo, Mahinić, Šaro/Šare, Šatorović, Šipak, i Taradža. Neke su izumrle a neke se raselile, da bi poslije agresije 1992. godine potpuno nestale s tog područja. Tu su još živjele porodice: Alibašić, Aličić, Brajević, Bralj,

42 Hamid Hadžibegić, *Turski dokumenti o početku ustanka u Hercegovini i Bosni 1875. godine*, Prilozi POF, Sarajevo, 1950., str. 113.

Čamo, Ćorić, Delić, Demić, Droce, Feriz, Gakovići, Glamoč, Golош, Handža, Kajan, Karamešić, Kohnić, Kovčalija, Kupusija, Nurković, Omerika, Pobrić, Prola, Šahinagić i Šendra.

Džamija u Kljunima je jedna od najstarijih u Hercegovini. Sagradile su je osmanske vlasti. Izgorjela je 1875. godine. Obnovljena je i uz nju je sagrađena munara oktogonalnog oblika, visoka 20 metara. Poslije toga ju je zemljotres prilično oštetio. Onda su je četnici srušili 1992. godine. Ponovo je izgrađena poslije rata i danas (2007) postoji. Imami i hatibi ove džamije bili su: Mula Zulfikar ef., Ahmed Halifa, Handže (koji su ovdje doselili iz Konjica).

Od Nevesinja 20, a od Kljuna 6 kilometara udaljeni nalaze se Kruševljani koji su polovinom 18. stoljeća bili centar džemata sa selima: Borovčići, Dramiševo, Luka i Seljani. Ovdje su živjele sljedeće muslimanske porodice: Baralija, Barelić, Lulić, Čatrina, Džanić, Korać, Pirić, Radovina, Toroman, Velić i Zahidić. U ovim mjestima su ranije živjeli: Dedići (odselili u Sarajevo), Divoši, Durmići (izumrli) i Hodžići (odselili u Tursku, a možda je jedan dio dio došao u Lokve kod Hadžića, jer na području Hadžića ima Halvadžija koji su porijeklom Nevesinjci). Ranije su odavde u Mostar odselili Behlilovići i Hadžiosmanovići.

U mjestu Biograd, koji je od Nevesinja udaljen 11 km, živjeli su: Bajgorići (nekad se ovdje nalazila Bajgorića kula), Cernice, Dedići, Gluhići, Krečinići, Plake, Ramadanovići i Solakovići (Solaković mahala). Crnogorski hajduci i četnici su 1875. godine zapalili sve muslimanske kuće u Biogradu. Poslije Drugog svjetskog rata u ovom mjestu žive samo dvije muslimanske porodice: Ćupina i Sidran. U jugoistočnom dijelu nevesinjske općine nalazi se Rabina, udaljena od Nevesinja 12 a od Mostara 20 kilometara. Za vrijeme turske uprave pripadala je Blagaju i bila je sultanov has (carski posjed). Muslimanske porodice: Dando (Stranjkovići danas žive u Dandinoj kuli), Gaštan, Pehilj, Memić, Fazlić, Pirušić, Merzić, Tule, Gadara, Alić, Sinanović i Mićijević. Zaseok Rabine je Bakračuša, ali džematlije idu petkom na džumu i na bajram u Kokorin i Žulje.[43]

Džamije i drugi prepoznatljivi vjerski i kulturni objekti Bošnjaka u Nevesinju

1. Sultan Bajezid Velina džamija (*Careva džamija*). Sagrađena je u ime sultana Bajezida II (1481- 1512) i predstavlja jednu od najstarijih džamija na ovome tlu;

2. Darul-hadis (škola za studiranje islamske tradicije) i darul-kurra (škola u kojoj su hafizi učili pravilno čitanje Kur'ana na sedam dijalekata) izgradio je Ali Ćafi ef. Nevesinjac (brat poznatog mostarskog legatora Roznamendži Ibrahim ef.) na lijevoj strani harema Bajezid Veline džamije;

3. Hadži Velijjudina Bakrača džamija (*Dugalića* džamija) u centru Nevesinja, kod sahat-kule, u Pahljevića mahali, na mjestu koje se nekada zvalo Moričevac.

43 Ahmed Aličić (priredio), *Poimeničeni popis sandžaka vilajeta Hercegovina (1475– 477)*, Sarajevo, 1985., str. 12. i 14.

Sagrađena je 1515. godine. Ovu su džamiju djelimično oštetili pravoslavni hajduci 29. 8. 1875. godine. Mirko S. Radojčić piše da je 1200 hajduka i ustanika udarilo na kasabu Nevesinje 17. augusta 1875. i da su je svu spržili.[44] Zatvorena je pred Drugi svjetski rat;

4. Sinan Dedi-ef. džamija (*Čučkova* džamija) u Višnjevoj mahali, na pola puta između Careve i Hadži-Velijjudinove džamije. I ova džamija je zapaljena 1875. od "junaka" pravoslavnih. Godine 1880. ovu je džamiju vlastitim sredstvima obnovio hadži-Derviš Čučak, ali bez munare. Zatvorena je 1930. godine i služila je kao magazin nekom preduzeću iz Nevesinja. H. Hasandedić smatra da su Čučci u Nevesinje doselili iz Sarajeva i ranije su se prezivali Hadživezirovići[45];

5. Pekušića džamija na Vakufu, nevesinjskoj četvrti. Ova džamija je srušena 1875. od domaćih i crnogorskih hajduka i razbojnika. Sve do pred Drugi svjetski rat u ovoj džamiji je bio imam Avdo ef. Kujundžić. Za vrijeme Drugog svjetskog rata služila je Talijanima kao magazin, a oni su je prilikom povlačenja srušili;

6. Ruždija je u Nevesinju osnovana 1871. (niža srednja škola)[46];

7. Sahat-kula se nalazi u centru Nevesinja[47], uz harem Hadži Velijjudinove džamije;

8. Hamam (javno kupatilo) je bio lociran stotinjak metara niže Bajezid-Velине džamije. Smatra se da je ovaj hamam sagradio neki predak stare nevesinjske porodice Kolaković;

9. Karavan saraj

Naseljena mjesta u općini Nevesinje

Batkovići, Bežđeđe, Biograd, Bojišta, Borovčići, Bratač, Budisavlje, Donja Bijenja, Donji Drežanj, Donji Lukavac, Dramiševo, Gaj, Gornja Bijenja, Gornji Drežanj, Gornji Lukavac, Grabovica, Hrušta, Humčani, Jasena, Jugovići, Kifino Selo, Kljen, Kljuna, Kovačići, Krekovi, Kruševljani, Lakat, Luka, Miljevac, Nevesinje, Odžak, Plužine, Podgrađe, Postoljani, Presjeka, Pridvorci, Prkovići, Rabina, Rast, Rilja, Rogače, Seljani, Slato, Sopilja, Studenci, Šehovina, Šipačno, Trusina, Udrežnje, Zaborani, Zalom, Zalužje, Zovi Do, Žiljevo, Žuberin i Žulja.

Grad (kasaba) Nevesinje

Aličić, Alić, Bajgorići, Bojčići, Brkići (b. cig.), Ćefo, Ćišići, Ćorići, Ćupine, Čolakhodžići, Čustovići, Derviškadići (begovi), Dugalići, Durakovići, Džinovići, Fočići, Gačanice, Gamović, Grizovići, Handžari, Hajrovići, Hrnčići, Husovići, Ihtijarevići, Karadže, Karapuši, Kazazići, Kazazovići, Kljake, Korjenići, Lju-

44 Mirko S. Radojčić, *Hercegovina i Crna Gora 1875 – 1878*, Nevesinje, 1966., str. 46.

45 Hivzija Hasandedić, *Muslimanska baština u istočnoj Hercegovini*, El-Kalem, Sarajevo, 1990., str. 138.

46 Hajrudin Ćurić, *Školske prilike muslimana u Bosni i Hercegovini 1800– 1871*, Beograd, 1965., str. 151.

47 Hamdija Kreševljaković, "Sahat-kule u BiH", Naše starine, Sarajevo, 1957., IV, str. 31.

bovići, Mahinići, Merzići, Mutilovići, Ništovići, Nurkovići, Oručevići, Pajevići, Pehilji, Pilavdžići, Plavšići (b. c.), Ramovići, Šehovići, Šendre, Šikalo, Šipkovići, Štukani, Tipura, Trebovići, Trnovci, Tankovići, Voloderi ...

Bošnjačka prezimena po selima u Nevesinju[48]

- BIJENJA (DONJA I GORNJA): Ćušići, Dedovići, Demirovići, Pajevići (svi Gornja Bijenja), Kazazovići, Džemići, Lerići (svi Donja Bijenja)
- BOROVČIĆI: Čolići, Eminovići, Milišići, Tucovići, Zloje...
- HRUŠTA: Ćatići, Ćorići, Merzići, Šendre...
- LAKAT: Demići, Kajani...
- LUKA: Baralije, Bulići, Gačanice
- KLJUNA: Kasumovići, Kupusije (Kohnići), Nurkovići, Omerike
- KRUŠEVLJANI: Čaglji, Durakovići, Golići, Halvadžije, Pajevići, Pičuge, Pitići, Zolji
- POSTOLJANI: Ljeljci, Juge, Kukavice
- PRESJEKA: Čopelji, Mahinići, Skorupani
- ZOVI DO: Džinovići, Mutilovići, Zukanovići
- SOPILJI: Zolji

Popis 1991. – Nevesinje

NEVESINJE	14.448	3.313	10.711	210	123	91
Mjesne zajednice	Ukupno	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Jugoslaveni	Ostali
Bijenja	726	422	301	0	0	3
Biograd	507	6	501	0	0	0
Drežanj	315	0	311	0	1	3
Grabovica	320	0	319	0	1	0
Kifino selo	918	17	898	0	0	3
Luka	731	408	249	73	0	1
Lukavac	472	4	464	1	1	2
Nevesinje	5679	634	4790	91	111	53
Odžak	1062	153	903	0	4	2
Pridvorci	1387	1022	305	45	2	13
Rabina	760	629	127	0	0	4
Rilja	491	18	470	0	1	2
Udrežnje	309	0	306	0	2	1
Zovi Do	771	0	767	0	0	4

48 Pri otvorenju ponovo sazidane džamije u Kruševljanima 2006. godine Šefko Golić, Asim Lavić, Ahmet Lavić i autor ovoga teksta su popisivali prezimena po selima prikupljajući podatke od Bošnjaka koji su domicilni i koji su znali sve rodove u zadnjih stotinjak godina.

4. KONJIC

Prezimena (rodovi) Bošnjaka Konjica

Abaze, Abudić-Fejzić, Adembegović, Adem, Agići (Crnčani iz Grušče, dodali prezimena Hadžović i Zajmović), Ahamčić, Ahmetović, Ahmić, Ajanović, Alagić, Alajbegović, Alibašić, Alibegović, Alić, Alihodžić, Alikadić, Alivodić, Anadolac (Muhamedović), Arnaut, Arnautović, Asanović, Avariščija, Avdibegović, Avdić; Badžak, Bahtijar (Bahtijarević), Bajat, Bajić, Bajraktarević, Bajramović, Bakal (Bakalović), Bakija, Balaban, Balić, Baljeta, Banda (Bandić, Bandul), Baraković, Bašić, Bećirović, Beganović, Begtašević, Begeta, Begić, Beglerović, Begluk, Begović, Beho (Behić), Behram, Bešlić, Bešlija, Biber, Bilanović, Bilić, Bišić, Bojčić, Borić, Bosić, Bostan, Bostandžija, Bozalija, Bradić, Brdar, Brkan, Brkić, Bubalo, Bublin, Budović, Buha, Bukvić, Buljina, Burek, Buturović (Obrinović), Cakić, Cero, Cigić (Cigo), Coko, Cokoja, Crnčani (Agići), Crvenac, Čamdžić, Čamo (Dabranin), Čelebić, Čoharad, Čohadžić, Čokljat, Čolak, Čolaković, Čolopek, Čomaga, Čomor, Čukas, Čukle (Čukleta, Karanfilović), Čukovići, Čunčur, Čurina, Čurt (Šurković), Čustović, Ćatić, Ćehaić, Ćesir, Ćibo, Ćišo, Ćorić, Ćorina, Ćorović (Sikirić), Ćosić, Ćoto (Ćotić, Hasanbegović), Ćurić, Dabranin (Čamo), Daguda, Daut, Dautbegović, Dedić, Deftedarija, Delić, Demirović, Dervo, Djedović (Đedović), Didik, Divoš, Dogo, Drače, Drajčević, Drka, Dugalić, Duračić, Duran (Duranović), Duro, Durgut (Lavić, Lović), Duvnjak, Džaferagić, Džaferović, Džafić, Džajić, Džanić, Dželilović, Dženetić, Džeparović, Dževlan, Džino, Dživer (Điver), Džumhur; Đedović (Djedović), Điver (Dživer), Đogo (Đogić), Đonko, Đoralić, Đulić, Elezović, Eminagić, Erzumlić (Jalandžić), Eskindžija, Faladžić, Falan, Fazlibašić, Fazlibegović, Fejzagić, Fejzić, Ferhatbegović, Fišić (Fišo), Gabela, Gačanica, Gačanin, Gaćo, Gadara, Gadžo, Gagula, Gakić, Gega (Gegić, Gekić), Gerin, Gluho, Glušci, Gocani, Gološ, Gosta (Halilović), Grabić, Građanin, Graho, Granulo, Grlica, Gruhić, Guska, Guščević; Habibija, Habibović, Hadžajlić (Hadžajlija), Hadžialić, Hadžić, Hadžihusejnović (Hadžihuseinović, Hadžihusejinović), Hadžizukić, Hajdar, Hajduk, Hakalović, Haketa, Halebić, Halilović, Hamidkadići (Kadići), Hamza, Hamzić, Handžo, Hanić, Hasagić, Hasanbegović, Hasan (Hasanovac), Hasanović, Haseta, Hašimbegović, Hebibović, Hejko, Hejub (Hejubović), Heraković, Hero, Hodžić, Holjan, Homatlija, Hondo (Hondić), Hondžo, Hošaf (Hošafčić), Hrelja, Hrgica (Hrgić), Hrnjica (Hrnjić), Hromić, Hurem, Huseinbegović (odvojak od Repovaca), Husić, Husnić, Hustije; Idriz, Ihtijarević, Imamović, Isić, Išerlija, Jablić, Jahić (Kalovljak), Jakupović, Janapović, Jazvin, Jažić, Jelečković (Jelešković), Jugo (Jugović), Jusufbegović, Jusić, Jusufović, Junuz; Kadić, Kajgo, Kajanija (Kajan), Kalajdžić, Kalem, Kalovljak (Jahić), Kamiš, Kapetanović, Karalić, Karanfilović (Čukle), Karić, Karkelja, Kasalo, Kasap, Kašić (Kašić-Tabak), Kavazović, Kelecija, Kepulović, Kesić, Keško, Kević, Kevrić, Kezo, Klepo, Kojić, Komadina, Konjičanin, Korić, Kosovac (Hadžihuseinović), Košpo, Kovačević, Kovač,

Kovačić, Kozić, Kraljušić, Kreševljak, Krnjić (Krnić), Krvavac, Krzo (Krzić), Kubječić, Kukrica, Kulinčić, Kunara, Kunić, Kuprešak (Kuprešanin), Kurić, Kurtić, Kurtović, Landžo, Lapo, Lavić, Lelić, Lepara, Lešo, Lihić, Lipovac, Litrić, Lojić, Lugić, Lukšija, Lulić, Ljevo, Ljubović, Ljubunčić, Ljubušić, Macanović, Macić, Madžak, Mahmutović, Mahović, Makan, Maksumić, Malanovac (Habibija), Mandžuka, Malović, Marić, Masleša, Mašić, Mašnić, Mehić, Mehović, Mehremić, Mekić, Memčević, Memić, Memidžan, Memišić, Memišković, Menzil, Mesarević, Mešić, Mešukić, Mezit, Milotić, Miljević, Mlako, Mljetvina, Moro, Mrav (Mravović), Mravović, Mrndžić, Muftić, Muhamedović (Anadolac), Muharemović, Muhibić, Mujak, Mujalo, Mujan, Mujagić (Neretljak), Muješić, Mujić, Mujkić, Mulić, Muratović, Murtić, Musić, Muslimić, Mustafić, Mušančić, Mušanović, Mušić, Mušinović, Mutapčija, Nakić, Nefer, Neretljak, Nerkić, Nezo (Nezić), Nezir (Nezirić), Nezirović, Nikšić (Nišić, Đolović, Ganijagić, Mašnić), Nolić, Nožina, Nuhbegović (odvojak od Repovaca), Nuhić, Nuspahić; Obrinović (Buturović), Omerbegović, Omeričić, Omerika, Omerović, Osmanović, Pačariz, Pačeran, Padalović, Pajić, Palavra, Pamučkić, Pandur, Panjo, Parcan, Parsović, Pašalić, Pelić, Perva, Pervan, Perviz, Pezekoza, Pičuga, Pilav, Pintul, (Pintol), Pinjo, Pirija (Pirić), Pirka (Pirikić), Plavčić, Plavuškić, Pobrić, Podrum, Podumljac, Pohara, Pokvić, Potura (Poturović), Premilović, Prevljak, Pripa, Prohić, Prokosić, Puzić, Radmanović, Rajković, Ramić, Raščić, Razić, Redžepović, Redžić, Repovac, (Ajanović, Alibegović, Avdibegović, Dautbegović, Ferhatbegović, Hasanbegović, Huseinbegović, Jusufbegović, Nuhbegović, Redžepovac, Ribić, Rizvanbegović, Rizvanović, Rizvo (Rizvić), Rudo, Rustić, Sabljić, Sabur, Salihbegović, Salihkadić, Salihović, Sakić, Salmanović, Sarajčić, Sarajlić, Seburović, Selimović, Selmanović, Serhatlija, Sidran, Sinanović, Sitara, Sivrić, (Sivrija), Skorupan, Slato, Smailović, Smajić, Smajkić, Smailhodžić, Sofo, Softa (Softić), Sokol, (Sokolović), Spiljak, Subašić, Sukić, Sultanić, Sultić, Sušac, Suvarić, Šabanović, Šabo, Šabić, Šahin, Šahinović, Šajić, Šakić, Šahman, Šarović, Šašić, Šečibović, Šehić, Šehović, Šendra, Šerbić, Šiljo, Šiljevac, Širbegović, Škapić, Škojić, Škoro, Šljivo, Šoljić, Šoro (Šorović), Špago, Šteto, Šunjo, Šurković, Šušić, Šuto, Tabak, Tabaković, Tadžić, Tarahija, Teletović, Terzić, Tibo, Tinjak, Tiro, Tobić, Toljagić, Topalović, Trebo (Sabur), Trešnjo, Trnka, Trukar, Tucak, Tucaković, Tufekčija, Tulić, Turak, Turković, Tuzo, Uzunović, Vađo, Vajzović, Vardić, Variščić, Vejzović, Veljković, Vilić, Vladović, Voloder, Vrtić, Vukalija, Vuković; Začić, Zahirović, Zaklan, Zalihić, Zalup, Zatega, Zečević, Zečić, Zekić, Zorice, Zuban, Zubović, Zupčević, Zukić, Zulfikarpašić, Ždero, Žetice, Žike.[49]

49 Jusuf Mulić, *Konjic i njegova okolina. Starosjedilački rodovi*, Sarajevo, 2005.

5. ČAJNIČE

Prezimena (rodovi) Bošnjaka iz Čajniča

Popis 1991. – Čajniče

Čajniče	8956	4024	4709	5	77	141
Mjesna zajednica	Ukupno	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Jugoslaveni	Ostali
Čajniče	4272	1417	2682	2	60	111
Lađevci	303	151	150	0	1	1
Međurječje	1413	1130	277	0	1	5
Miljeno	1657	829	819	3	14	10
Zaborak	1293	497	781	0	1	14

U Čajniču je napravio džamiju Sinan-paša Boljanić (porijeklom iz Boljanića kod Čajniča), sin Bajram-agin, brat vezira Husein-paše, zet Mehmed-paše Sokolovića (oženio njegovu kćerku). Umro je oko 1581. godine i sahranjen je u posebnom turbetu u Čajniču.[50] Sinan-paša je za Čajniče ono što je Muhamed-beg Karađoz za Mostar.

Prezimena (rodovi) Bošnjaka Čajniča[51]

Agović, Ajanović, Alihodžić, Alispahić, Ališehović, Arslanović, Bajramović, Bajrica, Bakija, Barut, Basor, Bašić (selo Gramusovići), Batotić, Bavčić (Bavčić--rijeka u Crnoj Gori, otud su također i Močevići i Hoše), Bećirević, Bekto, Bešo, Bezdrob, Bičo, Biser (došli iz Cvilina u Čajniče), Borovac, Borušić, Brezac, Bučo, Bukva, Bungur, Cama, Cico, Cviko, Čaprljan, Čardaklija, Čaušević, Čelik, Čeljo, Čolak, Ćato, Ćatović, Ćehaja, Ćehajić, Ćorić, Ćosibegović, Ćosović, Ćulov, Dardagan (u selu Hasovići potiču od Smajlovića iz sela Dardagani koji su se "udali" za Hasovićku), Dedović, Delizaimović, Dizdar, Dizdarević, Duhović, Duraković; Džaferović, Džambegović (Džanbegović), Džidić, Džihanić, Džoko, Đedović, Đogo, Đulančić, Efendić, Fazlagić, Fejzić, Ferhatović, Filipović, Fočić, Fočo, Gabela, Gadžo, Gežo, Gluhščić, Habibović, Hadžić, Hajdarević, Hajvaz, Halilović, Haljković, Hamzić, Hasković, Hasović, Hastor, Helać, Herak, Heto, Hodović, Homoraš, Hošo, Hrustemović, Huković, Hurić, Hurlov, Husković, Imamović, Jajčanin, Jašarević, Jusufspahić, Kadić, Kadrić, Kaim, Kajgana, Kaljača, Karamešić, Karamustafić, Karović, Kastrati, Kekić, Kešan, Klovo, Korjenić, Ko-

50 H. Hasandedić, *Muslimanska baština istočne Hercegovine*, El-Kalem, Sarajevo, 1990., str. 145.

51 Veliku zahvalnost za *Feldforschung* u rejonu Čajniča, posebno područja Zaborka, ovdje iskazujem prijatelju dr. Selimu Hasoviću. Od njega sam dobio većinu bitnih informacija o rasporedu bošnjačkog stanovništva na području općine Čajniče.

stić, Kovačević, Kožo, Kreho, Kudin, Kulelija, Kulin, Kustura, Kutalija, Lapo (u Drugom svjetskom ratu Nedžib Lapo je bio komandant muslimanske milicije u Čajniču, Šemso Tanović u Gacku komandant u isto vrijeme), Leđen, Leper, Lisov (prešli na pravoslavlje), Lolo, Lutvikadić, Ljuca, Mahmutović, Makota, Maslan, Maslo, Medošević, Memić, Memišević, Mešević, Mirvić, Močević, Mujezinović, Mujković, Muratović, Musa, Musabašić, Musabegović, Mušanović, Nasufović, Nokto, Obuća, Omerović, Oruč, Osmanagić, Osmanspahić, Paldum, Paradžik, Pašić, Pazalja, Pazarac, Pecikoza, Pekmez, Peljto, Pirija, Pita, Pitić, Polovina, Popović (potječu od prezimena Mrahori), Poturak, Prašo, Prco, Prljača, Ramić, Ramović, Raščić, Ražanica, Rebiović(?), Redžović, Ridžal, Sadiković, Salihović, Seferović (selo Miljeno), Selak, Serdarević, Sijerčić, Silajdžić, Sirčić, Skenderagić, Skorupan, Smajilović (Smajlović), Sofović, Somun, Srna, Sudić, Sukur, Sultanović, Šabanović, Šabović, Šaćiragić, Šarka(?), Šehović, Šeko, Šero, Šišić, Šljivo, Tabaković, Tahirović, Tirak, Tirović, Tozo, Trgo, Vahida, Velić, Vesnić, Vlahovljak, Vučinić, Zagrljača, Zajković, Zenđelić, Žiga.

MZ ČAJNIČE (čaršija) (U gradu je 1991. godine živjelo 1417 Bošnjaka)

Čajniče do 1992. godine ima izmiješano stanovništvo bošnjačkog i srpskog naroda. Od te godine Bošnjaci su protjerani prema uputama SDS-a i načelnika Duška Kornjače, a sve u okviru velikosrpskog projekta stvaranja Velike Srbije.

U gradu su živjeli:

Agovići, Batotići (Hamze), Demirovići, Hasovići, Hukovići, Krehe, Osmanagići, Osmanspahići, Ražanice, Serdarevići, Sultanovići, Šljive, Tiraci...

MZ Zaborak

(Na području ove MZ 1991. godine živjelo je 497 Bošnjaka. U Zaborku je živjela porodica Pašić Muratbega, pored njega (mjesto) *Begluk*.

SELA	PREZIMENA
Hasovići	Hasović, Pita, Dardagan, Ljuca (porijeklom iz Sandžaka, "udali se")
Podrid	Pita, Peljto ("udao se" neki Peljto)
Podavrelo	Skenderagić
Hodžići	Džihanići
Potok	Ćatović (napravili *hidrocentralu* na potoku, porijeklom iz Hercegovine)
Okruglica	Musabegović, Delizaimović, Džaferović, Peljto
Humkovići	Peljto, Fazlagić
Slatina	Efendić, Skorupan
Suhonje	Fazlagić, Srna (udao se iz Stopića), Ridžal, Muharemović,
Stopići	Srna, Lapo
Skorupani	Skorupan, Mešević, Peljto

→

Đakovići	Bašić, Omerbašić, Dizdarević, Bekto, Hadžić, Pecikoza, Bakija, Hasović, Hodžić (“udao se”), Demir, Hajvaz, Peljto, Džidić, Polovina, Smajlović, Muratović, Trgo, Husić, Sijerčić, Nasufović, Muratović
Todorovići	Pecikoza, Zejnilović, Mešević, Helać, Ćosović
Mahrevići	Mahmutović, Kovačević, Čelik, Ćehaja
Omeđak	Ajanović, Bešo, Ramović, Pecikoza, Lolo, Ćaho
Batkovići	Ahmetović, Dardagan
Milatkovići	Dizdar, Pašić
Hoćevina	Peljto, Hadžić, Memišević, Pašić, Džaferović
Tokovići	Prašo, Pašić
Nećevići	Pašić
Batkovići	Ahmetović, Kovačević, Hadžić, Šahinović
Dardagani	Smajlović, Hrustemović, Fejzić, Hadžić, Ahmetović, Ramović
Vela	Šehović (iz Trebinja porijeklom), Čaprljan, Ćosović, Leđen, Šerifović
Žune	Efendić, Kovačević
Matočevina	Pašić
Kukavice	Helać, Mešević, Ćosović, Alihodžići (udao se), Borušić (udao se)
Ćaskovine	Mešević
Kovačevac	Mešević
Mali Banići	Basor, Batovac, (u selu su Srbi Ćorsovići)
Skorupan	Skorupan
Humkovići	Peljto, Fazlagić (porijekom iz Hercegovine, Gacko), Ridžal
Bučkovići	Bučo
Podgorje	Habibović
Prevrzma	Hodžić
Makotići	Paldum, Zajković, Tabaković, Agović
Vidobar	Kešan, Ališehović
Umčari	Agović, Ćosibegović, Bašić
Gramusovići	Bašić
Vrela	Sirko (Sirčić)
Vučinić	Vučinić
Budovnica	Omerović, Hasović, Bešo
Potkamen	Sadiković, Jusufspahić, Agović, Dardagan
Kuševrana	Tozo, Duhović
Paravci	Mujezinović, Oglečevac, Cviko
Begluk	Delizaimović
Donji Stopići	Šahović, Šebo

MZ Međurječje[52]

Na području ove MZ živjelo je 1130 Bošnjaka. Kod škole u Međurječju živjeli su Hurići. Ruševina stare džamije kraj je škole. Džamija je imala drvenu munaru (?) U školu danas ide nekoliko djece.

Prema selima

SELA	PREZIMENA
Stančići	Imamović
Čanjeva	Imamović, Gadžo
Avlija	Hurić
Šiglica	Hurić, Tabaković
Dubača	Dubača, Paldum
Haskovići	Hasković, Ridžal
Majstorići	Hurić,
Karovići	Dizdarević, Karović, Kovačević
Vihnići	Duraković, Šarka, Gadžo
Dubac	Prljača, Trgo, Kovačević
Radiševići	Gadžo
Okosovići	Herak, Dubača
Slatina	Redžović, Šeko, Šero, Hošo, Kajgana, Sadiković, Rebiović, Prco, Herak
Donja Dužica	Bezdrob, Sadiković
Gornja Dužica	Bezdrob
Barleta	Hurić
Sudići	Šabanović, Omerović, Sudić,
Đakovići	Poturak, Kudin, Hasovići

Batovo obuhvata Dužica G i D, Barleta, Slatina, Okosovići, Avlija, Đakovići, Vihnići, Haskovići, Radiševići. Boranje obuhvata Potkamen, Vidobare, Makotiće, Podgorje, Umčare, Prevrzma, Vrela, Vučinići

MZ Miljeno

(U ovoj MZ živjelo je 1991. godine 829 Bošnjaka)

Miljeno	Tozo, Seferović, Kulelija, Vesnić, Ćato, Alihodžić, Makota, Batotić
Kapov Han	Alihodžić, Silajdžić, Somun, Čeljo
Klak	Omerović, Kešan, Hodović, Sirčić
Prvanj	Pirija, Biser, Kreho, Homoraš

52 Područje Međurječja sam obišao u jesen 2008. sa gospodinom Feridom Bučom. Našli smo tenisko igralište zaraslo u šumu, gotovo nevjerovatan prizor. Bili smo kod džamije u Međurječju koja je izgleda uvrštena na UNESCO-listu zaštite. Kraj džamije u Batovu stajali smo s gospodinom Kulinom koji je vadio krompir preko vikenda. Mnogo je ruševina i malo povratnika. Kuće Mićevića, Srba, malo dalje na rijeci Janjini su čitave i netaknute.

Batotići	Batotić (beg), Medošević, Šišić, Hurlov, Šljivo
Brdo	Džambegović,
Slatina (pola pripada Foči pola Čajniču)	Aleta, Bašić, Bašović, Bekte, Brezac, Ćatović, Čaušević, Ćorići, Dedovići, Dragolji, Drljo, Džanko, Gabela, Hamzići, Kaloper, Karović, Korijenić, Krakonje, Krndžija, Kuduzi, Kutalije, Leper, Ljubinac, Mamonje, Milatović, Musić, Muslić, Pašalić, Puriš, Ramići, Sadiković, Selimovići, Somuni, Tataragići, Vahida,
Bukovica	Čardaklija, Cuplov, Šabović, Bungur, Džaka, Alimanović, Bavčić

MZ Lađevci[53]

U ovoj MZ je 1991. godine živio 151 Bošnjak i 150 pravoslavnih. Lađevci su šire područje u okviru Fočanske Slatine (Gornje) koja pripada općini Čajniče i sastoji se od sljedećih sela: Zaseoci, Vukovine, Rasomani, Ifsar, Somuni, Bresci i Krstac. U njima su živjeli ovi bošnjački rodovi:

Alete, Bekte, Brezaci, Čaušević, Ćorići, Dedovići, Dragolji, Drlje, Gabele, Hamzići, Krakonje, Kuduzi, Kutalije, Leper, Mamonje, Ramići, Sadikovići, Somuni (imali su pekaru na putu Pljevlja – Dubrovnik – Foča/Čajniče), Tataragići, Vahide, Ljubinac, Klapuhi, Mujanovići, Šahmani, Hajdarevići, Šabanovići.

U rejonu Donje Fočanske Slatine, koja pripada općini Foča, razmještena su sela: Prativi, Vojvodići, Podgaje, Žilići, Hročići, Obradci, Grubojevići, Vukušići, Puriši i Mađari, u kojima su živjeli sljedeći bošnjački rodovi:

Bašići, Bašovići, Čauševići, Ćatovići, Ćorići, Dedovići, Džanke, Kaloperi, Karovići, Korijenići, Krndžije, Ljubinac, Milatovići, Musići, Muslići, Pašalići, Puriši, Selimovići, Odobašići, Sudari, Grošonje, Adilovići, Deovići, Višnjići, Spahovići, Bekani, Bećirbašići, Varaići, Vrete, Barak, Klinac, Klapuh, Masle, Hadžimusići, Havići, Jašari, Borovac, Kulaglije, Zunđe, Isanovići, Ćizmići, Nerkezi, Milatovići, Ganovići.

6. RUDO[54]

Bošnjačka prezimena (rodovi) iz Rudog

Abaz, Abdurahmanović, Agović, Alić, Alispahić; Bahtović, Bajramović, Bakal, Baručija, Baštović, Beširević, Bešlić, Biber, Bijedići, Bistrivoda, Bojadžić, Coković, Cviko, Čaušević, Čičak, Čolakovići, Čovrk; Ćato, Ćatović, Dizdare-

53 Za podatke o prezimenima Bošnjaka u MZ Lađevci dugujem zahvalnost gospodinu Vahida Ismailu i Bučo Feridu koji su mnogo u poslijeratnom periodu učinili za održanje bošnjačkog naroda na prostorima općine Čajniče na kojima su potpuno nestali u ratu 1992.–1995. godine.

54 Posebno sam zahvalan prijatelju Ismailu Biberu koji mi je sakupio većinu prezimena s područja općine Rudo koja je tokom rata gotovo etnički očišćena od Bošnjaka. Od Gornje Strmice uz dolinu Lima do Rudog i Sjeverina poslije rata ponovo su podignute srušene džamije i postoji klica povratka, ali to je vrlo mali broj ljudi.

vić, Dobrilović, Dolovac, Dolovčić, Dorić, Drinjak, Đuzo, Džabija, Džaferović, Džanko, Džihanić, Đip, Ejubović, Fazlić, Ferhatović, Fejzić, Fukelja, Gadžo, Gazibara, Gotovuša, Gušo, Hadžiahmetović, Hadžić, Hadžović, Hajdarević, Hamzići, Hasečić, Helać, Hodžić, Hota, Hrustemović, Hrvat, Hukara, Humić, Hurem, Huskić, Husomanović, Imamović, Jarkoč, Jašarević, Jelić, Jordamović, Jusufbašić, Kadrić, Kadrispahić, Kahriman, Kalfati, Kaltak, Kapidžija, Karišik, Karović, Klačar, Klipo, Kosovac, Kosović, Kovačević, Kreho, Krilaš, Kuka, Kulović, Kurtić, Kustura, Lagumdžija, Lakota, Leđen, Lika, Lisica, Ljutovac, Maglajlija, Majstorić, Majstorović, Mališević, Manko, Mehanović, Melić, Memić, Mešanović, Mrdić, Mujević, Mujezinović, Muratović, Musić, Mutapčić; Nogo, Nuhanović; Oglečevac, Omeragić, Omerović, Oruč, Pašalić, Pazalja, Peljto, Pljevljak, Pohara, Polimac, Prašo, Pribišić, Ramovići, Raonić, Ražanica, Redžović, Resić, Rustemi; Sadiković, Salihović, Salkanović, Salman, Saračevići, Sarači, Sarvan, Serhatlić, Sinanović, Sirbubalo, Slatina, Smajović, Sofović, Spahić, Subašići, Svraka; Šahat, Šarac, Šatovići, Šatrovići, Šehići, Šerifovići, Šero, Šutrovići; Titorić, Trgo, Trlo, Valjevčić, Velić, Vranj, Zajko, Zeba, Zgodić, Zuko, Zulčić, Žiga, Žunići

Prema popisu stanovništva 1991. godine, Rudo je imalo 3.142 Bošnjaka (27,2 %), 8.191 Srba (70,8 %). Danas u Rudom gotovo da nema Bošnjaka. Obnovljena je džamija u gradu i u selima dolinom Lima prema Drini: Grivin, Sokolovići, Gornja Strmica, Strgačina itd.

Prezimena Bošnjaka prema teritorijalnom rasporedu u Rudom

Red. br.	Mjesne zajednice	Sela/zaseoci	Bošnjačka prezimena
1.	**Grad** (čaršija, Sjeverin i bliža okolina)		Agović, Bajramović, Beširević, Bijedić, Bojadžić, Coković, Ćato, Fehratović, Gotovuša, Gibović, Gibanica, Hadžović, Helać, Jarkoč, Kreho, Lagumdžija, Lakota, Maglajlija, Maslo, Mutapčić, Ramović, Resić, Salman, Sajtarević, Smajović, Slatina, Šatrović, Šehić, Vranj, Zgodić, Žiga
2.	**MZ - Mioče**	Međurječje Mioče Ustibar	Bahtović, Baštović, Bešlić, Čolaković, Ejubović, Hamzić, Hasečić, Hrustemović, Kalafat, Mujević, Sarač, Slatina, Spahić, Žunić
3.	**MZ - Mrsovo**	Bišević	Abaz, Dolovčić, Gušo, Serhatlić, Šerifović
		Dorići	Dorić
		Gaočići	Džanko, Gušo, Jarkoč, Jašarević, Zajko
		Obrvena	Đuzo, Gušo, Hrvat, Kuka, Kustura, Lisica, Ljutovac, Šero
		Polimlje	Polimac, Šatrović
		Sokolovići	Baručija, Čaušević, Drinjak, Hrvat, Resić

→

4.	**MZ - Setihovo**	Grivin	Bakal, Biber, Čičak, Džaferović, Hukara, Huskić, Kovačević, Lika, Mališević, Memić, Nogo, Nuhanović, Prašo, Ražanica, Rustemi, Sadiković, Sinanović
		Kovijoc	Hodžić, Zulčić
		Setihovo	Abdurahmanović, Dobrilović, Husomanović, Jusufbašić, Kadrispahić, Kahriman, Krilaš, Kulović, Musić, Omerović, Pljevljak, Sarač, Šarac
		Zubanj	Čaušević, Kadrispahić, Mujezinović, Sirbubalo.
5.	**Staro Rudo**	Kosovići	Kosovac, Šero
		Staro Rudo	Agović, Bajramović, Gadžo, Hadžović, Helać, Imamović, Jordamović, Kaltak, Klipo, Lisica, Manko, Mujezinović, Subašić
		Viti grab	Karović, Kosović, Manko, Sirbubalo, Šatrović, Šehić , Valjevčić
		Zagrađe	Mešanović, Subašić
6.	**Strgačina**	Arbanasi/ Trbosilje/ Kaoštice	Bistrivoda, Đip, Džaferović, Fukelj, Gazibara, Hadžić, Hurem, Jelić, Omerović, Raonić, Saračević, Sarvan, Sofović, Subašić, Zeba
		Bare	Alispahić, Bajramović, Fejzić, Karišik, Sadiković.
		Dolovi	Dolovac, Hajdarević, Kadrić, Mrdić, Muratović
		Dubac Oputnica	Hodžić, Leđen, Majstorović, Oglečevac, Salihović, Trgo
		Džihanići	Ćatović, Džihanić, Skenderi, Skenderagići
		Omačina	Džabija, Imamović, Kapidžija, Pohara, Šutrović, Zgodić
		Pazalje	Majstorić, Pazalja
		Petačine	Peljto, Delizaimovići
		Pribišići	Fejzić, Hota, Kovačević, Pribišić, Subašić, Velić
		Radoželje	Cviko, Fazlić, Mujezinović
		Strgačina	Fazlić, Hadžiahmetović, Hadžić, Karišik, Klačar, Kovačević, Majstorić, Melić, Nogo, Omeragić, Oruč, Ražanica, Redžović, Subašić, Svraka, Šutrović , Zgodić, Zuko.
		Strmica	Ćato, Čovrk, Džanko, Fejzić, Humić, Kurtić, Mehanović, Sinanović, Smajović, Šahat
		Zarbovina	Alić, Dizdarević, Pašalić, Titorić

7. ROGATICA

Prezimena (rodovi) Bošnjaka iz Rogatice[55]

Agić, Ajanović, Ajnadžić, Alagić, Alajbegović, Alić, Alimanović, Arnautović, Avdagić, Bahtanović, Bajraktarević, Bećirević, Bejtić, Bradarac, Čaldarević, Čamdžija, Čolić, Ćatić, Ćubro, Dedajić, Divović, Dizdarević, Dugalić, Durković, Durmišević, Džabija, Džananović, Džindo, Đedović, Feriz, Ferizović, Garagić, Hadžibulić, Hajdarević, Halimić, Hodžić, Husić, Isaković, Isanović, Jamaković, Janjoš, Jarović, Jašarević, Jesenković, Jusić, Jusufović, Kapo, Karahmet, Karić, Katica, Kazić, Kerla, Konaković, Kozadra, Kōzić, Krajina, Kujović, Kukavica, Kulić, Kurtić, Kustura, Lihić, Ljutović, Makaš, Mašić, Mehmedović, Mehović, Mesiren, Mešić, Muhić, Muhović, Muslić, Nalbantić, Omeragić, Osmanović, Pavica, Pecikoza, Pleho, Pločo, Puhalo, Ramić, Sejtarija, Selimović, Smajić, Smajilović, Smajović, Šatrović, Šehić, Šetkić, Šišić, Šuša, Šuvalija, Velić, Vrana, Zukić, Žiga.

8. ŽEPA

Prezimena (rodovi) Bošnjaka iz Žepe[56]

Nekad je Žepa bila općina, a danas je podijeljena između Rogatice, Han-Pijeska i Srebrenice. Ta podjela stanovnicima ne odgovara, jer trebaju daleko ići po dokumente, slaba im je zdravstvena zaštita i slično...)

U Žepi se nalaze sljedeća prezimena (rodovi) Bošnjaka:

Bajić, Begić, Brgulja, Cocalić, Čardaković, Čavčić, Ćesko, Devedžija, Džebo, Fazlić, Guhdija, Gušić, Halilović, Halimanović, Hasanović, Heljić, Hodžić, Imamović, Jusupović, Kačević, Kamenica, Karić, Krešetlica, Kulić, Kulovac, Lilić, Mehmedović, Mujkić, Muratović, Nuhanović, Omanović, Otajagić, Pirić, Podžić, Sušić (?), Štitkovac, Vatreš, Zagorica, Zimić, Žiga.

55 Prezimena Bošnjaka s područja općine Rogatica pomogao mi je sakupiti junak iz Kukavica kod Rogatice Ajnadžić Adem, zvani Ako, kojem sam posebno zahvalan za "političku geografiju" u rejonu Rogatice, Ustiprače, Međeđe i Strgačine, gdje smo proveli dosta vremena s legendarnim Sadiković Hamdom (iz roda Sadikovića koji su iz Ljubuškog došli u Strgačinu tražeći glavi selameta). Ovdje treba naglasiti, da se gospodin Ajnadžić posebno pokazao u rejonu Modrana na Drini ispod Ustikoline dok je predviđao kišu s gospodinom Đemiđićem koji nije znao šta je *đemiđija*. U kući generala Hamde Bahte bila je samo nena i nismo je htjeli ometati u tišinama i namazima. S tog mjesta smo otišli u Mesiće na Prači i u američkom džipu našeg vodiča Alije dolinom rijeke Prače došli do Salke Pale i onda se preko Pala spustili u Sarajevo.

56 Za prezimena Bošnjaka iz herojske Žepe zahvalan sam prijatelju Aliji Mehmedoviću.

Prezimena (rodovi) prema selima

Žepa (dio koji je pod općinom Rogatica)

- Centar Žepe: Podžić, Kulovac, Omanović, Kaljević, Ćesko, Salkunić
- Vratar: Guhdija, Hajrić, Heljić, Vatreš, Kurtić, Parnica
- Ribioc: Vatreš, Mehmedović
- Ljubomišlje: Ćesko, Balaš, Omanović, Šabanović
- Laze: Ćesko, Torlak
- Borovac: Bičić, Brgulja, Hublić, Zagorica
- Slap: Cocalić, Tabaković
- Pripečak: Otajagić, Ramić, Salić
- Vrelo: Hodžić
- Stop: Halilović, Karić, Imamović, Devedžija
- Štitkov Do: Štitkovac, Žiga
- Čavčići: Čavčić, Ručić, Ramić
- Krnić: Džebo, Brđanin
- Purtići: Mehmedović, Zimić, Kačević, Avdić, Karčić, Hasanović, Hruljević, Hadrović, Gluhić, Mešanović, Čavčić

Žepa (dio koji je pod općinom Han-Pijesak)

- Gođenji: Lilić, Muratović, Kulić, Šahić, Žigić, Curić, Džebo, Podžić, Halimanović, Kamenica, Uvejzović
- Stoborani: Čardaković, Sejfić, Šošić, Nuhanović, Bičić, Odžaković, Zagorica
- Brložnik: Mujkić, Nuhanović, Torlak
- Podžeplje: Subašić, Hasanović, Jusupović, Hodžić
- Plane: Šahmanija, Gušić, Drmonja, Paraganlija
- Rijeke: Gušić, Kreštalica, Mujić
- Krivače: Pirić, Palić, Hasanović

Žepa (dio koji je pod općinom Srebrenica)

- Luka: Mujić, Begić, Mustafić, Sulejmanović, Šehić
- Krušev Do: Gladović, Alić, Habibović, Jugović, Krlić, Mandžić, Špiodić, Muminović

Brčanski simulakrum

Enes Pašalić

Fenomenologija javnog govora[1] o Brčko Distriktu BiH od donošenja Konačne arbitražne odluke 1999. godine i konstituiranja Distrikta 2000. godine svela se na kraju na ideološko-politikantske floskule koje su izgubile svaku vezu sa realnošću, te se kao takva može nazvati "simulakrumom"[2]. Govor, um, simbol, znak... uvijek su neka vrsta reprezentacije stvarnosti. Simulakrum kao "simulacija"[3] destruira (poništava) stvarnost. Simulacija je suprotstavljena reprezentaciji. Reprezentacija polazi od toga da su Um, Znak, Govor i Realno ekvivalenti.[4] Simulacija ništi tu ekvivalenciju i ukida svaku referenciju[5]. Govor o stvarnosti postaje stvarnost.

Destrukcijom Realnog destruira se novovjekovna slika svijeta koja se temeljila na pretpostavci odnosa Uma i Stvarnosti koji se izražavao u raznim moda-

1 Pod "govorom" se ovdje misli na ispoljavanje u kojem se dopušta da ono što je unutarnje izađe izvan sebe, prepuštajući se drugome. Ovdje se ne misli o govoru kao "poimajućem mišljenju", nego kao "mislenom shvaćanju" čija je sadržina predstava, kao taština i praznina, a ne pojam čiji je sadržaj negativan. Vidjeti Hegel, *Fenomenologija duha*, BIGZ Beograd, 1986., str. 34 i str. 186.

2 Brian Massumi je, u skladu sa Baudrillardom, simulakrum definirao kao "supstituciju znaka realnog za realne" kojim se uspostavlja hiperrealnost u okviru kojeg znak (označitelj, govor…) više ne predstavlja spoljni svijet. Vidjeti Brain Massumi, *Realher then Real*, The sumulacrum according to Deleuze and Guatar, Copyright No. 1, 1087. god.

3 Baudrillard navodi razliku između simulacije i pretvaranja. Simulacija, kaže on, nije pretvaranje. Ko god simulira neku bolest proizvodi u sebi neku vrstu simptoma te bolesti, ko se pretvara samo zavarava druge u svoju bolest bez proizvođenja objektivnih posljedica. Ko se pretvara ostavlja realnost netaknutom, dok simulacija proizvodi novu realnosti ili hiperrealnost. Simulacija proizvodi simptom koji više ne može biti uzet kao fakt prirode, stoga svaki simptom može biti simultabilan i simuliran, a medicina (nauka) gubi svoju ulogu i značenje pošto je ona navikla da tretira bolest u skladu sa njenim objektivnim uzrocima. Vidjeti Baudrillard: "Simulations", Foreign Agents Series, semiotext(e), Inc. 522, Philosophy Hall.

4 Baudrillard, *Simulations*, Foreign Agents Series, semiotext(e), Inc. 522, Philosophy Hall.

5 Vidjeti Baudrillard, *Simulations*, Foreign Agents Series, semiotext(e), Inc. 522, Philosophy Hall.

litetima (racionalizam, empirizam...) umnog reprezentiranja svijeta.[6] Nestankom stvarnosti (Realnog) nestala je svaka referencija i logika binarnih opozicija, a time i razlika istine i laži, dobra i zla.[7] "Simulakrum postaje istina"[8].

Fenomenologija javnog govora o Distriktu prolazila je fazama simulacije od slavljenja Konačne arbitražne odluke i uspostave multietničke zajednice kao nove stvarnosti, te promoviranja vladajuće političke oligarhije umjesto brčanske realnosti, do potpune supstitucije brčanske realnosti politikantskim frazama o Distriktu kao "ogledu za ugled", "eldoradu u BiH", "bosanskom Hongkongu", "putokazu ka normalnom i uspješnom svijetu", "mjestu u BiH gdje će biti riješeni svi problemi". Tako se oblikovao "profajlovski"[9] "brčanski simulakrum".

Naravno, "brčanski profajlovski simulakrum" teško se može podvesti pod postmodernističku diznilendizaciju svijeta. To je prije totalizirajući duh Konstantinovićeve palanke koji poništava stvarnu egzistenciju oktroiranjem palanačkih vrijednosti sentimentalizma, podrugljivosti, historijske zatvorenosti, egzistencijalne praznine i dosade, neodgovornosti pamfletizma, infantilnosti, banalnosti u kojim se javni angažman iskazuje kao ljubav za politiku koja je istovremeno ne-ljubav za ljubav ili život.[10] Politika u Distriktu je najviša forma simulakruma.[11]

Učinci brčanskog simulakruma su katastrofalni. I pored objektivnih prednosti datih kroz Konačnu arbitražnu odluku i ogromnog budžeta (oko 220 mil. KM godišnje) Brčko se provincijalno retardiralo u svim sferama javnog života. Pokazatelji te retardacije i stagnacije se, zbog dominacije simulakruma, javljaju isključivo u obliku ekscesa, kao "pobuna Realnog (Stvarnosti)"[12]

6 Vajthed smatra da modernog svijeta, odnosno moderne nauke ne bi bilo "bez instinktivne vjere u postojanje reda stvari, ili posebno Reda prirode". Vidjeti A.N. Vajthed, *Nauka i moderni svijet*, Nolit, Beograd, 1976.

7 Baudrillard, *Simulations*, Foreign Agents Series, semiotext(e), Inc. 522, Philosophy Hall.

8 Baudrillard, *Simulations*, Foreign Agents Series, semiotext(e), Inc. 522, Philosophy Hall.

9 Profajl je DOO iz Banja Luke, koji uz tendersku nadoknadu od više miliona KM umjesto da promovira novi model, glorificira novu brčansku političku oligarhiju i njene navodne historijske učinke u Distriktu.

10 Vidjeti Radomir Konstantinović, *Filozofija palanke*, otkrovenje, Beograd, 2004.

11 Vrhunac brčanske politike kao simulakruma, koja svoje fantazme zadovoljava u improviziranim daščarama uz janjetinu, pivo, rakiju i pjevaljke, jeste poziv hrvatskoj pjevačici Severini da u povodu Dana Distrikta održi koncert. Pod pritiskom javnosti koncert je otkazan. Tako se spektakl (simulakrum) u povodu Dana Distrikta, koncipiran po zamisli fantazmi brčanske politike, neće izraziti u svojoj najvišoj formi, u formi brčanskog "pornića".

12 Ako se jednom podvuče crta i napravi objektivna analiza učinaka političke prakse nakon Konačne arbitražne odluke, ne bi začudila dijagnoza o socio-kulturnoj i političkoj retardaciji Distrikta. Njegova osnovna odlika danas je provincijalni autizam do kojeg ne dopiru ni entitetski, odnosno državni standardi, da ne govorimo o europskim i svjetskim. Zakonodavni diletantizam, provincijalizirano zdravstvo i prosvjeta, katastrofalna infrastruktura grada bez zaobilaznice, vode, deponije smeća, podizanje pločnika u centru grada nakon svake kiše, ujedi pasa, sve veći broj samoubistava… katastrofični su i upozoravajući indikatori stanja u Brčko Distriktu. Nakon što se januara 2009. god. desio kvar aparata za dijalizu, bolesnici koji su hitno prebačeni u bolnice u Bijeljini i Šamcu izjavljuju da su tamo uslovi za dijalizu svemirski brod u odnosu na →

Još 2003. godine u izvještaju Međunarodne krizne grupe je konstatirano da je "vrijeme da se razmisli o budućnosti Distrikta Brčko"[13] Nakon pet godina od ovoga upozorenja i osam godina od donošenja Konačne arbitražne odluke i uspostave Distrikta nema ozbiljne analize o tome što je donijela Konačna arbitražna odluka i koji su učinci njene primjene u praksi. Ovdje čak ne vrijedi ni Hegelova maksima koje kaže da "minervina sova započinje svoj let tek u suton"[14], odnosno da je stvarnost moguće pojmiti samo onda kada je njen određeni životni oblik već sazreo, ili ušao u zrelo doba. Brčanski model javnog života uspostavljen Konačnom arbitražnom odlukom je nalozima Supervizora iz 2008. godine gotovo u potpunosti izmijenjen a da se o njemu govorilo isključivo na način simulakruma. Za sada sporadična "pobuna Realnog" indicira da u Brčkom nešto ne štima, odnosno daje naznake ozbiljne političke krize.[15]

Bez ambicija da ulazimo u detaljnu analizu sadržaja Konačne arbitražne odluke i njene primjene u praksi, pokušat ćemo ukazati na to što je bio politički novum "brčanskog modela" u odnosu na dejtonsku koncepciju BiH, kao i modalitete njegovog demontiranja. Bez obzira na to što je politička implementacija Konačne arbitražne odluke dovela i do retrogradnih posljedica, čije se ukupne posljedice još ne mogu u potpunosti sagledati, ostaje i nešto više od osjećaja da je normativni osnov uspostavljen Konačnom arbitražnom odlukom i Statutom Brčko Distrikta BiH izvorno bio daleko moderniji i potencijalno produktivniji od Dejtonskog mirovnog sporazuma. Retrogradni procesi sasvim sigurno svoj osnov nisu imali u Konačnoj arbitražnoj odluci. Očigledno da brčanski politički subjekti, kao i ukupni brčanski kapaciteti (intelektualni, politički, moralni…) nisu bili dovoljni da afirmiraju ono što je Konačna arbitražna odluka nudila. Podsjetimo se što je to bila "differentia specifica" brčanskog modela uspostavljenog Konačnom arbitražnom odlukom u odnosu na Dejtonsku BiH.

uslove u brčanskoj bolnici. Ništa bolje nije ni u ostalim oblastima javnih usluga i javnog života. Budžetski prihodi Šamca i Bijeljine su mnogostruko manji nego oni Distrikta.

13 "Brčko Distrikt BiH: Početak, napredak i povlačenje", 2. jun 2003. god. International crisis group.

14 Hegel *Osnovne crte filozofije prava*, Veselin Masleša-Svjetlost, Sarajevo, str. 19.

15 Nakon što četiri mjeseca od lokalnih izbora u Brčkom nije formirana nova vlada, te naloga iz OHR-a o novčanom kažnjavanju poslanika, kao da se radi o uposlenicima, uslijedio je prijedlog Supervizora o potrebi formiranja "koncentracione" Vlade u Distriktu (Nalog Supervizora iz februara 2009. god.). Tako se i OHR u potpunosti uklopio u scenarij "brčanskog simulakruma". Poziv na formiranje "koncentracione vlade" otčitan je kao poziv "da svako uzme svoj dio javnog kolača kako bi se izbjegli otvoreni politički sukobi". No, i pored toga što "koncentraciona vlada" pretpostavlja neku vrstu konsenzusa svih učesnika oko temeljnih pitanja do izbora gradonačelnika, predsjednika i potpredsjednika Skupštine Distrikta uz gotovo otvorene nacionalne podjele u Skupštini.

Konačna arbitražna odluka

Henry L. Clark, bivši supervizor za Brčko Distrikt, smatra da je Konačnom arbitražnom odlukom za Brčko "izmijenjena ustavna struktura BiH". Uspostavljena je "oblast pod novom političkom jurisdikcijom" ("new political jurisdiction"), odvojena od entiteta i subordinirana državi BiH, što ima direktni utjecaj na ustavnu strukturu BiH.[16]

Carl Dahlman i Gearoid O'Tuathal proglašenje Distrikta Brčko vide kao uspostavu "trećeg bosanskog prostora" ("Bosnia's Third Space"), odnosno "novog geopolitičkog prostora" (a novel geopolitical space), za razliku od binarnih opozicija nacionalizma i univerzalizma koji prevladava u ostalim dijelovima BiH. Oni Distrikt vide kao novi kozmopolitski identitet, odnosno "novi upravljački mentalitet" ("new governmentality").[17]

U izvještaju Međunarodne krizne grupe od 2003. god. citira se bivši visoki predstavnik za BiH Peddy Ashdown koji je izjavio da Brčko postaje "model" za cijelu BiH, odnosno njegov stav iznesen na Vijeću za implementaciju mira da je "Brčko model buduće BiH u malom".[18]

William Sommers ističe da je formiranje Distrikta od jedinstvene važnosti u razvoju novog pristupa javnoj administraciji, odnosno "novoj kulturi javne uprave" ("new public menagement culture"). To je servisno orijentirana snažna egzekutiva kombinirana sa gradonačelnikovim izvršnim funkcijama objektiviziranim u jednoj ličnosti.[19]

Temeljem odredbi sadržanih u Konačnoj arbitražnoj odluci i sâm sam definirao Distrikt kao "mjesto metodičkog kreiranja novog modela života, koje se formalno-pravno izvodi iz dejtonskih entitetskih konstituenata BiH (kondominijum), ali po svojim ovlastima datim kroz Konačnu arbitražnu odluku ima mogućnost drugačijeg socio-kulturnog i političkog ustrojavanja ovog dijela BiH.[20]

Ako bi se sintetički izrazili zaključci ovih relativno malobrojnih opserviranja o Konačnoj arbitražnoj odluci i Brčko Distriktu BiH, onda bi se oni mogli svesti na nekoliko bitnih karakteristika:

– Konačnom arbitražnom odlukom uspostavljen je novi ustavno-pravni prostor (subjekt, entitet) sa nazivom Brčko Distrikt BiH, kojim je izmijenjena ustavna struktura dejtonske BiH – NOVA USTAVNA STRUKTURA.

– Na tom ustavno-pravnom prostoru oblikovao se novi politički model ustrojavanja javnoga života – NOVI POLITIČKI MODEL.

16 Henry L. Clarke, *Changes in the constitutional structure of Bosnia and Hercegovina*, East Europen Studies, internet www.ciaonet.org.

17 Carl Dahlman Gearoid O Tuathail: Bosnia s Third Space? Nationalist separatism and international Supervision in Bosnia s Brčko distrikt, Geopolitics, 11: 651-675, 2006.

18 *Brčko Distrikt BiH: Početak, napredak i povlačenje*, 2. juni 2003. god., International Crisis Group.

19 William Sommers, *Brcko Distrikt: Experiment to experiance*, Krakow, Poland, 2002.

20 *Brčko Distrikt BiH*, Enes Pašalić: *Tragovi 1990.-2000*, "GE PE", 2001.

– Bitna odrednica tog novog modela je način konstituiranja i funkcioniranja javne vlasti (Vlade) – VLADA BRČKO DISTRIKTA BIH.

– Definiran je drugačiji socio-kulturni supstrat takve političke zajednice nazvan "multietničnost" – MULTIETNIČNOST.

Ove četiri odrednice međusobno su povezane i oslonjene jedna na drugu. Izmjena bilo koje od njih dovodi u pitanje opstojnost ostalih. Kao takve daju Brčko Distriktu specifičan i novi "bosanski identitet"[21] u odnosu na entitete i državu BiH, koji je proizašao u razlici spram isključivosti bosanskih "izama", bilo etno-nacionalizama, bilo apstraktnih univerzalizama, a u kojem se trebao testirati novi model života u BiH. Uspostava novog političkog modela je sukus postojanja Brčko Distrikta BiH. Ako mu se oduzme ta karakteristika ukida se razlog njegovog postojanja. Pokušajmo ukratko analizirati tri prve odrednice Brčko Distrikta BiH proizašle iz Konačne arbitražne odluke, u kontekstu suvremenih politoloških rasprava.

Nova ustavna struktura BiH

U svome užem značenju ustav izražava "političko jedinstvo i socijalni poredak"[22] jedne države koja funkcionira kao "sistem institucija kroz koje se ostvaruje u cjelini i dijelovima politička vlast"[23]. Ustav nije akt vlade nego nekog političkog subjekta (naroda) koji konstituira vladu. Svaka ustavna vlada je ograničena vlada.[24]

Dejtonskim mirovnim sporazumom, aneksom IV, dobili smo novi ustav BiH[25], "najkomplikovaniji ustavni dokument", kojim je određen sistem institucija putem kojih se vrši državna vlast, te principi njihovog konstituiranja, kao i pravila njihovog funkcioniranja. BiH je očuvana kao cjelovita država, uz izmijenjenu strukturu koju čine dva entiteta, Federacija BiH i R Srpska, deset kantona unutar Federacije, te jedinice lokalne samouprave.[26]

Dejtonskim mirovnim sporazumom bivša općina Brčko nije uključena u ustavnu strukturu državne vlasti BiH, jer se nije mogao postići dogovor o njenom statusu. Pregovaračke strane su se suglasile da o statusu Brčkog obavezujuću odluku donese međunarodna arbitraža.[27]

21 Carl Dahlman Gearoid O'Tuathail: Bosnia s Third Space? Nationalist separatism and international Supervision in Bosnia s Brčko distrikt, Geopolitics, 11: 651-675, 2006.

22 Carl Schmitt, *Verfassungslehre*, Berlin 2003, Carl Schimitt: "Nauka o ustavu" neobjavljen prevod Ribić Kašmira.

23 Branko Smerdel, Smiljko Soko *Ustavno pravo*, Pravni fakultet, Zagreb, 2007.

24 Vidjeti Charls Howard McILWAIN, *Constitucionalism-ancient and modern*, Ithaca New Jork, Carnell Universioty press 1947.

25 Ovdje nećemo ulaziti u specifičnosti akta donošenja ustava koji je prije međunarodni ugovor nego suvereni akt političkog jedinstva jedne zajednice.

26 Vidjeti Ustav BiH.

27 Vidjeti Dejtonski mirovni sporazum, aneks 2, član 5.

Konačnom arbitražnom odlukom Međunarodnog tribunala 1999. godine bivša općina Brčko je proglašena Distriktom BiH. Tim tzv. "kreativnim rješenjem" Distrikt je definiran kao:

– kondominijum, odnosno teritorijalna jedinica pod upravom obaju entiteta;

– na čiju su vladu entiteti trajno i nepovratno delegirali svoje zakonodavne, izvršne i sudske ovlasti, kao i upravljanje javnom imovinom, čime je prestao bilo kakav uticaj entiteta u ovoj oblasti;

– koja je stavljena pod direktni suverenitet BiH i u kojoj direktno važe zakoni BiH;

– uz uvođenje supervizije u formi zamjenika visokog predstavnika sa ovlastima sličnim onima visokog predstavnika.[28]

Na nivou ustavne strukture državne vlasti Distrikt nema teritorijalne zasebnosti (kondominijum je teritorija obaju entiteta), ali u funkcionalnom pravno-političkom i administrativno-upravnom smislu predstavlja prostor "nove jurisdikcije". Tako se izbjeglo mijenjanje unutarnje teritorijalne strukture BiH sa dva entiteta, ali se praktično izgubila svaka njihova nadležnost u oblasti Distrikta.

Henry L. Clarke navodi da je odluka napisana tako da se ne mijenja tekst Ustava. U protivnom, da se radilo o tekstu kojim se mijenja Ustav (ustavni amandman) morala bi se dati prilika entitetima da daju svoju saglasnost, odnosno da je ospore. Odluka je sačinjena tako da je pravno i logički konzistentna sa Ustavom BiH.[29]

Kao takva Konačna arbitražna odluka je promijenila ustavnu strukturu BiH, kreirajući u potpunosti novu političku jurisdikciju neovisnu od oba entiteta. Pošto Ustav ne sadrži specifičnu proceduru odnosa Distrikta i države, da bi se taj odnos shvatio moraju se uporedo čitati Ustav i Konačna odluka za Brčko. Tada je vidljivo da su ovlasti Distrikta identične onima entiteta, te da su u prenosu entitetskih ovlasti u području Brčkog ili u drugim stvarima subjekti Distrikt i država BiH, odnosno da se prenos ovlasti sa Distrikta na državu ne može vršiti bez saglasnosti Distrikta.[30]

Ovakvo shvatanje ustavne pozicije Distrikta osporeno je u procesu ustavnih promjena BiH. Na Londonskoj proceduralnoj konferenciji, održanoj u Londonu 13. i 14. juna 2005. godine u okviru procedure prenosa ovlasti entiteta na državu BiH otvorilo se pitanje "samoupravnog statusa Brčko Distrikta BiH", odnosno mogu li se preuzimati ovlasti Distrikta bez njegove suglasnosti.[31] Ustavna reforma je pokazala da visoki predstavnik čita Konačnu arbitražnu odluku za Brčko

28 Vidi "Konačna arbitražna odluka".

29 Vidi Henry L. Clarke, *Changes in the constitutional structure of Bosnia and Hercegovina*, East Europen Studies, internet www.ciaonet.org.

30 Isto.

31 Vidjeti Londonska proceduralna konferencija u "Model Distrikta-pokretačka snaga razvoja", Petar Vasić i Muhamed Mujkić, 2006.

na način "denying Brčko's role in constitutional change", isključujući Brčko kao subjekta u procesu ustavnih promjena.[32] Kao jedini subjekti prenosa ovlasti na državu smatraju se entiteti. Prevladava mišljenje da su entiteti prenijeli ovlasti na vladu Distrikta "uslovno, privremeno i povratno", mada je u Konačnoj arbitražnoj odluci eksplicitno navedeno upravo suprotno.

Praktično, Brčko je tako izgubilo svoju specifičnu ustavnu poziciju. Ni država ni entiteti ne pokazuju volju da zaštite interese Distrikta, dok Brčanska vlada ovu dilemu još nije učinila predmetom svoje politike. Jedini subjekt zainteresiran da se očuva specifična ustavna pozicija Distrikta je Supervizor i OHR u Brčkom. Tako Rafi Gregorijan, supervizor za Brčko, vodi aktivnost da se u Ustav BiH ugradi amandman kojim bi se odredila specifična pozicija Distrikta, definirana Konačnom arbitražnom odlukom.[33] Prijedlog nacrta Zakona o Brčko Distriktu koji je Prudskim sporazumom evoluirao u amandmane na Ustav BiH, svoju parcijalnu verifikaciju dobio je usvajanjem amandmana od Vijeća ministara BiH kojim se osigurava da je Ustavni sud BiH nadležan da odlučuje o bilo kojem sporu u vezi sa zaštitom konačnog statusa Distrikta. Iz nacrta Zakona, koji je predložio OHR Brčko, vidljivo je da se potvrđuju "ovlasti koje su entiteti prenijeli isključivo u nadležnosti Distrikta", ali o pitanju prenosa nadležnosti na institucije BiH obezbjeđuju se samo "odgovarajuće konsultacije sa Uredom Brčko Distrikta BiH.[34] Time se formalno potvrđuje Distrikt kao poseban "ustavno-pravni prostor sa sopstvenim ovlastima", ali se praktično u prenosu tih ovlasti na državu BiH svodi na "amikus curiae" države BiH.

Novi politički model

Konačnom arbitražnom odlukom utvrđene su nadležnosti, kao i principi konstituiranja i funkcioniranja vlasti u Distriktu. Na tim principima oblikovan je novi politički model, koji je i bio osnovni formalni razlog specifičnog ustavnog pozicioniranja Brčko Distrikta. Izmjenama tog modela, odnosno njegovim izjednačavanjem sa modelima entiteta, izgubio bi se smisao postojanja specifične ustavne pozicije Distrikta. Naravno, praktični razlozi specifičnog političkog modeliranja i ustavnog pozicioniranja bivše općine Brčko bili su sasvim druge prirode.

Sukus protivrječnosti dejtonske BiH ispoljio se na Brčkom. "Dejtonsko primirje" bilo je moguće samo uz uvjet da ostanu u opticaju obje isključujuće političke opcije zbog kojih se i ratovalo. Opcije cjelovite BiH, odnosno opcija njene podjele. Status Brčkog pokazao se kao presuđujući faktor za "dejtonsko primirje". Brčko u R Spskoj omogućilo bi teritorijalnu cjelovitost R Srpske, entiteta

32 Vidi Henry L. Clarke: "Changes in the constitutional structure of Bosnia and Hercegovina", East Europen Studies, internet www.ciaonet.org

33 Ustav BiH mora uvažavati postojanje Brčko Distrikta BiH", intervju sa Rafijem Gregorijanom, "Dnevni avaz", nedjelja 29.juni/lipanj 2008. godine, str. 9.

34 Vidi Nacrt Zakona o Brčko Distriktu BiH, OHR, član 2, stav 2 i 3.

koji bi uz visoke dejtonske ovlasti mogao u pogodnoj prilici pretendirati na samostalnost ili pripajanje R Srbiji. Brčko u Federaciji BiH dijelilo bi R Srpsku na dva dijela i onemogućilo njeno izdvajanje iz BiH. Stoga je bivša općina Brčko morala dobiti "specijalan status".

Izdvojeno iz entiteta dejtonske BiH kao mjesta nacionalnog ekskluziviteta Brčko je moralo dobiti novu političku formu da bi njegovo izdvajanje uopće imalo smisla. Zato je Konačnom arbitražnom odlukom bivša općina Brčko proglašena "oblašću pod suverenitetom BiH", "trećim bosanskim prostorom", "modelom za buduću BiH"... Odnos entiteta BiH i Brčko Distrikta konceptualno se može izraziti kao odnos različitih modela konstituiranja političke zajednice koji se u suvremenim političkim raspravama izražavaju kao odnos građanskodemokratskog i etnonacionalnog (konsocijalnog), odnosno liberalnodemokratskog i komunitarnog modela konstituiranja političke zajednice.[35] Pokušajmo ukratko prikazati osnovne karakteristike ovih dvaju političkih modela.

Rekli smo da ustavna konstitucija jedne zajednice nije akt vlade nego određenog političkog subjekta koji konstituira samu vladu, odnosno uspostavlja političko jedinstvo tog naroda kao državu.[36] Postavlja se pitanje ko je ili što je krajnji izvor moći te konstitucije za koju kažemo da je "suverena"[37]. U skladu sa etimološkim porijeklom riječi (lat. Superanus) termin najčešće označava "svojstvo države, svojstvo bivanja najvišom vlašću.."[38] No, rekli smo da ustavotvorna konstitucija nije akt vlade, pa ni države, "jer se njome tek uspostavljaju pravila koja obavezuju građane i državu"[39]. Zato Kelzen predlaže da se suverenost shvati "u smislu najviše pravne vlasti"[40]. Ako se saglasimo sa Kelzenom, onda je i logički opravdano pretpostaviti postojanje suverene moći koja prethodi državno-pravnoj suverenosti i koja, ustvari, tu državnu suverenost uspostavlja.[41] Da bi se izašlo iz ovoga začaranog kruga, potrebno je razlikovati na nivou subjekta ustavovotvorne

35 Jedna od temeljnih slabosti jalovih bosanskih rasprava o građanskom i etnonacionalnom modelu političke zajednice jeste da nisu definirane osnovne kategorije kao što su građani i nacija. Tako se u većini rasprava nacija čas izjednačava sa državom, čas sa kulturom, historijom, jezikom, a građanin čas kao konstituent državne zajednice, čas kao njen proizvod. Stavovi da "nacija integriše populaciju u zajednicu građana" još nisu osviješteni ni kao teorijska ni kao praktična mogućnost u bh. raspravama. Vidjeti Domenik Šnaper, *Zajednica građana*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića 1996.

36 Charls Howard McILWAIN, *Constitucionalism-ancient and modern*, Ithaca New Jork, Carnell Universioty press 1947.

37 "Konačna i apsolutna moć u društvu". Vidjeti F.H. Hinsley, *Suverenitet*, August Cesarec, Zagreb, 1992.

38 Hanz Kelzen, "Suverenitet i međunarodno pravo", *Treći program radio Beograda*, 2008.

39 Janos Kis, *Constitutional democracy*, CEU PRESS, Budapest New York, 2003.

40 Hanz Kelzen, "Suverenitet i međunarodno pravo", *Treći program radio Beograda*, 2008.

41 Dilema se može izraziti i na logičkoj ravni. Ako postoje pravila koja definiraju subjekt, onda subjekt ne može biti izvor pravila i prethoditi pravilima. Ako postoji subjekt koji prethodi pravilima, onda on ne može biti krajnji izvor sve moći, jer ne postoje pravila po kojima bi bio određen.

vlasti "pouvoir constituant" od "pouvoir constitue", "konstituirajuću moć" od "konstituirane moći". "Pouvoir constitue" (konstituirana moć) je legalno definirana moć i ona proizlazi iz uspostavljene ustavne konstitucije. Ona može činiti ono za šta je ovlaštena putem ustava, ali ništa izvan toga. To nije krajnja moć jer ne može konstituirati samu sebe. Stoga mora postojati moć koja je iznad nje, moć koja stvara ustav i svaku ustavnu vlast. Ta fundamentalna moć je "pouvoir constituant", koja je neograničena i kao takva nema legalnu realnost jer nema ništa što nju može ograničavati. Ona egzistira kao krajnji izvor moći izvan ustavnog poretka.[42]

No, ako "pouvoir constituant" ne bi imala legalnu realnost i ako bi bila "s onu stranu" ustavnog poretka, ta njena nedefinirana realnost mogla bi imati opasne posljedice da se utvrđuje na ulici.[43] Stoga je neophodno da ustav definira svoj krajnji izvor političkog autoriteta ("pouvoir constituant") na način da ga prizna kao takvog.[44]

Zvonko Posavac smatra da "postoji temeljna napetost između "konstituirajuće moći" i "konstituirane moći" koja se formira kroz pravno-političke institucije putem kojih predstavnici obnašaju vlast."[45] Mi bismo dodali da je ta napetost prisutna, odnosno da se pojačava ukoliko ne postoji suglasnost između "pouvoir constituant" i "pouvoir constitue". Suverenost "pouvoir constituanta" moguća je samo kroz suverenitet "pouvoir constitue" ili vladara (Vladu), na način da subjekt suverene moći bude identičan sa subjektom nad kojim se ta moć primjenjuje.[46] No, kako ćemo znati da li "pouvoir constituant" korespondira "pouvoir constitue" ako ne odredimo "pouvoir constituant".

Teoriju o "pouvoir constituant" formulirao je Sieyes, te u toku Francuske revolucije razvio teoriju o narodu (tačnije naciji), kao subjektu ustavotvorne vlasti.[47] U razdoblju nakon Francuske revolucije legitimacijska osnova božanskog prava apsolutnog monarha zamjenjuje se demokratskom suverenošću naroda. Mada se moderni subjekt ustavne konstitucije definira kao narod (nacija) on se u ustavotvornoj praksi operacionalizira dvojako kao zajednica građana državljana, odnosno kao etno-nacionalni kolektivni subjekt.[48] Demokratska zajednica suverenih građana počiva na konsenzusu slobodnih pojedinaca, dok se demokratska

42 Vidjeti Janos Kis, *Constitutional democracy*, CEU PRESS, Budapest New York, 2003., str. 136, Schmitt, Carl, *Verfassungslehre*, Berlin 2003.-Carl Schmitt, *Nauka o ustavu*, neobjavljen prevod Ribić Kašmira.

43 Vidjeti Janos Kis, Constitutional democracy, CEU PRESS, Budapest New York, 2003., str. 136-137.

44 Vidjeti Janos Kis, *Constitutional democracy*, CEU PRESS, Budapest New York, 2003., str. 137.

45 Zvonko Posavac, " Legitimacija ustavne države između moralnog univerzalizma i nacionalno-demokratskog partikularizma", *Politička misao*, br. 3 1998. g. str. 5.

46 Vidjeti Janos Kis, *Constitutional democracy*, CEU PRESS, Budapest New York, 2003.

47 Vidi Carl Schmitt, *Verfassungslehre*, Berlin 2003., Carl Schmitt, *Nauka o ustavu*, neobjavljen prevod sa njemačkog Ribić Kašmira.

48 Nenad Zakošek, "Država, puk, nacija", *Politička misao*, br. 4. 1990.

zajednica suverenih naroda/nacija uspostavlja nekomunikacijski metapolitičkim principima tradicije, etnosa, kulture, jezika...[49]

Građanskodemokratski model polazi od zajednice egoističnih građana koji su krajnji i apsolutni izvor vlasti. Da bi "zajednica građana", kao krajnji autoritet, delegirala svoje ovlasti na "pouvoir constitue" (konstituirana moć) neophodno je uspostaviti političku jednakost građana.

Utemeljenje političke zajednice na "nacionalnom" principu polazi od vrijednosnog ili ideologijskog konsenzusa koji državu povijesno različito uspostavlja kao zajednicu srodnika (etno-nacionalna zajednica), tradicijsko-običajnosnu zajednicu, zajednicu jezika i sl.[50]

"Pouvoir constituant", bilo da se definira kao zajednica građana, bilo kao nacija (etnička zajednica), treba da korespondira sa "pouvoir constitue", da ne bi došlo do napetosti među njima. Suglasnost "pouvoir constituant" sa "pouvoir constitue" nije upitna kod jednonacionalnih političkih zajednica. Većinska nacija obezbjeđuje važenje svoje volje na nivou "pouvoir constitue" i kroz zajednicu jednakih građana.[51] Problem se javlja kod višenacionalnih političkih zajednica, tipa BiH, kada se ne može uskladiti jednakost građana sa jednakošću nacija.[52] Ukoliko se kod višenacionalnih političkih zajednica "pouvoir constitue" uspostavi demokratskom većinom, onda je moguća neadekvatna reprezentacija manje brojnih nacija. Mnogi smatraju da je većinska demokratija neodrživa u pluralnim društvima jer prijeti opasnost da većinska grupa (nacionalna, vjerska, rasna, etnička...) uzme svu ili više vlasti. U takvim slučajevima predlaže se "konsocijacijska demokracija"[53]. Konsocijacijska demokracija na etnonacionalnom principu najčešće postaje "konsenzualna demokracija", što vodi etnizaciji javnog prostora, odnosno uspostavljanja različitih političkih identiteta i razgradnje prostora političkog jedinstva države.

Aneks IV Dejtonskog mirovnog sporazuma (Ustav BiH) definira "konstituirajuću moć" ("pouvoir constituant") u BiH kao Srbe, Hrvate, Bošnjake, ostale i gra-

49 Nenad Zakošek "Država, puk, nacija", *Politička misao*, br. 4. 1990. st. 21, 22, 23.

50 Isto.

51 Demokratska većinska volja koja treba da obezbijedi jednak tretman svih njenih građana istovremeno nosi opasnost isključivanja nacionalnih, vjerskih i etničkih manjina. Louis Blanc na pitanje šta je jednakost odgovara da je to "za sve ljude jednak razvoj nejednakih sposobnosti, jednako zadovoljenje nejednakih potreba". Jednak tretman nejednakih uvijek održava nejednakost. Vidjeti Victor Segesvary: "World state, nation state, or non-centralized institutions", The Hague, Holland, 2004.

52 Ukoliko su nacionalne zajednice jednake bez obzira na broj njenih članova, onda su pripadnici većinskih naroda nejednaki kao građani u odnosu na građane manjinskih nacija. Ukoliko se uspostavi jednakost građana, onda manjinske nacije nisu jednake sa većinskim nacijama.

53 Konsocijacijsku demokraciju je prvi uveo danski naučnik Arend Lijphart koji ju je primijenio za očuvanje demokracije u podijeljenim društvima. "Pouvoir constitue" je moguća samo kao podijeljena vlast ("power sharing") a nikako kao centralizirana većinska vlast. Vidjeti Arend Lijphart *Modeli demokratije*, CID Podgorica, 2003., Mirjana Kasapović, *Bosna i Hercegovina-podijeljeno društvo*, "Politička kultura", Zagreb, "Democracy and power-sharing in Multi-national States", *International Journal on multicultural societies*, Vol. 8, No. 2, 2006. →

đane**,** nazivajući ih konstituentima države BiH, dok suverenitet dodjeljuje državi BiH.[54] Vašingtonskim sporazumom Federacija BiH se definira kao ekskluzivna teritorija Bošnjaka i Hrvata, a R Srpska konsekventno kao ekskluzivna teritorija srpskog naroda. Naknadnim usklađivanjem entitetskih ustava sa Ustavom BiH preuzeta je u entitetskim ustavima odredba Ustava BiH o Srbima, Hrvatima, Bošnjacima, ostalima i građanima kao ustavnim konstituentima na cijelom prostoru BiH.[55] Shodno određenju "konstituirajuće moći" ("pouvoir constituant") u BiH kao Srba, Hrvata i Bošnjaka "konstituirana moć" ("pouvoir constitue"), odnosno oba doma parlamenta BiH, kao i oba doma Federacije, Parlament R Srpske i Predsjedništvo BiH uspostavljaju se po principu "konsocijacijske demokracije" i podjele vlasti ("power sharing") na konstitutivne narode Srbe, Hrvate i Bošnjake. "Građani" nisu politički predstavljeni u državnim institucijama ni na nivou BiH ni na nivou entiteta. Temeljni demokratski princip jednakosti građana je ovdje doveden u pitanje, a time i političko jedinstvo države.[56]

Temeljem određenja iz Konačne arbitražne odluke Brčko Distrikt BiH je uspostavio građanski model političke zajednice. Kao takav "funkcionira na sasvim drugim premisama nego ostali dio BiH. Može se smatrati institucionalnim eksperimentom u kojem je etnički princip ostavljen po strani i kao takav učinio je etnoteritorijalnost irelevantnom".[57] Distrikt je uspostavio model koji je izvršio "deinstitucionalizaciju razlika" i uspostavio "institucionalizaciju političke jednakosti građana". Na to ukazuju sljedeći sadržaji Konačne arbitražne odluke:

– U paragrafu 11 Konačne odluke se kaže da se "neće dozvoliti bilo kakva podjela Distrikta na nacionalnoj osnovi";

– Simboli Distrikta moraju biti nacionalno i politički neutralni;

– Ukinute su MZ kao jedna od prepreka uspostavljanju multietničke zajednice;

– Skupština Distrikta se bira na osnovu jednakosti građana i donosi odluke većinom i kvalificiranom većinom;

– Izborni zakon uvažava političku jednakost građana i opće i jednako pravo glasa građana;

54 "…Bošnjaci, Hrvati i Srbi, kao konstitutivni narodi (u zajednici sa ostalima), i građani BiH ovim uređuju Ustav BiH", "opredijeljeni za suverenitet, teritorijalni integritet i političku nezavisnost BiH...", Ustav BiH, preambula. Za razliku od Ustava BiH koji građanina svodi na marginalni dodatak, ustavi R Hrvatske i R Srbije, mada definirane kao nacionalne države, suverenitet državnih institucija izvode iz zajednice građana. Tako Ustav R Srbije navodi da je "R Srbija država srpskog naroda…", " a da suverenitet potiče od građana". Vidi Ustav R Srbije. Ustav R Hrvatske navodi da "R Hrvatska utemeljena kao država Hrvatskog naroda", ali da "sva vlast proizlazi iz naroda i pripada narodu kao zajednici slobodnih i ravnopravnih građana". Vidjeti Ustav R Hrvatske.

55 Vidjeti amandmane na Ustav R Srpske i Ustav Federacije BiH.

56 Izbor članova Predsjedništva vrši se na entitetsko-nacionalnom principu tako da se jedan član Predsjedništva bira kao Srbin iz R Srpske, dva iz Federacije BiH kao Hrvat i Bošnjak. Svakako da Bošnjaci i Hrvati nisu politički jednaki u R Srpskoj kao što Srbi nisu politički jednaki u Federaciji i to nije jedini primjer.

57 Vidjeti Asim Mujkić *Marginalizacija faze multietničnosti u BiH*, Puls demokracije, komentari 21. 4. 2008.

– Kao najbitnija karakteristika je uspostava nove jedinstvene demokratske multietničke vlade Brčko Distrikta BiH čija su forma i mehanizmi odlučivanja glavni oslonci građansko-demokratskog modela Brčko Distrikta BiH.

Vlada Brčko Distrikta BiH

Mada je formalno Konačnom arbitražnom odlukom Distrikt proglašen kondominiumom, odnosno teritorijem oba bosanskohercegovačka entiteta, u članu 9. Konačne arbitražne odluke se kaže da će se pravni efekti sastojati u "trajnom prestanku ovlaštenja oba entiteta na teritoriji opštine Brčko i njenom ponovnom uspostavljanju u obliku jedinstvene administrativne jedinice"[58]. Entiteti neće imati nikakve ovlasti unutar granica Distrikta, kojim će upravljati unitarna vlada.[59] Bivši supervizor za Brčko Distrikt BiH Henry Clark piše da je kroz Arbitražnu odluku stvorena "nova politička jurisdikcija neovisna od entiteta"[60] u formi Vlade Brčko Distrikta BiH.

U članu 11. Odluke se kaže da se radi o "unitarnoj vladi", u članu 9. o "multietničkoj demokratskoj vladi", a u članu 36. da se radi o "jedinstvenoj, unitarnoj, multietničkoj demokratskoj vladi", koja će se sastojati od Skupštine Distrikta, Izvršnog odbora, nezavisnog sudstva i ujedinjene policije potpuno nezavisne od policije u entitetima.[61]

Ono što je bitna karakteristika ove vlade je da je ona konstituirana na građanskodemokratskom principu, na principu jednakih građana. U njenom konstituiranju sasvim su isključeni elementi konsocijacijske demokracije, a u njenom funkcioniranju mehanizmi "power sharing" (podjele vlasti), posebno na nacionalnoj osnovi.

Skupština Distrikta je jednodomna i njen sastav odražava volju jednakih građana po principu svaki glas jednako vrijedi ili jedan čovjek jedan glas. Funkcionira po klasičnom principu demokratskog odlučivanja, većinom i kvalificiranom većinom. Time se obezbjeđuje adekvatno prezentiranje volje jednakih građana izraženih na izborima. Umjesto mehanizama "konsocijacijske demokracije" i "power sharinga" uveden je mehanizam kvalificirane većine, 3/5 za usvajanje zakona i ¾ za promjene statuta.[62]

Izvršni odbor je počeo sa funkcioniranjem u formi gradonačelnika, kojeg bira Skupština, i njegovih pomoćnika, koje je trebalo birati na osnovu stručnih kvalifikacija. Bio je to model jedinstvene izvršne vlasti koja je stručan i efikasan servis građana.

58 "Konačna arbitražna odluka", član 9.

59 Vidi Konačna arbitražna odluka.

60 Henry L. Clarke *Changes in the constitutional structure of Bosnia and Hercegovina*, East Europen Studies, internet www.ciaonet.org.

61 "Konačna arbitražna odluka".

62 Vidjeti Statut Brčko Distrikta BiH.

Sudstvo i policija su isto tako trebali biti formirani po principu stručnih kvalifikacija, a struktura zaposlenih u javnom sektoru morala je odražavati sastav stanovništva.[63]

Supervizor je temeljem Konačne odluke dobio ovlasti da izabere bilo koji mehanizam koji će ojačati pravednu zastupljenost svih elemenata višenacionalnog stanovništva, odnosno mehanizam zaštite od demografskog inžinjeringa (vještačkog naseljavanja pojedinih nacionalnih skupina).[64]

Mada Vlada Brčko Distrikta ne sadrži elemente konsocijacijske demokracije i "power sharinga", Statutom se štiti multietničnost, multikulturalnost društva, kao i nacionalni identitet konstitutivnih naroda. Nacionalni, kulturni i vjerski identitet štiti se Konvencijama o ljudskim pravima koje imaju "veću pravnu snagu u odnosu na svaki zakon koji je u suprotnosti sa konvencijama"[65], dok Statut garantira ravnopravnu upotrebu tri jezika i dva pisma.[66]

Tako se očuvao građanskodemokratski model odlučivanja, uz mehanizme statutarnih garancija o kolektivnim i individualnim ljudskim pravima i odlučivanju kvalificiranom većinom za ona pitanja od vitalnog društvenog i nacionalnog interesa. Prvi supervizor za Distrikt R. Farrand bio je uvjeren "da bi ugradnja odredbi o posebnim nacionalnim pravima bila pogrešna i kontraproduktivna".[67]

Nažalost, ovakvi principi konstituiranja vlasti i mehanizmi njenog odlučivanja nikada nisu ozbiljnije analizirani kako funkcioniraju u praksi. Osim kod Zakona o obrazovanju koji je nametnuo Supervizor, nije bilo ozbiljnije krize u funkcioniranju Brčanske vlade. Danas, kada je ovaj model gotovo do kraja demontiran, ostaje upitno da li su razlozi njegovog demontiranja funkcionalne ili političke prirode.[68]

Nakon prvih demokratskih izbora u Distriktu 2004. godine i formiranja koalicione većine javila se potreba za jednom foteljom više. Umjesto pozicije zamjenika gradonačelnika, koji je ujedno bio i šef jednoga od odjela, uvedeno je mjesto dogradonačelnika na kojeg je prenesen dio ovlasti gradonačelnika.[69] Time je počela demontaža modela jedinstvene izvršne vlasti i otpočela politička priča o uvođenju dva dogradonačelnika i dva dopredsjednika skupštine po nacionalnom ključu. Ovakvi razlozi bili su više pragmatično-političke prirode motivirani

63 Vidjeti Statut Brčko Distrikta BiH, član 20., stav 1.

64 Vidjeti konačnu arbitražnu odluku, aneksi.

65 Statut Brčko Distrikta BiH, član 13., stav 4.

66 Isto član 6., stav 1.

67 "Brčko Distrikt BiH: Početak, napredak i povlačenje", 2. jun, 2003. god. International crisis group.

68 Srpska demokratska stranka je 5. 11. 2007. uputila pismo Skupštini Brčko Distrikta BiH u kojem predlaže izmjene Poslovnika Skupštine kojima bi se omogućilo učešće u donošenju svih odluka najmanje 1/3 poslanika iz reda sva tri naroda. Ovakav prijedlog slijedile su stranke sa hrvatskim predznakom, kao i neke bošnjačke stranke. Kada je Supervizor započeo demontažu Brčanskog političkog modela, imao je suglasnost svih parlamentarnih stranaka.

69 Vidjeti nalog Supervizora od 2. 2. 2007. god.

isključivo potrebom za više funkcionerskih fotelja, a legitimirani potrebom za uspostavljanjem nacionalne ravnopravnosti. Nakon toga uslijedili su i zvanični hrvatski i srpski zahtjevi za izmjenama statuta i uvođenja mehanizama zaštite nacionalnih interesa, na što su pristali i bošnjački poslanici.. Tome u prilog išla je i odluka Ustavnog suda o neophodnosti usklađivanja ustava entiteta sa Ustavom BiH u smislu ravnopravnosti konstitutivnih naroda na cijelom prostoru BiH.

Nalogom Supervizora od 2. februara 2007. godine, kojim se "konstatira da je bitno izvršiti promjene u načinu funkcioniranja Vlade Distrikta tako da u budućnosti odluke donosi zajednički i uz širi konsenzus nego što je to bio slučaj do sada".[70] Razlozi tome su stvaranje uvjeta za završetak supervizije i učinkovito funkcioniranje institucija.[71]

Promjene nastale u funkcioniranju vlade izražene su kroz mehanizam afirmativnih glasova**.** Osim mehanizma odlučivanja običnom većinom uveden je mehanizam afirmativnih glasova sa tačno pobrojanim šefovima pojedinih odjela u pojedinim oblastima za koje se donosi odluka.

Time što se precizno definiralo koji odjeli po pojedinim pitanjima spadaju u afirmativne glasove još se svjesno i namjerno izbjeglo eksplicite navesti da se radi o mehanizmu zaštite konstitutivnih naroda od nadglasavanja, mada je po odabiru odjela, odnosa njegovih šefova, bilo jasno da se uvodi kvalificirana većina svakog konstitutivnog naroda.[72] Paradoksalno je da se ova promjena prvo desila u izvršnom organu dok je Skupština nastavila da funkcionira po demokratskom većinskom principu. Naravno, ne zadugo.

Demontaža građanskodemokratskog modela se nastavila Nalogom Supervizora od 6. maja 2008. god., koji "imajući u vidu da multietnička struktura Skupštine iziskuje uspostavljanje ravnoteže između interesa konstitutivnih naroda, tako da jedan narod ne može ostvariti nepravičnu prednost u odnosu na neki drugi. Stoga je neophodno uvesti zaštitne mehanizme kojima bi se u odgovarajućim okolnostima sprečavalo preglasavanje bilo kojeg konstitutivnog naroda".[73]

Nalogom je izmijenjen Statut Brčko Distrikta BiH i dodan član 33a, koji se odnosi na sprečavanje preglasavanja. Osim potrebne većine, propisane Statutom, uvode se afirmativni glasovi najmanje 1/3 zastupnika svakog od konstitutivnih naroda koji se odnose na tačno specificirane oblasti.[74] Interesantno je da se afirmativni glasovi ne uvode kod izbora gradonačelnika, predsjednika i potpredsjednika Skupštine Distrikta, tako da se oni mogu izabrati i relativnom većinom, što bi praktično značilo da ih mogu izabrati predstavnici samo jednog naroda.

Tako je eksplicite uveden "power sharing" mehanizam na nacionalnim osnovama, za sada samo u određenim oblastima, što je učinilo čitav sistem nekoherentnim.

70 Nalog Supervizora od 2. februara, 2007. god.

71 Isto.

72 Birani su oni odjeli čiji su šefovi iz različitih konstitutivnih naroda.

73 Nalog Supervizora od 6. maja, 2008. god.

74 Isto.

Četiri mjeseca nakon lokalnih izbora 2008.godine i nemogućnosti parlamentarnih stranaka da formiraju vlast u Brčkom, uslijedio je teško objašnjiv potez Supervizora, koji je išao u pravcu potpune "power sharing" podjele vlasti. Naime, Supervizor je predložio da se u Distriktu formira "koncentraciona vlada"[75]. Time bi se omogućilo svim političkim strankama da participiraju u vlasti. Formiranje koncentracione vlade produciralo je paradoksalne političke učinke jer su gradonačelnik, predsjednik i potpredsjednik Skupštine izabrani većinom u kojoj nije bilo predstavnika jednog konstitutivnog naroda. Naravno, to se desilo zbog nekoherentnosti mehanizma odlučivanja jer se afirmativni glasovi ne odnose na izbor tako važnih funkcija kao što su gradonačelnik, predsjednik i potpredsjednik Skupštine. No, pravo pitanje bi bilo šta bi se desilo da su afirmativni glasovi uvedeni i u ove oblasti. Da li bi se vlast u Brčko Distriktu BiH uopće mogla formirati?...

Time je Brčanski model izgubio jednoznačnost građanskodemokratskog modela. U Brčkom se sada radi o mješavini dvaju modela, model jednakih građana i model jednakih konstitutivnih naroda, sa tendencijom da se čitav sistem svede na model konsocijacijske demokracije, po uzoru na ustrojstvo dejtonske BiH. Time će se, naravno, prije ili kasnije, otvoriti pitanje specifičnog ustavnog pozicioniranja Distrikta, odnosno svrhe njegovog postojanja kao zasebne administrativne cjeline. A svrha je bila itekako jasna i vidljiva, ali je očigledno nije imao ko afirmirati.

Sve ovo, naravno, ne bi trebalo shvatiti kao vrijednosno opredjeljenje. Duboko smo svjesni bosanskohercegovačkog društva i pluralne strukture moći koju ono producira, te shodno tome teškoća da se ona adekvatno integrira bilo kojim političkim modelom. No, ono što je osam godina bilo alternativa dejtonskom nacionalnom ekskluzivizmu, a da u praksi nije iskazalo veću disfunkcionalnost, ostalo je do svoje "demontaže" gotovo nezapaženo. Istovremeno, bosanskohercegovačka intelektualna javnost ne prestaje sa svojim jalovim jadikovkama o potrebi građanskog modeliranja BiH, što onda otvara pitanje da li je ona uopće, povijesno i teorijsko-metodologijski, svjesna o čemu se tu, zapravo, radi.

75 Vidi OHR Saopćenje za javnost od 13. 01. 2009.

O članu 10. Ugovora o zaštiti manjina od 10. 9. 1919.

Adnan Jahić

Nakon Prvog svjetskog rata Bosna i Hercegovina je postala poprište grubog nasilja nad ljudima – nekažnjenih ubistava, premlaćivanja, otimačine, paljevina, silovanja, naročito po selima, gdje je propašću Austro-Ugarske zavladalo stanje koje se graničilo sa anarhijom. Samo dan nakon što je 1. novembra 1918. zemaljski poglavar general Sarkotić predao vlast predstavnicima Glavnog odbora Narodnog vijeća SHS za Bosnu i Hercegovinu, u Vlaškovcima kod Bosanske Dubice ubijen je Malićbeg Kulenović, zemljoposjednik iz Kulen-Vakufa. Zločin su počinili lokalni srpski seljaci, koji su opljačkali svu Kulenovićevu imovinu. Zvanična istraga, više puta pokretana, nije dala nikakve rezultate – niko od počinilaca nije priveden, niko nikada nije odgovarao.[1] Odsudnim prevratom nastupilo je vrijeme koje će, stepenom bezakonja i obimom zločina, godinama nakon proglašenja zajedničke države, nositi mnoge odlike nesnošljivog interregnuma. Glavne žrtve novonastalih prilika bili su muslimani, bez obzira na etnički korijen i porijeklo.

U novoj državi Bošnjaci su tretirani kao građani drugog reda, bez prava na efikasnu zaštitu državnih vlasti. O teškom položaju Bošnjaka po uspostavi južnoslavenske države ilustrativno govori dramatično obraćanje reisul-uleme Čauševića francuskom novinaru Charlesu Rivetu, s molbom za posredovanje kod francuske vlade, "da ne budemo prisiljeni ostaviti domovinu, u kojoj se ne osjećamo više sigurnim. Mi ćemo nepravdu podnositi, *državni se poslovi mogu bez nas voditi*, ali nek' se poštuju barem naš život, naša čast i imetak. Zar je previše, ako to tražimo?"[2]

1 Atif Purivatra, "Političke partije prema agrarnoj reformi u Bosni i Hercegovini neposredno poslije 1918. godine", *Prilozi Instituta za istoriju*; br. 3 (1967); *Nacionalni i politički razvitak Muslimana (rasprave i članci),* II izdanje, Sarajevo, 1970., str. 221-222.

2 Charles Rivet O prilikama u Bosni, *Pravda*, I/1919., br. 23, str. 1.

Potpisivanje ugovora o manjinama

U jeku bošnjačke krize, koja je prijetila devastacijom njihove društvene i ekonomske ukupnosti, predstavnici delegacije Kraljevine SHS na Konferenciji mira u Parizu stavili su svoje potpise na dokument koji je obećavao bolje dane za muslimane u novoformiranoj državi. Nakon višesedmičnog odgađanja, uslovljenog obimom obaveza koje je nova država trebala preuzeti u smislu zaštite manjina, delegacija Kraljevine SHS je 5. decembra 1919. prihvatila Saintgermainski ugovor o miru sa Austrijom, zajedno sa ugovorom između Glavnih sila (savezničkih i udruženih) i države SHS od 10. septembra 1919. – poznatijim sa nazivom *Ugovor o zaštiti manjina* - međunarodne sporazume kojim su, između ostalog, regulirana prava muslimanskog stanovništva na teritoriji novonastale državne zajednice.

Izdizanje pitanja manjina na međunarodnopravnu razinu, nakon Prvog svjetskog rata, bilo je izraz opredjeljenja velikih svjetskih sila da se zaštitom manjinskih zajednica u novonastajućim državama preduprijede mogući sukobi kao doprinos trajnom miru i stabilnosti u svijetu. Kraljevina SHS imala je obavezu potpisati Saintgermainski ugovor, u kojem je (§ 51.) navedeno da nova država prihvata sve propise koje velike sile budu smatrale potrebnim za zaštitu interesa onih stanovnika koji se od većine stanovnika razlikuju po rasi, jeziku ili vjeri. Ugovor o zaštiti manjina bio je dodatak spomenutom članu i on je u 11 članova precizirao obaveze države SHS prema manjinama na njenoj cjelokupnoj teritoriji.

Članovima delegacije SHS na mirovnoj konferenciji, međutim, široko koncipiran § 51. Saintgermainskog ugovora izgledao je kao povreda suvereniteta države. Premda je u smislu zaštite manjinskih zajednica donesen poseban ugovor, iz njegovog teksta se nije moglo zaključiti da su njime iscrpljena prava sila u pogledu propisivanja odredaba o zaštiti manjina.[3] Sa druge strane, predstavnici SHS su tražili da se iz Ugovora o manjinama izuzmu sve teritorije predratne Kraljevine Srbije, ističući kako je, ulazeći u rat, Srbija uživala pravo pune suverenosti bez ikakvog ograničenja.[4] Glavna bojazan delegacije ticala se Makedonije, odnosno mogućih implikacija eventualnog uvođenja školske i crkvene autonomije u ovoj pokrajini. Slobodan Jovanović, ekspert za pravna pitanja pri delegaciji SHS, upozoravao je delegaciju da bi protezanje manjinskih prava na Makedoniju moglo dovesti do bugarskog egzarhata u ovoj pokrajini, do nesolidnog stanja u državi i komplikacija međunarodne naravi.[5] Prema njegovom mišljenju, uvlačenje makedonskog teritorija u manjinski ugovor bilo je posljedica italijanskog diplomatskog pritiska[6] i nespremnosti velikih sila da se ne pravi razlika između Srbije prije i poslije balkanskih ratova. Šef delegacije Nikola Pašić uputio je 5.

3 Ilija A. Pržić, *Zaštita manjina*, Beograd, 1933., str. 112-113.

4 *Isto*, str. 125.

5 *Zapisnici sa sednica delegacije Kraljevine SHS na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1919.-1920.,* priredili: Bogdan Krizman i Bogumil Hrabak, Beograd, 1960., str. 180.

6 *Isto*, str. 376.

novembra 1919. pismo predsjedniku mirovne konferencije Georgesu Clemenceauu u kojem je tražio tumačenja i izmjene predloženih ugovora kako bi ponuđeni dokumenti bili prihvatljiviji za jugoslavensku stranu (prije svega, nedvosmisleno vezivanje § 51. za ispunjenje Ugovora o zaštiti manjina, odnosno izuzimanje teritorije predratne Kraljevine Srbije iz odredbi spomenutog ugovora), ali je u Clemenceauovom obrazloženju tek stajalo da nova država može biti mirna u pogledu novih odredaba izvan Ugovora, dok je zahtjev u pogledu izuzeća predratne Srbije odbijen. Kako velike sile, očito, nisu bile spremne za bilo kakva popuštanja, ne želeći hazardirati u pogledu vlastite sudbine Kraljevina SHS je prihvatila oba ugovora, koji su narednih godina proglašeni privremenim, a zatim stalnim zakonima nove države.

Prava Bošnjaka prema Ugovoru

Bošnjaci su Ugovorom o manjinama, pravno gledano, dobili i individualnu i kolektivnu zaštitu. Kao stanovnicima Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca zagarantirani su im puna i potpuna zaštita života i slobode (§ 2.), pravo na slobodu vjere (§ 2.), pravo na državljanstvo (§ 6.), jednakost pred zakonom i uživanje istih građanskih i političkih prava (§ 7.)[7], pravo na jezik (§ 7.) i pravo na javnu riječ (§ 7.). Kao pripadnicima etničke, vjerske ili jezičke manjine, zagarantirani su im jednak pravni i faktički tretman od države (§ 8.), uz mogućnost "da o svome trošku podižu, upravljaju i nadziravaju dobrotvorne, verske i socijalne ustanove, škole i druge vaspitne zavode s pravom da se tu služe slobodno svojim jezikom i slobodno ispovedaju svoju veru"[8] (§ 8.), zatim pravo na nastavu u osnovnim školama na svom vlastitom jeziku (§ 9.), te pravičan udio u dodjeli i iskorištavanju onih suma "koje bi iz javnih fondova državnim budžetom, opštinskim ili drugim budžetima mogle biti namenjene vaspitanim, verskim ili dobrotvornim ciljevima"[9] (§ 9.). Izričito kao muslimanima, unutar druge kategorije, Ugovor o manjinama garantirao im je sljedeće:

> "Čl. 10 – Država Srba, Hrvata i Slovenaca pristaje da za muslimane, u koliko se tiče njihovog porodičnog i ličnog statusa, donese odredbe koje dopuštaju da se ta pitanja regulišu po muslimanskim običajima.

7 U § 7. st. 2 stajalo je: "Razlika u religiji, verskom uverenju ili veroispovesti ne sme da smeta ni jednom pripadniku srpsko-hrvatsko-slovenačkom u uživanju građanskih i političkih prava, niti naročito za prijem u javne službe, zvanja i počasti, ili za vršenje raznih zanimanja i industrija." I. Pržić, *Zaštita manjina*, str. 122. Ovaj stav bio je važan u kontekstu ondašnjeg položaja Bošnjaka, koje je nova država u svojim prvim danima sistematski potiskivala sa svih javnih pozicija i funkcija. O tome više: Atif Purivatra, *Jugoslavenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, III izdanje, Sarajevo, 1999., str. 40-47.

8 I. Pržić, *Zaštita manjina*, str. 122.

9 *Isto*.

Vlada Srba, Hrvata i Slovenaca preduzeće korake da se naimenuje Reis-ul-Ulema.

Vlada Srba, Hrvata i Slovenaca obavezuje se da pruži zaštitu džamijama, grobljima i drugim verskim ustanovama muslimanskim. Daće se sve potrebne olakšice i dozvole verskim zadužbinama (vakufima) i verskim ili dobrotvornim muslimanskim ustanovama, koje već postoje, i Vlada Srba, Hrvata i Slovenaca neće za stvaranje novih verskih i dobrotvornih ustanova uskratiti nijednu od potrebnih olakšica, koje su zagarantovane drugim privatnim ustanovama te vrste."[10] Iz gornjeg se vidi da je Ugovorom o zaštiti manjina od 10. septembra 1919. Bošnjacima garantirano bezmalo sve ono čemu su oni stremili prvih godina novoformirane države. Čak su im nuđena i određena prava koja oni nisu ni tražili, poput etničkog identiteta i prava na jezik. Optirati za separatni identitet u uslovima zvanične nacionalne ideologije (jedan narod, tri imena) podrazumijevalo bi minorizaciju u vlastitoj državi, negaciju slavenskog porijekla naroda, što niko nije želio prihvatiti. Ali, sa druge strane, ugovorom je oktroiran koncept koji je od bošnjačkog naroda činio *vjersku manjinu* – rješenje koje nije imalo nikakvog uporišta u dotadašnjim opredjeljenjima glavnih aktera nove države. Niti u Krfskoj deklaraciji, niti u riječima regenta Aleksandra predstavnicima Narodnog vijeća SHS za Bosnu i Hercegovinu, niti u vladajućim političkim krugovima – nigdje nije bilo govora o muslimanima kao vjerskoj manjini, nego isključivo o punoj ravnopravnosti islama sa drugim priznatim religijama u novoj državi. Otuda, stoji mišljenje da je prihvatanje § 10 ugovora o manjinama od strane beogradske vlade bio krupan paradoks i olahko odstupanje od načela koje je već izvjesno vrijeme bilo poštovano.[11]

Naravno, radilo se samo o načelu, dok je stvarnost bila sasvim drukčija.

§ 10 – otkuda?

Nasilje nad Bošnjacima, koje nije prestajalo sve vrijeme mirovnih pregovora, sa neizvjesnim budućim implikacijama, čini se jedinim logičnim obrazloženjem činjenice da se § 10. našao u Ugovoru o manjinama. O tome zatičemo izvjesne indicije u postojećoj literaturi, gdje se formulacija § 10. veže za misiju francuskog novinara Charlesa Riveta, odnosno namjere Francuske da se zaštite muslimani. Prema navodima Atifa Purivatre, Rivetovi izvještaji potaknuli su zvanični Pariz da zatraži od muslimana definiranje njihovih prava; dvojica Francuza, od kojih je

10 *Isto*, str. 122-123.

11 Vladimir-Đuro Degan, "Međunarodnopravno uređenje položaja muslimana sa osvrtom na uređenje položaja drugih vjerskih i narodnosnih skupina na području Jugoslavije", *Prilozi*, Institut za istoriju radničkog pokreta Sarajevo, VIII/1972., br. 8, str. 93.

jedan bio vojni izaslanik, obratila su se Sakib ef. Korkutu, prvom čovjeku "Pravde", koji je onda formulirao zvanični tekst.[12]

Premda Purivatrine navode, obavijesti Derviša M. Korkuta, nemamo načina obeskrijepiti, u cijeloj priči ostaju praznine koje bacaju značajnu sumnju na iznesene tvrdnje. Prije svega, ako su željeli zaštititi prava muslimana, zašto bi Francuzi razgovarali sa Sakib ef. Korkutom, a ne sa reisu-l-ulemom Čauševićem? Korkut je doista imao kontakata sa Rivetom, ali imao ih je i Čaušević. Ako je cijela stvar imala ostati tajna, zašto bi urednik stranačkog glasila bio pogodnija ličnost od prvog čovjeka vjerske hijerarhije? Sa druge strane, analiza § 10. Ugovora o manjinama u svjetlu programskih opredjeljenja JMO ukazuje na ozbiljne diskrepance između ova dva dokumenta. U programu JMO govori se o bezuslovnoj ravnopravnosti islama sa drugim religijama, dok se § 10. njegovi pripadnici definiraju kao vjerska manjina. Program JMO govori o vjerskoj samoupravi, odnosno očuvanju vjerske i vakufsko-mearifske autonomije – § 10. autonomiju uopće ne spominje. Mjesto autonomije, Ugovor o manjinama insistira na obavezama (ali i pravima) države da uredi određene oblasti vjerskog života muslimana, bez obaveze da to učini konsultirajući njihove predstavnike. Također, dok stranački program uopće ne spominje reisu-l-ulemu, § 10. navodi njegovo imenovanje kao rezultat vladine inicijative, bez neophodnosti da njegova funkcija ima ikakvog legitimiteta u volji muslimana. Jednako tako, iz § 10. se ne vidi da će reisu-l-ulema biti imenovan za čitavu državu, a ne samo za jedan njen dio.

U pogledu porodičnih i ličnih prava muslimana kaže se da će se donijeti odredbe koje dopuštaju da se ta pitanja reguliraju prema muslimanskim običajima. Da muslimanski običaji i šerijatsko pravo nisu iste stvari, brzo su uvidjeli i istakli savremenici ugovora o manjinama, poput Muhameda Hadžića, koji je iznio mišljenje da je uređivanje ličnih i porodičnih prava muslimana prema muslimanskim običajima anomalija za novo vrijeme i okolnosti.[13] I sam Sakib ef. Korkut, u vrijeme rasprave o prvom ustavu nove države, snažno je insistirao na instituciji šerijatskih sudova kao ustavnoj kategoriji kojom se reguliraju lična i porodična prava muslimana.[14] Na koncu, § 10. istaknute su obaveze države u pogledu muslimanskih vjerskih i humanitarnih ustanova, dok je potpuno zanemarena institucija hilafeta, koja je snažno naglašena u programskim opredjeljenjima Korkutove stranke.

Postavlja se pitanje: zašto bi istaknuti član Jugoslavenske muslimanske organizacije ponudio predstavnicima francuske vlade tekst koji ni duhom ni sadržajem nije odgovarao bitnim ciljevima vjerske politike spomenute stranke? Ako pretpostavimo da je Sakib ef. Korkut ponudio nacrt, a nepoznati redaktori konačan prijedlog § 10. Ugovora o manjinama, onda se o Korkutu teško može

12 A. Purivatra, *Jugoslavenska muslimanska organizacija*, str. 66.

13 Muhamed Hadžić, 'Položaj muslimana prema Senžermanskoj konvenciji', *Budućnost*, II/1920., sv. 1, str. 5.

14 Fikret Karčić, *Šerijatski sudovi u Jugoslaviji 1918-1941*, Sarajevo, 1986., str. 41.

govoriti kao o autoru, već tek kao o osobi čije su ideje pretrpjele ozbiljnu reviziju na mirovnoj konferenciji. Za bolje razumijevanje cijelog slučaja važno je istaći činjenicu da su ugovori o manjinama sa Grčkom (1919.) i Albanijom (1921.) sadržavali gotovo istovjetne klauzule u smislu zaštite vjerskih prava muslimana, kao i ugovor sa Kraljevinom SHS.[15] Također, predstavnici Kraljevine SHS možda nisu učestvovali u formuliranju § 10., ali je teško prihvatiti da se oblikovanje njegovog smisla moglo odvijati bez njihovog učešća. Kraljevina SHS nije mogla biti ravnodušna hoće li imati potpuni ili reducirani suverenitet nad vjerskom zajednicom muslimana, naročito u onim oblastima gdje su se njihovi interesi mogli podudarati, kao kad je riječ o korištenju vakufskih dobara. To potvrđuje njena zainteresiranost, prilikom izrade mirovnog ugovora sa Turskom 1920., da joj se ne prave nikakve smetnje u pogledu kontrole nad vakufskim dobrima koja su, prema Ugovoru o miru sa Osmanskom carevinom 1914. imala autonomiju, odnosno da vakufski posjedi u zemljama koje je Kraljevina Srbija stekla balkanskim ratovima novim ugovorom pređu u državno vlasništvo.[16] Postojala je, naime, bojazan da bi obnovljena autonomija mogla remetiti iskorištavanje vodenih tokova u onim rejonima na kojim su se nalazili vakufi. Međutim, kako su eksperti Kraljevine SHS konstatirali da partije novog ugovora ne sadrže nikakva ograničenja u pogledu suvereniteta države nad vakufskim dobrima, problem vakufa nije ni spomenut u Noti Kraljevine SHS mirovnoj konferenciji koja je dovela do Ugovora između Antante i Osmanske carevine u Sevru 1920. Historija odnosa Kraljevine SHS, odnosno Kraljevine Jugoslavije, prema Islamskoj zajednici u Bosni i Hercegovini, općenito prema muslimanima i njihovim institucijama u novoj državi, s izraženom tendencijom kontrole i upliva u njihove poslove – snažno sugerira da se delegacija SHS na Pariskoj mirovnoj konferenciji morala postarati kako bi se § 10. optimalno zaštitili njeni interesi u tretiranoj oblasti.

Recepcija i reakcije

U vremenu kad su muslimani nove države bili izloženi nesmirujućem nasilju, kad su bili tretirani kao građani drugog reda, § 10. Ugovora o zaštiti manjina predstavljao je izvjesno ohrabrenje za dolazeće dane, nagovještaj određene stabilizacije prilika u zemlji. Premda su nasilja nastavljena i narednih godina, ona su, ipak, gubila na intenzitetu i postepeno se svodila na izolirane izljeve mržnje i brutalnosti, poput ubistva Mustajbega Kulenovića na putu za Bosansku Krupu koncem maja 1921.[17], odnosno nasrtaja na grupu prijedorskih Bošnjaka dok su u

15 V. Degan, *Međunarodnopravno uređenje položaja muslimana*, str. 91.

16 Desanska Todorović, "Stav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca prema mirovnom ugovoru sa Turskom u Sevru 1920. godine", *Istorija XX veka* (zbornik radova), XI, Beograd, 1970., str. 263.

17 Pogledati: "Naši dopisi", *Pravda*, III/1921., br. 79 (317), str. 3.

džamiji učili dovu za prestolonasljednika, početkom septembra 1923. godine[18]. Drukčije je bilo stanje u istočnim i južnim krajevima zemlje (uključujući istočnu Hercegovinu), gdje su se zločini nad muslimanskim stanovništvom kontinuirano događali tokom dvadesetih.

Recepcija § 10. Ugovora o manjinama od bošnjačkih političara, međutim, pokazivala je znakove izvjesne divergencije. Koncem 1919. "Pravda" ga je objavila na udarnom mjestu, ali ga je ostavila bez ikakvog komentara.[19] Isti je slučaj bio sa integralnim tekstom Ugovora o zaštiti manjina, objavljenim nekoliko sedmica kasnije.[20] Poslije je dato obrazloženje da je spomenuti ugovor prenijet prvenstveno s ciljem da se s njim upoznaju makedonski muslimani, te da se utješe radi bojazni "da bi sadašnje njihovo bespravno, stanje moglo postati nekim principom za budućnost"[21]. JMO i njeno glasilo, očito, nisu smatrali oportunim eksponirati se ni u smislu podrške ni u smislu kritike § 10. Ugovora o manjinama. Drukčije su postupali predstavnici bošnjačke opozicije. Na sjednici Privremenog narodnog predstavništva Šukrija Kurtović je napao § 10. kao akt pravnog nasilja nad muslimanima, koji, istakao je, nisu i ne trebaju biti nikakva manjina. Naglašavajući kako ne želi biti u istom položaju sa onim pripadnicima troimenog naroda koji su okončanjem rata pripali drugim nacionalnim državama, Kurtović se posebno požalio što je navedeni član unesen u ugovor sa Austrijom, iz čega se izvlači zaključak da su muslimani prešli iz boljeg u gore, zbog čega im je potrebna zaštita austrijske države. Šta je Austro-Ugarska značila za muslimane, Kurtović smatra, ne treba posebno objašnjavati; gdje god se prostirala njena vlast, tu je nestajalo džamija, munara i muslimana. Član 10. Ugovora o manjinama, navodi Kurtović, ne samo da je nepotreban – jer se muslimanima obećava ono što oni već imaju - on je za muslimane i uvredljiv i štetan. Cijela stvar je zahtijevala otvoren protest jugoslavenske delegacije na mirovnoj konferenciji, koji je nažalost, izostao.[22]

U biti, Kurtovićev glas bio je jedan u nizu onih koji su neslaganje sa § 10. ugovora o manjinama koristili sa ciljem kritike prevage vjere nad nacijom, kako među bošnjačkim masama, tako i u najjačoj bošnjačkoj stranci. Mjesecima prije Kurtovićevog istupa, spominjani Muhamed Hadžić oštro je napao § 10. kao novo otvaranje prostora anacionalnim strujanjima unutar bošnjačkog naroda; navodeći kako je § 10. unesen u Ugovor zalaganjem snaga koje ne žele dobro troimenom narodu, "preko naše volje i protiv interesa naše narodne države", Hadžić

18 Više vidjeti: "Krv u Prijedoru", *Pravda*, V/1923., br. 195, str. 1. Također: O krvoproliću u Prijedoru, *Pravda*, V/1923, br. 196, str. 1-2.

19 "Položaj muslimana prema Senžermanskoj konvenciji", *Pravda*, I/1919., br. 102, str. 1.

20 "Zaštita manjina u Jugoslaviji", *Pravda*, II/1920., br. 12 (117), str. 1.

21 *Pravda*, II/1920., br. 20 (125), str. 1.

22 Integralan Kurtovićev govor pogledati unutar: "Stenografske beleške Privremenog narodnog predstavništva Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca", V, Zagreb 1921., str. 463-465. Kurtovićev govor prenijelo je i glasilo Muslimanske težačke stranke, inicirane od Šefkije Gluhića i Šukrije Kurtovića u martu 1920. Govor g. Šukrije Kurtovića, narodnog poslanika, prilikom debate o ugovoru mira sa Austrijom, *Glas težaka*, I/1920., br. 19, str. 1.

je nazvao bezumnim vezivanje sudbine muslimana "za princip i sadržaj ovog ozloglašenog 10. paragrafa od koga izvesni muslimanski krugovi, izgleda, žele stvoriti sklonište spasenja i izvor nastranih prohteva i političkih osnova"[23]. Vjerski momenat, mišljenje je Hadžića, ne može biti mjerilo za određivanje manjina, za muslimane nove države tim prije što su oni dio jugoslavenske cjeline, odnosno jedinstvenog troimenog naroda. Muslimanima ne trebaju "muslimanski običaji", pa ni šerijatsko pravo na koje će se oni svesti; muslimanima su potrebni redovni građanski sudovi i potpuna integracija u nove nacionalne i društvene datosti. Isto ovo mišljenje iznio je i Pero Slepčević. Vjerska svijest kod muslimana ne bi smjela ići nasuprot nacionalne, ona se mora prilagođavati duhu države. Muslimanski element se treba duhovno emancipirati od Carigrada, izboriti vlastitu autonomnost, a islam treba postati jednom jugoslavenskom ustanovom.[24] Gledišta Hadžića i Slepčevića podržalo je "Narodno jedinstvo", prema kojem § 10. navodi muslimane na kulturnu i političku izolaciju, dok im nova narodna država nudi ravnopravnost i integraciju u nove društvene tokove, čega ne može biti bez političke pluralizacije muslimana.[25] Sve ove komentare "Pravda" je ocijenila neprihvatljivim i neosnovanim, tendencioznim rabljenjem međunarodnog ugovora u dnevno-političke svrhe, koje neće utjecati na većinsko raspoloženje naroda prema vrijednostima i ustanovama koje su predmet njihove kritike.[26]

Umjesto zaključka: država i preuzete obaveze

Ugovor o zaštiti manjina od 10. IX 1919. obavezivao je Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca da pravično postupa prema svojim pripadnicima muslimanske vjere, da poštuje njihova prava, ustanove i vrijednosti. Kako je novoformirana država odgovorila na preuzete obaveze, pokazale su godine koje su uslijedile.

Prvi stav § 10. država je samo djelomično ispoštovala. Premda je posebnom ustavnom odredbom (§ 109.) šerijatskim sucima priznat državni status[27], funkcioniranje šerijatskog sudstva ovisilo je o stepenu naslijeđene organizacije i spremnosti vlade da uspostavi šerijatske sudove u sredinama gdje ih ranije nije bilo. I dok je u Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori očuvan kontinuitet šerijatskog sudstva, u mnogim mjestima Makedonije i Kosova šerijatski sudovi nisu uspostavljeni ni u drugom desetljeću zajedničke države.[28]

23 M. Hadžić, *Položaj muslimana prema Senžermanskoj konvenciji*, str. 4.

24 Pero Slepčević, "Islam u jugoslovenskoj politici", *Budućnost*, II/1920., sv. 1, str. 9.

25 "Iz muslimanske politike", *Narodno jedinstvo*, III/1920., br. 29, str. 1.

26 Pogledati: A. R., "Jedna nepromišljenost", *Pravda*, II/1920., br. 19 (124), str. 1, *Pravda*, II/1920., br. 20 (125), str. 1. Također: *Pravda*, II/1920., br. 20 (125), str. 1.

27 *Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca* (prihvaćen u Ustavotvornoj skupštini na Vidovdan dne 28. lipnja 1921), Zagreb, 1921., str. 37.

28 Mustafa Imamović, "Pravni položaj i organizacija Islamske zajednice u Jugoslaviji 1918.–1941. godine", *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, XL/1997., str. 160.

Slično su stvari stajale u vezi s imenovanjem reisu-l-uleme. Ako je stav 2. podrazumijevao sve muslimane u Kraljevini, onda je dotična odredba ispoštovana tek 1930., izborom i imenovanjem hafiz Ibrahim ef. Maglajlića za prvog reisu-l-ulemu Islamske vjerske zajednice Kraljevine Jugoslavije. Ranije to nije bilo moguće usljed koncepcijskih razlika između vladajućeg režima i Jugoslavenske muslimanske organizacije u pogledu formiranja ujedinjene vjerske zajednice muslimana na razini kraljevine.[29]

Što se tiče pružanja zaštite džamijama, grobljima i drugim muslimanskim vjerskim ustanovama, premda je pojam *zaštite* nedovoljno preciziran, nema nikakve sumnje da se država potpuno oglušila kada je riječ o dotičnoj obavezi. Dvije godine nakon potpisivanja Ugovora o manjinama reisu-l-ulema za Bosnu i Hercegovinu Džemaludin ef. Čaušević je govorio o potrebi vraćanja uzurpiranog vakufskog imetka, o islamskim zgradama pretvorenim u vojničke i civilne urede, o grobljima koja treba zaštititi od nepropisnog korištenja.[30] Šefkija Behmen je pisao o sandžačkom selu Karauli gdje su vlasti u mekteb uselile žandarme, džamiju napunile svinjama a seoskog hodžu kaznile sa 150 dinara globe zato što je poučavao djecu iz vjeronauke po kućama.[31] Na Kosovu i Makedoniji mnoge džamije su proglašavane dotrajalim, "pa su onda ili rušene ili ustupane vojnim vlastima kao magacinski prostor."[32] Vakufska zgrada Sinan-mekteba u Bitolju oduzeta je od Islamske zajednice i pretvorena u zanatlijsku školu, a vakufsko imanje u Sv. Nikoli, sastavljeno od zgrade, njive i livade, uzurpirano od Ministarstva prosvjete i pretvoreno u prosvjetnu zadužbinu.[33] Narodni poslanik Husejn Mašić izjasnio se protiv vladinog prijedloga proračuna 1922., a kao jedan od razloga naveo je oduzimanje triju mekteba u Kalkandelenu, "gde je u jedno smješteno okružno načelstvo, u drugom sud, a u trećem gimnazija i tim je oduzeta mogućnost da se muslimanska deca mogu školovati."[34] Generalno uzevši, muslimanske vjerske ustanove u Kraljevini su nazadovale, mnoge su zatvarane i prestajale sa radom, poput Darul-mualimina i Okružne medrese. Odsustvo zaštite ispoljavalo se putem nametanja nemuslimana za direktore muslimanskih obrazovnih zavoda, kao što je Šerijatska gimnazija u Sarajevu.[35]

29 Više o spomenutim razlikama pogledati: Adnan Jahić, *Organizacija i rad Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini između dva svjetska rata*, neobjavljena doktorska disertacija, Tuzla, 2007.

30 Rado Kušej, *Verska anketa u Beogradu i njeni zaključci*, Ljubljana, 1922., str. 27.

31 Šefkija Behmen, "Stanje muslimana u Novom Pazaru i Sandžaku", *Pravda,* VIII/1926., br. 28, str. 1.

32 M. Imamović, *Pravni položaj i organizacija*, str. 161.

33 *Pregled rada Vrhovnog starješinstva Islamske vjerske zajednice u Beogradu od 31 oktobra 1930 do 31 oktobra 1933 god*, Sarajevo 1933., str. 68.

34 *Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Redovan saziv za 1921-1922. god.*, V, Beograd, 1922., str. 755. Govor Husejna Mašića na CV. redovnoj sjednici Narodne skupštine 24. 7. 1922.

35 Arhiv Bosne i Hercegovine (ABH), fond Veliki župan Sarajevske oblasti, 722 / pov, 1924. Govor Edhema Mulabdića na LIX. redovnoj sjednici Narodne skupštine (Prilog dopisu Ministarstva vjera Muslimansko odjeljenje [pov. v. br. 77, 17. III 1924] velikom županu Sarajevo.

Ipak, najveća kršenja Ugovora o manjinama dešavala su se na polju elementarnih prava na život, slobodu i jednakost, naročito ranih dvadesetih, ali i kasnijih godina. Najizrazitiji primjer je zločin u šahovićkom i pavinopoljskom kraju, u novembru 1924. godine, kada je na svirep način likvidirano nekoliko stotina muslimana. Izuzev manjih kazni jednom broju žandarma, vlada nije učinila ništa na kažnjavanju počinitelja i učesnika u ovom zločinu.[36] Pokolji, premlaćivanja, pljačke, paljevine, zastrašivanja, psovke, uvrede – činili su dio svakodnevnice muslimanskih žitelja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Nerijetko su zločini bili skopčani s političkim pritiscima u smislu podrške vladajućim radikalima, odnosno centralističkom uređenju države. O prilikama u istočnoj Hercegovini 1926. zagrebački "Obzor" je pisao sljedeće:

> "Među hercegovačkim muslimanima, koji su izručeni na milost i nemilost ovim krvolocima, zavladala je ponovo panika. Partizanstvo, ono najgadnije i najmrskije partizanstvo koje radikali provode u Bosni, otelo im je oružje: ni jedan musliman, ako se otvoreno ne izjavi za radikale, ne može da dobije oružja ... ne smije da ga drži i mora se golim rukama da brani od krvoloka, oboružanih do zuba. Od Maje Vujovića i njegovih drugova su u pojedinim selima formalno istrijebljene nekolike muslimanske porodice, a sada se, kako svi znaci govore, ima to da se dogodi na novo, samo što se glavni akter izmijenio. Hoće li se to i ovog puta mirno trpjeti?"[37]

Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca nije se osjećala obavezanom da dostojno poštuje odredbe Ugovora, koji je trebao osigurati punu zaštitu ljudskih i građanskih prava muslimanskim žiteljima novoformirane države. Brojni primjeri diskriminacije, na različitim poljima, u politici, administraciji, zapošljavanju, vrednovanju rada, zaštiti integriteta ličnosti – svjedoče da muslimani nisu bili ravnopravni građani monarhističke Jugoslavije. Zato su apeli za zaštitu njihovih prava često činili okosnicu djelatnosti različitih muslimanskih institucija i organizacija.

36 Safet Bandžović, *Iseljavanje Bošnjaka u Tursku*, Sarajevo, 2006., str. 391.

37 Prema: "Pokolji muslimana u Hercegovini ne prestaju", *Pravda*, VIII/1926., br. 28, str. 2.

GODIŠNJAK2008

DUHOVNA OBZORJA

Mustafa ef. Cerić, reisul-ulema

Bajramska hutba,
(14. ramazan 1429. /septembar 2008./)

Hvala Allahu, kojem pripada sve što je na nebesima i na Zemlji. On je Mudar i Sveznajući. On zna šta u zemlju ulazi, a šta iz nje izlazi, i šta s neba silazi, a šta na nebo uzlazi. Allah je Milostiv i oprašta grijehe. Oni koji zapreću istinu govore: – Neće biti proživljenja nakon smrti! Reci im: – Hoće, tako mi Gospodara mog, koji zna i ono što je odsutno vašem oku. Nema ništa što je izvan Allahovog znanja, ni trun jedan ni na nebesima ni na Zemlji, nema ništa ni manje ni veće od toga, što nije u jasnoj Knjizi – da nagradi one koji vjeruju i dobra djela čine, – njih čeka oprost i dar veliki, a da patnju osjete oni koji poriču Božije znakove. Ima onih koji dobro znaju da je ono što ti se objavljuje od Gospodara tvoga istina i da vodi do Allaha Dragog i Hvaljenog. Neka je salavat i selam na Allahove vjerovjesnike: Adema, Nuha, Ibrahima, Musaa, Isaa i Muhammeda, a.s., na njihove ashabe i na sve one koji su živjeli i umrli s Istinom u srcu i u djelu. I neka je selam na bosanske sinove, šehide, koji su, na Allahovom putu, dali svoje živote.

Draga braćo i sestre,

Danas je Bajram – vrijeme zadovoljstva onih koji su se kroz ibadet posta oslobodili čahure u kojoj samoljubivi čovjek vidi samo sebe i nikog više. Ibadet posta uči čovjeka da on nije sam na svijetu, već da postoje ljudi i stvari oko njega koje treba da upozna. Post je uzvišeno stanje duše koja se odmara dok posmatra, koja se hrani dok razmišlja, koja se liječi dok razgovara.

Ramazan nam donosi mnoštvo darova, koji nas obavezuju da i mi darujemo naš život Stvoritelju, zahvalnost i poslušnost našim roditeljima, vjernost našim prijateljima, lijep primjer našoj djeci, ljubav i vjeru našim bračnim drugovima, oprost našim protivnicima, pomoć našim slabim i nemoćnim, te ispunjenje našeg obećanja i našeg emaneta. To je bît vjere i morala – kad obećaš da ne slažeš i kad ti se povjeri emanet da ga ne iznevjeriš. Jer, Alejhisselam kaže: – *Nema īmāna onaj u kojeg se ne može imati povjerenje i nema dīna onaj koji ne ispunjava svoje obećanje.*

To su dva stuba na kojima počiva svijet – emanet i obećanje. Emanet se preuzima, hrabro nosi i pouzdano čuva u korist općeg dobra; obećanje se daje, zatim ne poriče i dosljedno se ispunjava u korist općeg napretka.

No, povjereni emanet i dato obećanje nisu privilegija pojedinca, niti su iznevjereni emanet i neispunjeno obećanje grijeh jednog čovjeka. Ako se prešućuje iznevjeravanje emaneta i ako nema odgovornosti za neispunjena obećanja, onda to znači da je društvo u dubokoj moralnoj krizi. Jer, kao što je neko rekao: *Moguće je prevariti sve ljude neko vrijeme, čak je moguće neke ljude uvijek varati, ali nije moguće sve ljude uvijek varati*. Nažalost, oni koji varaju uvijek će naći one koji pristaju da budu prevareni.

No, za moralnu obnovu društva potrebno je da svaki pojedinac pođe od sebe, jer prvo se ti moraš promijeniti da bi promijenio svijet oko sebe, o čemu nam Kur'an Časni najbolje govori: – *Allah neće promijeniti stanje jednog društva dok se samo društvo ne promijeni…* (Kur'an, 13:11), a to znači dok se svaki pojedinac u društvu ne promijeni. Alejhisselam kaže: – *Khabīs (korumpirana osoba) nikad ne napada drugu korumpiranu osobu. Moralnu obnovu društva treba da vode oni koji su i sami moralni.*

Zato smo dužni da ovdje i sada ukažemo na anomalije u društvu, kao što su bogaćenje bez truda i rada; uživanje bez svijesti i savjesti; obrazovanje bez odgoja; poslovanje bez etike i morala; politika bez principa; i vjera bez odricanja. Naravno, moralna obnova društva bit će uspješna ako svako od nas pođe od samoga sebe, jer u Kur'anu Časnom nam se lijepo kaže: - *Zar drugima o moralu pričate, a da pri tome sebe zaboravljate, vi koji Knjigu učite? Zar se opametiti nećete* (Kur'an, 2:44)

Bogatstvo bez truda i rada

Nije grijeh biti bogat, ali je grijeh bogatiti se na račun truda i rada drugoga. Jer, Uzvišeni Allah kaže: – *Čovjeku pripada samo ono što zaradi svojim vlastitim trudom i radom* (Kur'an, 53:39) Ne može se ničim opravdati da se jedni bogate bez truda, dok drugi jedva preživljavaju od napornog rada. Nema sreće i napretka u društvu bez društvene pravde. Jer, pravda je, kao što kažu mudri ljudi, nužna vrlina da bi društvo preživjelo. Zato pravedan čovjek treba da uvjeri i druge ljude da se bore za društvenu pravdu. Država ne može opstati, niti se njome može uprav-

ljati, bez društvene pravde. Ljubav za pravdom treba da nadvlada strast za slavom i bogatstvom. Čovjek u svojoj naravi treba da bude sklon pravdi i da podržava pravedne ljude; treba da mrzi tlačenje i tlačitelje; treba da pomogne potlačene da se oslobode od tlačenja; ne smije se biti neudlučan, niti se smije biti popustljiv ako se traži istina i pravda; ne smije se pristajati na laž i nepravdu. Kukavičluk pred prijateljem isto je što i kukavičluk pred neprijateljem. Makar bio u manjini sam, istina uvijek ostaje istina i pravda uvijek ostaje pravda.

Uživanje bez svijesti i savjesti

U Kur'anu Časnom jasno se kaže: *Uzvišeni Allah nije stvorio ni nebo, ni Zemlju, ni ono što je između njih iz potrebe za igrom i zabavom* (Kur'an, 21:16) Naprotiv, – *Allah je stvorio nebesa i Zemlju sa određenim ciljem* (Kur'an, 6:73), a to je da čovjek vidi veličinu Božanskog stvaranja. Ovaj svijet je samo igra i zabava za one koji su svoj život sveli na besvjesno uživanje. To je samo jedan pogled na svijet i život, koji nam nije nepoznat, ali nam se u posljednje vrijeme nameće kao agresivni način života kroz ljude i medije, koji su sebi umislili da su mjera za sve stvari. Međutim, filozofija prirodnog determinizma, na koju se pozivaju jednospolni uživatelji, isto je što i filozofija vjerskog fatalizma. Prvi su podanici besvjesnog uživanja, a drugi su poklonici besvjesne sudbine. Hvala Bogu da znamo i vjerujemo da naš život nije samo besvjesno uživanje, već svjesni i savjesni put od prolaznosti do vječnosti. Zato treba da budemo otporni na sve provokacije; treba da ostanemo ustrajni u vjeri i dosljedni u suživotu i toleranciji. Istina se ne nameće silom, i prisilom, niti se etika i moral ustanovljavaju nasiljem. Islam nije vjera sile i prisile, niti su etika i moral muslimana nasilje. Allah je stvorio sve ljude, pa neki od njih ne vjeruju, a neki vjeruju. Allah sve zna i sve vidi!

Obrazovanje bez odgoja

U dovi, koju je Alejhisselam učio, kaže se: – *Bože, sačuvaj me beskorisnog znanja*. To je ono znanje koje kod čovjeka ne pobuđuje plemenitost i dobrotu. Jer, kao što nas drevna mudrost uči: kad se stvari proučavaju, znanje se uvećava; kad se znanje uveća, volja postaje iskrena; kad je volja iskrena, um je ispravan; kad je um ispravan, čovjek je odgojen. Nažalost, na nekim fakultetima znanje se možda uvećava, ali se ne odgaja iskrena volja, ne odgaja se ispravan um, ne odgaja se čovjek. Ovdje i sada dižemo svoj glas protiv mita i korupcije i tražimo da se ustanove moralno-etičke norme za obrazovanje i odgoj naše djece, tako da neodgovorni pojedinci ne kaljaju čast profesorskog poziva, tako da neodgovorni profesori ne ucjenjuju studente i da na radna mjesta ne dolaze pijani. Naša djeca treba da se odgajaju na argumentu moralnog primjera, a ne na argumentu ličnog interesa profesora. Društvo koje ima obrazovanje bez odgoja, slično je skeletu bez duše. Nema niko prava da truje našu dušu, misleći da otrovano stablo može

donijeti jestive plodove. Hoće li sadašnjim roditeljima njihova djeca postavljati ista pitanja, koja su oni postavljali svojim roditeljima: – *Niste li znali šta rade? Zašto niste nešto učinili da ih zaustavite!?*

Poslovanje bez etike i morala

Uzvišeni Allah kaže**:** – *A onima s kojima ste sklopili ugovore – podajte njihovo pravo. I upamtite Allah je svemu svjedok.* (Kur'an, 4:33) To su jasne poruke da poslodavci moraju poštivati prava radnika. I, doista, ima časnih poslodavaca, koji vode računa o svakom svom zaposleniku. Nažalost, ima i onih koji radnike bespoštedno iskorištavaju. Oni koji to rade nepošteni su, a odgovorni su oni koji im to dopuštaju. Alejhisselam kaže: – *Dužan si zaštititi mazlūma, onoga koji je žrtva nepravde, ali i zālima, onoga koji je nepravedan, tako što ćeš ga spriječiti da bude nepravedan.* A to znači primorat ćeš poslodavca da poštuje prava radnika, koja su utemeljena na etici i moralu. U socijalizmu nije se umiralo od gladi, ali se nije ni živjelo obilato; u kapitalizmu možeš da živiš bogato, ali i da umreš od gladi ako se ne snađeš. Mora se stati u kraj tom divljem kapitalizmu, koji kao razjularena zvijer ždere malog čovjeka, koji nije vješt da se od nje brani. Ne može se sve podvesti pod zakon slobodnog tržišta u situaciji kad se društvo nije odučilo od starih navika i kad je upoznavanje sa novim pravilima poslovanja privilegija odabranih. Odnosi u poslovanju se moraju regulirati zakonima, koji će zaštiti slabe i nemoćne i obavezati bogate i moćne da njihovo bogatstvo i moć budu u službi čovjeka. Allah je uz čovjeka dok je čovjek na usluzi svome bratu.

Politika bez principa

Nije čudno što neki predstavnici međunarodne zajednice nisu uvijek dosljedni svojim principima u politici prema našoj zemlji. Ali je čudno što je domaća politika bez principa, koji treba da našu zemlju vode u bolju budućnost. Za bosanske muslimane princip usaglašenog jedinstva o bitnim pitanjima za opstanak i razvoj bosanske države nema alternativu. Dužan sam da to ovdje danas kažem zato što su nam, posebno u ovome Ramazanu, mnogi Bošnjaci izrazili svoju zabrinutost zbog nejedinstva među njihovim predstavnicima o pitanjima oko kojih nema i ne smije biti razilaženja. Njih iritiraju privatne politike nekih medija, koji umjesto poruka nade šire beznađe. Mi ne možemo promijeniti prošlost, ali štetimo sadašnjosti ako ne gradimo budućnost. Braćo i sestre, ova vaša poruka o nužnosti našega jedinstva je sada svima jasna i zato vjerujem da ćemo je svi ozbiljno prihvatiti. Nema drugog puta, već da se savjesno i odgovorno dogovaramo o zajedničkoj nam sudbini. Molim Allaha, dž.š., da nas u tome pomogne.

Vjera bez odricanja

Ima ljudi koji misle da je dovoljno da kažu: "Mi vjerujemo", a da pritom nisu spremni na bilo kakva odricanja. Oni čekaju da se Bog približi njima, a ne oni Uzvišenom Bogu. Ali Bog nije ovisan o čovjeku, čovjek je ovisan o Uzvišenom Bogu. Zato se čovjek treba predati cijelim svojim bićem Svevišnjem Bogu. Što se više predaješ Bogu, sve više je Svemogući Bog s tobom u svakom trenutku, u svim tvojim mislima, za sve tvoje potrebe. Ti tada osjećaš Božiju blizinu, dok šetaš i dok radiš, dok jedeš i dok spavaš. Zato se treba predati Sveznajućem Bogu cijelim svojim bićem, jer samo tako čovjek će osjetiti radost i ljepotu Božije milosti, jer samo tako čovjek može shvatiti da njegova vjera nije dovoljno jaka ako zna da mu je komšija gladan a ništa ne čini da ga nahrani, jer jedino tako čovjeku će biti jasno zašto je Allahov Poslanik Muhammed, a.s., rekao: – *Džennet se ne zarađuje mnoštvom namaza i posta, već širinom duše, darežljivošću ruke i suosjećajnošću sa ljudima dobre volje.*

Danas je Bajram, dan radosni onima koji su se u ime Allaha mjesec dana odricali jela i pića, pa im je danas duša široka, i ruka darežljiva, i srce puno suosjećanja prema roditeljima, siročadima, siromasima, komšijama, bližim i daljnim rođacima, te svim ljudima dobre volje.

Allahu Svemogući,
Sačuvaj nas bogatstva bez truda i rada,
Uživanja bez svijesti i savjesti,
Obrazovanja bez odgoja,
Poslovanja bez etike i morala,
Politike bez principa i
Vjere bez odricanja!

Allahu Milostivi,
Učini da samo Tebi služimo!
Da se grijeha klonimo!
Da istinu govorimo!
Da o dobru mislimo!
Da dobra djela činimo!
Da se tuđeg hakka klonimo!
Da kod sebe korisno znanje povećavamo!

Allahu Samilosni,
Podari bolesnima zdravlje!
Siromašnima opskrbu!
Prognanima povratak domovima njihovim!
Zarobljenicima slobodu!
Našim braniocima pomoć!

Našoj domovini mir i slobodu!
Osnaži naše prvake mudrošću i hrabrošću!
Našu ulemu znanjem i iskrenošću!

Allahu Milostivi,
Oplemeni sve ljude ljubavlju i milošću!
Očisti ljudska srca od mržnje i zla!
Podari cijelome svijetu Tvoju uputu i milost!
Tako Ti Tvoje neizmjerne dobrote,
I tako Ti Tvoje milosti u ovome velikom danu!

Braćo i sestre,

Podijelite radost Bajrama među sobom i ne zaboravite da sutra, na Dan šehida, odate počast najboljim sinovima, šehidima, naše domovine!

Svima vam od srca želim sretan Bajram, moleći dragog Allaha, dž.š., za vaše zdravlje i uspjeh u životu i radu. Posebno želim Bajram čestitati prognanim, bolesnim i nemoćnim sa dovom Stvoritelju Uzvišenom da im bude na pomoći!

Sa osobitim željama Bajram čestitam našoj braći u Hrvatskoj, Sloveniji, Sandžaku, Kosovu, Crnoj Gori, Srbiji, Makedoniji, te bošnjačkoj dijaspori i svim muslimanima i muslimankama u svijetu:

Bajram šerif mubarek olsun!

GODIŠNJAK2008

GODIŠNJICE

Sto trideset godina od rođenja Husage Ćišića
(1878–1956–2008)

Husaga Ćišić: Pisma

JUGOSLAVENSKA RADIKALNA ZAJEDNICA
KANCELARIJA
PRESTOLONASLEDNIKOV TRG br. 23
Telefon br. 27030.

Beograd, 26. oktobar 1935.

Gosp.
HUSEIN ĆIŠIĆ,

MOSTAR

Poštovani gospodine!

Vaše pismo upućeno glavnoj kancelariji predato je meni da Vam ja odgovorim, što ja činim ovim pismom jer je potrebno, da se izvesne stvari objasne i postave na svoje mesto, da bi Jugos. Radikalna Zajednica mogla uspešno razviti svoj rad u Mostaru.-

1./ Za formiranje stranke u bivšem mostarskom okrugu određen je od vodstva stranke potpisati Dr. Lazar Marković u koliko je u pitanju Narod. Radikalna Stranka. Meni je stavljeno u dužnosti da sa pretstavnicima Jugoslav. Muslimanske Organizacije u sporazumu ovaj posao izvedem. Ja sam na osnovu toga ovlašćenja opunomoćio g. Smailagu Ćemalovića, člana šireg glavnog odbora radikalne stranke, da izvrši privremenu organizaciju radikalne stranke i da se onda u sporazumu sa prijateljima gosp. Spahe provede zajednička organizacija. Gosp. Ćemalović i stari oprobani radikalci pristupili su ovome poslu tako, da radikalski odbor kad bude obrazovan ima da se sporazume sa odborom iz grupe gosp. Spahe, da bi se napravio složno i sporazumno jedan odbor Radikal. Zajednice za grad Mostar.-

Iz Vašeg pisma vidim da ste Vi obrazovali jedan odbor iz sredine opštinskog odbora. Na prvom mestu Vi uopšte niste imali pravo to da činite, jer možete pristupiti grupisanju samo prijatelja gosp. Spahe, ako ste tako ovlašćenje od njega dobili. Za grupisanje Radikala Vi nemate i ne možete imati nikakva ovlašćenja. Na drugom mjestu Vi ste učinili jednu krupnu grešku što ste pomešali opštinsko veće sa odborom Radikalne zajednice za grad Mostar. Opštinsko Veće nije

od naroda izabrano, nego je ono od policije postavljeno. To opštinsko veće ne pretstavlja ni za grad Mostar pravog i istinitog pretstavnika u pogledu opštine, a ono nikako ne može biti pretstavnik jugoslavenske Radikalne Zajednice. Naša stranka se stvara voljom naroda tako, da njeni odbori imaju biti birani slobodno od pripadnika stranke, a ne imenovani od Ministra Policije. Prema tome taj Vaš opštinski odbor makar i proširen ne može biti priznat za pretstavnika Jugoslavenske Radikalne Zajednice.

Vi kažete u Vašem pismu da su drugi ljudi pristupili organizovanju Mesnog Odbora Radikalne Zajednice po odobrenju nekakvog glavnog odbora Narodne Radikalne Stranke. Ako Vam nije poznato, da postoji Glavni odbor Radikalne Stranke koji je sa glavnim odborom Spahove grupe i sa glavnim odborom Koroščeve stranke stvorio zajedničku partiju pod imenom Jugoslavenska Radikalna Zajednica onda je to dokaz više, koliko ste Vi slabo upućeni i kako malo smisla imate da pretstavljate Jugoslav. Radikalnu Zajednicu naročito ako to Vaše mišljenje dele i Vaši prijatelji iz opštinskog veća.-

Što se tiče Vaše napomene da ste Vi bili kandidat na prošlim izborima na listi gosp. Mačeka, a u ime gosp. Spahe, to Vam daje kvalifikaciju da se stranka sprovodi i u sporazumu sa Vama i tako stoji u uputstvu izdatom od vodstva stranke.-

To uputstvo obavezno je za vodstvo Spahove grupe i Vi kao poslanički kandidat Spahove grupe imate pravo da pretstavljate svoje prijatelje prilikom organizacija Jugoslavenske Radikalne Zajednice. To Vam ne spore mostarski radikali, niti Vam mogu sporiti.

Vaše napomene da dva pelivana ne mogu igrati na jednom konopu ne vredi za radikale, a koga Vi drugog mislite pod tim imenom to ostavljamo da vi sami cenite.-

Prema ovome da bi se stvar ispravila ja Vam preporučujem, da u sporazumu sa drugim pristašama Spahove grupe, a naročito sa onima, koji su bili pristalice Jugoslavenske Muslimanske Organizacije do 6. januara i koji tu organizaciju nisu izdali formirate jedan privremeni odbor, koji će se privremenim radikalskim odborom stupiti u vezu i sprovesti zajedničku organizaciju Jugoslavenske Radikalne Zajednice. Pretsednik radikalnog odbora u Mostaru je g. Ćemalović, a sekretar g. Savo Semiz. S njim treba da stupite u vezu radi obrazovanja zajedničkog odbora.-

S odličnim poštovanjem:
Dr. Lazar Marković, s.r.

* * *

Gospodinu
Dr. LAZARU MARKOVIĆU,
bivšem poslaniku iz bivšeg mostarskog okruga
bivše Narodne Radikalne Stranke

B E O G R A D

Vaše cenjeno pismo primio sam. U njemu velite da je moje popratno pismo upućeno Glavnoj Kancelariji Jugosl. Radikalne Zajednice u Beogradu uz ispunjene formulare izjave o stupanju u Jugosl. Radikalnu Zajednicu i iz propisne zapisnike o izboru Izvršnog Odobra stranke Glavnih Kancelarija ustupila Vama, da me urazumite, da taj posao ja, kao neki poverenik Ministra policije nijesam smeo raditi i da izabrani odbor iz kruga općinskog veća ne može vršiti funkciju odbora nove stranke, jer je i taj općinski odbor, kako Vi velite, voljom policije odabran.-

Ako je tačno što Vi cenjeni gospodine kažete, taj Glavni Odbor koji Vam ovako delikatne poslove poverava i daje Vam prilike i mogućnosti, da ovako drsko vređate poštene ljude, trebao je bar toliko biti koncilijantan, da Vam ustupi i pripojene mu formulare izjave i sve ostalo, da biste sve to mogli priključiti svome pismu, da uzmognemo po Vašem cenjenom nahođenju sortirati upisnike u redove, da im Vaš također cenjeni poverenik na oturak udari i svoj povereničkі pečat.- Kao pametan čovek to niste smeli iz vida pustiti.-

Što se pak moje malenkosti i tiče, ja sam potpuno svestan, kao i moji drugovi iz općinskog veća, kako sam došao na položaj pretsednika mostarske opštine i kako su moji drugovi doli u opštinsko veće. Zato Vas uveravam, da ću dobrohotno ustupit mesto Vašem povereniku onim časom, kad policajne vlasti, na koje Vi mnogo polažete, budu u mogućnosti, da po svom ukusu biraju pretsednika gradske opštine, kako je to i u svoje vreme praktikovano. To Vam jamčim i za sve moje drugove iz opštinskog veća i Vaši će ih prijatelji iz bivšeg mesnog odbora Narodne Radikalne Stranke moći komotno zameniti.- Kako vidite mi ni po čemu ne sličimo na one ljude, s kojima ste Vi u svoje vreme sticali i stekli svoj politički renome u bivšem mostarskom okrugu, pa mislim, da ste nas od uvreda mogli poštediti.-

Po našem skromnom shvatanju mi smo pri upisu u novu stranku postupili onako, kako treba postupiti i kako smo to iz priposlanih nam uputstava Izvršnog Komiteta Organizacionog odbora Jugoslav. Radikalne Zajednice u Beogradu i mogli razumeti.- Tamo bar nigde nismo videli da su po ukusu cenjenog gospodina Lazara Markovića imamo najpre podeliti u redove "Spahove grupe" i u redove grupe Laze Markovića, ili, kao to proizlazi iz Vašeg cenjenog pisma u redove Narodne Radikalne Stranke, nego da se u redove svrstavaju svi oni čestiti ljudi,

koji za vreme šestojanuarskog režima nisu menjali svoja lica prema političkom kursu, koji je dominirao državnom upravom, a prijatelji su međutim nove soluci-je sa Jugoslavenskom Radikalnom Zajednicom.- Vodeći se tom misli mi smo se sporazumevali sa najuglednijim i najčestitijim privrednicima našega grada, kako pravoslavnim tako i muslimanima, a rezultat je svega toga bio priposlani zapi-snici i formulari izjava na kojima je kao pretstraža stranke upisano preko stotinu najuglednijih građana grada Mostara.- Po tome smo upisali u stranku još daljnjih 600 upisnika, pa ako nas za tu i toliku drskost, kako Vi valjda mislite, nije policija pohapsila, ne može se odatle zaključivati, da smo i policajni poverenici.

Osim toga, nama nije nepoznato da su Kraljevim ediktom od 6. januara 1929. god. razjurene sve postojeće političke stranke u zemlji, pa po tome i Narodna Ra-dikalna Stranka, koja se, kao ni druge razjurene stranke, u duhu novodonešenih zakona o političkim strankama, nije više formirala, te po tome sudimo, da ona kao stranka ne postoji više i da ljudi iz bivšeg vodstva njena ne mogu samovlasno dirigirati redove nove stranke, koja se formira iz redova triju različitih stranaka.-

Iz priposlanih nam statuta nove stranke opazili smo, da je ustanovljen Izvrš-ni Komitet Organizacionog Odbora Jugoslav. Radikalne Zajednice u Beogradu, Komitet koji se sastoji iz nekadanjih pretstavnika razjurenih stranaka iz čijih se tabora međutim i ima formirati nova stranka, pa smatrajući ovaj Komitet nad-ležnim da daje uputstva kako se stranka ima organizovati, mi smo i postupili po uputstvu njegovu.-

Ako smo pak dotle doterali, da su i ovaj Izvršni Komitet ljudi Vašeg soja uspjeli da stave pod kurtelu, onda mi ovde nemamo šta da kažemo, jer ne nalazi-mo za vredno da o toj novoj stranci nešto i kažemo.-

U svakom slučaju izvolite mnogocenjeni gospodine primiti izraz moga nepa-tvorenog poštovanja.-

U Mostaru, 28./X. 1935.-

* * *

Mostar, dne 24-IX-1939.

Dragi prijatelju,

U prilogu Ti dostavljam kopiju jedne moje izjave koju sam preko reporte-ra "Jugosl. lista" u Sarajevu i "Vremena" u Beogradu, svojevremeno, uputio na objelodanjenje dotičnim redakcijama, ali koju ove redakcije iz nekih svojih ra-zloga nijesu objelodanile. Nesumljivo je i na jednom i na drugom mjestu cenzor učinio svoje, jer njegovim gosama, izgleda, ne ide u račun da i ovakva mišljenja o nabačenom pitanju bosansko hercegovačke autonomije dobiju širi publicitet. Štreberska izlaganja pojedinaca i pojedinih grupa, koja su podešena u skladu sa

poluslužbenim stavom onih čija se gledišta u pitanju naših pokrajina diametralno razlikuju od gledišta onih, čije se kože ovo pitanje najviše i tiče, uvijek imaju mjesta u stupcima naše famozne štampe i najširi publicitet dok za ova druga gledišta ne smije biti mjesta ni u jednoj novini.

Jedan ugledni engleski publicista – Seton Wadston – jednom prilikom je posve ispravno okarakterisao potkupljenu jugoslavensku štampu, rekavši, da treba samo pljunuti kada se ta štampa spomene, i ovdje je taki slučaj, jer i ovdje se, u ovom nabačenom pitanju naša štampa vlada služboljudno.

Ali iz već serviranih izjava pojedinaca i pojedinih skupina sa oba patriotsko-šovinistička krila ujedinjenih frakcija za podjelu vlasti u Kraljevini možemo tačno ustanoviti sa kakvim pretenzijama nastupa ujedinjena bratija na našu užu domovinu i kakvu joj je zlu sudbinu namijenila.

Izjavama svojim koje su mu objelodanjene u "Jugosl. Listu" od 17. novembra t.g. g.dr. Smoljan je jamačno obilježio gledište vodje HSS g. dr. Mačeka na pitanje koje nas toliko interesuje, jer je posve izvjesno, da ovaj naš fiškalčić i ne smije imati nekog svog vlastitog mišljenja u politici kao ni druge političke kreature iz Mačekove partije.

Isto tako stav "Hrvatskog dnevnika" organa Mačekove partije, protiv navodnih intrigiranih muslimanskih frankofurtimaša oko "Muslimanske svijesti" u sporazumu Maček-Cvetković očito govorio o stavu Mačekovu u pitanju bosansko hercegovačke autonomije, jer je i ovdje očito da se iza ovog stava ovoga organa kriju glavom i bradom g. dr. Vlatko Maček.

Dakle, sve one poruke, koje vijesnici boljih dana i za našu užu domovinu donose iz navodnog kruga Mačekovih istomišljenika o bosanskoj autonomiji nijesu ništa drugo nego obične fikcije koje bi u pogledu naše vlastite kože imale poslužiti u licitacione svrhe!

S druge strane, naručene izjave srpskopravoslavnih patriota iz Bosanske krajine i iz Bosne jasno i otvoreno govore i o stavu one druge strane u pitanje bosanske autonomije, i mi Bosanci iz oba ova stava imamo da povučemo ligične konsekvencije.

Jer ovaj naručeni patriotsko politički bagaž, koji je sa istim elanom i sa istim pretenzijama do nedavno branio "Naše more" i ljubomorno pazio da ni u Hrvatskom Primorju, pa i drugdje u Hrvatskoj, ne bi ma ko spomenuo hrvatsko ime, sada se je bez vidne potrebe raskoračio na Drini da Majku Srbiju od Bosanaca i Bosanštine!

Iz svega ovoga slijedi, da se mi Bosanci i Hercegovci i ovoga puta imamo pouzdati samo u se i u svoje kljuse i u obrani svojih stoljetnih prava zbiti svoje redove, onako kako su nam i stari u sličnim zgodama činili. – Mi više ne smijemo prepustiti inicijativu u našim javnim poslovima ljudima koji s tradicijama i istorijom naše uže Otadžbine Herceg Bosne nemaju nikakva dodira. – Pod inicijativom i direktivama izvjesnih tipova naša je zemlja u kratkom vremenskom razmaku proživila nedaća u svakom pravcu, nego pod tužincima kroz stoljeća, pa zar da im inicijativu u našem javnom životu i dalje prepustimo.

Sjene naših otaca, naših djedova i pradjedova, te sjene pradjedova njihovih pradjedova, koji su u obrani svojih prava kroz vjekove znali prkositi i Istoku i Zapadu, od nas imperativno zahtjevaju da dokažemo svemu svijetu, da njihov neslomivi duh nije u nama zamro.

Ne trebamo se ni najmanje ustručavati stava koji nam se logično nameće iz gore izloženog gledišta i posvećivati neku pažnju papagajskim brbljanjima onih brbljivaca koji u Bosanštini hoće da vide nešto nedolično i neumjesno, jer se ni inače starosjedioci naših pokrajina ni vodom ni sapunom ne mogu oprati od srotstva onih "dobrih Bošnjana" koji su tokom vijekova slavu naše Otaždbine Herceg Bosne, pronijeli na četiri strane svijeta.

Zato Te prijatelju i dragi brate najučitivije molim, da ovu stvar ne uzmeš olako, nego da u krugu svojih prijatelja i istomišljenika ovo pitanje u detalje proučiš i zauzmeš stav onakav kakav sinu ove zemlje dolikuje. – Moje je mišljenje da se ovdje moramo organizovati kao Bosanci, odnosno kao bosanski autonomisti, i nikako drugčije, jer sam uvjeren, da u tom znaku možemo okupiti pod svoj bajrak sve one sinove ispaćene Otadžbine koji lične profite ne pretpostavljaju općo narodnim, i koji ne mogu imati nikakvih ličnih računa, da lična i imovinska bezbjednost sinova ove zemlje bude ovisna od drugih. – Sumnje nema, da će radni svijet u našim pokrajinama bez razlike na vjersku pripadnost objeručke prihvatiti ovu parolu, jer je izvjesno, da će u ovom znaku naći zaštite za svoje tražbine u poboljšanju svojih materijalnih prilika, koje sada nijesu ružičaste. – To isto vrijedi i za zemlje radnika, čiji produkti nijesu ni dostatni ni ravnomjerni potrebama za svakidašnji život. – Uostalom i neprirodno je za svakog normalnog čovjeka da želi da se u njegovoj vlastitoj kući drugi više pitaju od njega. – To je zacijelo patentirani unikom loše shvaćenih sloboština naše hiperpartijske bagaže!

Dakle, treba ovo pitanje postaviti onako, kako ono i zaslužuje i uspjeh jamačno neće izostati. U svakom slučaju se moramo odlučno ograditi od očitih namjera one vladajuće klike, koja za neke čerpetrove račune hoće da cijepa i dijeli našu Otadžbinu. – To pitanje bezuslovno ima biti za nas otvoreno sve dotle, dok postavljenom cilju ne dodjemo.

S toga Te dragi brate još jednom najljepše molim, da ovoj stvari posvetiš osobitu pažnju, i da o svome kraju pripremiš sve što je potrebno kako nas prilike ne bi preduhitrile.

U to Te ime mnogo pozdravlja Tvoj:

Husein Ćišić

* * *

PREDSJEDNIK VAKUFSKOG SABORA ZA BOSNU I HERCEGOVINU

O AUTONOMIJI BOSNE

Odgovor Ministru bez lisnice g. dr. Bariši Smoljanu

Mostar, dne. 19. novembra. Pretsjednik Vakufskog sabora za Bosnu i Hercegovinu, bivši pretsjednik mostarske općine i senator g. Husaga Čišić, povodom nastale polemike oko autonomije Bosne, te povodom izjave Ministra bez lisnice g.dr. Beriše Smoljana, dao je našem saradniku slijedeću izjavu:

Ministar bez lisnice, g.dr. Beriša Smoljan na svome putešestviju kroz nahije stolačkog sreza, blagoizvolio je udostojiti nas svoje visoke pažnje i dati neke izjave o sporazumu Maček-Cvetković, u kome tangira i pitanje naše uže domovine Herceg Bosne kao zasebne jedinice. On, prema napisima "Jugosl. Lista" kaže da ovaj sporazum nije konačan, nego da bi se putem plebiscita imalo odlučiti, koje bi se još pokrajine imale priključiti velikoj banovini Hrvatskoj, medju koje ubraja i našu užu domovinu Herceg Bosnu.-

U pitanju nastala polemika oko autonomije naših pokrajina g.dr. Smoljan kaže, da ga čudi nezadovoljstvo braće Muslimana zbog podjele Bosne i Hercegovine na dva dijela medju Srbijom i Hrvatskom, tim više, veli, što se Muslimani nijesu bunili protiv Ustava iz 1931. godine, kojim je predvidjena podjela pomenutih pokrajina na četvoro.

Nadalje, veli: ako cjelovita Bosna ne može dobiti svoje granice u sastavu banovine Hrvatske, da će Hrvati zastupati tezu da se putem plebiscita pojedini bosansko hercegovački kotarevi odluče da li će pripasti Hrvatskoj ili onoj drugoj strani tj. Srbiji. – Preporučuje braći Muslimanima da u ovim odlučnim momentima nadju zdrave puteve i razmisle dobro, kom će se privoljeti carstvu: zemaljskom ili nebeskom.

U svom zemaljskom carstvu obećaje toleranciju prema drugim vjerama i braćom naše krvi, jer, veli, da kulturni hrvatski narod ima da pokaže svakom da će u ovom dijelu Evrope, svakom stanovniku banovine Hrvatske biti bolje nego što mu je prije bilo.

Prije svega nam je napomenuti da u zdravu smisao za pravičnost i toleranciju ovog našeg komšije, a sada g. Ministra bez lisnice, nijesmo nikada ni sumnjali, pa ni sada kada po njegovoj inicijativi imaju "ambarš" ništa manje nego pet šefova raznih državnih nadleštava i državnih poduzeća, slučajno Muslimana, da bi ustupili mjesta njegovim ljudima. – Slučajno su ovi "zapakovani" ljudi sve samo Mostarci.- Ja velim od koga je ova ovolika pažnja nije previše li loša!

Ali je interesantno, da nam, prema dotičnim podacima, ovaj g. Ministar bez lisnice nabija na nos navodno priznanje Ustava iz 1931. g. Ustava naime, koji se i sada na snazi nalazi. Kao da ovaj g. Ministar bez lisnice nije svjestan, da je on, sa svojom družinom, samim sporazumom i saradnjom u Vladi priznao ovaj Ustav, kojim je, kako će mi i sam priznati, na nezgodan način tangirana njegova Velika Hrvatska. Mi moramo ozbiljno posumnjati da su g. Ministru podmetnuli "stolicu bez lisnice" prije, nego što je položio zakletvu na taj Ustav!

Uostalom pogodbama Maček-Cvetković uslovljena je i konačna odluka velike Narodne skupštine o toj pogodbi pa nije isključena mogućnost da će ta skupština dijeliti mišljenje našega g. Ministra bez lisnice u pozitivnom smislu njegove riječi. I mi smo se isto tako po potrebi kleli na Ustav iz 1931. godine, iako ga ne smatramo niti smo ga kada smatrali neprikosnovenim. Stranka u kojoj smo saradjivali, po svom programu, takodjer pretpostavlja parlamentarni režim Ustavnom, kao što pretpostavlja postojećoj podjeli zemlje po banovinama najšire samouprave u duhu dvije programne tačke JRZ vezale su nas za ovu stranku s pretpostavkom da ćemo njenim posretstvom granice naših pokrajina dovesti u prvobitno stanje njihovo. Kako je medjutim poznato, stranka nije imala skoro nikakve podrške medju Pravoslavnima ni s ovu ni s onu stranu Drine, a ja vjerujem da je nije imala samo zato što su se izvjesne tajne sile postarale da je ne bude. Hoće li braća Hrvati imati više sreće od nas, idemo da vidimo.

Naš se g. Ministar bez lisnice ozbiljno čudi zašto braća Muslimani sada apeluju na Hrvate da ih podupru u njihovim težnjama za bosansku autonomiju, pa milostivo ukazuje na neku pomoć u slučaju da se braća Muslimani en-blok izjasne za veliku Hrvatsku.

Mi Bosanci i suviše iskustva imamo sa izljevima bratske ljubavi te vrsti, jer odavno opažamo da se je naša sirotica Bosna za tri koplja ulegla pod ljubavnim zagrljajem samozvanih naših osloboditelja s Istoka, pa nam ne ide u račun da još jednom sličnu probu napravimo i sa braćom sa Zapada.

Ukoliko se pak u našoj žurnalistici od strane pojedinaca upućuju apeli na uvidjavnosti hrvatskog naroda dolazi odatle što još vjerujemo da će medju razboritim svijetom u tome kraju opaziti odatle što još vjerujemo da će se medju sporazumom Maček-Cvetković upućen i da ovakav "šiš-marš" njihov ne može proći bez teških posljedica.

Polazna tačka nastojanjima hrvatskog naroda za njihovo narodno samoopredjeljenje oslanja se na dugogodišnje hrvatsko državno pravo, pa kad je riječ o tome onda je pravi zločin zadirati u prava jedne zemlje koja u tom pogledu ima više prava na svoje opredjeljenje i od Hrvatske i od Srbije.-

Mi iz istorije znamo da naša uža domovina Bosna iz davnih i pradavnih vremena teži samostalnosti; da je pod Kulinom u punoj mjeri manifestovala tu svoju misao; da je pod Ninoslavom nakon teških i krvavih borba sa Arpadovićima i Nemanjićima bila rasparčana i podjarmljena; da je pod Kotromanom ponovo uspostavljena u svoje prvobitne granice; da je pod Tvrtkom bila došla do zamjerne veličine svoje; da je na koncu konca nadživila svoje državne tvorevine

Južnih Slavena, naime državne tvorevine Krešimirovića i Zvonimirovića, kao i Nemanjića, Mrnjavčevića, Hrebljanovića, Brankovića i tutikvanti, te da je i pod dugotrajnom osmanlijskom vladavinom uvijek živila posebnim životom kao posebna dugotrajna administrativna jedinica.- Ona je kao takva uljegla i u sklop ujedinjenih zemalja Kraljevine Jugoslavije, a to naši prijatelji i s desna i s lijeva ne smiju smetnuti s uma.

Mi Bosanci nijesmo ničija prćija i nikome nećemo priznati pravo da nas cijepa i dariva kao tegleću marvu.

Ali još jednom imam da primjetim da izvode našeg uvaženog g. Ministra bez lisnice, a to je da ni malo od nas nije poželjno da nas u pitanjima ove vrste nazivaju braćom muslimanima, jer to ovdje ne želimo da budemo. Mi ćemo ubuduće nastupati kao takovi samo u vjersko prosvjetnim pitanjima, a ovdje smo samo Bosanci i ništa drugo. Naša je želja da pod svoj bajrak okupimo sve zdrave elemente naše uže domovine Herceg Bosne koji ovu ispaćenu i orobljenu zemlju vole sinovskom ljubavlju.

Ako se već ne nadje razumijevanja za naše opravdane zahtjeve, u krugu onih, koji sada imaju vlast u svojim rukama, pitanje bosanske samostalnosti ostaće za nas otvoreno sve dotle dok svojoj Otadžbini čast ne povratimo.

Niko i nikada neće iznuditi od nas da kumujemo i ovako svetogrdnom činu.

Prijetnje izvjesne klike šilardžija, istorijski falsifikati i lažne statistike, niti će nas zastrašiti ni zapriječiti u ovom našem preduzeću. Sigurni smo da ćemo naići na izdašnu potporu svih razboritih elemenata u našim pokrajinama bez razlike na vjersku i klasnu pripadnost, pa ako to i ne bude odmah ono će biti u dogledno vrijeme.

U to ne sumnjamo! OHS.

* * *

HUSEIN ĆIŠIĆ HUSAGA (15. 12. 1878–30. 8. 1956.) rođen je u Mostaru, gdje je proveo najveći dio svoga života. Tu je završio osnovnu i srednju školu. Nakon toga izuzetnu pažnju posvećuje ličnom obrazovanju. Prilazi Pokretu za autonomiju BiH (vjersko-prosvjetnu), koji je organizovao Alieefendija Džabić. Još u mladosti posvetio se radu u Muslimanskoj čitaonici. Tu postaje najprije bibliotekar, zatim sekretar, a potom i predsjednik. Iskazuje sklonost pisanju, u čemu je sasvim određen i veoma oštar. Prijateljuje sa Šerifom Arnautovićem, sekretarom Koordinacionog odbora Muslimana BiH za autonomiju. Zajedno s njim i s još nekolicinom istomišljenika pokreće 1905/6. list "Musavat". Redovni je njegov saradnik s radikalnim člancima protiv austrougarskih vlasti.

Naredbom Visoke zemaljske vlade određen je 1909. za vještaka-pouzdanika kod Sreskog kotarskog ureda u Mostaru. Zbog neslaganja sa Š. Arnautovićem i MNO istupa iz nje zajedno s Osmanom Đikićem, Smajom Ćemalovićem i dr. te formiraju stranku MDO (Muslimanska demokratska organizacija) i izdaju stručni list "Samouprava". Njegov rad u toj stranci trajao je do smrti O. Đikića 1912. Potom s porodicom biva interniran na njegovo imanje u Bivolju Brdu kod Stoca, gdje je ostao do 1914. Hapse ga i tada u mostarskom zatvoru na Konaku provodi nekoliko mjeseci. Iz Mostara je interniran u Bihać, te u Arad. Tu je mobilisan i poslan u kažnjeničku jedinicu u Đeru. Vojnički put ga, dalje, vodi na italijansku granicu u IV bosanskohercegovačku regimentu. Godine 1917. je ranjen i vraćen u Mostar. Izabran je, potom, za predsjednika Gradskog vijeća. Postaje 1921. referent za likvidaciju agrarnih odnosa u Kotarskom uredu u Mostaru. Do 1926. nije pripadao nijednoj stranci. Biran je za oblasnog poslanika u Oblasnu skupštinu, a na ovoj za potpredsjednika Skupštine i za potpredsjednika Oblasne samouprave i za činovnika, vodeći referate za zdravstvo i socijalu na području Hercegovine. Na toj je dužnosti do 1929. (do Šestojanuarske diktature), kada zbog političkog neslaganja podnosi ostavku. Od 1918. do 1935. aktivno učestvuje u borbi za prava Muslimana.

Husaga Ćišić je 1935. izabran za predsjednika općine Mostar. Tu dužnost će obavljati sve do 1939. godine. U međuvremenu je izabran za predsjednika Vakufsko-mearifskog sabora Muslimana u Sarajevu. Na toj funkciji je bio do 1945., kada je izabran za člana Glavnog odbora Muslimana BiH. Za narodnog poslanika izabran je 1938., ali on odustaje. Umjesto toga, biraju ga za senatora Kraljevine Jugoslavije. Odlučno se suprotstavlja podjeli Bosne i Hercegovine prema sporazumu Cvetković – Maček.

Od najuglednijih Mostaraca 1941. formiran je odbor za borbu – za jačanje bratstva i jedinstva, pa s ostalim pokreće Rezoluciju protiv bratoubilačkog rata.

Izabran je 1945. za člana III zasjedanja AVNOJ-a i ZAVNOBiH-a. Na Trećem zasjedanju AVNOJ-a Husaga Ćišić podnosi amandman na novi Ustav i na zasje-

danju istupa protiv negiranja prava muslimanskog naroda i BiH kao republike. Poslanik Saveznog vijeća ostaje sve do smrti.

Zavod za zaštitu spomenika kulture BiH postavlja ga 1948. za povjerenika za zaštitu spomenika kulture. Na osnovu njegovih prijedloga formiran je Regionalni zavod za zaštitu spomenika u Mostaru za Hercegovinu.

Husaga Ćišić je mnogo pisao. Između ostalog, izdvajaju mu se sljedeći radovi: *Agrarno pitanje i pojam o socijalnoj pravdi naše demokratije* (1919), *Obespravljeni* (1920), *Jedan prijedlog za razmišljanje zemljovlasnicima* (1925), *O beglučkoj uredbi*, *Husein-kapetan Gradaščević* (1928), *Istina o Smail-agi Čengiću i njegovoj pogibiji* (1936), *Bosanskohercegovački Muslimani i bosanska autonomija* (1928–1945) i *Muslimanka i njezina peča i feredža* (1953).

(Ćišić, Husein, *Mostar u Herceg-Bosni,* Mostar,
"Preporod", 1991., str. 291-292.)

GODIŠNJAK 2008

KNJIŽEVNI PRILOZI

Mujo Musagić

PJESME

Sunce je ozbiljna zvijezda

Već pet punih dana i pet punih noći,
u svijetu ovom našem, samo pada kiša,
ljutila se, stoga, u laktu desne moje ruke, zarobljena voda, i sve mi se čini da sam umoran malo,
da izdržati neću nijednu novu kišnu kap,
ako, gonjena vjetrom, u prozorsko udari staklo.

U tom tužnom času i sam bih se rado,
niz oluke plačne, u svijet moćnih kapi preselio,
a čim kiša stane – suncu se javiti treba:
sunce je ozbiljna zvijezda i ne trpi baš rado zaboravne ljude, sunce je ozbiljna zvijezda i ne mogu mu,
tek tako, kad na lijevo progledaju oko, lagati pjesnici; poezija se danas, šapuću nam pokisle vrbe, i ne treba pisati, ona se njušiti mora. O, da, da, gospodo vjetrovita,
pognuti glavu do poda golog treba, do trave gole,
do morskog golog dna, pa onda: ummf... ummf... ummf,
osjetiti istinu golu i prenijeti je zatim kroz ljudske kosti gole zaboravnoj vlasti i uspavanom suncokretu.

Eto zato na zamagljenom prozorskom staklu
ispisujem pitanja jednostavna: šta se to sa
geometrijom zbiva? uči li danas neko, u domovini mojoj,
one lekcije teške o paralelopipedu?
crta li danas neko miševe slijepe na stropu

Sikstinske kapele? ne mogu ni oni vječno čuvati pećinske tajne, rado bi i oni svjetlosti probali malo. Sunce je ozbiljna zvijezda i zato zauzima tako visoko mjesto među zrelim bosanskim šljivama.

Već pet punih dana i pet punih noći
u svijetu ovom samo pada kiša,
porazboljevaše se potoci i rijeke
i kašljem svojim glasnim odaju ponore tajne,
i sâm sam, čini mi se, već umoran malo, pa bih
rado sve buduće dane u fus-notu stavio tek,
pa kad oko vaše slavno preleti preko crte spasonosne
istina će mu se razlistati cijela:
sve što je iznad crte ostalo tanke sanjani je svijet
i privid dugine igre kratke, koja se ponekad,
u kišnoj kapi, zbog milosti nebeske prevelike,
malom ljudskom oku javi.
Sunce je ozbiljna zvijezda, da bi ga varali pjesnici plačni.

Kojim li će putem ove godine proljeće ući u naš mali grad

Valjalo bi, kao prvo, prespavati ovu vlažnu zimu,
bolesna je i teška, i četvere oči otvoriti treba
kada nam se prvi put javi barem malo sunce,
i gledati ga, bez stida, onoliko koliko, bez treptanja,
u tebe sunce gledati može.

I svaki glas, koji nam najavi da će proljeće ipak
nekako doći, primiti treba sa oprezom nužnim,
osmotriti dobro oko sebe i vidjeti jesu li na svom mjestu,
i šta nam u tom času rade, brda plava i mudra;
ne može se tek tako vjerovati raspjevanom oblaku,
zna se on katkad, nikog ne pitajući,
pod kožu djevojačku umilno skriti
i tamo, u jezercu suznom, kišiti dugo, dugo...

I sve prilaze gradu treba motriti budno,
i one svakom znane i one potpuno tajne,
još uvijek se ne zna kojim će putem

proljeće ove godine ući u naš mali grad:
s juga, možda, otkriju li mu stazicu tajnu smrznuti ljubavnici, ili sa sjevera,
gdje se milion godina već
sveta paprat udvara mladim anđelima,
ne bi li je kako toplom priveli moru.

Mogao je i ovaj dan proći mirno, bez rime,
da, koji minut ranije, u liftu ovom trošnom,
nije putovala jedna mlada žena,
još se osjeća miris njenog malog crvenog uha,
kojim je pažljivo slušala vijesti sa radija
o naglom ulasku proljeća novog u ovaj grad.

Imala je oba oka potpuno plava, i pomalo tužna,
kao da je, koji minut ranije, na bosanskoj zastavi
vjetar povoljni čekala. A vjetra, kao za inat,
ni za lijeka nije bilo, pa se još uvijek ne zna
kojim će putem ove godine
proljeće ući u naš mali grad.

Eh, majstori, majstori

Otkako je stiglo ovo proljeće novo,
danima već, ispod prozora mojih,
sa zelenim trešnjama pod jezikom,
galame, zvižde, ujedaju,
horski se smiju i horski plaču
majstori novi, majstori strašni, poslijeratni.

Čujem ih, evo, i ovog jutra: kontemplativno
složno kašlju, pa, potom, na sav glas psuju
kišu jutarnju, proljetnu i sve ono što uz to ide,
pomalo isprekidano, gnomski, proleterski,
sva im se iscijedi snaga u psovci jednoj,
i sve to, kad glasno zijevnu, saperu u jednom času
kapima svježeg cvrkuta ptica.
Pa ih od toga silna uhvati glad,
i onda majstori novi, poslijeratni,

(u nedostatku mesa tetrijeba sa Altajske gore,
kojim je Džingis-han hranio ratnike svoje)
otvaraju složno limenke s doručkom mesnim,
dodajući mu luka crvenog i kapi svijetlog
piva spasonosnog iz zelenih flaša od pola litra,
u kojima još plivaju nerasanjene alge,
slaveći dolazak još jednog dana proljetnog.

Eh, majstori, majstori,
vi novi, poslijeratni majstori, crvenih obraza,
pripazite malo svoje maskirne bluze, vojničke,
i kabanice trošne svoje, sa crtežima zaspalih ljepotica,
i oči svoje staklene pripazite malo,
za vjetrom sjevernim znaju doći psi izgladnjeli,
pojest će vam psovke i doručke mesne
iz džepova što vam vire.

Eh, majstori, majstori,
grlati, brkati, rukati, poslijeratni majstori,
eno vam tople žene po kućama bez prozora
gole šetaju i, nakon zamornih noćnih mjesečevih kupki,
rukama pipaju resice ušne, nadajući se da su još cijele.
Djeci su sitnoj kupili medenjake slatke,
pa vam sad djeca, kao starinske lastavice,
po žicama telegrafskim vise.

Eh, majstori, majstori,
pospani, umorni, zakasnjeli ratnici,
uzalud vam trud i umijeće silno,
svijet će ovaj, pokvaren i trošan,
nestati jednog dana
u džepu vaše trošne vojničke kabanice.

Intervju sa dr. H. L. Pekom

Pitanje prvo i posljednje:
Recite nam, profesore dragi, kad smo već sebi uzeli
pravo da vas pitati možemo, bez stida,
kako sad stoje stvari o kojima ste mnogo pisali,
često govorili i dugo, dugo razmišljali? Već odavno
smo vas, zapravo, imali namjeru pitati: koliko se vas,
jednog zakasnjelog vizionara i, pritom, još strasnog ljubitelja igara na sreću,
tiče ovo naglo otapanje leda na Sjevernom polu, i hoće li, ako nije presmjelo
pitanje naše, ove godine kasniti proljeće u bosanskim planinama? Teška je,
govori se, ova svjetska recesija, i niko ne zna koliko će još trajati godina, dok
se u zraku, na očigled skrušenih vjernika, zapanjujuće množe hagiografske
priče, najavljujući skori silazak iz oblaka
isluženih poštanskih službenika.

S obzirom da ova najnovija kriza u svijetu traje već
nešto više od dvije hiljade i osam godina, hoće li,
dragi naš profesore H. L. Pek (samo bez ironije
i patetike, molimo vas) naše zdravlje, konačno, krenuti nabolje? Hoće li nas i
dalje uzročno-posljedična praksa,
potpomognuta gnoseološkim teorijama, tjerati u očaj,
ili ćemo se, napokon, prilagoditi svemirskom skladu
i slobodi apsolutnog mirovanja?

Odgovor prvi i posljednji:
Bolje je piti čaj od brusnice, čaj od hibiskusa,
čaj od šipka, čaj od kamilice, čaj od kantariona,
čaj od metvice, čaj od mente, čaj od bokvice,
čaj od gospine trave, čaj od crnog ribizla, čaj od kunice
ili hajdučke trave, čaj od bedrenika, čaj od žalfije,
čaj od majčine dušice, čaj od preslice, čaj od koprive,
čaj od borovih iglica, čaj od vrbovice,
uvin čaj, zovin čaj, čaj od kuvelja, čaj od lipovog
cvijeta, čaj od valerijane, čaj od matičnjaka, čaj
od lavandula, čaj od jagorčevine, čaj od maslačka,
čaj od divlje maćuhice, čaj od brezove kore,
čaj od ruzmarina, čaj od smreke, čaj od žutog
zečijeg trna, čaj od ivančice, čaj od gloga, čaj od
cvjetova bazge, čaj od eukaliptusa, čaj od medne
djeteline, čaj od miloduha...nego crnu, pošećerenu kafu. Reče to dr. H. L. Pek
i mirno odšeta u svoje ogledalce.

Bila su pa prošla vremena

Bila su pa prošla, kažu, vremena
(a i sam se, ponekad, kad je vedar i sunčan dan,
minute takve sretne sjetim) u kojima se,
u svijetu cijelom, jednim govorilo jezikom. Bog,
sunce, smrt, život, voda, vatra, zemlja, zrak, riba,
nebo, ptice, zvijezde, glavne su bile riječi,
sve ostalo se podrazumijevalo, kontekstualno,
uzvodno i nizvodno, uz pomoć trepavica, uz pomoć
ruku i nogu, uz pomoć mladog epiderma.

A semantika se, u to vrijeme, poletna i gola,
u koprivinom lišću krila, ili se krčkala,
začinjena rijetkim biljem,
u ogromnom zemljanom loncu.

I sve je to tako pristojno funkcioniralo,
očito je to čim vam danas pripovijedam
ovu zanosnu bajku, a pitanja suvišnih
nikako nije bilo, poput onih: je li vam ovo jutro
dobro jutro, je li vam ovaj dan dobar dan?
a tek kako je tada suvišno bilo nekome
lahku i ugodnu poželjeti noć;
sve je, i bez toga, lahko i ugodno bilo,
kada ti ujutro dječiji tabani bijeli
dodirnu lice, a majka njihova ti među
butinama ugrije svježe mlijeko gušterice mlade.

Na Volstritu, na Marindvoru i po polju duvanjskom
tada su umjesto akcija padale nestašne zvijezde,
violine, viole i viliončela tada još uspijevala nisu,
ali se zato, po cijeli dan, u bubnjeve udaralo silno,
da ptice gladne ne bi iznenada sa njiva naših
žito pozobali, da pastrmke besposlene u potocima
našim u ljubavnoj igri ne bi pretjerale.

O pismu i pergamentu ni riječi nije bilo,
a da i ne spominjem gvaš tehniku i konzervativne
akvarele. More je svako (i Verlen je to priznao mnogo stoljeća kasnije) od katedrale uvijek ljepše bilo,

ljudi su se, jednom u godini, na vjernost jednom jedinom brdu zaklinjali, epikurejske jedući gljive.

Samo je pola mjeseca tada još visilo na nebu,
djeca su ga naša, bez straha, dodirivala prstima,
kao trbuh besposlene pastrmke u potocima našim;
dugo bi, poslije toga, među stalaktitima,
dječiji odzvanjao smijeh.

A onda su odnekud stigli kraljevi i žreci, obraza mrkih,
namnožiše se riječi i brda neka lažna,
pa se, ni među sobom, prepoznati nisu mogla,
pobježe nam mjesec daleko iznad šume,
od tada se evo po svijetu bijelom tražimo,
pitajući jedni druge: je li vam ovo jutro dobro
jutro? je li vam ovaj dan dobar dan? je li
vam lahka bila prošla noć?

Utisci sa sajma knjiga

U nama i oko nas bolesti borave mnoge,
vidjelo se to sasvim jasno na ovogodišnjem
sajmu knjiga, a bolesti, kao što znate, mogu
biti vrlo, vrlo lahke, tek kao opomena blaga
vjetra južnog i mlade proljetne travke,
a neke bolesti mogu malo teže biti, od kojih se, ipak,
kako-tako živi, mada se priznati mora da postoje i one od kojih se, kako-tako,
umrijeti mora.

Boljeti nas može zrak u nama i onaj oko nas,
boljeti može neiskreno, kasno jutro i
kasno kazana i zaboravljena riječ,
zaboli vas nekad dlan od zalutale pahuljice,
a nekad peta, lijeva, studena magla kad je stigne,
i kada u veleizdaji zateknete cipelice zlatne,
na izlogu, na glavnom trgu, ispod neona maznog.

I ruke i noge boljeti vas mogu,
ako ih pretjerano (i mimo uputstva o načinu
upotrebe) koristite, loveći uz rijeku
sjenke tajnih riba i davno zaspalih vitezova;
u prstima, pred kišu, iznenada zna se javiti
neko proljeće davno, a na tjemenu vam
oblak teški zastane, pa ga ni vrapci strašni
otjerati ne mogu.

I bolesti srca znaju česte biti, kad misli vaše
lutaju pretkomorama tužnim i usput prosipaju
preostale radosne kristale,
tu vam samo strofe zanosne od koristi mogu biti,
one će vam, ako ih dozovete kako, lađe vratiti izgubljene,
kojima biste mogli, uz malo sreće, kući svojoj stići.

Ali ko danas spominje srca zečića bijelih,
i da li se o srcu domovine govoriti još može?!

U knjizi jednoj na ovogodišnjem sajmu knjiga
piše kako sa srcem treba pažljivo postupati,
umotavati ga redovno u paprat mehku
i pustiti ga da samo sebi odredi
broj otkucaja u minuti.

Veliki prasak
(ili: zakasnjelo sjećanje na april 1992.)

Nije se veliki prasak desio baš tako davno,
kao što nam, u povjerenju, govore mudre glave,
sve se to, ustvari, desilo prošlog ljeta,
u našoj maloj kući, na kraju malog grada.

Kako će se prasak veliki
desiti u maloj kući, i to još na kraju malog grada,
pa gdje su tu prostor i vrijeme,
gdje se tu mogla kriti ona početna snaga?

bunili su se protiv ove priče mali žučkasti mravi,
ni na čas ne prekinuvši svoj posao teški.

Ni priča se nije dala baš tako lahko smesti:
prvo jer veliki vjetar puhnu,
pa je potom zatreperilo sitno i krupno lišće,
krošnje su radosno išle u susret korijenju svom,
crnoj su se zemlji bijeli radovali dani.

Primordijalne riječi ušetale su mirno
kroz dimnjak, prozore i vrata,
probudiše se sitna djeca jer im se piškilo silno,
zijevnula je debela mačka u uglu male sobe,
(nje se veliki prasak nimalo ticao nije)
u dvorištu je zalajalo uhranjeno pseto
(ljutito, jer gi ni za ovaj kosmički prevrat
niko ništa pitao nije)
na televizijskom ekranu jedan je čovjek,
odjeven samo u brkove bijele,
svečano najavljivao događaj skorašnji, važni:
u našem će se malom gradu desiti prasak veliki.

Onda smo svi bježali u podrume vlažne,
među žute mrave i gljive spasonosne,
djeca su u plastičnim kesama nosila svoje male sobe,
njih se nimalo ticala nije singularnost,
beskrajna i moćna.

U podrumima nam je bilo sasvim dobro,
malo smo drhtali a malo pjevali pjesme junačke,
zvjezdanog neba više nije bilo nad nama,
zakona moralnih više nije bilo u nama,
tu oko nas, bez stida, ljubili su se prostor vrijeme,
kao da će ih prasak veliki rastaviti zauvijek .

Toliko tek, u ovom času, o prasku velikom mogu reći.
Svaka nova riječ suvišna bi bila,
u usijanu bi se pretvorila kašu.
Čekamo dugu noć da se ohlade stvari,
pa ako novog ne bude rata,
pa ako preživimo novi cvrkut ptica
nad gradskim zidinama, pričat ću vam

iznova o prasku novom, velikom,
u našem malom gradu.

Uz dane praznične

Uz dane praznične uvijek me pod ruku
uhvati tuga neka čudna. Poezija tad,
stidna i nevesela, počne da kaplje niz oluke stare,
i niz rubove zastava prazničnih, ispranih,
tragajući u ledu dubokom za crtežima važnim,
na kojima bi se, van svake sumnje,
usred noći i usred dana, mogao vidjeti
kažiprst slavni Kulina bana, iza leđa preko srednjeg
prsta prebačen, i sve to na Bilinom polju kako se zbiva.

I sve to kao jasan znak da početak stoljeća
trinaestog baš mnogo i ne važi,
da otisak prsta njegovog nikakav dug nije historiji,
u bubregu mu je baš taj dan kamen prohodao,
velik kao mramor prijatelja njegovog Nespina,
čuvara vjernog iz klepsidre iscijeđenog vremena gustog.

Uz praznične dane, dok djeca i starci
po trgovima i travnjacima piju slatko vino,
i dok u kolonama žene vesele ispod zastava
važnih pokazuju svoje raspjevane dojke,
sklanjam se u svoju tužnu priču
i presvlačim se u svoju svečanu kožu.

Praznični je dan i po ulicama skakuću
male bijele ptice,
slobodne od vjetra i od srednjovjekovnih magli,
eno ih za doručak kljucaju zrele, rumene
pisce historije i sirote bankarske činovnike.

I tako uvijek, kad praznični dođu dani,
poezija ritmično kaplje niz oluke stare,
i niz rubove zastava prazničnih, ispranih,

ljudi bez riječi u visoka brda bježe,
a oni rijetki, koji bježati više ne umiju,
na prstima se sklanjaju tiho u rimovana uputstva
za preživljavanje prazničnih dana,
a tamo tri puta dnevno, prije ili poslije jela,
imaju pravo, pred ogledalom, pustiti po jednu
prazničnu suzu bistru.

Ismet Bekrić

PJESME

Historija

Vjetar je nahrupio,
neočekivano.
Na zemlju je pala jabuka,
nedozrela

Da li ćemo je prepustiti
hladnom stisku zemlje,
čeljustima divljih krda,
milionima mrava,
crvu, što stalno čeka...

Ili ćemo je podignuti,
odnijeti toplini doma,
da miriše, dozrije,
da gleda s našim očima,
i naš osmijeh dobije
na svome licu,
okruglom.

Upitao sam zrnce

Život, šta je?
Zrnce sam upitao.
Sa stabalcem je odgovorilo.

Život, šta je?
Stabalce sam upitao.
Sa granom je odgovorilo.

Život, šta je?
Granu sam upitao.
Sa cvijetom je odgovorila.

Život, šta je?
Cvijet sam upitao.
Sa plodom je odgovorio.

Život, šta je?
Plod sam upitao.
Sa suncem je odgovorio.

Život, šta je?
Sunce sam upitao.
Sa zrakom je odgovorilo.

Život, šta je?
Zraku sam upitao.

Na dlanu mi je samo
ostavila zrnce.

Zlatno, sićušno...

Toplina

Ruku položiš
na kamen,
na stablo,
na kvaku,
na zrak,
i na sva mjesta
prazna...
Odmah osjetiš
svoju toplinu,
tu koju poklanjaš
svim tim stvarima.
Osjetiš isto
toplinu drugih,
što su je još prije
ostavili tebi.

Sarajevsko sunce

Kiparu i slikaru Mustafi Skopljaku koji je
od komadića razbijenog stakla po ulicama
granatiranog Sarajeva stvarao skulpture

Na svakom
razbijenom,
rasutom
komadiću stakla
po ulicama
Sarajeva
vidi se
cijelo sunce.

Kada prekriju
brdo,
kada ubijaju
jutro,

sunce se
rađa
iz komadića
stakla.

Ilirska Bistrica, 1995.

Mostih

S mislima na Mostar
i Šantićeve večeri poezije

Bio sam stranac,
bio sam gost,
a sad sam znanac,
jer pređoh most.

Obale ruke,
a srce luk,
nižem sve zvuke
u svjetla zvuk.

Zemlja i voda,
i neba dlan,
i čovjek hoda,
svoj, uspravan.

Iznad kaljuža,
ponora svih,
pjesma se pruža,
most – prvi stih.

1995.

Naslikaj nam Vrbas

Banjalučkom slikaru Josipu Graniću

Poručivali su mu
iz svojih progonstava,
iz svojih nesanica:

Naslikaj,
naslikaj nam Vrbas!

Ne zaboravi onaj kamen,
na kojem su sjedile
naše prve ljubavi,
ne zaboravi onu sedru
sa imenima našeg djetinjstva,
i onaj buk,
prepun naših glasova,
i onu granu što se
nad vodu nadnijela,
i sad je grli
i našim rukama...

A kome on da poruči
iz svoga progonstva,
iz svoje nesanice:
Naslikaj,
naslikaj mi Vrbas!

1998.

Najtiši glas

Sam sam, kraj vode,
dok teče i šumi
sve što je bilo
i što će biti;
molim te, vrbo,

više ne glumi,
oblače,
prestani suze liti!

Naslonite se
na moje rame,
čujmo sad svaki,
i najtiši glas;
godine tek su
datumi tame
ako ne zasja
svaki im čas.

Serdžada

Serdžada majke stare
rasula je svoje šare,
kao da se polje cijelo
uz basamake uspelo,
da posadi cvijet do cvijeta,
tamo kuda majka šeta,
hoda lahka, kao dah,
da ne bude cvijeće strah,
i da podu, njenih ljeta,
kakav korak ne zasmeta.

U kutku gdje sjedi majka,
svaka šara, kao bajka,
i dok vani noć sve skriva,
od njih soba još je živa,
još je puna svijetlih zraka
što ne daju ruci mraka
da uzbere kakav cvijet
dok u tami sniva svijet.

I dok stara majka diše,
soba, svijet – sve miriše.

Dom me daleki grije

Pritislo sjeverno nebo,
vjetar pahulje vije,
u meni ipak sunce –
dom me daleki grije.

I vidim, kao na dlanu,
baštu nam grli rijeka,
a klupa ispred kuće
samuje i na nas čeka.

Uz kuću puže bršljan,
viri kroz mutna stakla,
oh, dugo, dugo ga nije
dječija ruka takla.

Mršti sjeverac lica,
a moje – još se smije,
list me bršljanov taknu,
dom me daleki grije.

Melida Travančić

PJESME

Promjene

Dan kada sam nesretna

ponekad ne mogu podnijeti
svjetlost dana
spustim roletne
misleći da ću se tako
potpuno izolovati
od vanjskih pojava
ležim
pokušavam zaspati
ne ide
rukama zatvaram oči
ali
opet sve vidim
stvari od kojih bježim
sada su mi potpuno jasne
trudim se
zaboraviti lica ljudi
misleći da ću se osjećati bolje
ne mogu
čitam stihove
najdraže mi pjesnikinje

ne bi li me
utješila
mišlju da nisam sama
i to je
nemoguće
a da umrem
ma ne
tek onda nastaju problemi
ništa
praznina je samo danas
nepodnošljivost
već sutra
sve će biti bolje
šetat ću ulicom
osmjehujući se
pozdravljati
drage prolaznike

Zaleđenost strahom

Ukočenog pogleda
posmatram
kako dom u kojem živim
opkoljavaju crne mačke.
Jurišaju
prema ulaznim vratima.
Grebu, ciče.

U snovima je potpuno drugačije:
njih nekoliko
leže u mom krilu
mazeći me nježnim šapama.

Ljudi, koji, kao, sve znaju, kažu:
crne mačke donose nesreću.

Smiješim se njihovom (ne)znanju.

Gluha,
i već dovoljno nesretna,
probijam se kroz tminu.
Rukom ću dodirnuti to svjetlo
što negdje daleko treperi.

(Ne)postojećem

Odavno sam već prestala vjerovati
da ti, kao idealni moj muškarac, postojiš.

Prestala sam biti *tvoja*
princeza na zrnu graška.

Te da ja, kao takva, kakva jesam
mogu promijeniti tvoju stvarnost.

Na zadnju stepenicu nisam stala,
strmoglavila sam se.

Odbačena?!

Ideju o tebi spakovat ću u sarkofag,
tako nedirnuta možda jednom uskrsne.

Tjeskoba

ogledala su zidovi

cerekaju se iskrivljena lica
zgrčene sjenke bola
lutkarske siluete
ciganka koja proriče sudbinu

slijepa starica
ispruženih ruku

na najvećem
lik božice ljepote
prekrivena bijelom plahtom

na onom u ćošku
najmanjem
gotovo neprimijetnom
ne vidim ništa

isitnit ću ga u milimetre
i progutati

ostat će ništa

plaši li te to

Misterij

Čini se da uopće nije svanulo,
mada me kafa na rubu stola
podsjeća da je već osam sati.

Dugo godina taložene
čestice prašine na knjigama
kao da su se baš ovog trenutka pokrenule
i sada lijeno kruže oko moje glave.
Guše me.

Prljavi zastor na prozoru
kazuje da ovdje već dugo nema života.

Ali, gle čuda:
u ovoj zagušljivoj prostoriji
živi pauk.
Polako, polako uspinje se

nevidljivom niti
prema plafonu.

Ustajem,
otvaram prozor.

U tišini

Njih dvoje
sjede
jedno naspram drugog.
Vodu
piju iz iste čaše,
gledajući se satima.

Malo dublji uzdah
često
prekine tišinu
koja ponekad zna biti mučna.

Oni ne obraćaju pažnju
na vanjske pojave.

Čak ne čuju ni onu mušicu
koja bezglavo kruži
oko njihovih glava.

Okončavanje

moje tijelo
obavijeno
tankom žicom
djeluje kao spirala

iz noći u noć
sve manje spavam

valjam se
iz jednog kuta
polumračne prostorije
u drugi

nemir ili strast

ispod jastuka
pregršt mojih suza
skorene
čekaju vječnost

ludim

Sjenka

Svaki dan mi se učini
da vidim nekoliko poznatih lica.

Centar moga svijeta
postao je tako isprazan.

Suština je:

nikad ništa i nije bilo u centru
sve se zadržavalo na margini.

A poznata lica i dalje
kao utvare
hodaju okolo.

Kemal Mahmutefendić

PRIČE

Venera Miloska na brodu

"Viktorija", brod engleske kraljevske mornarice, lutao je Egejom bez određenog cilja. Dovoljno mu je bilo – prema strategiji Admiraliteta – da je tu, kad je već tu. Nek' Turci, a i drugi, znaju ko je gospodar. Divota za mornare i oficire: lutati bez cilja i određene obaveze. Lezi, ustani, razapni jedra, sklopi ih, oribaj palubu, provjeri topove, lična higijena, jednostavno, lezi hljebu da te jedem, kud ćeš bolje!

Otoci promiču, kao da sanjaš. Školja se plave i osmjehuju iz daljine. Malena mjesta, crkveni tornjevi, bjelasaju se kao da su od šećera. Vjetar donosi miris joda, soli, ružmarina, lavande i borova. (Samo da je ženska, i evo ti raja na ovoj zemlji, na ovom moru!)

Odjednom kazaše: u dubini je blago, grčko, kipovi, stubovi, mozaici, šta li. Možebit' i zlato, amfore, ko zna kad potonuli, na dnu mora, na dnu sjećanja. Ali sve vrijedno, skupocjeno, Britanski muzej će biti spreman da plati...

I kad se otoci počeše nizati poput đerdana: Milos, Samotraka, Santorini, Lezbos... ko bi ih sve nabrojao – oni sa "Viktorije" spuštaju u crnu dubinu svoje teške mreže. Jednom, dvaput, desetine, stotine puta. Znali su da je ulog veliki. Ne treba im voda, travuljina, treba im ono što će ostati kad sve to kroz okca može procuriti. Ono što je tvrdo, ono što ima oblik, ono što ima vrijednost prema procjeni bogatih i učenih.

Dani prolaze, sunce neumoljivo peče, otoci klize, svjetlo i tama se smjenjuju – nije li ovo sve uzalud? Ali nije.

Jednog dana mreža oteža, do pucanja se zategnu. Brod se nagnu, kao da se klanja podvodnom terenu. Hop – hop. Povuci – potegni. Prst po prst, pedalj po pedalj, hvat po hvat. Nešto se bjelasa u dubini. Šta li je?

Nazire se glava. Ramena. Ruke. Ženske grudi. Stomak, kameni, svjetlucav. Noge, oble, jedna zakoračila malo naprijed... Stopala, izvijena poput melodije.

Mreža, cijedeći se, izvlači iznad vode ženu sa pundžom svijenom u obliku Mliječne staze. Kaplje pljušte niz lice mirno kao nebo puno zvijezda; posljednji ostaci slane vode zalijevaju grudi, stomak, između nogu, cijedeći se kao u smijehu niz Venerin brijeg, glatkiji od kamena od kojeg je isklesan.

Stoje odrpanci – mornari, zure u pridošlicu iz dubine morske, kao da ih je posjetio neko sa drugog svijeta. Žena! ali jest od kamena, nema u njoj krvi, nije živo meso, mada ti se čini kako diše, da joj svaki oblik traži dodir i oka i prstiju. Fidijas, ime potpuno nepoznato divljim mornarima, već vijekovima nije živ, da im kaže koja je to žena stajala pred njim dok je u kamenu mramornom oblikovao to tijelo.

Vidi, vidi kako se podgurkuju te grube ručerde na palubi "Viktorije", jedni drugima, očima, pokazujući meko kameno međunožje na kome se smjenjuju svjetlost i sjenka egejskog podnevnog podneblja.

– Tu je postavite. Nek' se osuši – čuje se strogi glas kapetanov. – Zatim je pokriti vrećama od jute. Povezati konopcima. Dalje će da bude moja briga. I još: uz glavni jarbol je postaviti – jasno!

A u njegovoj, kapetanskoj, svijesti presipaju se zlatni, svjetlucavi dukati: nagrada koja zasluženo slijedi iz Engleske.

* * *

Danima, noćima već, brod miruje kao kašika u zlatnoj stegnutoj masti. Jedra, bez daška vjetra u njima, opuštena, mlitava, mrtva. Posada, bilo mornari, bilo oficiri, popadala smlavljena tropskom vrelinom. Ni talasić barem da šljapne; od umrtvljenih otoka ni glasa: kao da su svi, od neba do mora, pomrli. Noću se čuje, samo, gluha tišina, od koje uši prosto bole. Šapat iscijeđenih tjelesa i mrtvo svjetlucanje parafinskih, četvrtastih fenjera – lanterni.

Ona je, zamotana poput mumije u jutane vreće i podvezana kudeljinim konopcima – više za glavu od najvišeg mornara – prislonjena uz glavni jarbol. Venera kamena, izvađena iz svog podmorskog, crno-modrog, vjekovnog sna – svezana.

Jedino joj, iz čupavog, sasušenog ogrtača, viri kamena punđa i stopala božanskih prstiju sa noktima koji "kao da su živi", kako se došaptavahu mornari, ne mogavši odvojiti oči od nje.

A ispod je izvijeno, puno i glatko tijelo. Kameno, mramorno, pa šta? Tijelo je toliko živo da, možda, i diše. Kad mi pospimo mrtvim snom – izmučeni dnevnim suncem – ko bi znao, može bit' da Božica hoda? Preko naših tijela, po vodi glatkoj kao brušeno kristalno ogledalo? Ko zna.

* * *

Krenulo je to noću. Koje noći, nije, nije važno, ali je bila noć, vrela, uzbuđujuća. Šta je krenulo?

Pa to da su oni odrpanci od mornara, kao omađijani nečim nepoznatim, potpuno neshvatljivim – krenuli, krijući jedni od drugih, dok je noć mirovala kao najdublji grob prema Ženi kamenoj. Četveronoške, palubom, samo naziruć iskolačenim očima lik uz jarbol prislonjen. Poneki od njih su i puzali po izglačanim daskama, krijući se od drugih. No bilo je to neizvodljivo – biti nevidljiv, tako da su, kao u prešutnom dogovoru, smjenjivali se u ispunjenju svog tajnog nauma.

Evo jednoga – nekog Džofrija iz luke Bristol – kako se majmunskim skokovima prikrada jutenoj mumiji. Osvrće se kao začaran – gleda li ga iko. Pa pruža ruku. Otkačuje ogrtač. Prsti mu – koliko uzdrhtali? – dopiru do ispupčenja na prsima. Malo oklijeva. Zatim počinje da milije... božanske grudi. Nježno, sve nježnije, praveći željnom šakom posudu oblikovanu po obliku oblih, kamenih dojki koje – osjeti – dišu i unutrašnjim srsom podrhtavaju. Približava i usne, od sunca ispucale i suhe poput otočnih smokava... I ljubi, cjeliva, jezikom dodiruje vrhove.

Odjednom mu do uha dopire neko meškoljenje. Kako je došao, tako se i udaljava, u skokovima.

Drugi, treći, deseti – ne smetajući nimalo jedni drugima – smjenjuju se. Jedni miluju kamenu punđu; mirišu joj dah mošusa, ambrozije i joda; drugi, opet, otkrivaju lice: jagodicama prelaze preko očiju ko zna kamo zagledanih; spuštaju vatreni a meki poljubac na zaobljene usne; dok treći, četvrti silaze dolje, na stomak, na bedra, na ono ispod stomaka, na butine snu nalik, tako glatke i čvrste; – a jedan riđi Škotlanđanin, kleknuvši kao da metaniše, dugo, dugo ljubljaše prste na nogama, nježno milujući neuporedivo sa bilo čime izvajane gležnjeve...

Jutra su dočekivali vidno izmijenjeni, kao da su sanjali nešto toliko lijepo i isto tako strašno. Sa bogovima, posebno boginjama, nije preporučljivo se igrati!

Uhvativši ga na djelu, umorom i vrelinom, beskrajnom dosadom izmučeni i razdraženi oficiri, dadoše da se izbičuje do krvi neki mladac, po imenu Sidni, rođen i odrastao u slavnom Portsmautu.

Od tada – da li prividno? – prestadoše noćne posjete Fidijasovoj dami umotanoj u jutu i konopce.

A u sljedećoj luci – u gunguli svijeta koga je uvijek tušta i tma na tim mjestima na Leventu – kapetan "Viktorije" izvrši primopredaju skupocjenog tereta jednom trgovcu umjetninama, valjda iz Londona. Mornari se i ne osvrnuše.

Ban Kulin drugi put među Bosancima

Adnadinu Jašareviću, piscu stvarnih sjena

Ovjenčan svijetlim oblacima. Prožet vječnim darovima. Uzdignut u neprolazna nebesa kojima nema ni kraja ni početka – nedodirljiv u svojoj neporočnoj čistoti i svojim nedokučivim namjerama – Kulin ban, nezaboravni vladar ove naše, na malom pedlju smještene, zemlje Bosne, svakome plijena i žrtve – sjedi na svome prijestolju, od Boga darovanom, i gleda, i sluša šta se to dešava dolje, ispod njegovih časnih stopala, na jednom svečano upriličenom zboru, koji običavaju zvati simpozijumom, a organizovanom ne povodom bilo koga, svakoga drolje i zamlate, nego baš njemu u čast, velevažnom gospodinu – Njemu! – banu bosanskom, Kulinu glavom i petom, duhu i pojavi njegovoj posvećenom.

Dvorana bijaše puna. Igla bi bila suvišak. Sve mudre glave, jedna do druge. Lusteri svijetle. Sve u svemu, sveta tišina. Za govornicom se smjenjuju pametne glave krcate znanjem. Svaka riječ je tačna i odmjerena. Pa ne radi li se o rodonačelniku Bosne, o onome bez koga ni nas ne bi bilo!

(Kulin, ne treba ni reći, pozorno sluša. Može li se kazati i da uživa?)

– Ban Kulin, ta svijetla i neugasiva tačka u tami naše toliko nezahvalne prošlosti... Ban Kulin, onaj iz koga je izašlo, proisteklo sve naše... Bez njega... veliko je pitanje da li bismo znali i ko smo i šta smo, kao i šta ćemo da budemo... – pišti mala glava jednog akademika u Sali prepunoj istih takvih i sličnih glava.

(Kulin, naravno, uživa; nije baš znao da je bio, a i evo i sada je, upravo takav. Ali neka ljudi spoznaju: *Historia est mater vitae*, badava se ne kaže.)

– Ne govori se, gospodo, džabe: Za Kulina bana i dobrijeh dana... dopustite... – pišti jedan još sitnije glave, u ulici, čini mi se Sagrdžijinoj, sasvim na drugom mjestu, u Sali još svjetlijoj i svečanijoj, a na njoj, toj referentskoj glavi, i kosa, i nos, i oči i uši i usta, kao da su tutkalom prilijepljeni... – znači, mi, ispred sebe, ne samo prije nas, imamo nekoga na koga se možemo ugledati i osloniti.

(Kulin ban, po svemu velevažni, potiho se smješka na onom svom oblaku; čak i miče svojim nožnim prstima, u sjajnim sandalama, od neiskazivog zadovoljstva. To li je to!)

– Neće nama niko govoriti... – podobro pišti jedan magistar.

– Znamo mi dobro i predobro ko smo... – onaj prvi nije ni završio a upade mu u riječ ko bi znao ko li je, ali je pouzdano neko.

I sve se valja, i sve pjeni, diže se i spušta, tone i propinje: Kulin jeste! On je naša dika, nema druge!

A kad vidi da i škole, i bulevari, kulturno-umjetnička društva, mjesne zajednice, sportski klubovi i bend-sastavi, ko sve ne još, počeše prizivati njegovo ime i resiti se njime, on, velmoža, odluči da, sa tog svog nedodirljivog oblaka-trona, iz svoje vječne nedosegnutosti lijepo siđe pravo na zemlju: na svoju zemljicu Bosnu, među Bosance koji toliko žude za njim. Pa kud puklo – da puklo!

* * *

I spuznu on, u svoj svojoj veličini, sa onog svog oblaka, pravo... gdje drugdje nego u Bosnu; svoj svome, rodu rođenome.

* * *

Pred njim se pružio put, crna krepana i suha zmijurina, u nedogled; širok i nekako opasno gladak, ni slika onih prisnih staza kojima su gazili ljudi i stoka u njegovo vrijeme. A neke plehane spodobe samo jure li, jure. Niko da zamijeti, barem pogleda u njega – tog njihovog Kulina. "Jesi li ćorav, budalo?", dreknu mu jedan iz te jedne kutije koja ga u munjevitoj brzini opasno okrznu. "Treba ih se čuvati, ovih točkastih zvjezdana", zaključi on, naglo odskočivši.

"Šta li ona dvojica čine? Nije valjda, ne dao Bog"... jeknu iz Kulina, bana bosanskog, nešto kao jauk, preklinjaju slično, kad spazi, na onoj istoj glatko ulizanoj cesti, kako se dvojica krvnički šaketaju bez imalo milosti, dok odmah pokraj njih one dvije kante slupane izdišu baš k'o aždaha kad je pogodi koplje sv. Jurja. Učini mu se da panično uzviknu: "Nemojte braćo!", a oni se samo osvrnuše prema njemu i siknuše: "Hoćeš li i ti!" Pobježe zatim dalje i dublje u jedan šljivik.

Nedugo zatim, sad već sav ukaljan blatom po onoj svojoj svečanoj sjajnoj banskoj rizi, opet pokraj onog opasnog i pogibeljnog puta, ugleda pred sobom dva ženska čeljadeta – gotovo gola. Nisu gola, jesu gola, zavisi kako se uzme. Navikao da bude pristojan prema slabijem polu – suprugama, sestrama, majkama, prijateljicama – on im priđe. "Dobar dan", učini mu se da promrsi. "Ja... i?" one će obje uglas. "Same ste u ovoj pustopoljini, a odsvakle vreba opasnost... nezaštićene. A i noć se približava, a tako ste oskudno odjevene", pokuša nešto da prozbori. Ne promaknu mu: usta i oči im, oprosti Bože, kao da su dvostruki, udvojeni, nekako bezdani, dobrano opasni i proždirući, pa pomisliš: mogu i pojesti. Dolje, niz njih, ispod onih kratkih haljetaka, samo dlan krpice širokih, ne smjede ni pogledati. "A jesi li ti, stari, za jednu dobru, poštenu i temeljnu jeb...nu?"

Ne zna ni sam kako se poslije tih riječi – od kojih se srami svaka gramatika – stanio u jednom velikom gradu.

* * *

Taj grad, sav zamotan u guste zadahe prženog krvavog mesa sa žara, obavijen zagušujućim vazduhom ispunjenim do posljednjeg atoma isparenjima benzina iz nebrojenih vozila koja su prosto najahivala jedna na druge – da se našem poštenom Kulinu naviknutom na čist vazduh bosanskih planina, mučno dalo na povraćanje, a neprekidna buka s kraja na kraj bila tolika da mu se činilo kako je sav ovaj grad jedan grdni đavolski avan o čije dno neprekidno tuče kakva gigantska neumoljiva stupa – taj grad u koji je, kako vidimo, zabasao naš plemeniti junak, bio je opet priča za sebe.

Prosto se ne zna odakle bi se krenulo u opisu toga grada; kojim putem ispripovijedati barem ono najvažnije što je Kulin, naš ban bosanski, sišavši sa onog nedodirljivog oblaka, sreo i ugledao u njemu.

Ali polako, treba ići redom.

Prvo se on obreo na nekom ogromnom smetljištu, na kome nema čega nije bilo. U slupanim kredencima, stolovima, komodama, sećijama gnjile, poluraspadnute mačke i psi. U trulim dušecima životinjskih crijeva. Gomile kravljih očiju, krvavih, zgnječenih, čekale su na svakom koraku – kao da vapiju za nekim spasom. Nepodnošljiv zadah se uzdizao sve do crnog neba.

– Hej ti, jarane! Ko si ti? – ču iza sebe. – Kakva ti je to haljina? Gizdava, nema šta.

Bijahu dvojica.

Zamazani od onog grdnog smeća, kao da su napravljeni ni od čega drugog, već od njega.

Samo su im, iz zagušljive polutmine, očne kugle zvjerski sijevale; kao omađijani njome, ne trepćući su zurili u skupocjenu monduru prodošlice.

– Ja sam vam, draga braćo, glavom Kulinban, vaš vladar bosanski. Davno živio, u dobra, stara vremena, kada je ova naša Bosna bila i jaka i bogata, znači i sretna.

– Da ti nisi slučajno onaj iz Međeđe? Onaj za koga se priča da je do kraja frcio?

– Nije, nisam, poštovani. Ja sam vam sa Dvora. Ban, kralj, car, vladar vaš milostivi. Došao da...

– I baš vladar?! – u jedan glas će obojica, primičući mu se. – A ta svijetla haljina na tebi?...

– To je moj vladarski plašt. Znak mi je moći i mog gospodstva.

–A to što svijetli... nije li možda zlato?

Nije uspio ni da dovrši – "jeste, zlato je" – a već su ga one crne ruke ščepale i s njega strgle sjajni plašt, da se on, zatečen, spotakao i prostro se u jednu smrdljivu lokvu.

Ostade samo u nekoj bijeloj haljini; sreća da je imao nju, inače ostade ti naš ban, najvjerovatnije, onakav kakvog ga je majka na svijet donijela.

– Ban! Ban! Ban! Car! Car! Car! Iz Međeđe! – odjekivalo je iza one dvojice dok su bježali sa sjajnim plaštom između brda smrdljivog smeća.

* * *

Suton, poput jata malaksalih ptica, padao je po krovovima, krošnjama drveća, ulicama i ljudskim prilikama koje su žurile kroz tamu na sve strane, bubašvabama nalik.

Kud sada? Umor mu je težinom olova sišao do peta; glad burgijala stomakom; oči se sklapale; a onaj preostatak od haljine, užasno prljave, lepršao je na njemu na večernjem, sve ledenijem vjetru. Gdje li su sad oni akademici, koji su ga onako zdušno hvalili i u svome uzvišenom duhu onako vatreno prizivali? Da je – barem – do jednoga doći i da on *sve* objasni!

Crkva!!! odjednom mu sinu spasonosna misao. Duhovni hram, Božija kuća – tamo mora da bude spas, tamo je otjelotvoreni Hrist! – u njemu čisto nešto duboko zapjeva i osvijetli ga iznutra.

Ugleda jednu, toranj sa krstom na vrhu dizao joj se u magleno nebo. Tamo! I, bazajući između mračnih prilika, gomila kanti za smeće i, spašavajući se kako je znao i umio od onih prijetećih metalnih čudovišta, čije su užagrene oči prijetile i prestravljivale – evo ga pred jednom crkvom. Konačno! Ovdje će se sve razbistriti i objasniti: Duh sveti je svemoćan!

Ali – aja! – masivna vrata, sa ogromnim čavlima zakovanim u njima, bijahu zatvorena, pomisli: zabravljenija nego vrata nebeska pred griješnicima ove suzne doline.

A uz njih, on ugleda prizor zbog koga posumnja u svoj, inače zdrav očinji vid. Dvoje, muško i žensko, bijahu u takvom ljubavnom stavu da jednostavno ne povjeruješ. Zar se ovako razapinju grešnici na vratima crkvenim?! Apage satanas! iz jadnog Kulina, bogumila ili katolika, svejedno, pisnu glas sličan glasu prepadnutog djeteta.

* * *

Odjednom je ugazio – u lokvu krvi. Crne od mraka a crvene pod blještećim svjetlima koja su strijeljala sa svih strana. Prestravljen, povuče nogu; bijaše kasno – jer sva banska sandala bila mu je već oblijepljena ljepljivom ljudskom tečnošću. Sav se strese. Zatim se ukoči spazivši onoga iz koga je isticala ta krv. Tijelo je ležalo na mokroj kaldrmi, a ogroman nož je stršio iz grudi koje su se sve sporije dizale i spuštale, očito u predsmrtnom ropcu. Topot koraka, svakako onih koji su to učinili, gubio se u dubini sve daljih ulica.

* * *

Nekako mu se desi te zabasa – to mu je najmanje trebalo, kasnije je zaključio – pravo među nekakvu bratiju mumlavih glasova, oštrih, prijetećih gestikulacija i siktavih jezika, među kojima, odmah primijeti, svi prisutni, obraćajući se jedni

drugima strogo držahu okrenuta leđa; kao da se plaše, pitao se Kulin, da se ne zaraze međusobno kakvom opasnom boleštinom. No svi su govorili uglas i glasno i, ne promaknu mu, prijeteći; činilo se da ne čuju jedni druge – pa i ne vide, pomisli Kulin, ništa ne shvatajući.

Razabra samo dvije stvari: njihova imena, možda i nadimke, kojima su se oni prozivali, i dozivali u malenoj prostoriji ispunjenoj duhanskim dimom; ne promače mu ni natpis koji je svjetlucao iznad ulaza ovog doma u koji je imao sretnu ili nesretnu priliku da upadne: Dom pisaca.

Imena im bijahu (može bit' i nadimci): "Vječnik", "Sidro", "Nepopravljivi", "Klasik", "Genije na smetljištu", "Transcendentalac", "Jesenjin", "Tom Džons", "Kiklop", "(H)omer", i tako dalje, i tako bliže; sve nije mogao da zapamti. Sve u svemu, svejedno; važno je da mu je ipak uspjelo da razabere, koliko-toliko o čemu je bila riječ na datom, posve razobručenom skupu, kako je pomislio, onih odabranih, onih koji bi trebali i morali da budu dika, nada, svijest ovog naroda bosanskog, za kojeg se ne može reći da nije potekao (i) od njega, dičnog Kulina, uz to bana, uz to bošnjačkog, uz to dobrog, plemenitog i u trajnu uspomenu, kao u stijenu, uklesanog djelima svojim.

"Vječnik": "Kao što moje ime i govori, ljutio se neko, ne ljutio, ja ću samo, i nikako drugačije nego o Vječnosti. Nemoj se ti tamo smijati! Vječnost, to smo mi, ja, ti, onaj tamo – nemoj da se kliberiš tim svojim krivim ustima! Znači, Vječnost, ističem da je ja – ja! – pišem i izgovaram, uvijek, velikim slovom. I da nije Nje, te vječne Vječnosti, bogami ne bi, sigurno, bilo ni nas, koliko god nas i kad god nas ima. I mrtvi su vječni! vječniji pouzdano nego živi – evo kao mi ovdje. Samo momenat... samo momenat, kolega, nemoj mi skakati u usta... Sad ćeš čuti...

(Graja, smijeh, uzvici: "Ostavi ti sebi tu svoju vječnost sa do neba velikim slovom!")

"Sidro": "Dobro, čovjek je, kolege, malo metafizički predisponiran, to je njegovo pravo, i moramo ga razumjeti. To je nama Bosancima u krvi: kapati nad vječnošću. Valjda, ko posumnja u ovaj tu život, taj mora da pronađe neki otklon, kakvu-takvu nadoknadu, jebi ga. (Zvižduci, uzvici: "Uaaa!") Ja opet mislim, dozvolite, potpuno drugačije: sve je Ovdje i Sada (ja njih, eto, pišem velikim slovom – Ovdje i Sada). Neće ispasti, nadam se, previše vulgarno, ako kažem onu prostonarodnu – a mi stvaramo za narod, zar ne? – u se, na se i poda se. ("Ti baš samo "poda se", neko izbaci iz zadnjih redova) Polako, polako. Nek' mi neko kaže da nije tako. A literatura, kao literatura, nije, usuđujem se reći, nije, i ne smije da bude ništa drugo već – natura!

(Dobro... dosta! Znamo mi dobro to tvoje. Ti i pišeš najviše se osvrćući na polusvijet taksista, kurvi, kelnera i, da ne kažem"...)

"Neponovljivi": "Evo... samo bih"...

Taman je on namjeravao da zausti, kad nešto pade, gromko se razbi, graja se diže do neba, odnosno do plafona, žutog ljutog nikotina, prozori zadrhtaše, samo što se rasprsnuše, moguće uslijed prevelikog unutrašnjeg "duhovnog" pritiska – i

naš ti se dobri Kulin – posve smušen i raspamećen, no jednako noseći u svojoj poštenoj dobro-bošnjačkoj duši svoju nepomućenu vjeru u Pismo i Evangelije, taj duhovni kristal pismenosti i dobrote (koje bi morao da slijedi svaki onaj koji se usudi mašiti pera, kao ovi ovdje) – nađe, blijed poput stijene, dok ga je preplavljivao onaj beskrvni natpis – reklama napolju: DOM PISACA. Lažem: dva su se prva slova u obje riječi, ko zna zašto, utrnula, pa je ostalo samo krnje: OM ISACA.

Niko se od ovih gore nije ni osvrnuo na njega – bili su toliko puni sebe.

* * *

Nije mu bilo druge – tražio je makar jednog od onih akademika. Ili oni, ili niko! Samo neka kažu, neka objasne: ko je on i zašto je, sa onog svog oblaka, tj. iz slavne i nezaboravne prošlosti "ove naše Bosne, ove plemenite", došao ponovo svojim "dobrim Bošnjanima". Dovoljno je, barem toliko, da izdvoje jedan dio, ma i najmanji, iz svojih naučnih citata. Da ga prepoznaju, da ga saslušaju, da on čuje njihovo mišljenje, da se ubijede kako on, njihov Kulin, misli na njih i brine o njima i da je, i poslije toliko vijekova, evo s njima, da im, koliko može – a može! – pomogne u svim nesrećama historije koja ih, kako se zna, nije nimalo mazila ni štedjela.

Ali kako, u ovolikoj strci i ovom nerazlučivom mraku, u ovoj, (još goroj od one stare) babilonskoj zbrci i pometnji – kako, dakle, dospjeti do Akademika? Ma kakav da je; jer svaki može da pomogne u ovoj zbilja nezavidnoj situaciji.

* * *

I batrgajući se od neiskazivog umora i očaja koji ga je dovodio do same ivice izdržljivosti, sa onom svojom banskom sandalom na nozi, na kojoj se krv počela pretvarati u gustu, ljepljivu smolu, naš ti se Kulin – jednako uporan da kako-tako, kao posljednji spas pronađe trag neznanom Akademiku, obrete pred jednom velikom palačom tamnih prozora i prijeteći tihom. Čisto mu se zamanta kad baci pogled gore, do vrha zdanja pred kojim se osjeti tako sićušan, kao ništavni mrav. "Šta li predstavlja ova zgradurina, ovolika i ovakva? A prazna!" obrati se jednom stvorenju koje se zadesi pokraj njega; činilo mu se, bila je starica koja već uveliko šuruje sa smrću, kako se to, ne bez zlobe, zna reći.

– Ova ti je zgrada, lijepi moj gospodine u tako zamazanoj spavaćici (možda si iz Jagomira? ali to je tvoja briga) i tako ulijepljenim, ko zna čime, sandalama, ...ona ti je, da ne duljim i ne vrdam, ma ko da si, briga me, ionako mi nije još dugo ostalo...ona je gola laž, lopovluk koga nije bilo nikad do sada, opačina, kurvaluk, kriminal, zlo nad zlima, Sotonino djelo, nešto što ne samo da bi trebalo srušiti, sve one što su u njoj rastjerati, nego i zemlju ispod tog razbojničkog gnijezda duboko preorati, nečisto sjeme im zatrti... tim političarima! narodnim predstavnicima! parlamentarcima! đavoljim diskutantima!... I baba, sve više urastajući u

gusti mrak, tonući, nestajući u njemu, jetko, kao s drugog svijeta, nasmija se pred zapanjenim Kulinom: smijehom Nečastivog. I nestade je – kao da je u onome svom bijesu i muci sama sebe, poput akrepa, uništila, progutala.

* * *

Akademik? – nekoliko mladića sa nekakvim špricama koje su, malo-malo, zabadali krvnički sebi u podlakticu, svakog časa potežući nešto iz nekih raznobojnih flašica, očiju od kojih su ostale prazne rupe koje nigdje ne gledaju – ta grupica spodoba samo pokaza Kulinu: Akademik je, molim lijepo, tamo.

Evo spasa! Tu je razrješenje. Konačno!

* * *

Malo je falilo pa da Kulin, na jednom bunjištu, ne nagazi pravo – na Akademika. Po svemu, čovjek je bio, izgleda, u dubokoj nesvijesti. Možda je i mrtav? Ali, nije, jer je iz njega nešto soptalo, krkljalo, mijaukalo, režalo, što je sve, i pored svega, odavalo znak života, barem nije bila smrt. Akademik? Kakav li je sad ovo Akademik? A titula? A intelektualno dostojanstvo? Pa društveni položaj i prestiž? Nije li u pitanju nekakva okrutna igra?

– Akademiče! Akademiče!... Oni momci me poslaše... kažu: tamo je... Akademiče! Šta ti je? probudi se makar na trenutak... Da ti vidim lice, čujem glas.

Stenjanje. Hropac. Mrtvilo. Beznadežnost. Mrak natopljen ko zna čime. Tišina i bez vrata i bez prozora – bezdani muk.

Spusti lagano ruku na ono što bi trebalo da bude čovjekovo tijelo. – Ja sam Kulin. Kulin-ban. Bosanski vladar. Sjeti se: govorio si tako lijepo o meni i o mome vremenu na onom simpozijumu. Došao sam... da se vidimo...da se dogovorimo...da se prepoznamo... pa i osvijestimo... imamo mi itekako prošlost, a i budućnost, zar nije tako, moj dragi Akademiče?... Samo si nešto...

Čovjek je, nema sumnje, bio još živ, ali nekako mrtviji nego da je, božemeoprosti, mrtav.

Sve je bilo badava.

Dozvati Akademika bijaše nemoguće.

– Šta je s njime? S Akademikom? Pa kako je on Akademik, onakav, draga moja djeco? – pokuša Kulin da upita one mladiće iz sjene. Ne dobi nikakav odgovor, jer su se oni bili srušili i unakrst povaljali jedni preko drugih (šprice i flaše bile su razbacane naokolo); jedino jedan između njih, još pri svijesti, promrlja u pravcu Kulinovih ušiju:

Tako ga mi, raja, zovemo. Inače je on jedan pijanac, beskućnik. Dobričak. Voli on taj nadimak. U ratu je izgubio sina i kćer... Pije ne bi li se riješio života. Ovdje je bio rat svih protiv svih... Bebe su ubijane, žene silovane, sakatih, i onih bez nogu, i onih bez ruku, kao i onih sa njima, toliko je da im se broja ne zna.

Akademik je u pravu; on je legenda: umrijeti treba, moj čudni jarane – padajući u san bez svijesti, završi svoje mrmorenje onaj sa zemlje.

* * *

Jutro. Osvit kad golubovi guguću a u vazduhu se osjeti umor i miris peciva iz sporednih ulica.

Ne vjerujući potpuno da je on još on – Kulin-ban bosanski – naš junak, koji nam pomože da ispričamo ovu neobičnu priču, ispunjen sve do svoje ruse kose nečim što se riječju teško može kazati, Kulin tužniji od tuge, očajniji od očaja, samlji od svake samoće, baci jedan dug, dug pogled na sve ono što posljednji put napušta, zauvijek se opraštajući, Kulin visokorodni, nezaboravni sa svoje dobrote i mudrosti, što i u neizbrisiva slova knjiga se utisnuše – zakorači svojom banskom nogom, iz koje odmah isteče sav umor, i užas, i tuga – sad već gore, u svjetlost, prema oblacima što su tako spasonosno i obećavajuće svjetlucali iznad planina, pruženih u nedogled, njegove drage Bosne.

Mustafa Smajlović

PRIČA

Glas mrtvaca

Među dvadesetak kamenih nišana prosutih u neredu i neskladu po starom i zapuštenom Dubovskom groblju, nišan Rame Jašara je najmanji.

Grubo isklesan kamen, zarastao u korov i požutjelu mahovinu, jedva se nazire ispod zakržljalog stabla divlje kruške. Kada se skine mahovina i obriše zemlja, ukažu se nevješto uklesana slova, koja više liče na zamazani dječiji crtež nego na slovni biljeg. Uz naprezanje očiju, slovo po slovo, može se pročitati ime i prezime onoga koji leži pod zemljom:

"Ramo Jašar."

Kamenorezac, neki Abid Sućeska iz župnog sela Žlijeb, pričao je da je nišane isklesao po narudžbi dubovskog imama Kadrije Beširevića. Umjesto struhlih bašluka, podigao je kamene nišane.

Imam je kazao:

"Abide, ti nišan u zemlju, ja tebi dukat u kesu!"

"Jedan dukat, jedan nišan?"

"Dva dukata za dva nišana!"

"More!"

"E, tako!"

Naručilac ovakvog dobra nije zamjerio klesaru što je malim slovima uklesao početna slova imena i prezimena rahmetlije, ali je, kažu, ljutito prigovorio što je uklesao slovo "ć" na kraju prezimena onoga što leži pod zemljom.

Ko se bude bolje zagledao, primijetit će kako je Ramo Jašar – Ramo Jašarć!

Do ovakve greške je došlo najvjerovatnije zbog toga što se Ramino prezime jedino u selu završava bez slova "ć", pa se klesar našao u nedoumici. Kako je suvišno slovo uklesano gotovo na samoj ivici onog ravnijeg dijela kamene ploče, za povjerovati je da ga je kamenopisac naknadno doklesao, samouvjeren da tako treba.

Tako i nikako drugačije!

Još nešto ovaj mezar čini drugačijim od drugih: drugi grobovi imaju oba nišana; onaj iznad glave mrtvaca i onaj iznad nogu, samo ovom nedostaje onaj vrh nogu pokopanog! Zalud je zavirivati u šiblje, razgrtati travu i tražiti.

Nema ga!

Kao da je u zemlju propao.

Kruška divljaka je samonikla u grobu. U bijegu od pomisli kako je drvo izraslo iz trbuha umrlog, neki bi radije da pripišu još jednu grešku klesaru:

"Pob'o je nišan na pogrešnom mjestu!"

Da ima drugi nišan, kao što nema, brzo bi bila riješena zagonetka, čije rješenje može biti samo ovo: drvo je niklo gdje je sjemenka pala!

Traganje za ovakvom tajnom prestaje tamo gdje počinje priča o mrtvacu. Čuli smo je iz usta Starca u bijelom.

Bijele kose, bijele kape, bijelih obrva i bijele brade, odjeven u bijele haljine, sjedeći na bijeloj ovnujskoj kožici, Starac je pričao:

"Dok je Ramo Jašar po dunjalučkom Suncu hodio, bio je gluh i nijem, a iz njegovog mezara se čuo glas… Možda je priča za svakoga, ali glas rahmetlije nije bio za svačije uho!"

Čulo se iz mezara:

Ja, Ramo Jašar, sin Muhameda i majke Mejre koju nisam zapamtio, cijeli život sam prešutio, bez mogućnosti da izustim jednu jedinu riječ. Drugi su slušali ušima, ja – očima. S tuđih usana sam skidao riječi tako kako sam jedino mogao, cijedeći glas stiskom šake. Između tuđih usana i mojih očiju zidao sam nevidljivu ćupriju preko koje sam prelazio sa jedne na drugu stranu. Moj sluh je bio taj pogled prema ustima i očima onih koji me nisu ozbiljno shvatali da sam čuo onoliko koliko je trebalo da čujem kako bih uspravan hodio.

Otvarao sam usta, gutao glas.

Rukama sam govorio i odgovarao onima koji su me razumjeli, ali i onima kojima je bilo teško riječima nešto dokazati.

U ove krajeve stigoh odnekud iz Hercegovine. Bi mi od Velikog Boga suđeno da gasim žeđ dubovskom vodom, da udišem dubovski vazduh, da hodim ovim putevima, da me bude među živima sve do onog dana kada je duša prhnula iz mene, a moje tijelo spustiše u crnu zemlju.

Živjeh ni minutu više, ni minutu manje, već onoliko i onako kako mi je bilo suđeno. Odoh na vrijeme.

Za nevjernike sam umro mlad.

Za vjernike – preselih.

Na vrijeme!

Bašluk istruhnu. Drvo postade zemlja. Da mezar ne bude živima upitnik, moj glas traži kameni biljeg. Kad osvane kamen na mezaru, glas će nestati.

Nišan će biti uskličnik iza svega onoga što ću kazati.

Ono što znam, kazujem.

Ono što ne znam, Bog znade.

Voljom Svevišnjeg, stigoh za gostiljskim trgovcima stoke. Tu, u Dubovu, gdje se ljudi i vrijeme premeću s jedne na drugu stranu planine, gdje je dubodolina jedini most, odbaciše me oni što me povedoše za sobom.

Ne povjerovaše da sam gluhonijem.

Glas nekog Alage, hromog goniča stoke, poput žaoke zabode se u moju ranu. Skidoh mu s usana: – Oči mu kazuju da mu se pod jezikom skolutila guja… Stani mu na rep, pa ćeš vidjeti kako ujeda i sikče!

Odhramao je sa psovkom u ustima.

– Bože, oprosti mu, on ne zna šta čini! - rekoh tako kako sam jedino mogao reći, glasom duše.

Ono što je njega razbjesnilo, mene je ražalostilo.

Odgurnu me od sebe i trgovac Mešan Horić. Nisam čuo oštar zvuk kamdžije od koje je prokrvarilo uho, ali sam osjetio rezak bol i čuo kada je kazao da je bič mehlem za ono što će mi uraditi dubovske kabadahije i zakoljice.

– Pred takvima i medvjed propjeva, a nekamo li insan… Neka mu je Bog na pomoći! – reče i odjaha na konju Bijelcu.

Naslutio je da me čeka gore od goreg. Na put mi stadoše šesterica. Jedan reče, peterica povjerovaše:

– Kradljivac stoke!

– Doš'o mulac po naše blago?

– Konjokradica!

– Kokošar!

– Jajara!

– Govori, ko te posl'o!?

– Šuti, znači, kriv je!

– Šibajte ga!

Rukama sam zaštitio glavu. Pretvoren u klupko tišine, nemoćan da iz šake istisnem jednu jedinu riječ odbrane, našao sam se u nemilosti bijesnih kerova u ljudskoj koži.

Očnjacima su razbijali kamen.

Stali su kada je potekla krv.

Bog je poslao spasitelja, Jusufbega Sejmenovića. Pronašao me je u svojoj bašti. Na rukama me unio u kuću. Mehlemi spravljeni od ljekovitih trava rukom Kadunbegovice i Jusufova lijepa riječ pomogli su da otvorim oči.

– Naša bašča, naš musafir – kazao je beg.

– Bogme, i naš sluga! – izustila je begovica, ostavljajući mjesta u ustima i za ono što se begu neće svidjeti. - Sluga, ali bez glasa i sluha… Zar i bez glasa, beže?

Vidjeh trag guje oko Kaduninih usta.

I beg je vidio isto.

– Kaduno, misliš li ti mrijeti?

– Mislim, beže, jakako!

– Pa, evo ti prilike da ti se Kapija otvori…

– Kakva kapija? O čemu ti to, beže?

– Bog ti je poslao ovog musafira bez sluha i glasa, bez kuće i imena, pa biraj! Ali zapamti, Kadunhanuma, njegova ruka ti može džennetska vrata otškrinuti…

– ?!

– Može, može!!!

Kao kišne kapljice, što kaplju sa strehe u cvijeće, kapale su begove riječi u moju dušu. Duša ih je upijala kao žedna zemlja. Duša upijala, a oči se otvarale. Da je plemeniti Jusuf mogao tada razumjeti govor mojih ruku koje su u šakama stiskale riječi, znao bi da sam već tog trenutka izustio zakletvu da ću mu biti vjeran sluga dok budem po Suncu hodio.

Treptale su trepavice kao krila grlice.

Beg je zavirivao u sirotinjske krpe zalijepljene za moje rane, a onda je naglo zašutio. Dugo je gutao nešto što se nije dalo progutati. Kada je opora oskoruša, odnekad, kliznula kroz grlo, uspio je prošaputati kako je u kragni košulje našao zapis. Presavijena hartija je bila ušivena crnim koncem. Dok je pomjerao usne, moja duša je upijala slovo po slovo:

– Ramo, sin rahmetli Muhameda Jašara…

– Siroče! – uzdahnula je begovica.

– Kaduna, sve dok ljute rane ne zacijele, neću ni kap vode da mi prinese! Jesi l' čula?

– Čula!

– E, tako!

Na koljenima sam otpuzao do Jusufovih nogu. Brzo me je uspravio: – Ustaj, Ramo!

Pridigoh se.

Zabolje me rana do stiska begove šake, ali bol ne stiže do srca.

– Slušaj momče, pred Bogom smo jednaki, pa tako će biti i u mojoj kući! – tako reče beg.

– Ramo, meni je begova ljutnja slađa od nečije halve! – izustila je begovica. – Zaboljeli te rana?

– upita, kao da me pomilova po glavi.

– Ne zabolje! – rekoh tako kako sam jedino mogao reći, sa rukom na srcu.

Naklonih se.

Beg se nakašlja.

Begovica je htjela još nešto kazati, ali je beg prekide:

– Kaduno, kakve fajde ima ranjenik od tvog sažaljenja? De, zadahni mu dušu toplim mlijekom…

– Evo, evo, beže!

– Snaga ide na usta, a iz usta, da ne kažem šta!?

Sa šoljicom kozijeg mlijeka, Kadunbegovica prinese i osmijeh. Možda sam baš tog trenutka prionuo i za njeno srce.

– Pihnider, sinko!

Srknuh. Vrela kapljica sprži želudac.

– Ne mogu…! – kazah grčem na licu.
– De, kap po kap! – bila je neumoljiva.

Utroba – živa rana. Svaka kapljica vrijeđa. Stresam se od bola… Beg me gleda sa podignutom obrvom.
– Živnućeš ti meni, k'o riba vraćena u vodu – kaže.
– Hoće, ako Bog da, hoće! – veli begovica. Jednom rukom mi pridržava glavu, a drugom prinosi šoljicu ustima. Toplinu dlana osjećam na potiljku.
– Još, kaaap!
Beg nije skidao pogled sa mene.
– Kadunhanuma, pripremi toplu vodu…! – odreza glasom.
Zakolutah očima. Nije li beg vidio crvenilo na mom licu?
– Šta je, moramo te okupati? Rane samo što se nisu ucrvale!
Begovica prinese lavor sa mlakom vodom.
– Evo, beže!
– Svuci te krpetine s njega!
Sve me je odmah prestalo boljeti. Zar moram ostati go pred očima spasitelja? Ima li ikakav drugi izlaz? Prevrhnuh očima. Beg me je razumio.
– Sam ne možeš, ruke su ti polomljene – kaže.
Stresoh se, kao da mi ledena kapljica kliznu za vrat. Zatvorih oči od stida.
– Jusufe, boljeće ga… Krpe su prionule za rane…
– Neka boli, skidaj!
I da sam mogao jauknuti, ne bih jauknuo. Od sramote.
Odnekad je begovica odlijepila krpe sa rana.
Okupaše me kao svoje dijete.
– Kadunhanuma, daj mu moje haljine!
Obukoše me u begovsku odjeću.
Rane su s vremenom zacijelile. Ostali su ožiljci, ali se nisu vidjeli ispod begove košulje. Davno sam zaboravio na one u duši, jer za njih nije bilo mjesta u meni od ljubavi prema mojim spasiteljima. Pod begovskom košuljom je kucalo vjerno srce. Bio sam samo za druge gluhonijemi sluga, a moji zemaljski gospodari su znali da govorim i čujem, spreman za njih umrijeti svakog trenutka.

Za njih bih išao u vatru i vodu. U begovini sam bio razgranati hrast. Kada su bivale ljetne vreline, pravio sam hlad. U nevrijeme, bio sam zaštita od oluja. Korijen je bio duboko u dušama mojih gospodara.
Beg jednom, i ne samo jednom, reče:
– Bog mi je tobom nadomjestio ono što nisam imao – djecu! Ramo, svojom odanošću i šutnjom kazuješ i dokazuješ mnogo više nego što drugi mogu riječima iskazati… Ti… ti si moj sin!
– Ja, Begov sin… siin… siiin! – odjekivalo je u meni.
Kako sam zemaljskom gospodaru mogao iskazati moju sreću? Radost sam iskazao tako kako sam jedino mogao – rukama. Zagrlio sam ga onoliko koliko

su mi ruke bile duge i široke, pa kada mi se i to činilo da je malo, da je mrvica naspram milosti koju mi ukazuje, oči su orosile.

Suza je kanula na begov dlan.

– Beže, u ovoj suzi je more zahvalnosti – kazao sam stiskom šake i zajecao. Ponovo me je digao na noge:

– Diž' se, ako sam beg, nisam Bog!

Rastao sam, list'o i sazrijevao u bašči zemaljskih gospodara. Nad zemljom sam bio biljka. Pod zemljom njihov korijen. Begova zemlja me hranila i održavala. Jusuf je bio moj sluh. Kaduna je bila moj glas. Moglo je biti i obrnuto, ali nikako drugačije. Slušao sam njihovim ušima i govorio njihovim glasom. Nisam bio sluga, bio sam njihov sin.

Za druge sam bio šutnja, i još gore – muk!

U svakom mome pokretu jedino su moji gospodari vidjeli ono što sam bio: čovjek koji rukama govori i očima čuje. Lijepo i jasno su čuli svaku moju riječ, moje "mogu" i moje "hoću". Ako i nisam bio siguran u to, više sam nego siguran da su znali da ih ničim nisam znao povrijediti. Sa takvom mjerom saznanja, gradio sam sebe da budem ono što će me u begovoj kući održati i činiti sretnim: bio sam od koristi na svakom koraku!

Begovina je tražila savršen sklad mudrosti kako bi se sačuvala u svojim granicama. Preko međa, koje su dijelile begovinu sa drugim imanjima, zalazili su pogledi onih koji su uvijek bili nezadovoljni onim što imaju. Kada bi se zasitili pogledima, u pohlepnoj želji da prošire svoje, znali bi iščupati kamen međaš i poboli bi ga dublje u begovinu. Na tom proširenom pedlju zemlje, gradili su svoje gnijezdo zadovoljstva i sreće. Kamen međaš nije više bio poboden u gladnom srcu, već izvađen i poboden tamo gdje su mislili da treba – u tuđem srcu!

Vraćao sam međaš u među. Ni u begovo, ni u tuđe, već tamo, gdje mu je mjesto.

– Ne dam! – grmjela je moja šutnja.

Nisam bio ni gluh ni nijem kada su begu govorili protiv mene:

– Beže, život prolazi, begovina ostaje… Koliko je tvoj sluga kadar sačuvati begovinu?

– Ko bere tuđu brigu, svoju u trnje gura… – mirno, bez ljutnje, govorio je Jusufbeg i još mirnije nastavljao govoriti: – Draži mi je Ramo od cijele begovine… Ne ostavljam je slugi, već sinu, kome ne manjka ni glasa ni sluha, ni razboritosti ni odanosti…

– Beže, jedno ti govori srce, a drugo razum…?!

Srce mi zadrhta, kada se otvoriše begova usta:

– Ko je zahvalan prvo Bogu, pa onda begu, u takve nema sumlje… Kada ja odem, iza mene ostaju oči moga sina!

Poput bršljena, omotan i pripijen uz stablo begove mudrosti, crpio sam sokove, ni manje ni više nego onoliko koliko je bega ostavljalo još jakim i zdravim, a mene kadrim da sutra, kad bega ne bude bilo, budem stablo otporno na sve oluje.

– Čovjek bez vjere je kao drvo bez korijena – govorio je beg i pripremao me za svoj odlazak. – Duhovna snaga je u molitvama – kazao je i pokazao mi kako se treba pokorno klanjati samo Svevišnjem.

Riječ po riječ, skidao sam ajete sa Jusufbegovih usana.

Ako sam i bio gluhonijem, u jedno sam bio siguran: nisam to bio na postekiji!

Ajet po ajet, molio sam se Milostivom, tako kako sam jedino znao i mogao – iskrenim mislima. Okupanog tijela i čistog srca, činio sam sve ono što je Jusufbeg činio. Ispred sebe sam prostirao ovnujsku kožu, uzimao tespih u ruke i molio. Taj dan, kada mi je Jusufbeg ponudio svoju postekiju od bijele ovnujske kože, bio je najsretniji dan u prolaznom životu. Ozarenog lica je kazao:

– Na, tvoja je…! Zapamti sine, ljubav prema Bogu je nemjerljiva!

Ono što je znao Bog, znao je i beg: kada bi mi otvorili srce, u njemu bi našli riječi molitve.

Moj glas ne može čuti svačije uho. Lijepo je to begovica govorila:

– I nije svačije da ga čuje… Jedino Bog čuje i one koji viču i one koji šute!

Zemaljskim gospodarima i meni je bilo suđeno da poput biljke iz zemlje niknemo, olistamo, behar zametnemo, ali da plod na zemlji ne ostavimo. Bog jedino zna zašto je tako.

Meni, gluhonijemom Rami Jašaru, bilo je možda jasnije od onih koji govore i slušaju, da je sve bolje nego ostaviti iza sebe sjeme koje će zatrovati zemlju. Biti gluh za riječ koja vrijeđa, prije je nagrada nego li falinka. Glas je mač sa dvije oštice… Posijeće i onoga koji psuje i onoga ko je opsovan. Na moju misao, koju sam nosio kao pritajeni glas u sebi, nisu se mogli porezati ni oni kojima je riječ bila mač, ni oni kojima je glas bio ćuprija od uha do uha.

Hodio sam krajem puta, onako kako me je savjetovao Jusufbeg:

– Ako kome i zasmetaš, najmanje će tebi škoditi… Sredinom puta hode oni koji ni sebe ne vole!

Kada je krenuo na put bez povratka, iz džepa je izvadio sat i kazao: – Na, tvoj je! Moje vrijeme je isteklo…

Sa begovim glasom u sebi lakše sam podnio njegov odlazak, ali i one koji su brinuli tuđu brigu:

– Ostade begovina na usvojenom gluhonijemom Rami Jašaru!

Dijelio sam radost sa dobrim ljudima koji su govorili:

– Begu, bez sumnje, bi slađi Džennet od begovine.

U begovom gnijezdu, kojeg je ispleo od ljubavi i sloge, nije bilo mjesta za ljutnju, zavist i mržnju. On je otišao, a nama ostavio da biramo: svjetlost ili tamu, ljepotu ili nesreću!

Zastrašivali su me:

– Kad i Kadunu spuste u mezar, oko begovine će se skolutiti guje, zinuće aždahe, kružiće lešinari… Kako ćeš ti to, Ramo, izdurati?

– Moja odanost će sačuvati begovinu – rekoh stiskajući riječi u šaci. – Begova lijepa riječ u mojoj duši je ključ koji gvozdena vrata otvara!

– Ramo, šta činiti kada slijep nasrne na gluhonijemog?

– Progledaće od stiska ruke… Na mom dlanu piše: "Ono što ja ne činim tebi, nemoj ni ti činiti meni!"

I lijepa riječ ima vijek trajanja… Kada bih stiskao šaku, klonili bi se mene. U zatvorenom dlanu je ostajala nedodirljiva begovina.

Znao je moj zemaljski gospodar i za tu tvrđavu. Pa ipak, više je brinuo o čuvaru tvrđave: – Sve ti ostavljam, a kao da ti ništa ne ostavljam!

Prešutio je ono što se nije dalo sakriti.

"Sine, ostavljam ti brigu… Zbog begovine možeš izgubiti glavu!" – Ne brini, beže! – poljubio sam ga u ruku.

Moja misao je dolazila do praga, a njegova prelazila prag.

– Ko će tebi, sine, na samrti prinijeti vodu da zadahneš dušu?

Zagrlih ga i privoljeh da zašuti.

U mojoj suzi je bila moja duša.

Ako je Jusufbegova ljubav prema meni bila planina, želio sam da moja ljubav prema njemu bude vrh planine koji dodiruje nebo. Pa ipak, takva tajna će ostati sve do Sudnjeg dana…

Sjećanje ponesoh u grob…

Na Sokolovom brdu Jusufbega ujede guja. Šarka. Puna otrova. Njega ujede, a mene zabolje.

– Što nije mene? – rekoh očima punim straha.

– Šuti, ne griješi dušu! – reče.

Pocijepah košulju i povezah nogu iznad koljena. Stegoh povez kako bih zaustavio otrov.

– Sine, stegni jače!

– Boli li, beže? – upitah i stegnuh, kao da pritegoh gajtan sebi oko vrata.

– Još jače!

Beg odahnu, ja zadrhtah.

– Na čakiju, rasijeci ranu!

– Zar moram?

– Moraš, ako ti je stalo da spasiš oca?!

Da se ne bih ugušio, učinih ono što sam morao: vrhom noža rasijekoh ranu tamo gdje su se ukazivali tragovi šarkinih zuba, a onda ustima počeh isisavati zatrovanu krv.

– Ispljuni! – zabrinuto je uzviknuo beg.

Usisavao sam otrov, a gledao gospodara u oči. U tim lijepim očima starca ničeg nije bilo što bi se moglo nazvati strah. Ako je i bilo nemira, bio je od pomisli da mogu progutati otrov. Skrivao je pogled. Kako sam ga poznavao u dušu,

u jedno sam bio siguran: kakve su mu oči, takve su misli. Želio je ostati pribran radi mene.

U strahu, za begov život, zaprtih ga na leđa. Zalud se opirao. Ličio sam na mrava koji nosi teret dva puta veći od sebe. Ali, Jusufbeg nije bio moj teret. Donesoh ga na begovinu. Polahko, da ga ne povrijedim, spustih ga vrh kuće.

– Sine, ti si sve uradio što je bilo do tebe, ali ako bude suđeno da umrem od otrova šarke, džabe si me nosio – reče uz smiješak.

– Ne d'o Bog – zadrhtah.

Danima kasnije, nije se jednom znao našaliti:

– Bolje je ne pričati nikome da me je ujela guja!

Od drugačije boljke je preselio na ovaj ovamo svijet. Tu noć je kazao: – Od ove boljke nema lijeka!

– Bože, koja je to bolest?

– Starost, sine, starost!

Za begom ode i Kadunbegovica. Zabolje je Jusufova smrt. Tuga je ukide s nogu. Nisu se ohladile njegove kosti, a odnesoše je na put sa koga se vraćaju samo nosači mrtvih. Na izdisaju reče:

– Sine, da nije smrti, ne bi valjalo!

Sa Jusufom i Kadunom preseliše moj sluh i moj glas. Ostatak života sam proveo u tišini. Dok sam po suncu hodio, begovina je ostala onakva kakvu je beg ostavio iza sebe. Ni minutu prije, ni minutu kasnije, već tačno u suđeni trenutak bi i meni suđeno da odem.

Za nevjernike sam umro rano.

Za vjernike, preselih na vrijeme.

Starac u bijelom, koji je donio ovu priču, netragom je nestao. Ostao je njegov glas:

"Gluhonijemog Ramu Jašara nije moglo čuti svačije uho!"

GODIŠNJAK2008

REFERENCE BOŠNJAČKE KULTURE

Intervju sa Nedžadom Ibrišimovićem

NEMA NADMETANJA SA ĐAVOLOM

Mislim da je najbolje da krenemo od Vaših početaka. Kako ste počeli da pišete i zašto? Šta Vas je ponukalo?

Naučio sam da čitam i pišem prije osnovne škole. Napisao sam prvu pjesmicu kad sam imao pet-šest godina. Napisao sam prvu priču kad sam imao trinaest godina, i objavljena je u Plavom "Vjesniku", zvala se *U bostanu*. Imala je i moju ilustraciju, ta priča. Sa osamnaest godina napisao sam prvu ozbiljniju priču koja se zvala *U posjeti*, a poslije je preimenovana u *Žurno ispričao Zulfikarov mlađi sin*. Iz te priče je poslije nastala prva moja zbirka priča *Kuća bez vrata*, odnosno *Kuća zatvorenih vrata*, napisana i predata izdavaču 1961. objavljena 1964. godine. Zadržavana je u ladicama izdavača zato što je u to vrijeme bio u Jugoslaviji napad na takozvani "Crni Talas" u umjetnosti. Tako da sam rano počeo. Počeo sam pisati kada sam počeo i disati. Mnogo sam čitao, volio sam slova...

A kako ste se sami odlučili da počnete?

Nisam osjetio da sam se odlučio za pisanje. Ono je došlo na neki prirodan način. Nisam se nikada odlučio da pišem, pisao sam, ne osjetivši da pišem, kao što sam i čitao, ne osjetivši da čitam. Pisao sam, ne osjetivši da pišem; čitao sam, ne osjetivši da čitam.

Dali je bilo nešto što ste željeli reći ljudima?

Tek u zreloj dobi, možda čak tek sada, ne ranije, javlja mi se želja da ljudima nešto kažem. Dotad, dosad, ako sam i želio nešto ljudima da kažem, spoticao sam se o ono što se dogodilo Camusu i Sartreu koji su svoje literature opteretili svojim filozofskim porukama, tako da je ta bojazan na taj način prisutna i sada kod mene, ali tek možda sa *Vječnikom* sam odlučio nešto da kažem ljudima. A šta bi to, ustvari moglo da bude? Prije svega, to su stvari koje se kreću u ravni etike i stvari koje se kreću u formi priče, u formi osjećanja i pripovijedanja.

Zapravo, meni se *Vječnik*, ta ideja za *Vječnika* pojavila odmah na početku, već kad sam bio mladić od sedamnaest-osamnaest godina. Na početku moga uplivljavanja u literaturu, bilo čitanja bilo pisanja.

Uzora niste imali?

Nisam imao nikakvog uzora, ali volim klasike. Volim provjerene knjige, preprane u vremenu. Volim Tolstoja, Čehova, Šolohova, Dostojevskog, Anatola Franca, Tomasa Mana; klasičnu književnost. A imam i posebnu ljubav za pisce koji pišu malo, sažeto i na neki način strogo, kao što je, recimo, Babelj, ili kao što je Hemingway, ili kao što je, recimo, na poseban opet način Piär Lagerkvist.

Kako teče sam Vaš proces pisanja? Da li je to nešto mukotrpno ili to ide lahko?

Veoma mukotrpno. Kod mene je uvijek proces pisanja tekao veoma mukotrpno. Teško. Možda zato što... zato što se još nisam odlučio da li da budem pisac. Možda biti pisac znači imati jasnu i svjesnu odluku. Ja sam, kao što sam kazao na početku, pisao ne znajući da pišem. Moguće je da bih morao svjesno i jasno da se odlučim da budem pisac, da bih pisao, možda to onda ne bi bilo mukotrpno niti teško. Ja ne znam zašto je to mukotrpno i teško, možda zato što s jedne strane ne želim da pišem golu autobiografiju, a sa druge strane teško je objektivno pogoditi sebe.

U kojoj knjizi ima najviše Vas?

Sigurno da me ima u svim knjigama, na ovaj ili onaj način ali... U svim mojim knjigama su uvjek sva moja iskrena nastojanja, šta sad znače ta iskrena nastojanja to je već drugo pitanje, ali u svim knjigama, su znači, moja iskrena nastojanja. A gdje ima najviše mene, gdje ima najviše toga što me pitate, to kako ja ne pišem, ustvari, kako dosad nisam pisao, moguće je da me ima najviše u *Braći i vezirima*. Moguće, ali sumnjam. Možda me ima najviše u autobiografskoj prozi *Bog si ove hefte*, na kraju krajeva to je autobiografija.

Šta Vas je ponukalo da napišete *Bog si ove hefte*?

Ponukao me jedan eksperiment, jedan pokušaj, da se umjetnost svuče u blato. Nakon tog eksperimenta ja sam shvatio da se umjetnost ne može svući u blato, umjetnost se mora dosezati a ne može se umjetnost spuštati, tako u tom smislu. Ja sam želio tom knjigom da pokrenem jedan svjetski pokret, da svaka ulica ima svoju knjigu; međutim, to je bila jedna besmislica. "Knjiga nije nikad samo ono što u njoj piše.", ima jedna rečenica u *Vječniku*, uvijek ima još nešto, i taj *Car si ove hefte*, odnosno u prvi mah *Bog si ove hefte*, jeste sigurno još nešto osim toga što sam ja htio da bude. Različite sam eksperimente pravio u književnosti, ali *Vječnika* vučem i nosim cio život, pišući uporedo ovo što sam napisao pored njega, ali uvijek njega prateći; tek sada njime možda pokušavam nešto da kažem ljudima. Šta je to što želim da kažem, može se svesti na to da ljudi moraju voditi računa o odnosima a ne o sudovima. Sud o nekome vrijedi samo ako je mogućnost za dijalog. Da u čovjekovom životu postoje dvije smrti, jedna je psihička, druga je faktička, kaburska. To je nešto na šta bi htio da skrenem pažnju, htio bih da skrenem pažnju čovjeku da je on, da je ljudsko biće jedna praška u Kosmosu,

odnosno da je to njegova veličina. U *Vječniku* ima rečenica koja glasi: "Čovjek još uvijek hoda po zemlji kao da je ona ploča a ne plavobijelo zrnce u ogromnom prostranstvu Kosmosa." i da je ljudsko biće na toj maloj zemlji, na toj praški gotovo nevidljivo, ali da se samo u njegovim očima odražavaju svjetla milijardi zvijezda. Taj odnos beznačajnosti i ogromnosti ljudskog bića. To bih htio da iskažem.

Kažete da ste dobili ideju za *Vječnika* sa sedamnaest godina...

Sa sedamnaest godina nisam dobio ideju, nego sam dobio samo jedan zvuk, jedan osjećaj, jednu slutnju, ne znajući šta je to. Meni je dugo trebalo da definišem šta je to što ja želim, šta je to što mi se javilo. Da se odredim šta je to, dugo vremena ja sam samo to osjećao kao nešto neodređeno. Dugo mi je trebalo da razvidim šta je to otprilike, a onda su mi trebala pomagala. Potreban je bio alat, potrebna je bila riječ, potrebna je bila figura. Nešto s čime ću početi otvarati to što mi se razviđa, što mi se nudi. Prvo pomagalo je bio pojam smrti. Kad god se kaže smrt, neminovno se mora vući i par život. Sve u našem svijetu je u parovima; ako se spominje smrt, mora se spomenuti i život, i obratno. Ali taj pojam smrti mi je bio potreban da bih imao posebno mjesto gledanja na stvari, jer ja volim klasike, ja pristajem na ovo šta sam zatekao na zemlji svojim rođenjem. Ja ništa ne želim da promijenim, ja samo želim da se sve to što ima drugačije vidi. Iz jednog posebnog ugla sagleda. Ja sve zadržavam, ništa ne rušim, ništa ne uništavam i ništa novo ne donosim nego želim samo da drugačije osvijetlim to gdje se čovjek nalazi na ovoj svojoj Zemlji. Mogućnost da drugačije to osvijetlim jeste taj uklon u smrt; međutim, uklonivši se u smrt ti si mrtav, ne možeš iz mrtvoga gledati živo, zato sam došao nakon dugog razmišljanja u *Vječniku* do pojma zamiranja, koje je nešto kao prividna smrt. Ali u žudnji da dotaknem pravu smrt u samome *Vječniku* glavni junak Abdullah Misri el-Bosnawi umire u El-Hidrovoj knjizi u *Vječniku*, istinski umire u knjizi El-Hidra. Ne umire u svojoj knjizi, odnosno ne umire u životu.

Koliko se mijenjala ideja vodilja kroz sve vrijeme geneze *Vječnika*?

Ta ideja... Dakle, prva promjena te ideje vodilje je bila da umjesto smrti uzmem zamiranje, prividnu smrt. Druga je bila, budući da sam težio savršenstvu, da se savršenstvo na Zemlji ne može postići, pa sam se morao odzidati od savršenstva. Vratiti nazad jedan korak, ili ne znam koliko koraka. Treća ideja je bila šehadet: "Ešhedu en la ilahe illallah ve ešhedu enne Muhammeden 'abduhu ve resuluhu". I to su ta tri glavna preokreta, tri glavne promjene tokom trideset-četrdeset godina pisanja *Vječnika*. Dakle: prividna smrt kao ugao gledanja, odmicanje od zida savršenstva, u savršenstvu za nas nema ništa pa nema ni knjige, i treća je šehadet: "Ešhedu en la ilahe illallah ve ešhedu enne Muhammeden 'abduhu ve resuluhu". To su tri glavne stvari.

Koliko je bilo teško u književnost uvesti lik hazreti Hidra?

Meni lično jeste bilo teško. Ja nisam knjigu pisao po svojoj pameti, ja sam knjigu pisao po njenoj pameti, po njenoj potrebi, po njenoj želji. Ja sam pisao ono što je knjiga htjela, a ne ono što sam ja želio ili ono što sam ja mislio ili ono što sam ja razmišljao. Kada sam, pišući *Vječnika* stopu po stopu, korak po korak, red po red, kada mi je *Vječnik* zatražio da u njega unesem El-Hidra ja sam kazao: "Draga knjigo, ja to ne smijem, ja to ne mogu. Ja nisam alim, ja sam običan musliman. Za to su potrebne velike studije, veliko osjećanje, veliko znanje. Ja to ne smijem.", ali je knjiga kazala: "Ti to moraš." i tako sam uveo El-Hidra u knjigu. Ja sam se bojao i svih drugih poglavlja u knjizi, naravno, najviše sam se bojao kako uvesti El-Hidra. Ali knjiga je tražila El-Hidra i ja sam ga izgleda, uspješno uveo. Ne samo da sam ga uspješno uveo, nego čini mi se da sam evropskoj književnosti koja u svojoj tradiciji već ima *Ahasvera*, *Vječnog Žida*, i ima *Ukletog Holanđanina*, Jan Van Der Ekena, podario isto tako jednog dugovjekog ili vječnog, lik El-Hidra.

Možete nam objasniti odnos između Imhotepa i Misrija?

To je delikatan jedan odnos, vrlo delikatan. Težak za razložiti. Usmeno zaista ne znam kako, da li sam u stanju usmeno da vam odgovorim na to teško pitanje, jer to je neka vrsta dvostrukosti u samom liku Abdullaha Misrija el-Bosnawija. Abdullah Misri el-Bosnawi, odnosno Egipćanin Neferti, on vjekovima, hiljadama godina nastoji da svoje biće ničim ne odredi. Zadržava se na onoj razini koja se naziva razina običnih ljudi, ili razina obične svijesti, a sa druge strane on je Imhotep, jedan od najvećih graditelja čovječanstva. Graditelj koji je izgradio prvu piramidu u Sakkari, stepenastu piramidu faraona Džosera. Ne samo graditelj, on je filozof i naučnik i ljekar. Imhotep se nakon toga preobrće u Šadada Ibn Ada graditelja Imrana na stubovima i zadržava te velike odlike jednoga genija, međutim, kako to dvoje pomiriti? Ja mislim da je sam tekst *Vječnika* to na neki način pomirio... Na kraju krajeva, to se može uzeti kao jedno pitanje: Kako jedan veliki čovjek može biti običan čovjek i u tom smislu. Zašto se jedan čovjek otima određenju izuzetnosti? Zašto bježi od izuzetnosti svoga bića? Zato što je i to ukalupljivanje čovjeka. To su pitanja koja spadaju u *Vječnika*.

Da li su Misri i Imhotep ista osoba kroza čitavu knjigu?

Formalno jesu. Ne može se poreći da nisu, ali u kakvom su odnosu i kako su, to je nešto o čemu bi neko ko je filozofski obrazovan i ako bi pročitao pažljivo *Vječnika* mogao više da vam kaže nego što ja kao autor mogu o tome raspredati.

U svojim knjigama koristite neobične naratore: Muzafer u Ugursuzu, džin u Karabegu i sam Misri. Zašto se odlučujete na taj postupak?

To je sigurno iz neke literarne potrebe, ne iz neke izvanjske potrebe, potrebe za efektom. Ako upotrebljavam Muzafera, to je više instinktivno, a manje svjesno, odabrano. I Muzafer iz te pozicije gluhonijemoga i džin u Karabegu iz te

pozicije džinske moći, ili Abdullah Misri iz pozicije dugovjekosti. Znači, osnovna odlika pisca zaista jeste njegova posmatračka misija. Pisac nije aktivan kao, recimo, jedan vojskovođa, jedan političar, ili jedan ekonomist, jedan bogataš, jedan trgovac. On nije aktivan u životu, pisac ima poziciju posmatrača i sve ove pozicije: pozicija Muzafera gluhonijemog, posmatračka pozicija, pozicija džina u Karabegu, posmatračka pozicija, pozicija dugovječnosti Misrija... Sve su to posmatračke pozicije, nisu pozicije ljudi aktivno prisutnih u životu. Iz sve te tri pozicije se nastoji ući aktivno, one su polazišta da bi se aktivno ušlo u život. Sad, šta to znači... Recimo ja sam, literarno govoreći iz sve te tri pozicije, aktivno ušao u život mojom dramom *Boja hrđe*, koja je imala samo jednu praizvedbu i sa pozornice se to, što sam ja aktivno ušao u život, nije uopće vratilo, negdje sam pogriješio. Ali u svakom slučaju, ja to mogu jasno definisati, a to je ono što sam vam na početku rekao da je među ljudima bitan odnos, a nije bitan sud. To znači da nisu bitne ni pojedine ličnosti odnosa nego sam odnos, da je to nešto što je živo i kreativno, da je to nešto na šta se baca težište, a pogotovo nisu živi sud i presuda. Dakle, radi se o jednom paradoksu sa kojim ja ne mogu lahko da izađem na kraj kao literat. Književnost zahtijeva potpun psihološki i karakterno ocrtan lik. Potpuno psihološki i karakterno ocrtan lik vodi sudu, a ne vodi odnosu, mada u suštini potpuno karakterno ocrtan lik može se vidjeti samo iz odnosa, i to zna Dostojevski i to Dostojevski i radi. S jedne strane, pisac ne može pisati ako nema jasan, definisan lik, a s druge strane, mene to ne zanima. Mene zanima šta je između ljudi, a ne šta je s njima ponaosob. To je ono što ja želim da poručim, kad me već pitate o poruci.

Želio bih da vas pitam za vašeg Adema Kahrimana iz *Knjige Adema Kahrimana napisane Nedžadom Ibrišimovićem Bosancem*. Uočio sam da postoji mnogo podudarnosti između Vas i Adema iz knjige, da li ste Vi on? Ili je on neka vaša težnja?

Nisam o tome mislio, ali pristajem na to da smo Kahriman i ja bliski i da mene ima puno u Ademu Kahrimanu, ta knjiga je pisana iz ličnoga doživljaja. S druge strane, suštinski šta postavlja Kahriman u toj svojoj knjizi? On želi da pobriše zla koja su se dogodila, ali da li je to zabijanje glave u pijesak, da li je to zaboravljanje? Ja mislim da nije ni jedno ni drugo. Radi se o mojoj, a i o našoj situaciji danas, koja bi se mogla svesti na ovo: Mi u Bosni, naročito Bošnjaci, muslimani, nismo željeli, nikako nismo željeli, to monstruozno, neljudsko ratno iskustvo koje nam je došlo i sa istoka i sa zapada i sručilo se na naše glave. Sada, kada smo mi posjednici toga jezivoga, neljudskoga, stravičnog iskustva, koje nismo željeli, mi ne znamo šta da radimo sa tim iskustvom. Sa tim teškim iskustvom kojim smo opterećeni i koje nismo htjeli. Ne možemo ga vratiti, ne možemo ga skloniti, ne možemo ga zaboraviti i ne možemo ga prihvatiti, i to je moja pozicija ovdje gdje živim kao čovjek, kao insan u ovoj našoj Bosni, i to je pozicija Adema Kahrimana. Adem Kahriman to razrješava jednim literarnim postupkom; budući da literatura uspostavlja sliku, može je i uništiti, može učiniti i da nestane. Služeći se

tom literarnom mogućnošću, Adem Kahriman briše, nastoji da izbriše ta zla koja su se dogodila u Bosni. A ja lično ne znam šta da radim sa tim našim iskustvom. Ja kao Nedžad Ibrišimović ne znam šta da radim sa tim neželjenim, neljudskim iskustvom. Ono nije trebalo nikome. Kako ga nositi? Ono se ne može zaboraviti, ne može biti da nije bilo, ne može se prihvatiti, a nema se kome dati. Šta s njim raditi? Jer je neljudsko, potpuno neljudsko, a ljudi su ga počinili, i to je pitanje. Ljudi koji su ostali živi i žive, Bosna ima neki okvir, u Bosni se nešto događa, ostaju živi i jedni i drugi i treći i četvrti i peti i svi koji žive i koji nešto čine, ali... Zla su se neprekidno događala kroz historiju svim narodima i svim ljudima, ali ovo je zlo koje smo mi direktno, najneposrednije osjetili i ne možemo da ga ne osjetimo i ne doživimo, ali šta s njim raditi? Ono je nepotrebno, ono je bilo nepotrebno u svakom pogledu; i politički i historijski i faktički nepotrebno, ali dogodilo nam se. Na kraju krajeva, neljudski. Šta se to postiže u životu zlom, zlim, nepojmljivo zlim činovima koje ljudi čine ljudima. Šta? Šta je to više od tog nepojmljivog zla da se ono može počiniti? Šta to vrijedi činiti takve stvari? Ne vrijedi ništa, prema mom mišljenju. I da vrijedi, tim načinom ja to ne želim. Zato je Kahriman jednak sa mnom, samo je Kahriman možda razriješio u knjizi svoju dilemu, u knjizi, a ja nisam. I u tome je možda razlika između Kahrimana i Nedžada Ibrišimovića, jer Nedžad Ibrišimović u Ademu Kahrimanu ne prekraja historiju, on je samo pokušava literarnim postupkom učiniti spasilačkom, humanom.

Napisali ste da zlo pokreće dobro...

To nije netačno ali, nije potpuno, nije... U kom smislu zlo pokreće dobro? U tome što se bježi od njega, jer ako nema zla, nemate od čega bježati. Po mom osjećanju ne postoji u svijetu borba dobra i zla, ne postoji. Postoji samo bježanje od zla, uklanjanje zlu, a ne postoji borba i hrvanje sa zlom. Ne postoji bitka sa zlom. Nema nadmetanja sa đavolom, nema nadmetanja, nema hrvanja, nema. Od njega se samo odlazi, od njega se samo uzmiče, od njega se samo odmiče. Zato taj čuveni literarni pojam borba dobra i zla za mene ne postoji, nije plodonosan, za mene nije tačan, nije plodotvoran, nije istinit.

Napisali ste da je Adem izvajao sjenu, da li to znači da ste i Vi isklesali sjenu?

Ta moja žudnja da u skulpturi izvajam sjenu je na neki način isto ono što ja u literaturi pokušavam da uradim, uhvatim, ali ja ne znam niti šta je to što ja u skulpturi pravim sjenu, a ne znam, ne mogu, sebi sasvim jasno da objasnim kakva je sličnost između sjene u mojoj literaturi i sjene u mojoj skulpturi. Ja o tome razmišljam, ali ja to još nisam razriješio, ja ne znam zapravo šta je to. Tek u posljednje vrijeme zaiskrile su iskre tog razrješenja šta je to sjena u mojoj literaturi, šta je to sjena u mojoj skulpturi za mene lično, ali o tome zaista moram još razmišljati. Volio bih i da mi neko pomogne u tome, ljudi koji gledaju moje skulpture ili čitaju moje knjige, da mi rastumače šta se to sa mnom događa, šta ja to želim, zašto je to slično, čemu to vodi, šta to hoće da kaže, šta to znači.

Kako pomirujete ostale umjetnosti, primarno skulpturu, sa književnošću? Koja Vam je draža?

Draže mi je raditi skulpturu, ali u njoj nemam takav uspjeh kao što imam u literaturi. Draže mi je to raditi nego pisati, ali u pisanju imam veće uspjehe, u skulpturi nemam. Iako mi je ovo draže, manje sam uspješan, ovo mi nije draže, a više sam uspješan.

Podjednako se smatrate skulptorom i piscem?

Smatram se, zapravo, piscem, skulptorom ne znam... Ja sam dugo vremena govorio da sam klesar, možda bih sada mogao da kažem da sam pomalo i skulptor. Nakon izložbe koju sam imao u galeriji "Roman Petrović" prije četiri godine moguće da bih i ja sebi mogao kazati da sam skulptor, da sam kipar.

Šta je sa onom skulpturom što je na naslovnici četvrtog izdanja?

To sam nisam odabrao, to sam odabrao na poticaj jednog mladog i visprenog čovjeka svježih ideja, Almira Hrvanovića, koji mi je rekao da bi možda bilo zanimljivo staviti to što ja radim na naslovnu stranu moje knjige, pa smo našli tu skulpturu koja se na neki način približila *Vječniku*. To je neki odraz, figura koja nema definisano tijelo, to je nešto što dolazi izvana, izdaleka, ide nečemu... Ima neke mistike, nečega poetskog.

Kako gledate na stanje književnosti danas u svijetu?

Književnost je u posljednjih pedeset godina prešla u film. Film je književost kraja dvadesetoga i početka dvadeset i prvoga vijeka. Tamo je otišla literatura, u film. Dakle, dok nije bilo filma literatura je bila dostatna, nije imala konkurencije, ništa joj nije smetalo, ništa je nije diralo, ništa joj nije prijetilo. Budući da je film u temeljima književnost i da film bez književnosti ne bi bio ništa, sada je veliko pitanje je li čovječanstvo izgubilo u dobroj mjeri moć književne recepcije. Tako gledano, to što se događa sa književnošću na globalnom planu događa se i sa književnošću u Bosni i Hercegovini.

Kako gledate na stanje u Bosni i Hercegovini. Kuda se književnost kreće, ko su novi pisci, nove nade?

Odgovor na to pitanje zahtjeva jedno intenzivno praćenje svega što se štampa. Ta vrsta praćenja je u domenu književnih kritičara i naučnika koji se bave knjigom, ona nije u domenu jednoga pisca kao što sam ja. Jer pisac je više zaokupljen sobom, svojim potrebama, nema sistematičan pogled na to što se dešava i sve što bi rekao bilo bi ad hoc i bilo bi proizvoljno. Ne bi spadalo u jedan objektivan sud, zato je bolje na to pitanje i da ne odgovaram.

A šta mislite o nagradi "Meša Selimović", da li ste se osjećali zakinuti kada *Vječnik* nije nagrađen?

Iskreno rečeno, jesam, mada ja nemam pravo to kazati. Ja ne mogu donijeti sud o svojoj knjizi, jer sam bio autor. Ja sam se nadao da će *Vječnik* dobiti nagradu, međutim, odluka svakog žirija je autonomna i njoj nema prigovora. To je tako. Na kraju krajeva, *Vječnik* je dobio u godini dana tri književne nagrade i objavljen je četiri puta, to je dovoljan uspjeh. Ja vjerujem da su se nadali i ostali pisci koji su ušli u uži izbor, kao Dževad Karahasan ili Slobodan Novak, Domazetova... Svi smo se mi nadali da ćemo dobiti nagradu.

Andrej Nikolaidis je rekao: "Ideološki teror desnih i jeftina apologetika lijevih pokušali su zgaziti ovu veliku knjigu i njegova autora. Oba pogleda bila su opterećena ideološkim dioptrijama i zakinuta za želju da se *Vječnik* pročita očima književnosti. Ako išta u bh. književnosti, ako išta u regionalnoj književnosti zvoni, onda zvoni *Vječnik*, briljantan i veličanstven svijet pripovijedanja, svijet književne iznimnosti." Šta mislite o polemici Sidran--Lovrenović-Kazaz?

Ta Nikolaidisova opaska je veoma tačna, a što se tiče polemike, Abdulah Sidran mi je kao autoru dao veliku satisfakciju.

Kažete da je *Vječnik* kruna Vaše karijere. Čime se sada zaokupljate, šta možemo dalje očekivati od Vas?

Vječnik je bio zamišljen sa još jednim poglavljem, ima jedno poglavlje koje ja nisam stigao da napišem, to poglavlje se zove Razgovor sa "El-Hidrom". *Vječniku* ja kao pisac dugujem još to poglavlje, pa pomalo na tome radim.

Kako mislite niste stigli?

Zato što sam knjigu pisao cijeli život, a već sam u godinama. I onda ujutru kad se probudim bojao sam se da ne umrem, a ako ga na bilo koji način ne završim, sve što sam dosad napisao raspast će se. Pa sam požurio malo da ga završim. Sada je lahko nečemu što je relativno završeno dodati još jedno poglavlje, jednu knjigu.

(Razgovarao Zulfikar FILANDRA)

Stilemi turcizmi kroz bošnjačku recepciju Njegoševa "Gorskoga vijenca"

Rašid Durić

*"Treba velike unutarnje smirenosti duha da se dopre do najdaljih umjetničkih znamenovanja gdje se djelo vidi u prozračnoj ljepoti hrama izvan i preko crkvenih i sektaških, istorijskih pregrada, da bi čitalac Musliman, ne odričući se ničeg što je ljudsko u tom njegovom svojstvu čitao Njegoša i Mažuranića."**

Bitne uvodne napomene:

Recepcija književnosti je u pravilu transmisijsko – katarzički proces intimnoga proživljavanja umjetnosti riječi. Iz tog procesa nije uvijek mogućno isključiti kolektivno – nacionalnu dimenziju recepcije. (Posebice npr. u junačkom eposu i u književnosti romantizma). U svojem subjektivnom prosuđivanju književni znalci često, naime, zanemare bitan činitelj svake recepcije: nasljedni duhovni kod i razinu (nivoe!) ljudske pameti, savjesti i osjećanja. Mada dakle u osnovi ne opstoji kolektivna (nacionalna) recepcija književnosti, ta se recepcija itekako dade "kolektivizirati." Kroz medije i kroz institucije svojem kolektivitetu (i drugačijim od svojega) – ideologijski, vrijednosno i idejno "ozvaničiti," do nivoa nametanja. Sa neminovnom posljedicom – vulgarizacije književne riječi!

Usljed navedenih činjenica, na ovom mjestu markiram da su sve teze u ovoj studiji plod moje osobne recepcije! Recepcije kojoj nije smisao da (za)vodi srodnoj, niti tzv. nacionalnoj recepciji. Uz jednako bitnu primjedbu da ne pristajem na bilo čiju recepciju umjetnosti književne riječi kao intimno-stvaralačkog akta.

* Begić, Midhat; *Raskršća*, 3 , Sarajevo, 1978, str. 88.

Posebice ne pristajem na hrvatsku, srpsku, crnogorsku književno-oficijelnu recepciju *Smrti Smail-age Čengića*, *Gorskoga vijenca*, i jednog dijela proza Ive Andrića. Da, odbijam "općedruštveno prihvaćenu ili zvaničnu" recepciju navedenih djela sve do devedesetih godina. Tomu je jedan od bitnih razloga da su navedeni književni tekstovi i veći dio dotadašnje književne kritike neumitno i neminovno producirali i pothranjivali protumuslimansko-bošnjačku ideologiju. Sa centralnim ideologemom navodne muslimanske (bošnjačke) "turske krivice." Do danas je taj ideologem bio i ostao (!) političkom polugom za nametanje političke (pre) vlasti na Balkanu, u Bosni. U bosanskomuslimanskoj recepciji taj ideologem u posljednja dva stoljeća producira frustraciju: potkopava moralno, povijesno i kulturno dostojanstvo ovoga etnosa.

Središnji ideologem kojeg anatemiziram u ovoj studiji je međusobno muslimansko – hrišćansko zatiranje u ime Boga i Božanstva! Sa neumitnom konsekvencom ili drugim ideologemom: transmisijom turskoga tirjanstva na južnoslavenske muslimane. Sa stereotipom etičkoga jednačenja turskoga tirjanstva i muslimanstva – islama – svjetonazora, religije i civilizacije. U studiji se pledira na spoznajno i emocionalno razlučivanje navedenih pojmovnih dvostrukosti sudionika u spjevu. Također i na idejno i etičko razlučivanje turskoga kolonijalizma ili tirjanstva, od svjetonazora islama.

I

Budući da je do znanstvene istine, kojom je ovaj tekst motiviran, suprotstavljenom argumentacijom moguće dospjeti, promišljanju *Gorskog vijenca* (1847) pristupam divergentnim recepcijama spjeva u južnoslavenskom, i u širem kršćanskom i muslimanskom duhovnom i kulturnom prostoru. Recepcijama uvjetovanim povijesnim naslijeđem i različitom ontološko-aksiološkom i religijskom supstancom kultura južnoslavenskih naroda. Namjera spisateljskog čina je procjenjivanje idejne i etičko-motivacijske strukture *Gorskoga vijenca* u bošnjačko-muslimanskoj recepciji, njihovo vrednovanje u sklopu univerzalnih aksioloških postulata, a na temelju stilističke funkcije Njegoševih turcizama. Recepcija pretpostavlja kritičko promišljanje brojnih stereotipa ovog, u principu duboko misaonog djela, protkanog mudrostima življenja. Savremeni problem recepcije *Gorskoga vijenca* počiva na oprečnoj religijsko-tradicijskoj, kroz njih oblikovanoj suprotstavljenoj psihološko-etičkoj podlozi južnoslavenskog recepijenta. Dva (ili tri) divergentna psihološko-etička doživljaja, hrišćansko-kršćanski i bošnjačko-muslimanski ka jedinstvenoj gnoseologiji sa objektivnom istinom spjeva dovesti, čini se sizifovski zaludna. Njima je ovaj tekst motiviran.

Uvjet za validnu ocjenu etičkih slojeva spjeva jest određenje dobra i zla, kao ontoloških postulata bivstvovanja. U suštini je svih vrijednosti da sadrže protuvrijednosti, pa ono o čemu (i kako) se raspravlja u isti mah sadrži kategorije dobra i zla. Iskustvo da kategorija dobra, u principu makar (klicu) potencijalnog

zla sadrži, jest u temelju egzistencije i esencije bića. Takvo je iskustvo i u *Gorski vijenac* ugrađeno, dobrim dijelom njime temeljeno. Dobar ili moralan čin je onaj koji preferira pojave i odnose koji su humaniji, zao ili lošiji čin dehumano pretpostavlja humanom. Zao ili lošiji čin suprotan je hijerarhiji života, redu njegovih vrijednosti. Red vrijednosti preokrenuti, niži višem cilju, ili sredstvo cilju pretpostaviti, znači ontološki poredak povrijediti, zakone bivstvovanja poremetiti, amoralnost moralnosti pretpostaviti. Hijerarhija ciljeva, dobra naspram zlu, prebiva u samoj osnovi života. Osporavati razliku između dobra i zla znači redu se usprotiviti, njegovim apsolutnim, općeprihvaćenim vrijednostima. Dobro je cilj i zadata vrijednost, aktivnost kojim sebe čovjek osmišljava. Kršenje tog principa rezultira zlo.

Bivstvovanje i bitisanje često su izvan načela samoosmišljenja: u njihovom je epicentru bipolarnost, konfliktnost, koji su iz nesavršenosti ljudske prirode izvedeni. Prema Thomasu Hobbesu, fenomeni dobra i zla nastaju kroz upotrebu slobode, njenim vrednovanjem vlastitom mjerom, interesima i osjećanjem. Imanuel Kant je fenomen dobra odredio kao predmet žudnje, zla kao predmet straha. Friedrich Nietsche porekao je osnovanost izvornosti biblijskog grijeha, princip ispaštanja bića prognanog iz Raja. Prema Nietscheu, ne postoji grijeh u metafizičkom smislu, u tom smislu niti zlo samo po sebi. Promišljamo li fenomen zla kroz socijalnu psihologiju, spoznajemo da zlo nije samo posljedica loše organizacije društva, već da ovaj princip imanentno obilježava povijest, pa izgleda da se ljudskim snagama ne da suzbiti. Ovo je stanovište svojstveno i biblijskom i kur'anskom učenju, korijena u spomenutom izvornom grijehu. Kur'anska je gnoseologija i teozofija sklonija tezi o nepostojanju zla u ljudskoj prirodi, u njegovu genetskom kodu, već u njegovu nastajanju kroz socijalizaciju. Islamska misao ne poima zlo kao urođenu grešku; drži da se ono može suzbiti, ograničiti. Iluzorno je, međutim, očekivati da se antagonizmi u biću, između bića i kolektiviteta harmoniziraju, neutraliziraju, da se carstvo nebesko na Zemlji uspostavi. Iskustvo upućuje na spoznaju da je čovjek bio i da će biti disharmoničan, u rascjepu između dobra i zla, uzrokovanog svojom prirodom, prirodom života, svoga samoograničenja.

Tri zajednička derivata romantizma kao književne epohe – uobrazilju, udivljenost prirodom i simboliku (najčešće u mitos transformiranu) nalazimo i u "Gorskom vijencu", s tim da je posljednji element idejno noseći fundament spjeva.[1] Kroz kosovsko-mitski fundament Njegoš zastupa religijske i plemensko-etničke interese koji bitno oblikuju srpsko-crnogorsku nacionalnu samosvijest, formiranu uglavnom kroz antiturski oružani otpor i antimuslimansku mržnju. Kao tipičan romantik Njegoš je individualitet stopio sa povijesno-političkim interesima svog naciona, poistovjetivši pravoslavlje (u spjevu vrhunsku ili nadvrijednost) sa srpsko-crnogorskom (u to vrijeme jedinstvenom!) nacionalnom samobitnošću. Kao

1 O zajedničkim obilježjima romantizma kao stilske epohe i sa svojstvima romantizma u evropski najutjecajnijih nacionalnih književnosti opširnije u: Wellek Rene: A History of Modern Criticism (1750.-1950.) New Haven, London 1965.–1969.

i evropski romantici i Njegoš iza svojih ideja ima nastajuću građansku klasu, još uvijek plemenskog svjetonazora i etike, kojoj njegove ideje postaju nacionalno-političkim programom. Njegoš ima ambiciju da u isti mah bude neimar formirajućeg naciona, njegov sveštenik i prorok. I za Njegoša je svojstvena sljedeća konstanta evropskog književnog romantizma: "Veliki pjesnici ne javljaju se u epohama u kojima prevladava refleksija, već u onima koje su bogate imaginacijom, u epohama koje se nazivaju barbarskim, kao što se Homer pojavio u barbarstvu antike, Dante u srednjovjekovnom, ponovo oživljenom talijanskom barbarstvu."[2]

Nekoliko argumenata u prilog pokušaju razumijevanja "istrage poturica", bazične idejne, ideološke i motivacijske srži *Gorskoga vijenca*. Hrišćanski višestoljetni kolonijalni status, i iz njega izvedeno idejno, povijesno i moralno pravo podanika na socijalno, političko i nacionalno oslobođenje (ispoljeno u više traktata spjeva) u ovoj studiji nisu, niti mogu biti osporeni. S druge strane, koliko god socijalno-egzistencijalnih argumenata za čin "istrage" ponudili, nedostatni su za njegovo moralno opravdanje. Da li je "istraga poturica" na zbilji utemeljena? U stvarnosti realizirana? O povijesnoj osnovanosti i o historiografskom osporavanju "istrage poturica" objavljene su brojne studije i monografije koje i dokazuju i osporavaju "istragu." Možda je u tom smislu znanstveno najrelevantnija hronološki najnovija monografija *Istraga poturica, mit i stvarnost* akademika i njegošologa Vojislava Nikčevića (Almanah, Podgorica 2001), u kojoj se detaljno opisuju povijesni dokumenti i epskousmeni izvori "istrage poturica." Nikčević nastoji osporiti povijesnu utemeljenost "istrage." Ipak, zaključuje "da je to bio istorijski događaj koji se zbio za vlade vladike Danila (a prema I. Ruvarcu, na početku Morejskog rata). Zastupnici toga pristupa su brojni književnici, istoričari, povjesničari književnosti, etnolozi. (...) A neuporedivo malobrojniji predstavnici drugog pristupa zastupaju stanovište da je Badnje veče mitološki događaj bez odgovarajuće istorijske podloge." (Navedeni izvor, strana 197). Njegošolozi i povjesničari nastojali su plaštom legende ovaj događaj zamagliti. Odani ideji pravoslavlja, Crnogorci su naime "na neku Badnju veče početkom XVII veka po legendi prepadom poklali svoje poturčenjake, ukoliko nisu hteli da se pokrste."[3]

2 Benedetto Croce: *Književna kritika kao filozofija*, preveo Vladan Desnica, Beograd 1969., 208.

3 Slijepčević Pero, *Nekoliko misli o Njegošu kao umetniku*, In: Književni istoričari i kritičari, knjiga II, Novi Sad 1963., 303, 304. O "istragi poturica" kao historijskom faktu objavljena je brojna povijesna i književna literatura na južnoslavenskim i na stranim jezicima. Temeljni dokument ove literature je jedno vrijeme sporno autorstvo autografa savremenika događaja "istrage" – vladike – Danila, koji je napisan 1707. ili 1709. godine. Autografska autentičnost niže citiranog dokumenta od pojedinih historičara (među kojima je kao najrelevantniji bio Ilarion Ruvarac u svojoj knjizi *Montenegrina*, drugo izdanje. U Zemunu 1899., 156-183)) do savremenih proučavatelja književnosti (sve do lingviste i književnog historičara Vojislava P. Nikčevića) je osporavana. Povijesnim je istraživanjima naknadno utvrđeno da je navedeni autograf zapravo prijepis kojeg je sačinio vladika Danilo. O tome opširnije u: Popović P.,: O *Gorskom vijencu*, Drugo izdanje. Beograd 1923, 209, 210. Ovdje je Popović dokazao da je teza I. Ruvarca osporena u istraživanjima L. Tomanovića, njegovom studijom "Ruvarac i Montenegrina." O tome opširnije pogledati u: Tomić J. N., *Iz istorije Crne Gore*, 1901. Tomić, naime, →

Ne htjeti shvatiti niti prihvatiti antropološku supstancu življenja u različitim religijama i kulturama na zajedničkom prostoru, nije znak samo egoizma, već i defektnosti psiho-socijalne srži jednoga kolektiviteta. "Istraga" nema uporišta u ontološkom niti u aksiološkom temelju egzistencije: ne postoji biotička osnova za podjelu ljudi na entitete (ens, entos – lat. koji jest; bitnost). Ljudstvo kao kolektivitet i biće kao pojedinac u suštini su jedinstveni, pored razlika u civilizaciji, religiji, kulturi... Sva tri monoteizma, iz čijih je baza civilizacija i etika bitno oblikovana, jesu u zajedničkoj semitskoj podlozi utemeljene, u tri velike objave Musa, a. s., Isa, a. s. i Muhammeda, a. s., sa fundamentalno identičnim stajalištima; razlike su efemerne, uzrokovane različitim vremenima pojedine Objave.

Njegoševo sveukupno određenje bivstvovanja parametrom pravoslavlja, njegovim vrijednostima, jest acivilizacijski stereotip, anahronizam. Religija jest bitan postulat vrijednosti, na Balkanu posebice, ali je ontološki, teorijski i prak-

drži da, i ako "zapis prema Muslinovu snimku nije vladičin autograf" (...) "da to još ne znači da mu se i sadržina može osporiti." U drugom izdanju navedene studije Popović podvlači da Tomić "veruje u autentičnost zapisa i istinitost istrage kao događaja iz Danilova vremena, samo ga stavlja u godinu 1709. Na Tomićevu mišljenju danas se uglavnom i ostalo." Navodim tekst zapisa vladike Danila koji je objavljen verzalnom crkvenom ćirilicom u "Glasniku društva srpske slovesnosti," 1863., knj. XVII, 315-316 + faksimil zapisa na nepaginiranoj strani. Autograf je kasnije više puta objavljen: u Rešetarovu uvodu u izdanje *Gorskoga vijenca*, Zagreb, 1890, 30; zatim u: Ruvarac I., *Montenegrina*, 1899., 164,165; te u: Stojanović Lj., *Zapisi* II, 193, 19.
"Pišem ja vladika Danilo da se zna kako Turke izagnasmo između nas 1707 godišta. Prvo kada me odkupiše iz Podgorice, skupismo se nekoliko glavara crnogorskijeh u magazi na Stanjeviće i tu mi dadoše vjeru da će Turke izmedju sebe izagnati i da će im udariti na Bijele poklade, a dogovor činjasmo na Nikolj dan pred Božić, ali Crnogorci prevariše, na Turke ne udriše. Kada ja to vidjeh, jopeta se skupismo na Lovćen u žitnicu manastirsku oko Djurdjeva dne, i tu se dogovorismo da im udrimo u Gospodjine poste, no Gospodjin(i) posti dodjoše i prodjoše, a Turci ostadoše zdravo. I jošt se počeše mnozina turčiti, jer ih mićaše paša iz Podgorice. Kad ja vidjeh da Crnogorci ne smiju Turcima uložit, ja to ostavim svojati do nedjelje Svetijeh otacah, a u istu nedjelju čujem ja dje govori narod da oće Turci skandarinski poslati nekoliko ljudih da me ufate zato što sam bunio Crnogorce da svoje Turke pobiju. Kako ja to čujem, pošljem za Vuka Borilovića i četiri brata Martinovića i sve njima kažem kako je i što je i rečem im ako neće Turke pobiti koji su medju njima da ću se ja mać iz Crne Gore. Oni odgovore da ne smiju uložiti. Onda ja uzmem moju sablju i dam je Boriloviću, a onijema četvorici: jednome ćurak, drugome dvije puške srebrne, trećemu šeišanu (Pivjaninovu) vezenu srebrom, četvrtome deset dukata, ali oni po svemu tome mene rekoše da neće nipošto što im ja neću dati moje ljude da počnu, e se bojahu i oni da jedan drugoga ne izdaju. Onda ja dozovem Vučka Njeguša, Stanišu Velestovca i Marka Dupiljanina i rečem njima da oni podju s njima i da oni prvi počnu biti Turke. I tako podjoše na Božić predje zore i pobiše Turke cetinjske i ćekličke koji ne kćeše doć da se pokrste kod mene. I tu se moj momak Staniša Velestovac rani. Ali fala Bogorodici ne bi mu ništa nego ga ona sačuva. A bješe ga ubila puška posred prsih i nož posjeka po obije ruke. I budi slava na vijek Bogu koji nas čuva od pasje vjere. Amin."
Ovom autografu je radi znanstvene relevantnosti moje studije bitno dodati dvije monografije akademika Vojislava P. Nikčevića u kojima se nastoji osporiti povijesna utemeljenost "istrage poturica." Prva monografija: Istraga poturica u *Njegoševu Gorskom vijencu*, Cetinje 1990. Druga monografija: *Istraga poturica – mit i stvarnost*. Podgorica 2001. Prije navedenih monografija Nikčević je objavio studiju "Istrage poturica nije ni bilo." U časopisu "Ovdje", 189, Titograd 1985., 8-10.

tički necivilizacijski njome, kao fenomenom sui generis, svijet i biće definirati, religijom ukupnu svijest supstituirati. Riječ je ne samo o Njegoševu pokušaju koji je oponentan humanističkoj suštini svakom od tri teološka sistema: svaki od njih u ideju o jedinstvenom Bogu ugradio je učenje o jednakosti i jedinstvu bića, ljudskog roda. Budući da definirajući kriterij svjetonazora, civilizacije i njihovih vrijednosti ne može biti ekskluzivno religijski, samo religijom kodiran, Njegoševa koncepcija anateme muslimanstva je bez teorijsko-aksiološki validne baze. Ona jest zasnovana na pokušaju ostvarenja univerzalnih vrijednosti, ali u zbilji, tj. u književnoj transformaciji ne uspijeva prerasti plemenski religijski egoizam i unitarizam.

"Istraga" je pokrenuta strahom pravoslavnih od socijalne grupe drugačijeg svjetonazora. Potom ostvarena agresijom, koja je u povijesti uvijek kao barbarski čin označavana. Suprotno Njegoševu ekskluzivizmu, prošlost i savremenost ogledalo su imanentne egzistencije različitih civilizacija, religija, etnija... Plemenska svijest, kolonijalno iskustvo, ili vlastoljublje, Njegoša su ograničili da bivstvovanje ne prihvati u dvije komplementarne supstance istog i različitog, njihova harmoniziranja kao suštine egzistencije.

Idejno-ideološka baza spjeva počiva na mitu nastalom vojnim porazom pravoslavnih od Osmanlija na Kosovu (1389.) Motivacija "istrage" počiva na osveti hrišćana nad crnogorskim muslimanima zbog renegatstva, prelaženja u religiju osvajača. U pokušaju etičkog pravdanja "istrage," Njegoš konstituira pravoslavlje jedinom vrijednošću, pripisujući muslimanstvu bezvjerje. Takvim stereotipom Njegoš isključuje činjenicu da je po Kur'anu Muhammed, a. s., najavljen u Svetom pismu (2, 129), te da je u dva proročka teksta Objava Muhammeda, a. s., dovedena u svezu sa Evanđeljem (61,6; 7,157). Aksiološki ekskluzivitet pravoslavlja Njegoševe interpretacije rezultira bumerangom: razaranjem srži poimanja religioznosti. Ovaj teorijsko-teološki postulat valja dopuniti praksisom: prevjeravanje, realizirano uglavnom na bazi socijalnih ustupaka osvajača spram osvojenih, prakticirano je kako pri hrišćanizaciji tako i islamizaciji, i ovi su ustupci ili privilegije najčešće presudni socijalni faktor renegatstva. To dokazuju brojni povijesni fakti.[4] Njegoš u *Gorskom vijencu* slijedi socijalno-povijesnu praksu prevjeravanja, što ga dakako ne lišava osobne odgovornosti, mada pokušava čin "istrage" na već ovdje komentiranoj koncepciji pravoslavlja kao jedine istinske religije, jedinog mogućeg samoostvarenja čovjeka, fundirati. Sve što je van navedene koncepcije, prema Njegošu je nedostojno ljudskog osmišljenja. Nije ovdje riječ samo o pjesnikovoj želji i iluziji. Riječ je o uniženju srži svake religije i religioznosti: u negaciji Božanstva – hristoljublja u čovjekoljublju! Takva kon-

4 Postoje brojni povijesni podaci o islamizaciji i kristijanizaciji balkanskih Slavena kroz socijalno-ekonomske i političke privilegija osvajača i vlastodržaca. Osim toga, zabilježeni su i podaci o nasilnom kristijaniziranju južnoslavenskih plamena koje je provodila bizantijska vlast. Proučavajući Njegoševo djelo, ove podatke koristi spomenuti književni povjesničar V. P. Nikčević, služeći se francuskim savremenim vrelima. Opširnije u: Nikčević P. V.,: *Njegoš i gnoza. Gorski vijenac* i *Luča mikrokozma*. Cetinje 1993.

cepcija zapravo je uvreda za krst, za suštinu religioznosti. Osim toga, navedena Njegoševa koncepcija također je divergentna dogovoru koji je po osmanlijskom osvajanju Konstantinopola (1453.) ostvaren između sultana Mehmeda II Fatiha i posljednje bizantijsko-hrišćanske dinastije Paleologa, prema kojem je sultan primio, u svjetovnoj i u vjerskoj oblasti, carske i crkvene prerogative, atribute i ovlašćenja vizantijske, vojnički poražene države. Iz takvog će dogovora kroz kasniju uspostavu socijalno-političkog sistema "millet-sultana" srpska pravoslavna crkva biti uzdignuta na rang patrijaršije.[5] Navedeni je dogovor između sultana i Paleologa, te kasnija inauguracija autokefalnosti srpskog pravoslavlja posljedica islamskog učenja o uvažavanju islamu prethodećih religija i islamskog prihvaćanja brojnih starozavjetnih i novozavjetnih sadržaja. Njegošu je poznata tolerancija islama: pogledati drugi dio ove studije, komentar poziva Mustaj-kadije na suživot u slozi, zajedništvu.

Njegoš u ime slobode i oslobođenja pravoslavlja od turskog osvajača realizira ideju istrage poturica: ova ideja, eksplicirana u prvom dijelu spjeva, završava, međutim, nasilnim prevjeravanjem, okrutnim zatiranjem ljudi, njihovih bogomolja. U nakani detroniziranja muslimanstva Njegoš pokreće sav plemenski mehanizam svjetovne i duhovne vlasti, usmjerivši ga na egzekuciju nad "domaćim Turcima." Da bi ideji priskrbio socijalno-plemenski dignitet, prethodno ju je "oškropio" zavjetom Kosova, do danas u nacionalnoj srpsko-crnogorskoj tradiciji najsnažnijim motivom osvete, ratništva uopće. Njegoševa hipoteza (koju cijelim spjevom razvija) o neminovnosti oružanog razračuna hrišćanstva sa islamom motivirana je višestoljetnom kolonijalnom zbiljom, ali ne i na bitnim, povijesti imanentnim zakonomjernostima: ratovi su najčešće posljedica ekonomskih interesa i dominacije jedne nad drugom zajednicom. Više je, naime, povijesnih dokaza o kontinuiranim ratovima izmedju pripadnika iste religije nego medjureligijskih obračuna. Tako su napr. Azijati, osvajači Balkana, prodrli kao bizantijski pomagači u gušenju međujužnoslavenskih građanskih ratova. Pri tome je zanimljivo da je dostojanstvenik Bizanta Luka Notaris pred osmanski pad Konstantinopola izjavio da više voli usred grada gledati turski turban nego latinsku mitru. Deceniju kasnije su južnoslavenski bogumili, pravoslavni i katolici (ovi posljednji u najmanjem broju) prihvatili islam sa turskim osvajačem, u namjeri da i dalje Bosnom vladaju. Osim egzistencijalne ugroženosti bogumilstva, na islamizaciju su bitno utjecali ekonomsko-civilizacijski progresivitet osvajača i socijalne privilegije ponuđene islamiziranim južnim Slavenima.

Historijski i empirijski je neutemeljena Njegoševa premisa (iz koje izvodi anatemu muslimanstva) o socijalno-religijskoj samodovoljnosti entiteta. Mada je takva premisa bila srpsko-crnogorskom zbiljom turskoga kolonijalizma uvje-

5 O autokefalnosti srpske pravoslavne crkve u vrijeme osmanskog kolonijalizma od brojne literature izdvajam: Mirković Mirko; *Pravni položaj i karakter srpske crkve pod turskom vlašću 1459 - 1766.* Beograd 1965.; Nilević Boris, *Srpska pravoslavna crkva u Bosni i Hercegovini do obnove Pećke patrijaršije*, Sarajevo 1990.

tovana, ne znači da je tim manje socijalno ekskluzivna, jer ne počiva na postulatima civilizacije. Civilizacija je kontinuirani proces socijalizacije i akulturacije kroz ljudsko stvaralaštvo. Mada su joj svojstveni konflikti, sudari. Civilizacija eo ipso ujedinjuje kolektivitete na najširoj osnovi kulture i tradicijom naslijeđenih razlika. Otud je historija civilizacija u temelju historija premošćavanja razlika i jazova, tradicijom različitih entiteta, dakako ne njihovim ukidanjem već oblikovanjem transetničkih, univerzalnih vrijednosti. U Njegoša su ove potencijalne vrijednosti (eksplicirane uglavnom u prologu i u monolog-dijalozima vladike Danila i iguman Stefana) u suštini plemenskim steoretipima supstituirane.

U promišljanju ljudskog čina neminovno je vrednovati njegovu humanu dimenziju. Ljudski čin osmisliti znači humanumu ga podesiti. Otud herojsko djelo pretpostavlja višu ljudskost, čovjekoljublje van granica etničkog kolektiviteta. Njegošev spjev u suštini, međutim, producira mržnju prema muslimanstvu. U takvoj je dehumanoj funkciji njegov korijen i ethos. Mržnju pravoslavnih prema islamiziranim mogućno je poimati strahom pred islamizacijom Crne Gore. Ova je potencijalnost Njegošem ne samo hiperbolisana već su u nju utkane kozmogonijsko-aksiološke dimenzije odiozuma muslimanstvom: Up. stih "Zaudara zemlja Muhamedom!" Potencijalnost i zbilja jesu, međutim, dvije kategorije nespojive za situiranje objektivne istine. Iz njihova se odnosa ne može graditi općevaljani etički sud, niti validna istina. Spjevu, sasvim očito, nedostaje vrlo bitna ontološko-aksiološka karika u njegovoj pretenziji cjelovite istine, objektiviteta u poimanju i tretmanu svijeta i života. "Istragom," fizičkim uništenjem najsmislenije vrijednosti – ljudskoga života – jesu potencijalni etički atributi spjeva derogirani, detronirani, pa ih je gotovo deplasirano promišljati. Dakako da ovom markacijom ne sporim temeljno crnogorsko pravo na dekolonizaciju, svoju vlast i slobodu, koji su ugrađeni u idejni fundament spjeva. Problem recepcije *Gorskog vijenca* do danas je u činjenici da su dvije bitno različite socijalno-političke i ideološke pojave i posljedice turskoga kolonijalizma – osvajače Osmanlije i muslimane južnoslavenske – njegošolozi povijesno-zbiljski, filozofijski, aksiološki i etički poistovjećivali. Mudroslovlja o slobodarstvu i čojstvu u spjevu završavaju u krvavo iskaljenoj mržnji i zločinu. Kosovskim "zavjetom" ideologizirani brojni njegošolozi, u materijalnoj zavisnosti od vlastodržaca, nisu razdvajali Turke Osmanlije od muslimana južnoslavenskih. Usljed toga se krstjanski odiozum prema turstvu i Turskoj kao kolonizatoru automatski i zakonom spojenih posuda od kosovskog poraza srpskoga do danas transmutirao na generacije muslimana i Bošnjaka. Pothranjivao sa svakom socijalno-političkom krizom na Balkanu magmu hrišćansko-krstjanske antimuslimanske omraze.

Etički je ishod *Gorskoga vijenca* mogućno vrednovati parafrazom pjesnika i slikara Dragoslava Antića da je svaka sloboda rat na početku, sramota na kraju.[6]

6 Navedena parafraza o slobodi na početku i sramoti na kraju svakog rata preuzeta je od Dragoslava Antića, izuzetne poetske pojave u južnoslavenskom kulturnom prostoru, iz njegove "Antologije" objavljene u Novom Sadu 1992.

U srpsko-crnogorskoj recepciji takav je međutim ishod razumijevan kao etički ideal. U takvom diskursu je u posljednjih stotinu i pedeset godina *Vijenac* recipiran i promoviran. U evropskom kulturno-književnom prostoru "znanstveno" etabliran. Izokrenuta suština spjeva o uništenju ili prevjeravanju crnogorskih muslimana (u formi antiturskog oslobođenja) u posljednjih je stotinu pedeset godina prononsirana, nekritički poimana u svjetskom kulturnom prostoru kroz brojne prijevode spjeva, bez preispitivanja njegove dubiozno upitne estetske, i duboke amoralne dimenzije. Nekritička recepcija spjeva, nastala u decenijama kršćansko-evropskog oduševljenja protuturskim srbijanskim ustancima, kao znak solidariteta, do danas traje u povijesti o južnoslavenskoj književnosti. Njenim slijedom i slijedom antiturske krstjanske transmisije *Gorski vijenac* i danas recipira "najteža i odgovorom najobaveznija pitanja, ona koja se tiču smisla istorije, svrhe egzistencije i razloga sudbine srpskog naroda (...) Ne samo u godini svog nastanka (1847), nego i u naše vreme, i u ovim suludim danima jugoslavenskog rata, videlo se koliko je Vladičino delo aktuelno i anticipovano, okrenuto večnosti srpske sadašnjice, kako izgleda, svake buduće sadašnjice."[7]

Na kraju prvog dijela studije nekoliko riječi o znanstvenoj metodološkoj podlozi. Književni tekst povijesne tematike najuputnije je recepirati i promišljati kao socijalno-historijsku činjenicu.[8] Povijesnost je bitna podloga pozitivističke metodologije i poimanja teksta kroz recepciju čitatelja. Književni tekst, naime, opstoji da bi udovoljio izvjesnim očekivanjima publikuma i autora. Očekivanja su konkretna i imaju historijsko-tradicijska uporišta. Otud je i priroda teksta bitno od recipijenta ovisna.[9] Riječ je o modernoj metodologiji proučavanja teksta, koja je nakon pozitivizma i biografizma preko književnog teksta dospjela receptoru.

7 Njegoševo ukupno djelo postalo je "beočugom", markacijom, duhovno-kulturnim demijurgom nacionalno srpskoga i nacionalno crnogorskoga duhovnoga bića. Jednako međusobno osporavano, srbizirano i crnogorizirano, Njegoš je u srpski i u crnogorski nacionalni mitos prerastao nakon književnih hvalospjeva Isidore Sekulić, Ive Andrića, Pere Slijepčevića i mnogih drugih. Njegošev je mitos nekritički kontinuiran i u postratno doba od 1995. u zvaničnoj srpskoj (i crnogorskoj!) kulturi i u književnoj kritici. Mitos je rastao recipročno prijevodima *Gorskoga vijenca* na strane jezike. Mitologizaciji Njegoša doprinio je i Vuk Krnjević u studijama objavljenim u centralnom srbijanskom časopisu "Književnost" 1995-1998. U mojoj studiji "Uvek aktuelni Njegoš" naveden je iz teksta "Njegoš i Desanka," autora M. Srećkovića. U: časopisu "Književnost" 11-12, 1995, 1448, Beograd 1995.

8 O neophodnosti primjene historijske metode u vrednovanju književnih pojava nastalih u prošlosti i o njihovoj recepciji shodno pojedinačnom povijesno-kulturnom iskustvu opširnije u: Jaus Hans Robert, *Istorija književnosti kao izazov nauci o* književnosti, U knjizi: H. R: Jaus, *Estetika recepcije*, Prev. D. Gojković, Beograd 1978.; Ingarden Roman, *O saznavanju književnog umetničkog dela*, Prev. B. Živojinović, Beograd 1971.; Konstantinović Zoran, *Fenomenološki pristup književnom delu*. Beograd 1969.

9 O estetsko-filozofskom i etičko-psihološkom fenomenu recepcije kao duhovnog naslijeđa pojedinca napisana je brojna teorijsko-poetička literatura. Osim navedenih izvora, pogledati o recepciji književnosti u: Milosavljević P., *Metodologija proučavanja književnosti*, Novi Sad 1985.; (Literatura navedena na 393-404); Scherer W., *Poetik: mit einer Einleitung und Materialen zur Retepzionsanalyse*,Tübingen 1977.

Ova metodologija podrazumijeva komunikacijski dijagram: pošiljalac, poruka, primalac, sa naglaskom na posljednjem elementu u ovoj studiji. Riječ je o metodologiji proučavanja uzajamno zavisnih, u cjelinu integriranih dimenzija pisca, jezika i čitatelja, ujedinjenih pozitivizama, antipozitivizama i recepcionizama, primijenjenih uglavnom u narednom dijelu studije.[10]

II

Njegošev jezik i stil, posebice u *Gorskom vijencu*, u središtu su lingvističkog proučavanja više desetljeća.[11] U njima su, međutim balkanski turcizmi marginalno interpretirani, uglavnom na nivou registracije ili površne deskripcije.[12] Stilematska funkcija balkanskih turcizama *Gorskoga vijenca* nije također bila predmetom sistematskih proučavanja, posebice u muslimansko-bošnjačkoj recepciji.[13] Turcizme u *Gorskom vijencu* Njegoš koristi u pojmovima iz religije, socijalnih odnosa, administracije, vojništva i tradicije u općem smislu. U ovom članku nije mogućno analizirati funkciju i recepciju svih Njegoševih turcizama, niti je ovdje neophodno interpretirati i recipirati odavno urasle i srasle turcizme u sva četiri južnoslavenska standarda. Za velik njihov dio ni danas ne postoje adekvatne leksičko-pojmovne zamjene. U komparaciji sa drugim specifičnim leksemima (npr. sa gotovo 1500 ekscerpiranih Njegoševih slavenizama, porijekla u srpskoslavenskom, ruskoslavenskom, ruskom i slavenosrpskom) zastupljenost

10 Navedena metodologija znanosti o književnosti temeljena je na sljedećim izvorima: Milosavljević P., *Metodologija Proučavanja književnosti*, Novi Sad 1985.; Petrović S., *Priroda kritike*, Zagreb 1972.; Ričards I. A., *Načela nove kritike*, Preveli N. Koljević i D. Puvačić, Sarajevo 1964.

11 O Njegoševu jeziku i stilu objavljeno je više monografija, među kojima su znanstveno najrelevantnije autora M. Rešetara., N. Banaševića, M. Stevanovića i D. Vujovića. Njegoševi slavenizmi leksički i fonetsko-morfološki su obrađeni u monografiji S. Stijovića, *Slavenizmi u Njegoševim pesničkim delima*, Novi Sad 1992. (Popis lingvističke literature o Njegoševu jeziku naveden je na str. 239-253.)

12 Stijović S., *Slavenizmi u Njegoševim pesničkim delima*, Ibid: 241,247, 250, 251. Uporedi, također, studiju Vojislava Nikčevića: "Turcizmi u crnogorskom jeziku kao kulturološki i civilizacijski izraz" (na primjeru Njegoševa jezika): U: "Jezikoslovne studije". Cetinje 2004., 183-204. Stijović S., *Slavenizmi u Njegoševim pesničkim delima*, Ibid: 241, 247, 250, 251. "Uporedi također, studiju Vojsilava Nikčevića: Turcizmi u crnogorskom jeziku kao kulturološki i civilizacijski izraz" (na primjeru Njegoševa jezika): U: "Jezikoslovne studije", Cetinje 2004., 183-204.

13 Recepcija *Gorskoga vijenca* u južnoslavensko-muslimanskom i bošnjačkom čitateljstvu marginalno je obrađena u monografiji Rizvić M., *Kroz Gorski vijenac. Interpretacija i tekstualna komparativna studija o strukturi*, Sarajevo 1985. (Posebice na str. 13-35; 431-436). Za komunističko doba, jugoslavensko, karakteristična je anacionalna recepcija i promišljanje spjeva, sa podrazumijevajućim etičko-duhovnim mazohizmom bošnjačko-muslimanskog recepijenta. U ovom je kontekstu karakteristično "posipanje pepelom po glavi" profesora Filozofskog fakulteta u Sarajevu, u prvim postpartizanskim godinama: "da se nacionalno oslobođenje ne može izvršiti bez nacionalnog jedinstva, a nacionalno jedinstvo ne može se ostvariti dok se ne istrijebi guba iz torine." U: Nazečić S.,: Petar P. Njegoš. Gorski vijenac, Sarajevo 1947., 15. →

turcizama je simbolična.[14] Primjenjujući kriterij izbora i popisa "turcizama" (u lingvistici uobičajeni, ali neadekvatni termin za orijentalizme, lekseme iz arapskog, persijskog i turskog), koji do danas nisu urasli u južnoslavenske standarde, sabrao sam ukupno 68 orijentalizama, od kojih je 29 arabizama, 24 turcizma i 15 persijizama. I ova skromna količina u spjevu je međutim vrlo snažne emotivno-stilske funkcije: bitno djeluje na psihološku motivaciju Njegoševa epskog svijeta, posebice na idejno-ideološku podlogu djela, pa je njihova recepcija uporediva soli neophodnoj jelu.

Stilematska funkcija i unutarnje (psihološko-emocionalno) svojstvo Njegoševih turcizama bitno su uvjetovani njihovim preuzimanjem i pretakanjem u književni izričaj iz živog usmenog govora pravoslavnih Crnogoraca. Ovu hipotezu iskrivljenih turcizama argumentiram činjenicom da je u spjevu od 68 turcizama iskrivljenih 21. U unošenju iskrivljenih turcizama, u njihovoj ruralnoj leksičkoj formi, otkrivamo idejno-motivacijsku tendencu unižavanja etosa i dostojanstva islama, muslimanstva u općem smislu. U takvoj je, zapravo, stilematskoj funkciji i značenju suština turcizama u spjevu: Turke i njihove konfesionalno-ideološke sljedbenike muslimane crnogorske biranim, ruralno iskrivljenim turcizmima difamirati, uniziti. Iz tih osnova psihološki i etički od pravoslavnih prezreti, kroz turcizme mržnju pravoslavnih Crnogoraca spram muslimanstva producirati!

Nije većina unesenih turcizama toliko ohrdana da ih prosječni čitatelj i danas ne bi mogao razumjeti. Riječ je, naime, o Njegoševom preuzimanju turcizama iz govorne crnogorsko-pravoslavne tradicije. Karakteristične po leksički uobičajenom južnoslavenskom umekšavanju arapskih, turskih i persijskih zvučnih fonema (tipa ćitap < kitab, damaskinja < dimiskinja). Zatim po ispuštanju foneme H (tipa ar < izmećar < hizmećar) koje je karakteristično za pravoslavne Slavene uopće. Ili unošenje foneme H gdje joj po etimologiji nije mjesto (tipa hat < at, halat < alat, Hajka < Ajka). Da li je Njegoš poznavao balkanske turcizme u izvornom obliku? Ili u obliku u kojem su oni stoljećima korišteni kod južnoslavenskih muslimana, posebice Bošnjaka? Koji su se u govornoj (i pisanoj) praksi rjeđe nego hrišćani udaljavali od leksičke arapsko-islamske izvornosti. Sudeći po Njegoševom kirurški preciznom odabiru i ugrađivanju ovih leksema u svoje živo književno tkivo, pretpostaviti je (shodno ovdje već komentiranoj stilematski tendencioznoj funkciji) Njegoševo filološko znanje turcizama. Njegoš turcizme, naime, apotekarski izabire i majstorski uiđuje u strukturu spjeva, da, volens-nolens, akumuliraju i isijavaju prijezir i strastvenu mržnju spram Turaka kao kolonizatora i spram ideologije, svjetonazora i religije islama. Sasvim promišljeno, ni naivno niti romantičarski, Njegoš u svoj izričaj udijeva turcizme ubojite spram muslimanstva, stilematski usredsređene navedenoj idejno-ideološkoj difamaciji turstva i muslimanstva.

Kakvu stilematsku funciju imaju turcizmi *Gorskoga vijenca*, dokazat ću njihovom mogućom recepcijom kod južnoslavenskih muslimana i Bošnjaka. Re-

14 Stijović S., *Slavenizmi u Njegoševim pesničkim delima*, Ibid 102.

cepciji prethodi bitna naznaka: njome ne sporim ontološki i aksiološki nesporivo pravo crnogorsko-srpskog naciona (u istom kontekstu svakog drugog) da se izbori za slobodu i dostojanstven život borbom protiv svakog, u ovom slučaju turskog kolonijalizma. Ovo je nepovredivo pravo u spjevu, međutim, izokrenuto: umjesto da se bore protiv turskog okupatora, Crnogorci kidišu na svoju konfesionalno-etničku manjinu, pa je potencijalni univerzalni slobodarski etos (kakav su mu njegošolozi u ekskluzivnoj formi nastojali priskrbiti) izvitoperen u nasilje. U spjevu je riječ o organiziranom uništenju crnogorskih muslimana, izvedenom pod izlikom straha od islamizacije. Riječ je o klasičnoj podvali: na prepad izvršeno umorstvo je u nizu interpretacija brojnih njegošologa supstituirano univerzalnim etičkim mjerilima.

Već od prvih stihova dinamizirana je emotivno-psihološka tenzija spjeva anatemom turstva i muslimanstva. U takvoj anatemi turcizmi su stilematski demiurg, posebice u simbolici islama – "vraga su sedam binjišah". (turc. širok ogrtač od crvene čohe). Erupcija etički opravdane anateme na Turke, osvajače brojnih zemalja, u solilokviju vladike Danila slijeva se, međutim, u etički neosnovanu osudu muslimanske religije i svjetonazora, svih njenih sljedbenika, da bi potom simbolika se ulila smjeranom delikatnom motivu spjeva – u atak na "Turke domaće – izrode":

Pa im počne demonski mesija
lažne vjere pružat poslastice.
Bog vas kleo prokleti izrodi.
Što će turska vjera među nama. (stihovi: 71-75)[15]

Ovu osudu Njegoš je kasnije u spjevu razvio. Kroz motivacijsku, idejnu i ideološku, filozofsku, etičku strukturu spjeva razradio. Sa manje ili više strasti, gnjeva i prijezira izažeo. U navedenom je stihovlju sažeto da je Muhamed "demonski mesija", koji je lažnu vjeru širio. Shodno tomu da ta vjera nema mjesta u ljudskom društvu, s tim ishodišno da su svi muslimani "izrodi". Takva ideja u daljem razvijanju sižea spjeva rezultira ontološki i aksiološki neutemeljenu tezu da inovjerne valja prevjeriti ili uništiti! Očito je da su Turci, islam i južnoslavenski muslimani u Njegoša, i u hrišćanskog poluobrazovana recipijenta neodvojivo trojstvo. Ovo "trojstvo" su brojni njegošolozi nastojali razdvojiti spajanjem aksioloških i povijesno-etičkih postulata u spjevu. Iz takvog pokušaja jedinjenja njegošolozi su motivu "istrage," nastojali priskrbiti univerzalnu slobodarsku idejnost. Da pritom nisu imali validnu argumentaciju, dokazuju brojni stihovi spjeva. Motiv spjeva pokrenut je pozivom na osvetu kosovskog poraza. Odmazdom nad crnogorskim muslimanima, ne pozivom na borbu protiv turskog kolonijalizma:

15 Stihovi u mom radu navedeni su prema bibliofilskom izdanju: Petar Petrović Njegoš: *Gorski vijenac*, CANU, Pobjeda, Obod, Veljko Vlahović. Titograd, Beograd 1985. (1983) Tiraž 499 numerisanih primjeraka. (Riječ je o izdanju Njegoševa autografa preuzetog iz Nacionalne biblioteke u Austriji i izdanju *Gorskog vijenca* u savremenoj transliteriranoj ćirilici. Cijena pojedinog primjerka ovoga bibliofilskog izdanja bila je 500 DM).

Da čistimo zemlju od nekrsti. (stih 95)
Nekršću se gore usmrdješe
Ujedno su ovce i kurjaci
združio se Turčin s Crnogorcem
odža riče na ravnom Cetinju!
Smrad ufati lafa u kljusama.
Zatrije se ime crnogorsko
Ne ostade krsta do tri prsta. (284-291)

Bez turcizama pravoslavni odijum spram muslimanstva ne bi bio tako difamirajući. Ima li u južnoslavenskoj književnosti slavljenijeg, u evropskoj prevođenijeg teksta, sa rigidnijom odbojnošću spram nesvoje, drugačije religije? Drugačijeg svjetonazora? Ovu "estetiku užasa" moguće je pojmiti kao najniži stupanj atavizma. Atavizam koji je ljudskom biću rijetko kad svojstven. Iz podsvjesne je dubine književne svijesti provalila magma eruptivne odvratnosti turstvom i muslimanstvom, kao sukrvica iz provaljenog čira. Gotovo je neshvatljivo da su njegošolozi pred ovom "estetikom užasa" nijemi, bez riječi ostajali. Njegošolozi ili nisu htjeli ili se nisu usuđivali ovu rugobu komentirati! Komentar bi, naime, doveo Njegošev genije u pitanje! Od monumenta (mitosa) Njegoševa jedan kamenčić odbiti, bilo bi isto kao i prstom u otvoreno oko zažditi. Patološki opterećena turstvom i muslimanstvom, južnoslavenska je književna znanost pored ovog paroksizma zatvorenih očiju prohodila. Smisao citiranog odiozuma jest u demoniziranju, potom isključivanju muslimanstva iz tokova civilizacije. Na toj osnovi oblikovanja izlike su za predstojeću odmazdu.

Sav je *Gorski vijenac* sazdan kroz sudar krsta i polumjeseca. Od naprijed citirana i komentirana solilokvija vladike Danila, preko simbolike okupljanja crnogorskih plemena koji su okruženi krstovima, sve do završnog čina "istrage" u znaku Badnjaka i pravoslavnoga Božića. Sve emocije, strasti i grozote spjeva iskre iz bezdane mržnje pravoslavnih prema muslimanima. Riječ je o produciranju omraze, koju diktiraju i doziraju pravoslavni, psihološki motivirani plemenskim (!) pravom prvenstva na zemlju, a koje, prema plemenskoj (!) etici, proizlazi iz hrišćanizacije, vremenski ranije od islamizacije. Pri tome Njegoš nastoji, aksiološki neutemeljeno, principe slobodarstva i moraliteteta, krst sa slobodom i ljudskošću poistovijetiti. Usredsređeno produciranje omraze cijelim spjevom ovdje nije potrebno komentirati. Njenu patološku dubinu, mikro u makro dimenziji, koja je kroz (pod)svijest pisca, cjelinu svijeta ispunila, svjedoči stih "zaudara zemlja Muhamedom". Slijedi poruka: "trijebimo gubu iz torine", sa izborom detonirajućeg arabizma "guba", značenja opake kožne bolesti, stilematske funkcije okuženosti, namjere izazivanja odvratnosti. Iz zgromilanog prijezira pravoslavnih, pokuljat će diluvijalni atavizam odmazde na crnogorske muslimane.

O čojstvu i junaštvu crnogorskom kroz viteške borbe sa Turcima (zapravo, u zbilji, uglavnom protiv islamiziranih Crnogoraca) objavljene su brojne monografije kojima se Crnogorci s punim etičkim pravom ponose. Suština viteštva izrasta

na borbi protivnika u jednakim uvjetima i jednakim početnim pozicijama u borbi. Sa posljedicom trijumfa umnijeg**,** spretnijeg, jačeg. Takvo je, međutim, crnogorsko epsko viteštvo u *Gorskom vijencu* izokrenuto. Motivacijsko-idejna struktura spjeva bazirana je, naime, na smišljenoj, u tajnosti pripremanoj odmazdi na brojčano neuporedivo slabijem protivniku. U nekim su scenama junaštvo i viteštvo promišljani kao primarna vrijednost života, kao humanizam i čovjekoljublje, npr. u stihovima 613-620. Ova potencijalna čestitost rezultira osvetom, usljed čega polučuje prijezir. Aršin viteštva ne zavređuju, također, brojni monološko-dijaloški traktati nivoa fraziranja u spjevu. Kao ni međucrnogorski pravoslavno-muslimanski disputi samohvalisanja, verbalnog unižavanja. Jezgro realizacije spjeva etički je truhlo, jer spjev završava nasilnim "obraćanjem" ili uništavanjem ljudi. Čin "istrage" izveden je na neetičkoj osnovi ekskluzivnog priznanja dostojanstva pravoslavnim, "pravovjernim." Riječ je o još jednom stereotipu koji poništavanjem drugačije religioznosti i svjetonazora sam sebi amputira potencijalnu univerzalnu vrijednost. Mada se na njih poziva (traktatima o tirjanstvu, viteštvu i časti) završava u kalu odmazde i surova tirjanstva.

Turcizmi su koncentrirani u epizodi pokušaja međucrnogorskog pomirenja. Ova je epizoda, međutim ostvarena kroz plemensko nadmudrivanje, sračunato na "obraćanju", tj. pravoslaviziranju muslimana. Sa posljedicom uniženja časti muslimana. I otvorenom prijetnjom pravoslavnih. (Pogledati stihove 834-848). Muslimanska strana ne producira mržnju; ona je u nastupu pomirljiva. Muslimani su za zajedničko življenje. Rukovođeni su postulatima islama o uvažavanju i priznavanju kitabija, hrišćana, kršćana i Židova kao naroda "Knjige", koje su prethodile kur'anskoj Objavi. Muslimani odlučno brane dostojanstvo islama, zalažu se za dosadašnji "bratski" suživot, za koegzistenciju religija, tradicija, posebice u stihu 1020. Sve to pravoslavni odlučno odbacuju. (Stihovi 964-973)

Romantičarsko-hrišćanski opis Dženneta i Stambola samo je na prvi pogled oduševljenje kulturom islama: u biti je riječ o kamufliranom uniženju vjerskog dostojanstva muslimana. Scene hedonizma rajsko-džennetskog nespojive su kur'anskom duhovno-saznajnom zanosu po ovozemaljskoj smrti. U epizodi pokušaja međucrnogorske pomirbe Njegoš dokazuje znanje kur'anske Objave, ali znanje nije u funkciji shvaćanja i prihvaćanja različitosti, već opskurnog unižavanja dostojanstva Objave. Karakterističan je u tom smislu stih "pod Bečom je Burak posrnuo" (stih 1149) simbolike likovanja usljed turskog vojnog poraza 1699. godine. Burak je, naime, krilati konj iz Dženneta na kojem je Muhammed, a. s., u mubarak (svetoj) noći dospio na nebesa i primio poruke Allaha, dž. š. Potom ih ljudima objavio, a sa kojima su, Allahom priznati islam i islamu prethodeće Objave. Njegošev je spisateljsko-idejni čin transparentno jasan: ne priznati dostojanstvo islamu, njegov svjetonazor i svetost, i u takvoj nakani uznastojati opravdati čin "istrage." Njegoševa ekskomunikacija islama i islamiziranih Crnogoraca nema ne samo religijsko već ni pravno utemeljenje. Religijski je koncept islama zvanično-pravno priznat posljednjim vizantijskim dinastom Paleologom (koji je objedinjavao svjetovnu i crkvenu vlast) na prostorima osvojenim od Osmanlija,

sa osmanskim pravom uspostavljanja vlasti, uz obavezu osvajača na osiguranje autonomije hrišćanstvu i kršćanstvu. Iz ovog je osnova turski sultan inkorporirao vlast bizantijskih careva. Uslijedio je potom vazalni odnos balkanskih država, sa učešćem njihovih feudalaca u tursko-osmanskim ratovima. Ovu povijesnu činjenicu, kao i osudu filetizma – klerističke funkcije pravoslavlja (na Svepravoslavnom saboru 1923.) brojni njegošolozi, opterećeni turskim kolonijalizmom i srpskim mitologemom, u pravilu ne navode u svojim analizama *Gorskoga vijenca*. Rijedak je u tom smislu pokušaj Vojislava P. Nikčevića, koji motivaciju spjeva pokušava utemeljiti na univerzalnoj gnozi. Ni Nikčević, međutim, ne uspijeva "istragu" u aksiološki univerzalnim postulatima etički utemeljiti: plemenskoj partikularnoj etici pravoslavnih Crnogoraca nastoji udjenuti univerzalnu vrijednost kroz Njegoševu gnozu hrišćanskog nepriznavanja islama kao (svjetske) religije.[16]

Propali pokušaj pomirbe između vjerom podijeljenih Crnogoraca još je jedno poniženje muslimanstva. Posebice u poređenju "odže" sa sovom, simbolom gluposti, stihovi 940-945. Izravnim vrijeđanjem vjerovjesnika, resulullah Muhammeda, a. s. ("s Muhamedom i glupost u glavu;" stih 1012; "niko krupno ka Turčin ne laže," stih 1124), oholim odbijanjem Vuka Mandušića pretkršćanskog rituala šišanog kumstva, ponuđenog od Arslan-age Muhedinovića. U epizodi pokušaja pomirbe, kao i u epu u cjelini, svi su turcizmi koncentrirani da se pravoslavlje ostrasti antimuslimanstvom. Da mržnja bude armaturom odiozumu, iz koje će odmazda uslijediti.

Da li je mogućno ekonomsko-socijalnim razlozima "istragu" pravdati ? (Stihovi 848-854). Riječ je o Njegoševu i o njegošološkom pokušaju poistovjećenja nepoistovjetivih postulata esencije i egzistencije. U ovom pokušaju riječ je o relativizaciji nepromjenljivih etičkih zakona bivstvovanja, urušavanju temelja humanuma, pretpostavljanja života ljudskoga plemensko-etičkom aršinu, kojem je pravoslavlje podređeno. U takvoj funkciji javljaju se u spjevu brojni stereotipi među kojima vrhuni plemensko samouzvisivanje unižavanjem drugačijeg. Artikulirano je u spjevu karikiranjem mjesta i uloge žene (kao stvari) u muslimanskom braku i porodici. U istom je kontekstu stereotip potcjenjivanja "ženske ćudi – čudesne rabote," kojeg brojni mitonjegošolozi nisu poimali kao neprikosnoveno pravo žene na ljubav i na vlastiti izbor bračnoga druga. (Stihovi 480-499). U kontekstu je ovog stereotipa i epizoda surovog prepada "junaka" crnogorskih na svatove djevojke hrišćanke i momka muslimana, pri čemu nevjestu i mladoženju ubiju, kasno se potom kajući za razbojništvo. U kontekstu ukupne idejne podloge podmetanja, zamjene vrijednosti u djelu, jeste i ovaj "slučaj" ubojstva, koji je na oltar pravoslavlja kao žrtva postavljen. Sa istim je ciljem stereotip samouzvisivanja ironiziranjem mjesta muslimanke u porodici (stihovi 1760-1778) i izobličavanje islamskih načela slobode vjeroispovijesti, vulgarno karikiranih:

16 Nikčević P. V., *Njegoš i gnoza*, Ibid.

Al' ti prosto dinovo mlijeko
Kada Bosni polomi rogove,
kad sve pokla što ne posuneti.
Samo fakir ostavi fukaru,
da nas služi, a pred krstom tuži. (1816-1820)

Navedena književna fikcija (bez historijskoga uporišta) produkt je usredsređenja motivacijskog sloja spjeva u zgromilavanju mržnje. Takvoj svrsi usredsređen je i spisateljski racionalitet, potiskivan vrelim emocijama, pa će u određenom momentu podešene strasti kontroli razuma izmaknuti, a plemenski tipus za odmazdu biti pripravan. (Pogledati reakciju plemenskog tipusa u riječima kneza Janka, stihovi 1025-1030). Odmazdi je morao prethoditi prijezir pravoslavnih spram muslimana, a iz prijezira će pokuljati diluvijalni atavizam:

Kako smrde ove poturice!
Opažaš li štogod, Rogane?
Knez Rogan
Ka u zli čas, Kneže, ne opažam!
Kada blizu njih sjedim u Skupštinu
ja nos držim svagda u rukama;
da ne držim bih se izbljuvao.
Pa sam stoga na kraj i uteka,
e blizu njih ne bih osvanuo.
Eto vidi koliko sam daleko
i opeta ona teška vonja
od nekrsti ovde zaudara. (1243-1253)

Biološku odvratnost individue spisatelj transformira u dresuru kolektiviteta, smisla i funkcije relativizacije etike odgovornosti predstojeće odmazde: ostrašćeni plemenski tipus lahko će iza pojasa nožinu "potegnuti," jer su ga takvom "spoznaniju prava" pripremili duhovne i svjetovne vođe – knezovi, vladika Danilo, "otac" iguman Stefan. Zarad interesa "glavara" izginut će crnogorska mladost u međuobračunu.

Tužbalica sestre Batrićeve za mrtvim bratom, ljepotanom "očiju gvozdenijeh" vrhunac je, posljednja kap, u stilu Njegoševu "kupa" u čaši izažete mržnje pravoslavnih Crnogoraca. I u ovoj epizodi Njegoš izokreće činjenice shodno komentiranoj idejnoj koncepciji spjeva: umjesto na Turke, stvarne krivce pogibije Batrića (usmrćenog pri hajdučkom prepadu na turski karavan) pravoslavni kidišu na crnogorske muslimane. I ova etički neprenosiva plemenska odmazda traje stoljećima, među južnim Slavenima do danas, uzrokovana turskim kolonijalizmom, podjarivana *Gorskim vijencem*. Sama po sebi tužbalica sestre Batrićeve vrhunac je genijalnog baladeskno-tragičnog usmenog izraza. Tragos završava osudom neodlučnih poglavara, nedvosmislenim pozivom na nož, samoubojstvom sestre

Batrićeve – rječitim simbolom kojeg valja slijediti, posljednjom kapi u čaši prepunjenom mržnje:

E se zemlja sva isturči
Bog je kleo!
Glavari se skamenili
Kam im u dom! (1963-1966)

Njegoševo poimanje pravoslavlja u spjevu je etički dubiozno: Njegoš je naime pokušao da pravoslavlje postavi kao mikro i makro osovinu, ontološko-aksiološki stožer egzistencije, kako bi takvom koncepcijom predstojećoj "istrazi" etički postulat priskrbio. Time su potencijalne univerzalne dimenzije spjeva svedene na plemenske. Karakteristična je u tom smislu Njegoševa modifikacija Božanstva u plemenskom maniru ritusa:

Ivan čašom nazdravi osvete,
svetim pićem Bogom zakršćenim. (585, 586)

U duhu ritusa su i zahtjevi pokrštavanja muslimana crnogorskih u poruci vojvode Batrića (847-870), komična scena sa pop Mićom koji ne umije "leturdjiju" čitati. (Pogledati stihove 2083-2093). Stihovi potvrđuju tezu o pravoslavlju – paravanu vladavine ljudima, što je destrukcija svake religije, smisla Bogoljublja u čovjekoljublju. Zloupotreba religije bitna je dimenzija praksisa u sve tri velike religije. Tako su, npr., temeljna načela ljudskih prava o slobodi i jednakosti svih ljudi (*tawhid*) u Kur'anu, uključujući i nemuslimane, svjesno zanemarivale (uz rijetke izuzetke) sve vlade u islamskom svijetu nakon četvorice halifa na pravom putu. U istoj funkciji vladanja su u spjevu oba najproduhovljenija lika – vladika Danilo i iguman Stefan, prvi ogledalo konfesionalne vlasti, drugi duhovna savjest pravoslavnog kolektiviteta. Za čin "istrage" oni su najodgovorniji. Iguman Stefan nije slučajno slijep, kao što nisu braća mu po duhu – Demosten i Borhes, jer sa igumanovim mudroslovljem o suštini življenja, o ljudskoj časti i čestitosti tonemo u duhovnu ekstazu. (Stihovi 2253-2360) Etički je, međutim dubiozno oltar sa čašću i poštenjem poistovijetiti. Na takvoj duhovnoj vertikali iguman opaja crnogorsku mladost mržnjom spram "inovjernih":

Hoću, braćo, zato sam i došao
Ja sam mnoga zažega kandjela
na oltaru crkve pravoslavne
pa sam slijep doša medju vama
da podžežem koliko uzmogu
i vas oganj sveti na oltaru
na oltaru crkve i poštenja. (2246-2253)

Slijedi kolektivna zakletva pravoslavnih o međusobnoj vjernosti, u crkvi položena na Badnje veče. U istoj je noći izvršen "pokolj veliki" (2575) od Cetinja na sjeveru Gore Crne, uz rijeku Crnojevića prema moru do Skadra:

Koliko je ravnoga Cetinja
ne uteče oka ni svjedoka
ni da kaže kako im je bilo
te pod sablju svoju ne metnusmo
koji mi se ne kće pokrstiti;
koji li se pokloni Božiću
prekrsti se krstom kristanskijem,
uzesmo ga za svojega brata.
Kuće turske ognjem izgorjesmo
da se ne zna ni stana ni traga
od nevjerna domaćega vraga.
Iz Cetinja u Ćeklić podjosmo
Ćeklićki se razbježaše Turci
malo koga od njih posjekosmo;
od mečeta i turske džamije
napravismo prokletu gomilu
neka stoji za uklin narodu. (2596-2614)

Po Crmnici Turke isjekosmo
i grad Besač sa zemljom izravnismo.
Sad ti nema u našu nahiju
obilježja od turskoga uha
do trupine ali razvaline. (2720-2725)

Brutalni čin "istrage" od brojnih je njegošologa tumačen motivacijom straha pravoslavnih od islamizacije. Ontološki zakon života kao najviše vrijednosti ne može, međutim, biti podređen socijalno-egzistencijalnim okolnostima. Koliko je duboko na plemenskoj svijesti ideja "istrage" usidrena, dovoljno je napomenuti da je ona opsjednuta predrasudama o egzistencijalnoj ugroženosti, da se neprekidno od nekoga brani. Normalna svijest kojom strasti obvladale nisu, brani se samo kada je u zbilji ugrožena. Spjev završava u "pričesti" sa nakanom oprosta zlodjela. "Pričest" je, zapravo, još jedan u nizu klerikalnih stereotipa spjeva, obavljen u formi plemenskog ritusa, kojim se nastoji odgovornost pojedinca kolektivitetom prekriti. "Pričest" predvodi iguman Stefan koji "miče sve na svoju dušu." (2620)

Posljednju, mudro sročenu i zdvojnu poruku igumana Stefana moguće je razumjeti kao izraz plemenskog mazohizma, ili kao vrhunac paroksizma: u zanosu, pomami i transu iguman likuje usred opće tragike. Iguman je Njegošev alter ego koji sebi dosljedan ostaje: zaglibljen u očaju, u racionalno nerješivoj kvadratu-

ri kruga, u mračnom labirintu kao Edip na Kolonu ostaje posuvraćene svijesti usljed saznanja da "istragom" nije ništa riješeno:

Razumjeh ga, al' plakat ne mogu.
Da umijem plakat od radosti,
bih plakao sladje neg igda,
al' kod mene, kada poje duša
suze mi se smrznu od radosti. (2728-2733)

III

Studija ova nema ni zadaću niti funkciju da detronizira *Gorski vijenac*, po mnogo čemu zaštitni biljeg srpskog i crnogorskog nacionalno-duhovnoga bića. Ovo je jedna od mogućih bošnjačkih recepcija spjeva, divergentna školskim, književno institunacionaliziranim. I dok je njegovo srpsko hrišćansko tumačenje shvatljivo i kao otpor svakom tirjanstvu prihvatljivo, neshvatljiva je njegova ideologizacija sa transmutacijom mržnje hristjanske na muslimane, koji iz spjeva gejzirski eruptiraju, u pravilu sa svakim međunacionalnim konfliktom na Balkanu. Kao iz primozga tada zapretani atavizmi pravoslavnih provale, sa mutacijom na susjedne muslimane. I mada spisateljski čin ne podliježe pravnoj sankciji (a na Balkanu bi imala rezon), bilo je neophodno spjev i dimenzijom isijavanja mržnje promišljati, iz njega pljevu od žita izlučiti, jer je znano da riječ nesmiljenije od metka ubija.

Drugačije iskustvo – kulturno, religijsko, idejno... – doživjeti i dijeliti ga, rezultira duhovnim sinkretizmom imanentnim povijesnom biću. Čovjek je, međutim, civilizirajući se ispoljavao plemensku, nacionalnu, ideologijsku samodovoljnost i socijalni egoizam, koji su posljedica ne samo biološkog nagona i mučnine opstojanja, već i naučene sklonosti ka potčinjavanju drugog, drugačije socijalne grupe. Savremena socijalna psihologija (posebice u promišljanju Ericha Froma, oponentnom Sigmundu Freudu) sklonija je učenju o naučenim a ne naslijeđenim, bio-genetičkim uzročnicima sukoba i ratova. Iz navedenih su nagonsko-psiholoških i socijalnih izvora, od prvih formi civilizacije do danas, oblikovane društvene predrasude kao negativne predstave jedne o drugoj socijalnoj grupi. Predrasude ili lažne predstave nisu postojale na niskom stupnju civilizacije već su nastajale ideologizacijom svijesti, koju je zamislila i etablirala upravljačka struktura jedne socijalne zajednice. Upravljačka je hijerarhija modulirala ideologiju kao javno mnijenje sa ciljem ostvarenja materijalnih interesa ili vladanja drugom socijalnom grupom. U procesu moduliranja ideologije najčešće se nude kriva uvjerenja sa posljedicom predrasuda o drugačijoj socijalnoj zajednici. Završna faza manipuliranja sviješću završava atakom ideologije vladajućih, sa posljedicom ekonomsko-socijalne i duhovne dominacije.

Suštinska je motivacija ovoga teksta u relativizaciji socijalnih predrasuda, na njenoj osnovi, i na postulatu općeljudskom: sučeljavanje sukobljenih. Tome je pretpostavka odbacivanje predrasuda. Odbacivanju predrasuda prethodi raspoznavanje i uvažavanje vrijednosti i svjetonazora drugačije socijalne zajednice. U ovom su kontekstu osmansko-tursko osvajanje crnogorskog teritorija i crnogorsko kidisanje na "turke domaće" dva vida jednog tirjanstva uzrokovanih ekskluzivitetom. Otud je etički kompromis u slučaju *Gorskoga vijenca* ravan podvigu: pomiriti bazičnu, u spjevu izokrenutu ideju crnogorskoga slobodarstva sa "istragom". Etički kompromis interesno i vrijednosno različitih i suprotstavljenih socijalnih grupa, njegovo svođenje na nivo univerzalnog moraliteta, očigledno nije bilo mogućno ni ovom studijom ostvariti, unatoč njenoj ontološko-aksiološkoj argumentaciji. U povijesno etabliranim vrijednostima sadržane su i predrasude, usljed čega hrišćanski recepijent "istragu" doživljava kao slobodarstvo, muslimanski kao zločinstvo, i u toj kvadraturi kruga pamet – staje, jer su, izgleda, interesi i predrasude moćniji od istine, a "Bogoljublje" primarnije od čovjekoljublja.

Čovjek, međutim, ne bi čovjekom bio da ne prevladava sebe i svijet sviješću da je suština života, različitih religija, ideologija, vrijednosti... u koegzistenciji, mada su ih upravljački slojevi, u pravilu, perfidno i uporno nametali kao jedine. Unatoč činjenici da je čovjek, prema S. Freudu, oduvijek bio "uplašena zvijer", unatoč saznanju da sve što je bilo – bit će opet, čovjek sizifovski jedini nejedinjivo: strast i razum, ekskluzivizam sa tolerancijom, jer je jedino izvjesno da u ontološkom krugu ništa zaposve ne umire: sve strukture postoje kao potencijali, mada jedna arhetipska struktura kao subjekt uspijeva u određenom prostoru i vremenu dominirati. Dominanta epohe (ideologijsko-političke, religijske,... etc. naravi) jeste međutim, privremena vladavina jednog arhetipa pored kojeg opstoje i traju ostali arhetipovi. Riječ je o koegzistenciji kao suštini, zakonitosti bivstvovanja: svaki arhetip postaje ono što jest (privremeni vladajući subjekt) stoga jer je prinuđen na (ko)egzistenciju sa onim koji ga negiraju. Dominacija jednog samo je privid u vremenu; u zbilji je pluralizam, preduvjet opstojanja dominantnog arhetipa. U takvoj neminovnoj koegzistenciji jedina je izvjesnost – vječna težnja Apsolutu. Promišljanje *Gorskoga vijenca* pretpostavlja navedeni ontološko-aksiološki i etički circulus vitiosus, i u njegovu kontekstu aktuelizira početni motto ove studije sa mišlju korifeja savremene srpske književnosti M. Pavlovića: teško je ali nije nemoguće navesti ljude da se iskreno postide.

Pored postojanja *Rečnika za celokupna dela Petra II Petrovića Njegoša*, (knjiga VII, Beograd 1980), činilo mi se bespredmetnim ovdje prilagati balkanske turcizme u *Gorskom vijencu*. Budući da, prema priređivačima *Rečnika*, M. Stefanovića i R. Boškovića, (...) "ovo nije kakav sistematski i potpun rečnik Njegoševa jezika" (...) da "ovaj rečnik predstavlja, i po nameni i po sadržini svojoj, dopunu komentara – objašnjenja uz pojedina Njegoševa dela" (311), ovdje prilažem Tabelu, uz napomenu da su u nju unesene samo one lekseme islamsko-orijentalnog porijekla koje do danas nisu srasle sa savremenim bosanskim, crnogorskim, hrvatskim i srpskim standardom. Općepoznati turcizmi tipa "šal", "hajduk", ... u

Gorskom vijencu u moju tabelu nisu unešeni. U Tabelu unešeni turcizmi protumačeni su *Rječnikom turcizama* A. Škaljića i navedenim *Rječnikom* (knj. VII) za koji je konsultiran turkolog Hasan Kaleši. Napominjem da u navedenom *Rječniku* M. Stefanovića i R. Boškovića pojedini turcizmi (napr. barjak, bostan, burak, bula, čorba, dilber, fišek, nahija...) nisu uneseni.

Abecedni popis turcizama:

aferim pers. bravo; amanat ar. (treba amanet) nešto dato na povjerenje, očuvanje; bajati tur. vračati; bajraktar tur. zastavnik, stjegonoša; barjak turc. zastava; begenisati tur. dopasti se; binjiš tur. plašt, ogrtač; bostan pers. vrt, bašča; bula tur. žena; burak ar. krilati dženetski (rajski) konj; buzdovan tur. topuz, starinsko oružje; čalma tur. fini šal koji se mota oko glave; čengele pers. gvozdene, željezne kuke za vješanje; čorba pers. juha, supa; ćitap (ar.) knjiga, sveta knjiga; damaskinja ar. dimiskija, sablja; delija tur. lijep čovjek; dilber pers. momak, dragan; din ar. vjera; dolama tur. dugi muški haljetak; džeferdar pers. kratka puška; efendija grec., grčko-turska izvedenica gospodin; fajda ar. korist, dobit; fakir ar. (i tur. fukara) puka sirotinja; fildiš ar. slonova kost; fiska od pers: figanj, vriska, vika; fišek tur. naboj za metak; Gergelez pers. junak bošnjačke epike; guba ar. lepra, opaka bolest koja razjeda organizam; habati se ar. harati, trošiti se, stariti; halak ar. alak – vika galama; harač, haračlija ar. - tur. trošak, porez za zamlju, glavarina; halat tur. alat, pribor; hat tur. at konj; hila ar. podmukla prijevara; hurije ar. djevojke dženetske, rajske ljepotice; izmećar ar. hizmećar, sluga; kadija ar. sudija (po šerijatu); kandžija tur. bič; kavaz tur. stražar; kavazbaša tur. starješina straže; kavurin pers. nevjernik, hrišćanin; Koran ar. Kur'an sveta vjerska knjiga muslimana; meče, mečet iskrivljeni arabizam "mesdžid" džamijica; milet ar. svijet, narod; minder tur. dušek, postelja; mizdrak ar. koplje uolučenih bridova; munar iskrivljeni ar. munara u džamije; nahija ar. administrativno područje, okrug; odaja tur. soba; odža iskrivljeni persijisam hodža vjeroučitelj, vjerski službenik; oka tur. mjera za težinu; pać pers. čist , pravi; padiša(!) iskrivljeni pers. sultan, car; perčin pers. čuperak, pramen kose; posunetiti ar. – turc. obrezati; raja ar. nemusliman, podanik; ridžal ar. plemić; sahan ar. bakrena zdjela; saruk tur. fina tkanina kojom se kapa obavija; serdar pers. junak, dostojanstvenik; sinija tur. velika tepsija; šehit iskrivljeni ar. šehid borac poginuo za vjeru; šerbet ar. slatki sok; šišana pers. (šešana) kratka puška; šućur ar. – tur. hvala Bogu; toke tur. kopče, spajalice; ulak glasonoša, poštar; zor pers. sila, snaga.

Povratak Zbirke Milmana Parryja

Mirsad Kunić

U Tuzli je od 03. do 06. jula 2008. godine održana međunarodna naučna konferencija (http://chs.harvard.edu/chs/return_of_the_song_povratak_pjesme) o Parryjevoj zbirci usmene književnosti (http://chs119.harvard.edu/mpc/), koja je nastala na prostorima Sandžaka, Bosne i Hercegovine i Albanije, a čuva se na Harvardu. Organizator ovoga značajnog skupa bio je Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli, a suorganizatori – Milman Parry Collection of Oral Literature/Harvard University i Narodna i univerzitetska biblioteka Tuzla. Malo duži naslov konferencije *Return of the Song: The Milman Parry Collection and Its Reception in the World / Povratak pjesme: Milman Parry Kolekcija i njeni recepcijski odjeci u svijetu* trebao bi da simbolički predstavi vraćanje 'uzetih' pjesama tamo odakle su 'uzete', a još više simbolički da najavi buđenje recepcijskog interesa za ovu zbirku na prostorima gdje je i nastala.

Parryjeva zbirka usmene književnosti je jedna od najvažnijih i najvećih zbirki usmene književnosti u svijetu i jedan od najznačajnijih toposa bošnjačke / bosanskohercegovačke kulture uopće. Nastala je tridesetih i pedesetih godina XX stoljeća kao rezultat zanimanja poznatih svjetskih folklorista za našu usmenu tradiciju. Američki homerolog i folklorist Milman Parry saznao je za postojanje vrlo žive, zanimljive i vrijedne usmene tradicije u Sandžaku, Bosni i Hercegovini i Albaniji. Kada se, nakon prvog dolaska uljeto 1934. godine, uvjerio u ono šta mu je zdušno preporučivano, vratio se uzimu iste godine kao vođa dobro opremljene naučne ekspedicije i počeo višegodišnju avanturu zapisivanja (grafičkog i zvučnog) i proučavanja izuzetno vrijednog usmenog blaga. U ličnosti epskog pjevača Avde Međedovića iz Bijelog Polja, koji mu je otpjevao nekoliko epova dužine *Ilijade* i *Odiseje*, otkrio je 'našeg Homera' dvadesetog stoljeća, čime je definitivno riješio dvjesta godina staro homersko pitanje. Dragocjene zvučne zapise na više od 13000 gramofonskih ploča od nekoliko stotina hiljada stihova pohranio je na Harvardu i pokrenuo zamašan projekt proučavanja sakupljenog materijala, projekt koji će nastaviti njegov učenik Albert Bates Lord. Lord će, kao krunu svoga rada na Međedovićevim i drugim epovima Zbirke, objaviti kapitalno djelo svjetske folkloristike *Pjevač priča* (*The Singer of Tales*), te lansirati znamenitu teoriju

formule. Parryjevi i Lordovi znanstveni stavovi i teze, izvedene i demonstrirane na materijalima Zbirke, izazvat će lavinu pozitivnih reakcija iz čitavog svijeta, ali i pokrenuti veliki broj folklorista na proučavanje bošnjačke usmene književnosti. Danas se ta ista Zbirka i ista usmena tradicija proučavaju na nekoliko američkih i drugih svjetskih univerziteta, objavljeno je i objavljuju se deseci knjiga, za nju se zna svugdje više nego kod nas. Stoga organiziranje ovakvoga skupa u Bosni i Hercegovini ima višestruki značaj i smisao, te simboličku važnost definitivnog zatvaranja kruga i vraćanja zabilježene pjesme u njenu domovinu.

Na Konferenciji su učestvovala 32 znanstvenika iz cijeloga svijeta i Bosne i Hercegovine: Florence Graham (Franjevačka klasična gimnazija u Visokom / Franjevačka teologija Sarajevo, Bosna i Hercegovina), *Bosanski prijatelji: The Bosnian Oral Tradition of the Francsican Brothers, Ivan fra Frano Jukić and fra Grgo Martić*; Sead Šemsović (Filozofski fakultet, Sarajevo, Bosna i Hercegovina), *Folkloristički elementi u Bašeskijinom ljetopisu*; Ronelle Alexander (University of California at Berkeley, USA), *Spoken vs. Song: The Importance of the "Epic Register"*; Marijana Nikolić (Univerzitet u Tuzli, Bosna i Hercegovina), *Jezik epskog pjevača Murata Žunića*; Alen Kalajdžija (Univerzitet "Džemal Bijedić" Mostar, Bosna i Hercegovina) *Usmena kolokacija i frazeologizacija u epu "Ženidba Smailagića Meha"*; Mislav Ježić (Filozofski fakultet, Zagreb, Hrvatska), *St. George / Sv. Juraj in Croatian and Slavic Folk Poetry vs. the Vedic God Indra and the Horse Sacrifice: Some Comparative Considerations*; Aida Vidan (Harvard University, USA), *How to Find a Dragon: Forgotten Myths and Narrative Geographies*; Krešimir Krnic (Filozofski fakultet, Zagreb, Hrvatska), *Parry-Lordova teorija i Valmikijeva Ramayana*; Peter McMurray (Brandeis University/ Harvard University, USA), *Toward an Aesthetic of Quality: Pacing ("Fatanje") and Articulation ("Odvajanje") in the Performance of Oral Epics from the Western Balkans*; Lada Buturović (independent scholar, Sarajevo, Bosna i Hercegovina), *Three Tales in Light of Oral Formulaic Theory*; Stephen Schwartz (Center for Islamic Pluralism, USA), *Balkan Sephardic Song*; Sonja Petrović (Filološki fakultet, Beograd, Srbija), *Kosovska epika Milovana Vojičića u Zbirci Milmana Perija*; Amira Dervišević (Pedagoški fakultet, Bihać, Bosna i Hercegovina), *Pripovjedač pjesama – usmenoprozno pribježište na izmaku epskog pamćenja*; Andrej Fajgelj (CERCAM, Université Paul Valéry – Montpellier III, France), *Misunderstandings of Epic before and after Parry*; Thomas Butler (University of Wisconsin, emeritus; Former Asst. Curator of Parry Collection, Harvard University, USA), *The Hasanaginica: Some Unanswered Questions*; Paul Rosdy (Rosdy Film, Vienna, Austria), *Emir and Merima: From an Oral Song to a Screenplay*; David Atkinson (Elphinstone Institute, University of Aberdeen, UK), *Textuality of the Ballad*; Thomas A. McKean (Elphinstone Institute, University of Aberdeen, UK), *Integrating Textures of Life and Song*; Mirsad Kunić (Univerzitet u Tuzli, Bosna i Hercegovina), *Pjesme o Aliji Đerzelezu u Parryevoj zbirci*; Medisa Kolaković (Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija), *"Umer izbavlja Muja i Halila": priča o junačkoj inicijaciji*; Zymer Neziri (Univerzitet u Prištini, Kosovo), *O Lordovim pjevačima u sjevernoj Albaniji*; Erna Mujkić (Univerzitet u Tuzli,

Bosna i Hercegovina), *Dvije pjesme istog naslova u zbirci Milmana Parryja*; Vanja Lichtensteiger (University of Zurich, Switzerland), *Prikaz Alije Đerzeleza u umjetničkom djelu Ive Andrića i usmenim epsko- junačkim pjesmama Milman Perijevog blaga*; Dragana Vukičević (Filološki fakultet, Beograd, Srbija), *Usmena književnost i srpska realistička proza – tipovi citatnih relacija*; Munib Maglajlić (Filozofski fakultet, Sarajevo, Bosna i Hercegovina), *Život epskih likova u pjesmi "Ženidba Smailagić Mehe" Avde Međedovića*; David Elmer (Harvard University, USA), *Međedović and Vlahovljak, Stesichorus and Homer: Competing Notions of Truth in Bosniac and Ancient Greek Epic Tradition*; Alma Avdić (Osnovna škola Lukavac, Bosna i Hercegovina), *"Ženidba Smailagić Mehe" – koliko je ep prisutan u školskim planovima i koliko se zna o njemu*; Tanja Pavlović (Univerzitet u Tuzli, Bosna i Hercegovina), *Translating Traditional Bosnian Poetry – (Im)possible Task*; Elizabeth Thornton (University of California at Los Angeles, USA), *Substitution "Systems," Psycholinguistics and the "Return of the Song" for Science Students: Neglected Elements of the Oral-Formulaic Theory and Homer's Place in an Interdisciplinary Undergraduate Setting*. U odsustvu su još pročitani radovi John Miles Foleya (University of Missouri, USA), *Editing Moslem Oral Epics from Stolac*; Robert L. Manna (independent scholar, USA), *New Evidence that the Slovo o polku Igoreve and the Zadonshchina Tales Were Oral Compositions* i Margaret Beissinger (Princeton University, USA), *Traditional Banquets in Balkan Oral Epic: How Narrative and Performance Overlap*.

Prezentirani i pročitani referati bili su raspoređeni u 10 panela, čime se na najbolji način ilustrira raznovrsnost znanstvenih pristupa: *Očuvanje tradicije*, *Jezik usmenih epskih pjesama*, *U potrazi za izvorima*, *Balkanske kulture i njihovi odrazi u pjesmama i pričama*, *Između epskog i proznog žanra*, *Balkanske i škotske balade i njihovi odjeci*, *Na raskršću između balkanskih i orijentalnih usmenih tradicija*, *Usmeno i književno*, *Avdo Međedović: Magnum Opus* i *Podučavanje i prevođenje tradicionalnih usmenih tekstova*. Znanstvena i tematska rezultirale su metodološkom raznovrsnošću, tako da se moglo čuti od književnohistorijskih i književnoteorijskih, preko poredbenih pa sve do čisto lingvističkih pristupa.

Ako su organizatori pred sebe postavili sljedeće zadatke: organizirati međunarodni skup visokoga znanstvenog ranga, okupiti na jednom mjestu znanstvenike sa svih meridijana, suočiti ih jedne sa drugima, sa našim studentima i našom znanstvenom javnošću te fokusirati pažnju domaće i međunarodne javnosti na Parryjevu zbirku – onda su uspjeli. Ako su organizatori pred sebe postavili ciljeve: vratiti zabilježenu i pohranjenu pjesmu na prostore gdje je nastala i pjevana, vratiti Zbirku u Bosnu i Hercegovinu, na južnoslavenske prostore, na Balkan te animirati akademsko i znanstveno okruženje u Bosni i Hercegovini – onda su u tome uspjeli! Jedna pozitivna energija i lijepi utisci o samome skupu, o Univerzitetu i gradu Tuzli otišla je na različite strane svijeta. Pokazalo se još jednom da se uz mnogo truda i ne previše novca, te uz ponešto nerazumijevanja od onih od kojih se to najmanje očekuje, može napraviti znanstveni skup najvišega ranga, skup humanističkog usmjerenja u dominantno tehničko-tehnološkom okruženju.

Tesavufski motivi u postupku transkodiranja

Sead Šemsović

Od prvih pjesnika *novih vremena* pa sve do danas traje neprekinuto transkodiranje tesavufskih motiva naslijeđenih od različitih književnih i izvanknjiževnih oblika na arapskom, turskom, perzijskom i bosanskom jeziku, djelâ bilo domaćih ili stranih pisaca. Sva su ta djela okrenuta ka poetici vjeronaučnog stepenovanja znanja, ponajviše radi uobličenja odgovarajućih recipijentskih grupa. Stoga tesavufske motive, a često i cijele pjesničke tvorevine, možemo najbolje grupirati upravo prema ovim stepenima: šerijat, tarikat, marifet i hakikat.

Poetiku šerijata i njegove temeljne odlike prepoznajemo u poslanstvu Nuha, a.s., tarikata u poslanstvu Ibrahima, a.s., marifeta Musa, a.s., i hakikata Isa, a.s, da bi poslanik Muhammed, a.s., objedinio ove četiri i dodao još pet oblika vahdeta. Na temelju ova četiri stepena, pri čemu se marifet tumači kao apsolutni šerijat, a hakikat kao apsolutni tarikat, otkrivamo i četiri poetike tesavufske poezije. Životopisi spomenutih poslanika uvjerljivo potvrđuju odlike i međuodnos stepeni vjeronaučnog znanja, a time i poetikâ tesavufske poezije.

Slijedom ove podjele nailazimo na pjesme kojima se želi poučiti temeljnim načelima vjere – šerijatskim propisima. U takvoj se poetici ne zalazi u pitanje vjerovanja i doživljaja vjere, već se samo preporučuje izvršavanje naređenog, te su ovakve pjesme znatno prisutnije u alhamijado nego u divanskoj književnosti. Ovakva poetika motiva, iznimno rijetko cijelih pjesničkih uobličenja, počiva na Nuhovom načinu pozivanja u vjeru – logikom i prijetnjom strašnim kaznama. A kada se na to njegov narod nije odazvao, Nuh reče:

> "Gospodaru moj, ne ostavi na Zemlji nijednog nevjernika, jer, ako ih ostaviš, oni će robove Tvoje u zabludu zavoditi i samo će grješnika i nevjernika rađati!"
>
> (LXXI:26-27)

Komentirajući ovaj oblik pozivanja, Ibn Arebi u svom *Fususu* kaže: "Naravno da su se Nuhu (alejhiselam) odazvali isto onako kako ih je Nuh (alejhiselam) pozivao."[1]

Nuhovo nas poslanstvo poučava da je ovaj oblik pozivanja naročite vrste, te ga kao sasvim samostalnu poetiku u poeziji Bošnjaka bilo kog perioda ne možemo prepoznati. Javljanje motiva ovog poetičkog obrasca uvijek je natopljeno svrhovitim razlozima robovske pokornosti Gospodaru svjetova.

Tako *Abdija*[2] počinje stihovima:

Hajd' Abdija ti na vaz,
Klanjaj pet vakat namaz,
Terć ne čini Božji farz
A za Boga, Abdija.

Ali već sljedećom strofom pjesnik izlazi iz okvira poetike Nuhovog pozivanja:

Aškom srce napuni,
Allah, Allah sve zbori,
Svoga Boga spominji,
"Ah" sve čini, Abdija.

I tako pjesnik tek povremeno doda strofu u kojoj prepoznajemo samo motive pozivanja šerijatskim propisima. Dok kod kasnijih pjesnika, od austrougarskog doba do danas, ovaj poetički obrazac motiva gotovo da nije nikako prisutan, što je u velikoj mjeri pokazateljem modernog razdvajanja šerijata i tarikata, kako u religijskoj literaturi, tako i u poetskim ostvarenjima.

Drugi poetski obrazac motiva u tesavufskoj poeziji prepoznajemo u načelima poslaničke misije Ibrahima a.s.

> *A kad Ibrahim reče svome ocu Azeru: "Zar kumire smatraš bogovima?! Vidim da ste i ti i narod tvoj u pravoj zabludi."*
> *I Mi pokazasmo Ibrahimu carstvo nebesa i Zemlje da bi čvrsto vjerovao.*
> *I kad nastupi noć, on ugleda zvijezdu i reče: "Ovo je Gospodar moj!" A pošto zađe, reče: "Ne volim one koji zalaze!"*

1 Šejhul Ekber Muhjuddin ibn Arebi, *Fususul-hikem. Briljanti mudrosti*, Visoko, 2005., str. 67. [Prevodilac i komentator Šejh Čolić hadži Mustafa efendija.]

2 U historiografiji književnosti nailazimo na dva stava o pitanju autorstva *Abdije*. Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak smatra da se radi o Jusuf-begu, a Abdurahman Nametak o Murad-begu Čengiću.

A kad ugleda Mjesec kako izlazi, reče: "Ovo je Gospodar moj!" A pošto zađe, on reče: "Ako me Gospodar moj na Pravi put ne uputi, biću, sigurno, jedan od onih koji su zalutali."
A kad ugleda Sunce kako se rađa, on uzviknu: "Ovo je Gospodar moj, ovo je najveće!" – A pošto zađe, on reče: "Narode moj, ja nemam ništa s tim što vi Njemu druge pridružujete!
Ja okrećem lice svoje, kao pravi vjernik, prema Onome koji je nebesa i Zemlju stvorio, ja nisam od onih koji Njemu druge pridružuju!"
(VI:74-79)

Dakle, nakon što uđe u konflikt s najbližima,[3] poslaniku Ibrahimu se da čvrsto vjerovanje kako bi se bez posljedica mogao približiti svom narodu. Datom mudrošću Ibrahim se svom narodu približava njihovim zabludama, te "prihvatanjem" zvijezde, zatim Mjeseca te konačno Sunca za svog gospodara i "razočaranjem" njihovom nesavršenošću, zapravo, ironizira vjerovanje sunarodnjaka i spušta ga na razinu banalnog, jer nakon Sunčevog zalaska on ne spominje svoje, nego njihovo zastranjenje: "ja nemam ništa s tim što vi Njemu druge pridružujete". Osim mudrog razgovora, ovoj poetici pripada i traženje viđenja proživljenja mrtvih radi smirivanja srca (II:260), rušenje kipova (XXI:51-73), veliko iskušenje sinom[4] (XXXVII:100-113), gradnja Kjabe (II:125-127) itd.

Osim zadataka koji obilježavaju ovaj poetički oblik, prepoznajemo i osobine kojima je Ibrahim u Kur'anu opisan:

Ibrahim je doista bio pun sažaljenja i obazriv (IX:114)

Ibrahim je bio primjer čestitosti, pokoran Allahu, pravi vjernik, nije druge smatrao Allahu ravnim (XVI:120)

Pritom, jedna posebno zanimljiva odlika javlja se u situaciji:

I Ibrahimu smo izaslanike Naše poslali da mu donesu radosnu vijest. "Mir!" – rekoše; –"Mir!" – odgovori on, i ubrzo im donese pečeno tele.
A kad vidje da ga se ruke njihove ne dotiču, on osjeti da nisu gosti i obuze ga neka zebnja od njih. "Ti se ne boj!" – rekoše oni –"mi smo Lutovu narodu poslani."
A žena njegova stajaše tu, i Mi je obradovasmo Ishakom, a poslije Ishaka Jakubom, i ona se osmjehnu.

3 Iako se u prijevodu kaže "ocu Azeru", poznavaoci arapskog jezika se razilaze da li se radi ocu ili amidži.

4 Učenjaci se razilaze da li se radi o iskušenju sa Ismailom, Ishakom ili obojicom.

"Jadna ja!" – reče – "zar da rodim ovako stara, a i ovaj moj muž je star. Ovo je zaista nešto neobično!"
"Zar se čudiš Allahovoj moći?" – rekoše oni –"Allahova milost i Njegovi blagoslovi su na vama, obitelji vjerovjesničkoj. On je dostojan hvale i On je plemenit!"
I pošto Ibrahima prođe strah i dođe mu radosna vijest, on se poče raspravljati sa Našim izaslanicima o narodu Lutovu;
Ibrahim je zaista bio dobrodušan, sažaljiv i odan.
"O Ibrahime, prođi se toga, naređenje od Gospodara tvoga je stiglo; njih će stići patnja, sigurno!"

(XI:69:75)

Ibrahimovo poslanstvo ocrtava briga za čovjeka, bio on vjernik ili nevjernik, što nam posebno potvrđuju brojni hadisi o životu ovoga poslanika.[5] Tek se sa ovim stepenom vjeronaučnog znanja javlja ljubav, briga, sažaljenje, obazrivost, jednom riječju, emocija i prema Stvoritelju i prema stvorenome. Stoga se Ibrahim i smatra imamom putovanja i putnika, jer:

„Neka vam mjesto na kojem je stajao Ibrahim bude prostor iza koga ćete namaz obavljati!"

(II:125)

Slijedom rečenog, motivika tesavufske poezije koja pripada poetici tarikata (puta, putnika i putovanja), odlikuje se ljubavlju i prema Stvoritelju i prema stvorenome, blagim i mirnim podnošenjem malih i velikih iskušenja, najprisutniji je poetički model književnosti kojom se izražava religioznost, bilo radi eksplicitnog poučavanja čitaoca ili oprimjerenja vlastitih oduševljenja spoznajnim postupcima i spoznajom samom. Ovo je, zapravo, poetički oblik druge ranije navedene strofe *Abdije*, kao i cijelog niza pjesničkih uobličenja kojima se preporučuje Ljubav i spominjanje nekog od Božijih imena, kao što to nailazimo u pjesmi *Boga traži i plači* šejha Abdulvehaba Ilhamije:

Boga traži i plači,
Zikrullah ti sve uči,
Dohodićeš sve jači,
La ilahe illallah.

Ti nikoga ne muči,
Svoga nefsa poturči,

Uzmi Kur'an te uči,

5 Adem Zilkić, *Allahovi vjerovjesnici*, Tutin, 1994.

La ilahe illallah. (...)[6]

Isto tako u divanskoj poeziji pjesma Zijaije Mostarca majstorski opisuje upravo ovaj oblik ljubavi:

Zaljubljen sam, eto, u Tebe
Što bude neka bude!
Onaj koji Te voli treba da navikne
Na tugu i boli!

Motivi koji pripadaju poetici marifeta odlikuju se najprije propitivanjima saznanja iz analitičke perspektive. Sve se analizira i iz svega se izvlače potkrepe vjerovanju. Temeljne simbole prepoznajemo, naravno, u poslanstvu Musa alejhiselama.

> *„Uvuci ruku svoju u njedra svoja, pojaviće se bijela, ali neće biti bolesna – biće to jedno od devet čuda faraonu i narodu njegovu; oni su, doista, narod nevjerički."*
>
> (XXVII:12)

Dakle, uz niz zanimljivih životnih okolnosti, koje veoma dobro oslikavaju ovaj poetički obrazac, čuda koja bivaju data Musau prvi su takav primjer među propitivanim poetikama. Tek se Musau čudo dalo kako bi uvjerio druge, Ibrahimu je bilo pokazano kako bi on sam bio uvjeren – "da mi se srce smiri". Stoga, dio motiva ove grupe dotiče se poslaničkih mudžiza ili evlijanskih kerameta kojima su drugi bili uvjeravani u ispravnost pozivača.

U ovoj se poetičkoj grupi posebna pažnja posvećuje odnosu učitelj – učenik, jer Musau je među poslanicima prvome dat poučavalac, i iz ovoga se primjera često uzima pouka prilikom definiranja ovoga nadasve zanimljivog odnosa dvojice ljudi:

> *... i nađoše jednog Našeg roba kome smo milost Našu darovali i onome što samo Mi znamo naučili.*
> *"Mogu li da te pratim" – upita ga Musa – "ali da me poučiš onome čemu si ti ispravno poučen?"*
> *"Ti sigurno nećeš moći sa mnom izdržati" – reče onaj –*
> *"a i kako bi izdržao ono o čemu ništa ne znaš?"*
> *"Vidjećeš da ću strpljiv biti, ako Bog da" – reče Musa – "i da ti se neću ni u čemu protiviti."*
> *"Ako ćeš me već pratiti" – reče onaj – "onda me ni o čemu ne pitaj dok ti ja o tome prvi ne kažem!"*

6 Muhamed Hadžijamaković, *Ilhamija. Život i djelo*, Sarajevo, 1991., str. 54-55.

I njih dvojica krenuše. I kad se u lađu ukrcaše, onaj je probuši. "Zar je probuši da potopiš one koji na njoj plove? Učinio si, doista, nešto vrlo krupno!"
"Ne rekoh li ja" – reče onaj – "da ti, doista, nećeš moći izdržati sa mnom?"
"Ne karaj me što sam zaboravio" – reče – "i ne čini mi poteškoće u ovome poslu mome!"
I njih dvojica krenuše. I kad sretoše jednog dječaka pa ga onaj ubi, Musa reče: "Što ubi dijete bezgrješno, koje nije nikoga ubilo! Učinio si, zaista, nešto vrlo ružno!"
"Ne rekoh li ja tebi" – reče onaj – da ti, doista, nećeš moći izdržati sa mnom?"
"Ako te i poslije ovoga za bilo šta upitam" – reče – "onda se nemoj sa mnom družiti. Eto sam ti se opravdao!"
I njih dvojica krenuše; i kad dođoše do jednog grada, zamoliše stanovnike njegove da ih nahrane, ali oni odbiše da ih ugoste. U gradu njih dvojica naiđoše na jedan zid koji tek što se nije srušio, pa ga onaj prezida i ispravi. "Mogao si" – reče Musa – "uzeti za to nagradu."
"Sada se rastajemo ja i ti!" – reče onaj – "pa da ti objasnim zbog čega se nisi mogao strpiti."
"Što se one lađe tiče - ona je vlasništvo siromaha koji rade na moru, i ja sam je oštetio jer je pred njima bio jedan vladar koji je svaku ispravnu lađu otimao;
što se onoga dječaka tiče – roditelji njegovi su vjernici, pa smo se pobojali da ih on neće na nasilje i nevjerovanje navratiti,
a mi želimo da im Gospodar njihov, mjesto njega, da boljeg i čestitijeg od njega, i milostivijeg;
a što se onoga zida tiče – on je dvojice dječaka, siročadi iz grada, a pod njim je zakopano njihovo blago. Otac njihov je bio dobar čovjek i Gospodar tvoj želi, iz milosti Svoje, da oni odrastu i izvade blago svoje. Sve to ja nisam uradio po svome rasuđivanju. Eto, to je objašnjenje za tvoje nestrpljenje!"

(XVIII:65-82)

Dakle, motivika ove poetike tesavufske poezije povezana je sa Musaovim načinom pozivanja u vjeru, odnosno onako kako je on poučavan od Hidra i kako je on kasnije poučavao druge, čime se zapravo prikazuje ciklus izrastanja učenika u učitelja. Ovom poetičkom obrascu odgovarala bi pjesma *Šejhom Iršad tko ne nađe* Abdulvehaba Ilhamije:

Šejhom iršad tko ne nađe
I zićira, la ilahe illallah,
Šejtan njemu sve dojde,

La ilahe illallah!

Pejgamber nama sve kaže:
Tko avako ne traži,
Šejtan mu sve prikaže;
La ilahe illallah!

Men lem jekun šejhuhu
Feš-šejtanu rabbuhu,
Ovo reče abduhu,
La ilahe illallah! (...)[7]

Ovoj grupi, također, pripadaju i sve one pjesme koje analitički pristupaju vjeronaučnom znanju, te preporučuju što šire zahvate prilikom činjenja i ibadeta i dobrih djela, jer se samo na taj način može stići do cilja samospoznaje. Ovakva tesavufska poezija ima cilj predočavanje puta kao sistema koji ni u kom slučaju nije jednostran i u vezi sa samo jednim oblikom ibadeta ili dobrih djela, već da se, zapravo, sastoji iz niza elemenata koji samo uvezani čine cjelinu, što je na koncu jedna od odlika poslaničke misije Muhammeda, a.s.

Poetiku hakikata upoznajemo preko Isa, a.s., te saznajemo da se ovo poetičko načelo zasniva na sagledavanju Stvarnosti. Samo je jedan Apsolutni gospodar i samo On sasvim i potpuno opstoji, a sve ostalo postoji tek relativno i samo Njegovom voljom i milošću. On ako želi pokazati začudno začeće – pokazat će ga, ako želi nekoga uzdignuti i kasnije ga ponovo vratiti – i to Mu je lahko učiniti. Stoga se poezija ovoga poetičkog obrasca i temelji na motivima koji izražavaju Njegovu jednoću i Njegovo apsolutno prisustvo, te odnos Gospodar – rob. Slijedom toga u ovoj grupi prepoznajemo pjesme koje govore o Stvarnosti nekada načelno, a nekada s usredsređenjem na neki od oblika vahdeta od kojih je u poeziji, ipak, najzastupljeniji onaj posljednji i najviši – vahdetul-vudžud. Nizom pjesničkih uobličenja bošnjački su se pjesnici na orijentalnim jezicima te na bosanskom jeziku okušavali u oslikavanju postupka povratka Izvoru.

Ovaj poetički obrazac u sasvim čistom obliku prepoznajemo u pjesmi Ja sam oblikom kaplja šejha Abdurrahmana Sirrija:

Ja sam oblikom kaplja, ali sadržinom more!
U meni je cijeli svijet, ja sam svijet i njegova sadržina.
Utonuo sam u svjetlost pojave Božanstva,
Sunce je samo moja čestica, ja sam Zehrin Enver,
Stvor moga tijela opstoji s ljubavlju,
U meni se odrazuje sve, ja sam općenitost i pojedinost!
U meni je suština svih 18.000 svjetova

7 Muhamed Hadžijamaković, *Ilhamija. Život i djelo*, Sarajevo 1991, str. 79-80

Ja sam mikrokozmos iz kog je potekao makrokozmos.
Ja sam čuvar poprišta ljubavi i danas sam drugi Ešref!
Ja sam odraz Alijine tajne, od svega sam viši ja!

Iz navedene podjele poetičkih obrazaca tesavufske poezije tek donekle možemo sklopiti njezin složeni poetički sistem, jer, kao što smo pokušali i pokazati, ne radi se o jednom niti o više različitih poetičkih oblika, nego o jednom koji se razlikuje od drugih nereligijskih koncepata, ali sastavljenom iz niza manjih poetičkih cjelina – mikrokosmosa. Slijedom toga, ovi su primjeri tek iznimke prepoznate kao odgovarajući primjeri poetike putem kojih upoznajemo motive koji pripadaju njezinom poetičkom obrascu.

Tako, naprimjer, najučestalije motive ove poezije možemo razvrstati:

– krčma, vino, krčmar/krčmarica; ljepotica, njezino lice i solufi – poetika tarikata

– leptir i svijeća – poetika marifeta

– kap i more – poetika hakikata

Transkodiranje ovih motiva u poeziji austrougarskog doba, međuraća, i u drugoj polovini XX stoljeća, također posmatramo na isti način. Njihovo prečitavanje i ponovno ispisivanje ni u kom slučaju ih ne postavlja izvan vjeronaučnih stepeni znanja, već ih samo značenjski transkodira, osuvremenivši ih pritom i prilagodivši novom vremenu.

Značenja, međuodnos i intertekstualna relacioniranja spram Kur'ana i hadisa ponajbolje možemo upoznati kontekstualizacijom ovih motiva u poetičke odlike vjeronaučnih stepeni znanja, jer je to poetika življenja iz koje ova poezija i dolazi do nas.

Priče o Božijim poslanicima u podtekstu romana *Derviš i smrt* Meše Selimovića

Nadija Rebronja

Roman Meše Selimovića *Derviš i smrt* spada u djela koja su, zbog svog značaja i višeslojnosti, mnogo komentirana. Analiza religijskog podteksta predstavlja novi način posmatranja savremenog romana i daje odgovore na neke, do sada, nedovoljno precizno odgonetnute dileme. Direktna vezanost ovog djela za islamsku svetu knjigu Kur'an, jasno je naglašena citatima kojim je roman uokviren. Isticanjem dijelova ajeta postavljenih na početku svakog poglavlja, autor ukazuje i na intertekstualnu relaciju između romana i Kur'ana. "Ono što su zavičaj i judaizam za Kafku, to su Bosna i islam za Selimovića; naime ne samo pitanje vere, već i pre svega životno iskustvo jedne zajednice."[1]

Osim direktne citatne vezanosti za određene kur'anske ajete, roman *Derviš i smrt* vezan je za Kur'an i druge islamske predaje i vjerovanja o Božijim poslanicima koja su stavljena u podtekst romana.

Na Božije poslanike prvo Selimović upućuje dajući glavnom liku četrdeset godina:

Četrdeset mi je godina, ružno doba: čovjek je još mlad da bi imao želja a već star da ih ostvaruje. Tada se u svakom gase nemiri, da bi postao jak navikom i stečenom sigurnošću u nemoć što dolazi. A ja tek činim što je trebalo učiniti davno, u bujnom cvjetanju tijela, kad su svi bezbrojni putevi dobri, a sve zablude korisne koliko i istine. Šteta što nemam deset godina više pa bi me starost čuvala od pobuna, ili deset godina manje pa bi mi bilo svejedno. Jer trideset godina je mladost, to sad mislim, kad sam se nepovratno udaljio od nje, mladost koja se ničega ne boji, pa ni sebe.[2]

1 Muharem Pervić, "Derviš i pesnik" u: Miroslav Egerić, *Derviš i smrt Meše Selimovića*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1995., str. 90.

2 Meša Selimović, *Derviš i smrt,* Svjetlost, Sarajevo, 1991., str. 64.

Sa četrdeset godina je posljednji Božiji poslanik Muhammed primio poslanstvo i počeo propovijedati islam.[3]

Doba od četrdeset godina ima bitnu simboliku u islamu. Četrdeset godina je vrhunac zrelosti za muškarca. Čovjek od četrdesete godine može postati vladar, halifa ili vjerski poglavar. Poslanik Isa[4] će, prema islamskom vjerovanju, pred Sudnji dan provesti četrdeset godina na zemlji: "Isa će ostati na Zemlji četrdeset godina, a onda će umrijeti."[5]

Ahmed Nurudin, kao i Božiji poslanici, u trenutku spoznaje ima četrdeset godina. Međutim, istina Božijih poslanika je prosvjetljujuća, ona čisti i donosi smiraj, a istina Ahmeda Nurudina donosi unutrašnju nestabilnost i nemir. Dok u islamu četrdesete godine označavaju najveću zrelost, muževnost i godine mudrosti, Ahmed Nurudin ih doživljava kao ružno doba, doba u kojem ne može da se odupre promjenama kojima nije vrijeme, a nema ni snage da se bori za novog sebe. Ahmed ne umije da se suoči sa svojim sazrijevanjem.

Simbolika broja četrdeset prisutna je u svim religijama:

> Četrdeset je okušavanje; proba; inicijacija; smrt. Kao umnožak broja četiri, celovitost je i sveukupnost. Važnost "četrdeset dana" verovatno potiče iz vavilonskog četrdesetodnevnog nestanka Plejada, razdoblja kiša, nepogoda, povodnja i opasnosti. Povratak Plejada beše vreme slavlja, a snop od četrdeset trski spaljivan je u znaku tih četrdeset dana zle moći. U rimskom "karantinu" lađe su četrdeset dana držane u izolaciji. Hramovi u Persiji, Baalbeku, Tatarskoj i oni druidski, kao i hram Jezekiljev, imali su četrdeset stubova.[6]

Prema Kuperu, u egipatskoj tradiciji četrdeset dana smrti i odsustva Ozirisovog je razdoblje posta. U hrišćanskoj tradiciji četrdeset je dana velikog posta, prema Hristovih četrdeset dana u pustinji; četrdeset dana uskrsnuća, od Uskrsa do Vaznesenja; uživanja povlastice ili utočišta; četrdeset dana onakvog vremena kakvo je na Sv. Svidinu. U Starom zavjetu Mojsije provodi četrdeset dana na Sinajskoj gori, Ilija skrivajući se; potop nastaje za četrdeset dana; toliko traje okušavanje Ninevije u vrijeme Jonino; jevrejskih četrdeset godina lutanja po pustinji, pod jarmom filistejskim; četrdeset godina vladavine Davidove; vladavine Solomonove; Ilijevog suđenja Izrailju. Jezekilj je podnosio nepravdu Izrailjevu četrdeset dana. U mitričkoj tradiciji četrdeset je broj dana inicijacijskih obreda te

3 Mustafa Spahić, *Povijest islama*, Borac, Travnik, 1997., str. 147.

4 Po Bibliji Isus.

5 *Tako je govorio Muhammed Resulullah*, priredio Ahmed Mehmedović, Grafičar, Tuzla, 1991., str. 363.

6 Dž. K. Kuper, *Ilustrovana enciklopedija tradicionalnih simbola*, Prosveta-Nolit, Beograd, 1986., str. 27.

svetkovina i žrtvovanja. U islamskoj tradiciji četrdeset je broj promjene i smrti, ali i izmirenja te povratka principu.[7]

Vidno je da je simbolika broja četrdeset kompleksna i da je često vezana za smrt, promjenu i izmirenje, što jesu i teme romana *Derviš i smrt*. Mnoga od simboličkih značenja ovog broja aludiraju na Božije poslanike, koji su i biblijske ličnosti ili druge ličnosti iz njihovog vremena, npr. na Davida, Solomona, Iliju, Izrailja, Jezekilja, Mojsija, Hrista. Prema orijentalisti Anemari Šimel, simbolika broja četrdeset je vrlo raširena u islamskom svijetu, pogotovo u Turskoj i Perziji.[8]

Kada Ahmed govori o sebi i svom imenu, on upućuje na Božijeg poslanika Adema, prvog čovjeka[9]:

> Ime mi je Ahmed Nurudin, dali su mi ga i uzeo sam ponuđeno, s ponosom, a sad mislim o njemu, poslije dugog niza godina što su prirasle uza me kao koža, s čuđenjem i ponekad s podsmijehom, jer svjetlo vjere, to je oholost koju nisam osjećao i sad je se pomalo i stidim. Kakvo sam ja svjetlo? Čime sam prosvjetljen? Znanjem? višom poukom? čistim srcem? pravim putem? nesumnjanjem? Sve je došlo u pitanje, i sada sam samo Ahmed, ni šejh ni Nurudin. Sve spada s mene, kao haljina, kao oklop, i ostaje ono što je bilo prije svega, gola koža i go čovjek.[10]

O prvom čovjeku, Božijem poslaniku Ademu, islamske predaje govore da je njega i njegovu ženu Havu Iblis nagovorio da probaju plod sa drveta besmrtnosti i vlasti koja ne prolazi, nakon čega su postali svjesni svoje nagosti.[11]

Ova aluzija na Božijeg poslanika Adema, u kontekstu Selimovićevog romana, aluzija je na susret sa samim sobom, sa vlastitom ljudskošću. Kao što je Adem nakon grijeha shvatio da nema odjeće, da je go, dakle time spoznao svoju ljudsku prirodu, tako se i Ahmed Nurudin susreće sa sobom, sa samim čovjekom u sebi bez titula i ovosvjetskih priznanja: "Sve je došlo u pitanje, i sada sam samo Ahmed, ni šejh ni Nurudin. Sve spada s mene, kao haljina, kao oklop, i ostaje ono što je bilo prije svega, gola koža i go čovjek."[12] Istovremeno, ovo je aluzija na prvi grijeh. Ime i titula šejha spadaju sa Ahmeda i ostaje go kao Adem kada počini grijeh. Nurudinov grijeh je pobuna. Skidanjem ovosvjetske odjeće od vjerskih titula koje su ga skrivale i štitile, Ahmed spoznaje svoju golotinju, svoju nezašti-

7 Dž. K. Kuper, *Ilustrovana enciklopedija tradicionalnih simbola*, 1986. str. 27.

8 Annemarie Schimmel, *Misterija brojeva*, Libris, Sarajevo, 2006., str. 251.

9 Islamske predaje jasno su povezane sa biblijskom pričom o praroditeljskom grijehu. Vidi: George Every, *Kršćanska mitologija*, Otokar Keršovani, Opatija, 1988., 26-31. U Bibliji: Knjiga postanka, 3, 1-20.

10 Meša Selimović, *Derviš i smrt*, str. 64.

11 Muhammed Ahmed Beranik, *Kazivanja o Allahovim vjerovjesnicima*, Kamp-Lintfort-Germany V I G B e. V, 1996. str. 15-18.

12 Meša Selimović, *Derviš i smrt,* str. 64.

ćenost, grešnu ljudsku prirodu, zapravo spoznaje Adema u sebi, ljudsko u sebi, samospoznaje se.

Prvi Ademov grijeh i prvo iskušenje bilo je drvo vječite vlasti. Vlast biva iskušenje i Ahmedu Nurudinu jer dolazak na vlast na kraju biva njegovo prokletstvo i vodi ga u smrt.

Trenutak ogoljavanja, trenutak grijeha u kome počinje pobuna, vezuje se za susret sa Ishakom: "Stajao je u spletu šiblja, ne bih ga našao da nisam znao gdje je, lice mu je bez crta, potrto polusjenom, on mene bolje vidi, otkriven sam svjetlom, pa mi se čini da sam go, a ne mogu da se zaklonim."[13]

Priče o poslaniku Ademu i njegovom grijehu Selimović se dotiče i kada opisuje Mula Jusufa: "Gledao sam poslije kako Mula Jusuf prepisuje u hladu granate jabuke, potrebno mu je ujednačeno svjetlo, bez bljeska i bez sjenki."[14] Ovo je aluzija na prvi grijeh koji je u vezi sa drvetom. Mula Jusuf sjedi ispod drveta koje je simbol grešnosti i time je nagoviještena njegova izdaja.

U opisu susreta sa Ishakom postoji i aluzija na gorući grm u kome se, prema Bibliji, Bog javio Mojsiju.[15] Kur'an nešto drugačije interpretira tu priču o poslaniku Musau. Nakon što ubija čovjeka, poslanik Musa odlazi kod poslanika Šuajba[16], ženi se njegovom kćerkom i sa njom ima djecu. Musa je krenuo u Egipat sa svojom porodicom, kada je ugledao vatru:

> A kad dođe do vatre, neko ga zovnu sa desne strane doline, iz stabla, u blagoslovljenom kraju: O Musa, Ja sam Allah, Gospodar Svjetova!
> (XXVIII: 30).
> "O Musa, izuj obuću svoju, ti si, doista u blagoslovljenoj dolini Tuva. Tebe sam izabrao, zato ono što ti se objavljuje slušaj."
> I on skide svoje sandale, i stojeći skrušeno pred Allahom dž.š. slušao je dokaze jasne, ajete i dokaze koje mu je objašnjavao.[17]

Islamska simbolika ovog događaja vezuje pojavu vatre za prisustvo Božije, za obraćanje Boga i spoznaju istine, ali islamska tradicija ne dozvoljava nikakvo otjelotvorenje Božanskog u nečemu fizičkom, te se tu interpretacija ovog događaja razlikuje od hrišćanske. Obraćanje Boga Musau se vezuje za pojavu vatre, ali ne za obraćanje iz gorućeg grma ili šiblja te je ova simbolika u romanu više biblijska nego kur'anska: "Stajao je u spletu šiblja, ne bih ga našao da nisam znao gdje je, lice mu je bez crta, potrto polusjenom, on mene bolje vidi, otkriven sam svjetlom, pa mi se čini da sam go, a ne mogu da se zaklonim."[18] Ishak se pretvara u šiblje, u grm, simbolišući time javljanje istine.

13 Isto, str. 109.
14 Isto, str. 123.
15 *Knjiga Izlaska*, 3, 1-12.
16 Po Bibliji Jitro, Jetro, Raguel.
17 H. Adem Zilkić, *Allahovi vjerovjesnici*, Damad, Tutin, 1994., str. 98.
18 Meša Selimović, *Derviš i smrt*, str. 109.

Približnija je biblijskoj simbolici i aluzija na raspeće[19]: "Preko cijele širine vrta, vidio sam na ploči dovratka jednu njegovu bosu nogu, i lice bjelje od tekijskog zida. U tom bijelom licu, u nemoćno razapetim rukama, u ćutanju, bio je užas čekanja."[20] Ova aluzija se ponavlja više puta dajući bjeguncu značenje žrtve, mučenika: "Ni gonjeni sigurno nije disao, samo ga je tanka daska dijelila od gonilaca, ni pedalj razmaka nije ih razdvajao, a bili su daleko, kao planinom razdijeljeni, oni neznanjem, on nadom. Ruke su mu još razapete, a lice blješti kao fosfor. Od uzbuđenja počele su da se mute pred mojim očima račve njegovih ruku i nogu, ali je bijela mrlja lica ostala kao znamenje njegove groze."[21] U tekstu, simbolika raspeća dobija dimenziju samožrtvovanja:

> A sad se u ovaj stari mir, u ovo staro sklonište uselio nov, nepoznat čovjek sa bijelom mrljom lica, i sa rašljama nogu i ruku, što je, u muci, sam sebe razapeo na vratima. Znao sam da je promijenio položaj, vidio sam kako mu se tijelo opustilo, kao da mu je odjednom polomljen cijeli splet kostiju, i to je bilo novije, i važnije, i bolnije, a ja sam pamtio njegov raniji grč i napor, njegovu napetost, koja živi, bori se, nikome se ne da, pamtio sam razapete opruge njegovih mišića, sposobnih na čudo.[22]

Predstava o mučeniku se na kraju razbija:

> Zbunio me, nisam bio spreman na ovaj razgovor. Najviše me iznenađivalo, iz riječi u riječ, to što sam očekivao da susretnem sasvim drugačijeg čovjeka. Prevarila me slika razapetih ruku i nogu na kapiji. Zamišljao sam ga, prema žaljenju, prema bijeloj mrlji lica, prema slaboj odbrani tanke daske, kao jadnog, uplašenog, izgubljenog čovjeka, mislio sam čak da znam kakav mu je i glas, drhtav, nesiguran, a sve je bilo drugačije. Vjerovao sam da će ga smekšati moja riječ, da će ponizno gledati u mene, jer je bio u bezizlaznom položaju, jer je zavisio od moje zle ili dobre volje. A njegov glas je miran, čak nije srdit, činilo mi se da zvuči gotovo veselo, podsmješljivo, izazovno, da ne odgovara ni nabusito ni ponizno već ravnodušno, kao da je iznad svega što se dešava, kao da zna nešto što ga čini sigurnim. Toliko je iznevjerio moja očekivanja, da sam sigurno pretjerivao i u ocjeni njegove mirnoće.[23]

Islamska verzija priče o raspeću suštinski se razlikuje od hrišćanske. Prema Kur'anu, poslanik Isa nikada nije razapet: "Kur'an poriče kršćansku dogmu o Isusovom raspeću, uskrsnuću i o tome da je on Mesija, spasitelj i iskupitelj čovje-

19 Evanđelje po Mateju, 27, 32-38.

20 Meša Selimović, *Derviš i smrt*, str. 103.

21 Isto, str. 104.

22 Isto, str. 107.

23 Isto, str. 110-111.

čanstva. Allah uzima dušu Isaovu, uzdiže ga i spašava od nevjernika i nasilnika."[24] Neki teolozi tumače uzdizanje racionalnije: "Uzdigao sam tvoj ugled, tvoju nauku i historijsku ulogu. To nije uzdizanje na nebesa i spajanje sa Bogom. To što Izraelićani govore da su ubili Isaa, Kur'an poriče tvrdnjom da ga nisu ubili niti razapeli već im se o tome pričinilo. /…/ Kada nije ni ubijen, ni na križ razapet, onda je umro prirodnom, Allahu poznatom smrću. Pričinilo im se, može značiti da je neko ipak ubijen raspećem ali ne Isa."[25]
U islamskoj tradiciji postoji i vjerovanje da je umjesto Isaa razapet jedan od njegovih učenika, Jehuda[26]:

> Njihov pogled Uzvišeni Allah dž.š. usmjeri neprijatelje za jednim od drugova Isaa a.s. (Jehudom) koji po svemu ličaše na njega i ubiše ga, a onda ga razapeše u obliku križa. Bio je to Jehuda koji izda Božijeg poslanika i koji uputi neprijatelje na njega. Jevreji bjehu presrećni, misleći da su ubili Isa a.s, ali Kur'an opovrgava njihovu tvrdnju.[27]

Raspeće kao simbol mučeništva, koji se može vezati za bjegunca Ishaka, bliže je u romanu biblijskoj simbolici nego kur'anskoj. U Kur'anu se razapinjanje izdajnika Jehude prije može vezati za kažnjavanje.

Priča o izdajniku Jehudi može se vezati i za Mula Jusufovu izdaju. Na isti način kao Jehuda, Mula Jusuf izdaje svog učitelja, šejha. No, veza sa Božijim poslanicima u romanu se može istražiti i kroz simboliku imena. Selimović imenima likova u romanu direktno upućuje na priče o Božijim poslanicima.
Mula Jusufovo ime aludira na priču o poslaniku Jusufu, koji je simbol lijepog i čednog mladića[28]:

> Pošto je Jusuf bio najljepši čovjek koji je ikad živio i za koga su žene govorile, kada su ugledale njegovu ljepotu, da je plemeniti melek, a ne ljudsko biće, u njega se vlasnikova žena strasno zaljubila i htjela ga je silovati, te mu je svu košulju s leđa poderala. U to su se uvjerili njen muž i jedan njen rođak jer su je na djelu uhvatili. Ono što je ona činila, ona je za to djelo Jusufa potvorila. Njen muž je zamolio Jusufa da pređe preko tog djela, a nju da se Allahu pokaje. Za taj događaj žene su saznale i sve su pošle ogovarati vlasnikovu ženu. Kao uzvrat na to, ona ih je sve jednog dana pozvala kod sebe davši im voće i noževe da jedu i gule. U tom momentu pustila je Jusufa među njih i te žene su se obeznanile od Jusufove ljepote i tada su noževima, umjesto voća, izrezale sebi ruke i prste. Tada je vlasnikova žena pred svima njima izjavila da, ako Jusuf ne počini s njom

24 Mustafa Spahić, *Povijest islama*, str. 132.

25 Isto, str. 132-133.

26 Po Bibliji Juda.

27 H. Adem Zilkić, *Allahovi vjerovjesnici*, 181.

28 Priča o poslaniku Jusufu analogna je biblijskom liku Josipa Prekrasnog. Vidi: *Stari zavet, Knjiga postanka*, 39, 1-23.

> ono što ona želi - blud, da će ga ona u zatvor strpati. Jusufov odgovor je: *"Stvoritelju moj, zatvor mi je miliji od onoga na što me one navraćaju. Ako me ne spasiš od njihovih spletaka, mogu im se prikloniti i uvrstiti među neznalice!"* Njemu se Stvoritelj odazvao i otklonio je njihove spletke od njega. On sve čuje i sve savršeno poznaje (12:32).[29]

Mula Jusuf je na početku opisan kao lijep i čedan mladić, ali kasnije izdaje svog šejha. Mula Jusufovo iskušenje, kao i iskušenje poslanika Jusufa, bila je žena. Postoje predaje koje govore da je poslanik Jusuf volio ženu svog vlasnika, ali da je odolio toj ljubavi: "A kad Zulejka, lijepa žena Potifarova, vidje kako izrasta prelijepi dječak, njena se materinska naklonost prema dječaku premetnu u žestoku strast. A i ona se Josipu (Jusufu) svidi. Ali mu se lice oca Jakova ukaza te ga spriječi da se oda požudi."[30] Poslanik Jusuf se na kraju oženio Zulejhom: "Josip (Jusuf) dobi od faraona Zulejku za ženu. A ona sada spozna kako je nekoć mužu bila učinila nepravdu, ustegnu mu se i življaše uza nj' u djevičanskoj nevinosti; mada ju je progonila strast, pobijedi u njoj stid i spoznaja vlastite požude. Zulejka i Josip (Jusuf) starili su pod Allahovim blagoslovom u snazi i mudrosti a da mladenačke ljepote nisu gubili."[31]

Ljepota Hasanove sestre bi se mogla uporediti sa ljepotom Zulejhe, ali Mula Jusuf, za razliku od poslanika Jusufa, podliježe ovom iskušenju a ono ga na kraju vodi u izdaju. Time se u romanu ističe ljudska stvarna priroda, često različita ili sasvim suprotna od vjerskih istina. Mula Jusuf je imenom vezan za simbol čednosti, pobožnosti i čvrstine, za onoga koji odolijeva ženskoj ljepoti, a on u romanu postupa upravo suprotno simbolici vlastitog imena. Time je postignuta univerzalnost poruke romana i osobeno pomirenje sa ljudskom nesavršenošću. Bjeguncu kojeg nalazi u tekiji, Ahmed Nurudin u svijesti daje ime *Ishak*:

> Učinilo mi se da iza mojih leđa, među ljudima u molitvi, stoji moj sinoćnji bjegunac. Nisam smio da se okrenem, ali sam bio siguran da je u džamiji, ušao je poslije mene, ili ga nisam vidio. Njegov glas se čuje drukčije nego ostali, dublji je i muškiji, njegova molitva nije molba vec zahtjev, oči su mu oštre, pokreti gipki, ime mu je Ishak, zovem ga tako jer je tu i jer mu ne znam ime, a treba da znam. Došao je mene radi, da mi zahvali, ili sebe radi, da se skloni. Ostaćemo sami poslije namaza, da ga pitam što sam propustio sinoć. Ishak, ponavljam, Ishak, to je ime moga ujaka koga sam kao dijete mnogo volio, Ishak, ne znam kako ih dovodim u vezu, i kako i zašto tako uporno dozivam djetinjstvo, sigurno je to bježanje.[32]

29 Mustafa Spahić, *Povijest islama*, 61-62.

30 Walter Beltz, *Mitologija Kur'ana. Čežnja za rajem,* Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1982., str. 104.

31 Isto, str. 105.

32 Meša Selimović, *Derviš i smrt*, str. 149-150.

Božiji poslanik Ishak[33] sin je poslanika Ibrahima[34].

Za njegovo rođenje vezana je mu'džiza[35] jer ga je majka rodila u životnoj dobi kada žene više ne rađaju a bila je nerotkinja.

> A žena njegova stajaše tu i mi je obradovasmo Ishakom, a poslije Ishaka Jakubom, i ona se osmijehnu.
>
> "Jadna ja!" - reče, "Zar da rodim ovako stara, a i ovaj moj muž je star. Ovo je zaista nešto neobično!" "Zar se čudiš Allahovoj moći?" – rekoše meleki, "Allahova milost i blagoslovi Njegovi su na vama, porodici vjerovjesničkoj. On je dostojan hvale i On je plemenit." (11:71-73)[36]

Prema islamskim predajama, Ishak je rođen kada mu je majka Sara[37] imala devedeset, a otac Ibrahim sto godina.[38]

Bjegunac Ishak simbolizira Nurudinovu pobunu, promjenu i ponovno rađanje:

> Čudna je to bila noć, ne samo zbog onoga što se dešavalo, već kako sam to primao. Razum je govorio da se ne miješam u ono što me se ne tiče, a umiješao sam se toliko da nisam vidio izlaza, duga navika da vladam sobom odvela me u sobu a vratio sam se gonjen nekom novom potrebom, tekijski i derviški red me naučio da budem tvrd a stajao sam pred bjeguncem ne znajući šta da učinim, a to je već značilo da činim što ne treba. Svi su razlozi govorili da ostavim čovjeka njegovoj sudbini, a išao sam s njim njegovim klizavim i opasnim putem koji nije mogao da bude i moj.[39]

Kao što poslanik Ibrahim dobija sina i nasljednika svog poslanstva u poznim godinama, tako i Ahmed sreće Ishaka, tj. u njemu se rađa Ishak u godinama u kojima se ne očekuje da se u čovjeku rađa bunt:

> Upao je u moj život u času slabosti, i bio uzrok i svjedok izdaje, kratkotrajne ali stvarne. Zato sam želio da bude ubica, sve bi tada bilo lakše. Ubistvo je manje opasno nego buntovništvo. Ubistvo ne može biti uzor i podstrek, izaziva osudu i gađenje, a dešava se iznenada, kad se zaboravi strah i savjest, neprijatno je, kao ružno podsjećanje na trajnost niskih nagona kojih se ljudi stide, kao što se stide nedostojnih predaka i prestupnih rođaka. A pobuna je zarazna, može da podstakne nezadovoljstva, kojih uvijek ima, liči na junaštvo, a možda i jeste junaštvo, jer je otpor i neslaganje, izgleda lijepo jer je nose zanesenjaci koji umiru za lijepe riječi, sve stavlja-

33 Po Bibliji Isak.

34 Po Bibliji Abraham.

35 Čudo.

36 Mustafa Spahić, *Povijest islama*, str. 55.

37 Po Bibliji Saraja.

38 H. Adem Zilkić, *Allahovi vjerovjesnici*, str. 64.

39 Meša Selimović, *Derviš i smrt*, str. 112-113.

> ju na kocku jer je sve njihovo nesigurno. Zato je privlačno, kao što ponekad čovjeku izgleda privlačno i lijepo sve što je opasno.[40]

Kao što se poslanik Ishak rađa u poznim godinama svog oca, bjegunac Ishak je za Ahmeda Nurudina promjena u poznim godinama, rušilac uvjerenja onako kako nije svojstveno zrelom čovjeku, kao i ponovno rađanje onda kada nije uobičajeno da se rađa. Ishak je Ahmedova suprotnost, njegova prigušena tamna, prikrivena pobunjena ličnost: "Jest, htio sam da predam bjegunca stražarima, i miran sam zbog toga. On je bio izazov, podsticaj, mamljenje u nepoznato, junak iz dječijih priča, san o hrabrosti, ludački prkos, još opasniji ako sam samo mislio da je to, trebalo je ubiti svoju neodgovornu misao, njegovom krvlju se ukopati na mjestu koje je moje, moje po razumu i savjesti."[41]

Centralna priča stavljena u podtekst romana jeste priča o Božijim poslanicima koji odlaze kod vladara svoga vremena i pokušavaju da traže istinu i pravdu. Oni svi bivaju odbačeni i prognani, onako kako je i Ahmed Nurudin bio. Događaji iz petog, šestog i sedmog poglavlja, Nurudinov odlazak kod muselima, kadije i muftije, gradativno poredani ukazuju na priče o Božijim poslanicima koji dolaze pred tadašnje vladare, propovijedajući istinu i bivaju odbačeni. Ahmeda, koji je došao da moli za oslobađanje nepravedno zatočenog brata, ismijava i odbacuje najprije muselim:

> – Htio sam da pitam za brata – rekao sam smeteno, počinjući kako ne treba, bez sigurnosti, odmah otkrivajući slabo mjesto, ne uspjevši da pripremim povoljniji prijem i utisak. To teško neprobuđeno lice me prisililo da kažem šta bilo, sve odjednom, da bi me prepoznao, da bi me primijetio.
> – Brata? Kakvog brata?
>
> U tom gluhom pitanju, u mrtvom glasu, u čuđenju što sam pretpostavljao da bi trebalo da zna nešto nevažno, osjetio sam kako smo se brat i ja smanjili do zrnca prašine.
>
> Neka mi oproste svi časni ljudi, hrabriji od mene, svi dobri ljudi koji nisu doživjeli iskušenje da zaborave ponos, ali moram da kažem, ništa mi ne bi pomoglo kad bih pred sobom skrio istinu: nije me uvrijedila njegova namjerna grubost, ni strašna daljina koju je postavio između mene i sebe. Uplašilo me to, jer je bilo neočekivano, osjetio sam se nespokojan i ugrožen, brat nije postojao kao moguća spona između nas, trebalo ga je oživjeti, dovesti ga pred njega prvi put, i prvi put odrediti stepen njegove krivice. Ali šta sam mogao da kažem da ne nanesem štetu bratu i da ne uvrijedim muselima?[42] /.../

Slično se prema Ahmedu ophodi i kadija:

40 Isto, 130.

41 Isto, str. 126.

42 Meša Selimović, *Derviš i smrt*, str. 144.

> Sjedio je nepojmljivo miran, ne osjećajući potrebu da makne bilo čime (ličilo je na mrtvačku obamrlost ili na fakirsku snagu samosavladavanja), s istim izrazom lica što sam ga zatekao kad sam ušao, sa osmijehom koji ništa ne izražava, varljivo razapet na ustima bez usana. Umarao me taj osmijeh više nego njega.[43] /…/
>
> Oborio sam pogled i ćutao, uplašen svojom nepotrebnom smjelošću i njegovim nadmoćnim odbijanjem.[44]

Ahmedova uzaludna borba kulminira u susretu sa muftijom:

> -Imam brata - bulaznio sam ne znajući da li je i to dovoljno. - Ali ako ne požurim da ti kažem, mogao bih reći da sam ga imao, a imam i imao sam isto je što imam i nemam. A može da odluči sijev nečije zle ili dobre volje. Brat mi je, ne zato što sam ga htio, jer da sam ga htio ja bih ga pravio, i onda mi ne bi bio brat, a ne znam ni da li ga je moj otac htio, ali kad se spario s mojom majkom, kad je kaplja mutne vode ušla u rodiljku, iz tog zadovoljstva za njih, iz tog ničeg za mene, izrasla je veza i obaveza što se zove sin i brat. Bio željena utjeha ili uobičajena nevolja, Bog ga vezuje uz nas bez našeg pitanja, uskraćujući nam sva njegova zadovoljstva a opterećujući nas svim njegovim nevoljama i nesrećama, a kao što zna tvoja uzvišena pamet, nesreće su mnogo češće nego zadovoljstva, pa bismo mogli reći da je brat nesreća koju nam Bog šalje, i zato je primamo kao božiju volju i određenje, zahvaljujući mu na svemu. Tako, eto, zahvaljujem Bogu na nesreći, a volio bih da je on tvoj brat pa da zahvaljujem na sreći što slušam tebe, kao ti sad mene, pa da mi je svejedno. Ali, kako ne može biti tvoj brat, jer je moj, a ja ne mogu biti ti, jer je Bog odredio da budem samo nedostojni derviš, budimo ono što smo: ja molim, ti rješavaj. Ili bolje: ja ću da pričam, ti slušaj. Tebi je teže, znam. Ti ne moraš, ja moram.[45] /.../
>
> Odgovarao je u raskorak, preskačući pitanja, pamteći čudom neku riječ na koju bi docnije stizao odgovor, pa je izgledalo sasvim besmisleno.
>
> Izašao je ne pogledavši nas, ubijen, možda je i zaboravio da smo ovdje. A možda je bježao.[46]

O sličnim događajima Kur'an govori u vezi sa životima mnogih Božijih poslanika, Nuha[47], Huda[48], Saliha[49], Ibrahima[50], Luta[51], Musaa[52] i drugih.

43 Isto, str. 202.
44 Isto, str. 207.
45 Isto, str. 233
46 Isto, str. 237.
47 Po Bibiliji Noje.
48 Po Bibiliji Eber.
49 Ime poslanika Saliha nije spomenuto u Bibliji.
50 Po Bibliji Abraham.
51 Po Bibliji Lot.
52 Po Bibliji Mojsije.

Poslanik Nuh je, kao i Ahmed Nurudin, pozivao na istinu:

" – O narode moj! Allah me je uistinu odabrao da vas pozovem u Njegovu uputu i na pravi put. Ja zato donosim radosnu vijest da će lijepa nagrada pripasti onome između vas koji, a opominjem onoga koji, kada čuje pozivanje moje, leđa okrene da će ga zaista Allah kazniti bolnom kaznom /.../."

Na ove riječi jedan od prisutnih reče:

– Zar poruzi izvrgavaš božanstva naša, o Nuhu, a nas ismijevaš?" /.../

Sa čime te je poslao tvoj Bog, o Nuhu, i šta iznosiš kao dokaz istinitosti govora svog? Kao odgovor na zahtjeve prisutnih, Nuh a.s. im reče:

"O narode moj! Ko je taj koji je stvorio nebesa i visoko ih uzdigao? Ko ih je okitio blistavim zvijezdama i sjajnim tijelima koja nam put osvjetljavaju i raspršuju tminu mrkle noći?"[53]

Na isti način Ahmed Nurudin poziva muselima da shvati kakva je nepravda učinjena njegovom bratu, a on mu traži dokaze, iako je istina očigledna:

– Brat, veliš? Zatvoren?

Pogledao sam kroz prozor, vatra je ugašena, samo se još dim vukao iznad čaršije, trom, crn. Šteta što nije sve uništila.

– Znaš li zašto je zatvoren?

– Došao sam da pitam.

– Eto, ne znaš ni zašto je zatvoren. A dolaziš da moliš, bez obzira šta je učinio.

– Nisam došao da molim.

– Hoćeš li da ga optužiš?

– Neću.

– Možeš li da navedeš svjedoka za njega ili protiv njega? Da ukažeš na druge krivce? Ili saučesnike?

– Ne mogu.

– Šta onda hoćeš? [54]

Božijeg poslanika Nuha nevjernici ponižavaju i smatraju nemoćnim siromaškom:

Nuh a.s je uložio veliki trud, ne bi li odvratio svoj narod od obožavanja raznih kipova, ali sva njegova nastojanja bila su uzaludna.

Na njegov trud odgovarali su:

"O Nuhu, mi ti nećemo nikada vjerovati, nećemo te slijediti. Ti nisi bogatiji od nas, ti nisi vladar moćni, ti nisi nikakav velikan ugledni. Ti si samo bijednik siromašni. Kako onda da napustimo naša božanstva i tebe slijedimo?![55]

53 H. Adem Zilkić, *Allahovi vjerovjesnici*, str. 26.

54 Meša Selimović, *Derviš i smrt*, str. 146.

55 H. Adem Zilkić, *Allahovi vjerovjesnici*, str. 26.

I Ahmed Nurudin nemoćan je u odnosu na ugledne ljude svog vremena. Božijeg poslanika Nuha, kao i druge poslanike, uporno odbijanje nevjerničkog naroda navodi da shvati da je njegova borba uzaludna ako mu Bog ne pomogne i da se jedino On može osvetiti:

> I pored prijetnje Nuh a.s. poče pozivati pravoj vjeri. Prilikom novih susreta i poziva počeše rukama uši zatvarati kako ne bi poziv njegov čuli.
> "I kad god sam ih pozivao da im oprostiš, prste su svoje u uši stavljali i haljinama svojim se pokrivali - bili su uporni i pretjerano oholi."
> (LXXI:26-27).
> Kada svaku nadu izgubi da će ga poslušati, zamoli Allaha dž.š. da kazni neposlušni njegov narod. "Ja sam pobijeđen, Ti se osveti!" (LIV:10).[56]

Ahmed Nurudin na sličan način pred muselimom gubi nadu u svoju borbu:

> Njegovo lice ništa nije govorilo, nije odavalo ni srdžbu ni razumijevanje, iz njegovih usta mogla je da izađe i osuda i blagost. Docnije sam se nesigurno prisjećao da sam tada mislio kako je u strašnom položaju svako ko moli: nužno malen, ništavan, pod tuđom nogom, kriv, ponižen, ugrožen od tuđeg hira, željan slučajne dobre volje, podložan tuđoj moći, ništa od njega ne zavisi, čak ni izraz straha ili mržnje koji ga može upropastiti. Pod tim pogledom bez sjaja, što me jedva vidio, prestao sam da očekujem dobru riječ ili milost, i samo želio da odem, a sve neka se svrši kako Alah hoće.[57]

Božiji poslanici, propovijedajući istinsku vjeru, dolazili su u sukob sa starješinama i vladarima svojih naroda. Naprimjer, poslanik Hud je imao sukob sa Adom:

> Starješina tog plemena bio je snažan, pravi gorostas. Njegovo ime je Ad, a njegovo pleme prozvaše njegovim imenom. /…/ Kako je vrijeme prolazilo ovaj je narod zaboravio na ibadet Jedinom Bogu dž.š. Umjesto Boga oni su počeli obožavati kojekakva božanstva kojima su se klanjali i pred njima ničice padali, prinoseći žrtve, da bi im pružili pomoć i udovoljavali željama. /…/
> Osim klanjanja kipovima narod plemena Ad je presretao i pljačkao karavane. Trgovce su ubijali, a njihovu robu otimali. U nasilju su još dalje otišli. Vješto su gradili lažne puteve kako bi lakše karavane i putnike zavarali i njihova imetka se domogli.[58]

Predstavnici vlasti u Ahmedovom narodu su muselim, kadija i muftija, a sasvim su slični vladarima u doba Božijih poslanika.

56 Isto, str. 27.

57 Meša Selimović, *Derviš i smrt*, str. 145.

58 H. Adem Zilkić, *Allahovi vjerovjesnici*, str. 27.

Da bi uvjerili svoj narod u istinu, mnogi Božiji poslanici su dijalogom pozivali na vjeru i bivali odbačeni:

> Hud se po Božijoj zapovjedi pojavi u narodu obraćajući im se riječima:
> "O narode moj, Allahu se klanjajte, vi drugoga boga osim Njega nemate, vi samo neistine iznosite.
> – O narode moj! – kako možete obožavati te kipove koji niti mogu koristi pribaviti niti štetu donijeti, a slične njima je prije vas obožavao narod Nuhov pa ih je Allah kaznio općim potopom i sve ih uništio osim onih koji su Ga vjerovali." (VII:70) /.../
> S puno oholosti i nepokornosti odgovoriše:
> "Nama je svejedno savjetovao ti ili ne, bio savjetnik, ovako su i narodi davnašnji vjerovali." (XXVI:136-137).[59]

Kao što su poslanici pozivali svoje narode, tako i Ahmed Nurudin razgovara sa kadijom:

> Kad sam rekao zašto sam došao, odgovorio je kuranskom rečenicom: - Koji vjeruju Boga i sudnji dan, ne drže prijateljstvo s neprijateljima Alaha i poslanika Njegova, makar to bili očevi njihovi, ili braća njihova, ili rođaci njihovi.
> Zavapio sam: - Šta je učinio? Hoće li mi iko reći šta je učinio?
> – O pravovjerni, ne pitajte za stvari koje bi vas u brigu i očajanje mogle baciti, ako bi vam se otvoreno reklo.
> – Do groba ću ti biti dužnik. Došao sam da mi se otvoreno kaže. I ovako sam u brizi i očajanju.
> – Oholo su zemljom hodili i ružne spletke pleli.
> – O kome to govoriš? Ne mogu da vjerujem da govoriš o mome bratu. To Bog kaže o nevjernicima, a moj brat je pravovjerni.
> – Teško onima koji ne vjeruju.
> – Čuo sam da je zatvoren zbog nekih riječi.
> – Ne može biti tajnog sporazumijevanja i sašaptavanja među trojicom a da Bog ne bude četvrti među njima. Tajni sastanci su satanino djelo, jer satana hoće da rastuži pravovjerne.
> – Dobro poznajem svoga brata, nije mogao da učini zlo!
> – Ne budi pomagač i zaleđe nevjernicima!
> – Brat mi je, zaboga!
> – Ako su vam vaši očevi, vaši sinovi, vaša braća, vaše žene, vaše porodice, miliji od Boga, od njegova poslanika i od borbe na njegovu putu, ne očekujte milost božiju.
> – O pravovjerni, klonite se sumnjičenja i klevetanja, jer kleveta i sumnjičenje je grijeh.
> To sam ja rekao. /.../

59 Isto, str. 34.

> Rekao je: Nisu za griješnicima plakali ni nebo ni zemlja. A ja sam mislio: teško čovjeku ako su mu mjera nebo i zemlja. I rekao je: Zaista, biće nesrećan ko dušu svoju okalja. I još: O, Zulkarnejne, Jedžudž i Medžudž prave smutnju po zemlji.
>
> A ja: O, Zulkarnejne, Jedžudž i Medžudž prave smutnju po zemlji. I: Zaista biće nesrećan ko dušu svoju okalja. I: Pored istine postoji zabluda. I: Neka ljudi oproste i smiluju se, zar vi ne želite da vama Bog oprosti? I još: Zaista je čovjek veliki nasilnik, a nasilnici su najdalje od istine.
>
> Na to je on zaćutao za trenutak, pa rekao mirno, još se smiješeći:
>
> – Teško tebi, teško tebi, i opet teško tebi!
>
> – Alah je svačije utočište – odgovorio sam izgubljeno.[60]

Selimović poredi muselimovo lice sa idolima (kumirima): "Ne! zazivalo je nešto u meni, ružno je, zar si došao da sebe braniš, od čega, brat je u opasnosti, stidjećeš se poslije, otežaćeš mu položaj, ućuti i izađi, reci i izađi, reci i ostani, pogledaj mu u oči, samo te plaši svojim kumirskim licem, ućutkaj bezrazložni strah, nemaš čega da se bojiš, ne sramoti se jadikovkama i pred njim i pred sobom, reci ono što moraš."[61] Nevjerni narodi su odbijali istinu koju su im Božiji poslanici propovijedali, ostajući dosljedni svojim idolima:

> Oni odgovoriše da im se samo povećava sljepilo, te da oni neće napustiti obožavanje kipova koje su obožavali njihovi preci. Osim odbijanja uputa, zaprijetiše Nuhu a.s. ovim riječima:
>
> "Ako se ne okaniš, o Nuhu! – bićeš sigurno kamenovan"
>
> (XXVI:116)[62]

Poslanik Muhamed je jednu od pobjeda islama postigao rušeći kipove u Kabi kojima su se klanjali predislamski Arapi:

> Poslanik se sada okrenu od Kabe prema idolima, njih ukupno tri stotine i šezdeset, koji su opasavali Kabu u širokom krugu. Jahao je između njih i Hrama ponavljajući ajet Objave: '*Dođe istina a iščeze laž! Zbilja laž iščezava!*'[63], i upirući štapom u sve idole pojedinačno, koji su padali jedan po jedan, licem prema zemlji. Nakon što je obišao cijeli krug, on sjaha i stade učiti u Ibrahimovu svetilištu koje se u to vrijeme naslanjalo na Kabu. Potom ode do vrela Zemzem, gdje mu Abbas dade da se napije, i time za sva vremena potvrdi tradicionalno pravo sinova Hišamovih da opskrbljuju hodočasnike. /…/

60 Meša Selimović, *Derviš i smrt*, str. 204-206.

61 Isto, str. 145.

62 H. Adem Zilkić, *Allahovi vjerovjesnici*, str. 27.

63 Kur'an, XXVII:81.

> Pošto naredi da se Hubel, najveći od srušenih idola, razbije u komade, te da se svi zajedno spale, Poslanik obznani u cijelom gradu da svi koji imaju idola u kući moraju da ga unište.[64]

Rušenje kumira u Kabi ima dublje simboličko značenje. Ono predstavlja rušenje idola u samom čovjeku, rušenje grijehova kojima je sklon, suprotstavljanje kultovima koji stoje između njega i Boga. Rušenjem idola u srcu čovjeka, a ti idoli su klanjanje ovosvjetskim stvarima, vjernik u svom srcu postiže Božije jedinstvo, što znači da vjeruje samo u jednog Boga i voli samo Njega. Ahmed Nurudin u muselimovom licu vidi idolopoklonstvo. Kameni kipovi kojima se Nurudinovi protivnici klanjaju jesu moć, vlast, neistina, nepravda i surovost kao sredstva da se do moći i vlasti dođe. Ahmed se kao i Božiji poslanici nalazi pred ljudima koji vjeruju u idole i koji odbijaju da mu povjeruju da govori istinu, a nemoćan je jer u sebi ne nalazi snagu, da, kao poslanik Muhamed, poruši te idole.

Vrhunac ovih gradativno poredanih Nurudinovih pokušaja da se izbori za pravdu jeste odlazak kod muftije, koji bi se mogao uporediti sa sukobom poslanika Musaa sa faraonom. Bog je tražio od Musaa da ode kod faraona: "Musa, idi faraonu. On se uistinu osilio. Idite ti i Harun faraonu. On se doista osilio."[65] Musa odlazi kod faraona, govoreći: ,"Zaista sam ja poslanik gospodara svjetova."[66] Međutim, čim se Musa pojavljuje pred faraonom:

> on mu prigovara ubistvo Egipćanina a Musa mu odgovara da je to učinio nehotice dok nije bio poslanik, a iz Egipta je pobjegao iz straha. Faraon prigovara jedno nehotično ubistvo Musau, a on, svaki je dan svjesno i namjerno ubijao na stotine i hiljade ljudi. Iza toga faraon pita Musaa i Haruna ‚Ko je vaš stvoritelj'? Oni mu odgovaraju da je to Stvoritelj nebesa i Zemlje, Istoka i Zapada, Stvoritelj sadašnjih i prijašnjih naroda. Faraon na ove argumente odgovara prijetnjom – zatvorom, a kasnije i ubistvom ako u njega ne budu vjerovali.[67]

Najpoznatiji događaj iz života poslanika Musaa jeste nadmetanje sa faraonovim mađioničarima, kojim je Musa dokazivao da nije lažac, jer mu je faraon prijetio tamnicom.

> – I Musa baci štap svoj, kad on – zmija prava, a onda izvadi ruku iz njedara, kad ona, onima koji su je gledali – bijela.
>
> – Ovaj je zaista vješt čarobnjak – reče glavešinama oko sebe faraon, hoće da vas čarolijom svojom iz zemlje vaše izvede. Pa šta savjetujete." (26: 30-35) /.../

64 Martin Lings, *Muhammed. Život Vjerovjesnika islama zasnovan na najranijim izvorima*, Bemust, Sarajevo, 2004. str. 418-420.

65 Mustafa Spahić, *Povijest islama*, str. 76.

66 Isto.

67 Isto.

> Faraon je sakupio svoje mađioničare koji su prije natjecanja sa Musaom zatražili velike nagrade. /.../
>
> "Musa im reče: "Bacite ono što želite da bacite!" i oni pobacaše konope svoje i štapove i rekoše: Tako nam dostojanstva faraonova, mi ćemo svakako pobijediti! Zatim Musa baci svoj štap, koji, odjednom, proguta ono što su oni lažno izveli.
>
> – Čarobnjaci se onda na tle baciše i rekoše:
>
> – Mi vjerujemo u Gospodara svjetova, Gospodara Musaova i Harunova!" (26:41-48).[68]

To nadmetanje se nalazi u podtekstu sedmog poglavlja romana *Derviš i smrt*. Ahmed Nurudin odlazi pred muftiju, nadajući se da će pronaći pravdu, a muftija, kao i faraon za Musu, simbolizira oholog vladara:

> Obojica ugojeni, samo sa salom nejednako raspoređenim, bezbojni i zbrčkani, sparušeni sobnim vazduhom, kao da su presjedili od jesenas nad ovim crnim stolom od abonosa i nad šahom od slonovače.
>
> Ljutito u početku, a onda sve bljeđe, sve bezvoljnije, muftija je prigovarao a drugi se saglašavao. Izgledalo je čudno kako muftija pita, kako tvrdi, kako odgovara. Jedva sam uspijevao da uhvatim neki smisao. /.../
>
> Upitao me, ne ustajući: – Igraš li šah?
>
> – Slabo.
>
> – Šta hoćeš?
>
> – Rekao si da dođem. Molio sam da govorim s tobom.
>
> – Rekao sam? Da, da. Kome? Kako je napolju?
>
> – Sunčano. Toplo.
>
> – I zimus su tako govorili: nije hladno. Jesu li zime uvijek ovako oštre?
>
> – Gotovo uvijek.
>
> – Strašna zemlja.
>
> – Čovjek se navikne.
>
> – Dosadna zemlja. Igraš li šah?
>
> Debeli čovjek se umiješao, tiho: – Ne igra, rekao je.
>
> – A šta hoće?
>
> – Ima neku molbu.
>
> – Ko je on?
>
> Rekao sam ko sam, i da sam u nevolji, i da tražim pravdu, i da mi je niko neće dati ako mi je on ne da.
>
> Muftija je pogledao u čovjeka pred sobom, ne krijući dosadu, gotovo s očajanjem.[69]

Kao što je za Musau jedini spas i dokaz njegovo nadmetanje sa mađioničarima koji zabavljaju faraona, tako igranje šaha sa muftijom postaje za Ahmeda Nurudina mogućnost da spasi brata, jedini način da oholog vladara navede da razmisli o nepravdi koja se čini. Buđenje muftije iz nezainteresiranosti i mogućnost igranja šaha postaje igra života i smrti:

68 H. Adem Zilkić, *Allahovi vjerovjesnici*, str. 101-102.

69 Meša Selimović, *Derviš i smrt*, str. 229-230.

> Ne pretjerujem, da sam bio siguran da ću rastjerati barsku maglu u njemu, digao bih skutove džubeta i zaigrao trbušnu igru, učinio bih sve što bi razumnom čovjeku teško i na um palo. Možda bi njegova pažnja, prije nego što splasne, učinila toliko da žuta bezvoljna ruka napiše tri rješavajuće riječi: pustiti zatvorenika Haruna. I ne znajući šta je napisala, ne sjetivši se nikad više. Učinio bih sve, kažem, svaku ludost, svaku sramotu, i ne bih se stidio poslije /.../.
>
> To je bila najčudnija borba za koju sam ikad čuo, protiv mrtvila u njemu, protiv uzetosti volje, gnušanja od života. Borba teška i mučna najviše zato što se morala voditi neprirodnim sredstvima, izvrnutim mišljenjem, ružnim parenjem nespojivih osjećanja, silovanjem riječi. A bojao sam se, i još kako sam se bojao, da će njegova pažnja umrijeti onoga časa kad prestanem s igrom i pređem na pravi cilj, zbog koga sam sve to i činio. Morao sam lebdjeti iznad pravog smisla, približavajući mu se i krijući ga, jer bi njegova čula mogla da se zatvore, sama od sebe, čim ga osjeti.[70]

Autor romana ovim parodira ljudsku borbu za pravdu, ukazuje na njenu beznadnost, stvara apsurd borbe za ljudski život koja se mogla drugačije završiti da je Ahmed Nurudin znao da igra šah: "Još samo pregršt ludih riječi, Bože, moraš mi ih dati, borim se za jedan život! – molio sam očajan, ali molitva nije pomogla. Ubio me promašaj, vidio sam ga na njegovom licu. Kuda to nestaješ, brate Harune?"[71]

Imenom brata glavnog junaka romana, onog koji je povod njegove borbe, autor direktno upućuje na brata poslanika Musaa, Haruna, koji je također poslanik. Prema islamskoj teologiji, Musa prvi postaje Božiji poslanik, a onda moli Boga da dâ poslanstvo i njegovom bratu Harunu, da bi mu pomogao: "Glas mu ujedno reče da ga je Allah izabrao da ide u Egipat u faraonovu zemlju i da tamo navješćuje Allahove znakove. Mojsije (Musa) prigovori da ne bi mogao onamo poći, jer da je tamo usmrtio čovjeka te bi trebalo da strahuje neće li ga zbog toga ubiti. I predloži neka bude poslan brat njegov Aron (Harun), koji je rječitiji od njega. Tada mu glas reče da će glas poslati Arona (Haruna) s njim. Zajedno bi bili nepobjedivi."[72]

Prema islamskom predanju, Musa je odrastao na faraonovom dvoru[73], i kada je faraon posumnjao da bi on mogao biti prorok za koga se predskazivalo da će doći, faraonova žena je predložila da ga iskušaju tako što će mu dati žeravicu. Musa je stavio žeravicu u usta, što je faraona uvjerilo da je on obično dijete. Od tada je Musa imao govornu manu.[74] To je bio razlog da Musa dobije pomoć u bratu Harunu:

70 Meša Selimović, *Derviš i smrt*, str. 229-230.

71 Isto, str. 236.

72 Walter Beltz, *Mitologija Kur'ana. Čežnja za rajem,* str. 109.

73 Ovo je identično biblijskoj priči o Mojsiju. Vidi: Biblija, Stari zavet, Knjiga Izlaska, 2, 1-10.

74 H. Adem Zilkić, *Allahovi vjerovjesnici*, str. 95.

> Moj brat Harun je rječitiji od mene, pa pošalji samnom i njega kao pomoćnika da potvrdi riječi moje, jer se bojim da me ne nazovu lašcem. (28:34)

Još se zamoli dragom Bogu:

> "Gospodaru moj, učini prostranim prsa moja i olakšaj zadatak moj: odriješi uzao sa jezika mog da bi razumjeli govor moj i podaj mi za pomoćnika iz porodice moje Haruna, brata mog, osnaži me njime i učini drugom u zadatku mome." (20:25-31).

Poslanik Harun je na neki način nadopuna Musaaovog poslanstva. On je za Musaa predstavljao mogućnost da nadomjesti ono što mu nedostaje, da bi mogao ispuniti svoju misiju. U romanu Meše Selimovića, Harun je, za razliku od Ahmeda Nurudina, bio hrabriji, sposobniji da iskaže svoja htijenja i ciljeve. To je vječita priča o dva brata, od kojih je jedan nužno hrabriji, otvoreniji, bliži ljudima i životu. Harun je brat otvoren ka spoljašnjem svijetu, a Ahmed brat zatvoren u svom unutrašnjem svijetu. Kao takav, Harun je za Ahmeda onaj dio njegove ličnosti koji mu nedostaje, nadopuna njegovog bića bez koje se ne osjeća potpuno, kao što je i poslanik Harun bio nadopuna Musaaovog poslanstva. Harun je, zapravo, Ahmedov alter ego, a nakon gubitka alter ega počinje urušavanje Ahmedove ličnosti: "Kao da se nešto otkinulo u meni i sad ga nema, to je sve."[75] U trenutku kada muftija odbija da pomogne Nurudinu, on shvata da svog brata, dio sebe, zauvijek gubi: "/…/ i neću znati ne samo gdje je Antiohija – prokleta bila! – već ni kako je ime sinu moje majke."[76]

Autor ovdje ne ističe na kog sina iste majke se misli. U trenutku kada očaj kulminira, kada gubitak brata postaje sve izvjesniji, Nurudinovo *ja* se gubi, potpuno nestaje – on i brat postaju jedno. Borba za brata je borba za sebe samog, njegov ego se potpuno odvaja pa on o sebi govori u trećem licu. Tada se Ahmed i Harun, borac i ono za šta se bori, kao Musa i Harun, spajaju u jedno.

Urušavanje Nurudinove ličnosti počinje zbog gubitka brata kao onog dijela njegove ličnosti koji je predstavljao oslonac. Nakon gubitka tog oslonca, cijeli sistem vrijednosti, cijeli njegov život urušava se. Zatim, pokušavajući da nečim zamijeni oslonac bez kog je ostao, Ahmed u sebi gradi pobunu kao novi oslonac. Oličenje pobune jeste Ishak, koji je psihološka zamjena za brata, zapravo za kompletnu ličnost kakva bi Ahmed mogao da bude kada bi posjedovao i bratove osobine, za ličnost koja predstavlja realnu ravnotežu kakvu Ahmed nikad nije uspio postići.

> Ishak, česta moja misao, najlakše sjećanje, nesigurna želja mene nesaznanog i neostvarenog, daleko svjetlo moje tame, ljudsko uzdanje, traženi

75 Meša Selimović, *Derviš i smrt*, str. 250.

76 Isto, str. 238.

> ključ tajne, naslućena mogućnost izvan poznatih, priznavanje nemogućeg, san koji se ne može ni ostvariti ni odbaciti, Ishak, divljenje ludoj smjelosti koju smo zaboravili jer nam je postala nepotrebna. Uhvatili su junaka iz jedinih pravih priča, dječijih, koga stvara čista mašta a pamti zrela slabost. Srušili su ljudske snove. Jači su od bajki.[77]

Ishak je sada zamjena za brata, za izgubljeni dio sebe: "Htio sam da čujem poznata imena. Hasan i Harun. Ne. Hasan i Ishak."[78] Ovo je centralna kur'anska priča stavljena u podtekst romana i oko nje se gradi glavni zaplet. To autor potvrđuje i u osmom poglavlju, kada citira riječi poslanika Musaa: "Musa reče: Moj Bože! Daj mi pomoćnika od bližnjih mojih, Haruna, brata mojega, ojačaj njime snagu moju. Učini mi brata pomoćnikom u poslu mome. Moga brata Haruna više nema, i mogu samo da kažem: Moj Bože, ojačaj njim mrtvim snagu moju. Njim mrtvim i nesahranjenim po zakonima Božijim, neviđenim i necjelivanim od svojih najbližih pred veliki put s koga povratka nema."[79]

U osmom poglavlju romana autor direktno upućuje na priču o Kabilu i Habilu[80]: "Ja sam kao Kabil, što mu Bog posla vranu koja rovljaše zemlju, da ga pouči kako će zakopati tijelo mrtvog brata. A on reče: – Jao meni, zar ne mogu učiniti ni koliko vrana, da zakopam tijelo mrtvog brata svoga. Ja, nesrećni Kabil, nesrećniji od vrane crne."[81]

Ovdje autor upućuje na prvo ubistvo u ljudskom rodu – bratovljevo – i na događaj koji je objasnio ljudima kako treba sahranjivati mrtve. Strast je zaslijepila Kabila i on ubija brata Habila:

> I strast njegova navede ga da ubije brata svoga, pa ga on ubi i postade jedan od izgubljenih.(5:30)

Tu se začinje i obred dženaze poslije Allahove intervencije preko gavrana:

> Allah onda posla jednog gavrana da kopa po zemlji da bi mu pokazao kako da zakopa mrtvo tijelo brata svoga! I pokaja se. (5:31)[82]

Ovim je, primarno, iskazana Nurudinova žalost zbog nemogućnosti da brata dostojno sahrani i oplače, ali potencijalno i osjećanje krivice za bratovljevu smrt, za nesposobnost da ga spase. Izostanak sahrane brata jeste ono što još više produbljuje očaj u njegovoj mučnoj psihološkoj drami, jer sahranjivanje i suočavanje sa mrtvim tijelom nosi olakšanje, pomirenje sa smrću a za vjernika i nadu u

77 Isto, str. 289.
78 Isto, str. 281.
79 Meša Selimović, *Derviš i smrt*, str. 259.
80 Po Bibliji Kain i Avelj.
81 Isto.
82 Mustafa Spahić, *Povijest islama*, str. 20.

drugi svijet: "Nisam ga spasao živog, nisam ga vidio mrtvog."[83] U ovoj situaciji, Ahmed osjeća kao da mu je brat još mučkiji ubijen. Istovremeno, u njegovoj svijesti produbljena je krivica zbog bratove smrti i samoprijekor zbog nedostatka hrabrosti i mogućnosti da učini nešto za njega, a to je iskazano time što sebe poredi sa bratoubicom Kabilom.

U nastavku osmog poglavlja, Ahmed spominje i poslanika Nuha: "Sada nemam nikoga osim sebe i tebe, Bože moj, i tuge svoje. Daj mi snage da ne klonem od bratske i ljudske žalosti, i da se ne otrujem mržnjom. Ponavljam riječi, Nuhove: – Rastavi mene i njih, i sudi nam. Živimo na zemlji samo jedan dan, ili manje. Daj mi snage da oprostim. Jer, ko oprosti, on je najveći. A znam, zaboraviti ne mogu."[84]

Ahmed, poput Božijih poslanika, osjeća duboku tugu i razočarenje jer na svom putu nije pronašao one koji bi povjerovali u njegovu istinu. Na poslanika Nuha autor aludira i na samom kraju romana: "Sjedim na koljenima, slušam. U tišini sobe, negdje iz zida, iz stropa, iz nevidljivog prostora kuca kudret-sat, nezaustavljiv hod sudbine. Potapa me strah, kao voda."[85] Ovim autor upućuje na priču o potopu koji se desio u vrijeme poslanika Nuha, a koja je analogna biblijskoj priči o potopu[86]:

> Za vrijeme Nuha događa se jedan sveopći potop - Et-tufan, kao kazna njegovom narodu, u kojem, niko osim male skupine ljudi koja se spasla na lađi, nije htio vjerovati.[87]

Ono što potapa Ahmeda Nurudina jeste strah. Taj strah on doživljava kao kaznu za svoje grijehe, ne smrt samu. Smrt je više njegov spas, njegova lađa na koju će se ukrcati, iako uplašen, on je tako donekle pomiren sa smrću, jer više ne nalazi spas, niti vidi nadu u životu.

U trinaestom poglavlju romana govori se o ženi koja pati zbog smrti sina i zato sebe kažnjava:

> Još u samom početku, kad sam krenuo u trgovinu, čuo sam za jednu ženu u Višegradu, udovicu nekog spahije. Nikog nije imala osim sina, mladića od dvadeset godina. /.../ Kad je mladić poginuo u ratu, majka se izbezumila, najprije nije vjerovala, a onda se zatvorila u sobu, jela samo crni hljeb i pila vodu, spavala na golom podu, stavljajući svako veče na prsa teški crni kamen. Željela je da umre, a nije imala snage da se ubije. Ali, kao za pakost, smrt nikako nije dolazila.

83 Meša Selimović, *Derviš i smrt*, str. 259.

84 Isto.

85 Isto, str. 509.

86 Vidi: *Biblija, Stari zavet, Knjiga postanka*, 6-8.

87 Mustafa Spahić, *Povijest islama*, str. 25.

> Dvadeset godina je tako živjela, o crnom hljebu i vodi, s teškim kamenom na prsima, sama kost i koža, posivjela, pocrnjela, okorjela, na panti da je visila ne bi bila gora, ali je živjela. Mene je naročito porazio onaj crni kamen što ga je svake noći stavljala na prsa, po tome sam nekako najviše osjetio kolika je njena muka. On me je i odveo do nje, taj kamen.[88]

U podtekstu ove priče se nalazi događaj iz historije islama, iz vremena poslanika Muhameda o onima koji su se žrtvovali za vjeru: "Umejja, poglavar roda Džumah, imao je jednog afričkog roba po imenu Bilal, koji je bio čvrst vjernik. Umejja bi ga u podne izveo na otvoreno i naredio da se kočićima sveže na zemlju i veliku bi mu stijenu navalio na prsa kuneći se da će ga držati tako dok ne umre ili dok se ne odrekne Muhammeda i okrene se vjeri El-Lat i El-Uzze[89]. Dok je ovo trpio, Bilal je govorio *Jedan, Jedan*."[90] Kamen na prsima ovog roba iz historije islama simbol je iskušenja, dok kamen na prsima žene predstavlja nemogućnost da se prevaziđe žalost, ogromni gubitak koji vječito obilježava osobu. U oba slučaja, kamen na prsima predstavlja mučeništvo, u prvom slučaju zbog ideala za koji se bori, u drugom zbog ljubavi prema sinu. U patnji ove žene Ahmed Nurudin vidi svoju patnju, a kada počinje da je laže, da bi joj pomogao da prevaziđe bol zbog sinovljeve smrti, on u njoj vidi želju da i sam pobjegne od mučne stvarnosti u kojoj se nalazi:

> Slagao sam spahinici da mi je jedan moj prijatelj, i on je poginuo, pričao o njenom sinu, i da sam zato došao da je vidim, jer mi se čini kao da sam i njega poznavao. Slagao sam, jer je to bio jedini način da počne sa mnom razgovor. /.../ Rekao sam da je bio lijep, pametan, dobar i plemenit prema svima, nježan prema njoj, da se izdvajao među hiljadama. Slikao sam njenu misao, i nisam mogao pretjerati. Svaka moja pohvala bila je majci slaba, nedovoljna.[91]

Ahmed Nurudin je u čitavom romanu predstavljen i kao mučenik, borac za pravdu koji ne uspijeva dobiti istinu od nepravednih vladara. Najveći mučenik u historiji islama je poslanik Ejub[92]. On je bio iskušan jadima i mukama, bolešću i smrću cijele njegove obitelji.[93]

Ejub je mučenik koji se istinski bori za svoje verovanje, dok je Ahmed onaj koji posustaje i postaje jednak onima protiv kojih se borio. Time je opet istaknuta razlika između religijskih istina i ljudske realnosti. Čovjek ne ostaje i ne može da ostane ravan uzorima koji mu se nude.

88 Meša Selimović, *Derviš i smrt*, str. 374.
89 Predislamska božanstva Arapa.
90 Martin Lings, *Muhammed*, str. 111.
91 Meša Selimović, *Derviš i smrt*, str. 375.
92 Po Bibliji Jov. Vidi: *Biblija, Stari zavet, Knjiga o Jobu.*
93 Walter Beltz, *Mitologija Kur'ana. Čežnja za rajem,* str. 122.

U podtekstu romana *Derviš i smrt* nalazi se i priča o žrtvovanju sina zbog vjerovanja u uzvišeni ideal, zapravo priča o poslaniku Ibrahimu i njegovom sinu Ismailu[94]. Ismail je trebao biti žrtva i na to je kao dijete pristao:

Tu Allahovu Odredbu, na koju je on svjesno pristao trebao je izvršiti njegov otac Ibrahim koji se također Allahovoj odredbi pokorio.

> I Mi smo ga (Ibrahima) obradovali dječakom blage naravi. I kad on (Ismail) odraste toliko da mu poče u poslu pomagati, Ibrahim reče: 'O sinko moj, u snu sam vidio da treba da te zakoljem, pa šta ti misliš?' 'O, oče moj', reče: 'onako kako ti se naređuje postupi, vidjet ćeš, ako Bog da, da ću sve izdržati'. I njih dvojica poslušaše, i kada ga on čelom prema zemlji položi, Mi ga zovnusmo: 'O Ibrahime, ti si se Objavi u snu odazvao, a Mi ovako nagrađujemo one koji dobra djela čine, to je, zaista, bilo pravo iskušenje! I kurbanom velikim ga iskupismo. /…/ (37:101-109)[95]

Kao što je Ibrahimovo iskušenje bilo da dokaže pokornost prema Bogu tako što će žrtvovati sina, tako je i Ahmedovo iskušenje bilo žrtvovanje bliskog prijatelja. Autor romana se ovdje opet poigrava sa tokom događaja iz života Božijih poslanika, stavljajući jednu priču sa religijskom porukom u podtekst, ali u potpuno drugačije okolnosti. Umjesto religijske čistote, Selimović slika ljudski moralni pad, izdaju prijatelja, pokazuje kako borac za pravdu i sam postaje jedan od onih protiv kojih se borio.

Selimović u romanu *Derviš i smrt* često imenima junaka daje simbolična značenja ili tim imenima direktno upućuje na kur'anski podtekst. Tako imenom Harun, kao što je već navedeno, on direktno ukazuje na vezu sa poslanikom Harunom, a time i sa njegovim bratom Musaom.

Značenja imena također se mogu vezati sa osobinama likova romana. Harun je ime starohebrejskog porijekla i znači *predragi*[96], a to je upravo pravi atribut za brata za kojeg se glavni junak u cijelom romanu bori. Ishak, kao simbol Nurudinove pobune, njegove nade i iskre u kojoj traži utočište upućuje na ime poslanika Ishaka, a znači *razveselitelj*, *nasmijani*, *onaj koji je radostan*.[97] Jusuf upućuje na poslanika Jusufa i događaje iz njegovog života, a znači *ožalošćeni, ucvijeljeni*[98], kakav u romanu jeste i Mula Jusuf kojeg glavni junak smatra izdajnikom. Hasan znači *lijep, ljubak, krasan, izvrstan*[99], a to su upravo atributi Hasana iz romana. Ovaj nivo podudarnosti teško bi mogao biti slučajan i spontan.

94 Po Bibliji Ismael, Jošmael. Po Bibliji Abraham ne žrtvuje Jošmaela, već Izaka. Vidi: Biblija, Knjiga Postanka, 22, 1-19.

95 Mustafa Spahić, *Povijest islama*, str. 53.

96 Senad Agić, Senad Agić, *Muslimanska lična imena*, Starješinstvo islamske zajednice Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Slovenije, Sarajevo, 1988., str. 49.

97 Isto, str. 54.

98 Isto, str. 56.

99 Isto, str. 49.

Tihomir Đorđević u knjizi *Naš narodni život* spominje nekog Ahmeda Nuredina, piljara iz Prizrena, čiji su preci podigli turbe dervišu Veli-babi nakon što je umro u njihovoj kući u Prizrenu.[100] Moguće je da je Selimović baš od Đorđevića uzeo ime svog glavnog junaka. Ime Ahmed na arapskom znači odveć *pohvaljeni*[101]. Značenje riječi u arapskom jeziku sadržano je u korijenu koji se sastoji od tri konsonanta. U ovom slučaju to su konsonanti h, m i d koji sadrže značenje hvaljenja, zahvaljivanja, slavljenja[102]. Zato skoro istovjetno značenje kao Ahmed ima i ime Muhamed, a to je slavljen, proslavljen[103]. Ahmed je, zapravo, bilo drugo ime poslanika Muhammeda. Selimović vjerovatno time ukazuje na Muhammeda kao najvažnijeg i posljednjeg u nizu Božijih poslanika koji su dolazili pred tadašnje vladare govoreći Božiju istinu i bivali od tih vladara odbačeni, neshvaćeni i progonjeni. Postoji još nekoliko arapskih, odnosno muslimanskih, imena koja potječu od istog korijena i imaju slično značenje. Među njima je i ime Mehmed koje znači slavljen, proslavljan, hvaljen[104]. U islamskoj tradiciji je prisutan običaj da se djeci ime Mehmed daje upravo zbog sličnosti u značenju sa imenom Muhamed, odnosno, Ahmed. Moguće je da je autor romana htio ukazati na autobiografsku crtu romana *Derviš i smrt*. Selimović, istina, nije priznavao da je riječ o autobiografiji. O tome ga je u jednom razgovoru pitao Jevto Milović, profesor Univerziteta u Zadru: "Vaš roman *Derviš i smrt* ispričan je u prvom licu jednine. Ljudi mogu pomisliti da je to Vaša autobiografija."[105] Selimović je na to odgovorio: "Nije, naravno, po svemu se vidi da nije..."[106] Ipak, Selimović je govorio o potrebi da piše o pogibiji svog brata: "Da nisam imao nikakva dodira sa književnošću, takva tragedija bi me navela na misao da nekome, u vidu pisane ispovijesti, saopštim svoju muku. /.../ ukoliko sam više mislio na ubijenog brata (a mislio sam, neprestano, čak sam pokušao da pobjegnem od te misli i od mjesta nesreće i u novembru 1944. sam prešao u Beograd), utoliko sam manje nalazio u sebi snage da to iskažem."[107] Tako započinje i svoj roman: "Počinjem ovu svoju priču /.../ iz potrebe koja je jača od koristi i razuma, da ostane zapis moj o meni, zapisana muka razgovora sa sobom /.../".[108]

Selimović u podtekst romana stavlja različite priče o Božijim poslanicima. U većini slučajeva, namjerno uzima one priče zajedničke za sve monoteističke religije: judaizam, hrišćanstvo i islam. To predstavlja težnju da se u podtekst stave univerzalne, arhetipske predstave, čime se i priči Ahmeda Nurudina daje univerzalnost i općenitost.

100 Tihomir Đorđević, *Naš narodni život 3*, Prosveta, Beograd, 1984., str. 376.

101 Ibrahim Kemura, *Muslimanska imena i njihova značenja*, Starješinstvo Islamske zajednice u SR BiH, Sarajevo, 1979. str. 19.

102 Teufik Muftić, *Arapsko-bosanski rječnik*, El-Kalem, Sarajevo, 1997., str. 328.

103 Ibrahim Kemura, *Muslimanska imena i njihova značenja*, str. 35.

104 Isto, str. 33.

105 Meša Selimović, "Sećanja" u: Razija Lagumdžija, *Kritičari o Meši Selimoviću*, Svjetlost, Sarajevo, 1973., str. 350.

106 Isto, str. 351.

107 Isto, str. 343.

108 Meša Selimović, *Derviš i smrt*, str. 63.

Pregled bošnjačke književne produkcije u 2008. godini

Almir Zalihić

Da li se putem stanja u izdavaštvu jedne zemlje ili jednog naroda može zaključiti kakvo je stanje i koje su vrijednosti aktuelne u književnosti te zemlje i tog naroda? Odgovor na postavljeno pitanje iziskivao bi dug i kompleksan odgovor, što naravno nije primarni cilj ovog teksta, ali u svakom slučaju je nužno istaći sljedeće: U bh. izdavaštvu, a čini mi se i književnosti, uporedo i autonomno žive tri države, od kojih dvije sa po jednom nogom stoje u susjednim državama, Srbiji i Hrvatskoj, oslanjajući se uveliko na izdavaštvo takozvanih matica. Ozbiljniji poznavaoci ove oblasti tvrde da je uređenost odnosa u izdavaštvu jedne zemlje savršen odraz generalne uređenosti te zemlje. Ukoliko je to tačno, a izgleda da jeste, Bosna i Hercegovina je zemlja bez zakona i bez perspektive. Upravo tako o ovdašnjem izdavaštvu misli većina onih koji se izdavaštvom bave. Ono što se događa na polju beletristike i poezije nešto je lakše "savladati, s obzirom na svu minornost koja prati ovu djelatnost, i koja bi u svojoj suštini trebalo da ima sasvim plemenitu misiju, a sada se svela, uz rijetke izuzetke, na puko životarenje, ali i mešetarenje. Bosanskohercegovački izdavači, autori i štampari okrenuti su tržištu koje praktično ne postoji. U cijeloj BiH, i Federaciji i Republici Srpskoj, (bez udžbenika) se ne objavi ni 500 knjiga godišnje. Pravi broj knjiga, ustvari, nemoguće je utvrditi. Ono što je stvarno dostupno "široj" čitateljskoj javnosti ne iznosi ni 60 % od pomenutog broja.

"U zemlji u kojoj se na prste jedne ruke mogu nabrojati istinske knjižare (dakle, one koje ozbiljno prodaju knjige, a ne olovke, tople sendviče ili 'oho' ljepilo) i u kojoj nekoliko pisaca ima svog omiljenog čitaoca; u zemlji u kojoj su bestseleri knjige koje se prodaju u 100 primjeraka – veoma teško je govoriti o izdavaštvu. Od nekoliko velikih predratnih izdavača ostalo je samo ime (što za pametne i vješte i nije tako malo). U ratnom i poratnom periodu niklo je bezbroj malih izdavača, uglavnom bez jasno definiranog izdavačkog profila", izjavio je svojevremeno pisac Zlatko Topčić. Kolega je, i danas, potpuno u pravu. Nažalost,

kraj problema koji prate bh. izdavaštvo se ne nazire. Ovdje još nema zakona o autorskim pravima, o kopirajtu, o intelektualnoj svojini, nema zakona o prevodilaštvu, nema novog zakona o standardima... Treba ponoviti u suštini općepoznatu činjenicu, da je osnovni preduvjet da neko bude izdavač – da ima svoje pisce. Pisaca još i ima, ali para nema, zakona nema, drugih državnih regulativa nema, čitatelja je sve manje, knjiga je sve manje, tekstova o njima još manje, pa ipak, nade još ima, makar umire zadnja, iako je ona nedovoljna da se sasvim ne ugasi misao o boljoj budućnost bh. književnosti i njezinog izdavaštva.

POEZIJA

Svako dobro pjesništvo čita se na poseban način. Međutim, radost čitanja ne prelazi uvijek u lahkoću pisanja. Poeziju Amira Brke lijepo je čitati, ali o njoj nije lahko pisati. Čitalačke radosti koje se mogu otkriti u njegovoj poeziji otvaraju interpretativne teškoće. Lijepo je postalo teško. Ako se od moderne poezije uobičajeno mora očekivati odsustvo pojednostavljenih ili izričitih, odviše jasnih značenja, i otpor prema suvišnom raskrivanju (to je, naprosto, njezina prirodna i razlikovna odlika), Brkina pjesnička prisutnost postavlja i zahtjeve veće od uobičajenih. Ona ostaje táman govor uprkos tome što govori o stvarima koje nepogrješivo prepoznajemo i o stvarima koje svakodnevno (*svakodnevno* – to je ključna riječ i osnovni prostor ove knjige) susrećemo. U ovom iznevjerenom očekivanju – da poznato uvijek mora biti poznato na isti način – ukazuje se jedan od pjesnikovih karakterističnih postupaka (da u prepoznatom ukaže na nešto što najčešće ne prepoznajemo) i jedan od razloga zbog kojih je lakše biti čitalac (onaj koji naslućuje i prepoznaje, i u tako izdvojenom prostoru bezinteresno uživa) nego interpretator poezije Amira Brke (onaj koji naslućeno i prepoznato artikulira i eksplicira).

U knjizi *Đavo na Dunavu* (Biblioteka "Alija Isaković", Gradačac, 2008.) prepoznaju se pjesnikove već ranije markirane teme, pa se ona na izvjestan način može smatrati rekapitulacijom ovladanog iskustva. Brkina poezija govori o svakodnevnom i o onom što bi, potičući iz samog središta svakodnevnog, moglo da bude mitsko. Ispisujući mit svakodnevice kao jednu mogućnost poezije i jednu mogućnost života, ovi stihovi u susretu sa stvarnošću prepoznaju životne oblike i prevazilaze teškoće uobličavanja. Bilo da je napisana u slobodnom stihu ili u nekom drugom preciznom obliku - Brkina pjesma je opredijeljena za tihu reinterpretaciju stvarnosti. Pjesnik, stiče se dojam, razumije poeziju kao izlazak iz zadatog kruga imenovanja i slikovnosti, zbog čega je ona ispunjena preobražajima iskustvenih, viđenih slika. Osnovna pozicija ove poezije prepoznaje se u oneobičenim, često iskošenim opisima i interpretacijama života, svakodnevnih relacija, stvarnosti i onoga što se u nekom času uspostavlja kao važno u svakodnevnom. Ilustrativna je, u tom smislu, pjesma *Po strani* koja potencira obrnutu perspektivu tematizovanja svijeta. Smisao lirike, pročitan iz Brkinih pjesama ili iz njihovog

nenametljivog poetičkog posredovanja, nije u tome da velikim riječima govori o velikim temama, već da tiho svjedoči o malim suštinama svakodnevice. Tako se istražuje mitsko u svakodnevnom i metafizičko u običnom. Simbolistički tretman stvarnosti u ovim stihovima pokazuje težinu anonimne svakodnevice koju život mijenja drukčije od epohalnih okolnosti, što ne znači da ga uopće ne mijenja. Stoga mi se čini vrlo značajnim citirati mišljenje Ljiljane Šop koja (u pogovoru knjizi) kaže: "Insistiranje na suštinama čini jezgro poetike Amira Brke. Svestan da bezinteresno traganje za suštinama poduzima tek neznatan promil pripadnika ljudskog roda, pesnik neretko odustaje od mogućnosti elitističkog, hermetičnog saopštavanja svog pogleda na svet. Tada se odlučuje za 'višak pripovedanja' u pesmi, za humor, za pamtljivu zvučnost (*Jelaški blues*), za svedenost na upečatljivu sliku ili višeznačan detalj koji pokazuje u kolikoj je meri ovaj pesnik istovremeno i budni (u hamvaševskom smislu budnosti) posmatrač i aktivni učesnik u promišljanju svega viđenog, doživljenog, pročitanog, i pouzdan svedok, ali i tvorac jednog autonomnog pesničkog sveta koji uspešno funkcioniše izvan datuma, geografije i inih odrednica svakodnevlja kojih se Amir Brka uporno ne odriče. A i zašto bi, kada su njegovi motivi za pevanje i njegove pesme u tako savršenom skladu? "

Jezička redukcija u ovoj poeziji oslobađa postmoderni prostor za otkrića nagoviještenih i omogućenih značenja. U knjizi *Đavo na Dunavu*, kako se vidi, jezik nije samo sredstvo komunikacije već i sredstvo samorazumijevanja subjekta. Subjekt je u ovoj poeziji izložen samopropitivanju, i on postoji i traje znatno duže nego njegova zapitanost. Forme zapitanosti subjekta u ovoj knjizi iskazane su u nekoliko preciznih varijanti, i njima se pjesnik bavi gotovo opsesivno. U ciklusu *Bijelo u crnom* (*Šta mi je rekao pekar Adem*) zapitanosti počinju od tvrđave, prelaska granice o historijskoj spoznaji i misli o zemnoj smrti, da bi se, preko refleksija o gradu, bijeloj pekarskoj radnji, stiglo do potresnih reminiscencija o beznađu, besperspektivnosti, uzaludnosti, nemogućnosti povratka u početno stanje i, možda prije svega, dosezanje do stanja u kojem subjekt preispitivanja više ne može da dođe do orijentacije.

Subjekt poezije Amira Brke priziva žuđenu Drugost, ili se zbog toga sam preobražava u Drugog sa kojim se i vodi dijalog – dramatičan u egzistencijalnom i u metafizičkom pogledu. Drugoliki je, međutim, najčešće u istom, u onome ko se pita o sebi pitajući se o drugome.

Dok se neimenovano priziva, praćeno raskrivanjem tradicionalnih toposa logike i isticanjem napetosti u relaciji strast – patnja, tijelo subjekta želi se izložiti razaranju. Poziciju subjekta neprestano obilježava gubitak težine logosa bića, zbog čega je u ovoj poeziji tako složeno imenovanje tereta, od raskućenog do zaboravljenog. Subjekt, kojeg ništa ne može utješiti, pa ni nemirna i zainteresovana svijest o svemu, postaje razorena dobroćudna bitnost. Smrvljeno biće rastaje se od svoje žuđene prirode, priželjkujući i fiziološko gubljenje tijela u metafizičkom samorazumijevanju:

razmišljam da možda
pekaru preorijentišem

pa da od nje
načinim krematorij
ali kad bih mogao
nekako
sebe prvoga ispeći
pa poslije
sve nek ide
kako već i ide
ali bez mene

Subjekt se, dakle, javlja iz samog bespuća, iz krajnje ugroženosti, pa ipak govori s pozicije etičke vertikale uperene protiv šablona, praktičnih i praktikovanih moralnih postulata koji poriču sami sebe, a zovemo ih *nova društvena zbilja*.

I na kraju ovog kratkog predstavljanja nove knjige Amira Brke – treba istaknuti da ovaj pjesnik obogaćuje mogućnosti suvremenog bh. pjesništva i proširuje njegove tematske i izražajne krugove. Doprinos koji ovaj pjesnik daje ukupnoj slici našeg pjesništva već je uočen i njegovo stvaralaštvo se primjetnije valorizira posljednjih nekoliko godina. Vjerujemo da ima još dovoljno prostora i za razvoj tog doprinosa i za njegovu ocjenu. Amir Brka jedan je od onih bh. pjesnika čiju poeziju još ne prati adekvatan, zadovoljavajući prijem u kritici, što, naravno, nije problem pjesnika već kritike, ili, preciznije rečeno, institucija i pojedinaca u njima koji se bave, ili bi se trebali baviti kontinuiranim praćenjem, valoriziranjem i situiranjem onog najvrednijeg u našoj književnosti.

Svijest o tome da nam trebaju neprestano novi konteksti za lirsko (novi konteksti za osjećanja, npr. kao kada se Vagner svira u pop aranžmanu) prisutna je u teoriji književnosti – ali da se neko poduhvati osmišljavanja novog konteksta – e to se već vrlo rijetko dešava, opasno je i neprofitabilno. Kod nas još postoji mit o čistoj poeziji, o čistom izrazu, o pravovjernim i ispravnim sljedbenicima. Svako odstupanje se kažnjava ignoriranjem i guranjem u tamu zaborava. Bisera Alikadić, uprkos pristojnoj vremešnosti (1939.), jeste pjesnik jednog novog konteksta. U knjizi *Žirafa u plamenu* (Naklada "Zoro", Sarajevo, 2008.) živopisni i dirljivi životni fakti, stvari, riječi, nabrajalice, brojalice, doživljaji, asocijacije, jezički obrti i dosjetke – sve to čini čovjekovu ličnu realnost – nasuprot navodno prave realnosti. To je ona razlika koju uočavamo između historijske udžbeničke lekcije, na primjer o Auschwitzu ili opsjednutom Sarajevu – i priče nekog preživjelog logoraša ili, pak, zatočenika u opkoljenom gradu. Memorija takva kakva je kaže konačno šta postoji i kako postoji. Svijet, dakle, postoji tako što je prošao kroz Biseru Alikadić, kroz pjesnikinju, kroz ženu. Sve ostaje u fragmentima, čudno, fantazmagorično, ironično, podsmješljivo, samoironizirajuće. Unutar pjesnika, ili čovjeka, sve je spojeno mesom, krvlju i otkucajima srca. Uvijek između riječi zjapi lična/intimna praznina, ali samo zato što se ne može napisati/zapisati. Bi-

sera Alikadić je svojim trikovima izraza uspjela da dođe do pravog stanja stvari. Ona je napisala mnogo toga što obično ostaje skriveno i prešućeno.

Kod Bisere Alikadić riječi su poravnane sa stvarima, i u tome je u ovoj knjizi na tragu Ogdena Neša. Riječi žive svoj život. Npr. *Iskrena pjesma*. Nije to igra radi igre nego se želi pokazati kako funkcionira naš lični misaoni tok. Kada se ispjeva pjesma sa naslovom, početkom i krajem (za kraj se uvijek čuva neka efektna slika), sa temom o kojoj se nešto i kaže – tada je to jedan intelektualni proizvod koji sa osjećanjima, sa stvarnim emocionalnim doživljavanjem ima vrlo malo veze. Zapravo je postignut kontra-rezultat. To je poput holivudskog filma u kome, poslije silnih peripetija, sve završava hepiendom, pa taj sladunjavi kraj ruši cio zaplet (smisao filma), tj. proglašava i sebe i cio zaplet lažnim. Ako je moguć bajkoliki završetak *živjeli su dugo i sretno*, onda se postavlja pitanje: kako nastaju svi ti krvavi zapleti, nepravda, laž i nesreća? Kako se stvari, zapravo, završavaju? Konačno, u kakvoj su vezi? Zašto toliko bezrazložne borbe, kada je moguća i sreća?! Ili se želi reći ona stara biblijska da put do sreće vodi kroz dolinu plača, kroz pakao. Stvar je, međutim, u tome da konflikt postoji, da je postojao i da će postojati, pa je, npr., pisanje ljubavne pjesme laž, lažni posao i lažni rezultat. Još su strašnije tzv. rodoljubive i bogougodne pjesme, poezija i pjesnici (pjesme: *Kastracija-Instalacija*; *Dekonstrukcija-Konstrukcija*; *Zdravica našte srce*; *Do grla došlo*; *Saobraćajno izvješće sa puteva Bosne ponosne*; *Korov biljko ime ti je mit*).

Čovjekova težnja ka idealnom, ka idealizaciji – mora se temeljno i neprestano rušiti i ismijavati. To nije lahak i zahvalan posao. Ljudi koji nemaju umjetničku žicu i nerv za suvremeno ne mogu se načuditi tom našem poslu blaćenja i poružnjivanja života, koji je i inače težak i ružan – kažu oni. Današnji moderni pjesnici su u strahovitom konfliktu sa tzv. javnim mnijenjem, vladajućim iluzijama sreće i blagostanja, i dobrim dijelom svojih kolega. Alikadićeva nam govori šta čini sluzavi poetski diskurs: negodovanje, žalbe, tužbe i kukumavke. Upravo je to diskurs spomenutog javnog mnijenja i savremene estradne poezije. Okvirna priča o zbilji, običnim ljudima, njihovom ustavu, sustavu i javnom bilježenju srama – jeste nova/stara civilizacijska situacija društva u kojem živimo. Ipak, svaki propis ili zakon jeste nešto beskrajno problematično – mada na prvi pogled izgleda baš suprotno. Zakonodavci misle da su zakoni jasni, precizni i razložni. Pjesnikinja dočarava pravo stanje, dočarava nam njihovu neshvatljivost, fragmentarnost i bizarnost. Zamislite čovjeka koji izlazi pred sudiju jer je popio čašu više sa hiljadu svojih ličnih razloga, opravdanja i okolnosti. Zapravo, može se reći da je čitav njegov prošli život vodio do tog trenutka. Sudija sa istom takvom prethistorijom sjeda za sto i hvata se zakona. Zamislite *Rat i njegove posljedice* (naziv jedne od pjesama) u kojem se cjelokupni životi moraju svesti na riječi *sve je uzaludno*. Jasno je samo da se neki čudovišni i neuhvatljivi mehanizam suprotstavlja životu. Situacija je zbunjujuća, jer nas taj isti mehanizam nagoni da kršimo pravila – i da ih istovremeno poštujemo – kao kreteni! Mi, zapravo, zbog te civilizacijske situacije nismo u stanju ni da se bavimo stvarnim životom.

Bisera Alikadić nam je ispričala iznimnu poetsku priču o čudnom svijetu i čudnim ljudima (našem svijetu i nama samima), prenijela nam je njihove (naše) čudne priče/spise – *I pada kiša slova / I teku rijeke tekstova / I lete pjesme uzaludne. / Pljušte slova iz knjiga, / Novina, sa Interneta. / Sa zidova obrušavaju se / Komadi grafita... / kako vjerovati? / Poeziju pisati? / Ne poslije Aušvica, / ne poslije Bosne i Hercegovine, / Nego poslije svega, / Slovima rečenoga? / Upucanoga i spucanoga!?*

Poetika Kemala Mahmutefendića uopće, a posebice u knjizi *Nova pusta zemlja* ("Zalihica", Sarajevo, 2008.), ne pristaje na ograničenje slobode. Stoga životna iskustva, ne samo svoja, pjesnik prenosi i pretvara u poeziju. To je slika života koju valja održati, odbraniti, sačuvati. Suočen sa stvarnošću, golom istinom, vremenom u kojem živi – Mahmutefendić je umio artikulirati metafiziku egzistencije kao noćne more. On pripada pjesnicima koji su prihvatili tu vrstu kanona literature, sa svim rizicima.

Mahmutefendićeva poezija je, istovremeno, i savladavanje istine. To je, ustvari, razgovor sa samim sobom. Sabiranje svega dobrog i gorkog što je spoznato u životu. Između nas i onoga što doživljavamo, spoznajemo, odvija se neka unutrašnja igra duše koja odgoneta tajne života, koja se ispoljava kao naše svjesno biće. U tom traganju, ispoljavanju, otvaranju i predočavanju vlastitih oprečnosti, Mahmutefendić je uspio da se iskaže kao "antimalograđanin našeg životnog teatra", da parafraziram Vitomira Lukića.

Najbolja kritika je, kažu, ona koja je poetična, a ne ona koja je hladna, nalik na algebru, koja, pod izgovorom da sve objašnjava, ne sadrži u sebi ni ljubav ni mržnju, i svojevoljno se odriče svake vrste temperamenta, pisao je svojevremeno Baudelaire. To se, meni se čini, odnosi i na poeziju. Nema poezije ako je hladna, konstruirana, ako u njoj nema života, ako nema bola ili ushita. Trenutne iskre, koje mogu biti i dopadljive, ali ne posjeduju trajnost, zapravo traju toliko da bljesnu, pa nestanu – Kemal Mahmutefendić je eliminirao iz svoje poetike:

Odjednom primjećujem:
Mi nosimo tijela,
kao da su naša i nisu naša.
Kao: ti nosiš svoje tijelo,
ja svoje, a onaj (ona) tamo svoje.
I promičemo jedni
pored drugih,
sa zapanjujućom predanošću
manipulišući tom
vrećom – mašinom
od kostiju, mesa, žila i masti;
braneći je, češljajući,
perući, češući i mažući mirisljavim mastima;
uspavljujući je i budeći,

vodeći u šetnju – napijajući;
prazneći je i puneći strastima.
Ponekad i poneko čitajući
joj stranice ispunjene slovima.
I niko ne pogriješi!
svak u sebe, svak ispod sebe...
svak pod sebe...
Povremeno ih puštamo (tijela – naše goste)
da kao psi-ubice kolju jedni druge.
A znajući, u svakom trenu:
suđeno im je da umru,
nestanu, zemlja da postanu.
I, vodajući za ruku tog
monstruma – čudovište,
upitamo li se nekad, i iko:
Ko nam ga dade na revers i u ime kakve
i čime propisane kazne?
Jedino samo ostaje da me interesuje:
Šta li ostaje "onome koji je
zadužen za tijelo "onda kada to tijelo
konačno nestane bestraga?
(Idila i užas)

Stoga zbirka pjesama *Nova pusta zemlja* nudi mnoštvo mogućih pristupa, kako pri čitanju tako i u procesu analiziranja – što je sigurno pokazatelj kvaliteta i zanimljivosti – no uvijek ostaje sumnja da li je pogođen onaj *pravi* i koliko je toga propušteno. Noseći u sebi odgonetanje svijeta, otpor prema potčinjenosti, uspijevao je pjesnik da se "odmetne" i stvori osobeni poetski svijet, vlastitu istinu pjevanja.

Njegova poezija je šifra slika ljudske sudbine, imenovanje "raskošne pustoši čovjekova postojanja". Njegova je tragika u konačnici, a samo takva poezija, pomalo paradoksalno, traje, opstaje. Neprestano evoluirajući ka jednostavnosti pjesničkog izraza, Mahmutefendić se sve više oslanja na vlastito iskustvo, njegova poezija je sve više ispovijest. Čini mi se da nijedan bh. pjesnik nije tako dodirnuo prostor čovjekove neizvjesnosti, njegovu tamu, unutrašnje nemire, trajanje, borbu sa samim sobom, vlastitu samoću u mnoštvu.

Besmrtnost je obična smrtnost.
Kao smrtnost mačke
Zemlje i... čovjeka.
Sad jesi – sad nisi.
Je li besmrtnost toliko prolazna ?
Pa jeste!

A kako jeste?
Jer da je besmrtnost
vječna, ona bi bila... prolazna.
A ovako... prolazna...
ništa drugo nego vječna,
nije li besmrtnost?
Kao ova misao
koja misao nije
nego je postojanje
koje je misao.
Čovjek mora nestati
da bi-ne-čovjek-
bio besmrtan.
(Bez naslova o besmrtnosti)

Dubina Mahmutefendićeve poezije proističe iz ljudske osjetljivosti, iskustva, iz jezika i kulture. Ove se pjesme ne mogu svoditi na sadržinu, jer njihova misao nudi bezbrojne mogućnosti i ideje. Za razliku od mnogih naših pjesnika, Mahmutefendić je svoju poeziju poistovijetio s moralnim činom, videći u njoj spas od svakodnevice i običnosti. S druge strane, on permanentno traži odgovor na pitanje otkuda zlo, zašto zlo, čemu zlo, a pitanje svih pitanja je – koji je to jezik ništavila?

Klasični motivi i prastare istine na kojima počiva svijet, očito, više nisu na snazi, a čovjek je samo usamljena, očajna jedinka u svemiru. Ovome treba dodati čovjekovu nemogućnost da odgovori na sva pitanja pred kojima se nalazi, te njegov strah, stravičan strah pred obiljem zla, pred prazninom i pred razornim silama kojima je bio i kojima jest izložen. Zato je sasvim logična težnja pjesnika da razori do sada rabljene poetske klišee, uspostavi nove i drukčije, da se posluži tehnikama nekih drugih medija i umjetničkih izražaja, i da, kroz mozaičnost i svojevrsnu montažu, izrazi prvenstveno psihološke stresove koje je iznjedrila zbilja. A Kemal Mahmutefendić je, čini mi se, najuzoritiji primjer rečenih nastojanja.

U suvremenoj bh. poeziji u prvoj deceniji 21. vijeka nema više dominantnih modela pjesničkog govora, ali ima povremenih preraspodjela odnosa unutar mnoštva egzistirajućih modela. Postojeći ključni lirski opusi, počev od lirske obnove Abdulaha Sidrana koja u prethodnih dvadesetak godina neprestano ima ulogu živog, djelujućeg lirskog jezgra naše poezije, pa čak, doduše, u mnogo posrednijem vidu, i nekih glasova iz dalje lirske tradicije, predstavljaju faktor usmjeravanja transformativnosti sklone pjesničke energije.

Današnja zbilja, odnosno referencijalna društvena groteska, dovela je do toga da se pjesnici odnose prema njoj kao prema prostoru pronađenog angažmana. Ako se, naime, iz angažirane pozicije pristupa svijetu, onda se još vjeruje ne samo da je angažman moguć i smislen, već i da je svijet samo privremeno dospio

u stanje metafizičke ispražnjenosti ili društvene letargije. Postmoderni pjesnici u startu odustaju od ove iluzije privremenosti i okreću se istovremenom ispitivanju jezičkih strategija i drukčijih mogućnosti spoznaje svijeta. U svim tim poetičkim transformiranjima gotovo da nema izrazitijih prelaznih oblika, mada se podrazumijeva da nijedan od tipova govora, u krajnjem slučaju, nije mogao da ostane imun na međusobne utjecaje. To je, možda, najveća poetička i aksiološka korist od prisutnih poetičkih prelaza u bh. poeziji.

Mensur Ćatić je u knjizi *Pjesme za drugo mjesto* ("Zalihica", Sarajevo, 2008.) izabrao pjevanje iz pozicije "osviješćene margine" i potpuno je svjesno odlagao ono što se u književnohistorijskim razmatranjima uzima kao neminovno: dolazak sa margine u centar. Centar, međutim, nije pitanje vrijednosti već pitanje ustaljenosti jezičke prakse. Otuda je Ćatić već sada, zapravo, u centru (ili, da budemo sasvim precizni, u jednom od centara, jer centar nije više jedan), ali to znaju samo rijetki čitaoci poezije. Ćatiću je, izgleda, više stalo da bude prisutan nego da bude utjecajan. Njegovo pjesništvo nema nikakve korozivne, prosvjetiteljske, uopće velikonaracijske ambicije, pa tako nema ni ambicije da mijenja poeziju jezika na kome nastaje. Ovo pjesništvo nas neće voditi ka katarzičnom ishodu. Katarza i značenje u ovoj poeziji prepušteni su onima koji, po svaku cijenu, pa i po cijenu djelimičnog ili potpunog razilaženja sa zadovoljstvom u tekstu, hoće da dopru do njih. Ćatićevo pjesništvo jednim dobrim dijelom nastaje na dekonstrukciji snova i učinaka humanističke ideologije i retorike i u poeziji i u stvarnosti. Otuda je pretežan status ovog pjesništva imanentan njegovim poetičkim osnovama.

Ističući privremenu važnost riječi koje se izgovaraju olahko, poetičko biće ove knjige podrazumijeva da riječ stiče važnost samo ako misli u sebi i ako ima u vidu vlastitu metafizičku nužnost. U pjesmi *Košmar* subjekt se okreće refleksiji, otkrivajući u sebi prostore samoartikulacije:

amo je jednom u snu bilo
toliko važno da nešto kažem
i pokušavao sam reći
gurao kroz usta riječi kao da guram
rođenu djecu kroz prozor
i nijedno sigurno u moju ljubav nije
pustilo ni glasa

Samorefleksivnost postaje, na taj način, uslov da bi se o bilo čemu mislilo. Košmar kao da većim dijelom, parafraziramo li pjesnika, u tišini kazuje o odsustvu središta, o nestabilnosti, neodređenosti i nepostojanosti, o prostoru kome je oduzeta težina i biću kome je neizvjestan lik. Međutim, to nije miljkovićevska derealizacija kojom se predmet oslobađa sopstvene svakodnevnosti da bi zadobio simbolički karakter, već postapokaliptička pozicija jedinke.

Iskazujući krajnju sumnju i podvrgavajući sve problematiziranju, pjesnik izlaže sumnji i jezik kao posrednika između subjekta i svijeta. Tu negdje, međutim,

nalazi se još jedna granica u ovom pjesništvu. Ta granica se nalazi u pjesnikovom svojevrsnom odustajanju da se pozicija subjekta ili jezika dovede do krajnjih posljedica. Pjesnik, dakle, uspostavlja granicu na kojoj subjekt mora da se zaustavi, jer nakon nje nema ni subjekta, ni govora. Do ove granice se u Ćatićevoj poeziji neprestano dolazi, ali se na njoj uvijek i ostaje. Nakon "zaustavne granice" ukazuje se oblik prihvatanja svijeta, a iza njega stoji nužnost dublja od mogućih saznanja subjekta. Zato se prihvatanje svijeta izražava u malim i skrovitim stvarima svakodnevice, u trenucima pred samo izmicanje.

Referentna mjesta Ćatićeve poezije, dakle, obuhvaćaju život u njegovim najsitnijim pojavnostima. Mnoštvo deminutiva i općenito inventar malenoga, sporednoga, nezamjetljivoga kao da sugerira kako je riječ o lirici sitnoga, intimnoga, živoga a nemilosnoga, a ne o poeziji koja nastoji obuhvatiti svijet u totalizirajućim vrijednostima.

U pitanju su sitni fenomeni koji se najčešće pokušavaju sakriti, zamaskirati, učiniti neprepoznatljivima. Moguće zbog tog razloga, ili samo zbog opsesivne predmetnosti, to i nije tako bitno, pa u *Pjesmama za drugo mjesto* motiv obezdomljenosti se provlači tekstom. Usložnjavanje, ili mrvljenje velikih cjelina, konstanta je ove poezije, konstanta slaganja biofilnih slagalica. Stoga se mjesto govora smješta drugdje: u neiskaziv misterij postojanja kao takvoga. Bez imalo patetičnih aluzija na svijet Božijih ingerencija, misterij je učinjen po mjeri čovjeka. Dakako, sa svim njegovim mahanama. Možda bi se, parafraziramo li i ponešto izmijenimo Krležinu nepoznanicu, za misterijsko mjesto poezije Mensura Ćatića moglo reći da je ono nepoznato Nešto. Kao neizrecivo, a uvijek u naznakama, aluzijama pa čak i doslovno prisutno, to Nešto odgovara biti poezije. Jer govor o poeziji uvijek je govor o skrivanju jednoznačna i lahko čitljiva smisla, stoga je diskretna i nenametljiva, duboko lirična poetika posredno metatekstualna karaktera.

I doista, priče koje Ćatić gradi diskontinuirani su skokovi koji pozivaju na tehniku sna. Ukoliko bi trebalo uspostaviti relacije prema sličnomu tipu pisma, onda bi njegov rukopis dijelom kolidirao s poezijom Amira Brke.

Za Ćatića je poezija ozbiljna igra. Kako svaka igra ima pravila, pa makar i pravilo koje govori o svome izostanku, tako je i ozbiljnost – da bi se proizveo efekt neozbiljnosti, slobode, slučaja ili nečega drugog – u pozadini kao kon–stitutivno načelo. Caillois je rekao da je igra slobodna, iz-dvojena, neizvjesna, neproduktivna, propisana i fiktivna. Osobito valja obratiti pažnju na njezinu neproduktivnu dimenziju kojoj nije cilj utilitarnost nego trenutak bilo kakve razmjene unutar kruga igračâ, a kada je riječ o poeziji, osobito suvremenoj, u igri je, da tako kažem, beskorisna razmjena misli, emocija, jezika, slika... između autora i čitatelja. Upravo u toj "beskorisnosti" poezije, u kontekstu masmedijalne, intermedijalne, transmedijalne, virtualne, općenito informatičke kulture, njezin je, često i ne potpuno slobodan, izbor da kao referentna djelatnost odluči naizgled ne reći ništa. A ne reći ništa je blasfemično u kulturi (civilizaciji) koja počiva na informaciji i komunikaciji, Jasno, smisao je inherentan svakoj ljudskoj djelatnosti, njegovim

nedostatkom ne poručuje se besmisao, nego se ukazuje na trag, što ipak samo govori o odsutnosti. Drugim riječima, smisao valja naći.

A dok se ne nađe, valja se opustiti i uživati u trenucima izostanka logičnosti i diktata logocentričkoga uma, te prepustiti se nesputanom prividu izostanka pravila.

Poetska zbirka Naide Mujkić *Oscilacije* (Naklada "Zoro", Sarajevo, 2008.) u svom je motivsko-tematskom sloju dvostruko kodirana: prožeta je iskustvom neposrednih egzistencijalnih situacija, koje istodobno reflektiraju svoju proživljajnu dimenziju, i obrnuto, tako da se stalno događa uzajamni proces ogledanja pjesničkih slika i psiholoških manifestacija. Snažni izvansubjektni poticaji za tekstualno uobličavanje prelamaju se redovno kroz transparentno izgovorenu i čvrsto pozicioniranu instancu lirskoga subjekta, tako da nema, kako smo navikli čitati u postmodernističkoj poeziji, mehanizama koji to *Ja* žele prikriti već, naprotiv, otkrivaju ga kao glavnoga koordinatora materijala iz kojega izrasta tekst. To *Ja* kao da kroz tekst progledava, kao da tekstom skida mrenu sa sebe i svijeta oko sebe, ne zazirući ni od egzistencijalno najbolnijih mjesta, zapravo, baš od takvih ne, pa ih upravo verbalizacijom pokušava, ne dokinuti, nego iz sebe ih, a sebi – izgovoriti, sačuvati, pretočiti u jezik, uobličiti gramatičkom egzaktnošću tu neprevladivu emotivnu oscilaciju.

Iz oscilatorne perspektive preispituje se i potencijal svakodnevnih, iskustveno naizgled minornih događaja, poput kupanja ili pranja suđa, ili pak onih koji se čine odavno potrošenima, kao šetnja na kiši, posjeta galeriji, a koji dobivaju povlašteno mjesto u intimnom svijetu lirske junakinje, s obzirom na to da njihova važnost, leži, kako ona uviđa, samo u uglu gledanja. Naime, dok za neke prizore iz kontinuuma života pita: *Šta, sama žena može da uradi, sa viškom slobode*, ista ta žena odgovara: *može da čita o stopalnim kostima, stvarajući na sopstvenom kockaste modrice svih veličina, ili, da isproba ukus novih cigareta, zavaljena u rasklimanu fotelju, u oba slučaja, nije na gubitku*, što sugerira tri razine svijesti:

– onu o hijerarhiji događaja u autobiografskome univerzumu;

– onu o moći medija u kreiranju percepcije nečijega personaliteta, koja narušava ili potpuno obrće taj intimno skrojeni poredak po važnosti, a u skladu s očekivanjima javne sfere sklone senzacionalizmu, što ga zanima mnogo više od *bakinih lijekova u korpici* ili *make-up cirkusa na licu.*

– pa onda i onu o svojevrsnoj hijerarhiji te moći različitih medijskih objava.

Impresivna mnoštvenost semantičkih slojeva u tim ulančanim, sadržajno nesusjednim, ali ipak vrlo čitkim slikama, čini poeziju ove autorice ozbiljnim i zrelim pjesničkim činom.

Putovanje kroz poeziju Muhameda Elezovića u knjizi *Zmijama sam otrov pozajmljivo* ("Dobra knjiga", Sarajevo, 2008.) otkriva nam pjesnika koji je geografski određen i omeđen Hercegovinom, i koji donosi onaj dah i atmosferu koju su u poeziji izgradili Humo i Mak. Istaći ćemo jednu karakterističnu osobinu Elezovićeve poezije: riječ je o njegovom proširivanju tematsko-motivskih okvira, uvođenjem činilaca savremenog iskustva, u pronalaženju razloga za pjesmu

u novim i neočekivanim situacijama. Ova osobina je u saglasju sa sklonošću ka prigodnoj pjesmi. Jer samo tako bismo mogli da obuhvatimo jednim pogledom pjesme o cipelama, kamenim mlinicama, običnom kamenu, snijegu u Teheranu ili kijametskom danu, koje su realizirane u vidu poetske naracije, ali ne uvijek sa podjednakim stepenom završne obrade pojedinih stihova ili iskaza. Uvodeći svjetove najnovijeg iskustva u svoju pjesmu, Elezović se otvorenije od većine naših suvremenih pjesnika pokazuje kao istinski savremenik svijeta u kojem živi. Kao i kod, recimo, Alije Kebe, Elezovićev verizam se često pretvara u jedan oblik angažiranog pjevanja, u kojem nisu rijetka izričita, čak najdirektnije izrečena egzistencijalna opredjeljenja. Sa druge strane, Elezovićev poetski jezik usložnjen je i oplemenjen intenzivnim melanholičnim raspoloženjima, koja imaju porijeklo u pjesnikovom lutalačkom (raseljenom) duhu i osjećanju otvorenog, neriješenog identiteta. Za oba ova svojstva, socijalno-kritičke impulse i melanholiju, u knjizi se mogu naći uverljive ilustracije. Treba skrenuti pažnju, naprimjer pjesma *Jedan put u Stolac vodi* u kojoj Elezović, poetički samosvjesno, govori o silama koje određuju karakter bivstvovanja u uvjetima elementarne neslobode. I za kraj da citiram rahmetli Džafera Obradovića koji je zapisao: "Vrata svoje smrti ljudi poput pjesnika Muhameda Elezovića sami 'svojom rukom otvaraju' i njih nikakve ovozemaljske muke ne mogu skrenuti sa njihova puta".

Četvrta knjiga Zlatka Čerkeza *Mala i velika kazaljka pokazuju srca* ("Dobra knjiga", Sarajevo, 2008.) nastala je izborom iz tri prethodno publikovane knjige i novonastalih pjesama. Ova poezija bi imala svoje posebno mjesto u periodu prije Moderne ili u predeliotovskom vremenu, a danas djeluje pomalo anahrono. Pjesme nastale na inspirativnim izvorima ratnih dešavanja u BiH, te postratne zbilje i promišljanja o onome što se desilo našem narodu uz stalno preispitivanje i u stihove prevedene porodične relacije, ljubavna proživljavanja pojačana mističnim pogledom na svijet i ljudsko trajanje, znatno su jače snage i koherentnije su ispisane. Tekst ovih pjesama zaokupljen je prostorom, pa tako njezin kompleksan označiteljski reljef čine različita područja prebivanja i prolaska lirskih lica koja žele uspostaviti jasne granice, odijeliti se od drugih, stranih, potencijalno destruirajućih svjetova u intenzivnom traganju za čvrstim mjestom vlastite intime i prisnih odnosa. Metafora je tu osnovno sredstvo unosa u tekst izvanjezičnoga iskustva.

Poetski rukopis Damira A. Šarčevića naslovljen *Sjeme ljubavi* ("Connectum", Sarajevo, 2008.), pored ostaloga, i svojim naslovom sugerira paradoksalnu subverzivnost izgubljene bitke. Štoviše, izgubljena "vanjska" bitka, mišljenja sam, upravo je pokretač autentična lirskog govora, vanjsko zatišje tek je prividno stanje tišine jer se ishodi suočavanja lirskog subjekta s podražajima koji ga okružuju premještaju na unutarnju razinu gdje se događa novi sraz, svojevrsno poetsko revidiranje proživljenoga. Tek u tom stadiju nastaju stilizacijski odmjereni stihovi, artikulira se samosvjesno, ali i suptilno realizirano pismo, protkano suštinskom vjerom koja tek nagovještava subverzivni potencijal. Ono što ovdje nazivam izgubljenom "vanjskom" bitkom zapravo je Šarčevićevo pristajanje na

odmak, na promatranje koje se u pjesmi manifestira iskazom lirskog subjekta. To stanje nipošto nije ravnodušnost, prije strategija koja će dovesti do potpunijeg sagledavanja svoje nutrine u kontekstu međuljudskih odnosa i univerzuma koji ih ispunjava. To se ostvaruje u stihovima nastalima na propitivanju stanja duha i stanja tijela. Njihovim ispreplitanjem dolazi se ne samo do manifestacije iskrena svjedočanstva već i do pobjede kako nad tijelom, tako i nad tekstom. Činjenica svjesnosti vlastite pozicije istovremeno je njezina promjena, jer je osviještena pozicija uvijek pozicija drugog stepena. Ili, rečeno stihovima Damira A. Šarčevića, koji se pita: "gdje je riječ da je pokrenem"? (*Prije sraza*) Njegova riječ, dakako, neće promijeniti svijet, ona to niti može, ali pozicija u kojoj je riječ izrečena otvara mogućnost sraza, predstavlja angažiranost instance koja u unutrašnjoj kartografiji vlastitoga jezika i teksta naglašava autentično postojanje.

Knjiga Emsudina Sinanovića *Tarih o Slavonki* (KDBH "Preporod", Zagreb, 2008.) jeste fino poetsko tkivo zavodljive, povremeno erotične mirnoće, koje spretnim isprepletanjem modernističke metaforičnosti i postmodernističke citatnosti iskušava psihoterapeutski učinak revizije intimne povijesti (pri čemu se sama mogućnost obnavljanja davno doživljenoga i proživljenoga izvrgava sumnji), propituje memorijski potencijal tijela i teksta te nudi opciju definicije pjesničkoga jezika i pisanja uopće.

PROZA

Istinski talentiranog umjetnika otkriva stil: umjetnik je onaj čovjek koji u prikazivanju života i svijeta manifestira svoju osobnost, odnosno stil. Ali stil ne znači sklad riječi ili boja, stil nije nešto što se vidi samo u sklopu boja ili riječi nego u cijelom umjetnikovom postupku, od njegovog gledanja na svijet do njegovog sklopa riječi ili boja. Ima umjetnika koji pišu ili slikaju najraznovrsnije stvari iz života, ali, nažalost, u tom svom putovanju po svijetu tema i motiva nisu otkrili sopstveni stil. S druge strane, mogu sve teme jednog umjetnika biti monotono slične, ali je činjenica da je on pronašao svoj stil, kao Vincent Van Gog ili kao Semjuel Beket. Samo drugi su markantni, autentični, značajni umjetnici. Samo kod njih je dovoljno vidjeti jedno djelo, pa zaključiti da je riječ o autentičnom, osobenom umjetniku koji slaže riječi ili boje da bi izrazio svoj pogled na svijet.

Od prvih objavljenih pjesama Mirsad Sijarić je bio pisac ne tako raznovrstan po svojim temema, ali pisac sa svojim specifičnim stilom. Sve u njegovom djelu, od njegovih sumornih ratnih pjesama do na izgled tromog toka njegovih rečenica u romanu *Još jedna pjesma o ljubavi i ratu* ("Connectum", Sarajevo, 2008.) natopljeno je nečim autentičnim, neponovljivim, jedinstvenim. Dakle, nakon objavljivanja ovog romana, to više nije samo utisak nego zaključak. Motivi njegove proze izvučeni su iz banalne svakodnevice, lišene svakog romantizma, svake pustolovnosti, svake bizarnosti. Ali svijet koji on stvara po motivima realnog svijeta, nije beznačajan, običan, banalan. Ne treba miješati svijet koji on opisuje,

njegove motive, njegove slike iz života, sa onim što on u tim slikama nalazi. Ne smiju se miješati teme i smisao koji im on daje. To su dvije stvari, mada na prvi pogled može da izgleda kao da su jedno.

Daleko od toga da naturalistički opjeva banalnost, Sijarić u banalnosti traži i nalazi neobično, nesvakodnevno, nebanalno. U tom svom nastojanju on stoji na jednoj velikoj općoj liniji suvremene literature u svijetu: u traženju nebanalnosti u banalnom. Od romantizma postoji jedan stalni antiromantizam koji insistira na vrijednosti neizuzetnog, neherojskog, neizvanrednog, pa čak i destruktivnog. U tom pravcu se razvijaju i težnje nekih najvećih pisaca našeg vremena, Prousta ili Joycea, koji u najobičnijim svakodnevnim osjetima nastoje da otkriju nove svjetove i smisao ili pak besmisao ljudskog postojanja. To je krajnja konsekvenca modernog uvjerenja da čovjek nema šta da traži van najsvakodnevnijeg iskustva.

Roman *Još jedna pjesma o ljubavi i ratu* svojom koncepcijom zanemaruje klasičnu pripovjedačku strategiju i ima relativno "difuznu" strukturu. U širem hronološkom smislu radnja obuhvata period posljednjeg rata u Bosni i Hercegovini 1992.-1995. godine, a u užem, vrijeme od trenutka javnog objavljivanja vijesti o postojanju masovnih grobnica pa do prestanka obavljanja političkih i javnih funkcija glavnog lika romana – Radovana Karadžića. Tekst se može shvatiti i kao, dijelom na faktima i dijelom na imaginaciji, napisana biografija ili ispovijest glavnog lika, bez stvarne ambicije da to zaista i bude. Ostali likovi (vojnik – student, žena – ljubavnica, opštinski službenik, general, drugi oficiri i vojnici) javljaju se povremeno i njihova karakterizacija se gradi kroz cjelinu teksta a da pri tome standardan hronološki slijed, bez namjere da to preraste u stilističku vježbu, nije poštovan.

Sijarićev roman se bavi ratom kroz prizmu koja ne sadrži samosažalijevajuću patetiku, ni patos pisanja iz pozicije žrtve. Pa ipak se u ovoj knjizi žestoko kritizira jedan fašizam i dekonstruiraju se njegovi uzročno-posljedični okviri. Zato i jeste potreban minuciozan rad da se ta pređa rasprede i da se, pored surove svakodnevice, otkrije jarka boja nekog događaja koji uliva nadu, neke značajne odluke koje bi mogle utjecati da se stvari jednom zauvijek promijene. Velike riječi, snažne slike, iznenadni obrti riječi i rečenica, stilska ekvilibristika nisu ono što Mirsad Sijarić koristi, jer ta vrsta književne aparature može tu pređu da ošteti, da je izvitoperi, da je pokida. U Sijarićevom slučaju pisac je analitičar kao naučnik u laboratoriji, kao hemičar. Strpljivim, mirnim rasuđivanjem, koje je katkad pomalo dosadno, ali donosi ploda, on analizira veliku – vječnu temu. Njegove stranice se čitaju kao što se posmatra eksperiment koji nema spektakularnosti, ali donosi koristan rezultat, unosi novu svjetlost u ono što znamo o jednoj materiji.

Roman Advana Hozića *Čekajući nafaku* ("Zalihica", Sarajevo, 2008.) o novoj političkoj eliti, novim snobovima, malograđanima, o pomodnim mitovima i suvremenom idolopoklonstvu, ta, ustvari, alegorična vizija sjaja i bijede vještački stvorene atmosfere tzv. demokracije, otkrio nam je skriveni satiričarski talent pripovjedača od koga se ovaj žanr najmanje očekivao. Pisac uzdržane, skrupulozne i smirene rečenice, koja kao da se sva iscrpljuje u konvencionalnoj deskriptivnosti

i pedantnom sjenčenju realističkih detalja, Advan Hozić je romanom *Čekajući nafaku* zbunio sve one koji su poznavali njegovo ranije djelo. Sve ono što se u njegovim ranijim pripovijetkama s pravom smatralo slabošću i nedostatkom, Hozić je vještom primjenom uspio da pretvori u specifičan kvalitet osobene satirične proze, tako da ni njegova suha, ravnomjerna rečenica, puna faktografskih detalja, opisa i pažljivo iscrtanih slika, nije predstavljala smetnju prisnom saživljavanju s tekstom, već pozitivno svojstvo jedne moderno koncipirane satirične pripovijesti. Primjena tradicionalnih realističkih rekvizita u alegoričnoj satiričnoj priči obezbijedila je romanu *Čekajući nafaku* neku čudnu draž, prvenstveno time što je prividno konvencionalno ispričana priča, svojim unutrašnjim djejstvom, zadovoljila modernu koncepciju satirične proze, u kojoj su humoristični elementi, duhovite aluzije i oštre invektive zamijenjene literarnim postupkom koji novu stvarnost gradi od istog materijala od koga je načinjen i realni, iskustveni svijet.

Knjiga Damira Šabotića *Zazivač meleka* (Naklada "Zoro", Sarajevo, 2008.) nagrađena je u rukopisu nagradom književnog konkursa Naklade "Zoro" za najbolju knjigu neobjavljenih priča. Na prvi pogled jednostavne priče zavode svojom slojevitošću, a kako odmičemo kroz knjigu one postaju sve interesantnije i vještije satkane. Tako će u nekima od priča Šabotić posegnuti za historijskom pozadinom, ubacivši u njih zaplet po napetosti ravan onima u kriminalističkim romanima, u drugima će opet preovladati motivi suvremenosti koji kontekstualiziraju sliku poslijeratne Bosne, siromašne, zavađene, ponižene, onečovječene. Zemlja u kojoj se svaki sukob rješava tučom uz korišćenje oštrih predmeta nije zemlja za ljubav, koju pripovjedač u možda najboljoj priči iz prve cjeline *Julska sjenka u Canberri* tako silno želi da negira. U tom smislu zbirka priča *Zazivač meleka* potcrtava sumornu sliku prostora na kome hajdučija traži povod za sukob bez obzira na ideologiju. Čini se da je u prvih osam priča narator imao želju da uopćava i kontekstualizira, a u drugom dijelu komentira urađeno u prvom i pokaže koliko smo se malo izmijenili i koliko smo malo historijskih lekcija shvatili.

Roman Osmana Arnautovića *Ukleta čaršija* ("Bosanska riječ", Tuzla, 2008.) odmah po izlasku iz štampe pobudio je nesvakidašnje interesovanje čitalačke publike i kulturne javnosti u BiH. Za manje od mjesec dana, na predstavljanju u Tuzli i na Sajmu knjiga u Sarajevu, gotovo da je prepolovljeno prvo izdanje, a već ima interesa i za njegovu ekranizaciju – tvrde u izdavačkoj kući "Bosanska riječ". U osnovi ove autentične detektivske priče je nesvakidašnja sudbina Bošnjaka Nedima koga je od šefa bijeljinske policije (koji ga je, u aprilu 1992. godine, stavio na spisak za likvidaciju), za 2.000 maraka otkupio jedan seljak. Njegov "spasitelj" će ga, potom, odvesti u podrum svoje kuće, gdje će ga okovati u lance i držati zarobljenog punih 14 godina.

Zlatko Lukić: *Katarza*, Fondacija "Fra Grgo Martić", Kreševo, 2008.

Roman prvjenac Fadila Duranovića *Sutra je novi dan* ("Bosanska riječ", Tuzla, 2008.) iskrena je i gorka priča o ljubavi i prijateljstvu, o našim naravima i mentalitetu, o ljudima kakvi stvarno jesu, o dobru koje danas nije isplativo, i zlu

pred kojim se ne smije ustuknuti, i koje se ne smije zaboravljati, mada mu se, ni u jednom vremenu nije lahko suprotstaviti i oduprijeti.

Dani u Valhali ("Zalihica", Sarajevo, 2008.), memoarska proza Refika Ličine nastavak je piščevog otkrivanja novih i neistraženih tematskih područja i, u cjelokupnoj tematskoj liniji njegove književnosti, predstavlja jednako i kontinuitet i diskontinuitet. Kontinuitet u višesmjernoj analizi jednog istog, hronotipski, tj. prostorno-historijski definiranog ambijenta, diskontinuitet u predmetu fabularnog fokusiranja i ugla viđenja stvari. Ovog puta, uočljiv je, dakle, interes za zahvate koji u jednoj drukčijoj dimenziji oslikavaju čovjeka u vremenu i prostoru. Sada se prepliću i stapaju zavičajni pejzaži sa pejzažima Skandinavije, a dominira simbolika vremena u čovjeku i beznačajnost čovjeka u vremenu.

Mirza Hasanefendić, rođen 1951. godine, Sarajlija je koji je zaljubljen u prošlost svog grada. Fudbaler, elektroinženjer, nezavisni novinar i pripovjedač "živio" je Sarajevo u svim njegovim segmentima. Rastao je zajedno sa svojim gradom i "hodajući" gradskim ulicama bio je autentični svjedok razvoja grada od velike bosanske kasabe do olimpijskog grada, čija je privlačna ljepota postala poznata širom svih geografskih meridijana. Bio je dugogodišnji saradnik "Asa", "Večernjih novina" i "Oslobođenja". Danas piše na maternjem i na francuskom jeziku, pa uspješno sarađuje sa novinama francuskog govornog područja, gdje je i dobio uglednu nagradu "ENTRE LIBRE" (Québec, Canada) za 2004. god., za najbolje angažirane tekstove. Napisao je knjigu na francuskom *Les méchants au monde des merveilles* (*Zli u svijetu čudesa*) za koju je dobio vrlo laskavu kritiku. Knjiga *Sarajevo naše mladosti* ("Zalihica", Sarajevo, 2008.) zasnovana je na istinitim likovima i autentičnim događajima, obogaćena ponekad šalama i "vicevima" koji su proizašli iz sarajevskog mentaliteta i koji opisuju na jedan simpatičan način taj isti mentalitet.

Glavni lik romana *Među zlikovcima* ("Zalihica", Sarajevo, 2008.) Hamze Hamzabegovića je anti-junak: mentalno nedozrio, socijalno neprilagođen i marginaliziran, sklon kriminalu, sebičan, samoživ, bez savjesti, saosjećanja, bez osjećanja istopripadnosti. Dakle, pripovjedački subjekt imenovan kao Mido Alispahić opisuje svoj ratni "boravak u paklu", odnosno ono što je kao pripadnik četničke vojne formacije činio da bi se njegovi sunarodnici osjećali kao u devetom krugu Pakla. Mido Alispahić je marginalac koji je još prije početka rata nepovratno prešao crtu koja dijeli Dobro od Zla, red od bezakonja, moralnost od opačine. Književni kritičar Željko Grahovac vrlo precizno uočava specifikum situiranja pripovjedačkog subjekta u srž, unutra, u cod, pa kaže: "Književno razviti sliku rata iz tog i takvog aspekta – to će se mnogim čitaocima učiniti odveć provokativnim i diskutabilnim, posebno onima koji su imali vlastito iskustvo ratnih patnji i stradanja. Literatura se, međutim, kako je to prilično grubo ali i tačno formulirao Witold Gombrovitz, ne piše "za lijepo vaspitane tetke"; književnik ima i mora imati tu slobodu da se poigrava sa stanovištima, svjetonazorima, idejama i osjećanjima svojih likova, pa i čitalaca – sve dotle dok to ostaje u funkciji ispunjavanja njegove osnovne zadaće: da uobliči, potcrta i izrazi neke bitne sadržaje,

dvojbe i probleme, na način koji nas tjera na razmišljanje, koji nas emocionalno i duhovno pogađa i angažira, koji nas upućuje na prevrednovanje i mijenjanje ili na dublje razumijevanje postojeće stvarnosti, povijesnih pretpostavki opstojanja određene zajednice, pa i našeg vlastitog učešća u svemu tome."

Posredstvo riječi, unutrašnjeg monologa ili dijaloga svedeno je kod Hamzabegovića na najmanju mogućnu mjeru. U međuprostorima njegovih svedenih rečenica tinja moralna i psihološka drama. Riječi dijaloga su samo finalni proizvod izvjesnog doživljavanja ili iskustva, koncentrat koji je više tu da nas privuče onome što se u njemu krije no da nam baci u naručje jednostavnu "istinu" o istinama koje nisu jednostavne. Hamzabegovićevi akteri rijetko misle pred čitaocem, a pisac još rjeđe imenuje jasnim, eksplicitnim rječnikom njihova intimna stanja ili njihovu misao; stvarnu složenost njihovih stanja, njihovu obuzetost sobom, otkriva nam geometrija malih simbola usađenih u materijalnu realnost prozne slike. Hamzabegović je zanijet plastikom detalja, harmonijom malih dijelova i cjeline. S druge strane, on oduzima svojim junacima idejni zaključak, "posljednju riječ", sugerirajući je, višim rafinmanom, samom čitaocu.

Prema elementima tih simboličnih detalja, Hamzabegovića bismo u izvjesnoj mjeri mogli smatrati učenikom Hemingvejevim. Ali svako grublje poređenje je isključeno. Analiza njegove prozne slike mogla bi nam otkriti autentičnost pripovjedačkog iskustva ovog pisca. Rekli smo da izvjesne prikrivene realnosti junaka dobijaju svoje utočište ili svoje razrješenje u slici njihovog čulnog doživljaja; većim brojem proznih slika iz Hamzabegovićeve pripovijesti moglo bi se pokazati kako se i neke kolektivne realnosti srpskog ratovanja na prostoru BiH '92-'95. odražavaju u tim slikama, upućujući nas na ono što veliki materijalistički analitičar umjetničke imaginacije, Gaston Bašalar, zove "materijom uobrazilje". *Pljačka* je, nesumnjivo, bila jedna od takvih kolektivnih realnosti tog rata. Pljačku ćemo, i kad je niko ne imenuje, osjetiti.

Roman *Nigdje, niotkuda* Bekima Sejranovića ("Profil", Zagreb; "Buybook", Sarajevo 2008.) pisan je u autobiografskom ključu; radnja romana prati ključne događaje iz autorova života – od djetinjstva u Brčkom, preko srednjoškolskih dana provedenih u Rijeci, pa do odlaska u Norvešku, gdje glavni junak studira i radi kao prevodilac, ali i proživljava dvije ljubavne priče, od kojih jedna rezultira i brakom. Književni kritičar Božidar Alajbegović ističe da je "temeljna značajka rukopisa i najčešće rabljeni postupak u romanu je *digresivnost*, što se prepoznaje već u početnom poglavlju romana gdje se pripovjedač, opisujući sahranu svoga strica, prisjeća i prethodnih dviju dženaza kojima je prisustvovao. No, početni opis sahrane autor rabi i u svrhu apostrofiranja *neprilagođenosti* kao jedne od najizrazitijih crta pripovjedačeva karaktera – junak je, naime, jedini koji tijekom obreda sahrane stoji na nogama, dok svi ostali čuče, u molitvi. No, junakova neprilagođenost, zapravo, predstavlja *samosvojnost individualca nespremnog na kompromise,* koji na svijet gleda zrelo i kritički, ne prihvaćajući lagodnost samozavaravanja, dok je njegova *sklonost autodestrukciji* – koja se očituje u čestim i žestokim opijanjima – rezultat brojnih kriznih situacija i trauma kojima ga je

život "počastio" – razvod roditelja, iskustvo rata, prognaničko-emigrantsko-gastarbajterska sudbina, nesvakidašnji ljubavni trokut dijelom kojega je u Norveškoj postao, itd.

Na stranicama posvećenim pripovjedačevim emigrantskim iskustvima Sejranovićeva se proza približava tekstovima Dubravke Ugrešić, koja također piše o emigrantima kao ljudima čiji su se životi razdvojili na "ovaj ovdje" i "onaj tamo", a vrijeme se podijelilo na *ono prije* i *ono poslije*. I Bekim Sejranović, baš kao i Ugrešićeva, ili npr. Bora Ćosić i Dževad Karahasan, egzil vide kao sudbinu čovjeka bez pripadnosti, koji je vječno *negdje između*, bez čvrstog oslonca; on nema neko svoje *ovdje* kao što više nema ni ono *drugdje*, kao stranca prepoznaju ga oni koji tamo gdje je on trenutno, stranci nisu – stranci ga ne prihvaćaju kao svoga, a u domovini ga, ironično, gledaju kao stranca – dok i jednima i drugima on zavidi. Na tom njihovom *ovdje,* i *sada*. Što je naravno i pojašnjenje, od *Leta 3* posuđenog, naslova romana *Nigdje, niotkuda*.

(S)provodni moto romana *Cijeli je život jedna duga dženaza* Sejranovićeva je parafraza poznate Andrićeve sintagme *svi smo mi već mrtvi, samo se redom sahranjujemo*, ali se dženaze, tj. sahrane junakovog strica, kao narativnog okvira i polazišnog mjesta svakog poglavlja, odnosno svake u romanu opisane reminiscencije, autor ipak nije dosljedno držao. No to, kao i pojedini rijetki primjeri nesretno odabranih rješenja (poput primjerice zbunjujuće rečenice "Meni još od Frankfurta erekcija razvaljuje nosnice...") ili manja pozornost koju autor pridaje karakterizaciji ženskih likova u odnosu na muške, tek su kritičarsko cjepidlačenje u slučaju snažnog i dojmljivog, ali i vrlo hrabrog romana – s obzirom na to da se temelji na autorovu osobnom iskustvu – u kojemu se, unatoč traumatičnosti pojedinih proživljenih dionica pripovjedač ni na trenutak ne odaje samosažaljenju i patetici, likovi unatoč svojoj brojnosti bivaju životni i do kraja međusobno prepoznatljivi, a unatoč nelinearnoj naraciji i kompozicijskoj rascjepkanosti pripovjedne građe, kompaktnost i zaokruženost romaneskne cjeline ostaje nenarušena."

Velid Bajramović je osjetio potrebu da literaturom reagira na stvari koje ga okružuju. Knjiga priča *Oskar za sporednu ulogu* (Izdanje autora, Sarajevo 2008.) refleks je na stvari koje osjeća, koje voli. Naslov knjige *Oskar za sporednu ulogu* okvir je svih 12 priča koje se u njoj nalaze, i upotrijebio ga je kao metaforu, nastojeći pronaći elemente dobrog i plemenitog. Priče govore o odnosima ljudi u neobičnim situacijama u maniri tradicionalnih bh. pripovjedača. Velid Bajramović pristupa dvojako – čuva svete tragove svojih proznih početaka i čuva svoj jezik od medijskih integracijskih splačina duboko uronjen u zbilju duha vremena i udara u same temelje vrijednosnog sastava koji nameće današnja ekspanzija virtualne SMS i internet stvarnosti.

Ismet Mujezinović bio je jedan od najvećih slikara koje je Bosna i Hercegovina imala. Snazi njegovog izraza divili su se, a to i danas čine, likovni autoriteti, kritičari i kolege slikari. Da se radilo o umjetniku sa majstorskom rukom, može svjedočiti svako ko je vidio makar jedan njegov crtež. Njegov život odavno je urbana legenda. Bio je partizanski major i prvi komandant partizanske eskadrile,

bio je boem kojeg su poštovali konobari pariskih noćnih barova, beogradskih klubova, tuzlanskih i sarajevskih kafana, bio je čovjek istančanih manira kojem su pristajali saloni evropskog plemstva, ali i teferiči u Vojkovićima. Njegov sin Ismar, i sam vrstan umjetnik, prvi put u knjizi *Portret sa spomenicom* ("Vrijeme", Zenica, 2008.) otkriva detalje iz života sa ocem. Knjiga *Portret sa spomenicom* pokazuje da je život velikog slikara bio jednako uzbudljiv kao i kompozicije njegovih slika, a sin, dakle autor knjige, iskazuje ovim tekstom iznimni literarni talent, smisao za detalj, neobični a bitni kroki, dok nadahnuto ispisuje očev životopis.

Branko Ćopić – Treba sanjati ("Vrijeme", Zenica, 2008.) riznica je uspomena i sjećanja, priča i anegdota. Enes Čengić je svojedobno došao na ideju da povede razgovore s Brankom Ćopićem o njegovu djetinjstvu i životu. Tako je nastao ovaj svojevrstan humorni dnevnik. Ćopićevo pamćenje je neumorno, a Enes Čengić je autentično zabilježio njegove intimne trenutke i sačinio svjež literarni mozaik, neiscrpan u motivima i dogodovštinama.

IZABRANA DJELA

Izdavačka kuća "Zonex" iz Sarajeva objavila je *Izabrana djela* Ćamila Sijarića u sedam knjiga, želeći da našoj prilično letargičnoj književnoj i čitalačkoj javnosti još jednom ukaže na neupitnu vrijednost opusa pisca koji je po mnogo čemu izuzetan. Kompleksan pripovjedač, čovjek i pisac stvoren za priču, zapravo stvoren od pripovijedanja, Ćamil Sijarić je živio za priču i od priče, mimo toga kao da nije ni postojao. A da li je i mogao biti drugačiji intelektualac širokih vidika i neslućenih opservacija ponikao u kraju stoljetnih naratora, koji priču prenose sa koljena na koljeno, priču koja živi u njima i njihovom narodu, a svaki je dograđuje, umiva, glanca, prilagođava i uvijek u svakom kazivanju imamo novu priču. A zvijezde su htjele da u literaturu "uđe na velika vrata", ili "uleti kao meteor" kako je često govoreno i pisano 1955. godine, pa i prije i poslije tog značajnog datuma u životu mladog Ćamila Sijarića, kada je njegov roman *Bihorci* proglašen za najbolji roman ondašnje Jugoslavije. I naravno, sve što je kasnije Ćamil Sijarić napisao i objavio potvrdilo je raskoš njegovog pripovjedačkog talenta. Priređivači "Zonexovog" izdanja su se fokusirali na najbitnije u djelu Ćamila Sijarića, pa stoga ovaj komplet sadrži pored spomenutih *Bihoraca* i romane *Konak* i *Raška zemlja rascija*, dvije knjige pripovijedaka, izbor iz putopisa i sabranu liriku. Čini mi se ovom prilikom, zgodnim istaći nekolike opservacije prof. dr. Hasnije Muratagić Tune o Bihorcima: "*Bihorci* su samo na prvi pogled poetološka priča o zabavnom životu jednog malog kraja, a mnogo više prozirna i britka naracija koja raskrinkava intimne i kolektivne konvencije i vrlo složen ideološki poredak. Roman je samo naizgled priča o prostim ljudima, onim najbližim prirodi, naivnim i jednostavnim. Zapravo se radi o vrlo složenim ličnostima, *izuzetne* pronicljivosti i inteligencije. Dovoljno je samo uputiti na Hadžiju i njegovo udaljavanje

i otuđivanje od svih ostalih u selu, jer se usmjerio na nešto drugo, na ćitabe i hadž, i tako presjekao normalne dodire sa prirodom, njenim izvorima i njenom čulnošću, s emocijama i krvlju u žilama. Hadžija je, kao što smo rekli, učen, miran i pametan, obučen lijepo i drugačiji. Ali, iako obrazovanjem, i svim ostalim, odskače od sredine, njega u životnim postupcima nadmašuje čovjek čijim cijelim bićem gospodari priroda. Čovjek koji je krvlju i osjećanjima vezan za zemlju, prepredeni surovi planinac, Halimača, koji skoro uvijek nađe put da realizira svoje želje. U tome ga ne može spriječiti ni priučeni Kaplar, predstavnik vlasti. Inače, svaka ličnost ima nešto svoje, nešto čime se ona odvaja od svih ostalih – bilo da se radi o njenim životnim postupcima, njenom načinu izražavanja, ili pak samo svojim imenom. Sijarićevi junaci nose vrlo zanimljiva imena, svojstvena kraju o kojem Sijarić piše, a malo poznata široj regiji. Zato ih i ne nalazimo u rječnicima muslimanskih imena, čak ni u onom najpoznatijem koji je sastavio Ismet Smailović.

Sijarić je bio veliki pobornik ženske ljepote. U Bihoru se cijenila ona čista, moralno neukaljana žena. Zato se žene lome u sukobu morala i tijela, i pate zbog vrele ženske krvi. I u ovom romanu žena se pojavljuje u ulozi jednog od glavnih likova. Ona u *Bihorcima* pokreće i usmjerava glavni tok radnje. U Bihorcima je prisutna obična žena iz naroda, žena koja je zaokupirana samo jednom mišlju: kako da sebi nađe muža. Riječ je o Hatki, jednostavnoj ženi, ali, ipak, biološki vrlo kompliciranoj. Ona se predaje bez promišljenosti, jer je tragično izgubljena u čežnji za prvom ljubavi. Svjesna je svoga položaja, ali i Hadžijinog. On je načitan, ima ćitabe, ali to u Bihoru nema onu vrijednost koju imaju konji i volovi. U toj sredini se materijalna dobra više cijene, jer se od njih živi. U želji da se uda, Sijarićeva Hatka se ponaša izvan važećih moralnih i vjerskih zakona Bihora, postaje žena bez straha i obraza jer u njoj buja ogromna snaga i čulnost. Da ne bi bila kazna svima u Rašlju, treba prikriti da je djevojkom zanijela u ono vrijeme kada je takav postupak imao strašno značenje, kada je bio izraz najveće sramote i prezira, i brakom je vezati za Hadžiju, kojeg žene uopće ne zanimaju. Svjestan da su žene meleci i šejtani, Sijarić ih ne idealizira. Sredina će ih kažnjavati i primoravati da pate zbog grijeha, i doživljavati kao jedine nosioce krivice. Sudbina Sijarićeve žene slična je sudbini žena svih vremena i prostora, ona je dio ljudske patnje, trenutak trajanja.

Dakle, *Bihorci* jesu roman o Sijarićevom zavičaju, o Sijarićevim zemljacima, o Sijarićevim sjećanjima i asocijacijama na vrijeme kada se jedva sastavljao kraj s krajem, ali kreiran po mjeri čovjeka s drugačijim iskustvom, saznanjima, istinama i značenjima od onih negdašnjih, kreiran po mjeri Sijarića umjetnika riječi, zbog čega je sve dobilo novo značenje, produbljeno i izazovno."

U romanesknom opusu Ćamila Sijarića *Raška zemlja Rascija* zauzima posebno mjesto, ali se ovim djelom književna kritika nije bavila onim zanimanjem koje je iskazivala, recimo, prema *Bihorcima*. Željko Grahovac smatra da posebnost ovog romana leži "prije svega širinom zahvata kojim se, u okviru složene literarne transpozicije, oslikava jedna burna epoha u historiji piščeva užeg i šireg zavičaja (Sandžaka, odnosno Srbije): riječ je o sredini sedamnaestog stoljeća, kad ekspanzionizam Otomanske Imperije doživljava svoj vrhunac i svoj slom – u neu-

spjelom pohodu na Beč i u iz toga proisteklom, posebno za Turke koji su već živjeli preko Save, neopovoljnom mirovnom sporazumu, sa kojim praktično započinje dugotrajni proces opadanja osmanske moći i osipanja tog velikog carstva. Kad govorimo o širini zahvata, imamo na umu Sijarićevu ambiciju da u gustom tkanju romanesknog teksta isplete mrežu produktivnih polariteta – u čijoj se dinamičnoj interakciji sublimiraju i duh vremena, i povijesni udes ljudi tog podneblja, i transhistorijski (nadvremeni ili vanvremeni) "metafizički ključ" sudbine čovjeka samim postojanjem upućenog na patnju i stradanje. Za razliku od *Bihoraca*, koji predstavljaju raskošnu jezičkostilističku sublimaciju sandžačkog karaktera i mentaliteta, od *Konaka* kao ponorne i u ključu psihološkog realizma minuciozno provedene introspektivne studije osmanske dekadencije u Srbiji 19. stoljeća, te od romana *Kuću kućom čine lastavice* kao hronike jedne porodice u kojoj se kroz široku lepezu likova oslikavaju modaliteti i razorne posljedice sraza bilog i nadolazećeg vremena – u ovom romanu autor se otisnuo duboko kroz virove historije, evocirajući duh srednjovjekovlja koji emanira iz usudne i neraskidive spregnutosti polariteta svetog i profanog, zemlje i neba, mikrokozma i makrokozma, religioznog asketizma i svjetovne pustopašnosti, suverene osvajačke sile i zločesto-zlobive rajinske pokornosti.(...)

Zato ovaj roman i predstavlja neiscrpan izvor interesa pravih čitalaca i interpretatora – ali, nažalost (i možda baš iz istog razloga: jer je, naime, vrhunsko djelo velikog majstora, a ne da se, poput knjiga Vitomira Lukića, ni na koji način ideološki iskoristiti ni upotrijebiti!), od pojave prvog izdanja pa sve do danas nije u domaćoj književnoj kritici i historiografiji adekvatno svom značaju analiziran, valoriziran ni baštinjen. To je ono što treba kazati, što treba govoriti, što nikad nije suvišno ponoviti: šta će nas to u vlastitom jeziku, u vlastitoj književnosti i kulturi činiti ispunjenima, sretnima i ponosnima – ako ne ova i ovakva blistava djela velikih majstora pisane riječi!"

Pripovjedačko djelo Ćamila Sijarića, saglasni su kritičari, jedno je od najznačajnijih iz ukupnog južnoslavenskog govornog područja. Profesor Dejan Đuričković smatra da: "Ma koliko da je Ćamilova priča natopljena lokalnom bojom, konkretnim geografskim koordinatama, u njoj ne prepoznajemo vrijeme, ili je ono sasvim neizrazito i nevažno, Ćamilova priča prenosi u neko neidentifikovano vrijeme, drevno, mitološko, prirodno (ne iskonsko) vrijeme, u kojem je "sve zborilo" i u kojem i dalje žive prastare, iskonske slike svijeta na koje je savremeni čovjek zaboravio. A to da je "sve nekad zborilo, drvo i kamen, *zemlja,* i trava, pa eto zbog nešta danas ne zbori" – to Ćamilovo podsjećanje se čini izvanredno modernim i životno značajnim pitanjem: zbog čega sve to što je "nekad zborilo" "danas ne *zbori*", *zbog* čega je čovjek prestao (izgubio moć) da sluša govor prirode, tog hrama (kako je naziva Baudelaire) "gdje riječi smušene / Iz stubova živih katkad uvo čuje / i gdje čovjek kroz šume simbola putuje / Dok rodbinski njine gledaju ga zjene."

Dvadeseti vijek je, kažu znalci, potrošio sve velike ideje (socijalne, filozofske, ideološke). U nedostatku novih obnavljaju se mnoge stare. Novo se *zapravo* nastoji naći u njihovoj sintezi, tzv. postmoderni. "I komunist i liberal i konzervativac udi-

šu isti zrak i piju istu zagađenu vodu", veli jedan politolog. Pred tom činjenicom, sve podjele na ljevicu i desnicu, na centar i periferiju, na lokalno i globalno – postaju irelevantne. I Ćamil nas, kao i Baudelaire, podsjeća da je "sve nekad zborilo (...), pa eto zbog nešta danas ne zbori" da je ušutkano i postalo nijemo i da prirodi moramo vratiti njen glas i njenu dušu.

Ćamil je bio pisac sa strane, nije pripadao nijednoj školi, grupi, pokretu, nikakvoj avangardi. Svoju brazdu orao je sam, distanciran od književne vreve svog vremena, osluškivao ono što više niko nije čuo ili ono što još niko nije čuo. Za njega je problem bio ne u pronalaženju vlastite modernosti nego u otkrivanju tradicije iz koje je izrastao, u kopanju njenog "bunara" i traženju neke ljekovite "vode promuklice", u čemu su mnogi drugi (i danas vidimo posljedice toga) pronalazili samo groteskne oblike nacionalne grandomanije i nacionalne energije."

"Svaki izbor iz djela Ćamila Sijarića – smatra akademik Tvrtko Kulenović – mora podrazumijevati i izbor iz njegovih putopisa. Čitalac se može pitati ima li mjesta za putopis pored Ćamilovih fantastičnih pripovijedaka kakvih u bosanskohercegovačkoj književnosti nije bilo, mada se ona upravo pripovijetkom diči kao 'svojom' formom. Treba, međutim, imati na umu da ni Ćamilovi romani nisu uvijek jednaki njegovim pripovijetkama, a ipak se neki od njih moraju uključiti u svaki izbor."

Raskošnost Sijarićevog stvaralačkog subjekta potvrdila se i pisanjem poezije. Sljedeća tvrdnja Marka Vešovića ponajbolje ilustrira Sijarićeve domete u pisanju pjesama: "Ćamil Sijarić je tvorac proznog opusa koji nesumnjivo ide u duhovno najgromadnije književne tvorevine nastale na našem jeziku iza Drugog svjetskog rata. Stoga nam se njegova poezija lako može pričiniti kao dokona razbibriga kojoj se predavao u trenucima odmora od rintanja u prozi. U ovome kao da nam i sam Sijarić ide donekle naruku: više od četrdeset godina ostao je – privatnim pjesnikom. To jest, pisao je stihove "za svoju dušu" i ostavljao ih u fioku, kao da se nekad stidio što se pača u rabotu za koju, kao bogomdani pripovjedač, nije dovoljno "stručan", jer "nije svačije u gori pjevati", opomenuo je sebe u jednoj pjesmi. Međutim, kad su ga, napokon, nagovorili da obnaroduje svoje stihove u knjigama *Lirika* (1988.) i *Koliba na nebu* (1989.) – pokazalo se da od čitalaca, zapravo, i nije morao kriti svoje dugogodišnje odavanje poroku lirike. Jer vrednote njegove poezije zasvjedočile su da mu stih nije bio posve sporedan oblik izražavanja u koji je stavljao tek duhovne "viškove" što su se prelivali preko rubova njegovog proznog univerzuma. Sijarićevo pjesničko djelo nije ostalo na razini izletnički neobaveznih gostovanja u prostoru stiha, nego bi prije trebalo da bude znamen piščeve vjernosti vlastitim književnim prvinama: svoju spisateljsku pustolovinu započeo je poezijom, a na kraju se pokazalo da, ustvari, nikada nije ni prekidao vezu sa liričarem u sebi. Zapravo, nedavno otkriće da je Sijarić više od četiri desetljeća kondirom stiha u potaji pio rujno vino – i nije trebalo da predstavlja preveliko iznenađenje kad se zna da je mnoga njegova prozna stranica istkana od najlirskije prede i da je u njegovim pripovjedačkim postupcima i načinima upotrebe jezika svagda bilo mnogo poetske čarolije. Sijarićev pjesnički

svijet stoga je prirodan nastavak njegovog proznog kosmosa iz kojega izrasta, i dijeli s njime mnoga bitna svojstva, ali zadržava svoju posebnost koja se - izvana gledano – očituje ponajprije u sažetosti govora."

Izdavačka kuća "Zonex" iz Sarajeva je publiciranjem izabranih djela Ćamila Sijarića, čini se u pravo vrijeme, postigla pun pogodak na našoj izdavačkoj sceni.

Akademik Tvrtko Kulenović rođen je 9.4.1935. godine u Šapcu. Završio je Filozofski fakultet u Beogradu, a doktorirao na Filozofskom fakultetu u Sarajevu temom *Teorijske osnove modernog evropskog i klasičnog azijskog teatra*. Putopisac, pripovjedač, esejist, pozorišni, književni i likovni historičar i kritičar, redovni je profesor na Filozofskom fakultetu u Sarajevu na Odsjeku za opću književnost, scenske umjetnosti i bibliotekarstvo. Dobitnik je Šestoaprilske nagrade grada Sarajeva i Godišnje nagrade Društva pisaca BiH 1994. godine za knjigu *Istorija bolesti* i *Zlatnog lovorovog vijenca* MESS-a za izuzetan doprinos umjetnosti teatra. Dakle, nakon vrlo plodnog i uspješnog pedesetogodišnjeg spisateljstva – Međunarodni centar za mir, IK Conecctum i IK Planjax objavili su *Izabrana djela* u sedam knjiga. Izbor sadrži romane: *Kasino, Čovjekova porodica, Istorija bolesti, Jesenja violina*, knjigu priča *Trag crne žuči*, knjigu putopisa *Mehanika fluida* i knjigu eseja *Vrata koja se njišu*.

Suštinu Kulenovićevog spisateljskog opisa dr. Enver Kazaz ističe u tekstu *Kulenovićeva postutopijska osjećajnost* u kome, između ostalog, kaže: "Tematski i žanrovski razuđeno spisateljsko djelo Tvrtka Kulenovića predstavlja osobenu granicu u savremenoj bosanskohercegovačkoj književnosti. Svojim romanesknim i pripovjedačkim opusom Kulenović je ovdašnju literaturu emancipirao od poetičkih naloga visokog modernizma uvodeći je u horizont postmodernističkih poetičkih obrazaca[1], a u zadnjim romanima, *Istoriji bolesti* i *Jesenjoj violini,* postavio je na prijelazu vijekova i nacrte poetike nove osjećajnosti.

Takva granična pozicija Kulenovićevog književnog opusa nije samo rezultat težnje za neprestanim ispitivanjem žanrovskih granica romana, priče ili putopisa. Ona je posljedica i piščeve tijesne skopčanosti s povijesnim, društvenim, kulturološkim i nizom drugih konteksta. Zapravo, Kulenovićev romaneskni izraz oblikovan je koliko god postmodernističkim zahtjevom da se ispitaju žanrovske granice romana, isto toliko i autentičnom stvaralačkom potrebom da roman usisa u sebe i društvenu dramu i povijesnu tragediju i oslobodi se okova modernistički profilirane ideologije estetskog utopizma i ideje autonomije literature. A to znači da je kreativna reakcija na društveni kontekst i povijesna zbivanja, prije svega ratni užas koji je zadesio BiH i ex-jugoslavenski prostor, presudno transformirala poetiku ovog pisca.

Ako je u predratnim romanima Kulenović postmodernist koji istražuje mogućnosti hibridizacije novohistorijskog romana bez izravne etičke angažiranosti, rat prelama njegovu poetiku, kao i u slučaju znatnog dijela drugih bosanskohercegovačkih pisaca. U romanesknu poetiku uvedena je etika i estetika svjedočenja o tragici ratne stvarnosti i iskustva pojedinca u njoj, a model hibridnog novohistorijskog romana zamijenjen je različitim modalitetima autobiografskog pisma koje

se na mnogobrojne načine hibridizira u romanesknoj naraciji. Reakcija na ratni užas uslovila je, dakle, napuštanje postmodernističkog projekta hibridizacije novohistorijskog romana, što je u temelju *Kasina* i *Čovjekove porodice,* i prelazak na postmodernistički zasnovan model teorijskog romana s ratnom i autobiografskom naracijom u svojoj osnovi, kakva je *Istorija bolesti,* te model autobiografski koncipiranog i hibridiziranog obrasca *bildungs romana* zasnovanog na poetici nove osjećajnosti, što je osnovni romaneskni obrazac *Jesenje violine*.

Pritom valja naglasiti konstantu Kulenovićevog romanesknog izraza. Ona je sadržana, prije svega, u zadivljujućoj sposobnosti pretakanja esejističkog u narativni, te u mogućnosti da se ostvare vrsne kombinacije putopisnog i romanesknog diskursa. Njegovi romani u pravilu i jesu vrsna sinteza esejističkog, narativnog, putopisnog, dramskog, poetskog i niza drugih diskursa, pa se na nivou cjeline svoje strukture mogu označiti kao njihova montažna orkestracija. Rijetko je koji romansijer na prostoru interliterarne južnoslavenske zajednice, ali i u znatno širim kontekstima, tako radikalno potvrdio načinom realizacije svojih djela Bahtinovu tezu o protejskoj prirodi romana. Prometejska priroda Kulenovićevih romana ne ogleda se samo u transformaciji tradicionalnih žanrovskih obrazaca u postmodernističke romaneskne hibride, već i u različitosti modaliteta te hibridizacije i luku koji ona gradi. To je luk od hibridnog, postmodernistički transformiranog pikarskog romana, kakvi su *Pejsaži zrelog doba,* djelo koje, ustvari, lebdi na granici između romana i putopisa, do postmodernističkog modela teorijskog romana ostvarenog u *Istoriji bolesti*, za koju se u ovom trenutku može tvrditi da predstavlja krovni model ukupnih romanesknih tokova na prostoru interliterarne bosansko-hercegovačke zajednice."

Izabrana djela Faruka Šehića u izdanju "Buybooka" (Sarajevo 2008.) sastoje se od dvije zbirke pjesama (*Hit depo*, *Transsarajevo*) i dvije zbirke priča (*Pod pritiskom* i *Apokalipsa iz Recycle bina*). Šehić je pisac koji insistira na temama o vrijednosti života i mjestu pojedinca u društvu, zbog čega ga književna kritika apostrofira kao angažiranog. Kroz osamljene ljude i one s dna društvene ljestvice, uz uplitanje ponekog motiva iz popularne kulture, Šehić je u stanju besmisao učiniti tako bliskim da čovjeku naprosto 'legne'. Njegov izraz je zbijen, grub, jezgrovit, realističan. *Hit depo* je zbirka pjesama u kojoj je pjesnik fokusiran na svakodnevicu. Lirski subjekt odustao je od ignorisanja stvarnosti, i od zatvaranja u samoga sebe. Poezija postaje više od jezičke i stilske vježbe; ona progovara o stvarnosti, o bolu, o nesreći, o gluposti, o siromaštvu, o čovjeku, sugrađaninu, prolazniku, roditelju, komšiji. Zbirka *Transsarajevo* se sastoji iz tri ciklusa *Proročanstva za 21. vijek*, *Sićušne mitologije* i *Transsarajevo.* Na pozadini traumatiziranosti iz 90-ih, Faruk Šehić njenu energiju u dugim, eskalirajućim pjesmama prenosi na temu obnovljenog doživljaja, tako reći tek sada mogućeg otkrića prirode i urbanog svijeta tranzicijske Bosne i Hrvatske. Šehićevi stihovi su oštri, precizni, surovi, ironični, nabijeni osjećajima i bogati metaforama; oni u svakom trenutku razotkrivaju i razgolićuju naš unutrašnji i vanjski svijet.

Prof. dr. Enver Kazaz o knjizi priča *Pod pritiskom* piše: "Nagrađena na konkursu Zoroa za 2003., knjiga priča *Pod pritiskom* Faruka Šehića predstavlja maestralan prozni snimak ratnog užasa. U vješto srezanoj i vanredno organiziranoj ispovijesti u kojoj se miješaju poetsko simbolični pasaži i narativni isječci, Šehić kombinira spoljnju i unutarnju sliku rata. Njegovi junaci su uglavnom autsajderi, urbani momci koji iz rokerske pozicije i iz podnožja društvene vertikale, kao obični vojnici na frontu ne pristaju ni na kakve ideološke maske ni političke obmane, nego iznose doživljaj rata iznutra, iz ljudske pozicije koja trpi njegov nemjerljivi užas."

Priče u knjizi *Apokalipsa iz Recycle bina* karakterizira smjena brutalnosti, naturalizma i tankoćutnih lirskih pasaža. U njima nema lažnog moraliziranja, nema lažnog patriotizma, nema politike vladajućih oligarhija, nema super junaka, veleizdajnika.

KNJIŽEVNOST ZA DJECU

Enisa Osmančević-Ćurić jedan je od najsuptilnijih pjesničkih glasova u Bosni i Hercegovini. Svojom najnovijom knjigom *Berite svoje snove* ("Bosanska riječ", Tuzla, 2008.), koja je nominirana za najviše priznanje za dječiju knjigu u regionu – nagradu "Mali princ" – potvrđuje ranije iskazanu sposobnost pronicanja u čistu dječiju dušu ispunjenu bujnim maštarijama, životnim obasjanjima i radostima, iskrenim ljubavima, malim tugama i velikim snovima.

Staklenci godišnjih doba Atifa Kujundžića ("Bosanska riječ", Tuzla, 2008.) jesu kratki roman u petnaest priča u kome se može prepoznati onaj univerzalni specifikum djetinjstva za koji najčešće možemo reći: *isto kao moje*!

U romanu *Mjesec, san i papirni avioni* Zejćir Hasić ("Bosanska riječ", Tuzla, 2008.) uspijeva održati pripovijedanje u razini spontaniteta dječijeg mišljenja i njegove sposobnosti naracije. Ova Hasićeva karakteristika izgrađena je dugogodišnjim i brižljivim, rekli bismo, jednako odgojno-obrazovnim, čitateljskim i spisateljskim iskustvom. Ovu knjigu ispisuje talentirani dječak koji svoj dar usmjerava prema studiju bosanskog jezika i književnosti, što potvrđuje istovremenim svršetkom studija i dovršavanjem romana, koji potpisuje kao dar roditeljima, koji više nisu među živima.

Svaka nova knjiga jednog autora predstavlja izvjestan sloj predmetno-značenjskih znakova koji se transponuju u njegovom djelu na, u izvjesnoj mjeri, istovjetan ili prividno nov način. Za takve pisce kažemo da su izgradili svoj svijet, svoju imaginaciju i svoj izraz. Po tom krugu oni se prepoznaju, pamte i ostaju mu u priličnoj mjeri vjerni. U tom smislu Fahrudin Kučuk je pravo osvježenje u bosanskohercegovačkoj književnosti za djecu. Moderan maštovit, bajkovit, intrigantan, dakle, roman o pustolovinama dede Hambe i mačka Bimbe ("Zalihica", Sarajevo, 2008.) čita se u jednom dahu, i pamti kao što se pamte sve divne knjige u djetinjstvu pročitane. Fahrudin Kučuk, dakle, već nekoliko godina piše za mla-

de, involvirajući prošlo i poznato, legendarno, mitsko, izmaštano i nepoznato u literaturu namijenjenu najmlađoj populaciji. Jedna od najpopularnijih knjiga za djecu u Bosni danas je upravo njegov *Patuljak Dado iz Popovog gaja* (2004.). Izdavačka kuća "Connectum" iz Sarajeva objavila je i nastavak ove zanimljive zgode za djecu pod nazivom *Potraga za patuljcima* (Sarajevo, 2008.). Ovaj roman poznate likove Dadu, Jakog, Šlofrontija, Gusarića i druge vodi u nove uzbudljive avanture brodom iz kojih ova hrabra družina izlazi bogatija za jedno novo životno iskustvo.

Safeta Osmičić u knjizi *Slonica mica u kupovini farmerica* ("Bosanska riječ", Tuzla, 2008.) ispisuje duhovitu priču u stihovima o slonici Mici kojoj su dojadile haljine i suknje, pa je odlučila da pošto-poto obuče nešto što je sportski i u trendu. Priča koja će nasmijati i dijete i odraslog čitaoca, a koja, u osnovi, ima jednu plemenitu namjeru: punačkiju djecu (naročito djevojčice) osloboditi kompleksa gojaznosti, koji je u ovom vremenu sve prisutniji i izraženiji.

Izbor *Najljepše bosanske bajke* ("Vrijeme", Zenica, 2008.) sadrži pripovijesti *Baš Čelik*, *Zla maćeha*, *Titiz i Džomet* i *Kabadaluk*. Sam naslov knjige nije najsretnije odabran, jer *Baš Čelik* i nije autentična bosanska bajka.

Hedina Sijerčić-Tahirović je po obrazovanju diplomirani novinar. Radila je u RTV Sarajevo, gdje je uređivala programe na romskom jeziku. Uporedo s tim godinama je sakupljala i bilježila stare romske bajke i priče. Sada ih je priredila i objavila u knjizi *Stare romske bajke i priče* ("Bosanska riječ", Tuzla, 2008.), prvoj te vrste na našem kulturnom prostoru. Priče iz knjige, objavljene na oba jezika – izvornom, romskom i u prevodu na bosanski jezik – imaju sve osobenosti prema kojima se prepoznaju bajke svih naroda svijeta, ali imaju i posebnu boju, neobičnu šaru izatkanu kulturom, običajima, tradicijom i vjerovanjima romskog naroda, koja ih čini egzotično primamljivim. Knjigu je raskošno i izuzetno uspješno ilustrirala njemačka umjetnica Doris Greven.

DRAMA

Muholovac Zilhada Ključanina ("Zalihica", Sarajevo, 2008.) jeste drama u osam slika o čovjeku koji želi da spasi svijet od muha, dok mu domovina (Bosna) strada, dok mu se porodica raspada. Glavni protagonist Muho L. bosanski je gastarbajter koji živi uobičajeni emigrantski život u Sloveniji. Oženjen, otac dvoje djece, vlasnik birtije od koje porodica solidno i sretno živi. U Bosni izbija surovi rat čijeg divljanja niko nije pošteđen. Roditelji Muhe L. zarobljeni su u ratnom paklu za koji on ne želi znati. Njegova žena Maruška zahtijeva da ispuni dužnost i pomogne starcima koji obitavaju zarobljeni u ratnom vihoru, na šta ovaj ostaje potpuno gluh, jer Muhino poimanje stvarnosti i opasnosti potpuno je drugačije. On, naime, razvija ideju o općoj ugroženosti Planete čiji integritet narušavaju muhe, koje žele uništiti ljudsku populaciju. Muho patentira i proizvodi mehaničku napravu za uništavanje muha koju naziva *muholovac*. Muhina borba za

promoviranje novog tehničkog "čuda" neophodnog za spas svijeta od nadolazeće invazije pretvara se u komediju apsurda, u dramu identiteta, u vrtlog besmisla.

BAŠTINA

Muhamed Mrahorović prezentira u knjizi *Mustafa Ejubović Šejh Jujo*, ("Dobra knjiga" Sarajevo, 2008.) prijevod traktata *Risala fi adab al-baht* (Rasprava o disputaciji) i *Zubda al-adab* (Suština disputacije) Mustafe Ejubovića – Mostarca (Šejh Jujo), tog posljednjeg enciklopediste među Bošnjacima, što je još jedan značajan doprinos spoznavanju razuđenog književnog naslijeđa Bošnjaka. Ovi radovi su obimom vrlo ograničeni (tri + šest rukopisnih strana), no u njima je na ushićujuće sistematičan način Ejubović uspio razložiti logički postupak koji dovodi do ispravnog (istinitog) zaključka, bilo pozitivnog ili negativnog, što, prema njegovom tumačenju predstavlja način logički ispravnog mišljenja. Stoga ovi traktati imaju, prije svega, nastavno-udžbenički koncept, jer su najvjerovatnije pisani iz "školsko-nastavnih namjera".

Za razumijevanje bilo kojeg fenomena neophodno je poznavanje konteksta. Vrijeme u kojem je živio Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak (1839.-1902.) jedno je od delikatnijih kroz koje su prolazili Bošnjaci i Bosna i Hercegovina, pa da bismo razumjeli njegovu, van svake sumnje, grandioznu ulogu, neophodno je podsjetiti na, bar, magistralne tokove njegovog vremena, što su nam vrijedni ljudi iz izdavačke kuće "Dobra knjiga" omogućili publiciranjem knjige Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka *Muslimani u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo, 2008.)

2008. Godine navršilo se punih sedamdeset godina od smrti Mehmeda Džemaludina Čauševića (1870.-1938.), muslimanskog prosvjetitelja, reformatora, vjerskog lidera, reisul-uleme bosanskohercegovačkih i, potom, jugoslavenskih muslimana, alima koji je najsnažnije i najodlučnije zastupao puteve obnove muslimanskog vjerskog i društvenog života, pa je tim povodom prof. dr. Enes Karić priredio iznimno vrijednu studiju *Mehmed Džemaludin Čaušević*, ("Dobra knjiga", Sarajevo, 2008.)

Ajša Džemila Zahirović u dvojezičnoj bosansko-engleskoj monografiji *Sofra bosanske ljepote – A Banqueting table of Bosnian beauty* ("Connectum", Sarajevo, 2008.) suštinu svoje knjige najavljuje riječima: "U svom desetstoljetnom trajanju Bosna i Hercegovina je svojim raznovrsnim ljepotama privlačila pažnju stranaca. Jer, to je zemlja u kojoj se vidi neviđeno i otkriva neotkriveno. I tamo gdje još uvijek ljudska ruka nije ništa taknula, sve je prilagođeno ljudskom osjećanju za lijepo.

Interes stranaca za Bosnu i Hercegovinu započeo je vrlo rano. Oni su putujući Bosnom zapisivali svoje utiske, doživljaje i u različitim povodima pisali putopise, bilješke i skice, prikaze ljudi, događaja, arhitekture i šarolikosti Bosne, svekolikih njenih ljepota što su vijekovima narastale i svojom različitošću iskazivale

univerzalnost. U tim pismenima nisu izmakli pažnji autohtoni bosanski jezik i pismo bosančica.

Neki od njih su to svoje bilježenje, kao ovjenčani trenutak jave, uobličavali u stihove i pjesme. I to je ostalo kao svjedočenje arhaičnih naziva gradova i krajolika, raskošne ljepote bosanskog šara, što odolijeva vremenu i svim zloslutnim osvajanjima ove naše lijepe zemlje, u njenom trajanju. Od nadolaženja vizije i osjećanja koja narastaju poput jezerske i riječne vode, poput čovjekove nasušne potrebe za lijepim za dušu i oko, nastajali su stihovi sa obala Miljacke, Bosne, Drine, Une, Sane, Neretve, Bregave, Plive i nerijetko arhaičnih kutaka gradskih i seoskih četvrti, sokaka i mahala s nazivima koji govore o slikovitosti domaćeg jezika i njegovoj specifičnosti. Mahala kojima je uvijek bio svojstven kult komšiluka, svojevrsnog hadžiluka ljubavi što je veličinom duha pretvarala poraz u pobjedu, a zlo u ljubav. Tradicija Bosne i Hercegovine je raznovrsna, bogata i protivrječna. Po mišljenju mnogih putopisaca, neki gradovi, kao Sarajevo, Jajce, Mostar… i mnogi drugi, gradovi su muzeji pod otvorenim nebom. Bogatstvo doživljaja ljepote ovih gradova predstavljaju i specijalizirani muzeji, u kojima se nalaze zbirke vezane za početke i razvoj civilizacije i kulture s autohtonim nazivima. Mnogo toga ostalo je u pjesmama koje donosi ova knjiga. ”

Lamija Hadžiosmanović i Emina Memija priredile su *Antologiju Tariha Bosne i Hercegovine* (“Connectum”, Sarajevo, 2008.) Knjiga je izvrsno opremljena i predstavlja primjer kako treba realizirati ovu vrstu projekata.

STUDIJE

Književnokritička recepcija Danteovog djela u 20. stoljeću ne može se i ne smije zasebno posmatrati. Ona ima svoju dugu genezu, isto kao što preplitanje zapadnoevropskog svijeta sa slavenskim ima svoju dugu historiju. Stoga knjiga Muhameda Dželilovića *Slaveni o Danteu* (“Connectum”, Sarajevo, 2008.) počinje historijom recepcije Dantea u slavenskim zemljama, sažeto koliko je to moguće i precizno koliko su to izvori dozvoljavali. To je naročito važno kada je riječ o 19. stoljeću, jer su se mnogi duhovni procesi, a s njima i neki aspekti dantologije prenijeli i u 20. stoljeće. Važno je i zbog toga što ona ocrtava opću sliku odnosa slavenskih kultura prema Zapadu, odnosa koji je u mnogome odredio sudbinu Danteovog djela u ovom dijelu svijeta.

Umjetnost je svojevrsna kultura u nastajanju – umjetničko djelo je i samo cjelovita i samosvojna kultura neusporediva s drugom, bez obzira kako je ta kultura “mala” ili “velika” obuhvatom i iskazom, vodeća je misao knjige Fehima Hadžimuhamedovića *Tekst o slici: umjetnost kao kultura u nastajanju* (Naklada “Zoro”, Sarajevo, 2008.). Svako umjetničko djelo principijelno je mjerljivo jedino samo sobom – svojim unutarnjim određenjima i karakterima. Ambicija kritičkih tekstova o umjetnosti u ovoj knjizi bila je pokušaj dokučivanja situaci-

je “kulture umjetnosti” na samom izvorištu njenog nastanka – prostoru u kome se predviđa i sluti nastanak estetskih i kulturnih obrazaca umjetničkog djela. To sugerira otvoreno tumačenje umjetničkog djela. Nedostatak kriterija vrednovanja umjetničkog djela unutar suvremene umjetnosti javlja se kao akutan. Tako se otvara pitanje “da li bi svako djelo moralo sugerirati svoj kriterij iščitavanja”.

U knjizi *Razvoj i oblici dječjeg bosanskohercegovačkog romana* (“Zalihica”, Sarajevo, 2008.) Ibrahim Kajan osvjetljava promjene u razvoju dječijeg bh. romana, opisuje tipove ili modele koje je taj razvoj nosio kroz vremensku ravan, razvrstava uočljive žanrovske podcjeline, te, najposlije, naznačava žanrove koji se tek pojavljuju kroz usamljene, ali slućene tematsko-strukturalne prostore, pa stoga ova knjiga, osim što je prva te vrste na našem prostoru, postaje iznimno vrijedna za dalje proučavanje tipologije i žanrovskih karakteristika bh. romana za djecu.

GODIŠNJAK 2008

PRIJEVODI

Muzaffer Kaleoğlu

PJESME

Čežnja

Pjesnik je umorio okove
Od čežnje
U noćima
Probdjevenim bez sna
Srce mi ostari
Od čežnje
Te kose nisu valjda u mlinu posijedile
Niti su bore na mom licu olovkom iscrtane
Čežnja ne prestaje
Ne prestaje.

Lađe

Nekoliko maramica je zamahalo
Dok se more, pjeneći, talasalo
Morem jedna po jedna lađa su prolazile
Nečujno, tiho u horizont tonule
Ko li ih čeka
Na dalekim obalama?
Pogodan vjetar
Ili valovi tuge.

Oni što hitaju

Šta li to ima u prirodi
Da hita da bi se susreli:
Vjetar sa šumom
Talasi s obalom
Sunce hita ka obzorju
Buba cvijetu
Ptice gnijezdu
A mladi iz njih hitaju.
Svak s ciljem
Da ostvari čežnju.

Šarena ptica – Okkeš Dede

Čim lišće ozeleni u platanama sniva
Kada suton pada nekako čudno pjeva
A danju po njivama nafaku svoju uzima.
Ptica sjajnih šarenih krila oglašava ljeto
Ne drži je mjesto, ubrzo zatreperi krilima i odleti
Ko li to zna kuda, na koju stranu odlazi?!
Jesu li njena domovina snježne planine
Ili daleke, daleke doline?
Nešto čudno tu ima
Čim stigne u selo
Polahko prolijeće poljanama
Okkeš Dede ubraja je među sretne
Šta li je pa je ove godine rano zapjevala...
Okkeš Dede sabra svu svoju čeljad
Unuka, torbu, ovcu, janjad
Konje, magarce
I zatim zadovoljan za njima krenu
U suton stiže u dolinu
Šatore razape, dušeke prostrije
Jutrom janje i ovcu na ispašu posla, pa
Pomuze koze i krave
Nakon dva-tri dana
U zoru bura zapuha

Odjednom se nebo rastvori
Šatore sa zemlje podiže
Mali janjci s bujicom nestaše
Okkeš s dolinom se oprosti
Čeljad na brežuljak povede
Da čeka da se nevrijeme smiri – reče...
Okkeš Dede, dok je gledao u strašne blatne bujice
Jedno malo pero zabi se u njegove staračke oči
Vodena bujica šarenu pticu prekrila, usmrtila
Okkeš sa svog mjesta skoči
A iz grudi mu dubok uzdah iskoči
"Hej mubarek ptico šarena
Dobro si učinila, rano stigla i rano zapjevala
I sebi i meni si pjesmu otpjevala".

Putevi

Putevi što iz srca vode u tuđinu
Putevi što krivudajući u razne zemlje svraćaju
Ponekad u susret nekome idu, ponekad čežnju osjećaju
Putevi umorni od tereta davnog vremena.

U hladnim noćima nebo osluškuju
Spuštajući se pod snagom kotača
Iz posjete u posjetu neprestano idu
Putevi koji podnose tešku tegobu.

Katkad u dubini potoci umilno teku
A ponekad stijenje u visine dižu
Svoju prašnjavu glavu sudbini predaju
Umorni putevi s nepravdom žive.

Potok

S planine mali potok protiče
Kose u pijesak proteže
“S kojeg brežuljka, odakle si stigao
Jesi li kroz moje selo možda proticao?
Imam li selam s modrih planina
Ili možda s vinograda grozdanih
Vidje li slučajno moju draganu
Dok lice umiva u hladnom potoku?”
Zahvatih vode na dlan
I ispih kap po kap
Sjetih se voljene
Iznutra izgorjeh sva
Nije mi vijesti potok donio
Niti mi je selam uručio
Poskakujući poteče
I u polje oteče.

Samoća

Kiša kiši niz stare oluke
Tmasta i tmuša iz crnih oblaka
Nema glasa ni izbliza ni izdaleka
Sama sam, slušam tišinu.
Poželjela sam se svojih voljenih
Da se barem telefon oglasi
Ili zvono na kapiji zazvoni, rekoh
Teška tmina je sve pritisla
Srce mi lupa i stalno čeka
Nek’ dođe ma ko to bio
Poštar, bakal ili prosjakinja
Dovoljno da na kapiju zakuca...

Kad bi došla

Jutro nježnom čipkom omotano
Predvečerje na horizontu u sedam boja
U svekolikoj ljepoti samo postojiš ti.
Oči su mi utonule u tminu noći
Zaželjeh te se, tugom prelivena
Kako su daleki putevi koji vode čežnji
Načinih stepenice od dana i mjeseca
Ali nikako da dođu kraju staračke godine

Sarajevo ‘92

Jedna iskra zaiskri nad Sarajevom
Iz sata u sat, iz dana u dan je plamtjela
Divljačka oluja se proširi
U zbjegu se nevini ljudi našli
A krici za pomoć, do neba se izvili
Strašnoj agresiji prepreke nema
Nikoga ko bi napao one što ubijaju djecu i žene
Je li se to zove civilizacijom dvadesetog vijeka?
Oči su slijepe, a uši gluhe cijeloga svijeta
Bosna lijepa k’o Džennet polahko umire.

Kad bi barem telefon

Uništena je bašča našeg lijepog druženja
Iskorijenjena, kao žuto lišće što smo potrgali
Voljeni i koji te vole, jedan po jedan odoše
Nikavih vijesti o njima, a i ne vraćaju se
Kad bih barem pružila ruku prema telefonu
U svetom vrtu Irem koji je u nedođiji
Godinama se čežnje u meni skrivaju
Kao da čujem glasove voljenih

Kad bih barem ruku prema telefonu pružila
Možda bi i čežnje srca olakšala.

(Prevela sa turskog jezika
Lamija HADŽIOSMANOVIĆ)

O PJESNIKINJI

Muzaffer-hanum Kaleoglu (Muzaffer Kaleoğlu) rođena je u Bursi (İnegöl) 1922. godine. Njen otac Ahmed Hamdi-beg potječe iz ugledne mostarske obitelji Lakišić. Najprije se bavio trgovinom, a u vrijeme Gazi Kemala Ataturka obavljao je visoke dužnosti turske administracije. Sa Ataturkom je bio blizak prijatelj, pa mu je spisateljica posvetila i jednu veoma snažnu pjesmu. Muzaffer-hanum se školovala u Istanbulu. Bila je udata za poznatog ljekara – specijalistu dr. Esada Kaleoglua, porijeklom iz ugledne gradačačke porodice Gradaščevića. Muzaffer-hanum je veoma rano zavoljela pisanu riječ, koja se u njenoj kući njegovala, i kao dijete pokazivala je interes za književnost. Zanimljivo je, da je i pored toga što je njena porodica davno napustila Bosnu, ta zemlja bila u svim porama prisutna u njihovom domu. Muzaffer-hanum i danas dosta dobro govori bosanski, iako je to arhaičan jezik, koji pomalo podsjeća na Bašeskijin, što daje posebnu draž. Još kao mlada djevojka pisala je, istina u početku samo za sebe, pjesme i kratke priče, od kojih su neke kasnije objavljene u časopisima i raznim glasilima širom Turske. U te radove unosila je najtanahnije svoje misli i osjećaje i s velikom vještinom ih pretakala u stihove.

Autorica je triju knjiga: zbirka priča *Rumeli rüzgarlari* (Rumelijski vjetrovi), objavljena 1966., roman *Boşnak kizi Melço* (Djevojka Bošnjakinja Melča), 1988., i zbirku pjesama *Çocuklugumu ariyordum* (Tragah za djetinjstvom), 2003. Sva tri njena djela zapažena su od turske javnosti i doživjela su izuzetne kritike književne i čitalačke publike. U svim njenim radovima prisutna je Bosna, naročito u ovom već navedenom kraćem romanu. Muzaffer-hanum se preko svoga oca, pa i muža, upoznala sa običajima bosanskih muslimana, što se posebno vidi iz njenog romana i priča.

Spisateljica je majka dvoje djece, sina i kćerke, te petero unučadi. Nažalost, kćerku je izgubila, pa se u njenim pjesmama osjeća latentna tuga, nikada direktno

iskazana, ali u mnogim pjesmama prisutna. Svoju bol za izgubljenim djetetom izražava na jedan dostojanstven način, suptilno, ali ona je duboka i neprebolna. Neke, ranije napisane pjesme su romantičarskog obilježja i osjeća se da je to žensko pismo. Takve su obično naslovljene kao *Čežnja*, *Želja*, *Samoća* i sl. Sve njene pjesme čitaju se, može se s pravom reći, u jednom hipu, i s velikim oduševljenjem. Bez ikakve sumnje, Muzaffer-hanum je talentirana spisateljica, sposobna da čitaoca okupira i pažnju mu usmjeri na svoje prozne tekstove ili poeziju. Bh. javnost će se u nizu djela turskih autora upoznati i sa pjesmama Muzaffer-hanum Kaleoglu, čime će biti obogaćena i naša i turska književnost.

L. H.

Ayfer Tunç

PRIČE

Crvena patnja

Bili smo tri lika koja u glavi našega spisatelja čekaju da se što prije ispiše njihova sudbina. Notar, Mladić i ja. Iako još nismo ispisani, na nekakav neodređen način mi smo osjećali da ćemo biti likovi iste priče, te smo se trudili predvidjeti kakva će to biti veza što će je naš spisatelj uspostaviti među nama. Ali, na vidjelu nije bilo čak niti jedne jedine ispisane rečenice, koja bi nas okupila u istom kontekstu. Stoga, nikako nismo uspijevali zbližiti se i zadovoljavali smo se međusobnim posmatranjem izdaleka.

Naša priča, koja još nije imala neku određenu postavku, neprestano se vrtjela u spisateljevoj glavi. Nije bilo poznato šta ćemo biti, šta ćemo raditi, pa čak ni da li ćemo uopće i postojati. Nismo bili razvijeni toliko da uspostavimo nekakvu vezu između našega postojanja i onoga što se njemu mota po glavi. Veoma malo toga smo znali o sebi. Samo smo – prepušteni samima sebi – kao još neispisani junaci tumarali u nestvarnome svijetu likova priče. Bili smo napeti; osjećali smo se jako usamljenim.

Naš bi spisatelj ponekad vršio pribilješke, za koje smo mislili da su u vezi sa našom pričom, što nas je činilo veoma uzrujanim; naliv-perom crnoga mastila bi na papiru za koncepte švrljao prve rečenice priče, poslije bi to sve gužvao, bacao, a nas tako odvlačio u nekakvu duboku neizvjesnost. Ne može se reći da se pretjerano zanimao nama, da je veći dio vremena odvojio za stvaranje nas. Istini za volju, povremeno se zanimao Notarom, ali je Mladića i mene u većini slučajeva zanemarivao; osobito nije pisao niti jednu jedinu riječ koja bi se mene ticala. Kako me nikako nije pretvarao u pisane riječi, tako su se i moje nade u postojanje nezaustavljivo topile. Zbog toga što još nisam uspostavila prisnost sa likovima drugih priča, svu svoju pažnju sam posvetila našem piscu. Biti svjestan činjenice da je naše postojanje u njegovim rukama, pružalo mi je nekakav prijatan, teško opisiv, osjećaj. Među nama je postojala jedna gotovo božanstvena ravnoteža. Ono što je osmišljavalo život našeg spisatelja, bila sam ja i ostali likovi priča.

Ako on mene stvori, ja ću, onda, dati svoj doprinos njegovome postojanju. Ovaj odnos između pisca i lika kojeg je on ispisao u meni, još je više budio snažnu želju za postojanjem; užasno me je uzbuđivao.

Od Staretinara sam saznala da naš pisac mnogo vremena troši na svoje priče, da, prije no što počne pisati, likove priča dugo vremena nosi u svojoj glavi i da postoje nedovršeni likovi na kojima još radi. Staretinar je bio glavni lik jedne priče na kojoj je naš pisac godinama radio. S obzirom na to je stalno ispisivan, on nikako nije uspijevao poprimiti svoj konačni oblik; ili ga s razlogom nije dobijao. U najbeznadežnijim trenucima u periodu ispisivanja naše priče, pored sebe sam stalno osjećala prisustvo Staretinara, koje mi je pružalo sigurnost.

Notar, Mladić i ja smo zasebno formirani u piščevoj glavi. Ne znam kada je to i kako počelo. Kada smo jednom prilikom sjedjeli svi na okupu, obojicu sam ih pogledala krajičkom oka i tada sam na jedan čudnovat način osjetila da ćemo postojati u jednoj te istoj priči. Tako se nijemo desio naš početak, tako hladno i na distanci; čak tako obespokojavajuće.

Šta trebamo biti? Šta će nas zadesiti? U kakvom ćemo se to bivstvovanju umnožavati? S kakvim ćemo karakterom ući u glave onih što budu čitali našu priču?

Koje ćemo njihove emocije dirnuti; koja razmišljanja pobuditi? Ništa nismo znali; što se početak naše priče više odgađao, mi smo osjećali sve veće nespokojstvo. Sa svih strana nas je obuzimao strah: a šta ako nikada ne budemo postojali?! Kada naš pisac svako jutro sjedne za stol, nas bi ispunjavale svježe nade. Osjetili bismo uzbuđenje kada bi mu se naša priča počela vrtjeti po glavi. Ponekad nam se činilo kao da izlazimo na vidjelo; i baš kada se pripremamo osmjehivati se svome postojanju, naš pisac bi svoje pero ispuštao iz ruke. Nastavili bismo sa svojim dugim, zamornim i nijemim čekanjem tamo gdje smo prestali.

Ali, to stanje nije dugo trajalo. Nedugo nakon što smo osjetili da smo likovi iste priče, Notar je postao poprilično jasan. Mladić i ja smo bili zapostavljeni. Nismo ispisivani onako kako to dolikuje; o nama nisu postojale pribilježene čak niti dvije riječi. Nezainteresiranost našeg pisca nas je međusobno zbližila; poprilično nas je udaljila od Notara.

Notar je sada bio neko sasvim drugi. Nestao je plašljivi čovjek koji je bio zabrinut za ulogu koju će mu dodijeliti njegova još neizvjesna sudbina; na njegovo je mjesto došao neko što se doima bezosjećajan poput suhe grane, hladnog i drskog ponašanja. Više nije bio ortak našeg nespokojstva, emocija i naših očekivanja. On se šepurio poput kakvog glumca što mu je dodijeljena nekakva pompezna glavna uloga; smješkao se u maniru nekoga ko je zadovoljan sobom. U očima mu se nastanio nekakav uznemirujući pogled. A još ga je spopala i nesanica. Njegove se krupne oči nikako nisu sklapale; čak su i u najdubljoj noćnoj pomrčini sijale poput fosfora kakvog ukletog sata što će nas odvesti u neko tužno nestajanje. Čak i kada smo spavali, osjećali smo kako se, kao kakva crna sjenka, njegovo postojanje probijalo do naše srži.

Naš pisac je radio samo na njemu. Osmislio je njegove strasti, slabosti, njegove navike, čudnovate prohtjeve; kreirao je čak i mjesto gdje je živio. Glede bilješki i ulomaka koje je naš pisac ispisao, živio je sâm u nekoj zastrašujućoj, velikoj i zapuštenoj kući poprilično udaljenoj od grada, ispred koje je prolazila željeznička pruga. Svako jutro izlazi iz kuće, pješice odlazi na stanicu i ulazi u vlak; istim putem bi se uvečer vraćao. Unatoč tome što još nije sasvim ispisan, bilo je očito da će biti lik jedne zanimljive priče. Dan i noć su mijenjali kemiju njegovoga tijela. Tokom dana živi kao prosječan čovjek nalik svima ostalima; ratificira sklad niza životnih detalja sa zakonom; dok je u odijelu tamne boje, iskazuje pretjeranu pedantnost u poslu, postaje dio uspostavljenoga sistema, neko ko lojalno obavlja svoju dužnost i koji će to tako raditi do kraja života. Ali, kada se sunce izgubi iza brda i kada se tama noći spusti na zemlju, Notar pada u ropstvo nekakve oštećene, bolesne strane svoje duše i tako, ne trepnuvši očima, on do jutra sjedi ispred prozora, te – izgarajući žudnjom u osjećanjima koja mu se u toku dana čine zabranjenim – u dubokoj i nastranoj usamljenosti gubi kontrolu nad sobom.

Čak samo to bilo je dovoljno da ostali likovi priče počnu raspravljati o Notaru. Sašaptavali su se, upirali prstom; motali su se oko njega, pomalo s oduševljenjem, a pomalo i snebivljivo. Notar je također bio svjestan svoje situacije. Zbog toga je postajao sve više bezočniji; nimalo se nije blagonaklono odnosio prema Mladiću i meni; mjerkao nas je ponižavajućim pogledima. A zbog toga što je bio siguran da će biti glavni lik priče, uvažavao je samo ono što su govorili glavni likovi priča koje je naš pisac ranije napisao. Brzo se promijenio; a što su više postajali jasniji detalji u svezi sa njegovim karakterom, povećavala se i njegova drskost.

I to nije sve. Uvjerenje u svoju superiornost je u tolikoj mjeri nametnuo svome okruženju da se čak i njegov dijalog sa nekim likom iz priče gotovo smatrao ljubaznošću. Počeo se različito odnositi prema ostalim likovima; neke čak i ponižavati. Ali, dok se on tako ponašao, sporedni likovi su stalno kolali oko njega, nadmetali se u preuveličanim riječima punih komplimenata; iskazujući mu pretjeranu pažnju, trudili su se načiniti božanstvo od nekakvog lika iz priče koji će postojati sudbinom što će mu je njegov pisac ispisati.

Naspram ove preuveličane pažnje, Notar je toliko otvrdnuo da je to izgledalo komično u našem nestvarnome životu. Premda, naš svijet je bio neobuzdani svijet bez pravila. Živjeli smo u slobodnome prostoru piščeve glave, daleko od svih prirodnih i društvenih zakona. Likovi priče padaju pod utjecaj ovakvog Notarevog ponašanja i držanja; sasvim je otvoreno pokazivao kako želi da mu se bezuvjetno predamo. Očito je da je u naš šareni svijet bezvlašća uspostavio nekakvu čudnovatu hijerarhiju. Što se tiče Mladića, on je bio potpuno okupiran neodređenošću svoje sudbine. Gotovo da je sasvim izgubio vezu sa svojom okolinom. Čak su mu i snovi bili rastrojeni i ispunjeni strahom. Zebnja zbog mogućnosti sopstvenog nepostojanja, poprilično mu je oslabila živce. Staretinar i ja bili smo svjesni užasa svega toga, ali smo bili nemoćni.

Sa Staretinarom sam se upoznala onda kada je Notar najedanput postao jasan i kada je naša beznadežnost sve više rasla. Kao da je bio inventar u glavi našega

pisca. Nije se sjećao koliko je godina živio u njegovoj glavi; koliko je započeto priča u kojima je on bio glavni lik. Bio je toliko neispisani lik da je prosto postao savjest našega pisca, njegov kritičar, kontrolor tačke do koje je stiglo njegovo spisateljstvo. Ostario je u njegovoj glavi; gotovo se personificirao.

U periodu kada nikako nije uspijevao biti ispisan, Staretinar je vidio toliko mnogo likova priča da mu više nije bilo bitno da li će uopće i biti ispisan. Bio je jedini lik među nama koji nije bio zabrinut za svoje postojanje. Nisam mu to nikada rekla, ali osjećala sam da će se – kada ga ispiše – okončati avantura našega pisca, da će završiti svoje spisateljstvo.

Svi likovi priča bili su svjesni Staretinarevog značaja. Koliko god da su trčkarali oko Notara, Staretinara su se ustručavali; jasno su pokazivali da prema njemu osjećaju duboko poštovanje.

U periodu kada je punim srcem vjerovao kako je on najveći lik iz priča kojeg je stvorio naš pisac, Notar je Staretinara htio uzeti pod svoj utjecaj. Ali, ostao je zabezeknut vidjevši da njegovo utjecajno držanje, kojim je jednostavno usmjeravao ostale likove priče, nije imalo nikakvoga utjecaja na Staretinara. Tada sam shvatila da je i Notar počeo sumnjati u svoju sudbinu.

Jednog jutra, kada sam već sasvim gubila nadu u svoje postojanje, naš pisac je prešao za sto i, nakon što je u glavi montirani tok priče – koja se neprestano vrtjela oko Notara – prenio na papir, počeo je ispisivati i nas. Ja sam obukla nekakvu crvenu haljinu. Mladić je imao veoma šik, crveni automobil. Notar je poput kakve sove sjedio pored prozora svoje zapuštene kuće.

Mladić je previše ozbiljno shvatio ovo postojanje; najedanput je oživio. Nisam ga mogla prepoznati, isto kao što jedno vrijeme nisam prepoznala ni Notara. Nestao je Mladić, koji bi se, namjesto postojanja od nekoliko rečenica, odlučio za nepostojanje, a na njegovo je mjesto došao nekakav jadnik zadovoljan bilo kakvim karakterom samo da bi ušao u priču. *Napokon se ispisujemo!*, radosno je vikao i pokazivao pretjeranu radost.

Međutim, ja nisam bila nimalo sretna što ću postojati u priči u kojoj je i Notar. Osjećaj da ću sa ovim likom – što je totalno ispreturao naš nestvarni svijet, a među nama uspostavio nekakvu čudnovatu hijerarhiju – biti zarobljena u istoj priči, pogodio me kao kakva duboka bol. Staretinar je primijetio moje nespokojstvo. Pozivajući se na sopstveno iskustvo, koje je postigao u toku dugogodišnjeg neispisivanja, govorio mi je kako nadu ne smijem gubiti sve do posljednje tačke u priči; želio me je smiriti, ali ono što je svojom slatkorječivošću ispričao, nije mi pomoglo da izbacim bol što se usadila u meni.

Sjedjela sam na prednjem sjedištu Mladićevog skupog, crvenog automobila. Obukla sam izazovnu crvenu haljinu, a na usne nanijela kao krv crveni ruž. Crne tanke čarape grlile su moje duge noge. Na nogama sam imala cipele visokih i tankih potpetica, a na ramenima imitacija nekog crnog krzna. Bila sam jeftino elegantna. Pušila sam cigaretu. Pohota koju je Mladić osjećao prema meni, izbijala je kroz njegov ten.

Bilo je to u kasnim satima noći. Pogašena su svjetla kuća koje su bile sve rjeđe i rjeđe; stanovnici grada su se predali u zagrljaj umornoga sna. Auto je brzo gutalo asfaltni put koji je prolazio nekoliko metara niže pruge. Još nismo bili stigli do Notareve kuće, koja je, u prostranom i zapuštenom dvorištu, podsjećala na jedno crno i veliko oko. Da je Mladić veoma raspoložen, bilo je očito iz svakog njegovog pokreta. Bio je pijan, upravo onako kako je to pisac želio. Spustio je prozor, a kako je stiskao po gasu, tako je i vrištao.

Na kraju mi je bez ikakve sumnje bilo jasno da smo u službi Notareve priče. Postojali smo kao prosječni likovi. Bit ćemo zaboravljeni nakon prvog čitanja i tako ćemo u jedno od najništavnijih ćoškova našeg nestvarnoga svijeta s mukom zauzeti svoje mjesto i uvijek ostati prosječni.

I ja sam bila pijana. Otvorila sam prozor. Svoju golu ruku bih povremeno ispružala vani i držeći je pod snijegom, koji je lagano padao, nastojala sam ohladiti ten koji je gorio kao vatra. Dok je jednom upravljao autom, drugom je rukom Mladić zadigao moju haljinu i počeo me milovati po nozi. Odgurnula sam mu ruku; nije obraćao pažnju. Da je bio veoma zadovoljan dodijeljenom mu ulogom, bilo je očito iz sve veće grubosti njegovih ruku. Ovaj put poprilično grupo odgurnuvši njegovu ruku, rekla sam mu da me ne dira. *Kurvo!*, povikao je i ošamario me. I ja njega udarila. Najedanput smo se počeli tući. Dok sam se ja naprezala da ga udarim, on je govorio kako mi je platio unaprijed i kako će raditi ono što želi; prihvativši me za kosu, glavu mi je udarao o prozor auta, puštao, davio me ili šamarao.

Boljelo me je. Da bih se kutarisala šamara što pljušte po mome licu, trudim se uhvatiti njegovu snažnu i srdito ispruženu ruku, ali nisam uspjela. Kada je u jednom trenutku povukao nogu sa gasa, automobil je usporio, te sam se, otvarajući vrata, bacila vani i sa visine od nekoliko metara otkotrljala na željezničku prugu. Survala sam se na šine.

Dok se toplota krvi, što mi je curila iz nosa, razlijevala po licu, čula sam prodornu sirenu nekakvoga vlaka. Htjedoh se pridići, ali nisam uspjela. Okolinu odjednom osvijetliše ogromni farovi vlaka koji se iznenada pojavi iza krivine i svom brzinom pojuri na mene. Prokinjući svoga pisca, zatvorila sam oči. Vlak se približavao, a ja – ja, koja ću prilikom svakog čitanja iznova kušati ovu smrt – postojala sam kao nekakav nesretni lik kratkoga života.

Zvuk sirene se smanji, potom sasvim utihnu. Zbunjeno sam otvorila oči. Nestalo je jake svjetlosti farova; okolina je utonula u mrkli mrak. Vlak iza sebe nije ostavio moje mrtvo tijelo; došao je i prošao drugom stranom pruge duplog kolosijeka. S mukom sam se pridigla, osjećajući kako moja priča, zapravo, tek sada počinje. Notarova kuća ugašenih svjetala, što je u tami noći izgledala kao nekakva velika silueta, naprosto me je pozivala. Umornim i utučenim koracima počela sam koračati prema svojoj sudbini.

Nos mi je još krvario. Kosa mi je bila razbarušena, krzno zapelo za šipragu, a lakovane cipele sletjele s nogu. Bilo mi je jako hladno. Rukama punih rana i modrica pokrivajući razgolićene grudi, ušla sam u Notarevo zapušteno dvoriše i

zalupala na željezna ulazna vrata kuće. Moj pisac je napisao da je on sve vidio i da me čeka. Fosfornih očiju, Notar je otvorio vrata. Onesvijestila sam se u njegovim mršavim i koščatim rukama. Kada sam – u onom kratkom trenutku kada je dan između svitanja i nesvitanja, u ogromnome krevetu nasred velike sobe – došla sebi, ugledala sam da je Notar, koji je cijelu noć masirao zglobove mojih nogu, iz ormara izvadio tamno odijelo kako bi se spremio za radni dan.

Nisam umrla, postala sam Notarev zarobljenik. To je bilo gore čak i od same smrti. Nisam bila zadovoljna svojim postojanjem. Ali, nije me uništilo to, već Mladićevo pretjerano zadovoljstvo. Nije više bilo osjećajnog i nevinog mladića, čije djetinje crte lica bude neodoljivu želju za milovanjem. Nastojao se dodvoriti Notaru; od radosti je bio sav van sebe. Bila sam veoma zbunjena. Nas, zapravo, nije ni bilo u ovoj priči. Nije bilo ništa što se iznosilo uz pomoć nas. Ja sam bila nekakva prosta kurva, a on jedan kukavan mladić. Bili smo sredstvo za postojanje Notara. Sve to Mladića nimalo nije doticalo. Likovima priče je pričao kako me je šamarao, šta je osjećao dok me je milovao po nogama i nepristojno se i sirovo smijao. Tako je postao bijedan da se uopće nije ustručavao da niže pohvale na račun Notara, koga je – prije svoga postojanja – silno mrzio; da kaže kako je on najveći lik iz priča koji je ikada ispisan. Notar je, pak, namigivao na takvo Mladićevo ponašanje; naprosto ga je nagrađivao, smiješeći se.

Ali, jedne se noći desi nešto što uopće nisam očekivala. Prišao mi je Staretinar i rekao kako naš pisac nikako ne uspijeva da zaspi. I, doista, naš pisac se neprestano vrtio u svome krevetu. Pogledala sam Mladića. Pao je umoran od prevelike radosti; sa glupim izrazom lica, spavao je kao beba. Ali je ova uznemirenost našeg pisca privukla i Notarovu pažnju. Došli smo oči u oči. U njegovim očima što se nikako nisu sklapale, ukazivala se sjenka nekakvog straha koju je bilo nemoguće sakriti. Pisac se na kraju pridiže iz kreveta, pređe za stol i predade se poslu.

U ishodu jednog grozničavog rada koji je trajao nekoliko sedmica, Notar i Mladić su nestali. Notar je bio totalno zbunjen; propao je. Nije mogao povjerovati da je bio žrtvovan. Ne mogavši shvatiti šta se dešava, Mladić je, pak – sa nekakvim sleđenim osmijehom na usnama – ostao zabezeknut. Sve više su se gubili, a kada je bačen i posljednji papir, potpuno su nestali.

Ovaj je slučaj veoma iznenadio i likove ostalih priča. Bili su potreseni. Poslije, mnogo poslije su počeli iznositi svoje čuđenje kako ih je to Notar uspio toliko uzeti pod svoj utjecaj; priznali su da se stide svoga jadnog stanja u koje su zapali dodvoravajući mu se. Šareni i uzbudljivi svijet likova priča počeo je polako primati svoje staro bogatstvo.

Od one nedovršene priče ostala sam samo ja. Dugo sam vremena u piščevoj glavi živjela kao jedna žena jeftinog izgleda, u crvenoj haljini i sa crvenim ružom na usnama. Poslije je jednog jutra pisac počeo ispisivati moju priču. Izašla sam iz kafane sa jednim likom iz priče, kojeg nikada ranije nisam vidjela. Opet je to bilo u kasnim noćnim satima. Mladić tužnog pogleda, sramežljivog ponašanja je imao dotrajali automobil; sjeli smo u njega i počeli se voziti istim onim priobalnim putem. Oboje smo bili pijani. Mladića sam ja zavela.

Išli smo u neku vikendicu. Ovog sramežljivog i senzibilnog mladića – koji će mi tamo skinuti crnu imitaciju krzna, crne svilene čarape, lakovane cipele i crvenu haljinu – trebala sam upoznati sa osjećajem koja se zove pohota. Dok je automobil išao prema mjestu gdje sam se skotrljala na prugu, sramežljivi mladić mi je svojim nesigurnim i nespretnim prstima dodirnuo noge. Sve je bilo onako kako je naš pisac napisao. Kao postarija prostitutka, koja ne zna šta joj nosi vrijeme, digla sam ruke od spavanja sa ovim mladićem. Najedanput sam mu odgurnula ruku i počela ga vrijeđati. Rekla sam mu da od mene ne može raditi što želi, samo zato što je platio. Iznenadio se; potpuno se spetljao. Kajao se je; odavno je prestao da me dodiruje, ali ovaj put sam ja bila lik čiji je karakter drukčije ispisan. Bila sam odvratna, pijana. Psovala sam ga i plakala na sav glas.

Otvorila sam prozor i počela vrištati. Upalila su se svjetla u nekoliko kuća nanizanih pored puta. Sramežljivi se momak trudio da me umiri. Počeo me preklinjati da ušutim, ali ja nisam prestajala. Vriska se razlijegala u noći. U jednom trenutku, kada je nastojao da mi rukom zatvori usta, iznenada su se otvorila vrata dotrajalih kola i ja sam se na istom onom mjestu zakotrljala na istu onu prugu. Ponovo se ukaza isti vlak. Njegovi farovi obasjaše okolinu kao da je dan.

Prošao je tračnicama pored mene. Iz nosa mi je opet curila krv. Pridigla sam se i krenula prema moru. Naslonila sam se na neko stablo. Bila sam pijana i žalosna. Odjednom začuh mladićeve vapaje. Mislio je da me vlak udario; s mukom je silazio niz nagib.

Kao da je poludio. Kleknuo je na tračnice. *Gdje si?*, povikao je nekoliko puta. Bio je prestravljen, jadan. Najedanput se i iz suprotnoga smjera pojavi vlak. Njegova prodorna sirena razlijegala se prema moru. Farovi su osvijetlili okolinu. Čula sam kako odjekuje vrisak mladića, kako mu se tijelo rasparčava. U tom trenutku mi se u srce zari nekakva bol. Upoznah se sa crvenom, sasvim crvenom patnjom.

Tako smo postojali u svijetu likova priče. Mladić stidljivog ponašanja, romantičnog i blagog pogleda, stalno je ponavljao kako sam ja jedan dobar prijatelj iz priče. A ja sam rekla da je šteta što pisac u priču nije uključio i njegovu vjerenicu. Da je drukčije napisao svoju priču, on bi se narednoga dana trebao oženiti. A svoje posljednje momačko veče želio je provesti sa mnom.

1996.

Tajanstvena

Ah, nagizdana tetka, ah!... Druga žena doseljenika sa zembiljom... Bestidna poput bosiljka, naizgled podla, koja, kao i bosiljak, dok se ne nagnječi ne pušta miris, bez koga se ne može. Ona je bila sjenka, nekakva melankolična mrlja na kojoj su se međusobno miješale raspršene boje. Podsjećala me je na nekakvu tečnost što bi procurila između prstiju, ako bih je htjela uhvatiti. Sazdana od tuge. Od melankolije i svih onih vedrih ženskih ukrasa prijatnih mirisa.

Uvijek bih je viđala na vrhu puteva. Na uglovima ulica, na raskrsnicama. Uvijek stranac mjesta u kome živi, ova je vremešna žena svojim pohabanim kostimima, koji su u zaostalosti i osrednjosti maloga grada djelovali komično, i svojim nakitom lažnoga kamenja, izgledala kao neka stara glumica što na ulicama traži svoju scenu. Bila je to komična starica, što je šetala od ulice do ulice da bi bezbrižne žene maloga grada ubijedila u svoje boli, ili da bi se oslobodila osjećaja otuđenosti, da bi postala tamošnja. A možda je bila na ulici u nadi da će iznenada sresti svoju staru ljubav.

Gledala bih za njom. Gledala bih, a nisam uspijevala shvatiti kako to da ona velika otuđenost u jednom ovakvom gradu biva tuga, a izgleda komična. Bila sam dijete u to vrijeme; mnogo poslije sam iz knjiga naučila da je faeton zapravo fijaker.

Nagizdana je tetka bila nepozvani gost svih domova. Tog vremena se danas sjećam kao vremena blagostanja. Možda i nije bilo, ali vrijeme blagostanja je svako sretno provedeno djetinjstvo. Nagizdana se tetka šminkala najmahnitijim bojama, ali na bjelini njenoga lica sve bi boje izblijedjele; ostajale su samo njihove sjene. Gledala bih u njeno lice, gledala bih još jednom, bile su boje, žive, mahnite, u tonu sa kostimom ili naušnicama, ali nisam uspijevala dokučiti kako to da su tako slabile, brisale. Jedina poetična fotografija moga djetinjstva bila je ova žena, koja mi – sa svojim drvenim ofarbanim perlama, šeširima, cipelama tankih potpetica što odolijevaju vremenu – sada, od glave do pete, predstavlja patnju, a žiteljima moga rodnoga mjesta budalu. Nije bilo kuće u koju nije ušla, na čija vrata nije pokucala. Pratila bih je kradimice. Teško mi je padalo što su je ismijavali, tjerali šegu s njom; dolazilo mi je da zaplačem.

Njen muž je bio neki doseljenik što je, sa zembiljem u ruci, sedam dana u sedmici odlazio na pijacu i vraćao se sa praznim zembiljem. Nikada ga nisam vidjela da je, smijući se, pričao sa bilo kime. Bio je plav, star, a kada bi se našao u društvu ljudi, na njegovome bi licu uvijek bljesnuo nekakav bijes. U to vrijeme me je strašno bunilo kako je srdžba uspijevala pronaći mjesto na licu koje se umekšavalo, smiješilo pred voćem, pred cvijećem. Djeca koja se nisu odvajala od njegove supruge, smjesta bi se razbježala kad bi ugledala čak i njegovu sjenku. U malim su gradovima neizostavno postojali jedan općinski park, jedna Ataturkova bista, dvije avenije koje se međusobno presjecaju, a kada bi na ovim avenijama

vidjeli kako se šetka neka potištena osoba, ljudi bi je proglašavali ludom i time upotpunjavali njenu manjkavost.

Nagizdana tetka bi se svakoga dana prije podne oblačila, dotjerivala i izlazila na ulicu. Poslije bi nasumično pokucala na neka vrata. Poneka se vrata ne bi otvarala, a nagizdana bi tetka znala koji je razlog tome. Ili su domaćini neraspoloženi i nisu u stanju smijati se, ili je u pitanju neka bolna smrt i nije vrijeme za zabavu. Ali ono što je još gore, vrata nisu otvarali kako bi vidjeli šta će ona uraditi; posmatrali bi iza prozora gornjeg kata. Nagizdana bi tetka malo sačekala. Nikada na vrata nije kucala dva puta; lagano bi oborila onu svoju nadmenu glavu i, dok bi se neobuzdani grohotan smijeh sa obližnjih prozora izlivao na ulicu, ona bi ličila na neku uginulu pticu slomljenoga vrata. Osjetila bih nekakvu veliku bol. Zatvarala bih oči da ne bih vidjela kako potajno briše svoje oči i kako – popravljajući kosu koju je svako jutro pažljivo uvijala – ide prema nekoj drugoj ulici. I dok bi vukla one svoje umorne i ostarjele noge, iza nje bi ostajali sada već do kraja otvoreni prozori, zvonki smijeh, gestikulacije, bolne riječi.

Bila je saksija bosiljka; neprestano ugnjetavana u grubim rukama. U njoj bi – naspram ovih žena što njenu tugu doživljavaju kao svoju zabavu – nadolazio krik; znam: kutarišite me ove ubitačne otuđenosti, od usamljenosti u otuđenosti, od mojih strahova, lijepih sjećanja na moju mladost, od ostavljenosti, od toga što me neko mnogo voli! Kutarišite me ove Božije kazne, ove moje tuge što me nikako ne pušta!

Škripava vrata bi se u većini slučajeva otvarala. Jer, ona je predstavljala očekivanu zabavu dana što su sasvim neprimijetno proticali. Žene, tamošnje žene kojima je otuđenost bila sasvim nepoznata, spopadale bi je svojim pitanjima. Bile su nemilosrdne. Mislile su kako neko ko je lud ne može imati tajni koje čuva za sebe. Uz to, mislile su kako je sve ono što bi im ona pričala puka izmišljotina, laž i mašta. Prošlo je mnogo vremena od tada. Ni ja više ne uspijevam razlučiti. A možda i nešto svoje pridodajem životu nagizdane tetke, koji je ona u svakoj kući prepričavala na drugi način. Nisam načisto šta je moja, a šta njena priča. Pamuk helva[1], poslastičar Albanac bujnih brkova, matinei u dva i petnaest, đurđevdanske vatre, fijakeri, sve su to fotografije iz albuma moga djetinjstva, ono što pripada meni, što je skriveno u mome pamćenju i ono što mi se pojavljuje pred očima kada se sjetim svoga djetinjstva. Ali nagizdana tetka je nešto drugo, nešto posebno.

Pričala bi onim lijepim jezikom. Mislila je da je to način da se kutariše otuđenosti, da postane jedna od ondašnjih žena. S nezasićenim je zadovoljstvom pričala kako ju je ostavila njena prva ljubav, kako ju je zavolio doseljenik sa zembiljem. Čovjek koga je prvog voljela zauzimao je posebno mjesto u njenome životu. Voljela je i doseljenika sa zembiljem, ali nije to bila ljubav; to joj se nika-

1 Vrsta poslastice, koja se među ovdašnjom djecom spominje pod imenom "vuneni sladoled". (prim. prev.)

ko nije dalo. Jednoga dana bi se sigurno trebala susresti sa tom prvom ljubavi; jer, imala je nekoliko riječi da mu kaže.

Njenu stvarnu priču niko ne zna. Kada je došla u ovaj grad u kome se osjećala strancem, ko je doseljenik, gdje su se i kako upoznali, niko ne zna. Tu priču je nagizdana tetka u svakoj kući pričala na drugi način. Živjeli su u lijepim gradovima, putovali su; uvijek druga priča. Sada razumijem; svoju pravu priču nagizdana je tetka čuvala za sebe. Znala ju je samo ona i doseljenik.

Doseljenik sa zembiljom se dao po pijacama. Svih sedam dana u sedmici bi išao na pijacu. Na pijace obližnjih kasaba, a ponekad i udaljenijih mjesta. Čeznuo je za plodonosnom zemljom rodnoga kraja. Oni su bili dvije saksije cvijeća, uzeti sa prozora iza kojih su rođeni, ozlojeđeni, divlji. Svakim danom su sve više venuli. Mislila bih kako je doseljenikova prva supruga bila kćerka nekog Jugoslavena. Iz nekog bosanskog sela. Plave kose, okrugloga lica. Na njenome kao snijeg bijelome vratu sigurno su bile nanizane struke zlata. Na svadbama bi izlazila na mejdan i igrala; oblačila bi se u crveno, zeleno. Pobjegla je sa nekim čovjekom što je prodavao lijepe štofove, svilu, til. Doseljenika je ostavila samog sa sinom. Tada je, eto, doseljenik zanijemio. Danima je tumarao baščama breskava, njivama suncokreta; spavao u kukuruzištu. Nije mogao naći mira. Ostavljajući mnoštvo ismijavanja, uvreda, smijeha i sina iza sebe, jednoga dana je bespovratno otišao. Od tada u ljude gleda s mržnjom, bijesom; zaluđen je cvijećem, voćem, a još i nagizdanom tetkom.

Oni koji žive u velikim gradovima ne mogu znati šta je otuđenost. Stranac u nekom velikom gradu svaki dan može naći neku novu ulicu u koju može zakoračiti, svaku noć neku novu kafanu u koju može ući. U svakoj ulici u koju uđe, u svakom parku, u svakoj kafani može naći strance poput sebe. Ali mala mjesta... Naročito mali gradovi prikliješteni između planina. Tamo noći lagano ubijaju stranca. Sva vrata se zatvaraju, a ćepenci spuštaju. Dolaskom noći, kreket žaba postaje glasniji; u malome gradu između malih planina, prostrtome na poljani veličine podlanice, stranac može umrijeti od patnje. Noći ne prolaze u spavanju i buđenju; do jutra uvijek ima još mnogo. Međutim, ljudi pričaju. Mačka se šćućurila i leži pored peći, majke heklaju, a dok se očevi vraćaju iz kafane, nagizdana tetka i doseljenik sa zembiljom su koljeno uz koljeno. Doseljenik se zadubio u njene oči, dva plava oblutka, a nagizdana tetka u svome svijetu, razmišlja o onih par riječi koje bi rekla svojoj prvoj ljubavi. Izgubila je vrijeme. Ne zna da je jako blizu smrti. Ali, doseljenik je još uvijek ispunjen nadom: nagizdana tetka će ga voljeti s ljubavlju, žudnjom.

Carigrađanka je bila nagizdana tetka. Njena prva ljubav bio je mornar. Možda pak i medicinar. Ali je sigurno bio plav. Imao je izrazito zelene oči. Pretpostavljam da su se sastajali u boriku. Vozili se u fijakeru. Nagizdana je tetka živjela u nekoj od sporednih ulica Pere[2]. A u gradu u kome se osjećala otuđenom, sa doseljenikom je stanovala u jednoj drvenoj kući. Prilikom jedne svoje posjete, vidjela

2 *Pera* – kvart u najužem centru grada nedaleko od Taksima i sa pogledom na Zlatni rog. (op. prev.)

sam jednu, naknadno bojenu, fotografiju okačenu na zidu. Stajala je u jednom starom drvenom okviru. Kada sam je posljednji put vidjela tu fotografiju je dala meni; zajedno sa okvirom. Na njene usne i obraze nanesena je lagana crvena boja, a ljubičastocrvena na kosu, koja je bila sapletena i kao kruna posađena na glavi. Kako je samo topao osmijeh žene koja voli. Snimljena je u danima kada je bila zaljubljena, sasvim sigurno. Slikala se na Peri i sliku dala svome ljubljenome. Zračila je nepritajenom ljubavlju. Uramivši je, vratio ju je natrag, da je čuva. Uskoro će se vratiti, nije bilo razloga za zabrinutost. Godine i godine je nagizdana tetka provela čekajući ga. Svoju je ljubav prema njemu stalno držala svježom. Trebao se vratiti, obećao je. Poslije ga je jednog dana vidjela na mostu, u fijakeru. Pored njega jedna crnomanjasta, veoma lijepa žena, a u krilu beba. Toga je dana slika izblijedjela, požutjela je i zauvijek ostala takva.

Sve uspomene na moje djetinjstvo na kraju su postale samo nasmijane fotografije. Toliko daleke da kao da nikada nisu proživljene. Priča koliko nagizdana tetka nikada nije bila. Stablo sa koga smo krali šljive, poslastičar Albanac smiješe mi se i sada, kada ih pogledam i nakon toliko godina. Bol koji sam osjećala zbog otuđenosti nagizdane tetke samo je ono što danas neizmijerno živi u meni. Koliko su njeno ubjeđenje da nema pravo ljutiti se, vrijeđati se – zbog čega je istrajno odgovarala na sva podrugljiva pitanja – njen drveni obojeni nakit, kamene minđuše, melankolični osmijeh bili daleko od nje sa fotografije...

Poput toga što je daleka, njoj sa fotografije je danas bilo uspomena i sve ono što čini jedno djetinjstvo. Zajedno sa igračkama i srećom. Izmrvljeni su u mlinu vremena.

Umrla je nagizdana tetka.

Već je noge nisu mogle više nositi, kada sam je vidjela posljednji put.

Niti je njena tuga ostala iza nje, a niti njene oči, dva plava kamena oblutka ispod vode. Usadila se nekakva odvratnost proistekla gubitkom ljudskog obilježja. Nema je više na ulicama. Bili su u jednoj od drvenih kuća neke zabačene, siromašne četvrti. Pokucala sam na njihova vrata. U dugom i mračnom dvorištu najedanput se otvoriše jedna vrata, jedan svijet od svjetla, jedno proljeće i jedna smrt. Nagizdana je tetka sjedjela na nekakvoj niskoj sećiji i posmatrala sumanuto proljeće vani. Doseljenik sa zembiljom je u zasjenjenom ćošku slog po slog čitao stare novine. Proljeće kao da je pomahnitalo. Kao da obavlja svoju posljednju obavezu prema tom lagano umrtvljenom gradu i tom ljudskom biću. Nikada više ne bi trebalo doći sa svojim poletom. Svojim zelenim šljivama više nikada neće zaslijepiti dječije oči. Sve stvari i sva mjesta su se sada mijenjala. Proljeće je trebalo biti kao nekakva bijeda što je u skladu sa vremenom. Koristilo je svu svoju umiješnost. Kao da je snimljeno nekoliko proljeća i sad se nagizdanoj tetki prikazuje na njenom niskom, uzanom prozoru sa zasunom. U jednom je trenutku procvjetalo na hiljade krasuljaka, ruže su opupale, procvjetale, uvehle, ponovo opupale. Nagizdana tetka je bila nezainteresirana. Na trenutak me pogleda u lice, nije me prepoznala. Potom se osmjehnula. Tegobno sam joj uzvratila. Njen osmijeh se sve više i više ledio, poče se gušiti od plača. Plakala je na sve. Plakao je

dugogodišnji stranac malog grada, jedina njegova razonoda. Doseljenik je bio nijem. Zvuk njegovih suza, što su padale na novine i rasprskivale se, miješao se sa srceparajućim plačem nagizdane tetke. Neopisivo je volio nagizdanu tetku. Ali, život nagizdane tetke bio je jedno iščekivanje okončano sa nekoliko riječi pokopanih u njoj kao tuga. Bili su ljudi teških želja.

Toga sam dana shvatila da će nagizdana tetka umrijeti. Umrla je nakon nekoliko dana. Umrla je plačući, sa vrelim usnama na doseljenikovom čelu. Od tada do današnjih dana doseljenik, navodno, spava na groblju. Bio je poput zvijeri za one koji su ga htjeli udaljiti odatle. Ogrnut dekom nagizdane tetke, po cijeli dan, kažu, čeka na njenom grobu. Žene se sada ne smiju; plaše se jer više nema melankolije; nastupila je agresivna ljudska bol. Doseljenik sa zembiljom dobio je ime *ludi doseljenik*.

Dok mi je – kada sam ga posljednji put vidjela – davao njenu fotografiju, kroz plač je pjevao neku pjesmu: "*...već godinama čekam da se jednog dana vratiš / Zašto se za nevjernu ženu sveza srce moje...*"

Ah, nagizdana tetka, ah! Šta je to imala tvoja prva ljubav da ga toliko voliš? Zašto ti život prođe sa nekoliko riječi koje si imala za reći tom nevjernome? Koliko je samo doseljenik priželjkivao da ga nagizdana tetka zavoli ljubavlju. Nikada možda neće zaboraviti trenutak kada je umrla. Možda su njene ruke na njegovome vratu, usne na čelu. Ko zna, možda je doseljenika položila na svoja koljena što su izgubila osjećaj, milovala ga je, njihove su se suze međusobno miješale, ko zna?

Ko zna gdje je naše djetinjstvo? Gdje je stablo iza koga smo se skrivali, prazni plac gdje smo se igrali, popločano dvorište gdje smo se umivali? Ko zna šta se desilo i gdje je poslastičar Albanac bujnih brkova, prva supruga doseljenika? Ah, to se ne može znati! Koliko god slijedili, gubi se, ostaje polovično. Gdje su oni što odlaze, s kime su, ne može se znati. Datumi prolaze, naša se lica pune borama, leđa nikako da se zgriju, godine prolaze; gdje su ljubavi, ne zna se.

l988.

(Preveo sa turskog jezika
Enver IBRAHIMKADIĆ)

Ajfer Tunč (Ayfer Tunç) rođena je 1964. godine u Adapazaru (Turska). Na Istanbulskome je univezitetu završila Fakultet političkih nauka. U toku studija je svoje tekstove počela objavljivati u različitim magazinima za književnost i kulturu. Na natječaju za najbolju priču ‘’Yunus Nadi’’, koji je 1989. godine organizirao dnevnik *Cumhuriyet* učestvovala je sa pričom *Tajanstvena* (*Saklı*) i osvojila prvo mjesto. U periodu od 1999. do 2004. godine je, kao urednik, radila u prestižnoj izdavačkoj kući (Yapı Kredi Yayınları). Sa djelom pod nazivom *Moji roditelji bi da vas posjete, ako niste zauzeti – Naš život 70-ih godina* (*Bir Maniniz Yoksa Annemler Size Gelecek-70'li Yıllarda Hayatımız*) koje je objavljeno 2001. god i koje je naišlo na zapažene reakcije čitalačke publike – je 2003. god učestvovala na međunarodnome natječaju *Balkanika*, gdje je osvojila prvo mjesto. Na natječaju su učestvovali književnici iz sedam balkanskih zemalja i odlučeno je da se prvonagrađeno djelo prevede na šest balkanskih jezika. Ajfer Tunč je do sada objavila slijedeća djela: *Tajanstvena* (priče, 1989.), *Djevojka sa naslovnice* (roman, 1992.), *Dvolična seksualnost* (istraživanje, 1994.), *Prijatelji iz pećine* (priče, 1996.), *Slučaj gospodina Aziza* (priče, 2000.), *Moji roditelji bi da vas posjete, ako niste zauzeti – Naš život 70-ih godina* (životna iskustva, 2001.) *Kamen – papir – makaze* (priče, 2003.), *Hotel Evvel* (priče, 2006.), *To nazivaju životom* (životna iskustva, 2007.) i *Pogrešno prepričana kratka historija jedne ludnice* (roman, 2009.)

E. I.

GODIŠNJAK 2008

PRIKAZI I OSVRTI

Esad Zgodić: Ideja bosanske nacije. Sarajevo: Zalihica, 2008.

Kolega Zgodić, neosporno je pionir refleksije domaće političke, uopće društvene misli naše zajednice. Upitno je koliko bismo uopće mogli zaključiti da postoji nešto kao bosanskohercegovačka društvena misao kao cjelina da nije bilo dugogodišnjeg Zgodićevog predanog kako refleksivnog, tako i mukotrpnog, nazvao bih ga, 'arheološkog' rada. Bez Zgodićevih sinteza i kritičkih uvida u sferi društvenih promišljanja, saglasili se mi s njima ili ne, zagubili bismo se u beskrajnoj razuđenosti aktera i tema, u kontingenciji, naizgled nepovezanih koncepata i ideja koje su i oblikovale, ali i rastakale to bosanskohercegovačko socijalno tkanje koje, čini nam se, nikako da se artikulira otkako, je naša zemlja stupila u doba modernosti, od austrougarske okupacije do danas. Valjalo je toj razuđenoj hrpi papira – najrazličitijih proglasa, deklaracija, pamfleta, novinskih i znanstvenih tekstova, lucidnih proto-socijalističkih uvida, rasističko-biologističkih i etnokarakterooloških, te etnopolitički mobilizirajućih uradaka, panislamističkih, nacionalno-romantičarskih te komunističkih ideja – dati jedan refleksivni teorijski okvir unutar kojega bi stekle svoju inteligibilnost i međusobnu koherenciju.

Za jedan takav zadatak samorazumijevanja naše društveno-političke zajednice potrebna nam je teorija. U ovom vremenu, u kojemu se temeljito rekonstruira sam pojam obrazovanosti koji počiva na otvorenom preziru prema teoriji, Zgodić nam upravo nudi teoriju. Teorija, ako je upravo prizemljimo u etimološkom smislu, ograničavajući je na grčki glagol *theorein* sa značenjem *gledati*, znači *pogled*, dakako ne onaj doslovni, mada i on ne bježi mnogo od pravog smisla riječi ukoliko pod njim podrazumijevamo horizont, vidokrug – horizont unutar kojega stvari stoje na svome mjestu u nekom međusobnom odnosu. U širem smislu, taj horizont, odnosno pogled, označava specifični narativ, umni nabačaj, osvjetljenje unutar kojega se pozicioniraju, naliježući jedna na drugu one, na prvi pogled, nespojive stvari. To fino tkanje, uvezivanje u naraciju, intelektualno užljebljenje, u jednom pragmatičkom značenju, onda predstavlja napor tkanja smisla – smisla koji nam je toliko neophodan kada se suočimo s divergentnošću bosanskohercegovačkog socijalnog konstrukta. Teoretiziranje onda ne može biti smatrano metafiziciranjem, već smislotvornošću onoga po sebi odjelitog, po sebi i iz sebe nespojivog. Bez smislotvornog narativnog tkanja stvari su rasute, jedna kraj druge u ravnodušnosti, naprosto besmislene, a besmisao nas samo može plašiti. Otuda je *theoria* kao naročito smislotvorstvo, a ne neka suprotstavljenost praksi, od odsudne važnosti za samorazumijevanje. Ona je jedna *praksa par ecellence*, i to ona najsuptilnije vrste.

Zgodićevo djelo nam svjedoči da je zadaća te socijalne, političke i filozofske teorijske refleksije, osobito kada je riječ o malim narodima bez neke veće duhovne produkcije, a još manje institucionalne tradicije, jedna od najnezahvalnijih intelektualnih zadaća. Istovremeno, to je zadatak samorazumijevanja i autorefleksije koji se nužno postavlja pred svaku modernu političku zajednicu. Nepostojanje takvog samorazumijevanja, nepostojanje jednog intelektualnog koordinatnog sistema državljanskog identiteta, a s druge strane, puko kontingentno nabacivanje ideja i nekritičko slijeđenje trendovskog mišljenja, pokazuje se po našu zajednicu paralizirajuće – jer je, s jedne strane, čini podložnim ideološkim, asimilirajućim i razgrađujućim političkim naracijama. S druge strane, njezina nereflektiranost, tu političku zajednicu ostavlja u pretpolitičkoj sferi običajnosti, u stupnju takozvane samorazumljivosti, odnosno, kako Zgodić kaže, unutar ethosa komšiluka. Pokušaj konstrukcije bosanske političke nacije na nečem pretpolitičkom pokazuje se i u Zgodićevom tekstu, podjednako nemogućom pa stoga i razgrađujućom političkom naracijom i promašenim pokušajem. Zgodićev tekst tako čitam kao poziv na ono što on naziva *orijentirajućim idejama probosanske alterpolitike* u kojima nema mjesta za neki idilični, beskonfliktni, predestinirajući i transcendentni komšiluk, 'lijepe adete naših djedova'. To istrajno prebivanje u nereflektiranoj običajnosti direktno onemogućava pojavljivanje subjekta političke zajednice – *građanina*, bez kojega ta zajednica može u najboljem slučaju biti zavičajem – kako se inače u velikosrpskim, velikohrvatskim, na kraju i u panislamističkim ideološkim projekcijama, Bosna uopće i pojavljuje. Uronjenost u samorazumljivu običajnost znači bezupitno slijeđenje zadatih društvenih uloga, unaprijed propisan pravac života pojedinca u okvirima romantične tradicije koji je a-političko tavorenje. Dok savremena politička refleksija takvo bivanje transformira u etnografske muzeje, kodificira u paragrafima antropološke publicistike, kod nas se ono nerijetko izdiže u vrhunski beskonfliktni politički ideal. Zgodić upravo hoće konflikt, jer samo konflikt rađa građanina; on hoće pluralitet čak međusobno nesamjerljivih pogleda i shvaćanja unutar jakih političkih okvira u kojima će biti onemogućeno nametanje. To je moguće samo u razvijanju suptilne političke zajednice, odnosno jedne bosanske države koja će biti limitirana "u dosezima u potencijalno razvijajuće civilno društvo" (308), jer se, nastavlja Zgodić, "samo u kontekstu civilnog društva otkrivaju horizonti očuvanja, oblikovanja i afirmiranja nacionalnih identiteta " (307-08).

Za očekivati je isto tako da Zgodićev pionirski poduhvat teorijskog nabacivanja koherencije bosanskohercegovačkog društveno-političkog tkanja prate i određene nedorečenosti, nedosljednosti i lutanja kojima nakratko želim posvetiti pažnju. Kao prvo, mislim da je Zgodić sklon čestom zapadanju u psihologizacijske redeskripcije naše društvene i političke zbilje. Drugo, osjetan je, rekao bih, poriv za mnoštvom sasvim novih metafora kojima obiluje Zgodićev tekst. I jedna i druga sklonost, barem meni kao kritičkom čitaocu, donekle otežava razumijevanje teksta. U dijelovima teksta potreban je značajan intelektualni napor kod čitaoca da očuva i ne izgubi koherentnu preglednost ove temeljne idejno-kritičke

konstrukcije koju autor želi razviti. Dakle, ako je teorijska naracija, kako smo vidjeli, jedan hrabar pokušaj osmišljavanja našeg društveno-političkog besmisla koji nas već decenijama paralizira, onda je razumljivo da jedna reflektivna teorijska naracija, htjela-ne htjela, poprimi neku vrstu *terapeutske* note. Priznat ćemo da je teško razumnome čovjeku nositi se s takvim besprizornim besmislom, pa se teorijski narativ opravdano javlja kao suštinska potreba za vidanjem rana. Zgodić s pravom ukazuje na nepostojanje adekvatnih termina da se postojeća situacija valjano artikulira – što opet onda znači da se razumije, odnosno osmisli. To svakog ozbiljnijeg autora svakako navodi na potrebu za imaginativnom konstrukcijom metafora, novih termina koji bi nam pomogli u toj prijeko potrebnoj zadaći repozicioniranja društvenog konteksta i nas unutar njega. Ali, ta duhovna bremenitost koja isijava termine kao što su hipokratija, egopolitika, egokratija itd., mogla bi se pokazati velikim teretom za onu zadaću koju je sama sebi postavila, naprosto razvodnjujući se u šumi novih kovanica kao slijepih ulica u kojima bismo mogli završiti. Ludwig Wittgenstein nas je naučio da riječ svoje značenje stječe u upotrebi, odnosno da ona kroz upotrebu stječe granice svog značenjskog horizonta. Zgodić često ne razvija takvu upotrebu, nego se zadovoljava tek s konstatacijom novoskovanog termina, pa na taj način isuviše olako prelazi preko novih termina koje nam nudi za artikuliranje, te uz eventualno par referenci, ostavlja ih najčešće samorazumljivim.

U svakom slučaju knjiga kolege Esada Zgodića *Ideja Bosanske nacije* izuzetno je vrijedan doprinos našoj političkoj misli i artikuliranju bosanskohercegovačkog političkog identiteta. Stoga mogu je samo najtoplije preporučiti široj čitalačkoj publici. Ona predstavlja, prema mom sudu, jedno logično zaokruženje identitetske političke naracije, one koju je zacrtao još prije 140 godina fra Petar Bakula, koga Zgodić navodi u svojoj knjizi. Bakula nam je dao ključne, temeljno prosvjetiteljske smjernice za jedno koherentno teorijsko promišljanje identiteta naše zajednice. Bakula kaže:

"Budi dakle mladiću štovatelj, branitelj, sliditelj i uzdržitelj narodnosti tvoje, dali ni više ni manje, nego jedan čovik, koji u svačem od svitloumnosti miru slidi: i tada samo izaće ti za rukom narodnosti pristojno i slavno služiti; i da narodnost služi tebi s njezinim sjajnim dostojanstvom. Razlog ljucki on ima narodnostju gibati; a ne nigda da čovik narodnoljublja sužanj se ukaže".

Jedan važan doprinos borbi za našu opću 'svitloumnost koja miru slidi' je i ova knjiga. Čestitam autoru, a vama zahvaljujem na pažnji.

Asim MUJKIĆ

Da zločin ne postane otrcana fraza

Carla del Ponte i Chuck Sudetic: Gospođa tužiteljica. Suočavanje s najtežim ratnim zločinima i kulturom nekažnjivosti. Sarajevo: Buybook / Zagreb: Profil, 2008.

Glavna tužiteljica Haškog tribunala za bivšu Jugoslaviju i Ruandu, Carla del Ponte napisala je u svojoj nedavno objavljenoj knjizi ono što, zapravo, nije nikada prije javno izgovorila, izjavila niti iskazala 'naglas', a to je da je i sama bila iznenađena presudom Međunarodnog suda pravde u Haagu po tužbi države Bosne i Hercegovine za genocid protiv Srbije i Crne Gore (kako se u to vrijeme nazivala zajednička država sada već triju suverenih priznatih država – Srbije, Kosova i Crne Gore), koja je oslobodila Srbiju i Crnu Goru od krivnje za genocid počinjen u BiH i Srebrenici. Ova rečenica bi već mogla zazvučati jako dosadno i istrošeno za sve one uši koje ne vole pravni vokabular, i kojima je zavirivanje u nedavnu bh. prošlost već dojadilo. Ali, za sve ostale uši, a to su prije svih one referentne znanstvene uši koje razumiju monotoni a presudno važan pravni rukopis, koje razumiju međunarodni pravni i politički poredak, koje razumiju procedure, norme i pravila igre u svijetu moći i svijetu vladanja, ovo će Carlino otkriće-ispovijest biti prvorazredna pravno-politička izjava što je izgovorena na kraju 2008. godine. I više od toga. Stoga mi je kao autoru veoma važno zamoliti za malo više čitateljske pažnje i usredsređenosti od puke jednokratne empatije.

Samo nekoliko sedmica prije izricanja ove famozne presude, 21. septembra 2006. godine u sudnici broj 1 u Carlinome sudu, u Međunarodnom tribunalu za ex-Jugoslaviju i Ruandu, u predmetu na čelu sa sucem Peterom McCloseyem, na posljednjem suđenju za Srebrenicu Carla je rekla: "...nepobitno je da su genocid i drugi zločini protiv čovječnosti počinjeni... Izbrisana je cijela jedna populacija, žene, djeca i starci protjerani iz svojih domova, goloruki muškarci i dječaci koje su pogubili streljački vodovi, zakopani u masovne grobnice, a potom iskopani i još jednom pokopani u pokušaju da se od svijeta sakrije istina..." (Del Ponte; 2008.326).

I šutjela je sve dosad tužiteljica, sutkinja, advokatesa i žena Carla. Sad, kad je kasno, *post festum*, prizivanje razočarenja što ovaj drugi sud, stalni Međunarodni sud pravde u Haagu (pošto su dva suda u istome gradu, mnogi i ne razumiju da ih ima dva, jedan stalni i drugi *ad hoc* ili privremeni) nije okrivio Srbiju (i Crnu Goru) za su-krivnju genocida u BiH (Srebrenici) djeluje labuđe – kao taj potanki pjev što se ispjevava u predvečerje ili u ranu zoru prije svršetka labuđega života,

bijeloga, vodenoga života. Carla je suzdržana, hladna, neumoljiva i nepristrasna. Napisala je knjigu da u njoj potanko pokaže kako je njeno mjesto u Haagu izgledalo, šta su pozadine a šta vidna mjesta u radu suda koji ima povijesnu odgovornost na plećima. Nemajući kud, Carla proziva i ostavlja testament svojemu radu u Tribunalu, otvorene zagovornice Srbije u UN-u bile su Španija, Italija, Grčka, Austrija i Velika Britanija. Stoga je proces za genocid i prošao kako je prošao.

Tužiteljica koja se snažno okomila na 'kulturu nekažnjivosti', i koju odlično prepoznaje od talijanske mafije, do agresivnih muževa u lošim brakovima, do genocida i procesa Miloševiću i ruandskim generalima genocida, naročito se okomila na oprost genocida Srbiji. Veli da je 26. februara 2007. godine presuda stalnog Haškog suda oprostila Srbiji i Crnoj Gori genocid u Srebrenici, i to glasanjem sudaca 13:2, čime je Carla "bila šokirana", te priznaje: "Znala sam da istina nije izašla na vidjelo". Potom dodaje: "Od proljeća 2003. godine Ured tužitelja primio je stotine tajnih dokumenata, uključujući zapisnike sa ratnih sastanaka jugoslavenskih političara i vojnih čelnika, koji su pružali jasne dokaze o ulozi Srbije u ratu u Bosni. Srbija je od Međunarodnog tribunala dobila dopuštenje da neke od tih spisa zadrži podalje od očiju javnosti, i što je još važnije, od sudaca Međunarodnog suda pravde. Ti suci bi možda presudili drugačije da su izvršili pritisak kako bi imali pristup cjelokupnoj arhivi Vrhovnog savjeta odbrane". I dalje piše hrabra Carla: "U dokumentaciji je potanko opisano kako je Srbija finansirala i pomogla ratna nastojanja Srba. Oni pokazuju da je vojska bosanskih Srba, premda službeno izdvojena iz JNA 1992. god., bila produžena ruka JNA. Ti dokumenti pokazuju da su srpske snage, uključujući tajnu policiju, sudjelovale u zauzimanju Srebrenice i pripremi ovdašnjeg pokolja. Možda će me optužiti za nepoštivanje Suda jer ovo govorim. No, veoma je važno to razjasniti" (Del Ponte; 2008:340), dovršava tužiteljica.

S razlogom se ova nadasve hrabra i racionalna Evropljanka pita, pitajući članice EU: "Želite li doista integrirati državu koja krši Konvenciju o genocidu? Što je s vašim vrijednostima i načelima? Što je s onim 'nikad više'?" (Del Ponte, 2008:340)

Odavde nastavlja korisna racionalna argumentacija za gospođu tužiteljicu, koja me potakla na ovaj tekst.

Timoty Garton Ash, britanski lord i politolog, u knjizi *Historija sadašnjice*[1] kaže da su, zapravo, svi evropski narodi prije no što su ušli u vlastitu zajednicu, evropsku zajednicu reda i mira, počinili genocid, ili etničko čišćenje. I to, podrazumijeva se, počinili su genocid ili etničko čišćenje nad nekim slabijim ili drugačijim od sebe. Tako su, naime, evropski nekad ratnički narodi međusobno

1 Knjiga *Historija sadašnjice* Timotya Gartona Asha, podnaslovljena kao *Eseji, skice i izvještaji iz Evrope devedesetih*, Samizdat, FREEB 92, Beograd. Stavak na koji se referiram Ash relativizira na ovakav način: "Ovo je Evropa. Jer sve su ove stvari u Evropi Evropljani radili drugim Evropljanima"... preuzimajući bizaran, skoro bizantski surov stavak povjesničara Konstantina Geberta, kojemu pripisuje slijedeće navode: "Ukoliko želite da se 'vratite' u Evropu, prvo načinite etničko čišćenje a onda sačekajte jednu generaciju"...

prethodno potvrdili da su sposobni biti surovi dželati u ratu pa potom demokratični partneri u miru i proceduri, nakon ostvarenja svojih ciljeva (teritorijalnih, depopulacijskih, graničnih, etničkih, vjerskih) prestali žudjeti za njima. Jer su ih, naprosto, ostvarili. Tako pročišćeni, očišćeni i uglanjcani nakon ostvarenog cilja postaju sposobni racionalizirati sve značajnije pojave, stanja, zbivanja u društvenom okruženju, a prije svih vlastiti zločin kojim su postigli cilj. Jer, pretpostavlja se, samo narodi, kolektiviteti, koji počine genocid, (to zasad najbolje osmišljeno, planirano, organizirano – racionalizirano zločinačko predumišljajno i sistematično izvedeno kolektivno, timsko, državno ili prodržavno zlodjelo); dakle, neimari i kreatori, majstori i irgati ovakvoga "golemog posla", pothvata i projekta genocida, doista i jesu u stanju politički racionalizirati sve što se tiče toga zločina.

Racionalizirati da je samo etničko čišćenje ili genocid u Evropi, usred sveevropskog mira i blagostanja, negdje potkraj XX stoljeća (zvahu ga stoljećem napretka), za njih, za počinitelje i sponzore (one pređašnje irgate i majstore) sam taj počinjeni *lukavi genocid*[2] zasad je vrlo korisna referenca[3] – e to je prva bilet-ulaznica koju zajednica evropskih naroda potražuje još od vremena koje je prepoznao prethodno citirani Konstantin Gebert, a ponovio britanski politolog Ash. Tako je počinjala prva zajednica uglja i čelika, nakon najvećeg pogroma u povijesti čovječanstva (holokausta), koja ovih dana obilježava polustoljetni jubilej – pedeseti rođendan zajednice evropskih zemalja.

Genocid je proizvod sistema. Sistema koji je dio organizirane zajednice, najčešće države. Plana, akcije, racionalnih i sposobnih ljudi. Ne proizvod slučaja i eksces. Doista, racionalni diskurs daje mi za pravo – samo narodi, narodnosne skupine, nacije, koji mogu smišljeno, planski, sa jasno definiranim ciljem istrijebiti drugu i drugačiju skupinu ljudi koja može biti narod, nacija, kulturna ili vjerska zajednica, ne trepnuvši okom, što je prva premisa za uspješan genocidni pothvat kako ga je definirao pravnik Lemkin – tvorac termina i ideje istraživanja i naukovanja o genocidu, ne pokajavši se i ne uplašivši se; samo, dakle, takvi narodi, autoritarne i kolektivizirane nacije na čelu sa njihovim političkim elitama i ideološko-političkim projektima, mogu ući u svaki naredni projekat – politički i društveni – hladno i racionalno kao da se ništa dogodilo nije – i nastaviti funkcionirati unutar njega, ne remeteći njegovu sustavnost, pragmatičnost, pro-

2 Zašto lukavi genocid? Pa zato što je lukavo smišljen, lukavo urađen, lukavo skriven i pokapan, lukavo vođen i predvođen, pravno je teško uhvatljiv. Pravi "celofanski genocid", sve što je u njemu je celofanom omotano. Prema Haškoj presudi, genocid je izvršila VRS i ona je prethodno "dobrovoljno" ukinuta "u korist" BiH, a nisu spomenute Policija RS, CZ RS, vojna općinska i lokalna rukovodstva i ini lokalni svesrpski bh. političko-vojni organi koji su na poslu genocida irgatovali, dakle, sve po smjernicama evropsko-srpskog lukavog političkoga uma.

3 Velim "zasad", pošto će se brojke morati povećavati; naime, tek nešto oko miliona raseljenih, oko 200 hiljada ubijenih, 30-tak hiljada silovanih samo je dobra početna nominacija za genocid, dok će brojevi od oko miliona ubijenih i svih preživjelih raseljenih u Aziju biti prava dobra nominacija za genocid...

ceduralnost. Posve racionalno – kako se u Evropi popularno i nadaje – *hobsovski pragmatično*.[4] A izvođači genocida koji ga uspješno obave i uspješno prođu nekažnjeni već se "prometnu ko hodža kroz ponjavu", eh, ti i takvi *majstori genocida* zaslužuju da *prije svoje žrtve* uđu u zajednicu uglja i čelika. Žrtve pak, pošto greškom prežive, možda naknadno individualno pristupaju. Stoga predlažem da se Srbi učlane u evropsku zajednicu uglja i čelika retroaktivno, sa početkom od prije 1946. godine ako može, a ako ne može, onda od 1946. godine.

I dok su izgon muslimana Španije i inkvizicija, križarski pohodi i jedan od svjetskih ratova formalno neaktualni, sama povijest, stara ishlapjela slova na požutjelim stranicama knjiga koje manje-više niko ne čita, dotle ovaj posljednji primjer – genocid nad većinom – bosanskim Bošnjacima[5] – aktualan je i refleksivan kao neotkopana masovna grobnica i njen zadah i zapah nesličan ičemu drugome. Baš kao što je sam genocid nesličan ničemu drugom.

Stoga nije nimalo dobro, ne ispisati sve stranice i ne potrošiti sve napunjene kaleme dok se smisao, sadržina i poruka, ove strašne kovanice – genocid – ne iscrpi, prije negoli se *genocid Ovdje* ne ponovi. A genocidi se ponavljaju, jednako revnosno kao što su se događali i ponavljali do pedesetih godina dvadesetog stoljeća kada jezički nisu bili nominirani, kada je denotativ ovoga sistemskog zločinjenja, bio nepostojeći, kao što se ponavljaju nakon pedesetih godina od leksemske uspostave i definicije. I bit će mogući, ponavljat će se, unatoč tragediji, sjećanjima, tlapnjama okupljenih različitih jadnika što im se u sjećanje urezala tragika, groteska i silni zadah i zapah što ga genocid(i) kao riječ i kao prestrašni zločin i zločinci egzekutori donose sobom. I sve dok mogu živjeti mirno, raditi i rukovoditi stanjem na terenu BiH – ona čuvena dvojica – i deseci hiljada njihovih terenskih irgata na zadovoljstvo Pariza, Londona, Moskve, a evo sad i Haaga, bit će mogući genocidi. I to ne samo nanovo u Bosni, već gdje god pomisliš u Evropi i okolo...

4 U takvim, racionalno očišćenim novim okruženjima, u društvenoj skali vrijednosti ništa se ne preispituje u smislu etičke ili neetičke poputnine, moralnih društvenih ili nacionalnih bisaga s kojima dolaze pojedine evropske nacije-države, jer se to ostavlja ispred ulaza, pod pragom ili pod sagom, koji više niko ne spominje, ta svi su prethodno okrvarili ruke, bajonete ili topove, šta se tu treba spominjati prošlost inkvizicijske Španjolske, križarske vojne bolumente, fašističko-nacistička njemačka pomama...?...sve je to nekada bilo i prošlo te je već prošao i genocid u Srebrenici. Valja u Evropu sa skrivenim i nekažnjenim krvavim rukama, bajonetama i topovima ispred ulaza, pod pragom ili ispod saga. Niko to neće više spominjati. A srpski zločini su dovoljno dobri i posve uklopivi u zločinjenja XXI stoljeća da srpski lideri zločinstva mogu postati dobri savjetnici i još bolji irgati u razračunu sa "muslimanskim elementom" diljem svijeta, a baš su se rasuli svud po Planeti. Već neke armije to znaju pa koriste "odlične zlikovce" u "odredima smrti" i "legijama beščašća" po Afganistanu, Srednjem Istoku ili Africi. Već se, navodno, koriste i zlikovačka znanja generala srpskoga Veljka Kadijevića u američkim vojnim pothvatima u Iraku. Zašto li Karadžić i Mladić još nisu stigli biti korisno upotrijebljeni, pitam se... A možda već i jesu, samo nije nigdje objavljeno.

5 Treba biti precizan pa kazati da se termin Bošnjaci ne nalazi preciziran u presudi Međunarodnog suda u Haagu, dugačkoj 381 stranicu, već je rabljen fluidan i iz negacije konotiran termin – *nesrpsko stanovništvo* – odnosno "bosanski Muslimani", "muslimansko stanovništvo".

Zašto je to tako?

Vratimo se našem iskrenom britanskom lordu s početka teksta. On je samo naizgled nemušto priznao u rijetkim lordovskim trenucima iskrenosti, jer lordovski i racionalno je biti lukav, a ne biti iskren, potaknut kratkotrajnim nevoljama što ih je proživio dok se ušunjavao 1994. u opsjednuto i izgladnjelo Sarajevo, za njegove istomišljenike *neprobavljivo Sarajevo*, ulazio kroz tunel života ispod Sarajevskog aerodroma – on je, dakle, tada, kada je već izašao iz Sarajeva i krenuo mirno i udobno ka Beogradu, priznao da u društvo "racionalne Evrope" prvi ulaze oni sa poputninom teških zločina i genocida na leđima. Ostali, ostaju izvan. Izvan Evrope. Kao naprimjer, kiparski Turci ili bosanski Bošnjaci.

Dakle, ulaze "spremne nacije", evropski zrele nacije, nacije zrelog *genocidnog pedigrea,* takvi što im nije *razvučena pamet* – nemaju sjećanja na vlastito stradanje, nemaju potrebe da se sjećaju, da preturaju po grobnicama i pišu naracije povijesti, nemaju potrebe da se plaše, da se straše i da šnjuhaju očima kao ušima, a jezikom kao mozgom, ne trebaju im emocije, niti osjećanja, niti tuga niti strah. Bosanskim muslimanima je kao naciji i zajednici nad kojom je izvršen genocid – razvučena pamet. Za njih, za *Srbe* su najizoštreniji racionalni vokabulari, racionalni rezoni i ekstrakti – *technea i procedure* – kao najbolji način vladanja koji sve precizno može pretvoriti u profit – od pasoša, vize, boravišne ulaznice, abšibunga, do cijene leša, mozga, bubrega, djeteta, embriona, spermija, latice cvijeta, kaplje nafte, plina, krvi, krvne plazme, grama plutonijuma, dekagrama uranijuma, silicijuma, kilograma kancerogene materije i genocida. Sve je korespondentno sa eurima, dolarima ili uncama žutoga i bijeloga zlata.

Sadašnji *srpski politički establišment* posebice kalfe i učenici, a o njima je prvenstveno riječ u ovome dijelu teksta, nisu na najbolji način obavili posao genocida. Ne po migu *majstora* evropskih 'satanskih soft-metropola'. Naime, nisu ga dobro dovršili spram nesrba, da kažemo to jezikom haške presude. Dakle, *parcijalni genocid* su obavili uspješno, ali presporo i na ograničenom prostoru, svega koja stotina kilometara je pretvorena u masovnu grobničku površinu, u *enklavi* (kakva besprizorna riječ racionalnoga novogovora) *Srebrenica,* a zadaća je bila šira. I genocidirano je tek gotovo 200 hiljada (muslimana, prvorazrednih globalnih izopćenika i terorista, i fundamentalista, i islamista i bitangi za odstrjel...), a trebalo je da cifra stigne do miliona. Barem do miliona, kao u Ruandi, tek to je "kvalitetna nominacija za genocid". Zato je ovaj tekst u pravu kada naglašava da je u pitanju bila loša nominacija za genocid. Loša je iz dva razloga:

Prvo: broj ubijenih je zanemariv prema planiranome (milion); i

Drugo: nominacija se mora ponoviti nakon druge runde genocida, kad se plan prvi ostvari.

Tada će biti jednostavno priznati genocid. Jer tada će nesrbi u BiH biti u većini odstrijeljeni. Tada će moći biti organiziran virtualni Nirnberški proces, kao pandan ovome neuspjelom u Haagu, i na sudu stalnome i na sudu ad hoc – čisto da ne bude zabune, koji sud šta radi. Žrtava neće biti, a Srbi će moći biti birani za pred-

sjedavajuću evropsku naciju. Baš kao što je to trenutačno sa bivšom fašističkom iz 40-tih godina XX vijeka. Dakle, do njenoga ispunjenja, te *dobre nominacije za genocid,* a ona je oko miliona, politički šumski, ili 'presvučeni listerom' režim, treba da dovrši posao. Koliko će to trajati, teško je sada pretpostaviti.[6] Ali, kako se balkansko bure baruta "s mjerom pali i s mjerom gasi", valja se prisjetiti da je svako golemo, svjetsko ekonomsko posrtanje ili ratno zakuhavanje svakako imalo odraza na bosanskohercegovačko rovito tlo. Pa tako dakle treba imati u vidu da će već aktualno ozbiljno svjetsko finansijsko rulanje krvavim stazama ravno odjeknuti i u našim ušima. Da se ranije dogovoreni posao genocida, uz pomoć kojega se ulazi u zajednicu racionalnih istomišljenika što 'no izgone, inkviziraju ili genocidiraju' one svoje različite komšije, bolje obavi.

Stoga je odluka Međunarodnoga suda u UN-a u Haagu morala imati predsjednicu suda Rosalyn Higgins[7], lordovskih manira, i imala ju je, i stoga je ova presuda izazvala evropski politički relaks, izazvala "zadovoljstvo koju dužnosnici EU izražavaju što Srbija nije kažnjena za genocid i poprima čak nehumane razmjere", da se saglasimo sa stavom komentatora Augustina Palokaja, koju je iznio u zagrebačkom dnevniku "Jutarnji list", podsjećajući da "u priči o Srebrenici cijela Europa nema čistu savjest", a Carla del Ponte sada to i javno piše, i proširimo je ispravnijim stavom, u cijeloj priči o Bosni i Hercegovini i njenim muslimanima Evropa nema čistu savjest. No, proširenje ove konstatacije ima cilj da upozori na još jezovitiju, neproživljenu činjenicu – nema je i neće je imati, jer evropska 'vjerska ksenofobija', 'kulturna autizirana prepotentnost', bojim se, tek će isplivati na površinu.[8]

6 Posve dnevna je ova tačna dijaloška referenca koja se dogodila u martu 2007. godine u Sarajevu, kojom prilikom predstavnik podmlatka SDS-a, a mogao je biti i bilo koje druge političke mašinerije iz RS-ovske skupine sistema, kaže predstavnici bošnjačkog političkog podmlatka: "Šta hoćete, mi smo Srbi spremni za rat. Samo čekamo da ona dvojica izađu i pozovu nas!" Ona dvojica – treba li ih uopće nominirati, otkrivati, ispisivati im imena?? Svako malo oblijepe njihove plakate, prikažu ih na bijednim bosanskim TV-kanalima. Idoli, mitovi, kreacije, san i ponos, dika i slava počinitelja genocida nad nesrbima , jer je, kaže haška presuda VRS izvršila to djelo. Na čelu sa njima dvojicom. Čiji se izlazak i poziv iščekuje. Očekuje. Osluškuje. Tu u BiH. U njenom još nestruhlom trbuhu.

7 Gospođa Higgins ima sedamdeset godina života, Sud kojim je predsjedavala u slučaju tužbe BiH protiv Srbije i Crne Gore ima šezdeset godina, Higginsova čak 30 knjiga iz oblasti prava, ali sve to nije dostatno za trun morala, koji ionako ne korespondira niti sa politikom niti sa pravom, niti sa etikom niti sa pravdom. Sutkinja je donijela posve kontekstualnu odluku, politički kontekstualnu odluku koja je makijavelistički odrezonirala odnose snaga u evropskoj zajednici racionalnih političkih režima koji su aminovali agresiju na bosanske muslimane i njihovu domovinu, aminovali njihove nevjerovatne boli i patnje pune četiri godine, suučestvovali u najcrnjim odlomcima "bosanskoga inferna", i treba je razumjeti. Ona niti je mogla niti je smjela posegnuti za bilo čime drugačijim. Ovo jest njena misija, profesionalna i evropska. Ovo jeste njen svijet. U tom svijetu uspjeli su čitati presudu nekoliko sati a ne spomenuti ime i prezime civilno-političkog egzekutora i naredbodavca genocida, generalnog izvođača radova, Radovana Karadžića. Upravo po mjeri jednih i drugih.

8 Na Okruglom stolu koji je povodom presude Međunarodnog suda u Haagu organizirao Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, 14. marta 2007. godine, akademik Rešid Hafizović kazao →

Jer, posve je krivo misliti kako evropska zajednica političkih režima želi ovom nepravednom presudom svima jednako rasporediti krivicu u BiH i nastaviti graditi region Balkana u mirnu, prosperitetnu i "svoju cjelinu", već poručiti svojim šumskim *šegrtima* koje i nakon hapšenja i privođenja Radovana Karadžića u Nizozemsku, pažljivo čuva i brani, u Beogradu da budu pripravni na novi mig *majstora* da "obave posao dželata ubojitije". Ako niko nije kriv za genocid u Srebrenici, izuzev možda Marsovaca, kako je pisalo na jednom od plakata okupljenih građana Bosne i Hercegovine i Sarajeva na mitingu nezadovoljstva presudom iz Haaga na Marijin-dvoru 27. februara 2007. godine, ako to najviša pravno-sudska instanca Ujedinjenih nacija napiše i potpiše "bacivši svoj kolektivni intelekt i odgovornost u smeće i osudio sve naše nasljednike i buduće generacije na kaznu stalne borbe za preživljavanje u potpunom bezakonju", kako napisa Željko Milićević (www//bosnjaci.net), onda je posve logično da ni jedan naredni genocid protiv muslimana Bošnjaka neće biti sankcioniran, pod bilo kojom izlikom ili pod bilo kojim izmijenjenim uvjetima. Sud je utvrđivao *procesnu istinu,* mimo i izvan *materijalne istine* zločina rata i genocida u BiH, reklo bi se pravnički, ali je još proces Dariju Kordiću potvrdio međunarodni karakter sukoba u BiH. Izravni dokazi sa procesa Miloševiću nisu bili u pravoj igri, jer bi s njima sve bilo drugačije – čak i u procesnoj istini. Ali, zar je Carla del Ponte uzalud ovolike godine šetala od Haaga do Beograda i nazad?? Zar je ova stara 'plava mačka' mogla bolje obaviti posao 'majstorice' iz Ženeve?? Makar kako dobro zvučale pojedine stranice njene vrlo čitane i vrlo zanimljive knjige. I makar kako nam izgledalo da je bila izvan ključnih tokova politike i prava u radu Međunarodnog ad hoc suda za bivšu Jugoslaviju i Ruandu, kako glomazno zvuči naziv ovoga suda, dok čitamo trilerski zanimljivu njenu posljednju knjigu o 'kulturi nekažnjivosti' u evropskom pravu i politici.

Milenijumska predskazanja – fuj

Pravda je kao pravno ugraviran normativ prešla sa stranica racionalnog vokabulara u mit. To nije dobro ni za pravdu ni za mit. Stoga što je krajnje bezakonje, najstrašniji zločin i zločinjenje zatrpano u tešku riječ genocid nekažnjeno prošlo. To znači da je zlo, zločin prihvaćeno kao dobro, kao ona početna mjera na koju se pozivaju zemlje članice evropske zajednice politički zrelih režima i koju traže kao svoj pasoš, svoju ulaznu vizu od onih što kucaju pred njihovim vratima od

je upozoravajuće četiri stavke zbog kojih kako kaže "ne vidi više nikoga u Evropi ko ga može učiti dijalogu i toleranciji, ko ga može učiti o jednakosti ljudi pred zakonom jer muslimanske žrtve nisu jednako vrijedne kao žrtve drugih građana". Te stavke su: da je Međunarodni sud u Haagu stavio do znanja da neće muslimanske živote i imetak braniti na isti način kao živote i imetak drugih građana Evrope, da muslimani u BiH mogu očekivati novi genocid (predugo policija RS-a opstaje) vrlo uskoro, da Evropa ne može tolerirati muslimane kao politički narod već samo kao vjersku skupinu te da će ovaj genocid poslužiti kao obrazac za razračunavanje sa muslimanskom dijasporom u samoj Evropi (broji oko 20 miliona ljudi).

šengena ili od brisela, kako kad. Zreliji će tražiti novu šansu, i to nikako drugačije već onako kako je to u rijetkim trenucima iskrenosti priznao lord-politolog Ash.[9] Oni manje zreli, neće nikada ni dobiti tu šansu. Oni, naime, nikada prije i nikada poslije neće moći počiniti genocid. Naprosto, jer vjeruju da će apsolutna pravda i apsolutna krivda biti mjerene apsolutnom vagom samo na onome, za koji mnogi kažu, boljemu svijetu. Bošnjaci jednostavno, gorko i stravično tačno, kako to napisa Željko Milićević, "nemaju ista prava kao njihovi kršćanski komšije", pa ni prava na genocid.

Ovaj svijet vrije pod nogama miliona gnjevnih, ugnjetenih, onih kojima nije dato pravo na jednakost, na transparentnost, na istost a drugost, na običan zemni svijet svakog običnog dana. Stoga će, kada gnjeva postane dovoljno, oni morati ustati i pobrinuti se da se svijet iz temelja promijeni. U njemu, kao u *milenijumskim predskazanjima,* zbilja i neće trebati imati mjesta za lordove i nominatore genocida. Bit će pometeni sa lica zemlje, kao što je pometeno sve što nije valjalo. Oni moraju znati odgovoriti na genocid.

Fahira FEJZIĆ-ČENGIĆ

9 Njegovo prezime je nabijeno značenjem također, engl. *Ash* znači pepeo.

Dželal Ibraković: *Bosna, islam – Bošnjaci: Etnološko-povijesne skice.* Sarajevo: Fakultet političkih nauka, 2008., str. 214.

> *Ulazak Bošnjaka u kulturno-povijesni krug islama bio je jedan normalan proces koji je sa činom formalnog prelaska (ili potvrđivanja već ranijoj pripadnosti) "bir ugurden" kod Jajca, ali i na drugim mjestima u srednjovjekovnoj bosanskoj državi, po svojim izvorišnim vrijednostima "sa prologom na nebu" bio i svojevrsna priprema za događaje koji će se u budućnosti (pola milenija kasnije) odigrati upravo na ovom prostoru.*

Navedeni citat je fragment *uvodnog razmatranja* veoma zapažene studije pod naslovom *Bosna, islam – Bošnjaci (etnološko-povijesne skice) autora Dželala Ibrakovića* i ujedno prikladan tematski orijentir svim zainteresiranim čitaocima koji *nastoje saznati nešto više o kulturnom i povijesnom tragu islama na bosanskom tlu kroz stoljeća.*

Znastvena oblast unutar koje je situirana ova složena tematika jeste *sociologija*, vješto upotpunjena *istraživačkim i teorijskim* dosezima kulturne antropologije, etnologije, historije, politologije, islamske teologije i demografije. Idejnu okosnicu ovog djela čini povijesna zbilja Bosne i Hercegovine i Bošnjaka, što je ujedno i širi okvir za sociološku analizu *islama* – gradotvorne supstancije duboko usađene u nacionalno biće bošnjačkog naroda. Knjiga je, pored *Predgovora* i *Uvoda*, podijeljena u sedam poglavlja: *Kulturno-povijesni bošnjački milje, Bosna – teritorijalna, duhovna i povijesna kolijevka Bošnjaka, Muslimani i Bošnjaci – univerzalnost i pragmatičnost, Akulturacija, sinkretizam, multikulturalnost, Borba za Bosnu i Hercegovinu i Nedostatak vizija budućnosti,* koji obuhvataju više *potpoglavlja* sa interesantnim naslovima, predočenim u formi pitanja, tematskih natuknica i konstatacija.

U uvodnom dijelu autor kroz jedan koncizan osvrt upućuje čitatelja u naznačenu problematiku, naglašavajući da istraživanje historijsko-kulturne komponente islama kao presudnog elementa u profiliranju duhovnog bića bošnjačkog naroda, daje mogućnost da se na polju kulture istraže utjecaji koji su iskristalizirali njegovu *osobenost*, široko prepoznatljivu na bosanskohercegovačkom tlu, iz kojeg je i *ponikla*. Islamska bošnjačka *prethodnica* bilo je *bogumilstvo,* "heretički pokret", srednjovjekovnog bosanskog društva i "prava vjera" domaćeg stanovništva – "dobrih Bošnjana" koji su kroz višestoljetno trajanje uspjeli sačuvati jedinstven, samostalan, autentičan svjetonazor i autohtone vjerske principe, dajući nemjerljiv doprinos razvoju i očuvanju srednjovjekovne bosanske države. *Politički slom*

srednjovjekovne Bosne, *presirano usmjerava* ovu "teološki zastranjenu zajednicu" pod okrilje islama, u kojem bogumili uspijevaju sačuvati svoj *ethos* i *prevladati težinu nezaustavljivih mijena*. Jedan od ključnih razloga koji je *unaprijedio* taj proces prilagodbe odražavao se u religijskoj i socijalnoj *supstrukciji bogumilstva* koja se u određenim aspektima *podudarala* sa islamom. Nadalje, pisac ističe da je upravo komponenta islama, baš kao i komponenta patarenstva, često *odolijevala* "historijskoj kušnji", raznim *političkim*, *vojnim* i *vjerskim* nakanama i strategijama, tvoreći tako jaku predispoziciju za dalju afirmaciju Bošnjaka kao nacije.

Sljedstveno tome, u *drugom poglavlju* ove *etnološko-povijesne skice*, uočavamo *dojmljivu retrospekciju* – pažljivo analizirane fragmente života srednjovjekovne Bosne u kojoj su tolerancija i suživot bili uvjet opstanka pojedinca i skupine. Kako je već naglašeno, *nestanak* bosanskih bogumila, a time i *odumiranje* "prave vjere bosanske" bilo je u izravnoj vezi sa prihvatanjem i širenjem islama u Bosni i Hercegovini. Preko svojih namjesnika Osmanska država u ove krajeve donosi *islam*, monoteističku religiju, koja srednjovjekovnom stanovništvu nije bila *nepoznanica*, što argumentira novija historijska literatura. Islamsko-orijentalni *utjecaji*, koji *se pojavljuju* uporedo sa dolaskom nove vlasti, bili su *intenzivni, sadržajno bogati, prijemčivi, djelotvorni i nesputani*, što se konsekventno odrazilo u svim vitalnim sferama bosanskohercegovačkog života. U do sada poznatoj historiografskoj građi primjetna je tendencija da se prijelaz na islam stanovnika Bosne tumači kroz prizmu "prisilne islamizacije", međutim, ta *znanstvena vizura* zahtijeva širu i vjerodostojniju sliku. Osmanski Turci nisu provodili politiku prozelitizma, niti su pripadnike drugih konfesija prisiljavali da dotadašnji način života podrede islamskom obrascu. *Proces u kojem su muslimani postali većinsko stanovništvo nije bio kratkotrajan, već naprotiv, trajao je 150 godina.* Turska državna politika, *posebno u prvim decenijama vladavine*, svoj interes zasnivala je na učvršćivanju vlasti nad zaposjednutom zemljom, na prilivu novca, obezbjeđenju ljudstva i raznih feudalnih prihoda. Isto tako, ne može se negirati činjenica da je u historiji Bosne i Hercegovine prisutan "autentičan narodni elemenat stanovništva koji je prihvatio islam", koji ima svoju kulturu, tradiciju, običaje, svojevrsna demotična obilježja itd. Taj narod se već stoljećima identificira sa nazivom *Bošnjak*.

Treće poglavlje tretira kompleksan bošnjački kulturološki milje, i to kao skladnu sintezu raznorodnih elemenata s islamsko-orijentalnim karakteristikama, te kao *sintonijski spoj* čovjekovih potreba i iskustva, njegove vjere, svjetonazora, vrednota, zanosa, ljubavi, fatalnosti, bespomoćnosti, otpora; modeliranih u neminovnosti historijskog toka. Osmišljene i vrijedne kulturološke tvorevine na kojima još stoji utisnut trag njihovog stvaraoca i vremena u kojem su nastale, imaju počasno mjesto u moderniziranim lingvističkim, publicističkim, umjetničkim i arhitektonskim *riznicama* koje Bošnjak budno čuva, obogaćuje i prenosi s generacije na generaciju. Naravno, kulturno-povijesni bošnjački milje baštini i elemente duhovne i materijalne kulture srednjovjekovne Bosne, koja se nastavila

razvijati i poslije prijema islama, unoseći u bošnjačko kulturno naslijeđe *species* autohtonog *bosanskog duha*.

Posebnu pažnju izaziva *četvrto poglavlje* u kojem Ibraković uz primjetnu dozu emotivnosti govori o *našoj Bosni* – teritorijalnoj, duhovnoj i povijesnoj kolijevci Bošnjaka, o Bosni kao zavičaju, domicilu i utočištu bošnjačkog naroda bez kojeg bi se njegovo *bivstvovanje* pretvorilo u bezavičajnost, stranstvovanje, osamljenost, ukletost i izgon. *Nedoumice* koje se javljaju pri datiranju naziva Bosna, počesto iskazane pitanjima: da li je ovaj teritorij dobio naziv po istoimenoj rijeci, da li potječe od ilirskih naroda ili od slavenskih plemena, *u suštini*, *samo potvrđuju* (s obzirom na vremensku distancu njihovog egzistiranja na ovome prostoru) višestoljetno, *odnosno* višemilenijsko trajanje Bosne. Mada su u dostupnoj literaturi, koja eruira "bosansku opstojnost u minulim stoljećima" nerijetko prisutna *dijametralna/površna* mišljenja, *povijesna je činjenica* da Bosna i Hercegovina unatrag nekoliko stotina godina obuhvata kompaktan i u kontinuitetu stabilan prostor, dok mnoge države u svijetu (kao i države na području ex Jugoslavije) imaju nestabilan teritorij, kojem bez valjane osnove patriotski dodaju prefiks "vječni", "pradjedovski" ili "historijski". U tom kontekstu autor ističe da su politička i vjerska dešavanja izazvana pretenzijama "eksternih državnih aparata", sredinom XV stoljeća, uveliko ugrozila intaktnost srednjovjekovnog bosanskog teritorija. Dolazak i prihvatanje islama od strane "dobrih Bošnjana" predstavlja proces koji uspješno *ekvilibrira i blokira* ideološku razjedinjenost, neizvjesnost, težnju "prisajedinjenja" bosanske teritorije susjednim državama, progon itd. Islam je "teritorijalno spasio geografski i suštinski pojam Bosne", akcentuira Ibraković, te nastavlja "iako se ova konstatacija doima pristrasnom i romantičarskom, činjenice su neumoljive; izraženoj različitosti Bosne, islam je dao novu dimenziju i utemeljenost, sačuvavši njen integritet na duži period".

U petom poglavlju autor je u centar svog razmatranja postavio društveni status Bošnjaka u Bosni i Hercegovini, na razmeđu XIX i XX stoljeća, koji doživljava svoju prvu, ozbiljniju transfiguraciju. U bosanske kotline se počinju slijevati austrougarske *litije*, noseći svoja srednjoevropska *znamenja* i u njima *modernistički* duh koji se ubrzo personificirao u činovnike "hladne diplomacije" obučene i spremne za sprovedbu novih političkih, ekonomskih, religijskih i kulturnih načela. Primjena *zapadnjačkih maksima* pokreće krupne promjene unutar islamsko-orijentalnog vrijednosnog sistema, što se posljedično odražava i na položaj Bošnjaka koji se *prinudno otcjepljuju* od "levantske" *matice*, tražeći, iznova, spas u islamu kao jedinom sigurnom pribježištu. "U Bosni se kroz nametnuti proces odrođavanja Bošnjaka, odstupanja od islamskog morala, islamskih obaveza, islamskog poimanja svijeta, *gubila i sama Bosna* kao pradjedovski zavičaj, utapajući se u vizije koje je nametala okolina". Međutim, *islam* se u povijesnom realitetu objektivno potvrđuje kao vertikala i konstanta, kao jedinstven *bosansko - sinkretički* kôd, *kao religija koja nadilazi novovjekovna iskušenja* inicirana "traganjem" za nacionalnim identitetom, ratovima, kontrarnom dvojugoslavenskom ideologijom, te krvavim pohodom prvih susjeda – agresijom: genocidom i

etničkim čišćenjem, koji po surovosti nadmašuju slična događanja u dosadašnjoj, *svjetskoj historiji.* Analizirajući tragična dešavanja u Bosni i Hercegovini tokom posljednje decenije XX stoljeća, Ibraković konstatira da su "posljednja agresija i genocid možda najbolji primjer pokušaja potpunog nasilnog poništavanja bošnjačkog toposa (čija je bitna odrednica islam) i ostvarivanje etničkog čišćenja kao novog elementa prinudne akulturacije geografskog prostora i izmjene njegove povijesno – kulturne utemeljenosti".

"U Bosni i Hercegovini se uvijek povratak stvaralačkom čitanju autentične poruke vjere islama može posmatrati kao povijesno zrijenje Bošnjaka u svim prijelomnim trenucima i najčešće je takav stvaralački pristup (samo)propitivanja i uvjet opstanka". Navedeni citat sadržan je na jednoj od stranica *šestog poglavlja* i na određen način predstavlja njegov *sukus*. U ovom dijelu knjige Ibraković čitaocu nudi ekspresivno tumačenje bošnjačke duhovnosti i njoj svojstvene islamske jurisprudencije, vješto ih preslikavajući na *savremene* modele *evropskog* društvenog života i mentaliteta. Da bi bošnjački narod opstao u okruženju u kojem se nalazi, potcrtava autor, on mora razvijati i njegovati duh tolerancije kroz isticanje svoje samobitnosti. Taj duh proizlazi iz osnovnih islamskih principa zastupljenih u praksu svakodnevnog života koji polaze od najuniverzalnijeg stava "da unaprijed nema prednosti niko iznad onog drugoga u kojem se i sâm ogleda".

Sintaksa "biti drugačiji od drugih" nosi dvojnu konotaciju: *negativnu* (osporavanja, konflikt) ili *pozitivnu* (koegzistencija), ovisno o krajnjem nagovještaju koji "odašiljaju" različiti etnički, religijski, kulturološki i drugi socijalni dodiri ('mi o njima: oni o nama'). Ovu složenu komponentu, mehanizmi *etniciteta* (etničko/nacionalni identitet) uranjaju u vrijeme i njemu pogodan prostor, prilagođavajući ga svom "tradicijskom" sklopu. Bez obzira na višestoljetnu osvjedočenost Bošnjaka u "jedinstvu različitosti" za njih se posljednjih stotinu godina, gotovo ciklično, vežu *negativni predznaci*. Ta negativna simptomatika, koja duže od jednog stoljeća nepravedno i bahato sudi nacionalnom biću Bošnjaka (Muslimana), jeste tematska preokupacija autora u *sedmom poglavlju* knjige.

Posljednje, *osmo poglavlje* obuhvata *detaljnije* odgovore na pitanja djelomično zastupljena u pojedinim poglavljima knjige, te kraći rezime u kojem autor iznosi svoja promišljanja o "mogućoj bošnjačkoj perspektivi".

Iz prezentiranog sadržaja evidentno je da je uložen veliki napor da se razotkrije "tradicionalno" tumačenje bosanskohercegovačke a time i bošnjačke *historije* koja je dugo imala ideološku opremu i bila zalog velikodržavnih težnji i zahvata. Zbog svoje neosporne proniciljivosti i osjetljivosti za uviđanje "procesa u procesu", *postpojavnosti ugasle pojave*, te interesantnog pristupa "poznatoj materiji", uz relevantnu znanstvenu podlogu, ova studija sadrži *duboku* i po mnogo čemu *sveobuhvatnu* analizu povijesne zbilje Bosne i Hercegovine i Bošnjaka, *što je na koncu i čini vrijednom čitalačke pažnje.*

Merima ČAMO

Handžićev znanstveni doprinos našoj osmanistici

Djelo dr. Adema Handžića: zbornik radova sa znanstvenog simpozija (Tešanj, 15. i 16. 12. 2006. godine). Tešanj: Centar za kulturu i obrazovanje, 2008.

U organizaciji *Centra za kulturu i obrazovanje Tešanj* održan je, u vremenu od 15. do 16. 12. 2006. godine, znanstveni simpozij o djelu osmaniste dr. Adema Handžića, čime je obilježena 90-ta godišnjica njegovog rođenja. Međutim, posebno nas raduje činjenica da se, uz malo zakašnjenje, pojavio i *zbornik radova* sa već spomenutog simpozija. Zbornik radova sačinjen je od *trinaest autorskih tekstova* koji su tematski diferentno orijentirani. Iznova su tako problematizirani neki različliti aspekti iz Handžićevog života, počev od njegovih *biografskih crtica*, preko *edukativnog profila* do njegovog *multidisciplinarnog pristupa u istraživačkom radu*. Adem Handžić je još u vrijeme Drugog svjetskog rata, a to nam je naročito dojmljivo, počeo svoj studij na Orijentalnom institutu Univerziteta u Beču. Upravo njegova *studentska upisnica* skriva neke dragocjene biografske nalaze kao, između ostalog, i onaj da se on u nacionalnom pogledu *deklarisao kao Hrvat*, te da je za *svoj maternji jezik* odabrao *hrvatski jezik*. Handžićev slučaj nam, možda, i najbolje govori o *specifičnim okolnostima* u kojima se našla *Bosna i Hercegovina*, ali i *Bošnjaci muslimani* njegovog vremena, ostavljeni da *bezalternativno egzistiraju* u tom teškom vremenu. Njegova *studentska upisnica* nam nudi još nekoliko vrlo dojmljivih i interesantnih biografskih podataka, poput onog da se njegov rodni grad – Tešanj, nalazi u Hrvatskoj, ili da je njegov otac Rešid, koji je radio kao vjerski službenik u Tešnju, bio samo *muhamedanac*, bez istaknute prohrvatske nacionalne identifikacije, ili, pak, da je sam Adem Handžić bio *hrvatski oficir*.

Njegova *znanstvena produkcija* bila je usko vezana za djelatnost *Orijentalnog instituta u Sarajevu* – čiji je *markantan*, *vrijedan* i *aktivan član* bio sve do svoje smrti. Neumornim radom, prije svega, na istraživanju *osmanskih izvora* Adem Handžić se, uz nekolicinu naših drugih historičara, smatra *osnivačem moderne osmanistike* u Bosni i Herecegovini. Poseban interes posvetio je istraživanju *osmanskih deftera* u kojima je nalazio dragocjenu građu koju će koristiti u svojim drugim historiografskim istraživanjima. On je, bez bilo kakve sumnje, dao nemjerljiv doprinos "...obradi, prijevodu i publikovanju osmanskih katastarskih popisa – tapu tahrir deftera – kao značajnih izvora na osnovu kojih se mogu osvjetljavati brojna pitanja iz perioda osmanske vladavine u ovim krajevima." (str. 32) Za vrijeme *posljednjeg rata* koji se vodio *protiv Bosne i Hercegovine*, sticajem okolnosti, boravio je Handžić i u Istanbulu, gdje je nastavio svoj znan-

stveni rad u okviru IRCICA. Nakon završetka *rata* vraća se on u Bosnu i Hercegovinu i nastavlja svoju znanstvenu djelatnost, koja je ponovo bila čvrsto vezana za *Orijentalni institut u Sarajevu*. U znanstvenom životu bio je prisutan skoro pet decenija, tačnije punih 46 godina.

Adem Handžić, kao jedan od *naših eminentnijih historiografa*, bio je *vrlo plodan pisac*, a *bošnjačku znanstvenu misao* obogatio je sa novih 68 različitih bibliografskih jedinica. Ono što nam svjedoči njegova znanstvena bibliografija, prije svega, ukazuje i na to da se "...njegov interes u naučnoistraživačkom radu kretao prvenstveno u oblasti izučavanja primarnih historijskih izvora pomoću kojih je bilo moguće osvijetliti brojne segmente historije Bosne i Hercegovine u osmanskom periodu." (str. 31) Važno je spomenuti i to da je Handžić istraživao širok spektar različitih tema, počev od onih socijalnih, preko političkih, ekonomskih, demografskih, konfesionalnih, urbanih do onih vojnih. Važna odrednica njegovog istraživačkog rada jeste da se on može *teritorijalno* i *vremenski* situirati. Imajući to u vidu, njegova djelatnost bi se mogla ograničiti, u *teritorijalnom smislu*, naravno, na prostor Bosne, ili još preciznije na prostor sjeveroistočne Bosne, dok bi se na sličan način moglo govoriti i o *temporalnoj uslovljenosti* njegovih radova – uglavnom su skoncentrirani na 15. i 16. stoljeće.

Ako bismo, pak, željeli izvršiti svojevrsnu kategorizaciju njegovih djela, onda, bez ikakve dileme, kao njegova dva najznačajnija djela trebamo izdvojiti studije *Bosanski namjesnik Hekim-oglu Ali-paša* (objavljenu 1955. godine) i *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku* (koja je izdata 1975. godine). Adem Handžić je u znanstvenim krugovima ostao markiran po svom *autentičnom stilu* i *metodu* čije su supstancijalne odlike *dokumentiranost* i *analitičnost*. U prvoj knjizi dao je "... potpuno novo tumačenje jednog od najznačajnijih događaja za povijest Bosne od Karlovačkog mira (1699.) do austrougarske okupacije 1878. godine, iz jednog novog ugla promatranja." (str. 25.) Dok je, s druge strane, u studiji *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku* pristupio istraživanju postanka i razvoja gradskih naselja u Bosni, iznoseći tezu da "... stvarni i urbani razvitak gradova u Bosni počinje sa osmanskom vlašću, a na razvoj gradova utjecali su brojni faktori administrativne i ekonomske naravi, geografsko-strateški, te pravni položaj gradova (i stanovništva u njima) koji su stjecanjem statusa gradskog naselja-kasabe dobijali pravno povoljniji položaj (oslobađani su od rajinskih i vanrednih nameta)." (str. 28, 29) U jednom sažetom promišljanju njegovog znanstvenog stvaralaštva mogli bismo konstatirati da je Handžić "...izučavao one događaje, pojave i procese koji su imali snažan i dugotrajan odraz... u povijesti Bosne, posebno: širenje islama, vakuf i urbanizacija." (str. 29)

Posebno je značajan Handžićev doprinos izučavanju *historijske demografije*, u okviru čega se bavi *istraživanjem konfesionalne strukture u predosmanskoj Bosni*, povrh svega, u sjeveroistočnoj Bosni i *migracionim kretanjima stanovništva u Bosni*, polazeći od ciljanog naseljavanja Vlaha na nekim područjima do masovnih odlazaka seoskog stanovništva u gradove. Važno mjesto u svojim znanstvenim istraživanjima, također, on pridaje *statusu i ulozi vakufa*, iznoseći da je on "...

zbog samog položaja Bosne kao serhata Osmanskog Carstva, ustvari bio strategijsko, komunikaciono i privredno angažiran od same države." (str. 46) Imajući u vidu specifičnosti osmanskog društvenog sistema, Handžić je smatrao da je *prva ćelija* u nastanku jednog gradskog naselja bila *džamija* ili neka druga vjerska institucija, jer su gradovi uglavnom nastajali svjesnom aktivnošću upravnih slojeva osmanskog društva. Iznosi on dalje i da su naročito veliki doprinos u razvoju naselja imali *muafijet* (dodjela pravnih povlastica određenim proizvodnim kategorijama jednog grada ili više njih) i institucija *vakufa* (pojedinci su posredstvom vakufa podizali socijalne, privredne, prosvjetne i druge korisne objekte za jednu zajednicu), ne zanemarujući pri tome ni zasluge *derviša* i *derviških tekija* – s obzirom na to da su tekije bile centri okupljanja učenih ljudi i književne elite toga vremena – u razvoju gradskih naselja u Bosni.

Istaknuto mjesto u svojim istraživanjima Handžić pridaje i pitanju *širenja islama u Bosni*, polazeći od postulata "...da u prihvatanju islama nije bilo prisile." (str. 85) On smatra da su *tri momenta utjecala na širenje islama u ondašnjoj Bosni,* navodeći, prije svega, u prvom redu "...haotične prilike koje su Turci zatekli u Bosni, ekonomske povlastice koje su proistjecale iz šerijatskih i kanunskih propisa, i `nezadovoljstvo i otpor pristalica 'bosanske crkve' prema kršćanskoj ortodoksiji...´" (str. 88) Sasvim je evidentno da je u problematiziranju ove tematike Handžić konstruirao svojevrstan otklon spram diskursa o *islamizaciji Bosne* koji bi, možda, mogao uključivati i neke nasilne metode u recepciji islama na ovim prostorima. Zato on *svoju* tezu *o nenasilnom širenju islama u Bosni* obrazlaže *racionalnim motivima* koji su direktno pogodovali ovom procesu.

Uzimajući u obzir prethodno analizirani i elaborirani diskurs, možemo konkluzivno kazati da je Adem Handžić bio *svestran*, *znanstveno objektivan* i, povrh svega, *plodan historiograf*. Bazirao se, uglavnom, na istraživanje osmanskih izvora te se s razlogom smatra jednim od osnivača osmanistike u Bosni i Hercegovini. Ostao je prepoznatljiv u *znanstvenom bošnjačkom miljeu* po svom *radnom profesionalizmu*, *istraživačkoj širini*, *disciplininiranoj analitičnosti*, *sistematičnoj dokumentiranosti* i *autentičnom istraživačkom stilu*. Smatramo da je njegov doprinos razvoju naše historiografije i naše osmanistike neprocjenjiv, jer je na ovom polju izvršio nekoliko *pionirskih istraživanja* koja su *rasvijetlila* do tada postojeće *magline*, *neznanja* i *nejasnoće*. Imajući sve ovo u vidu, potpuno opravdano možemo konstatirati, bez daljeg analiziranja i problematiziranja njegovog znastvenog opusa, da Ademu Handžiću, bez ikakve dileme, pripada *posebno mjesto* u *najodabranijem društvu* bosanskohercegovačkih historiografa i osmanista.

Elvis FEJZIĆ

Mesud Šadinlija, *Prvi korpus ARBiH: nastanak i razvoj 1992.–1995*. Sarajevo: Ministarstvo za boračka pitanja Kantona Sarajevo, 2008., 194 str.

Bosanskohercegovačka stručna i naučna, ali i šira javnost, posljednjih godina je izložena svojevrsnoj poplavi naslova koji tematiziraju period historije Bosne i Hercegovine u posljednjem ratu (1992.–1995.). Međutim, rijetki su primjeri koji zaslužuju ozbiljniju pažnju. Prije svega, u najvećem broju slučajeva, radi se o knjigama memoarskog karaktera pri čemu se većina autora, prilikom pisanja, nije oduprijela izazovu s kojim se sudionici određenih povijesnih događaja suočavaju, subjektivnom prikazivanju vlastite uloge u datim okolnostima. Tako smo veoma često u prilici čitati tekstove kojima autori opravdavaju vlastiti angažman i ulogu, a nisu rijetki ni slučajevi kada se, naknadnom pameću, pojedini događaji pokušavaju predstaviti u drugačijem svjetlu od stvarnog.

U slučaju knjige koju na ovaj način predstavljamo, situacija je sasvim drugačija. Autor Mesud Šadinlija je išao težim, ali sigurnijim putem. Ohrabren vlastitim životnim pozivom, hrabro se, što jednom historičaru – vojniku i dolikuje, postavio pred izvornu građu prvoga reda. Tako je i nastala ova veoma vrijedna knjiga. Radi se, prije svega, o kratkoj, ali veoma sadržajnoj historiji Prvog korpusa Armije RBiH. Povod za nastanak ove knjige autor je, opravdano, vidio u kvalitativnoj praznini unutar historiografije, koja prati najrecentniju bosanskohercegovačku historiju. Međutim, ovom knjigom ta praznina nije u potpunosti popunjena, ali je solidan temelj i uputa za generacije historičara koji se nalaze na početku naučno-istraživačke karijere. Istovremeno, knjiga će, sigurni smo, naći svoj put do konačne ciljne grupe, čitalaca.

Cilj autora je bio da na jednom mjestu, koristeći izvornu arhivsku građu, predstavi nastanak, razvoj i organizacijsko-formacijske promjene unutar struktura Prvog korpusa ARBiH tokom 1992.–1995., što je, kontekstualizacijom u ratne okolnosti i uspio, pri čemu je ostao dosljedan veoma važnom stavu sa početka knjige. Uspio je, naime, da u uvjetima koji su mu, objektivno, otežavali posao, izvrši maksimalnu depersonifikaciju historije Prvog korpusa ARBiH. Ovim, naravno, nije umanjena vrijednost knjige. Priču o Prvom korpusu autor je počeo u prethistoriji rata, prikazujući proces dezintegracije Jugoslavije, koji je bio obilježen *dominantno nacionalnim političkim diskursom* (str. 9) i stvaranjem političkog pluralizma koji je, nakon prvih višestranačkih izbora, rezultirao podjelom vlasti u zemlji između nacionalnih političkih stranaka čiji su se politički ciljevi konceptualno razilazili, ukazujući na krizu koja je veoma brzo uslijedila. U danima kada je Republika Bosna i Hercegovina doživjela međunarodno priznanje nezavisnosti,

ratne operacije su intenzivirane napadima na Sarajevo (pješadijski napadi paravojnih jedinica prema Vasinom Hanu, Jarčedolima i Širokači). Kako je intenzitet ratnih djejstava rastao, tako se krenulo i u organizacijske promjene u strukturi odbrambenih jedinica. Istovremeno sa detaljnim opisom ratnih operacija u okolici Sarajeva u prvim mjesecima rata, Šadinlija govori i o nastanku Prvog korpusa. Iako pojedini arhivski dokumenti dovode u određene nedoumice kada se govori o tačnom datumu nastanka Prvog korpusa, autor se, čini se opravdano, odlučio za 18. august 1992. godine kao validan, mada je komanda Prvog korpusa u stvarnosti zaživjela tek nakon neuspjelog pokušaja deblokade glavnog grada poznate pod kodnim nazivom "JUG". To se vidi iz najstarijeg sačuvanog naređenja komande Korpusa od 19. septembra koja govori o neuspjehu ove operacije.

Slijedeći hronološki red, Šadinlija u nastavku svoje knjige govori o vojnim aktivnostima Prvog korpusa, uspješnim i neuspješnim akcijama, ostajući pritom vjeran svome prvobitnom zadatku, prikazivanju promjena unutar organizacijske strukture, promjena na rukovodećim pozicijama i komandnom kadru, kao i odluka o promjeni zona odgovornosti prilikom čega se glavno središte operacija Prvog korpusa usmjerilo na odbranu Sarajeva. Kada ovu historiju sagledamo u cjelini, da se primijetiti kako je 1994. bila godina bez velikih i čestih organizacijsko-formacijskih promjena. Konačno, na ideji formiranja *znatnijih manevarskih snaga, neophodnih za nastavak oslobođenja zemlje* (str. 43), početkom 1995. godine izvršena je reorganizacija cijele Armije RBiH pa time i Prvog korpusa. Ova reorganizacija ukazuje i na cjelokupne promjene u odnosu snaga između agresora, s jedne, i branilaca, s druge strane. U tom kontekstu, vrijedno pažnje je i autorovo ukazivanje na greške, odnosno loše rezultate u pokušajima deblokade Sarajeva (str. 46), što sa pokazateljima o ratnim gubicima Prvog korpusa kompletira objektivnu sliku koju nam autor nudi. Završetak priče o Prvom korpusu Šadinlija je kompletirao sa prikazom političkih dešavanja s kraja 1995. godine, kada je, nakon Mirovnih pregovora u Daytonu, konačno u Parizu potpisan Mirovni ugovor. U skladu sa odredbama Dejtonskog mirovnog ugovora, početkom 1996. godine izvršena je temeljita reorganizacija Prvog korpusa ARBiH, na čijoj tradiciji je nastao Prvi korpus Vojske Federacije Bosne i Hercegovine.

U drugom dijelu knjige Šadinlija je temeljito prikazao nastanak i razvoj jedinica Prvog korpusa, dajući time strukturalno veoma temeljitu historiju jednog dijela Bosanskohercegovačke armije. U svakom poglavlju, tekstualni opis nastanka, razvoja i ratnog puta jedinica popraćen je grafikonima koji pokazuju strukture jedinica i njihovu organizacijsku vezu sa komandom Korpusa. Uz treći i četvrti dio knjige, *Indeks jedinica Prvog korpusa* (popis svih jedinica sastavnica Prvog korpusa Armije Republike Bosne i Hercegovine) i *Priloge* (faksimili dokumenata, fotografije), ovim je kompletiran osnovni zadatak koji je postavljen na početku knjige, prikazivanje stukture Korpusa i njene promjene tokom rata u Bosni i Hercegovini. Odabirom i vrstom priloga autor je maksimalno iskoristio pruženu mogućnost da napisanu knjigu dokumentira izvornim materijalom, koji vjerno i trajno svjedoči i potvrđuje iznesene stavove.

Odlučivši se za ovaj autorski poduhvat, Šadinlija je istovremeno počeo i pionirski posao pisanja najnovije historije Bosne i Hercegovine, ili barem njenog jednog segmenta, zasnovan na validnom naučno-metodološkom obrascu i detaljnoj analizi izvorne građe. Stoga su naša nadanja usmjerena prema nastavku ovoga rada, ali i poticaju prema drugim istraživačima. S tim u vezi, ako je suditi prema ovoj knjizi, koja u svakom smislu zaslužuje visoku ocjenu, možemo slobodno iznijeti konačni sud – u vremenu kada naslovi sumnjivog kvaliteta i ideološko dodvoravanje pojedinih autora političkim elitama vrijede kao model življenja, pojava ovakve knjige ukazuje na postojanje svjetla na kraju tunela.

Amir DURANOVIĆ

Poetika i estetika bosanskog znaka

Nijaz Omerović: Izložba crteža. BZK "Preporod", Gradačac, 15. augusta 2008.

Akademski slikar Nijaz Omerović crta s radošću. Ova izložbena postavka svjedoči o svemu bitnom za Omerovićev crtež koji je fascinantan u postupku i visoko etičan i estetičan u dosegu. Tematski i motivski Omerovićev crtež izrasta iz bh. stvarnosti, a kao rezultat i estetski ishod naslanja se na iskustvo svjetske umjetnosti. Mislimo da Nijaz Omerović radi dobro to što radi. Njegovi crteži i slike šire ljepotu karakterističnog znaka bh. života i prostora, ali i snaže svijest o tome da taj prostor nužno, bosanskog čovjeka bitno čini i uvjetuje.

Naime, postoji nešto što možemo nazvati poetikom bosanske šume i bosanskog krajolika, poetikom bosanske čehre, poetikom bosanske arhitekture, a to je u podlozi trajne inspiracije i rada Nijaza Omerovića – to je ono što njegove slike i crteži nude ljudima. Bosanske šume i najljepše bošnjačke likove i vidimo baš tako kako ih Nijaz Omerović crta i slika. To je šuma karakteristične konfiguracije i grafije, šuma koja bukti i nadgornjava se zelenilom svojih listopadnih krošanja i širinom bosanskog krajolika. To su likovi čija je čista ljepota lica, pogleda i duha stvarna. Uvjetno kazano, i tipološki, to su ljudi našeg svakodnevlja, graditelji, imami, trgovci, junaci, vojskovođe, naše žene, uznosite u svojoj ljepoti, najljepše insanske čehre.

Crtež Nijaza Omerovića realiziran je crticom i tačkom. Granična mjesta između površina najčešće su ostvarena odmjerenim preciznim bjelinama, ostavljanjem bjeline papira kao na dobrom akvarelu, pa duže linije sasvim izostaju. Omerovićev crtež je odraz njegovoga doživljaja, viđenja i shvatanja svjetla koje mu u vid donosi određenu sliku. Transponovano do crteža, svjetlo poprima Omerovićevu karakterističnu osjećajnost, a slika i crtež dovršavaju etičnu zamisao o svjedočenju i estetske vrijednosti koje su se u umjetniku javile kao pokretač.

Svojim crtežima, Omerović se obraća svekolikoj poputbini bh. geografskog i topografskog, arhitektonskog i duhovnog, antropološkog, povijesnog i kulturnog naslijeđa, koje dovodi u komunikaciju sa svojim nemalim poznavanjem likovnih umjetnosti kojim dovršava i amalgamira sliku. Omerovićev talent omogućuje oplemenjivanje percipiranih motiva naše stvarnosti kao i znanja i vještina sa kojima prilazi slici. Omerovićev crtačko-slikarski čin postaje, najmanje dvostrano djelatan i srasta u plemenit gest darovanja bh. kulturi, kao i rada na samome sebi. U sasvim određenom smislu, riječ je o umjetničkom svjedočenju prema kojem je Bosna i Hercegovina moguća u karakteristično svojim, ali i svjetskoj umjetnosti poznatim opcijama. Naime, Omerović u Bosnu dovodi Barok i Renesansu,

a bosanske stećke i bošnjačke nišane rasijava svijetom kroz tijesne prolaze i ima svoju inačicu Rembranta, Renoara, Andija Vorhola, prelaska *Modre rijeke* i Visoravni šehida. Jer, svi smo mi na istom mjestu u Božijoj Jednoći i Nijaz to zna.

Crtež Nijaza Omerovića je nosivi dio svake njegove slike i zamisli, a čini osnovnu postavku njegovih estetskih zahtjeva. To možemo otčitati iz njegovih mapa crteža *Gračanica*, *Hronika o Bosni*, *Atlantida*, *Put i krug*, kao i s njegovog ratnog plakata koji je artikuliran snažnim umjetničkim i patriotskim aktivitetom u najtežim ratnim danima i vremenima u kojima odbrana Bosne i Hercegovine i povijesno srasta u kontinuitet s pokretom i borbom za autonomiju, s likom Husein-kapetana bega Gradaščevića i njegovom kulom kao simbolom, s neprekidnošću opstajanja.

Atif KUJUNDŽIĆ

GODIŠNJAK 2008

IZ "PREPORODOVE" DJELATNOSTI

Izvještaj o radu BZK "Preporod" za 2008. godinu

Na tragu utvrđenih programskih zadataka Matični odbor je u protekloj godini nastojao realizirati svoju zadaću. "Preporodov" zbor bio je i ove godine prilika da sagledamo gdje smo došli svojim minulim radom, šta smo postigli, a šta propustili, te čemu težimo i šta su naši budući temeljni zadaci. Zbor je održan 27.–29. 6. 2008. godine u Žepču. Ovo je bio četrnaesti po redu Zbor predsjednika općinskih društava, i svojevrsna smotra "Preporodovih" poslenika, znanstvenih, kulturnih i umjetničkih djelatnika. U njegovom radu pored njih aktivni učesnici bili su predsjednici općinskih društava "Preporoda" iz Bosne i Hercegovine. Pored osamdesetak učesnika Zboru su prisustvovali građani Žepča i susjednih općina, jer je upriličeni program bio otvoren za javnost. Na ovogodišnjem Zboru razmatrana su tekuća pitanja, te ona od dugoročnog značaja za ukupno djelovanje ove bošnjačke zajednice u kulturi. Nastavljena je rasprava o načinu finansiranja rada općinskih društava, uvezivanju i razmjeni odgovarajućih sadržaja unutar općinskih društava. Veze Matičnog odbora sa općinskim društvima ostvaruju se prigodnom pomoći i prisustvom skupštinama, izložbama, književnim večerima i sličnim. Pomoć koja se najčešće traži od Matičnog odbora je finansijske prirode. Ona se pruža ali ne u obimu koji može zadovoljiti tekuće potrebe, niti može uključiti sva općinska društva. Finansijski su pomognuta sljedeća općinska društva: Banja Luka, Bihać, Brčko, Doboj Istok, Jajce, Kopači, Livno, Modriča, Stolac, Tomislavgrad, Tuzla i Zenica. Opće je mišljenje da rad općinskih društava ovisi o više faktora: iznosa finansijskih sredstava kojim društvo raspolaže, sposobnosti vodstva, kvaliteta ponuđenih sadržaja i participaciji njihovih korisnika. Rad općinskih društava kreće u rasponu od samostalnog organiziranja sadržaja do traženja priređenih sadržaja sa nivoa Matičnog odbora. Uspješan rad nije uvjetovan samo visinom finansijskih sredstva kojima općinska društva raspolažu nego i samoprijegorom pojedinaca te njihovom sposobnošću da okupe mlade ljude unutar folklornih grupa, pozorišnih trupa i drugih sekcija. Predsjednik Šaćir Filandra je sa grupom prijatelja Vlasenice prikupio određen broj knjiga i poklonio "Preporodovoj" biblioteci u Vlasenici. Na kraju izvještajne godine bilježimo našu prisutnost u 64 općine Bosne i Hercegovine. U protekloj godini osnovali smo dva općinska društva, u Busovači i Tesliću. Kako je "Preporod" nevladina i nestranačka organizacija u ovom politiziranom vremenu jako je teško djelovati s navedenog položaja, te osigurati potrebna sredstva i ljude u pojedinim općinama.

Zbor u Žepču je bio popraćen različitim kulturnim sadržajima. Pred punom salom Gradske kafane održano je književno večer Nedžada Ibrišimovića pod nazivom *Orlovik kao nadahnuće*. Na književnoj večeri pored Ibrišimovića govorili su književnik Asmir Kujović iz Sarajeva i Nedžad Hodžić, profesor iz Žepča. U istom prostoru bila je postavljena izložba Admira Mujkića, akademskog grafičara, *Iz mape*: *Krajišnici – Čuvari.* Tekstove za katalog ove izložbe napisali su Rusmir Mahmutćehajić i Faruk Šehić, dok je izložbu otvorio Nedžad Fejzić.U večernjim satima u Domu kulture Žepče održan je izuzetno kvalitetan koncert na kome su uzeli učešće: Vokalni ansambl "Preporod" – Bugojno, Vokalna grupa Hrvatskog kulturnog društva Napredak "Xepcio" iz Žepča i Vokalna grupa općinskog društva "Preporod" iz Žepča. Učesnici Zbora pridružili su se velikom broju građana u povodu početka gradnje Ali-begove džamije u Žepču koja je porušena u minuloj Agresiji na Bosnu i Hercegovinu.

Na kraju treba istaknuti susretljivost općinskih vlasti u Žepču, osobito načelnika općine g. Matu Zovku, koji je pored finansijske potpore s pažnjom pratio sve sadržaje Zbora.

Posljednji dan rada Zbora pedesetak članova "Preporoda" imalo je priliku da prisustvuje berbi malina u jednom malinjaku u blizini Žepča u organizaciji predsjednika žepačkog "Preporoda" Suvada Hadžića.

U ovoj godini smo dosegli realizaciju polovine edicije *Bošnjačka književnost u 100 knjiga*. Objavljeno je deset kola, odnosno 50 knjiga. Kako je ovaj projekt s pravom nazvan "najvećim izdavačkim poduhvatom u historiji bošnjačke kulture" želja nam je bila da ga ove godine predstavimo na odgovarajući način. Promocija 50 knjiga sa predstavljanjem originalnih likovnih rješenja bila je planirana u posljednjem kvartalu 2008. godine u Sarajevu, a potom u Beogradu, Zagrebu, Podgorici i Beču. Ovu nakanu nismo uspjeli realizirati jer nismo dobili tražena finansijska sredstva od strane Federalnog ministarstva kulture i sporta. U izvještajnoj godini predali smo u štampu jedanaesto kolo koje sadrži sljedeće naslove: Omer Novljanin – Ahmed Hadžinesimović, *Ljetopisi*, Jusuf Livnjak, *Putopis* (priredili: Fehim Nametak i Lamija Hadžiosmanović); Enver Čolaković, *Legenda o Ali-paši* (priredio: Irfan Horozović); Feđa Šehović, *Gorak okus duše – Drame* (priredio: Zdravko Zima); Husein Bašić, *Tuđe gnijezdo* (priredila: Fatma Hasanbegović); Džemaludin Latić, *Mejtaš i vodica* i Amir Brka, *Dovoljno za radost* (priredili: Hadžem Hajdarević i Enver Kazaz).

"Preporodov" *Godišnjak*, sada već prepoznatljivo glasilo ove zajednice u kulturi, štampa se već osam godina redovito. Časopis *Bosnian studies: Journal for research of Bosnian thought and culture* – časopis na engleskom jeziku za istraživanje bosanske misli i kulture – bilježi izlazak svog drugog broja. U drugom broju za *Bosnian studies* pisali su: Nedžad Duvnjak: "On Implementation and Revision of the Constitution of Bosnia and Herzegovina"; Jesenka Rešidović: "Validity of the Dayton Peace Agreement in Light of Articles 53 and 64 of the Vi-

enna Convention on the Law of Treaties; Asim Mujkić: "Citizen's Right to Self-determination vs. Collective Right to Self-determination: a Bosnian tale"; Zijad Šehić: "Bosnia and Herzegovina 1992 –1995 and International Diplomacy"; Srebren Dizdar: "Post-war Education in Bosnia and Herzegovina 1996 – 2006" i Alen Kalajdžija: "The Bosnian Language – Linguistic Entity and Sociolinguistic Continuity". Redakcija nastoji privući što više pažnje domaće i međunarodne akademske javnosti, tragajući za prilozima naših autora koji iz različitih naučnih disciplina promoviraju bosanskohercegovačku istraživačku misao. Tome u prilog govore članci objavljeni kako u prvom, tako i u drugom broju. Do sada objavljeni članci tretirali su širok spektar problema uvažavajući specifičnosti bosanskohercegovačkog konteksta i nudeći akademski pogled iznutra za čitalačku javnost u inostranstvu.

Objavljivati naučni časopis na engleskom jeziku iz oblasti društvenih nauka nije jednostavan zadatak, ali je jedini način da se odgovori na imperative savremenog doba. Redakcija čini izuzetne napore da časopis učini vidljivim i nezamjenjivim dijelom univerzitetskih biblioteka. Prvi broj časopisa je poslan na sedamdeset adresa renomiranih institucija u inostranstvu. Ti napori su u izvjesnoj mjeri urodili plodom pa tako među do sada prijavljene pretplatnike ubrajamo Univerzitet u Chicagu, Nacionalnu biblioteku Republike Češke, Akademiju nauka i umjetnosti Mađarske i druge. Treći broj je u pripremi i to sa podmlađenom redakcijom, dr. Husnijom Kamberovićem i dr. Asimom Mujkićem, te novim urednikom dr. Senadinom Musabegovićem.

Naučni skup o književnom djelu Irfana Horozovića pod nazivom "Beskrajni zavičaj" održan je 22. 3. 2008. u Sarajevo u hotelu Holiday Inn, dvorana "Hercegovina". Povod za ovaj skup je šezdesetogodišnjica ovog pisca i objavljivanje njegovih *Djela* koja izlaze već nekoliko godina. Do sada je izašlo sedam knjiga a predviđeno je objavljivanje još najmanje četiri. Ovaj naučni skup, čiji su suorganizatori PEN Bosne i Hercegovine i revija "Odjek", bio je prilika da se s više akribije analizira i tumači Horozovićevo doista intrigantno književno djelo. Sa šezdeset godina života i više od četrdeset godina književne prisutnosti u Bosni i Hercegovini, bivšoj Jugoslaviji i šire, Horozović je objavio preko četrdeset naslova.

Naučni skup radio je u tri panela. Učesnici prvog panela, čiji je moderator bio Dinko Delić, bili su : Enver Kazaz (Sarajevo): "Prozni lavirint Irfana Horozovića", Strahimir Primorac (Zagreb): "Nužno je pričati priče", Davor Beganović (Konstanz): "Karta nevremena. Sličan čovjek Irfana Horozovića", Lada Buturović (Sarajevo): "Prepoznavanje kao konstanta u Horozovićevim romanima", Alma Denić-Grabić (Tuzla): "*Berlinski nepoznati prolaznik*: Liminalnost *imaginarnih zajednica* ili naracija o nacionalnom identitetu".

U radu drugog panela, čiji je moderator bio Enver Kazaz, učestvovali su: Dinko Delić (Tuzla): "Protiv žrtvovanja: Poetika prognaničkog romana", Mile Stojić (Sarajevo): "Babilonski vrt Irfana Horozovića", Hadžem Hajdarević (Sara-

jevo): "Pripovjedački vrtovi Irfana Horozovića", Jasmina Musabegović (Sarajevo): "Zelena deva iskoračuje iz slike, a jabuke u sumrak padaju u sliku", Zdenko Lešić (Sarajevo):"Pripovijetke Irfana Horozovića."

U radu trećeg panela, čiji je moderator bio Senadin Musabegović, učestvovali su: Hanifa Kapidžić-Osmanagić (Sarajevo): "Poezija Irfana Horozovića", Ljubica Ostojić (Sarajevo): "Prostori igre", Muhidin Džanko (Sarajevo): "Irfan Horozović kao (i) pisac za djecu ('velika priča za male čitatelje')", Ferid Muhić (Skoplje): "Kad stuha samosvijesti piše knjige..." Željko Grahovac (Zenica): "Sudbina kao montaža atrakcija".

Već s pravom možemo reći da "Preporodov" konkurs za literarne i likovne radove učenika osnovnih škola iz Bosne i Hercegovine nosi epitet tradicionalnog. Svoj puni smisao i opravdanje dobiva nakon šest godina njegovog ustanovljenja. Iako je organizator konkursa unaprijed znao da je tema poprilično zahtjevna – "Uz knjigu sam upoznao/la domovinu"– pokazalo se još jednom da djeca mogu uz pomoć nastavnika "iznijeti"svaku temu. Žiri u sastavu Bisera Alikadić, Mujo Musagić i Asmir Kujović (za literarne radove), te Jusuf Avdić, Jasminko Mulaomerović i Mušo Šahman (za likovne radove) je nakon temeljitog i pažljivog odabiranja te vrednovanja svih prispjelih radova donio odluku o nagradama. U području literarnih radova prvo mjesto je dodijeljeno je radu Lamie Leto, učenice 6. razreda Četvrte osnovne škole iz Mostara; drugo mjesto je dodijeljeno radu Ajane Šakić, učenice 7. razreda Osnovne škole "Musa Ćazim Ćatić" iz Zenice; treće mjesto je dodijeljeno radu Ivone Jovanović, učenice 7. razreda Osnovne škole "Mehmedalija Mak Dizdar" iz Sarajeva.

U oblasti likovnih radova prvo mjesto je dodijeljeno radu Amine Zubčević, učenice, 1. razreda Osnovne škole "Safvet-beg Bašagić" iz Sarajeva; drugo mjesto je dodijeljeno Irmi Beganović, učenici 8. razreda Osnovne škole "Gornje Prekounje"– Ripač, Bihać; treće mjesto dodjeljeno je radu Ane Grujić, učenice 5. razreda Osnovne škole "Safvet-beg Bašagić" iz Visokog.

Žiri je također proglasio po tri najuspješnija nastavnika u realizaciji teme konkursa. U području literarnog stvaralaštva to su: Esmira Hadžić iz Osnovne škole "Brijesnica", Brijesnica Velika – Doboj Istok, Fadila Mešanović iz Osnovne škole "Hilmi ef. Šarić", Tarčin i Dženana Talić iz Osnovne škole "Mehmedalija Mak Dizdar", Zenica. U oblasti likovnog stvaralaštva nagrađeni su: Jasmin Kasumović iz Osnovne škole "10. oktobar", Sanski Most, Imra Džindo iz Osnovne škole "Miladije", Tuzla i Mirza Ibrahimpašić iz Osnovne škole "Gornje Prekounje Ripča" – Bihać. Određeni broj likovnih radova bio je prezentiran na izložbi u Galeriji BZK "Preporod". Prilikom otvaranja izložbe bili su proglašeni najuspješniji učenici i nastavnici koji su svojim radovima učestvovali na ovogodišnjem "Preporodovom" konkursu.

Upravno vijeće Fonda "Muhsin Rizvić" razmatrajući prijave pristigle na Konkurs za dodjelu finansijske potpore diplomantima/icama, magistrantima/icama

i doktorandima/icama iz oblasti bošnjačke književnosti ili bosanskog jezika za akademsku 2007./2008. dodijelilo je finansijsku potporu u jednakim iznosima od po 1.000,00 KM za osamnaest kandidata. Pravo na finansijske potpore stekli/e su: Niaza Imamović, Đenana Durek, Tarik Galijašević, Jasmin Hodžić, Fatima Mehmedović, Erna Mujkić, Edita Mulaosmanović (diplomanti/ice), Alica Arnaut, Adisa Bećirević, Zenaida Meco, Amina Pehlić, Sead Šemsović, Nermin Šušić, Emina Velić-Hodžić, (magistranti/ice), mr. Muris Bajramović, mr. Alma Denić-Grabić, mr. Edisa Gazetić, mr. Dijana Hadžizukić (doktoranti/ice).

Upravno vijeće Fonda na čijem je čelu mr. Sanjin Kodrić donijelo je odluku da nagrađeni po odbrani diplomskog ili magistarskog rada, odnosno doktorske disertacije, dostave najmanje jedan štampani i elektronski primjerak svoga rada Biblioteci Instituta za bošnjačke studije – BZK "Preporod". Svečana promocija nagrađenih te dodjela finansijske potpore održana je u vrijeme mjeseca ramazana u prisustvu njihovih profesora u klubu BZK "Preporod".

Kontinuirano skrbeći za perspektivne mlade naučnike/ice iz oblasti bošnjačke književnosti i bosanskog jezika, Fond "Muhsin Rizvić" će u nastupajućoj akademskoj 2008/2009. godini nastaviti s ovim vidom podrške razvoju bosniakističkih i bosnističkih književnohistorijskih i lingvističkih istraživanja, te za naredno razdoblje planira raspisivanje natječaja za dodjelu finansijske potpore.

Žiri za izbor najboljeg originalnog dramskog teksta na bijenalnom konkursu BZK "Preporod" u sastavu: Zlatko Topčić, književnik, član, Strajo Krsmanović, kritičar, član i Nedžad Fejzić, profesor, predsjednik, početkom novembra 2008. godine odlučio je da se nagrada *Alija Isaković* dodijeli drami *Švedsko srce moje majke* autora Zilhada Ključanina. Na konkurs je prijavljeno osam žanrovski i vrijednosno vrlo razuđenih dramskih tekstova. U najuži izbor Žiri je uvrstio drame: *Posljednja bosanska kraljica Mara Jelena i mošti sv. Luke* autorice Emine Žune, *Gazi Husrev-beže*, autora Džemaludina Latića i *Švedsko srce moje majke*, autora Zilhada Ključanina. Očigledno je da će život bosanskih izbjeglica još zadugo biti krajnje inspirativna tema za književno, dakle i dramsko uobličenje. Ovaj tragični povijesni bosanskohercegovački usud, sa svojom egzistencijalno-antropološkom "situacijom" postaje svojevrsnim književnim *toposom*. Prisjetimo se, na prvom "Preporodovom" konkursu za 2004. godinu, nagrađena drama Nermine Kurspahić *All on board* tematizira, također, sudbinu prognanika iz Bosne i Hercegovine u Danskoj. I Zilhad Ključanin u drami *Švedsko srce moje majke* tka "priču" koja tematsko-motivski progovara o egzistencijalnoj muci bosanskih izbjeglica u Švedskoj.

U galeriji "Preporod" organizirali smo više postavki. U saradnji sa "Preporodom" iz Zagreba postavili smo izložbu fotografija hrvatskog fotografa Josipa Ušaja pod nazivom *Sarajevu u pohode*. Tekst za katalog napisao je Vefik Hadžismajlović. Vodeći računa o Bošnjacima koji žive izvan Bosne i Hercegovine ove godine sarajevskoj publici predstavili su se braća Hadžići: akademski slikar

Ismet Hadžić i književnik Ibrahim Hadžić. Ismet Hadžić se predstavio ciklusom *Moja planina*. Tekstove za katalog koji je pratio izložbu napisali su Jasmina Tutorov i Ibrahim Hadžić. Književniku Ibrahimu Hadžiću upriličena je književna večer pod nazivom "Vreli tragovi" u Bošnjačkom institutu – Fondacija "Adil Zulfikarpašić". Pisanom riječju bavi se trideset godina. U tom vremenu nastale su brojne zbirke poezije, izuzetne lirske vizije, koje nisu dovoljno poznate širem dijelu bosanskohercegovačke javnosti. Književnika je predstavio Hadžem Hajdarević. U saradnji sa Internacionalnim festivalom MESS u našoj galeriji bila je postavljena izložba akademika Mehmeda Zaimovića pod nazivom *Rani radovi na papiru: Ni na kraju, ni na početku.* Tekst za Katalog napisala je Aida Abadžić-Hodžić.

Škola gitare Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" uspješno djeluje pod vodstvom Elvira Solaka. Polaznici koji su završili školu gitare priredili su svečani koncert u crkvi Svetog Ante u Sarajevu.

Nastavljajući dobru saradnju sa državnim institucijama ušli smo u zajednički projekt s Kantonom Sarajevo u vezi skrbi nad zaostavštinom slikara Behaudina Selmanovića. Behaudin Selmanović je gradu Sarajevu i Bosni i Hercegovini darovao svoju slikarsku zaostavštinu još prije četiri decenije. Kako se u proteklo vrijeme nije uspjelo valjano riješiti pitanje smještaja ovoga legata BZK "Preporod" je odlučio da sa svoje strane doprinese njegovom primjerenom okončanju. Prijedlog "Preporoda" je ciljano partnerstvo ove nacionalne kulturne institucije sa Kantonom Sarajevo. U tom smislu BZK "Preporod" nudi prostor svoje galerije za trajni smještaj Selmanovićeva legata, gdje bi on činio stalnu postavku. "Preoporod" bi zadržao prostor korištenja galerije za povremene postavke. Spoj "Preporodove" galerije i Selmanovićeva legata bio bi naznačen i u nazivu nove izložbene institucije dok bi Kanton Sarajevo osigurao potrebna sredstva za fizičku rekonstrukciju galerije. Svesrdnu pomoć oko postavke ovog legata ponudila je i direktorica galerije Bosne i Hercegovine Meliha Husedžinović.

Hatidža DUMAN

Izvještaj o radu Biblioteke Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod" za 2008. godinu

Rad u Biblioteci Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod" u 2008. godini najviše je bio usmjeren na elektronsku obradu knjiga. Dugogodišnji predani i ustrajni rad, konačno je pokazao i rezultate. Uradili smo lokalni elektronski katalog, koji smo postavili na našu web-stranicu **www.preporod.ba.** Ovaj online katalog sadrži zapise knjiga koje se nalaze u Biblioteci Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod" u Sarajevu. Kompjuterska obrada knjiga započeta je 2000. godine, a dosada je obrađeno više od 6.000 knjiga, zbornika i separata. Unesena je polovina knjižnog fonda, a u narednom periodu nastavit ćemo rad na daljem unosu knjiga. Elektronski katalog urađen je u programu "File Maker Pro" koji se koristi i u Gazi Husrev-begovoj biblioteci, a za web-prezentaciju prilagođen je u "Microsoft Accessu". Knjige su obrađene prema Međunarodnom standardu za opis monografskih publikacija ISBD (M) i Univerzalnoj decimalnoj klasifikaciji (UDK). U ovome online katalogu moguća je pretraga po sljedećim parametrima: autoru djela, naslovu djela, mjestu izdanja, izdavaču, godini izdanja i ključnoj riječi. Nadamo se da će ova naša elektronska baza podataka pomoći svim našim istraživačima, doktorantima, magistrantima, studentima, učenicima i ostalim korisnicima u radu na njihovim projektima.

U protekloj godini knjižni fond uvećan je za 330 nova naslova, od kojih je samo 145 kupljeno, zbog finansijske krize u "Preporodu", a ostalo smo dobili putem poklona i razmjene izdanja. Sve knjige su prošle uobičajeni put obrade: upisane u inventarsku knjigu, ispečatane, popunjena karta knjige za svaku publikaciju, klasificirane i katalogizirane, otkucano 670 kartica za autorski i stručni UDK katalog i unesene u kompjutersku bazu.

U radu s korisnicima bilježimo da je bibliotečko-informacijske usluge koristilo 250 čitalaca, jedni su građu koristili u čitaonici, drugi su informacije tražili telefonskim putem, dok su treći bibliotečke usluge koristili kao saradnici na "Preporodovim" projektima.

Primili smo poklone od Instituta za istoriju, Fakulteta islamskih nauka, Orijentalnog instituta, Fakulteta humanističkih nauka iz Mostara, Pravnog fakulteta u Sarajevu, Nacionalne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine, JU Istorijskog arhiva Sarajevo, Gazi Husrev-begove biblioteke, Foruma Bosna, HKD "Napredak" te pojedinačnih darovatelja: književnika Amira Brke, mr. Jasminka

Mulaomerovića, književnika Ibrahima Hadžića, prof. dr. Muniba Maglajlića, dr. Semira Vranića i dr.

Nastavili smo rad sa preporukama i uputstvima za osnivanje priručnih biblioteka u "Preporodovim" općinskim društvima. Ove godine smo intenzivnije pomogli obnavljanje knjižnih fondova biblioteka sljedećih "Preporodovih" općinskih društava: Banjoj Luci, Bihaću, Bijeljini, Brčkom, Brezi, Busovači, Doboj-Istoku, Gornjem Vakufu, Gračanici, Hadžićima, Janji – Bijeljini, Luksemburgu, te u Modriči, Splitu, Vitezu, Zenici i Živinicama.

Poklonili smo određen broj knjiga i drugim institucijama: Biblioteci Srednjoškolskog centra "Džemal Bijedić" u Goraždu, Biblioteci Univerziteta u Novom Pazaru i Biblioteci u osnivanju u Koraju (rodnom mjestu našeg književnog kritičara Midhata Begića).

Imali smo nekoliko upita sa terena u vezi sa bibliotečkim radom u bibliotekama općinskih društava. Najčešće pitanje se odnosilo na zaštitu i očuvanje knjižnog fonda, odnosno kako vratiti posuđene knjige od neodgovornih čitalaca? Treba svima biti jasno da su te knjige vlasništvo "Preporodovih" biblioteka. U opisu radnih zadataka bibliotekara su: nabavka, obrada i čuvanje knjižnog fonda. U "Preporodovim" bibliotekama se knjige uglavnom čitaju u čitaonicama, ali se, ipak, nekad knjige posude saradnicima na "Preporodovim" projektima ili drugim "odgovornim" osobama. Ovo "zatezanje" oko vraćanja knjiga od neodgovornih čitalaca je svakako najmrži dio posla svakog bibliotekara, i rado bismo zaobišli svakog takvog korisnika. Iz iskustva znamo da čitaoci koji duguju knjige biblioteci, često prišivaju bibliotekarima razne etikete: "strogi", "konfliktni", "škrti" i dr., a nikad im ne padne na pamet da bibliotekari samo rade svoj posao i ako traže da vratite dug, znači da profesionalno obavljaju svoje zadatke. Zato savjetujemo da budete uporni u vraćanju posuđenih knjiga, te da se izdignete iznad raznih tračeva zlonamjernih ljudi i ostanete na liniji profesionalnog odnosa prema svom radnom mjestu, čitaocima i knjižnom fondu. Nemojte posuđivati knjige osobama koje nisu izmirile svoja dugovanja, a kada vrate dug, svakako im ponudite čitanje u čitaonici. Tražite od korisnika da poštuju pravila institucije u koju dođu, jer se jedino na taj način može sačuvati naše bogato knjižno blago.

Isma KAMBEROVIĆ

ADRESAR OPĆINSKIH DRUŠTAVA
BZK "PREPOROD" U BOSNI I HERCEGOVINI

1. Općinsko društvo Banovići
Branilaca Banovića bb
Predsjednik: Vehid Kudumović
Tel/Fax: 035/882-154
Mob: 061/737-886
75290 BANOVIĆI

2. Općinsko društvo Banjaluka
Gorana Radulovića Bimbe
Predsjednik: Fuad Balić
Tel: 051/304-485
78000 BANJALUKA

3. Općinsko društvo Bihać
Bihaćkih branilaca 5
Predsjednik: Smail Kličić
Mob: 061/479-451
Fax: 037/226-084
77000 BIHAĆ

4. Općinsko društvo Bijeljina/Janja
Kozaračka 5
Predsjednik: Jusuf Trbić
Tel: 055/204-258
E- mail: macakbn@yahoo.com
76300 BIJELJINA

5. Općinsko društvo Bosanska Dubica
Kninska 5
Predsjednik: Samir Krivdić
Mob: 061/878-548
Sekretar: Saed Murtćehaić
Mob: 06/197-81
79240 BOSANSKA DUBICA

6. Općinsko društvo Bosanska Gradiška
Partizanska 5a
Predsjednica: Sabina Jodanović
78400 BOSANSKA GRADIŠKA

7. Općinsko društvo Bosanska Krupa
Dom kulture
Trg Avde Ćuka bb
Tel: 037/471-693
77240 BOSANSKA KRUPA

8. Općinsko društvo Brčko Distrikt BiH
Bosne srebrene 16
Predsjednik: Ćazim Suljević
Tel/Fax: 049/214-594
Mob: 061/344-946
E-mail: kultura@teol.net
www.preporod-brcko.ba
76100 BRČKO Distrikt BiH

9. Općinsko društvo Breza
Alije Izetbegovića bb
Predsjednik: Fikret Herco
Tel: 033/784-433
Mob: 061/783-260
E-mail: josebreza@gmail.com
71370 BREZA

10. Općinsko društvo Bugojno
Sultan Ahmedova 71
Predsjednik: Muamer Terzić
Mob: 062 / 581-676
E-mail: mterzic@bih.net.ba
www.bugojno.org /preporod/
70230 BUGOJNO

11. Općinsko društvo Busovača
Tisovačka II bb
Predsjednik: Sabahudin Travnjak
Tel: 030/591-019
Mob: 061/362-989
E-mail: budotravnjak@gmail.com
BUSOVAČA

12. Općinsko društvo Bužim
505. Viteške 24
Predsjednik: Sead Emrić
Tel: 037/419-500
Mob 061/851-369
E-mail: emric.s@bih.net.ba
77245 BUŽIM

13. Općinsko društvo Cazin
Indire Pejanović 27
Predsjednik: Selim Toromanović
77220 Cazin

14. Općinsko društvo Čelić
Patriotske lige bb
Predsjednik: Nermin Ibrišimović
Tel: 035/257-479
Mob: 061/743-586
75246 ČELIĆ

15. Općinsko društvo Doboj Istok
Predsjednik: Ismet Suljić
Tel: 035/720-029
Mob: 061/654-702
Klokotnica
74207 DOBOJ ISTOK

16. Općinsko društvo Donji Vakuf
770. Slavne brigade 18
Predsjednik: Kemal Čolak
Tel: 030/205-596
Mob: 061/132-119
79240 DONJI VAKUF

17. Općinsko društvo Foča
Predsjednik: Mehmed Bradarić
Mob: 062/246-735
73300 FOČA

18. Općinsko društvo Fojnica
Numanagića 2
Predsjednik: Salko Hurko
71270 FOJNICA

19. Općinsko društvo Glamoč
Radoslije 61
Predsjednica: Nurka Bašić
Tel: 034/272-541
80220 GLAMOČ

20. Općinsko društvo Goražde
Ferida Dizdarevića 42
Predsjednik: Nedžad Kurtović
Mob: 061/261-580
E-mail: preporodgz@hotmail.com
www.preporod-gorazde.co.ba
73000 GORAŽDE

21. Općinsko društvo Gornji Vakuf
Mehmed-bega Stočanina bb
Predsjednik: Asim Filan
Mob: 062/904-614
Tel: 030/265-053
E-mail: preporod.gv@gmail.com
70240 GORNJI VAKUF

22. Općinsko društvo Gračanica
Podrinjska 8
Predsjednica: Refija Čajić
Tel:035/702-070
Mob: 061/305-621
75320 GRAČANICA

23. Općinsko društvo Gradačac
Husein-kapetana Gradaščevića 96
Predsjednik: Sead Berbić
Tel/Fax: 035/816-138
E-mail: prep.grd@bih.net.ba
76250 GRADAČAC

24. Općinsko društvo Hadžići
Hadželi 185
E-mail: zmustoo@yahoo.com
Predsjednica: Zehra Musto
Mob: 061/377-100
71240 HADŽIĆI

25. Općinsko društvo Ilijaš
Ivana Franje Jukića 1
Predsjednik: Almir Pušina
Mob: 061/828-838
E-mail: regis@centar.ba
www.preporod-ilijas.ba
71380 ILIJAŠ

26. Općinsko društvo Jablanica
Pere Bilića bb
Predsjednik: Alija Šuko
Tel: 036/753-333
Mob: 061/227-737
88420 JABLANICA

27. Općinsko društvo Jajce
Šamića mahala 4
Predsjednik: Džafer Samir
Tel: 030/656-137
Mob: 061/701-901
70101 JAJCE

28. Općinsko društvo Kakanj
RMK "Kakanj"
Predsjednik: Nazif Hrustić
Tel/Fax: 032/553-971
Mob: 061/477-910
E-mail: hrustic.n@live.com
nazif.hr@gmail.com
Sekretar: Nevzet Kovačević
Mob: 061/421-983
72240 KAKANJ

29. Općinsko društvo Kalesija
Patriotske lige bb
Predsjednik: Fahrudin Sinanović
Tel: 035/631-891
Mob: 061/291-994
E-mail: fsinanovic@gmail.com
75260 KALESIJA

30. Općinsko društvo Kiseljak
Medžlis islamske zajednice
i "Preporod"
4.juli
Predsjednik: Munir Mujić
Tel: 030/879-274 (Medžlis I.Z.-e)
Sekretar: Benjamin Mujić
Mob: 061/349-305
71250 KISELJAK

31. Općinsko društvo Kladanj
Kladanjskih brigada bb
Predsjednik: Muris Kreho
www.preporodkladanj.com.ba
E-mail: linuz@bih.net.ba
Tel: 035/621-517
Sekretar: Nevzeta Rustemović
Mob: 061/553-473
75280 KLADANJ

32. Općinsko društvo Ključ
Branilaca BiH bb
Predsjednik: Ibrahim Kapetanović
Tel/Fax: 037/661-116
79280 KLJUČ

33. Općinsko društvo Konjic
Varda bb
Predsjednik: Adnan Velagić
Tel: 036/735-031
Fax: 036/735-030
Sekretar: Osman Ćatić
E-mail: preporodkonjic@yahoo.com
Mob: 061/761-018
88400 KONJIC

34. Općinsko društvo Kotor-Varoš
Svetozara Miletića 30
Predsjednik: Nerim Abdić
78220 KOTOR VAROŠ

35. Općinsko društvo Kupres
Kralja Tomislava 7
Predsjednik: Safet Pilić
Mob: 063/349-328
88320 KUPRES

36. Općinsko društvo Livno
Kalajdžinica bb
Predsjednik: Semir Ortaš
Mob: 063/436-320
Fax: 034/201-830
80101 LIVNO

37. Općinsko društvo Lukavac
Dom kulture
75300 LUKAVAC

38. Općinsko društvo Modriča
Hamburška 21
Predsjednik: Husein Huseljić
Tel: 053/811-472
Mob: 061/187-376
E-mail: drhusejnhuselja@hotmail.com
74480 MODRIČA

39. Općinsko društvo Mostar
Mala tepa 3/1
Predsjednik: Damir Sadović
Tel: 036/552/537
Mob: 061/175-270
Sekretar: Kasim Mušinović
061 / 891-139
88000 MOSTAR

40. Općinsko društvo Novi Travnik
Kalinska bb
Predsjednik: Enver Veletovac
Mob: 061/891-139
E-mail enver.v@bih.net.ba
72290 NOVI TRAVNIK

41. Općinsko društvo Odžak
Predsjednik: Mujan Duran
Tel/Fax: 031/761-029 (Općina)
E-mail: mujan.duran@tel.net.ba
76290 ODŽAK

42. Općinsko društvo Orašje
Četrnaesta 5
Predsjednik: Husein Hadžispahić
Tel: 031/712-400
76270 ORAŠJE

43. Općinsko društvo Osmaci
Mahala bb-Caparde
Predsjednik: Dževad Tosunbegović
Mob: 061/178-973
E-mail: tosunbey57@gmail.com
75405 OSMACI

44. Općinsko društvo Paprača-Šekovići
Predsjednik: Sejfudin Ferhatbegović
Mob: 065/201-368
Mob: 066/532-423
75450 PAPRAČA-ŠEKOVIĆI

45. Općinsko društvo Prozor-Rama
Kralja Tomislava bb
Predsjednik: Meho Manov
Tel: 036/770-217 036/770-089
88440 PROZOR

46. Općinsko društvo Kozarac Prijedor
Predsjednik: Sabiha Turkanović
79101 PRIJEDOR

47. Općinsko društvo Sanski Most
Banjalučka bb
Predsjednik: Amir Talić
Tel: 037/684-018 037/686-452
Mob: 061/137-457
79260 SANSKI MOST

48. Općinsko društvo Sapna
Kovačevići bb
Predsjednik: Munir Kahrimanović
Mob: 061/179-816
Fax: 035/597-194
E-mail: preporod.sapna@yahoo.com
75411 SAPNA

49. Općinsko društvo Srebrenik
Dom kulture
Predsjednik: Nermin Tursić
Tel/fax 035/653-272
Mob: 061/345-471
75350 SREBRENIK

50. Općinsko društvo Srebrenica
Predsjednica: Fija Avdić
E-mail: Fija_avdic@hotmail.com
preporod.srebrenica@gmail.com
Mob: 061/406-530
75430 SREBRENICA

51. Općinsko društvo Stolac
Vlatka Mačeka 13a

Predsjednik: Mensud Medar
Tel/kuća: 036/854-029
Mob: 061/935-539
88360 STOLAC

52. Općinsko društvo Teočak
Centar bb
Predsjednik: Munever Duzdanović
E-mail: preporod@teocak.co.ba
www.preporod.teocak.ba
Tel: 035/755-001
75414 TEOČAK

53. Općinsko društvo Teslić
Meše Selimovića bb
Predsjednik: Muris Mahalbašić
Mob: 061/447-551
74270 TESLIĆ

54. Općinsko društvo Tomislavgrad
Tabašnica bb
Predsjednik: Senad Džanković
Tel: 063/344-665
80240 TOMISLAVGRAD

55. Općinsko društvo Travnik
Bosanska 119
Predsjednica: Amra Lolić
Tel: 030/541-092
Mob: 061/340-458
E-mail: lolic@bih.net.ba
divan@bih.net.ba;
www.preporodtravnik.ba
72240 TRAVNIK

56. Općinsko društvo Tuzla
Turalibegova 20/2
Predsjednica: Jasna Hadžiselimović
Tel: 035/257-479 fax: 274-224
Mob: 061/632-082
www.preporod-tuzla.com
75000 TUZLA

57. Općinsko društvo Velika Kladuša
Mahmuta Zulića 29
Predsjednik: Ešref Hodžić
Tel: 063/710-709
77230 VELIKA KLADUŠA

58. Općinsko društvo Visoko
Jalija 29
Predsjednik: Najrudin Zilić
Tel/Fax: 032/736-267
71300 VISOKO

59. Općinsko društvo Vitez
OD "Behar"
Predsjednik: Fejzulah Bešo
Tel/Fax: 030/521-007
Stari Vitez
72250 VITEZ

60. Općinsko društvo Vlasenica
Svetosavska 84
Predsjednik: Sakib Zubović
Tel: 056/733-096
Mob: 061/135-206
75440 VLASENICA

61. Općinsko društvo Vogošća
Jošanička 66
Predsjednik: Selman Selhanović
Tel: 432-235
71320 VOGOŠĆA

62. Općinsko društvo Zavidovići
Lamela 1
Predsjednik: Samir Hasičić
Tel: 032/866-881
Mob:061/754-572
E-mail: samky_has@hotmail.com
Sekretar: Kazafer Aličić
Mob: 061/189-361
72220 ZAVIDOVIĆI

63. Općinsko društvo Zenica
Mehmedalije Tarabara 5
Predsjednica: Amna Sofić
Mob: 061/754-450
Tel: 032/463-291
Fax: 032/401-718
E-mail: amnas@bih.net.ba
72000 ZENICA

64. Općinsko društvo Zvornik
Svetog Save bb

Predsjednik: Amer Redžić
Mob: 061/178-581
E-mail: preporod@gmail.com
www.bosnjaci-zv.org
56000 ZVORNIK

65. Općinsko društvo Žepče
Sarajevska bb
Predsjednik: Suvad Hadžić
Tel/Fax: 032/881-282
Mob: 061/692-450
E-mail: suvad 1969@yahoo.com
www.preporod.info
72230 ZEPČE

66. Općinsko društvo Živinice
Prva ulica 52
Predsjednik: Sakib Aljić
Tel.(kućni): 035/774-933
Mob: 061/692-450
E-mail: gips@inet.ba
ŽIVINICE 75270

67. ZAJEDNICA OPĆINSKIH DRUŠTAVA BOSANSKO--PODRINJSKOG KANTONA
Ferida Dizdarevića 42
73000 GORAŽDE

68. ZAJEDNICA OPĆINSKIH DRUŠTAVA TUZLANSKOG KANTONA
Turalibegova 20/2
Predsjednica: Azra Gazibegović
Mob: 061/859-325
75000 TUZLA

Aktivnosti općinskih društava BZK "Preporod" u 2008. godini

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Banja Luka

A – Izdavačka djelatnost

Promocija trećeg kola "Bošnjačka kulturna djelatnost u Banjaluci":

Serija C:
- *Hadž i Pervizova vakufnama iz 1630. godine* (Sv. broj 11);
- *Banja Luka pod osmanskom vladavinom* (Sv. broj 12);
- *Rezolucija hrabrih banjalučkih muslimana 1941. godine* (Sv. broj 13);
- *Vakufnama Sefer Spahije iz Banja Luke, 1618. godina* (Sv. broj 14);
- *Usmene predaje o Banjaluci i Banjalučanima* (Sv. broj 15).

Ova biblioteka izazvala je veliki interes Banjalučana kako u Banjoj Luci tako i u svijetu. Posebno priznanje dobila je interesovanjem Univerziteta Harvard – SAD, njegove katedre za islamsku arhitekturu.

Sufinansiranje i promocija jubilarnog broja "Banjalučkih žubora", broj 10, sa nazivom "Tražim grad".

Ova specifična publikacija ima multikulturni i multinacionalni karakter, a redakciju i čitaoce čine Banjalučani iz Banje Luke i svijeta.

U ovih 10 brojeva sarađivalo je 140 saradnika iz oblasti proze, poezije, putopisa, dnevnika, analiza i osvrta, te i šesnaest likovnih saradnika, od akademskih slikara do talentiranih amatera, koji su likovno obogatili "Žubore". Veliku aktivnost u izdavanju "Žubora" dali su pjesnik Ismet Bekrić i prof. Fuad Balić.

U 2008. godini pokrenuta je nova biblioteka "Sjećanja" sa prvom knjigom autora prof. Irfana Nurudinovića, koji trenutno živi u Norveškoj, i likovnom opremom slikara Alije Sarača iz Banje Luke.

U saradnji sa Zajednicom udruženja Banjalučana, čiji je jedan od osnivača BZK "Preporod", štampan je katalog za izložbu vajara Ahmeta Bašića, koji trenutno živi i stvara u Švedskoj.

B – Predavanja

Predavanja "O bosanskom jeziku" održao je prof. dr. Ismet Smailović iz Banje Luke, uz veliki interes brojnih posjetilaca. Prof. dr. Munib Maglajlić iz Sarajeva predstavio je, uz prigodno predavanje, IX kolo *Bošnjačke književnosti u 100 knjiga*, u novim prostorijama Općinskog društva.

C – Poetsko – muzičke manifestacije

Na petim susretima Banjalučana, a u okviru poetske manifestacije "Vezeni most", posvećen banjalučkoj i bosanskoj istaknutoj pjesnikinji Nasihi Kapidžić-Hadžić, značajan doprinos je dao BZK "Preporod". U saradnji sa Zajednicom udruženja Banjalučana i Udruženja književnika BiH uz učešće uglednih pjesnika i prigodnih programa za djecu u režiji Nene Rodić i njenog dječijeg ansambla "Roda", manifestaciji je prisustvovao veliki broj građana u ambijentu cvijetnjaka rodne kuće pjesnikinje u Banjoj Luci.

Održan je Prigodni svečani koncert u čast bajramskih blagdana, uz učešće Trija Damira Imamovića iz Sarajeva u koncertnoj Sali Kulturnog centra Banski dvor u Banjoj Luci, pred prepunom dvoranom naših sugrađana.

D – Okrugli sto

U 2008. godini održan je Okrugli sto sa nazivom "Povratak tradicionalnih naziva ulica, naselja, trgova, kulturnih, umjetničkih, naučnih i obrazovnih institucija i kako do Evropskih kriterija i najbolje prakse u Evropi", u čemu je BZK "Preporod" dao značajan doprinos.

Kao posebni prioriteti istaknuti su, povratak imena banjalučkih antifašista i uglednih građana, kao i zaštita kulturno-historijskih i urbanističkih cjelina: Gornji Šeher, prostor oko Ferhadije džamije i Tvrđave Kastel, samostana Petričevac i Trapisti, Manastira Gomionice i sela Stričića, spomen parka Šehitluci i spomen-parka Partizansko groblje u Banjoj Luci. Uvodno izlaganje dao je prof. Fuad Balić, a koreferenti su bili dr. Ante Orlovac, svećenik, i dr. Drago Ilić, ljekar.

E – Inicijative

Od prijatelja i poštovalaca najvećeg dramskog banjalučkog umjetnika Adema Ćejvana Kvake inicirano je da se podigne bista u našem Pozorištu, a u povodu 20 godina od njegove smrti. Ova inicijativa podržana je od sljedećih pozorišta, u kojima je pokojni Adem Ćejvan-Kvaka bio prvak: Hrvatsko narodno kazalište Zagreb, Narodno pozorište Sarajevo, Jugoslovensko dramsko pozorište Beograd, te od filmskih, televizijskih i radio udruženja širom bivše države kao i od sugrađana koji žive u Banjoj Luci i svijetu.

Podržana je inicijativa da se spomen-bista profesora, publiciste i revolucionara Akifa Šeremeta, uklonjena za vrijeme ratnih događanja, vrati na prostor stare banjalučke Realne gimnazije.

F – Ostale aktivnosti

Osim navedenih aktivnosti, treba istaći rad umjetničkog savjeta, predvođenog predsjednikom Alijom Saračem, kao i međubibliotečku saradnju i pripremu za otvaranje "Preporodove" biblioteke "Banja Luka 1630. godina", koju je vodio dipl inž. Fahrudin Prlja. Treba, također, istaći i svesrdnu pomoć Zajednice udruženja Banja Luka sa predsjednikom prof. Muhamedom Kulenovićem, i njenih službi, te vođenja materijalno-finansijskih poslova od službe "Merhamet" iz Banje Luke.

U izvještajnom periodu značajnu pomoć pružio je Grad Banja Luka – Odjeljenje za društvene djelatnosti, sa načelnicom Ljiljanom Radovanović.

Predsjednik
Fuad Balić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Banovići

I ove godine smo, u saradnji sa Radijem Banovići, učestvovali u pripremi i realizaciji sedmičnih jednosatnih emisija iz nauke i kulture svakog četvrtka u slušaocima dobro poznatom terminom od 16:00 do 17:00 sati.

S obzirom na slušanost Radija i prostorni domet na području nekoliko okolnih općina, a putem interneta i do bh. dijaspore, izbor tema obrađenih od eminentnih stručnjaka, od kojih su neke: "Bosanski jezik", "Bošnjačka književnost", "Umjetnost i graditeljstvo", "Medicina i zdravlje" (veoma kvalitetno i profesionalno snimljen materijal 4 x 90 kom. x 60 min. audio kasete, kao projekt Bošnjačka kultura – Radio "Preporod" Sarajevo), i efekte koje smo postigli, preporučujemo ovakav ili sličan projekt svim društvima koja mogu ostvariti saradnju sa lokalnim radijem i iskoristiti mogućnosti radija kao mas-medija.

Ovdje treba napomenuti da su neke od emitiranih navedenih radioemisija o sadržaju iz aktivnosti Općinskog društva Banovići.

Nastavljena je dobra uhodana saradnja sa osnovnim školama i Srednjom mješovitom školom u Banovićima na sljedeće načine:

a) Nastavnicima i profesorima ovih škola date su na raspolaganje i korištenje audio kasete (4 x 90 kom. x 60 min.) sa prethodno navedenim temama, koje bi im poslužile kao pomoć i dopuna u predavanjima u skladu s njihovim planom i programom.

b) U školskoj 2007./2008. godini smo realizirali jednu našu ideju, veoma dobro prihvaćenu od direktora škola, roditelja i samih učenika, radnog naziva "Koju srednju školu upisati nakon osnovne škole."

Naime, u drugoj polovini školske godine (kalendarske 2008. godine) upriličili smo predavanje učenicima završnih razreda osnovnih škola (u Vozući i Ribnici), kako bi im se određene nauke približile i ukazalo na potrebna predznanja, sklonosti i nužne pretpostavke da se uopće mogu upisati određene škole a potom i fakulteti.

Teme:

- medicina, stomatologija, farmacija – predavač dr. Edin Huskić;
- geodezija, građevina, arhitektura – predavač Vehid Kudumović, dipl. inž. geodezije;
- ekonomija, trgovina, turizam – predavač Senad Hadžić, dipl. eec.;
- šumarstvo, poljoprivreda, hortikultura – predavača Enes Modrić, dipl. ing. šumarstva;
- pravo, sociologija, filozofija – predavač školski pedagog.
- Kompletnu organizaciju izveli članovi Društva i o trošku Općinskog društva "Preporod" Banovići.

Za ostale teme smo insistirali da predavanja održe predmetni nastavnici.

Društvu su dodijeljene zahvalnice direktora i Vijeća roditelja.

c) Podjelom (poklona) knjiga školskim bibliotekama ("Preporodova" izdanja i druga) i ulaznica za manifestacije koje "Preporod" organizira.

d) Ponudom i omogućavanjem korištenja knjiga iz "Preporodove" biblioteke.

Pomogli smo pripremu za štampanje i predstavljanje romana *Otava* našeg sugrađanina Safeta Berbića, te za "Preporodovu" biblioteku otkupili dvadeset primjeraka spomenutog romana.

U saradnji sa Arhivom Tuzlanskog kantona organizirali smo izložbu i čas historije o temi "Srebrenica, da se ne zaboravi". Predavači su bili dr. Izet Šabotić, Esaf Lević profesori historije i drugi.

Pomogli smo organizaciju gledanja filma *Snijeg* rediteljice Aide Begić u Banovićima i sa ciljem popularizacije filma i sklanjanja djece i omladine sa ulice, otkupili i poklonili pedeset ulaznica učenicima i studentima.

Radi popularizacije pisane riječi otkupili smo za naše istaknute članove i našu biblioteku po petnaest primjeraka romana *Edžel* našeg člana i sugrađanina Safeta Berbića, i zbirke pjesama *Nevidljivi most* mlade autorice (učenice) Šeherzade Jakupović iz Teočaka.

Radi približavanja Društva i najmlađem dječijem uzrastu, osnovali smo fudbalski tim sa nazivom BZK "Preporod" Banovići, djeca uzrasta od 8 do 12 godina, koji trenira i koji se takmiči u okviru škole fudbala FK Budućnost "Banovići"

a sve s ciljem da se djeca sklone sa ulice, vaspitaju, te stvaraju radne i sportske navike.

I ove godine smo u duhu pomoći srednjoškolskoj i studentskoj omladini dodijelili šest jednokratnih nepovratnih stipendija u iznosu od po 150,00 KM.

Učestvovali smo u svima aktivnostima i sastancima koje su organizirane na nivou Zajednice općinskih društava "Preporod" TK.

Predsjednik
Vehid Kudumović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Bihać

Nešto povoljnije finansijske prilike omogućile su intenziviranje rada u općinskoj organizaciji Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" Bihać. Općinske vlasti su pružile finansijsku potporu za ponovno aktiviranje muzičkog ansambla, koji je "mirovao" duže od godinu. Osim muzičke i folklorne sekcije, osnovana je sekcija ženskog hora. Nju broji dvadeset žena. Vođene vrijednom i stručnom profesoricom muzike Medinom Arnautović, djevojke su ostvarile vrijedne rezultate. Njihov repertoar sačinjavaju, osim sevdalinki, duhovne pjesme Bošnjaka, starogradske, ali i popularne pjesme pripadnika nekih evropskih naroda.

Članovi "Preporoda" su učestvovali na svim lokalnim i kantonalnim kulturnim manifestacijama i nastupima povodom značajnih datuma.

Tokom 2008. godine folklorna grupa je učestvovala na Festivalu folklora u turskom gradu Galipolje. Taj festival je revijalnog karaktera, ali nastupi ove grupe su izazvali oduševljenje publike.

Povodom Kurban-bajrama sve tri sekcije su gostovale u Beču.

U ovoj godini izdana je knjiga mr. Elvire Islamović sa naslovom *Školstvo i obrazovni sistem na Okrugu Bihać za vrijeme Austrougarske monarhije*. Knjiga je veoma značajna, jer svojom tematikom popunjava povijesnu prazninu koja je kulturološki veoma značajna.

Od kulturnih sadržaja treba spomenuti i promocije nekoliko knjiga i javnih tribina.

Predsjednik
Samil Kličić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Bijeljina–Janja

Pet godina postojanja "Preporoda" u bijeljinskoj općini označilo je novu stranicu u životu Bošnjaka ovoga dijela Bosne i Hercegovine. Da bi se shvatio značaj "Preporoda", dovoljan je ovaj podatak: u višestoljetnoj historiji Bijeljine nijedan Bošnjak koji je živio u Bijeljini nikada nije objavio nijednu jedinu knjigu, osim Mustafe Grabčanovića, koji je 1938. godine objavio neveliku zbirku pjesama, i to ponovio 45 godina kasnije. Danas, nakon temeljitog etničkog čišćenja, u najgoroj situaciji u kojoj su se ovdašnji Bošnjaci našli u svojoj historiji, za pet godina objavljeno je deset knjiga, od kojih neke imaju neprocjenjiv značaj za sadašnje i buduće generacije.

Godina 2008. počela je izuzetno uspjelim gostovanjem u Islamskom kulturnom centru u Zagrebu. Postavljena je izložba fotografija "Stara Bijeljina" i održana promocija knjige "Majstori mraka" Jusufa Trbića pred punom kongresnom salom. Tom prilikom uručeno je priznanje bijeljinskog "Preporoda" muftiji zagrebačkom Ševki ef. Omerbašiću, i tako je počela saradnja sa Islamskim centrom, koja je nastavljena posjetom đaka iz Janje Zagrebu i dogovorom o školovanju bošnjačke djece u režiji najvažnije vjerske institucije Bošnjaka u Hrvatskoj.

Predsjednik Općinskog društva Jusuf Trbić učestvovao je kao gost na Trećem regionalnom forumu o ratnim zločinima u Beogradu, a 2. aprila održana je u Bijeljini javna tribina "Zločin bez kazne" povodom aprilskih događaja iz 1992. godine. Uz druge eminentne goste, posebnu pažnju izazvao je nastup Amora Mašovića, koji je prikazao film o iskopavanju žrtava ratnih zločina. Svojevrsni nastavak te tribine uslijedio je nakon nekoliko dana na lokalnoj TV "Arena" dvoiposatnim TV duelom Jusufa Trbića i četničkog vojvode Mirka Blagojevića i prvim otvorenim razgovorom o zbivanjima u Bijeljini u aprilu 1992. godine. Taj je snimak obišao svijet i našao se na mnogim web-stranicama, sa kojih ni do danas nije skinut.

U aprilu je "Preporod" Bijeljina-Janja bio i organizator promocije novog romana Bijeljinca Osmana Arnautovića *Ukleta čaršija*, koji je dobio nagradu Društva pisaca Tuzlanskog kantona za najbolju knjigu 2008. godine. Sljedećeg mjeseca bili smo domaćini seminara nevladine organizacije "Vesta" o temi "Mediji u procesu reintegracije i održivog povratka", a zatim i domaćini seminara organizacije "Safeworld" o temi "Sigurnost građana". U istom mjesecu bili smo učesnici seminara OSCE-a sa nazivom "Značaj i neophodni uslovi za procesuiranje ratnih zločina u BiH".

U junu smo uredili i štampali knjigu Asima Osmanbašića *Povratak u Janju*, a u julu i augustu održane su do sada najuspješnije "Ljetne večeri" u Janji. Nabrojaćemo dio sadržaja koje je vidjela brojna publika u Janji: koncert "Sevdalija" iz

Tuzle, izložba slika i fotografija Asima Osmanbašića, pjesnička večer Šeherzade Jakupović i Fadila Halilovića, književna večer Zlatka Dukića i Atifa Kujundžića, promocija izdavačke kuće "Bosanska riječ" i pjesničkog djela Šime Ešića, predavanja profesora Univerziteta u Tuzli dr. Kadrije Hodžića i dr Midhata Jakića, tribina dr Adija Rifatbegovića, koncert grupe "Magbeth" i hora "Orijent" iz Sarajeva, tribina o znamenitim ljudima Janje dr. Mahmuta Nurkića, promocija izdavačke kuće "Conectum" i gostovanje dr. Džemaludina Latića, politička tribina sa gostima Adilom Osmanovićem i Edinom Ramićem, pozorišna predstava Enisa Bešlagića i Zlatana Zuhrića, koncert Halida Bešlića na stadionu (besplatan ulaz), Večer Kur'ana itd. Bila je to vrlo duga i izuzetno uspješna manifestacija koju je pratio neobično veliki broj posjetilaca.

U Tuzli, i velikoj sali BKC-a, u septembru je organizirana svečanost povodom petogodišnjice postojanja Općinskog društva Bijeljina-Janja, sa bogatim programom i iftarom za sve posjetioce. U oktobru je predsjednik Općinskog društva Jusuf Trbić, na poziv naših zemljaka, boravio u Beču, Düsseldorfu i Frankfurtu, gdje su organizirani susreti i promocije knjige "Majstori mraka". Bio je to drugi takav kontakt s našim ljudima u inozemstvu, jer je isto takvo gostovanje organizirano i godinu ranije u SAD-u, u gradovima Saint Luise, Atlanta, Jacksonville, Las Vegas i Chicago, povodom prethodne knjige Jusufa Trbića "Gluho doba".

Na kraju godine organizirana je promocija knjiga Uzeira Bukvića *Sirmijina djeca* i *Polarni san*, a pripremljene su za štampu dvije nove knjige u izdanju "Preporoda" – *Antologija bošnjačkih pjesnika Semberije* i roman Zlatka Dukića *Izjava.*

Nastavljene su i stalne aktivnosti – rad i popuna biblioteka u Janji i Bijeljini, stipendiranje đaka i studenata, rad dviju kancelarija u Bijeljini i Janji, a Općinsko društvo Bijeljina-Janja je, usprkos nezavidnom položaju Bošnjaka, dobilo jedno od najvećih općinskih priznanja za uspješan rad, povodom 24. septembra – Dana općine Bijeljina.

Predsjednik
Jusuf Trbić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Brčko

Redovne aktivnosti

Osnovna aktivnost BZK "Preporod" Brčko u 2008. je rekonstrukcija/restauracija zgrade Islahijjeta u Brčkom. Nakon izvršenih izmjena u projektu enterijera objavljen je Javni poziv i u otvorenom postupku izabran izvođač radova "Bijelić gradnja" d.o.o. Brčko. S obzirom na to da je ponuđena cijena neophodnih radova u iznosu od 290.059,03 KM premašivala naša raspoloživa sredstva, realizacija projekta je podijeljena u dvije faze. Prva faza radova je ugovorena u iznosu od 178.661,00 KM i uključuje kompletne radove na vanjskoj fasadi, stolarske te veći dio radova na unutrašnjem uređenju objekta. Poslovi nadzora povjereni su preduzeću ZIB projekt d.o.o. Brčko. Ugovoreni poslovi izvedeni su u predviđenom roku, bez posebnih primjedbi na kvalitet izvedenih radova i ugrađenog materijala. Trenutno se vode aktivnosti na obezbjeđivanju sredstava neophodnih za završetak rekonstrukcije/restauracije ovog objekta.

Jedna od aktivnosti "Preporoda" Brčko u ovoj godini je i doprinos aktivnostima proglašenja zgrade Islahijjeta nacionalnim spomenikom, koja se vodi pred nadležnom državnom komisijom.

Predstavljačka djelatnost

U okviru aktivnosti predstavljanja autora i novih književnih ostvarenja 8. 5. 2008. godine u Omladinskom centru u Brčkom upriličena je književna večer sa Irfanom Horozovićem. O književnom stvaralaštvu Irfana Horozovića govorili su prof. dr. Enver Kazaz i mr. Alma Denić-Grabić.

Na šetalištu Ficibajr u Brčkom, 31. 5. 2008. godine upriličena je promocija knjige poezije *Iz srca* mladog autora Adisa Jasenčića iz Brčkog.

Preporodove sekcije

"Preporodov" rad sa mladima u 2008. godini realiziran je u okviru muzičkih i dramskih aktivnosti.

17.-18. 4. 2008. godine, pozorišni studio "Arlekino" učestvovao na 6. festivalu srednjoškolskog dramskog stvaralaštva u Konjicu sa predstavom *Ženidba*. Član "Arlekina" Emsal Bešić, koji je glumio Anučkina, dobio je nagradu za najbolju mušku epizodnu ulogu.

17. 6. 2008. godine u Domu kulture u Brčkom premijerno izvedena dječija predstava *Čarobnjak iz Oza* prema tekstu Lymana Franka Bauma.

14. 1. 2008. godine u Domu kulture u Brčkom igrana je predstava *Čarobnjak iz Oza* za učenike osnovnih škola Brčko Distrikta BiH. Dva izvođenja ove predstave vidjelo je gotovo 1000 učenika I, IV, VI i VIII razreda osnovne škole. Ovu predstavu je 21.10. 2008. godine, u Domu kulture u Brčkom, vidjelo 400 učenika

V osnovne škole, te 23.10. 2008. godine 400 učenika i djece predškolskog uzrasta.

20. 12.-24. 12. 2008. godine, u saradnji sa Pododjelom za kulturu Vlade Brčko Distrikta BiH, BZK "Preporod" je organizirao Festival dječijeg i omladinskog pozorišnog stvaralaštva Brčko Distrikta BiH. U okviru Festivala prikazane su prestave:

Raskršće – otići ili ostati, Kulturni centar Sarajevo, režija Jasna Diklić;

Sve što ste oduvek želeli da znate o seksu, a niste smeli da pitate..., Omladinski dramski studio Gradskog pozorišta Bečej, režija Aneta Tucakov;

ČIMI, Omladinski dramski studio Gradskog pozorišta Bečej, autor Boris Aprilov, režija i prijevod Ljiljana Ivanović;

Petar Pan, Pozorište mladih Tuzla, dramatizacija i režija Adnan Mujkić;

Čarobnjak iz Oza, Dramski studio "Arlekino" BZK "Preporod" Brčko, tekst Lyman Frank Baum, režija Rubina Sarajlić;

Basnoslovni omnibus, Lutkarsko pozorište Cvrčak – Ugljevik.

Stručni žiri, u sastavu mr. Marijana Petrović, glumica, režiser, teatrolog i spisateljica iz Beograda, mr. Armin Ćatić, glumac, režiser i umjetnički direktor Narodnog pozorišta Tuzla, te Žarko Milenić, dramski pisac, autor dramatizacija i kazališni kritičar iz Brčkog, donijeli su odluku o dodjeli nagrada:

Nagrada za najbolju predstavu u cjelini:

Raskršće – otići ili ostati u Bosni i Hercegovini u izvedbi Poetskog teatra "Juventa", Centar za kulturu "Sarajevo", u režiji Jasne Diklić;

nagrada za najbolju predstavu za djecu:

"Čimi" Borisa Aprilova u izvedbi Dječijeg dramskog studija Gradskog pozorišta Bečej, u režiji Lilijane Ivanović.

Glumačke nagrade:

Asji Čandić, za ulogu u predstavi *Čarobnjak iz Oza* Dramskog studija "Arlekino" BZK "Preporod" Brčko, Alisi Čajić, za ulogu u predstavi *Raskršća* i

Dini Sariji, za ulogu u predstavi *Raskršća*.

Glumačka nagrada ansamblu

predstave *Petar Pan*, Pozorišta mladih Tuzla.

Nagrada za lutkarsku animaciju dodjeljuje se

Obrenu Tomiću za predstavu *Basnoslovni omnibus* Lutkarskog pozorišta "Cvrčak".

Nagrada za najbolju scenografiju predstave *Petar Pan*:

Lejla Nezirović.

Nagrada za najbolju kostimografiju predstave *Petar Pan*:

Edina Topčagić.

U okviru festivala uspješno su realizirane i četiri radionice za djecu, omladinu i voditelje dramskih grupa. Radionice su realizirali mr. Marijana Petrović i Velimir Cvejin, direktor Gradskog pozorišta Bečej.

Sekcija klasične gitare

Članovi "Preporodove" sekcije klasične gitare, koju vodi mr. Elvis Sivčević i Sanjin Vošanović, uspješno su nastavili rad i tokom 2008. godine.

Dostignuća rada predstavili su javnosti koncertom održanim 10. 6. 2008. godine u staroj fiskulturnoj sali u Gornjem Rahiću.

Ostale aktivnosti

Povodom 800 godina od rođenja najvećeg sufijskog pjesnika i mislioca Dželaludina Rumija, BZK "Preporod" Brčko je 21. 1. 2008. godine u Domu kulture Brčko, u saradnji sa Udruženjem mladih "Izvor", ograniziralo Večer islamske duhovnosti Derviški ples (ayini sema) "Mevlana i njegov put ljubavi", na kojem su učestovali gosti iz Turske (Istanbula).

U suradnji sa šahovskim klubom "Jedinstvo 1954" Brčko 1. 10. 2008. godine u Grand hotelu "Posavina" u Brčkom održan je tradicionalni bajramski šahovski turnir posvećen Salki Memoviću i Šabanu Veliji poginulim borcima Armije RBiH. Turnir je upriličen u prostorijama Hotela "Posavina", a nastupila su ukupno 42 igrača iz BiH, Hrvatske i Srbije. Od igrača sa visokim šahovskim titulama nastupili su internacionalni majstor Dalibor Stojanović, FIDE majstori Slavko Rosić i Abdil Halil, te desetak igrača sa titulom majstorskog kandidata. Igrano je u 9 kola, prema švicarskom sistemu sa tempom igre od 15 minuta po igraču.

Konačni poredak turnira:

1. Saša Petrović, ŠK "Jedinstvo" Brčko, 8 poena
2. Dalibor Stojanović, ŠK "Bosna" Sarajevo, 7 poena
3. Slaviša Ilić, ŠK "Jedinstvo" Brčko, 6,5 poena
4. Slaviša Tursunović, ŠK "Jedinstvo" Brčko, 6,5 poen
5. Slavko Rosić, ŠK "Jedinstvo" Brčko 6 poena
6. Sandro Mikanović, ŠK "Jedinstvo" Brčko, 6 poena.

Šest prvoplasiranih igrača osvojili su novčane nagrade: I nagrada 200 KM, II nagrada 150 KM, III nagrada 120 KM itd.

BZK "Preporod" Brčko je u decembru 2008. godine aktivirao svoju internet-prezentaciju koja osim osnovnih informacija o "Preporodu" i njegovim aktivnostima u Brčkom nudi mogućnost uvida u našu biblioteku putem abecednog popisa knjiga. Biblioteka trenutno broji više od hiljadu naslova. www.preporod-brcko.ba

Predsjednik
Ćazim Suljević

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Breza

BZK "Preporod" Breza je u prethodnoj godini imala niz aktivnosti kroz različite sekcije udruženja. Povodom Dana Općine Breza 6. aprila održan je koncert sevdaha Bajrama Selimovića i Midhata Frljka uz učešće folklorne sekcije BZK "Preporod".

U maju 2008. godine održana je premijera predstave *Refugis* na gostovanju u Goraždu na Festivalu dramskog stvaralaštva srednjih škola. Predstava je rađena u okviru BZK "Preporod", učestvovali su učenici srednjih škola u Brezi koji su članovi BZK "Preporod" Breza.

Održana je pretpremijera predstave *Hanka* u vrijeme održavanja "Bazenijade" (krajem augusta 200. godine), kulturno-umjetničke, sportske i trgovačke manifestacije, te koncert sevdaha Bajrama Selimovića uz učešće ostalih sekcija BZK "Preporoda".

U novembru 2008. godine održana je i premijera predstave "Hanka" koja je izazvala veliki uspjeh kod brezanske publike, te se planira gostovanje dramske sekcije, koja je učestvovala u pripremi i izvođenju ove predstave, i u drugim gradovima BiH, te šire, ukoliko se pronađu sredstva i mogućnosti.

Krajem septembra u kinosali BZK "Preporod" Breza održana je projekcija filma *Ritam života*, te je nakon dugo godina oživljeno i kino, koje je dugo vremena bilo zapušteno. U novembru 2008. godine održana je i projekcija filma *Snijeg*. Finansijski aspekti su stavljeni u drugi plan, jer publika još nije dovoljno naviknuta na održavanje filmskih projekcija, tako da je posjećenost bila manja.

Održana je i predstava *Klasni neprijatelj*, u okviru svoje turneje po Bosni i Hercegovini.

U međuvremenu su upućeni javni pozivi putem Radija Breza i oglasa za pokretanje narodnog orkestra BZK "Preporod", te i pokretanje novine koju bi izdavao "Preporod" Breza, u kojem bi sadržaji bili u vezi za aktuelnostima iz oblasti rada BZK "Preporod", kulture, umjetnosti, sporta i ostalim aktuelnostima grada Breze.

Pokrenute su aktivnosti s ciljem uređivanja prostorija i stvaranja uslova za poboljšanje biblioteke.

Kandidirani su projekti za finansiranje od kantona, i to: knjiga o kulturno-historijskim spomenicima na području općine Breza do danas kod Ministarstva za obrazovanje, kulturu i sport Zeničko-dobojskog kantona.

Objavljen je i konkurs za najbolju priču i najbolju zbirku pjesama koji bi se štampali u okviru BZK "Preporod" Breza kao posebna publikacija, a finansirali od Ministarstva za obrazovanje, kulturu i sport Zeničko-dobojskog kantona.

20. 6. – održana je i promocija knjige *Odsjaji islamskog preobražaja* Imadudina Hadžića, o knjizi su govorili gospodin Mehmedalija Hadžić i dr. Džemaludin Latić, a moderator promocije je bio Fikret Herco.

Predsjednik
Fikret Herco

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Busovača

Osnivačka skupština Općinskog društva "Preporod" Busovača, održana je 10. 4. 2008. godine u prostorijama Osnovne škole Kaćuni u Kaćunima. Prof. dr. Munib Maglajlić je u svom obraćanju prisutnima poželio dobrodošlicu pristupanju Bošnjačkoj zajednici kulture "Preporod" BiH, tražeći od prisutnih aktivno sudjelovanje i pomoć u radu i djelovanju Općinskog društva "Preporod" Busovača.

Treba spomenuti da smo prije Osnivačke skupštine, u saradnji sa BZK "Preporod" Vitez, tj. njenim predsjednikom Fejzulahom Bešo obilježili Bajram 23. 12. 2007. god. što je i prekretnica budućih aktivnosti priprema oko osnivanja BZK "Preporod" Busovača.

Nakon Osnivačke skupštine organizirane su aktivnosti na osiguranju prostorija, te renoviranju i opremanju kancelarije i biblioteke BZK "Preporod" Busovača. Iako biblioteka raspolaže sa manjim knjižnim fondom, koji se permanentno dopunjava (donacijama), ipak nalazi puteve do čitalaca, tj. studenata i srednjoškolaca sa područja naše općine, što ujedno doprinosi postizanju "Preporodovih" ciljeva.

Povezivanje sa drugim općinskim društvima, kao što su BZK "Preporod" Vitez, Novi Travnik, Žepče rezultiralo je bogatijim kulturnim, umjetničkim i odgojno-obrazovnim sadržajem u našoj općini. Upravo zahvaljujući povezivanju sa drugim općinskim društvima upriličili smo dvije manifestacije: Festival kulture i sporta u Kaćunima i "U susret Ramazanu" u Busovači.

BZK "Preporod" Busovača i NK Kaćuni su u Kaćunima 17. 8. 2008. godine upriličili kulturno-sportsku manifestaciju koja će se dugo pamtiti. Nakon učešća

folklorne sekcije BZK "Preporod" Busovača u više gradova BiH, bili smo domaćini gotovo 200 učesnika iz pet KUD-ova: Ripač-Bihać, Novotravničko biserje, Ibrahim Perviz-Zenica, Topčić Polje i BZK Vitez. U okviru manifestacije upriličena je posjeta tekiji "Hadžimejlić" u kojoj je prof. dr. Ćazim Hadžimejlić održao prigodno predavanje učesnicima Festivala te govorio o svojim kao i o radovima najpoznatijih kaligrafa. Osim kaligrafija, gosti su mogli vidjeti stalnu postavku i umjetničkih slika bosanskohercegovačkih autora.

BZK "Preporod" Busovača, u saradnji sa Medžlisom islamske zajednice Busovača i BZK "Preporod" Žepče, 30. 8. 2008.godine u prepunoj dvorani Mješovite srednje škole Busovača, publici i gostima predstavili su hor ilahija i kasida, soliste na sazu i harmonici, članove dramske i folklorne sekcije, a također su se predstavili i članovi karate kluba "Travnik".

Organizacijom ovih manifestacija volonteri "Preporoda" su pokazali opravdanost osnivanja ovog društva, koje je za kratko vrijeme omogućilo mladim Busovače da kreativno djeluju i stvaraju,a sugrađanima da nakon "duge suše kulturnih zbivanja" zadovolje svoju duhovnu potrebu za ovakvim događajima.

Osim predstavljanja domaćoj publici, bitno je spomenuti i predstavljanja naših članova u drugim gradovima Bosne i Hercegovine – folklorna sekcija: Vitez, Ključ, Konjic, Topčić Polje, Kiseljak.

Rad folklorne sekcije smo proširili zbog velike zainteresiranosti novih članova, tako da smo osnovali tri folklorne grupe s više od stotinu članova. Značajno nam je, jer na taj način okupljamo mlade i učestvujemo u organizaciji njihovog slobodnog vremena. Uporedo s proširenim djelovanjem podružnica "Preporoda" Busovača i folklorne sekcije, tri njena najtalentiranija i najaktivnija člana upućena su na seminar za edukaciju koreografa u Donjem Vakufu, 25. i 26. 10. 2008. godine, koji će u budućnosti moći samostalno preuzeti rad folklornih sekcija.

Nastup folklorne sekcije bio je primijećen i pohvaljen, a u Ključu na takmičenju u izvođenju sevdalinki 3. 10. 2008. godine, nastupi članova vokalne sekcije su i nagrađeni.

Emira Halilović osvojila je 2. mjesto, a Mulija Alispahić specijalnu nagradu kao najmlađi izvođač sevdalinki.

Za neke rezultate i uspjehe BZK "Preporod" Busovača posebno su zaslužne ustanove i organizacije s kojima sarađujemo. Ističemo blisku saradnju sa Mješovitom srednjom školom Busovača i Osnovnom školom Kaćuni, čiji direktori istinski sarađuju i pomažu rad "Preporoda". Ne smijemo zaboraviti podršku Općine, političkih stranaka, Medžlisa IZ, privatnih poduzetnika sportskih klubova itd.

Ideja "Preporoda" i sudjelovanje u prikupljanju dokumentacije, fotografija često spominjanog Mulinog hana iz Busovače, koji je, nažalost, srušen 1984. godine pomogla je učenicima tehničke i likovne sekcije Osnovne škole Kaćuni, (isti

su i članovi likovne sekcije "Preporoda" Busovača), u izradi makete Mulinog hana. Maketa Mulinog hana iz Busovače je nagrađena na kantonalnom takmičenju u Jajcu "bronzanim točkom tehnike", a potom na državnom takmičenju u Sarajevu "zlatnim točkom tehnike".

Ovo su naši prvi koraci. Mislimo, da uz više volje, entuzijazma, nešto finansijskih sredstava i angažiranjem svih nas možemo biti još uspješniji u ostvarivanju ciljeva i zadataka "Preporoda".

Predsjednik
Sabahudin Travnjak

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Donji Vakuf

Aktivnosti BZK "Preporod" – općinski odbor Donji Vakuf u 2008. godini odvijale su se u kontinuitetu, tako da smo kroz različite programe sekcija, ostvarili neke od aktivnosti.

Programi su realizirani kroz:
- Literarnu sekciju "Preporod" D. Vakuf,
- Klub mladih pisaca "Preporod" D. Vakuf,
- Amatersko pozorište,
- Ženski hor Vokalni ansambl "Preporod" D. Vakuf.

Aktivnosti BZK "Preporod" su se odvijale u različitim sredinama (škole, mjesne zajednice, domovi, otvorene scene i sl.) Obilježili smo sve bošnjačke i bosanske praznike u toku godine prigodnim manifestacijama, kao i u povodu Ramazanskog i Kurban-bajrama, Dana Općine, Ajvatovice itd. Također smo i ove godine organizirali i bili pokrovitelji izložbe slika Donjovakufljanina akademika slikara Ismeta Ramljaka. Naše sekcije održale su niz koncerata u Bosni i Hercegovini, a u saradnji sa Domom kulture i KUD-om ponovno smo održali programe u Turskoj.

Aktivnosti koje su realizirane u 2008. godini.

Januar: – Priprema i organizacija promocije knjige *80 godina nogometa u Donjem Vakufu* autora Mule Hadžića, Donjovakufljanina.

Konkurs za takmičenje učesnika osnovnih škola iz područja kulturno-umjetničkog stvaralaštva.

Mart: – Priprema izložbe akademskog slikara Ismeta Ramljaka u povodu 8. marta.

Prihod od 15 prodatih slika na izložbi namijenjen je za pomoć samohranim majkama i bolesnoj djeci.

Izložba je bila postavljena u prostorijama hotela "Vrbas" u Donjem Vakufu, a izložba je realizirana uz pomoć i saradnju nevladine organizacije Udruženja žena "Anima" Donji Vakuf.

Priprema i realizacija promocije časopisa "Novi horizonti" u Donjem Vakufu, a gosti su bili hafiz dr. Halil Mehtić, Donjovakufljanin koji živi u Zenici, te glavni imam Medžlisa IZ Donjim Vakuf Esad ef. Slipac.

U povodu nastupanja proljeća organizirana je svenarodna zabava na Beginoj strani/brdo sa Sahat kulom iznad Donjeg Vakufa.

April: – Organizirali smo sveobuhvatan koncert sekcija BZK "Preporod" Donji Vakuf za građanstvo u Domu kulture.

Poseban program izveo je hor BZK "Preporod" Donji Vakuf.

Maj: – Hor BZK "Preporod" Donji Vakuf nastupio je na 1. Festivalu ilahija i kasida u Gornjem Vakufu/Uskoplju, a pokrovitelj Festivala je Vlada SBK.

Juni: – Čitav mjesec bio je u znaku Ajvatovice. Tako je BZK "Preporod" učestvovao i organizirao niz aktivnosti, a posebno ističemo promociju desetog kola *Bošnjačke književnosti u 100 knjiga*. Promotori ovog kola bili su prof. dr. Munib Maglajlić i prof. dr. Senadin Musabegović.

U programu su još učestvovali i govorili recitatori donjovakufski pjesnici, te hor BZK "Preporod" Donji Vakuf. Uz mnoge goste promociji je prisustvovalo više od 300 posjetilaca.

Juli: – Priprema za izdavanje zbirke priča *Bilo jednom* autora Samira Tahirovića. Zbirka je poslana u štampariju na štampanje, a izdavač je BZK "Preporod" Donji Vakuf.

Na poziv organizatora JU "Sarajevo art", hor BZK "Preporod" Donji Vakuf 12. 7. 2008. godine nastupio je na Smotri horova i vokalnih ansambala u programu Baščaršijskih noći 2008. godine.

Septembar: – U povodu Dana općine BZK "Preporod" Općinski odbor Donji Vakuf bio je jedan od organizatora centralne kulturne manifestacije na Trgu Ibrahim-bega Malkoča" u Donjem Vakufu;

Organizirali smo Večer sevdaha;

Smotra folklora uz učešće sekcije KUD-ova i "Preporoda" iz 14 općina BiH i Sandžaka (Novi Pazar).

Oktobar: – Organizirali smo i u I osnovnoj školi u Donjem Vakufu promociju desetog kola edicije *Bošnjačka književnost u 100 knjiga* uz veliko prisustvo učenika i nastavnika.

Decembar: – U povodu Kurban-bajrama organiziran je prigodan program za građanstvo Donjeg Vakufa, uz nezapamćeno veliku posjetu, i to drugog dana Bajrama. Program je održan u Domu kulture, a nastupili su horovi BZK "Preporod" Donji Vakuf i Medžlisa IZ Donji Vakuf.

Predsjednik
Kemal Čolak

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Doboj Istok

U 2008. godini BZK "Preporod" Općinsko društvo Doboj Istok imalo je sljedeće aktivnosti:

Kulturne manifestacije:

– Kao i uvijek do sada, u čast obilježavanja Dana nezavisnosti Bosne i Hercegovine, dana. 1. 3. 2008. godine u organizaciji BZK "Preporod" Doboj Istok u Domu kulture u Klokotnici upriličena je kulturno-zabavna manifestacija "Bosne je bilo i biće". Da bi uveličali ovaj, uistinu veliki praznik, potrudili su se i članovi KUD "Azra" iz Rašljana kod Brčkog. Od kolikog im je značaja ovaj praznik i koliko cijene Prvi mart, Dan nezavisnosti jedine nam domovine BiH, građani Doboj Istoka su pokazali svojim dolaskom. Njih više od pet stotina stiglo je da skupa sa nama obilježi ovaj historijski događaj.

– U organizaciji općine Doboj Istok i BZK "Preporod" Doboj Istok, desetog marta 2008. godine, u Domu kulture u Klokotnici upriličena je Svečana akademija u povodu obilježavanja desete godišnjice formiranja općine Doboj Istok. S tim u vezi, još u februaru općina Doboj Istok je raspisala nagradni književni i likovni konkurs za učenike osnovnih i srednje škole o temi: "Deseti mart, Dan moje općine". U prepunoj Sali Doma kulture u Klokotnici, osim prigodnih referata, mnogobrojnim građanima Doboj Istoka svoja kulturno-umjetnička dostignuća predstavili su učenici i učenice osnovne škole "Klokotnica", osnovne škole "Brijesnica", MSŠ Doboj Istok (drama, recitali, horovi) te članovi KUD "Đerdan"

iz općine Doboj Jug, kao i članovi BZK "Preporod" Doboj Istok. Tom prilikom uručene su i skromne novčane nagrade i diplome učenicima osnovnih i srednje škole, čije je radove stručni žiri odabrao kao najbolje.

– "Pretprazničko posjelo", naziv je kulturno-zabavne manifestacije upriličene 30. 04. 2008. godine u sali Doma kulture u Klokotnici, u organizaciji BZK "Preporod" Doboj Istok, a u povodu Prvog maja, praznika rada. U bogatom i raznovrsnom kulturno-zabavnom programu, osim članova BZK "Preporod" Doboj Istok, učestvovali su i članovi KUD "Lukavica" iz Lukavice, te KUD "Gradina" iz Doboja.

– 5. 5. 2008. godine održana je Svečana akademija u povodu obilježavanja Dana MZ Klokotnica. Organizatori obilježavanja bili su MZ Klokotnica i BZK "Preporod" Doboj Istok. Prije održavanja Svečane akademije, a u povodu Dana MZ Klokotnica, na sportskom poligonu u Klokotnici upriličena su razna sportska takmičenja. Mnogobrojni posjetioci bili su vidno oduševljeni nastupom članova folklorne, dramske, muzičke i recitatorske sekcije, BZK "Preporod" Doboj Istok, te članova folklorne sekcije KUD "Gradina" iz Doboja.

– Na poziv urednika RTV TK prilikom snimanja emisije "Ljetopis" na platou ispred JU MSŠ "Doboj Istok" u Brijesnici Velikoj, 29. 5. 2008. godine naš folklorni ansambl i članovi muzičke sekcije predstavili su svoja kulturno-umjetnička ostvarenja, koja su građani TK imali priliku gledati putem malih ekrana.

– U sklopu obilježavanja 4. jula, Dana 109/224 brigade, 30. 6. 2008. godine članovi BZK "Preporod" Doboj Istok na sportskom poligonu u MZ Lukavica Rijeka mnogobrojnim građanima priredili su bogat kulturno-zabavni program.

– Također u sklopu obilježavanja formiranja 109/224 brigade Doboj, 1. 7. 2008. godine na sportskom poligonu u MZ Brijesnica Mala, BZK "Preporod" Doboj Istok građanima ove MZ priredio je bogat i raznovrsan kulturno-zabavni program.

– Trećeg jula 2008. godine i u MZ Brijesnica Velika uz bogat kulturno-zabavni program, također je obilježena godišnjica formiranja 109/224 brigade Doboj.

– I na kraju, 4. 7. 2008. godine u večernjim satima u sali Doma kulture u Klokotnici, a u povodu Dana 109/224 brigade Doboj, upriličena je Svečana akademija kojom prilikom su osim bogatog kulturno-umjetničkog programa i prigodnih referata, zaslužnim pojedincima, pripadnicima 109/224 brigade Doboj uručena zaslužna priznanja.

– "Jedanaest šehida, fudbalskih asova Doboj Istoka" naziv je kulturno-sportske manifestacije koja se svake godine priređuje u organizaciji Općine Doboj Istok, MZ Klokotnica i FK "Doboj Istok", a u spomen na poginule borce ARBiH, nekadašnje fudbalske asove. Na stadionu "Luke" u Klokotnici, 19. 7. 2008. godine, članovi BZK "Preporod" Doboj Istok priredili su prigodan kulturno-umjet-

nički program. Vrijedno je napomenuti da su ovom, sada već tradicionalnom kulturno-sportskom događaju prisustvovali i učestvovali na turniru i FK "Sarajevo" iz Sarajeva, FK iz Banovića te mnogi drugi.

– "Nek mirišu avlije" naziv je kulturno-vjerske manifestacije upriličene 29. 9. 2008. godine u sali Doma kulture u Klokotnici, u organizaciji BZK "Preporod" Doboj Istok, a u povodu Ramazanskog bajrama. Kao i uvijek, velika sala Doma kulture bila je premala da primi mnogobrojne posjetioce. Smjenjivale su se ilahije, kaside, sevdalinke i prigodni recitali. Da bi uveličali ovu svečanost, u ovoj kulturno-vjerskoj manifestaciji učestvovala je i poznata muzička grupa "Braća Babajići".

– 26. 10. 2008. godine, u organizaciji BZK "Preporod" Doboj Istok, upriličena je kulturno-zabavna manifestacija "Veče Preporoda". Ovu kulturnu manifestaciju obogatili su i članovi KUD "Gradina" Doboj.

– "Miris bajrama", naziv je Svečane akademije koja je održana u organizaciji BZK "Preporod" Doboj Istok, 7. 12. 2008. godine, a u povodu dolaska Kurban bajrama. Uostalom, kao i uvijek prilikom ovakvih kulturno-vjerskih manifestacija, sala Doma kulture u Klokotnici bila je ispunjena do posljednjeg mjesta. I u ovoj predbajramskoj manifestaciji učestvovala je i muzička grupa "Braća Babajići".

Gostovanja:

– Na poziv KUD-a "Azra" iz Rašljana kod Brčkog, članovi BZK "Preporod" Doboj Istok su 2. 2. 2008. godine u prepunoj sali Doma kulture u Rašljanima mnogobrojnim posjetiocima priredili cjelovečernji kulturno-zabavni program. Smjenjivale su se ilahije, kaside, recitali, drama, sevdalinke i folklor. Nakon programa do kasno u noć nastavilo se druženje naših članova sa vidno oduševljenim građanima Rašljana.

– 20. 5. 2008. godine, BZK "Preporod" Doboj Istok stigao je poziv za gostovanje u Gunji, R. Hrvatska, od Općine i BKUD-a "Behar" iz Gunje. Naravno, rado smo se odazvali i u, nadamo se, u najboljem svijetlu smo svoja kulturno-umjetnička ostvarenja predstavili mnogobrojnim građanima Gunje. Sudeći, između ostalog, prema ovacijama i grobnoj tišini koja je vladala u sali tokom izvođenja komedije "Bademini snovi", članova dramske sekcije BZK "Preporod" Doboj Istok, te pozivima da ponovno gostujemo, uvjereni smo da građani Gunje, a to su nam i sami kazali, poodavno nisu bili u prilici uživati u ovako bogatom i raznovrsnom kulturno-umjetničkom programu.

– Na poziv Islamskog kulturnog centra i Udruženja Bošnjaka u Njemačkoj, dana: 5. 6. 2008. godine naše općinsko društvo je otputovalo u SR Njemačku, tačnije u grad Mannheim. S obzirom na to da smo i mjesec ranije znali da će uslijediti poziv za gostovanje u Njemačkoj, svojski smo se, iz dana u dan, pripremali

da svoja kulturno-umjetnička dostignuća u najboljem svijetlu predstavimo, kako mnogobrojnim našim građanima koji žive i rade u Njemačkoj, tako i domicilnom stanovništvu Mannheima. Trećeg dana našeg boravka u Njemačkoj naš folklorni ansambl pozvan je da učestvuje na međunarodnoj smotri folklora, koja se svake godine održava u junu u obližnjem gradiću, a na kojoj učestvuju sve folklorne sekcije svih naroda i narodnosti koji žive u Njemačkoj. Nakon nastupa našeg folklornog ansambla i dugih gromoglasnih aplauza i ovacija hiljada okupljenih posjetilaca, predsjednik našeg društva je, kako to i zahtijevaju tamošnji običaji, gradonačelniku grada uručio buket cvijeća i kratko se zahvalio na pozivu. Uz pomoć prevodioca saznali smo da smo evidentirani kao budući redovni učesnici Međunarodne smotre folklora u ovom gradu. Nakon pet nezaboravnih dana provedenih u ovom gradu, vratili smo se kući.

– Na poziv BZK "Preporod" Gračanica, organizatora Prvog festivala ilahija i kasida, 25. 7. 2008. godine, pored hora ilahija iz Gračanice, Brčkog, Doboja Gornjeg Vakufa i Tuzle, i naš hor ilahija i kasida "Ašik" učestvovao je na ovoj kulturno-vjerskoj manifestaciji, koja je održana u velikoj sali JU BKC Gračanica.

– U sklopu višednevne kulturno-sportske manifestacije "Dani povratka", a u organizaciji MZ Makljenovac kod Doboja, koja je, iako sa stopostotnim bošnjačkim stanovništvom, prema Dejtonskom sporazumu ušla u sastav RS-a, naš folklorni ansambl je 17. 8. 2008. godine, uz još četiri folklorne sekcije (Maglaj, Jelah, Tešanjka i Makljenovac), učestvovao na ovoj kulturno-sportskoj manifestaciji.

– 22. 8. 2008. godine, hor ilahija i kasida BZK "Preporod" Doboj Istok "Ašik" također je uzeo učestvovao na Festivalu ilahija i kasida u sali Doma kulture u Slavinovićima.

– "Dani djevojačke pećine" naziv je tradicionalne kulturno-vjerske manifestacije u organizaciji Općine Kladanj. Kao i u prethodne dvije godine, tačnije 30. 8. 2008. godine, naš folklorni ansambl učestvovao je na ovoj, diljem BiH poznatoj kulturno-vjerskoj manifestaciji.

– Na poziv BZK "Preporod" Općinsko društvo Vitez, folklorni ansambl BZK "Preporod" Doboj Istok nastupao je na kulturno-zabavnoj manifestaciji upriličenoj u čast Ramazanskog bajrama. Manifestacija je održana 2.10. 2008. godine u Domu kulture u Vitezu.

– "U susret Kurban bajramu" naziv je Svečane akademije održane 5. 12. 2008. godine u sali Doma kulture u Olovu a u organizaciji JU Centar za kulturu i informiranje Olovo. Tom prilikom naše društvo je priredilo cjelovečernji kulturni program građanima Olova. Na kraju programa dogovoreno je da 1. 3. 2009. godine, u povodu obilježavanja Prvog marta, Dana nezavisnosti BiH, članovi KUD-a iz Olova budu naši gosti.

– Na poziv suorganizatora obilježavanja dolaska Nove, 1430. H. godine, BZK BZK "Preporod" Odžak, dana 25. 12. 2008. godine, naš hor ilahija i kasida "Ašik", svojim nastupom, odnosno izvođenjem ilahija i kasida, među kojima su bile i dvije naše nove ilahije, oduševio je mnogobrojne posjetioce ove, sada već tradicionalne kulturno-vjerske manifestacije.

Promocije i ostale aktivnosti:

– 3. 1. 2008. godine, u sali Doma kulture u Klokotnici, u organizaciji BZK "Preporod" Doboj Istok upriličena je promocija CD DVD materijala *Tamni vilajet*na kome se, osim ranije navedene poeme o stradanju Srebrenice, nalaze i četiri nove ilahije i kaside hora BZK "Preporod" Doboj Istok "Ašik". Voditelj i promotor bio je gospodin Enver Šadinlija, a cio tok promocije zabilježile su kamere FTV-a, TV TK i nekoliko dnevnih listova.

– U sali O.V. u Brijesnici Velikoj, 30. 1. 2008. godine, u organizaciji Društva promovisan je i drugi broj godišnjaka "Amanet", čiji je izdavač BZK "Preporod" Doboj Istok. Promotori su bili prof. dr. Munib Maglajlić i novinar, Mirsad Čamdžić.

– U organizaciji BZK "Preporod" Doboj Istok, 30. 7. 2008. u Klubu Društva upriličena je promocija knjige *Marketing tragedije* autora Fatmira Alispahića.

– Također u organizaciji BZK "Preporod" Doboj Istok u Klubu Društva u 2008. godini priređena je promocija desetog kola bošnjačke književnosti u sto knjiga, čiji je izdavač BZK "Preporod" BiH. O desetom kolu bošnjačke književnosti u sto knjiga govorili su književnik Hadžem Hajdarević i prof. dr. Munib Maglajlić.

– Osim gore navedenih kulturno-umjetničkih aktivnosti, članovi književnog Kluba BZK "Preporod" Doboj Istok u 2008. godini nastupali su na pjesničkim susretima u Srebreniku, Kalesiji, Sapni, Gračanici i Tuzli.

– 26. 8. 2008. godine u restoranu "Leptir" u Klokotnici, a u organizaciji BZK "Preporod" Doboj Istok i Društva pisaca TK, održani su Drugi književni susreti "Kasim Deraković". Susrete je otvorio i iskazao riječi hvale za ovaj kulturni događaj najstariji član Društva pisaca TK i BiH, književnik Nijaz Alispahić. Inače, na drugim književnim susretima između ostalih, učestvovali su Fatmir Alispahić, prof. dr. Vedad Spahić, Zlatko Dukić, Mehmed Đedović, Omer Ć. Ibrahimagić, Mirzet Ibrišimović i drugi. Važno je napomenuti da je svaki od učesnika u čast rahmetli Kasima Derakovića govorio po neku svoju pjesmu ili evocirao uspomene na njega. I ovim susretima prisustvovala je supruga rahmetli Kasima Derakovića, gospođa Mubera Deraković. Prije toga, učesnici susreta su na mezaru Kasima Derakovića u Doboju proučili Fatihu i položili cvijeće. Zaključeno je da naredni susreti u 2009. godini budu još bogatiji uz učešće većeg broja pjesnika, te da se

prije susreta raspiše nagradni konkurs za mlade literate u spomen na rahmetli Kasima Derakovića.

– 8. 11. 2008. godine održana je i redovna Skupština BZK "Preporod" Doboj Istok na kojoj su delegati Skupštine Društva jednoglasno dali povjerenje aktualnom predsjedniku, Ismetu Suljiću.

Predsjednik
Ismet Suljić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Goražde

10.1. 2008.

Povodom nove Hidžretske godine presjednik BZK "Preporod" Nedžad Kurtović upriličio je podjelu novogodišnjih paketića djeci koja su članovi škole fudbala Gazije, i djeci koja pohađaju mektebsku nastavu u prostorijama BZK "Preporod". Podijeljeno je oko četrdesetak paketića.

14. 1. 2008.

U prostorijama BZK "Preporod" organizirano je druženje povodom nove 1429. Hidžretske godine. Ovom druženju prisustvovali su ministar za boračka pitanja Admir Pozderović i ministrica za obrazovanje, sport i kulturu Sevda Popović, presjednik BZK "Preporod" Nedžad Kurtović, glavni imam Rasim Džafić, imam iz Sinanbegove džamije Omer Kurtić, uz veći broj omladine iz SDA i Stranke za BiH. Priređen je prigodan program na kojem su glavni imam Rasim Džafić i imam Sinan- begove džamije Omer Kurtić održali predavanje. U kratkim pauzama djevojke su izvele nekoliko ilahija, tako da su uljepšale ionako lijepu noć.

19. 1. 2008.

U maloj sali Centra za kulturu održan je prigodan program. Djeca su izvela nekoliko ilahija. Kasnije je predsjednik BZK "Preporod" Nedžad Kurtović prisutnima govorio o odlasku u Tursku, i kakvi programi očekuju djecu .Ovom druženju prisustvovao je dobar broj posjetilaca, a ponajviše roditelja ove djece.

20. 1. 2008.

BZK "Preporod" Goražde je organiziralo petnaestodnevnu posjetu bratskoj državi Turskoj. Dvadeset djevojčica i tri profesora posjetili su Ankaru, gdje su

boravili na poziv "Ondži" koledža. Sedam dana boravka u Ankari iskoristili smo da posjetimo ministra za kulturu Turske koji je primio delegaciju djece i oni su ga upoznali sa aktivnostima BZK "Preporod" iz Goražda. Organiziran je obilazak nekoliko općina u Ankari, gdje su nam domaćini bili načelnici općina. Poslije sedmodnevne posjete Ankari djeca su, zajedno sa učenicima "Ondži" koledža, otputovala u Antaliju, gdje su boravili u hotelu sa 5 zvjezdica. Sedmodnevni program bio je edukativnog karaktera, na kojem su bila organizovana razna takmičenja iz znanja i sporta. Ova saradnja će se nastaviti i u narednom periodu.

BZK "Preporod" Novo Goražde – Kopači kupilo je kuću za svoje aktivnosti u Kopačima.

U proteklom periodu BZK "Preporod" Novo Goražde – Kopači je kupilo devastiranu kuću i dva duluma zemlje, gdje planira u narednom periodu da izgrade zgradu za aktivnosti ovog društva. "Novčanu pomoć za kupovinu ovog vrlo važnog objekta koji se nalazi u centru Kopača su obezbijedili su: Vlada BPK-a sa 15 000 KM, načelnik Općine Stari Grad Mustafa Resić 10 000 KM, i BZK "Preporod" Bosne i Hercegovine 5 000 KM. Ostali smo dužni još 5 000 KM.

Ovim činom povratnici u Kopačima će dobiti nove prostorije za edukativno kulturni rad na ovim prostorima, a BZK "Preporod" je još jednom potvrdio da zauzima jedno od vodećih mjesta kada je u pitanju briga o našoj kulturi i našem narodu", rekao je predsjednik novoformiranog društva u Kopačima student Fahir Kanlić.

13. 2. 2008 godine održan je roditeljski sastanak sa roditeljima djece koja su išla u Tursku. Cilj ovog sastanka bio je razgovor o utiscima tokom boravka u Turskoj. Sastanak je otpočeo predsjednik BZK "Preporod" Nedžad Kurtović, koji je prisutnima govorio o gostoprimstvu domaćina iz Turske. Nakon njegovog izlaganja, govorile su vođe puta Melisa Kurtić i Azra Pozderović, te djevojke koje su iznosile svoje utiske, ne krijući zadovoljstvo.

26. 3. 2008.

Savjetnik u Parlamentu Turske Rešad Ozačan, sa svojom suprugom Neslihan i dvjema kćerkama, boravio je u našem gradu. Gospodin Ozačan je bio inicijator boravka goraždanske djece u Turskoj, te je nakon nekoliko mjeseci došao u Goražde kako bi posjetio tu djecu, obradovavši ih poklonima.

4. 3. 2008.

Proteklih dana u prostorijama BZK "Preporod" organizirano je vjersko predavanje. Predavač je bio prof. Abdusamed Bušatlić, koji je govorio o odgoju ljudi kroz islam. Predavanju je prisustvovalo četrdesetak posjetilaca. Nakon završetka predavanja ljudi su iskazali zadovoljstvo i želju da podrže ovakve projekte. U narednom periodu planiran je nastavak ovog programa.

5. 4 . 2008.

U prostorijama BZK "Preporod" Goražde održano je predavanje o temi "Maloljetnička delinkvencija i odnosi u porodici". Predavanje su održali: Omer ef. Kurtić, Dževad Šivšić, prosvjetni radnik, Alma Delizaimović, pedagog- psiholog.

11. 4. 2008. godine u prostorijama BZK "Preporod" Goražde održano je predavanje na temu "Utjecaj porodice na odgoj djece". Predavanje su održali: Uzeir Sijerčić, pedagog u S.S.Š. "Džemal Bijedić", Nermina Papračanin, pedagog S.M.Š. "Enver Pozderović", ministrica za obrazovanje, kulturu, sport i turizam Sevda Popović, predstavnica Centra za socijalni rad i inspektor iz MUP-a.

BZK "Preporod" Goražde je formirao grupaciju za borbu protiv maloljetničke delikvencije i drugih poroka koji su prisutni u društvu zajedno sa predstavnicima Ministarstva obrazovanja, centra za socijalni rad Goražde, MUP-a Goražde i Islamske zajednice. U programu ove grupe je organiziranje raznih predavanja, zajedno sa omladinom, djecom srednjih i osnovnih škola. Cilj ove grupe je da na najbolji način pomogne da se spriječi maloljetnička delikvencija i problemi u društvu. Posljednjem predavanju su, osim članova grupe za borbu protiv maloljetničke delinkvencije, prisustvovali Ministrica za obrazovanje, sport, kulturu i turizam BPK-a Sevda Popović, ministar za boračka pitanja BPK-a prof. Admir Pozderović i predstavnica mladih Općine Goražde gospođica Azra Mirvić.

17. 4 . 2008.

Proteklih dana u posjeti BZK "Preporod" Goražde bila je gospođa Mukader Tanović sa svojim suprugom i prijateljima iz Turske. Mukader Tanović inače radi u Turskoj organizaciji "I.H.H-a". Tokom posjete Mukader se susrela s djecom koja su prošle godine posjetila Tursku. Organizator tog odlaska bila je upravo Mukader, u saradnji s Nedžadom Kurtovićem, predsjednikom BZK "Preporod" Goražde.

24. 4. 2008.

U prostorijama BZK "Preporod" održano je predavanje o temi "Uticaj pedagoga na odgoj djece". Predavanje je održala: minstrica za obrazovanje, kulturu, sport i turizam Sevda Popović, koja je pokušala objasniti najčešće uzroke maloljetničke delinkvencije, šta raditi na njenom sprečavanju, kako utjecati na djecu kroz samo školovanje, šta treba da rade pedagozi škola, na koji način da rade s djecom, kako trebaju roditelji da utječu na svoju djecu itd. Nakon izlaganja ministrice priliku da nešto kaže imao je predstavnik O.Š. "Husein ef. Đozo" Amar Imamović, koji je iznio svoje gledanje na problem maloljetničke delikvencije.

Za učesnike debate BH Telecom je obezbijedio prigodne nagrade, koje je uručila ministrica Sevda Popović. Također je bitno spomenuti da su predavanju prisustvovali predstavnici I.H.H. organizacije iz Istanbula.

Djeca Sarajeva i Goražda obilježila su 16 godina od agresije na Goražde, 4. 5. 2008.

U organizaciji BZK "Preporod" Goražde održan je turnir u košarci za djecu do 14 godina u povodu obilježavanja 16 godina agresije na Goražde. Na turniru su učestvovale tri ekipe iz Sarajevske škole košarke REALWAY i ekipe iz KK Goražde, košarkaška sekcija OŠ "Fahrudin Fahro Baščelija" iz Goražda. Ovaj turnir je organiziran u povodu obilježavanja 16 godina agresije na Goražde. Odigrano je 6 utakmica. Djeca poginulih boraca svih triju ekipa položila su cvijeće na spomenik braniocima i prisustvovala otvaranju manifestacije "Dani otpora BPK-a". Djeca su zajedno poslije turnira odvedena na izletište Rorovi, gdje im je održan čas historije i pokazano odakle je pucano na Goražde.

10.6.2008.

Predsjednik BZK "Preporod" Nedžad Kurtović formirao je hor ilahija. Sa ovim horom radit će ef. Begzudin. Hor sačinjava petnaestak djevojaka, učenica srednjih i osnovnih škola.

14. 6. 2008. godine u prostorijama BZK "Preporod" Goražde upriličena je podjela doploma nakon završene mektepske godine djeci koja, inače, pohađaju mekteb u prostorijama BZK "Preporod". Podjeli su prisustvovali glavni imam Medžlisa IZ Goražde Rasim ef. Džafić, ministar za boračka pitanja Admir Pozderović, predsjednik BZK "Preporod" Nedžad Kurtović, Omer ef. Kurtić, koji inače predaje mektepsku nastavu u prostorijama BZK "Preporod". Diplome je uručio glavni imam Medžlisa I.Z Rasim ef. Džafić.

13. 7. 2008.

Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" u julu je organizirala "Sijelo na pločniku" koje se održava svake subote u devet sati na gradskom trgu Goražde. Prvu noć ovog druženja uljepšao je profesor Šaćir Filandra, koji je govorio o "Preporodu", njegovom formiranju itd. Hor BZK "Preporod" Goražde je izveo nekoliko ilahija. Ljudi su pokazali veoma veliko interesiranje za ovakve projeke, to pokazuje odaziv koji je bio u velikom broju.

U okviru kulturne manifestacije "Sijelo na pločniku" u subotu 12. 7. 2008 god. je bila priređena noć Kur'ana u kojoj su nastupili najmlađi hafiz BiH Muhamed El Emin sa svoje dvije sestre Merjem i Fatimom i Hafiz Mustafa ef. Efendić, imam čaršijske džamije u Zavidovićima. Muhamed je titulu najmlađeg hafiza u BiH preuzeo 14. 5. 2008. god. od svoje sestre Merjem koja je titulu najmlađeg hafiza dobila 16. 1. 2008. god. Mlađa sestra Fatima zna više od pola Kur'ana tako da se u narednom periodu očekuje da ona preuzme tu svijetlu titulu. Pred gotovo 250 posjetilaca u centru Goražda na trgu branilaca ovi mladi hafizi su učili Uzvišeni Kur'an, čije je učenje izazvalo suze posjetilaca. Osim učenja Kur'ana hafiz Mustafa ef. Efendić je održao predavanje o vrijednosti Kur'ana, a u programu je učestvovao i ženski hor BZK "Preporod", koji je izveo nekoliko ilahija.

Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" Goražde jedna je od aktivnijih zajednica na prostorima Bosanskopodrinjskog kantona i svojim radom daje veliki doprinos u očuvanju i unapređenju identiteta i kulture Bošnjaka na ovim prostorima.

Subota 19. 7. 2008 god / 1429 h.g. / u okviru Kulturne manifestacije "Sijelo na pločniku" gosti su bili mr. Abdusamed Bušatlić iz Sarajeva i Salko Zildžić iz Tuzle, prvak svijeta u K1. Pred gotovo 300 posjetilaca na otvorenom u centru grada na Trgu branilaca Goražda izveden je cjelovečernji kulturni program, na kojem je, osim recitacija, ilahija, koje su izveli članovi ženskog hora BZK "Preporod" Goražde, predavanje održao mr. Abdusamed Bušatlić o temi "Islam – put uspjeha i pobjede", a Salko Zildžić je govorio kako se promijenio njegov život na dobro od onog momenta kada je krenuo putem Kur'ana i putem sunneta poslanika Muhammeda, s.a.v.s. Ovom sijelu prisustvovali su i svi članovi BOM-e, koji su u Goraždu organizirali svoje 7. tradicionalne susrete.

Posljednje noći programa "Sijelo na pločniku" gospodin Nezim Halilović održao je predavanje "Očigledni dokazi Božijeg postojanja".

U toku mubarek mjeseca ramazana u prostorijama BZK "Preporod" Goražde organizirane su razne aktivnosti, od iftara za djecu i odrasle do ramazanskih sijela na kojima se poslije klanjanja teravih namaza uz kahvu i sokove družilo do kasno u noć. Zadovoljstvo i radost posjetilaca na ovim sijelima pokazalo je da BZK "Preporod" Goražde zauzima vodeće mjesto u oživljavanju i vraćanju izvornih vrijednosti bošnjačkog naroda na prostorima Goražda. Uz ilahije, poučne priče iz naše bliske i dalje prošlosti, djeci i omladini priređeni su nezaboravni trenuci koje će dugo pamtiti. Tu su bila i kviz takmičenja sa simboličnim nagradama, koje su obradovale one koji su znali odgovoriti na postavljena pitanja. BZK "Preporod" Goražde nije zaboravilo ni postače, pa je za njih obezbijedilo 70 paketa sa prehrambenim proizvodima u vrijednosti od 50 KM. Sredstva za pakete su obezbijeđena iz Turske i Danske. Siromašnim i starim osobama je pred kraj Ramazana podijeljena pomoć u prehrambenim artiklima u vrijednosti od 20 KM, dijelom sredstvima koje su sami izdvojili članovi BZK "Preporod" Goražde, a dijelom sredstvima poslanim iz Njemačke i Danske od džemata sa kojim "Preporod" već dugo sarađuje. Ovo je još jedan pokazatelj kako mubarek mjesec ramazan zbližava ljude i njihova srca čini mekšim i toplijim.

21.11. 2008.

BZK "Preporod" Goražde organizovalo je skup "Mladih intelektualaca" sa područja Goražda. Ovaj prvi skup protekao je u međusobnom razgovoru i druženju. Već u narednom periodu planirano je da se krene sa aktivnostima koje će djelovati u sklopu BZK "Preporod" Goražde. Za naredni sastanak planirano je predavanje "Kultura dijaloga" prof. dr. Nusreta Isanovića. Prisutni su bili zadovoljni samom organizacijom ovakvog skupa i žele da u narednom periodu budu

dio ove zajednice, kako bi udruženim snagama mogli djelovati na odgovorne organe sa ciljem poboljšanja situacije u školama, pomaganja studentima itd.

Predsjednik
Nedžad Kurtović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Gornji Vakuf

Od Obnoviteljske skupštine do danas BZK "Preporod" Gornji Vakuf imao je zadatak i cilj da poboljša kulturnu i svaku drugu svijest Bošnjaka ovog grada. Zahvaljujući "dobrovoljnom radu svojih članova, BZK "Preporod" G. Vakuf je jedini u protekloj godini podigao svijest o kulturnom identitetu Bošnjaka.

Uz finansijsku pomoć, te pomoć u knjigama Matičnog odbora i drugih Organizacija, Ministarstava kulture te Općine G. Vakuf-Uskoplje, uspjeli smo pokrenuti projekt biblioteke, te organizirati promociju knjiga itd., što ćemo detaljnije objasniti dalje u tekstu.

U protekloj godini ostvarene su i posjete nekim središtima u Bosni i inozemstvu: Povodom proslave Dana nezavisnosti BiH (1. marta) Horska sekcija BZK "Preporod" G. Vakuf učestvovala je na manifestaciji u Prozoru, u organizaciji BZK "Preporod" Prozor.

Također je učestvovala na Prvom festivalu ilahija i kasida organiziranom od BZK "Preporod" Gračanice.

Od 10. 10. do 13.10. 2008. godine članovi BZK "Preporod" G. Vakuf gostovali su u Linzu, u Austriji. Ova trodnevna posjeda gradu u kojem živi veliki broj uspješnih Bosanaca, organizirana je u saradnji Izvršnog odbora BZK "Preporod" G. Vakuf i džemata "Nur" Linz, Austrija. Članovi su bili smješteni u kućama Bošnjačkih porodica koje već duži niz godina žive i rade u Linzu. Sva okupljanja su se obavljala u prostorijama "Aneksa 1", kako domaćini nazivaju lijepo uređeni prostor u kojem se provodi većina zajedničkog slobodnog vremena. U spomenutom programu, koji se održao 11. 10. 2008. godine, gornjovakufski ogranak "Preporoda" predstavio se sa folklornom, dramskom, muzičkom te horskom sekcijom. Osim njih su se predstavili i hafiz Aziz Alili, hor Arabeske iz Zagreba i hor "El Fatih" iz Sarajeva.

Iako smo dobili poziv od KUD "Izvor 08" iz Kiseljaka za učešće na Festivalu folklora, zbog unaprijed isplaniranih obaveza prema "Nur" Linz nismo bili u mogućnosti da učestvujemo na festivalu.

Učestvovano je i na raznim vjerskim manifestacijama:

Poslije jacija namaza (21. 3. 2008. godine) u džematu Mehmed-bega Stočanina, održan mevlud povodom 12. Rebiul-evela (dan rođenja Muhameda a.s). Uz učenje ilahija i kasida učestvovala je Horska sekcija BZK "Preporod" G. Vakuf.

Povodom vjersko-kulturne manifestacije "Dani Ajvatovice 2008" BZK "Preporod" je sa Islamskom vjerskom zajednicom učestvovao u organizaciji programa "Napojimo se sa izvora Kevser" u izvedbi "Ženske edukativne organizacije – Kevser ".

U naselju Bistrica kod Gornjeg Vakufa, 2. 8. 2008. godine, održan je mevlud "Sjećanje na šehide Bistrice". Na manifestaciji je učestvovala i horska sekcija BZK "Preporod", koja je izvela tri ilahije (*Sjećanja*, *Hori vasiona*, *Ah ta Bosna*).

Na platou ispred TR "Kašmir" održan je predramazanski koncert u organizaciji Medžlisa Islamske zajednice Gornji Vakuf i BZK "Preporod" OO Gornji Vakuf. Gostovala je i horska sekcija BZK "Preporod" Bugojno.

Hor BZK "Preporod" G. Vakuf je, kao i protekle godine, jednim lijepim gestom obilježio mjesec posta. Naime, članovi ovog hora u posljednjim danima mubarek mjeseca ramazana, obilaze džemate sa područja općine Gornji Vakuf. Posjetili sa džemat Bistrica i Gafića-Memića, a indirektno, prilikom otvaranja spomen-obilježja, džemat Hrasnica i Duratbegović Dolac.

Za 27. noć, Lejletu-l-Kadr, hor BZK "Preporod" G. Vakuf je pozvan u Islamski centar Bugojno, na zajednički iftar, klanjanje teravih-namaza, te prigodnog programa.

U organizaciji Islamske Zajednice Gornji Vakuf 29. 12. 2008. godine održana je svečana akademija povodom nove 1430. hidžretske godine. Akademija se održala u velikoj sali Centra za obrazovanje i kulturu Gornji Vakuf. Sa nekoliko ilahija goste su počastili članovi hora BZK "Preporod" G. Vakuf.

Mnoge manifestacije organizirane od drugih udruženja sa područja G. Vakufa-Uskoplja su podržane:

BZK "Preporod" je učestvovao i na manifestaciji Dani deblokade 1993.–2008. godina, zajedno sa udruženjima proisteklim iz rata ("Organizacija porodica šehida i poginulih boraca", "Ratni vojni invalidi – RVI", "Demobilisani borci", "Goranovi", "Patriotska liga", "Zelene beretke"), predstavnicima Općine, predstavnicima Medžlisa Islamske zajednice.

Raspisan je konkurs za najbolji literarni rad o temi: "Život u opkoljenom gradu", upriličene ulične trke za djecu u tri kategorije, te skokovi u Vrbas.

Na terenu ispred Osnovne škole "Gornji Vakuf" izveden je kulturno-zabavni program u organizaciji "Organizacionog odbora za obilježavanje – Dana deblokade Gornji Vakuf 1993-2008." Nosilac manifestacije bila je Bošnjačka zajednica kulture "Preporod". Nastupili su: horska sekcija "Preporoda" Gornji Vakuf, "sekcija A" i mlađa sekcija, Muzička škola BZK "Preporod" Gornji Vakuf, folklorni ansambl "Preporod" Gornji Vakuf.

Manifestacija je završena 2. 8. 2008. godine u sali Centra za obrazovanje i kulturu svečanom akademijom u organizaciji "Organizacionog odbora za obilježavanje Dana deblokade Gornji Vakuf 1993-2008".

U okviru tradicionalne kulturno-sportske manifestacije: DANI OTPORA PRIVOR 1992 – DANI SLOBODE PRIVOR 2008, u augustu 2008. godine, UG "Bolja budućnost" Privor organizirao je "Veče bošnjačke kulture" na kojoj su učestvovali i BZK "Preporod" Prozor, BZK "Preporod" Jajce, BZK "Preporod" Gornji Vakuf, KUD "Novotravničko biserje" Novi Travnik.

U organizaciji Javna ustanova "Centar za obrazovanje i kulturu" Gornji Vakuf-Uskoplje, 24. novembra 2008. godine, održana je svečanost povodom "Obilježavanja Dana državnosti Bosne i Hercegovine". Na manifestaciji su također učestvovale i horska, muzička i folklorna sekcija BZK "Preporod" G. Vakuf.

Udruženje boraca "Goranovi" Gornjeg Vakufa, 16. decembra 2008. godine organiziralo je svečanu akademiju povodom godišnjice smrti heroja našeg grada Gorana Ćišića, po kojem spomenuto udruženje danas nosi ime. Na početku programa su se obratili ugledni građani Gornjeg Vakufa, a prisutne je sa nekoliko ilahija počastio i hor Bošnjačke zajednice Kulture "Preporod" Gornji Vakuf. Također, su dodijeljene zahvalnice i nagrade za literarne radove.

Provedeni su i neki projekti, festivali, promocije knjiga:

U aprilu 2008. godine Općinsko društvo BZK "Preporod" Gornji Vakuf pokrenulo je akciju prikupljanja knjiga za obnavljanje postojećeg knjižnog fonda. Samo nekoliko dana od početka akcije "Preporod" u Gornjem Vakufu postao je bogatiji za stotinjak knjiga, koje su donirale Bošnjačka Zajednica Kulture "Preporod" Sarajevo i Fondacija "Heinrich Böl".

U prepunom Centru za obrazovanje i kulturu 27. 4. 2008. godine je otvoren prvi Festival ilahija i kasida – Gornji Vakuf 2008. Festival je otvorio predsjednik Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" – Said Imamović.

Festival takmičarskog karaktera trajao je dva dana, a nastupili su: hor "Preporod" – Blagaj, Vokalni ansambl "Preporod" – Bugojno, hor "Karađozbegove medrese" – Mostar, hor "Preporod" Gračanica kao gosti i hor "Selimija" Doboj. Gosti su bili hor "Sejfullah" iz Konjica, te Dženana Durek.

Generalni pokrovitelj Festivala bila je Vlada SBK, dok su podršku dali i Općina Gornji Vakuf – Uskoplje, te privrednici naše općine.

Pobjedu su odnijeli:

1. Hor "Karađozbegove medrese" – Mostar (500 KM),
2. Vokalni ansambl "Preporod" – Bugojno (300 KM),
3. Hor "Selimija"" – Doboj (200 KM).

17. 5. 2008. godine BZK "Preporod" – Općinsko društvo Gornji Vakuf u Centru za obrazovanje i kulturu organiziralo je promociju knjige *Crveni makovi* autora Nedžada Milanovića.

Horska sekcija BZK "Preporod" Gornji Vakuf izvela je dvije numere: *Gornji Vakuf ponos roda* i *Mejra na tabutu*, koja je bila popraćena video prilogom o stećcima iz filma "Istina".

21. novembra 2008. godine održana je "Večer kulturno-umjetničkog društva "Mladost" iz Kičeva, Republika Makedonija. Na samom početku programa, prisutnima se u ime Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" Gornji Vakuf obratio predsjednik Alija Filan, koji je poželio gostima dobrodošlicu. Nakon folklorne sekcije BZK "Preporod" G. Vakuf, na podij su stupili su i gosti večeri, Kulturno-umjetničko društvo "Mladost". Makedonci su prisutnima ponudili niz koreografija, a osim plesa, u pauzama smo mogli čuti i tradicionalnu bosansku pjesmu, sevdalinku, u izvedbi člana Kulturno-umjetničkog društva "Mladost".

Mladi sastav Izvršnog odbora BZK "Preporod" G. Vakuf je svojim velikim radom, voljom i zalaganjem pomogao da se sve ove manifestacije organizira ili podrže itd. Također su uradili mnogo na sklanjaju djece i omladine sa ulice, organiziranjem mladih grupa unutar svojih sekcija, te formiranjem novih, poput dramske sekcije. U planu je i formiranje likovne te drugih sekcija za kojima se ukaže potreba.

Nažalost, dosadašnji predsjednik Said Imamović, morao je u novembru da napusti to mjesto zbog Zakona o sukobu interesa. Na njegovo mjesto izabran je nastavnik i slikar Alija Filan.

Iako je BZK "Preporod" Gornji Vakuf na svim svojim gostovanjima pokazao veliki uspjeh i pobudio veliko interesiranje, te dobio mnoge pozive za gostovanja i učešće na festivalima, kao što su Engleska, Austrija, Švicarska, festival u Celju u Makedoniji, zbog nedostatka finansijskih sredstava nije u mogućnosti da se odazove pozivima.

Predsjednik
Alija Filan

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Gračanica

BZK "Preporod" iz Gračanice svoj rad realizirao je kroz sljedeće aktivnosti: promocije knjiga, izdavanje knjiga, organiziranje raznih manifestacija i izložbama slika i levhi.

Promocije knjiga:

– Promocija deset knjiga hadži Mustafe ef. Čajlakovića, čiji promotori su bili profesori Smajo ef. Mustafić i Rusmir Djedović, održan je u Dershani u Gračanici. (8. 2. 2008.)

– Promocija knjige Fikreta Ahmetbašića *Uloge kratkotrajnih krugova*, člana "Preporoda" u Gračanici, Dershana OK medrese, promotori Jasna Hadžiselimović i Ismet Suljić. (16. 3. 2008.)

– Promocija knjige Azre Lolić iz Tuzle dječija književnost *Homplicumlovanee pomflice*. Promotori su bili Jasna Hadžiselimović i Ismet Suljić.

– Promocija godišnjaka "Avlija", br. 5, časopisa BZK "Preporoda" iz Gračanice. Promotorica je bila Jasna Hadžiselimović, Dershana OK medresa Gračanica. (16. 16. 2008.)

– Promocija dviju knjiga Fadila Duranovića: *Živim tiho* i *Sutra je novi dan* iz Srebrenika, OK medresa.

– Promocija dvaju romana Hazima Akmadžića: *Gazi Husrev-beg* i *Gazi Isa-beg* u Dershani OK medrese. (7. 7. 2008.)

– Promocija desetog kola *Bošnjačka književnost u 100 knjiga*. Promotori su bili prof. dr. Munib Maglajlić i književnik Hadžem Hajdarević, u Dershani OK medrese. (24. 10. 2008.)

– Promocija knjige *Život i pjesma* Hajrije Bećirevića, 28.10. 2008., u BKC Gračanica.

– Promocija knjige Amira Mašića *Uz malo rime pogodi ime*, 14. 11., u Srednjoškolskom centru Sladna.

Knjige koje je izdalo Općinsko društvo u Gračanici:

– Ahmetbašić, Fikret, *Uloge kratkotrajnih krugova*
– "Avlija", 5., časopis "Preporoda" iz Gračanice
– Spahić, Ahmed, *Političko organiziranje na putu islama*
– Kahrimanović, Senahid, *Moja zona odgovornosti*

Književni susreti:

1. 2. 2008. – Književni susreti u Kalesiji
7. 2. 2008. – Književni susreti u Sapni
6. 4. 2008. – Književni susreti u Srebreniku
24. 8. 2008. – Književni susreti u Gračanici, učestvovali su gosti iz Tuzle, Srebrenika, Doboj-Istoka i Živinica.

– 13. 6. 2008. – Manifestacija "Susreti gradova", gostovanje Srebrenika sa cjelovečernjim programom, velika sala BKC.

– 25. 7. 2008. – Manifestacija "Pod lipama Gračanice"

– Festival ilahija i kasida, velika i prepuna sala BKC-a Gračanica. Učesnici su bili iz sljedećih gradova: Gornjeg Vakufa, Tuzle, Doboja, Brčkog, Doboj-Istoka, Zenice, Modriče i Gračanice.

– 24. 4. 2008. – učešće hora ilahija u Doboju na desetom festivalu ilahija.

– 26. 4. 2008. – gostovanje hora ilahija "Preporod" iz Gračanice u Gornjem Vakufu na festivalu ilahija.

– 2. 10. 2008. – učešće u obilježavanju Bajramskog programa hora ilahija iz Gračanice u Vitezu.

– 3. 10. 2008. – učešće hora ilahija u Bajramskom programu Gornje Tuzle.

Izložbe slika i levhi:

1. 3. 2008. – Tradicionalna izložba slika i levhi povodom dana nezavisnosti BKC-a Gračanica u trajanju od 20 dana.

29. 4. 2008. – Izložba slika i levhi u BKC-u u Tuzli udruženje likovnih umjetnika TK u trajanju od 15 dana.

1.6. 2008. – Izložba slika i levhi u Živinicama u trajanju od pet dana.

4. 9. 2008. – Izložba slika Enesa Imamovića člana "Preporoda" iz Gračanice u okviru manifestacije "Dani sabura" u Doboj-Istoku

26.8. 2008. – Izložba slika umjetnika "Preporoda" u Kladnju povodom manifestacije "Djevojačka pećina"

25.11. 2008. – Izložba slika i levhi u BKC-u Tuzla

8.11. 2008. – Bajramska izložba slika i levhi u BKC-u u trajanju od 15 dana.

25.12. 2008. – Izložba slika i levhi u Gradačcu povodom Hidžretske nove godine u trajanju od mjesec dana.

Predsjednica
Refka Čajić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Gradačac

– U januaru 2008. godine radili smo na organizaciji i pripremi za izdavanje i štampanje monografije *Gradačac sa okolinom u prošlosti* autora mr. Esada Sarajlića i iznalaženju finansijskih sredstava za štampanje iste.

– Povodom obilježavanja 1. marta, Dana nezavisnosti, 28. 2. 2008. godine otvorena je izložba "Orijentalna zbirka arhiva Tuzlanskog kantona".
/Izbor dokumenata/
Autor izložbe: prof. orijentalistike Nermana Hodžić – Tuzla,
promotori: prof. dr. Enes Pelidija – Sarajevo i prof. dr. Azem Kožar – Tuzla
gost večeri: mr. dr. Izet Šabotić – direktor arhiva TK.

– 19. 4. 2008. godine održana je promocija knjige
Gradačac sa okolinom u prošlosti autora mr. Esada Sarajlića.
Promotori: prof. dr. Munib Maglajlić – Sarajevo,
prof. dr. Salih Kulenović – Tuzla,
uz prisustvo autora.

– 19. 4. 2008. godine održana je redovna Izvještajna skupština 2006-2008. godine
uz učešće mješovitog pjevačkog hora "Behar" – Gradačac
Nakon održane Izvještajne skupštine u prostorijama male sale Gradačačkog sajma održana je promocija knjige autora Omera Pobrića *Eh, šta bi rekla moja rahmetli majka.*
U zabavnom dijelu programa učestvovali su članovi ansambla "Institut sevdaha" Omera Pobrića.

– 16. 5. 2008. godine održana je promocija knjige *Etnologija antifašizma*: *Teorija i praksa.*
Autor: prof. dr. sc. Hosip Deželjin, emeritus – Zagreb,
promotor: prof. dr. sc. Jasminka Gradaščević-Sijerčić, pravni fakultet
– Sarajevo
prof. dr. Vidoje Vujić – Fakultet za turistički i hotelski menadžment – Rijeka,
gosti večeri: prof. dr. Jadranka Ivanković Deželjin – Zagreb i
prof. dr. Romana Rosandić – Zagreb,
pozdravna riječ: prim. dr. Sejad Berbić,
moderator: prof. Sadeta Subašić,
muzička pratnja: Nuri Al-Hayli.

– 30. 5. 2008. godine u sklopu manifestacije "Gradačački književni susreti" otvorena je izložba "Knjiga i rukopisa Maka Dizdara".

Autor izložbe: direktorica Muzeja za književnosti i pozorišne umjetnosti BiH Medhija Maglajlić – Sarajevo.

promotor izložbe: prof. dr. Marina –Bakaršić – Sarajevo

Istu večer održana je i promocija *X kola Bošnjačke književnosti*,

promotor: prof. dr. Munib Maglajlić – Sarajevo

rrof. dr. Sadeta Subašić – Gradačac

– 2. 6. 2008. godine, a u suradnji sa Općinom Gradačac i HO "BOSIT" Gradačac, otvorena je izložba "Fotografija i narodnih nošnji" bratskog grada iz Italije Castenodola.

U ime "Preporoda" izložbu je otvorio predsjednik prim dr. Sejad Berbić, a predstavnik grada Castenedola je govorio o izloženim eksponatima i saradnji dvaju gradova. Izložbu je proglasio otvorenom gradonačelnik Gradačca inž. Ferhat Mustafić.

– 12. 7. 2008. godine BZK "Preporod" Gradačac je prisustvovala tradicionalnoj manifestaciji općinskih društava TK sa nazivom Dani "Preporoda", u Doboj Istoku. Organizator je ZOD Tuzla. BZK "Preporod" Gradačac je predstavljao mladi sazlija Jusuf Brkić sa dvije sevdalinke. Drugi sadržaj je predstavljala izložba "Preporodove" izdavačke djelatnosti: monografija – *Husein kap. Gradaščević*, monografija – *Kula*, *Husein Đogo – Sreća mladog Ljubovića*, Esad Sarajlić – *Gradačac sa okolinom u prošlosti*, Vijećanje bošnjačkh prvaka u Tuzli 1831. godine, plakat Obnoviteljskog rada BZK "Preporod" Gradačac.

– Povodom obilježavanja 174. godišnjice smrti Husein kap. Gradaščevića otvorena je izložba slika prof. Nijaza Omerovića iz Gračanice kao i promocija knjige istog autora *Đavo, istina i mit.*

Promotor izložbe i promotor knjige bio je književnik Atif Kujundžić.

Osvrt na život i djelo Huseina kap. Gradaščevića dao je prof. Rusmir Djedović iz Gračanice.

Istim povodom prije džuma namaza u džamiji Husejniji proučen je tevhid rahmetli Husein kap. Gradaščeviću.

– 29. 8. 2008. godine, u saradnji sa UGM "Sumejja", održano je tradicionalno "Predramazansko sijelo" sa prigodnim kulturno-zabavnim programom.

Učesnici programa: prof. Nusret ef. Kurjaković,

uvodna riječ: prim dr. Sejad Berbić,

moderator: Nadira Pamuković, pravnik.

U zabavnom dijelu programa učestvovali su: Hazrudin Udvinčić Haze, Muhamed Čosić Hamulja, Amela Iskrić, Jasenko Inkić, Jusuf Brkić, Erna Bajrić i Džavid Pamuković.

– Povodom obilježavanja 22. 10. 2008. godine Dana Općine Gradačac, 24. 10. 2008. godine otvorena je izložba akademskog slikara Zorana Dragičevića iz Brčkog.

Promotor: Fatmir Alispahić – Tuzla,
uvodna riječ: prim dr. Sejad Berbić,
muzička pratnja: Jasenko Inkić

– 26. 12. 2008. godine, u čast nove 2009. godine, u prostorijama "Preporoda" otvorena

Kolektivna izložba Udruženja likovnih umjetnika Gračanica na kojoj su predstavljeni radovi 12 likovnih umjetnika iz Gračanice.

Promotor: mr. Jasna Hadžiselimović – Tuzla.

Predsjednik
Sejad Berbić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Hadžići

Tokom 2008. godine, u okvirima finansijskih mogućnosti, realizirajući planske i programske zadatke, OD "Preporod" Hadžići je svojim aktivnostima dalo značaj i doprinos sveukupnim kulturnim dešavanjima, ne samo na području općine Hadžići, nego i mnogo dalje. Naime, našim gostovanjima, organizacijama različitih kulturnih sadržaja smo širili duh zajedništva, saradnje i potrebe zajedničkog nam čuvanja kulturnih tekovina. Među aktivnostima u toku 2008. godine, ističem najznačajnije:

— Gostovanje i nastup dramskog ansambla "Preporod" u Olovu sa izvedbom drame *Na Božijem putu*. Drama je izvedena na pozornici sale Doma kulture, pred pažljivom i mnogobrojnom publikom. Organizator ove posjete je bio načelnik Općine Olovo Alija Abazović. Nakon predstave organizirano je druženje u hotelu "Aquaterm", i snimljen razgovor, kao informacija o Društvu, radu dramskog ansambla i samoj predstavi, za lokalni radio. — U prostorijama "Preporoda" održana je književna večer. Gost ove književne večeri bila je književnica Jasmina Musabegović, koja je svojim jednostavnim i interesantnim govorom zaokupila pažnju mnogobrojnih posjetilaca, posebno omladine.

— Na završnoj manifestaciji "Uz knjigu sam upoznao/upoznala domovinu", namijenjenoj učenicima osnovnih škola sa područja BiH, zapaženo učešće imali

su učenici OŠ sa područja Hadžića, kao i aktivisti "Preporoda", također iz Hadžića.

— Organizirana je posjeta aktivista "Preporoda" Narodnom pozorištu u Sarajevu na predstavu drame *Balada o Omeru i Merimi* Ferida Sokolovića u adaptaciji i režiji Sulejmana Kupusovića.

— U prostorijama "Preporoda" tokom godine, jedan dan u sedmici, održavana su kontinuirana druženja omladine, gdje su se, nakon različitih tematskih predavanja, razvijale interesantne diskusije.

— U toku mjeseca ramazana za članove i aktiviste "Preporoda" organiziran je iftar.

— U toku godine vršene su pripreme za štampanje zbirke poezije dugogodišnjeg člana i aktiviste "Preporoda" Hajrudina Zagore, pa je krajem decembra BZK "Preporod" bio izdavač zbirke sa naslovom *Na stazama dobra*.

— "Preporod" Hadžići je u svojstvu suizdavača pomogao štampanje zbirke poezije sa naslovom *Vrteška uspomena*. Autorica ove zbirke je, također, aktivista i član "Preporoda", Fikreta Salihović-Kenović.

— Radu biblioteke se poklanja posebna pažnja. U toku 2008. godine smo, u skladu sa finansijskim mogućnostima, povećali bibliotečki fond, skromnom kupovinom knjiga, a također i darovanim knjigama.

— Za potrebe dramskog ansambla, za scenografiju i kostimografiju smo, također iz skromnih sredstava, nabavili predmete za scenu i dijelove nošnji za glumce, kako bi vizuelni efekti upotpunili interpretaciju događaja.

— Za BZK "Preporod" Hadžići 2009. godina je jubilarna. Na prigodan način obilježit će se 15 godina djelovanja, čime će se dokumentovati rad i aktivizam proteklih godina.

Predsjednica
Zehra Musto'o

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Ilijaš

I ORGANIZACIONA PITANJA

2. 6. 2008. godine održana je Izborna skupština BZK "Preporod" Općinsko društvo Ilijaš na kojoj je izabrano rukovodstvo Društva: predsjednik, Izvršni odbor, Nadzorni odbor i Sud časti. Za predsjednika je izabran Almir Pušina, dipl. pravnik, a za podpredsjednika prof. Tarik Omerhodžić. Članovi Izvršnog odbora su: prof. Mahir Dević, prof. Mehmed Smajlović, Mahir Čutura, Ismet Džafo, Merfid Mašić, Mustafa Mešetović i Emir Fazlić. Osim tekućih aktivnosti Društva donesen je i plan unapređenja rada u 2008. godini, koji je uglavnom realiziran i o kojem u daljem tekstu dajemo više podataka.

II IZDAVAČKA DJELATNOST

Apsolutni prioritet u radu Društva u izvještajnom periodu dat je izdavačkoj djelatnosti. U tom smislu fomirana je redakcija kulturno-edukativnog glasila društva pod nazivom "Horizonti", tako da se u početkom 2009. godine očekuje i početak izdavanja glasila. Od ostalih aktivnosti značajno je spomenuti i pripreme za izdavanje zbirke poezije autora Senada Terzića iz Ilijaša, sa nazivom *Intermezzo* za koju su urađene recenzije i lektorisanje te grafička obrada. U fazi je iznalaženje finansijskih sredstava za štampanje početnog tiraža.

III RAD SEKCIJA DRUŠTVA

U okviru društva rade sljedeće sekcije: hor "Preporod", Tamburaški orkestar sa folklornim ansamblom, Ekološka sekcija, Dramsko-recitatorska sekcija. Hor "Preporod" je učestvovao na svim značajnim koncertima duhovne muzike islama kao što su "Moj ummete" (obilježavanje postojanja 600 godina islama u BiH), "Pod zastavom Muhammeda a.s." itd, kao i na lokalnim koncertima: "Primi noćas dove naše" u povodu Dana džamija 7. maja, tradicionalni koncert "U susret Ramazanu", "Večer Preporoda" u okviru manifestacije Ilijaški dani itd. Također, i ostale sekcije učestvuju u većini ovih manifestacija, zavisno od potrebe i koncepta. U toku je snimanje CD-a duhovne muzike islama u izvedbi hora "Preporod" u aranžmanu Eldina Huseinbegovića, a dovršetak projekta je planiran početkom aprila 2009. godine.

IV ORGANIZACIJA MANIFESTACIJA

Tokom 2008. godine BZK "Preporod" Općinsko društvo Ilijaš organiziralo je veći broj različitih manifestacija, naročito povodom značajnih datuma. Između ostalih, ističemo sljedeće:

– Obilježavanje Dana planete Zemlje 22. aprila

– Koncert duhovne muzike islama "Primi noćas dove naše" u povodu 7. maja, Dana džamija u BiH, pod pokroviteljstvom Ministarstva kulture i sporta Kantona Sarajevo i Općine Ilijaš. Ova manifestacija imala je i dobrotvorni karakter, jer je sav prihod od prodatih karata namijenjen izgradnji vjerskih objekata

– Program "Večer preporoda" na otvaranju manifestacije Ilijaški dani 2008
– Tradicionalna manifestacija "U susret ramazanu"
– Obilježavanje Ramazanskog bajrama prigodnim programom: književna večer, kviz itd.
– Učešće u obilježavanju 25. novembra, Dana državnosti BiH

V OSTALE AKTIVNOSTI

Osim gore spomenutih, ove godine provedene su aktivnosti koje će unaprijediti rad sekcija, kao i Društva u cjelini. Prije svega, ističemo nabavku stalnih sredstava kao što su oprema (nošnje, muzički instrumenti itd.), zatim angažiranje stručnih lica različitih profila, kao što su koreografi, garderoberi, lektori itd. Također su renovirane i prostorije sjedišta Društva koje su sada na raspolaganju za različite aktivnosti sekcijama i aktivistima Društva. Važno je napomenuti da u sekcijama našeg društva trenutno na različite načine radi gotovo 150 mladih ljudi uzrasta od 14 godina i dalje, što smatramo naročitim uspjehom s obzirom na izazove vremena u kojem živimo. Naš koncept rada zasniva se na partnerskom odnosu između Društva i lokalne i šire zajednice u cjelini, jer ne želimo biti tretirani kao ostala udruženja odnosno nevladin sektor, čije je djelovanje uglavnom koncentrirano na uže područje interesiranja.

Predsjednik
Almir Pušina

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Jablanica

U 2008. godini Općinski odbor BZK "Preporod" Jablanica imao je mnogo različitih aktivnosti koje se kontinuirano provode otprije nekoliko godina.

U izvještajnom periodu organi društva su održali dvadesetjednu sjednicu Izvršnog odbora, a održan je i veliki broj konsultativnih i radnih sastanaka.

Na sjednicama je raspravljano o aktuelnoj problematici u radu društva, te planovima, aktivnostima i programu rada u aktuelnom periodu.

Izvršni odbor je usvojio šestomjesečni izvještaj za 2008. godinu i Izvještaj o finansijskom poslovanju za 2008. godinu. Također su Općini Jablanica redovno dostavljani izvještaji o utrošku finansijskih sredstava.

Društvo je u 2008. godini održalo godišnju skupštinu.

Koliki je značaj BZK "Preporod" u Jablanici, govore navedene aktivnosti. Gotovo da i nema kulturnih dešavanja u Jablanici na kojima društvo nije učestvo-

valo. Održane su tradicionalne aktivnosti koje je društvo radilo u kontinuitetu proteklih godina, i to:

– Škola stranih jezika

– Mali šlager

– Likovna kolonija

– Izložbe slikara

– Večer sevdalinke

Projekt "Pisci u našem gradu" treba da bude završen do kraja januara 2009. godine.

U 2008. godini Općina Jablanica je odobrila sredstva za realizaciju jednog novog projekta sa nazivom "Talenti" – mladi pisci i recitatori Jablanice.

S obzirom na sve veću zainteresiranost učenika za knjigama iz našeg bibliotečkog fonda, te na činjenicu da mnogo djece piše poeziju i priče, odlučili smo pokrenuti ovaj projekt koji bi uveliko podstakao naše mlade talente za još kvalitetnijim stvaranjem, ali i pružio priliku da se čuje tiha ali moćna riječ dječijeg književnog izričaja. Projekt vodi naš profesor bosanskog jezika i književnosti, koji se sastaje sa djecom svake sedmice, prati njihov rad i stručno ih usmjerava.

U izvještajnom periodu ostvarena je, moglo bi se reći, zadovoljavajuća saradnja kako sa Općinom Jablanica tako i sa višim nivoima vlasti koji su pokazali interes i finansirali većinu naših projekata. Bez njihove pomoći naše društvo ne bi moglo funkcionirati i davati ovako značajan doprinos u afirmaciji i promoviranju kulturnih dešavanja u našem gradu.

Nadamo se da će rezultati našeg rada biti vidljivi i u budućnosti.

Predsjednik

Alija Šuko

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Kakanj

30. 5. 2008. godine

Bošnjaci iz Splita u posjeti kakanjskim Bošnjacima

U prostorijama JU "Gradska biblioteka" Kakanj 30. 5. 2008. godine održana je kulturno–umjetnička manifestacija sa nazivom "Historijski čas u Kraljevoj Sutjesci i na Bobovcu" u organizaciji BZK "Preporod-Kakanj" iz Kaknja. Ova

manifestacija poprimila je osnove tradicionalnosti, jer su već dočekivani gosti (studenti i profesori) sa Islamskog pedagoškog fakulteta iz Zenice, kao i učenici kakanjskih srednjih škola i Prve bošnjačke gimnazije iz Sarajeva zajedno sa njihovim profesorima.

Na ovogodišnjem skupu učestvovali su članovi KDB "Preporod" iz Splita R Hrvatska i predstavili se sa dva dramska komada kakanjskoj publici. Oni su izveli monodramu *Suljo tamburica* i dramsku minijaturu *Reufov bajram*, čiji je scenarij i režiju napisao sam predsjednik splitskog "Preporoda" Ibrahim Duraković. Osim KDB "Preporod" iz Splita, na ovoj manifestaciji učestvovali su i predstavnici KUD "Fadil Dogdibegović-Dikan" iz Kaknja i tako se prisutnom auditoriju predstavili interpretacijom sevdalinki i solo nastupom harmonikaša, koji su odsvirali splet bosanskih narodnih igara.

Sa okončanjem ove manifestacije akteri i rukovodstvo su svoje druženje nastavili na svečano-poslovnoj večeri, gdje je potvrđena i dogovorena buduća saradnja.

Dan poslije, gosti iz Splita imali su priliku da posjete i obiđu sliv rijeke Trstionice i tako se upoznaju sa historijatom ovog kraja, gdje, svakako, treba spomenuti obilazak jedne od najstarijih džamija, koja je i nacionalni i kulturni spomenik u BiH, a to je džamija u Kraljevoj Sutjesci, koju je sagradio slavni turski sultan Mehmed II El-Fatih.

28. 7. 2008. godine

Kakanjski "Merhamet" je pokrenuo akciju "Doček djece iz Srebrenice i Bratunca" koju je uspješno i realizirao. U ponedjeljak, 28. 7. 2008. godine, organiziran je, u saradnji sa BZK "Preporodom – Kakanj", odlazak djece u Kraljevu Sutjesku i na mjesto nekadašnjeg glavnog grada srednjovjekovne Bosne Bobovca. Prilikom posjete Kraljevoj Sutjesci djeca su obišla Fatihovu džamiju i Bosansku sobu. O značaju Fatihove džamije i Bobovca predavanje je za djecu u ime kakanjskog "Preporoda" održao profesor Nevzet Kovačević.

21. 10. 2008. godine

Sjećanje na lik i djelo Alije Izetbegovića

U povodu godišnjice od preseljenja rahmetlije predsjednika Alije Izetbegovića, a u organizaciji BZK "Preporod – Kakanj" , M.d.d "Merhamet", K.u.u. "Aksaray", "Mladi muslimani", "Udruženja Ilmijje" i "Fatme" iz Kaknja 21. oktobra u maloj sali Doma kulture u Kaknju održana je tribina na kojoj je govoreno o liku i djelu ovog velikog vođe, predsjednika, diplomate a nadasve čovjeka. Pozvani da govore o rahmetli Aliji su oni koji su mu bili bliski saradnici, ahbabi, prijatelji. Nezim Halilović Muderis je u svom izlaganju iznio nekoliko ličnih iskustava u susretima sa predsjednikom. Dr. Džemaludin Latić, također gost ove tribine, govorio je o svom iskustvu sa Alijom te ideji koju je rahmetli Alija nosio i za koju se borio, te iznio nekoliko ličnih iskustava u druženju i susretima sa pred-

sjednikom. Boraveći nedavno na jednom naučnom skupu u Istanbulu, u Turskoj, dr.Latić je primijetio da se o Aliji puno više zna i govori, te da je više cijenjen vani nego kod nas, što možda opet govori o nama samim i našem odnosu prema našim velikanima. U programu su učestvovali i članovi hora "Ak saray" izvođenjem poznate kaside posvećene rahmetli predsjedniku. Ova tribina je mali doprinos navedenih udruženja, ali i poruka da ima onih koji nisu zaboravili vrijednost i značaj čovjeka u datom vremenu i prostoru, a Alija je bio sigurno jedan od takvih.

6. 12. 2008. godine

U povodu Kurban-bajrama u sali Doma kulture Kakanj 6. decembra održana je manifestacija "Nek mirišu avlije". Udruženja i organizacije "Preporod" – Kakanj, "Merhamet", "Ak saray", "Mladi muslimani", "Ilmijja", "Fatma", "Sultanov konak" i "Amber" iz Kaknja su bogatim i raznovrsnim programom najavili dolazak jednog od najvećih muslimanskih i bošnjačkih praznika. Cilj organizatora je bio da kroz ovu manifestaciju oslika sve ono što čini bogatu lepezu i sadržaj prilikom dolaska i proslave Bajrama na ovim prostorima. Prisutni posjetioci su također uživali u izvedbi sevdalinki i bosanskih kola KUD "Dikan" iz Kaknja. Na samom kraju manifestacije prisutni su mogli probati i halvu – slatko koje je na ovim prostorima pripremano u povodu dolaska mubarek-dana i noći. Tačno u 21 sat upriličen je i vatromet, a sve kao najava ovog velikog praznika. Međutim, glavna poruka i cilj organizatora jeste upoznavanje i druženje kroz zajednički rad i promociju porodičnih vrijednosti, te svega onoga što je u Bosni bilo uvijek prisutno, posebno u mubarek danima Kurban-bajrama.

Predsjednik

Nazif Hrustić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Kalesija

21. 3. 2008. godine

U organizaciji BZK "Preporod", Gradske biblioteke i UG "Magaza", a u povodu 21. marta – Svjetskog dana poezije, u Gradskoj biblioteci Kalesija upriličena je promocija zbirke pjesama *Ćilibar i perla* dr. Omera Ć. Ibrahimagića iz Tuzle. Za knjigu *Ćilibar i perla* Ibrahimagić je 2007. godine dobio prestižnu nagradu "Mak Dizdar", koja se dodjeljuje za neobjavljenu zbirku poezije u skupu manifestacije "Slovo Gorčina" u Stocu. O knjizi, uz autora, je govorio i kalesijski književnik Mehmed Đedović.

23. 4. 2008. godine

Svjetski dan knjige – 23. april i ove godine je obilježen u Kalesiji. U prostorijama Gradske biblioteke upriličena je promocija dviju knjiga: *Društvo i etika* Mustafe Spahića i "Društveno-etički pojmovnik" koautora Mustafe Spahića i Mirzeta Hamzića. Organizatori promocije, uz Gradsku biblioteku, jesu i BZK "Preporod" Kalesija i Medžlis IZ Kalesija. O knjigama su govorili prof. Enver ef. Alić, glavni imam Medžlisa IZ Kalesija, i Meho Šljivo, urednik BIR radija, te i sami autori.

14. 5. 2008. godine

U povodu Književnih susreta "Vezeni most" u Kalesiji je upriličeno druženje sa piscima dječije književnosti: Biserom Alikadić i Zejćirom Hasićem.

23. 5. 2008. godine

BZK "Preporod" i Gradska biblioteka Kalesija, u saradnji sa "Vispakom" iz Visokog, a u povodu Dana Općine, upriličili su druženje "Kahva uz knjigu i Vispak". Svi Kalesijci i gosti su imali priliku da popiju kahvu iz najveće džezve na svijetu. Okupljenima su članovi Kluba prijatelja knjige čitali stihove posvećene Kalesiji, a načelnik Rasim Omerović i direktor Biblioteke su građanima poklonili određeni broj knjiga.

13. 6. 2008. godine

U organizaciji BZK "Preporod", Gradske biblioteke i UG "Osmijeh nade", koje okuplja djecu sa smetnjama u razvoju i njihove roditelje, u Kalesiji je upriličena promocija knjige *Podižući čovjeka* autorice Zehre Sofić, profesorice bosanskog jezika i književnosti u penziji. Na promociji, kojoj su prisustvovali i članovi Skupštine UG "Osmijeh nade", uz autoricu, govorile su još i prof. dr. Ajša Mahmutagić, defektolog, i Meliha Terzić, profesorica bosanskog jezika i književnosti i urednica časopisa "Bosanska Sumejja".

28. 6. 2008. godine

JU Gradska biblioteka Kalesija i Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" Kalesija u povodu Dana Općine Kalesija raspisali su literarni natječaj "Distih za moju Kalesiju". Na natječaj je pristigao veći broj učeničkih radova. Žiri su činili profesori bosanskog jezika i književnosti Smajil Latifović, Hurija Imamović i Amir Muhamedbegović. U kategoriji učenika srednjih škola najbolji su bili Muho Fazlić, Muamer Kadrić i Lejla Sulejmanović, svi iz MSŠ Kalesija. Kod osnovaca prvo mjesto je osvojila Fatima Sinanović (OŠ Kalesija), drugo Tarik Joldić (OŠ Memići), a treće Amela Vildić (OŠ Memići). Osim prvonagrađenih, diplome za uspješno učešće na literarnom natječaju dobili su i učenici: Azra Aščić, Zerina Sakić, Sanela Barčić, Mirela Alibegović, Zehra Gutić, Enisa Imamović, Rijada Suljkanović, Edmir Alić, Fatima Jukanović, Hata Baručić, Edisa Husić, te profesori: Enver Alić, Amira Lokmić i Selma Mešić. Nagrade najboljima je uručio Nermin Bukvar, član BZK "Preporod".

29. 8. 2008. godine

JU Gradska biblioteka Kalesija i BZK "Preporod" Kalesija, treći put zaredom, u povodu obilježavanja 29. augusta, dana kada je 1189. godine napisana Povelja Kulina bana, prvi poznati pisani dokument svjetovnog karaktera na bosanskom jeziku, organizirali su manifestaciju "Dani Povelje". Manifestacija je počela u Gradskoj biblioteci izložbom slika sa nazivom "Stara Bosna", na kojoj su se predstavili slikari iz Zenice, Tuzle, Kalesije, Bužima i Rijeke. Izložbu je otvorio općinski načelnik Rasim Omerović, a uvodničari su bili akademik prof. dr. Enver Mandžić, najveći kolekcionar slika u BiH, i Faruk Kadrić, sekretar BZK "Preporod" Zenica. Ista izložba, poslije Kalesije, bila je postavljena i u Zenici.

Nakon izložbe upriličena je promocija knjige *Kulin ban* autora Zehrudina Isakovića. O knjizi je govorio Muamer Spahić, direktor Izdavačke kuće "Vrijeme" iz Zenice, koja je objavila Isakovićevu knjigu u ediciji "Bosanski portreti".

19. 9. 2008. godine

Promovirana je knjiga *Teror antiterorizma* Fatmira Alispahića. Kako je rečeno na promociji, riječ je o prvoj knjizi o izmišljanju tzv. islamskog terorizma u BiH, sataniziranju Bošnjaka i uspostavi policijske države. Osim autora, o knjizi su još govorili i Senad Hukić, predsjednik Udruženja za promociju pozitivnih vrijednosti "Most" Tuzla, koje je i izdavač knjige, kalesijski načelnik Rasim Omerović, Mehmed Hodžić, direktor Biblioteke, te Salko Zildžić.

11. 10. 2008. godine

U Kalesiji je gostovao glumački ansambl zeničkog "Preporoda" sa predstavom "Bošnjačka svadba", koja je izvedena u sali BKC-a. Dramu je režirala Šefika Korkut-Šunje, a igrali su: Fatima Mašić, Nejra Serdarević, Ramiz Dedić, Mirza Talić, Elmedina Bajramović, Nihad Talić, Haris Muminagić, Lejla Ekinović, Salko Klapuh, Dževada Saličinović, Hikmet Trako, Sejad Podojak i Edbir Šarić. Zenički glumci su svojom izvedbom oduševili kalesijsku publiku. Zahvaljujući kalesijskom i zeničkom "Preporodu", uspostavljena je kulturna saradnja između Kalesije i Zenice.

24. 10. 2008. godine

Počela 13. kulturna manifestacija "Ikre", koja se održava u povodu obilježavanja oktobra – mjeseca knjige. Uz BZK "Preporod" i JU Gradska biblioteka Kalesija, ove godine kao suorganizator se pojavilo i Društvo pisaca TK-a. Manifestacija je počela 24. oktobra, izložbom ratnih fotografija i dokumenata: "Srebrenica – da se ne zaboravi" Arhiva Tuzlanskog kantona, koju je otvorio Murat Hurtić, šef tuzlanskog Ureda za nestale. O izloženim fotografijama i dokumentima govorili su autori izložbe prof. dr. Izet Šabotić, direktor Arhiva TK-a, i profesorica Ešefa Begić. Izložbu su posjetili i predstavnici Bošnjaka iz Istanbula, koji su došli na područje TK-a u uzvratnu posjetu. Nakon toga je upriličen omaž Ned-

žadu Ibrišimoviću, u povodu njegovog prijema u Akademiju nauka i umjetnosti BiH. O Nedžadu su govorili Nijaz Alispahić i Fatmir Alispahić u ime Društva pisaca TK-a. Domaćini su tom prilikom uručili poklone akademiku Ibrišimoviću.

28. 10. 2008. godine

U Gradskoj biblioteci održana je književna večer sa Hadžemom Hajdarevićem, u kojoj su učestvovali i Fahrudin Sinanović i Mehmed Đedović. Osim Hajdarevićeve poezije, publika je s pažnjom pratila i Hajdarevićevo izlaganje o aktuelnim dešavanjima na političkoj i kulturnoj sceni u BiH.

29. 10. 2008. godine

Kalesijska čitalačka publika imala je priliku da se druži sa članovima Društva pisaca TK-a. Moderator susreta bio je Mehmed Đedović, a u ovoj uspjeloj književnoj večeri još su učestvovali Zlatko Dukić, Omer Ibrahimagić, Mirsad Mustafić, Ešef Berbić, Zejćir Hasić, Ramiz Salihović, Dinko Delić i Emina Vukovljak. Svaki posjetilac tom prilikom na poklon je dobio knjigu. Istog dana književnici: Nijaz Alispahić, Fatmir Alispahić, Zejćir Hasić i Jagoda Iličić su se družili sa učenicima OŠ Kalesija, OŠ Memići i MSŠ Kalesija.

31. 10. 2008. godine

U sali BKC-a održana je tribina sa nazivom "Mjesto i uloga knjige kod muslimana" na kojoj je govorio magistar Ibrahim Husić. Ovom tribinom okončana je 13. kulturna manifestacija "Ikre".

Predsjednik
Fahrudin Sinanović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Kladanj

Izvještaj obuhvata prikaz aktivnosti i događanja u protekloj 2008. godini u kojima smo se jednim dijelom naslanjali na dosadašnje oblike, sadržaje i metode rada što je izraz kontinuiteta rada na izvedbi određenih projekata, a drugim dijelom smo obogatili sadržaj rada novim projektima i kulturnim dešavanjima. U tom smislu uspješno su realizirane aktivnosti i sadržaji planirani programom rada.

U proteklom periodu Društvo je promoviralo:

- Časopis za književnost i umjetnost "Ostrvo",
- Zbirku pjesama pjesnikinje Enise Osmančević *Agda i pelin*,
- Zbirku pjesama Benjamina Isovića *Album i pojmovnik*,

– Organiziralo Večer pozije sa nazivom "Ljubav u stihu".
– Priredilo zajedničke manifestacije "Dani Djevojačke pećine"
– Izložbu slika autora iz Kladnja i Gračanice,
– Modnu reviju "Odjeća ne govori, a sve kaže",
– Večer Duhovne muzike,
– Smotru folklora "Kladanj 2008",
– Bajramsku večer u povodu Ramazanskog bajrama,
– Prigodnu kulturno-umjetničku manifestaciju u čast Kurban-bajrama,
– Društvo je učestvovalo na I Festivalu sevdalinke TK, "Sevdalinko, u srcu te nosim", 29. 4. 2008. godine u Tuzli. Društvo je predstavljala Nijaza Mazalović,
– Formiralo web stranicu www.preporodkladanj.com.ba.,
– Učestvovalo u snimanju emisije "Ljetopis" Televizije Tuzlanskog kantona,
– Učešće u emisiji TV TK "Pjesmom o Bosni",
– Izvršilo nabavku nošnje za narodnu igru sa Kosova sa nazivom "Rugovo" ,
– Učestvovalo u svečanoj Bajramskoj akademiji OD Doboj Istok,
– Aktivnosti na zaštiti i očuvanju kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa općine Kladanj,
– Saradnja sa ZOD TK i općinskim društvima iz sastava zajednice,
– Redovne sjednice Izvršnog odbora.
– Saradnja sa institucijama iz oblasti kulture.

Bogate kulturne sadržaje kladanjski "Preporod" imao je u povodu VKM "Dani djevojačke pećine", koji su još jedan prilog čuvanju pozitivnih vrijednosti vjersko-kulturno-historijskog naslijeđa, kao i čuvanja identiteta zavičaja.

U posljednjoj sedmici augusta Društvo je imalo zapaženu izložbu slika autorice Refke Čajić iz Gračanice i Selena Musića iz Kladnja, zatim veoma uspjelu večer duhovne muzike sa ansamblom "Dah ljubavi" iz Sarajeva i horom "Gazije" iz Bužima. Najposjećenija manifestacija bila je Smotra folklornih ansambala iz čitave Bosne i Hercegovine, koja je postala tradicionalna.

Društvo, je također učestvovalo u obilježavanju značajnih datuma, događaja i ličnosti na području općine Kladanj.

Tokom godine odvijale su se kontinuirano probe i aktivnosti folklornog ansambla. U okviru Društva djeluje i muzička grupa koja njeguje sevdalinke.

Predsjednik
Muris Kreho

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Konjic

U skladu sa Planom rada za 2008. godinu Općinsko društvo Konjic realiziralo je raznovrsne aktivnosti.

I u ovoj godini nastojali smo da obiđemo što više teritorije Općine, u skladu sa finansijama, kako bismo prikupili što više materijala za etnografsku zbirku. Obiđen je plato Bjelimića, Glavatičeva i bjelašničkih sela. U saradnji sa školama također je prikupljen određen broj predmeta. Počeli smo sa aktivnostima na ustanovljenju Fonda za stipendiranje studenata i đaka, trenutno stipendije u ime "Preporoda" ima deset studenata, kao i Kluba prijatelja "Preporoda". U saradnji sa Turskom radimo na ustanovljenju Bosansko-turskog kulturnog centra, projekt je urađen, nadamo se skorom pozitivnom rješenju. Pomagali smo rad naših pisaca kroz pomoć za štampanje knjiga, koje smo i promovirali.

Kao i svake, i ove godine bili smo organizatori 8. Međunarodnog festivala foklornog stvaralaštva "Konjičke sehare" gdje je učestvovalo 30 KUD-ova iz: Turske, Češke, Crne Gore, Hrvatske, Srbije i BiH, tj. gotovo 1500 učesnika koji su bili u Konjicu i do osam dana tako da je ovaj projekt, iako zahtjevan finansijski i organizaciono, uspješno završen. Uz naše stalne aktivnosti u gradu proširili smo obim djelovanja i na prigradska naselja, kao i sela, a u saradnji sa nekim područnim školama pokrenuli smo folklorne sekcije u istim. Također smo tradicionalno obilježili značajne datume za državu, općinu, kao i blagdane, a u gostima smo imali društva iz Zagreba i Donjeg Vakufa, učestvovali smo gotovo na svim smotrama u BiH i van BiH (Turska, gdje smo bili predstavnici BiH, učestvovao je dječiji ansambl, te Norveški omladinski ansambl). KUD trenutno broji tri stotine mladih ljudi u okviru: folklorne, muzičke, horske, dramske, ritmičke, historijske, sportske sekcije.

U narednom periodu očekujemo i nove djelatnosti sa kojima će naša zajednica kulture postati prepoznatljivija kako na području naše zemlje, tako i šire.

Predsjednik
Adnan Velagić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Modriča

Djelovanje Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" Modriča u 2008. godini je u odnosu na prethodnu godinu rada bilo slabije, zbog nedostajućih novčanih sredstava, odnosno zbog njihova sporog dotoka na naš tekući račun.

Pred kraj trećeg mjeseca "Preporod" je održao tribinu Treći Bošnjačko-muslimanski preporod. Tokom tribine priređen je kratki koncert bosanske sevdalinke.

U četvrtom mjesecu tekuće godine objavljen je natječaj Općine Modriča za dodjelu novčanih sredstava nevladinim organizacijama, na koji su prijavljena dva projekta "Preporoda": 1) Tekućeg poslovanja on-line, 2) Nastavak rada Prvog tamburaškog zbora u Bosni (Modriča).

Natječajna komisija je, nažalost, zanemarila prvi projekt i dodijelila novčanu pomoć samo za drugi projekt. Ovim je djelovanje "Preporoda" bilo na duže vrijeme zaustavljeno, tim više što je novčana pomoć od Matičnog odbora "Preporod" Sarajevo još više kasnila i bila u još manjem iznosu u odnosu na prethodnu godinu.

Osim dva društva-darovatelja novčanih sredstava iz Modriče (d.o.o.) i jednog iz Odžaka (d.o.o.), nisu se, u navedenom smislu, javili drugi darovatelji.

U petom mjesecu ove godine je ustanovljen Ženski hor (osmerac) "Preporoda", koji je tokom petog i šestog mjeseca tekuće godine imao nekoliko proba, nakon čega je imao svoj prvi javni nastup na Tarevačkom ljetu 2008.

Pošto nam je odlukom o načinu dodjele novčanih sredstava Općine Modriča u cijelosti usporeno djelovanje, s naše strane je u međuvremenu od načelnika Općine traženo preimenovanje novčane podrške sa projekta o nastavku rada Prvog tamburaškog zbora u Bosni (Modriča) na Projekt tekućeg djelovanja on-line "Preporoda". U iščekivanju odgovora na naš podnesak, novčana sredstva dozna-

čena na naš tekući račun nismo mogli trošiti sve dok 3. 12. 2008. godine nismo dobili obavijest Naslova da nam se dodijeljena sredstva preimenuju u namjeni na tekuće poslovanje.

To je značilo da su nam prvobitno dodijeljena novčana sredstva bila na raspolaganju za normalno trošenje tek od navedenog dana.

U namjeri da prevaziđemo pitanja opstanka "Preporoda" Modriča, u međuvremenu smo pokrenuli prikupljanje mišljenja našeg mogućeg članstva, kao poreskih platiša, o potrebi i mogućnosti osnivanja Javne ustanove Bosanski kulturni centar u Modriči, u čijem bi sastavu, između ostalog, djelovao i "Preporod", ili da se Javna ustanova Srpski kulturni centar preimenuje u Dom kulture, u čijem sastavu bi bila tri kulturna centra, ili bez njih.

Pošto do pisanja ovog izvještaja prikupljanje ovih mišljenja nije okončano, za sada nije bio moguć cjelovit odgovor ispitanika na postavljeni upitnik.

Od raspoloživih novčanih sredstava smo nabavili jedan pokretni računar i štampač, razveli dodatni električni razvod za ured "Preporoda" i postavili pomoćno električno brojilo, te kupili fax, police za knjige, zatim podmirili najmanje moguće režijske troškove djelovanja.

NAPOMENA: Predlaže se da uobičajeni godišnji iznos pomoći Skupštine općine bude u 100% iznosu namijenjen za tekuće poslovanje "Preporoda", bez učešća drugih novčanih darovatelja (ovo zbog neočekivanja podrške drugih novčanih darovatelja). Od ishoda ovog zahtjeva, zaista, zavisi dalji opstanak "Preporoda" u Modriči, bar u najmanjem obimu djelovanja.

Predsjednik
Husein Huseljić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Mostar

Programska koncepcija rada BZK "Preporod" Mostar u 2008. godini se nije značajno razlikovala od one iz 2007. godine. To znači da je bila planirana ona aktivnost za koju je ocijenjeno da može biti kvalitetno realizirana, kao i da se zadrži kontinuitet manifestacija i događaja kojima se obilježavaju značajni datumi i događaji za Bošnjake Mostara i šire:

Projekti koji su realizirani:

I. Obilježavanje važnih događaja za kulturu i tradiciju Bošnjaka,
II. Omasovljenje "Preporoda" kroz uvezivanje sa školama,
III. Priprema i izdavanje najmanje jedne knjige,
IV. Nastavak kontinuiranog materijalnog jačanja i opremanja namještajem i tehničkom opremom,
V. Pomaganje i sponzoriranje programa i aktivnosti drugih općinskih društava i drugih bošnjačkih organizacija u Hercegovini.

Realizirani projekti:

I Muzički projekti:

1. Akademija povodom 9. maja, koju tradicionalno obilježavamo kao:
"Dan pobjede nad fašizmom",
"Dan Evrope",
"Dan Zlatnih ljiljana",
"Dan odbrane Mostara".

Izvođači i učesnici programa su bili učenici srednjih škola iz Mostara koji nastavu izvode po federalnom nastavnom planu i programu. Ova akademija već prerasta u tradicionalnu priredbu kojom u svoju aktivnost animira mostarske srednjoškolce.

2. Koncert duhovne muzike u Domu kulture Blagaj, 10. 5., u okviru vjersko-kulturne manifestacije "Dani mevluda i zikra" – Blagaj 2008.

Na koncertu su nastupili muzičari, solisti i horovi iz Mostara okupljeni oko aktivnosti "Preporoda" i Medžlisa IZ Mostar.

3. Predramazanski koncert duhovne muzike, 27. 9. 2008. godine: Koncert je organiziran sa muzičarima kao i koncert 10. 5. u Blagaju, sa ciljem da obilježi početak mjeseca ramazana 2008. i otvaranje ljetne pozornice u sastavu kompleksa Karađoz-begova vakufa.

4. Ramazanski koncert, 6. 10. 1008. godine

Ovakav koncert svake godine bude organiziran kao glavna muzička priredba "Preporoda". Na koncertu redovno osim muzičara iz Mostara učestvuju i gosti. Izvođači programa su bili horovi:

"Kevser" iz Sarajeva,

"Gazel" iz Sarajeva,
"Rejan" iz Sarajeva,
"Mostarske kiše" iz Mostara,
Hor Medžlisa Mostar "El-akemr"
Hor Omladinskog kruga Blagaj.

Kao gosti solisti nastupili su Eldin Huseinbegović, Kenan Mačković, Zaid Šoto i solisti iz mostarskih horova.

Muzičku pratnju činio je orkestar sastavljen od muzičara Sarajevske filharmonije i muzičara okupljenih oko "Preporoda" i Medžlisa IZ Mostar. Dirigent je bio gosp. Emir Nuhanović.

5. Bajramski koncert, 10. 12. 2008. godine

Ovaj koncert duhovne muzike je organiziran kao završna priredba "Preporodove" manifestacije "Bajramske radosti". Manifestacija se sastoji od konkursa za najbolje literarne i likovne radove o bajramskoj temi i od završnog koncerta na kome su učestvovali učenici svih 12 osnovnih škola iz Mostara, koje nastavu izvode po federalnom nastavnom planu i programu.

Na koncertu su autorima najboljih radova uručene nagrade. Bajramski koncert je postao jedna od "Preporodovih" tradicionalnih priredbi, a njome se u "Preporodovu" aktivnost animiraju učenici osnovnih škola.

Omasovljenje i podmlađivanje "Preporoda"

Omasovljenje i podmlađivanje "Preporoda" ne činimo kampanjskim i formalnim učlanjenjem, nego uključivanjem u naše projekte.

Primjeri takvih projekata su manifestacija "Bajramske radosti" u kojoj, kao i na završnom bajramskom koncertu učestvuju učenici svih 12 osnovnih škola, koje provode federalni nastavni plan i program, zatim akademija povodom 9. maja čiji program realiziraju srednje škole iz Mostara.

Drugi vid animiranja mladih u aktivnosti "Preporoda" je preuzimanje uloge izdavača knjiga mladih autora. Za najmanje jedan takav projekt godišnje je "Preporod" uvijek otvoren.

Izdavačke aktivnosti:

Završena je aktivnost oko prikupljanja, sistematizacije i uređivanja neobjavljenih tekstova Huseina-Husage Ćišića. Tu knjigu, sa naslovom *Bošnjačke teme* planiramo objaviti u prvoj polovini ove godine.

Organizaciono i materijalno jačanje:

U 2008. godini smo u materijalnom smislu uspjeli riješiti dva važna pitanja:

1. U suradnji, i uz potporu Medžlisa IZ Mostar, riješili smo problem prostorija "Preporoda" na adresi Mala Tepa br. 3/1. Sada raspolažemo renoviranim prostorijama koje se sastoje od:

– klavir sale sa 80 stolica;

– TVsale za 20 osoba;
– prostorije za biblioteku;
– kancelarije, priručne kuhinje i
– 2 higijenska čvora.

Dosadašnje prostorije smo zadržali kao skladišni prostor. Možemo konstatirati da "Preporod" Mostar, prvi put od Obnoviteljske skupštine, ima optimalne prostorije za rad.

2. Uspješno smo realizirali izgradnju i opremanje muzičkog studija. Studio je formiran tako što je medžlis IZ osigurao građevinski, a "Preporod" tehnički dio. Studio raspolaže sa:
– gluha kabina veličine 12 m kvadratnih;
– režijski prostor od 30 m kvadratnih;
– prof. mixeta "Yamaha";
– prof. zvučna karta;
– prof. mikrofon "Gemini" SE elektric;
– prof. PC velikog kapaciteta sa pratećom opremom.

Ovim pothvatom smo postigli da možemo u Mostaru vršiti usnimavanje vokala, horova i instrumenata.

Sponzoriranje i podrška
bošnjačko-muslimanskim organizacijama:

Zbog specifičnog položaja Bošnjaka u dolini Neretve, "Preporod" Mostar se smatra "servisom" svih kulturnih događaja u okviru bošnjačko-muslimanskog kulturnog kruga.

Ustupanjem opreme i svojih organizaciono tehničkih kapaciteta bili smo prisutni na svim mjestima gdje je trebalo učestvovati u obilježavanju za nas značajnih događaja ili datuma.

Naročito ističemo našu sponzorsku ulogu u tehničkoj organizaciji događaja, kao:
– Dženaza poubijanim pripadnicima IV Korpusa ARBiH u zgradi "Vranica" 9. 5. u Mostaru;
– Centralna proslava "Putevima pobjede" u Podveležju 15. i 16. 6.
– Folklorna manifestacija "Kolo dubravsko" u Dubravama, 15. 8.
– Proslava povratka i otvaranja džamije u Aladinićima – Čapljina, 16. 6.
– Proslava povratka i otvaranje džamije u Domanovićima – Čapljina, 23. 8.
– Proslava otvaranja porušene džamije u Dživaru – Trebinje, 26. 8.
– Podrška i suorganizacija 8 manifestacije JOB-a Mostar u okviru manifestacije "Putevima pobjede-2008",
– Niz drugih, manjih događaja u Mostaru, Konjicu, Drežnici, Blagaju, Stocu i drugim mjestima, u svim prilikama gdje je od nas traženo. Ovakvom aktivnošću smo stvorili dobre pretpostavke za dalju saradnju sa školama, Univerzitetom

"Džemal Bijedić", kao i sa gotovo svim kulturno-umjetničkim društvima te obrazovnim i vjerskim institucijama u Mostaru i Hercegovini.

Predsjednik
Damir Sadović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Novi Travnik

– 19. 5. 2008. urađen i promoviran multimedijalni DVD, plakat i brošura projekta "Kulturno-historijsko naslijeđe općine Novi Travnik" u sali Općine Novi Travnik.

– 14. 6. 2008. povodom Dana Općine, na svečanoj sjednici Općinskog vijeća Novi Travnik, podjela materijala "Kulturno-historijsko naslijeđe općine Novi Travnik".

– 9.06.-12. 9. 2008. izrada projekta dokumentacije za obnovu Stare džamije u Šenkovićima, te pripremni i sanacioni radovi.

– 1.-25. 6. 2008. uređivanje nekropola stećaka Bistro i austrougarske česme kod sela Monjići, kao i pripremanje materijala o nekropolama Bistro, Opara, Monjići i Sebešić. Komisiji za očuvanje nacionalnih spomenika BiH.

– 27.-28. 6. 2008. na Međunarodnom sajmu maline u Novom Travniku promocija materijala "Ruralno i kulturno-historijsko naslijeđe općine Novi Travnik".

– 1. 8. 2008. na Sajmu organske proizvodnje u Zenici promocija materijala "Ruralno i kulturno-historijsko naslijeđe općine Novi Travnik", te podjela istog materijala na sličnim sajmovima širom BiH i u regionu.

– 2. 9. 2008. štampanje i promocija zbirke poezije u Vitezu *Džan u neuvehloj nadi* pjesnikinje Ajle Hrustić.

– 22. 10. 2008. u okviru manifestacije "Ilhamijini dani" promocija u Travniku na Starom gradu multimedijalnog DVD-a, letaka, brošura "Ruralno i kulturno-historijsko naslijeđe općine Novi Travnik", te časopisa i knjiga koje je izdalo naše društvo.

– 10. 12. 2008. u saradnji sa Osnovnom muzičkom školom Novi Travnik, hor našeg Društva održao Bajramski koncert u sali škole.

– decembar 2008., priprema i štampanje zbirke poezije *Iz njedara sivoga beskraja* pjesnikinje Dobrice Milutinović-Ćulafić.

Predsjednik
Enver Veletovac

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Sapna

Aktivnosti BZK "Preporod" OD Sapna u 2008. godini provodio je Izvršni odbor u novom sastavu, jer je pred kraj 2007. godine došlo do izbora novog Izvršnog odbora i predsjednika Izvršnog odbora. Uglavnom su realizirane aktivnosti predviđene Planom aktivnosti za 2008. godinu. Neke od aktivnosti OD Sapna je realiziralo samo, ali je većinu realiziralo u saradnji sa ostalim institucijama na području općine Sapna. Naime, OD Sapna do sada nije razvilo neke sekcije (folklor, dramska, recitatorska), a s obzirom na to da je ove godine u Sapni osnovano KUD "Merak", neće ni biti potrebno, jer ove dvije institucije imaju dobru saradnju. I ove godine OD Sapna susretalo se uglavnom sa istim problemima kao i do sada – donekle finansije i ponajviše prostor, jer se proteklih godina, a vjerovatno i još mnogo narednih na prostoru općine Sapna ovome ne pridaje nikakva naročita važnost.

Prva od aktivnosti, koju je OD Sapna u saradnji sa Medžlisom IZ Zvornik i JU MSŠ Sapna realiziralo, bila je Akademija u povodu dočeka 1429. Hidžretske godine. Ovakvi događaji su na ovim prostorima uvijek dobro posjećeni pa je tako bilo i ovog puta. Program je izveden u ugostiteljskom objektu "Vitezovi".

Početkom februara u prostorijama JU MSŠ Sapna, a u organizaciji BZK "Preporod" OD Sapna, organizirana je književna večer sa ciljem promoviranja ideje o osnivanju književnog kruga u okviru BZK Preporod na području Tuzlanskog kantona. Na ovoj književnoj večeri svojim nastupom predstavili su se i aktivisti i simpatizeri aktivnosti koje sprovodi BZK "Preporod", ali su poeziju čitali i neki učenici. Nakon oficijelnog dijela književne večeri druženje je nastavljeno "uz kafu i osvježenje" u prostorijama biblioteke JU MSŠ Sapna.

S obzirom na to da u ovom periodu KUD "Merak" još nije bilo osnovano, značajan doprinos kulturnim zbivanjima dala je Folklorna sekcija JU MSŠ Sapna, koja i nije imala odgovarajuću opremu. Stoga se OD Sapna uključilo u akciju nabavke opreme, tako da je u veoma kratkom roku nabavljen dio opreme potreban za rad ove sekcije. Ovim gestom je produbljena saradnja ovih dviju institucija.

Negdje sredinom marta Općina Sapna je završila projekt izrade *Monografije općine Sapna* i ponudila je BZK "Preporod" OD Sapna da izvrši promociju ovog djela. Promocija je upriličena u sali Općinskog vijeća Sapna, a promotori su bili neki članovi Uredničkog kolegija i Azra Gazibegović, predsjednik ZOD TK. Sama promocija bila je izuzetno posjećena, jer se na izradu jedne ovakve publikacije dugo čekalo.

OD Sapna nastoji da pomogne i mladim talentima sa ovih prostora. Stoga je nekolicini mladih ljudi, koji imaju slikarski dar, nabavljena neophodna oprema (platno, ramovi, uljane boje i sl.) i obezbjeđen prostor s ciljem da u narednom periodu naprave nekoliko slika nakon čega bi bila upriličena izložba prodajnog karaktera, a sva sredstva bi išla mladim ljudima, koji bi naslikali te slike. Uko-

liko finansijska sredstva budu dozvoljavala, sa ovom aktivnošću nastavit će se i sljedeće godine.

Naredna aktivnost u kojoj OD Sapna uveliko učestvuje su Kaimijini dani. Ove godine u Sapni su upriličena tri događaja – promocija "Pjesmovitih priča" Nijaza Alispahića, izložba djela podrinjskih pisaca i posjeta književnika školama u Sapni. Prva dva događaja bila su itekako posjećena i privukla su veliku pažnju ovdašnjeg stanovništva, a treća već ima svoje mjesto u ulozi promocije lijepe riječi među učenicima osnovne i srednje škole.

I ove godine je organizirano druženje na otvorenom na poligonu ispred osnovne škole u Sapni. Svake srijede tokom ljeta (od 11. juna do 27. avgusta) u večernjim satima okupljalo se stotine pa i hiljade ljudi, koji su uz prigodni program provodili vrijeme. Druženje je trebalo biti obogaćeno sa još tri događaja – večer sevdaha, predstavljanje KUD-a "Merak" i pozorišna predstava, ali je realiziran samo jedan i to predstava "Kad bude biće" Narodnog pozorišta u Tuzli. Ostale nisu mogle biti realizirane zbog nedostatka finansijskih sredstva, jer općina Sapna nije na vrijeme (odnosno nije nikako ni do današnjeg dana) odgovorila na Zahtjev da iz svog budžeta izdvoji sredstva, koja su obećali prilikom izbora novog izvršnog odbora, a prije samog izvođenja predstave najavljeni su kao generalni pokrovitelji.

Još jedan od događaja kojeg je OD Sapna reliziralo sa JU MSŠ Sapna i Medžlisom IZ Zvornik je Predramazanska akademija, koja je upriličena na otvorenom – na poligonu ispred osnovne škole u Sapni. Akademiji je prisustvovalo nekoliko stotina gostiju uprkos kišnom vremenu.

Krajem novembra OD Sapna je sa JU MSŠ Sapna organiziralo Okrugli sto na temu "Tolerancija kao stil života", kojem su prisustvovali predstavnici mnogih institucija sa prostora općina Sapna, Teočak i Kalesija, a bili su prisutni i predstavnici Pedagoškog zavoda u Tuzli, OSCE-a, EUFOR-a, Omladinske organizacije IPAK i predstavnici medija.

U povodu Kurban-bajrama OD Sapna i JU MSŠ Sapna organizirale su nabavku i dodjelu prigodnih paketića učenicima povratnicima na području Zvornika. Ovaj gest mnogo je značio kao podrška ovim učenicima, ali i njihovim roditeljima da istraju u svojoj nakani da opstanu na ovim prostorima i kao muslimani i kao Bošnjaci.

Posljednja od aktivnosti, koju je OD Sapna realiziralo skupa sa Medžlisom IZ Zvornik u ovoj godini, jeste Akademija u povodu dočeka 1430. Hidžretske godine, koja je upriličena u ugostiteljskom objektu "Saraj". I ovaj događaj bio je dobro posjećen od stanovnika općina Sapna i Zvornik. U programu Akademije trebalo je da učestvuje i KUD "Merak", ali se oni zbog određenih okolnosti nisu pojavili.

OD Sapna je kontinuirano tokom cijele godine kupovalo i određene knjige za popunu bibliotečkog fonda, nažalost, "dosta skromne biblioteke". Dio knjiga poklonjen je i bibliotekama osnovne i srednje škole.

Još treba istaći i to da je BZK "Preporod" OD Sapna zahvalno i drugim institucijama, koje su pomogle i pokazale razumijevanje za ono što OD Sapna nastoji učiniti. Naročito treba istaknuti JU OŠ Sapna, PS Sapna, Radio "Glas Drine" Sapna te neke ugostiteljske objekte, ali i sve ostale pojedince, koji su svojim nesebičnim zalaganjem pomogli radu BZK Preporod OD Sapna.

I za kraj treba istaći i pretpostavku da će aktivnosti u 2009. godini biti znatno redukovane zbog nedostatka finansijskih sredstava, a naročito ukoliko Općina Sapna ne ispuni ono što je obećala.

Predsjednik
Munir Kahrimanović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Srebrenica

U 2008. godini nismo imali zvaničnih projekata, već su se naše aktivnosti realizirale kroz učešće u Organizacionom odboru za obilježavanje 13. godišnjice genocida nad Bošnjacima "SZ UN-a" Srebrenica. Učestvovali smo u sljedećim aktivnostima:

– U saradnji sa MIZ Srebrenica učestovali smo u kupovini namještaja i prikupljanju knjiga za biblioteku u Kulturno edukativnom centru u Srebrenici, i u toku manifestacije «Dani Srebrenice» svečano je otvorena biblioteka.

– Promocija knjiga *Srebrenica – Tuzla, put smrti* autora Sadika Selimovića i *Turistički potencijali Srebrenice* autorice mr. sc. Senade Nezirović.

– Prijem i smještaj učesnika "Marša mira".

– Protokolarne i dr. aktivnosti na dan dženaze.

Predsjednica
Fija Avdić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Tomislavgrad

Izvještaj o radu ovog društva za prošlu godinu nema cilj izvještaj o radu Društva kao globalne cjeline, nego dajemo sažet prosjek aktivnosti koje je BZK "Preporod" u Tomislavgradu u skladu sa mogućnostima uistinu i odradilo.

Kao i proteklih godina i prošle 2009. godine rukovodstvo i članovi sekcije ovog Društva su imali ozbiljnih poteškoća oko obezbjeđenja minimalnih sredstava za realizaciju programskih sadržaja. Zbog pomenutog, prošle godine nismo bili u mogućnosti realizirati sve sadržaje iz programa manifestacije "Bošnjaci-Duvnjaci-svome gradu". Međutim, zahvaljujući upornosti pojedinih kulturnih poslenika i razumijevanju rukovodstva Matičnog odbora i predsjednika gosp. prof. dr. Šaćira Filandre, te Ministarstva za kulturu i sport HBK/Z-e, uspjeli smo jedan dio sadržaja i realizirati.

Prije svega, tu mislimo na slijedeće:

– Izdato je kratko saopćenje za javnost u kojem smo predstavili najznačajnije programske sadržaje putem Radija "Tomislavgrad", Radija "Livno" i Radija "Studio N", te u nekim dnevnim listovima;

– Promocija knjige romana Abida Jarića *Velika propunta*;

– Za mlade članove ovog društva organizirana je javna tribina o temi "Putokaz za izbor zanimanja";

– Kako i svake godine, i ove u saradnji sa članovima GUŽ "Duvanjke" organizirana je prodajna izložba rukotvorina žena sa ovog podneblja, te u večernjim satima i degustacija starobosanskih jela i pića;

– U saradnji sa ostalim bošnjačkim institucijama organizirano je više predavanja iz oblasti religije, te mevluda i bajramskih sijela;

– Ženski hor je učestvovao više puta u općini, potom Livnu, Glamoču, Mostaru, te Zenici i Sarajevu;

– Tokom ljetnog raspusta učestvovali smo u organizaciji malonogometnog turnira u MZ-a, gdje žive Bošnjaci;

– Ponovno su aktualizirani zahtjevi na više adresa za donaciju knjiga za obnavljanje knjižnog fonda biblioteke u Duvnu, te područnim bibliotekama u Stipanićima, Omerovićima, Oplećanima i Mokronogama;

– U pripremi je promocija knjiga i druženje sa duvanjskim književnicima, Dževadom Karahasanom, Abidom Jarićem, Mujom Musagićem, Salihom Isakom i Ajkom Tiro. Bit će govoreno o romanima *Istočni divan*, *Noćno vijeće*, *Sara i Sarafina*, *Pogradinske priče*, *Velika propunta* itd.

– Ono što godinama nisu uspjeli predstavnici Bošnjaka Tomislavgrada, prije i nakon rata, zastupnici i članovi ovog društva, u OV-u Tomislavgrad, jesu, a to je: dobiti prostorije na korištenje koje su nažalost u devastiranom stanju, te je pokrenuta aktivnost na njihovoj adaptaciji i nabavci uredskog namještaja;

– Interno u skladu sa mogućnostima polugodišnje je izdat i bilten lokalnog karaktera "Glas Bošnjaka";

– Članovi ovog društva su u prošloj godini aktivno učestvovali u radu zbora predsjednika BZK "Preporod" u Žepču;

– Pred kraj su za aktivne članove i šire organizirane i dvije javne tribine, o temama "Alkohol i droga" i "Sport i mladi";

– Aktueliziran su i zahtjevi za sponzorstvo za izdavanje knjiga koje su, nažalost, i dalje u rukopisu, roman *Kamena žena*, *Zbirka pjesama*, te pripovijedaka, *U dahu smrti* i *Ubistvo u cirkusu*, te monografije Ešrefa Selimovića *Razvoj nogometa u Duvnu*;

– Pomoću Direkcije za robne rezerve Kantona Sarajevo za porodice šehida podijeljeni su prigodni paketi, (kao i prethodne godine).

Sve spomenute aktivnosti medijski su popraćene od lokalnih radiostanica i dnevnih listova na području FBiH.

Predsjednik
Senad Džanković

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Travnik

Ovaj izvještaj sadrži opis najznačajnijih djelovanja i hronološki popis aktivnosti koje je Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" – Općinsko društvo Travnik realizirala tokom 2008. godine. U toku 2008. godine održano je 14 sastanaka na kojima je razmatrana problematika u vezi s realizacijom aktivnosti planiranih Programom rada Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" – Općinskog društva Travnik za 2008. godinu, kako ga je utvrdio Izvršni odbor.

Osim realizacije planiranih aktivnosti, održano je i niz vanrednih sastanaka zbog nemiloga događaja, kada je u noći između 22. i 23. decembra 2007. godine u požaru izgorjela kuća i cjelokupna imovina jedne travničke porodice, što je ponukalo članove Preporoda na pokretanje humanitarne akcije u koju smo pozvali i u koju su se uključili: Udruženje privrednika općine Travnik, Štamparija "Borac" Travnik, Humanitarna organizacija "Merhamet", Udruženje žena Bošnjakinja "Sumejja", Mjesna zajednica Centar i Nezavisni radio TNT. Akciju smo vodili do 20. marta 2008., kada smo prikupljena sredstva (za koja smo otvorili namjenski račun) uručili članovima postradale porodice. Cijenimo da je ova aktivnost do-

prinijela uvezivanju travničkih organizacija i udruženja te je, također, dala dobre efekte budući da je travnički Preporod u ovoj akciji prepoznat kao respektabilno i ozbiljno udruženje.

Početkom 2008. godine nabavili smo novi računar te televizor i DVD, čime smo osigurali uvjete za kvalitetno savremeno djelovanje (videoprezentacije, projekcije i sl.).

U našoj ediciji DIVAN objavljena je knjiga Smaila Dautovića *Pet godina Šahovskog društva Veziri*, kao svojevrsna hronika travničkoga šaha.

Izišao je 50. broj lista "Divan", redizajniran, vizuelno dotjeran i bogat kvalitetnim prilozima, u kojem je na 100 stranica objavljeno 35 priloga 28 autora.

Redakcija podlista "Divana" za mlade pripremila je novi broj koji je prilog 50. broja Divana i u kojem je 9 autora objavilo 12 priloga. Također, kao prilog 50. broja Divana je i Bibliografija priloga objavljenih u "Divanu", od 44. do 50. broja.

Biblioteka travničkog "Preporoda" je i u 2008. godini obogatila svoj fond novim knjigama koje su nabavljene iz vlastitih sredstava te knjigama koje smo dobili na dar.

Na inicijativu Općinskog društva Žepče, u toku 2008. godine ostvarili smo prve kontakte, a zatim i dobru saradnju s Općinskim društvom Žepče, ali i s Općinskim društvom Zenica.

Članovi Općinskog društva Žepče dolazili su u dvije posjete u Travnik, i to u januaru i u aprilu. Također, članovi travničkog "Preporoda" su išli u uzvratnu posjetu u Žepče te u Zenicu, što je početak buduće dobre saradnje. Ta saradnja je rezultirala našom odlukom da kulturna manifestacija "Dani šejha Abdulvehhaba Ilhamije Žepčaka" iziđe iz lokalnih okvira. Naime, manifestaciju u 2008. godini koncipirali smo tako da se, osim u Travniku, određeni sadržaji odvijaju i u Žepču (Ilhamijinom rodnom mjestu) te na Vranduku, u Zenici i u Vitezu (mjestima kroz koja je Ilhamija prolazio na svome putu u Travnik). Realiziranjem određenih programskih sadržaja na području i tih gradova, postigli smo da kulturna manifestacija "Dani šejha Abdulvehhaba Ilhamije Žepčaka" postane spona između "Preporodovih" općinskih društava, kao i to da Preporod postane spona između tih gradova.

I u okviru ovogodišnje manifestacije, "Preporod" je među srednjoškolskom omladinom raspisao Konkurs za literarni rad.

Također, kurs arapskog jezika, koji vodi naš član Abdulkadir Indžić, profesor arapskog jezika i književnosti, nastavio je rad u II, odnosno III. stepenu.

Budući da su određeni sadržaji u okviru "Preporodove" kulturne manifestacije postali već tradicionalni, a travnički "Preporod" stekao određena iskustva, i ovogodišnja naša manifestacija je bila centralno kulturno dešavanje u gradu Travniku tokom jeseni.

U toku 2008. godine, u organizaciji travničkog "Preporoda", kulturna javnost Travnika obogaćena je sljedećim sadržajima:

6. marta u "Preporodu" je održana svečanost na kojoj su dodijeljene diplome polaznicima koji su uspješno završili I. stepen kursa arapskog jezika.

16. marta, u saradnji s Nezavisnim radijem TNT, u travničkom Hotelu "Lipa", održan je humanitarni koncert, a u sklopu već spomenute humanitarne akcije.

28. marta, u saradnji s travničkim "Merhametom", članovi travničkog "Preporoda" su prisustvovali svečanoj akademiji povodom 90 godina rada "Merhameta", održanoj u Narodnom pozorištu u Sarajevu.

11. aprila u "Preporodu" Suad Bahtijarević je održao videoprezentaciju putopisa iz Maroka.

1. jula u "Preporodu" je održana svečanost na kojoj su dodijeljene diplome polaznicima koji su uspješno završili II stepen kursa arapskog jezika.

4. septembra organiziran je zajednički iftar za članove Izvršnog odbora "Preporoda" i Travničane koji svojim djelovanjem pomažu rad "Preporoda".

13. oktobra u "Preporodu" je održana pres-konferencija na kojoj je novinarima predstavljen program kulturne manifestacije "Dani šejha Abdulvehhaba Ilhamije Žepčaka".

15. oktobra održana je svečanost povodom početka ovogodišnje manifestacije "Dani šejha Abdulvehhaba Ilhamije Žepčaka". U prepoznatljivom bosanskom ambijentu, ispred Ilhamijinog turbeta u travničkoj Potur-mahali, uz učešće članova Hora Elči Ibrahim-pašine medrese i učenika travničkih srednjih škola, manifestaciju je svečano otvorio općinski načelnik gospodin Tahir Lendo.

16. oktobra u "Zavičajnom muzeju" Travnik otvorena je izložba slika Šefika Patkovića. Izložbu je otvorila direktorica Zavičajnog muzeja Fatima Maslić.

17. oktobra u holu Elči Ibrahim-pašine medrese u Travniku predstavljena je knjiga *Riznica mudrosti muslimanskih velikana*, Ibrahima al-Na'maha, u prijevodu mr. Hamida Indžića te profesora Saliha Indžića i Abdulkadira Indžića. Promotori su bili mr. Nusret-efendija Abdibegović, muftija travnički, i prevodioci mr. Hamid Indžić te profesori Salih Indžić i Abdulkadir Indžić.

18. i 19. oktobra u "Preporodu" je organizirana Likovna radionica slikanje na staklu i vitraž, u saradnji sa Alenom Glušcem i Elvisom Hajdarevićem, apsolventima Likovne akademije u Sarajevu.

Kao organizator cjelokupne manifestacije, "Preporod" Travnik je 18. oktobra u Žepču upriličio "Okrugli sto o Ilhamiji", na kojem su učestvovali profesori Elči Ibrahim-pašine medrese mr. Ahmed-efendija Adilović, profesor Nermin Šušić i mr. Hamid Indžić.

19. oktobra u prostorijama Šahovskog kluba Travnik održan je šahovski turnir na kojem su učestvovali šahisti iz Travnika, Žepča, Zenice i Viteza, nakon čega su proglašeni postignuti rezultati, a pet prvoplasiranih dobili su prigodne nagrade.

Također 19. oktobra, u Kazamatu na Starom gradu, prof. dr. Enver Imamović, historičar i arheolog, predstavio je porodičnu lozu Kotromanića.

20. oktobra u amfiteatru Fakulteta Apeiron predstavljena je knjiga Smaila Dautovića: *Pet godina Muslimanskog šahovskog društva* "Veziri", a u izdanju "Preporoda" Travnik. Promotori su bili recenzenti gosp. Mustafa Redžepović, predsjednik Šahovske unije Bosne i Hercegovine, gosp. Edhem Ekmeščić, novinar i šahist, i mr. Senid Gerin, glavni i odgovorni urednik knjige.

21. oktobra u "Preporodu" je postavljena izložba radova nastalih tokom Likovne radionice. Autorica izložbe je gđa Jasmina Hopić.

22. oktobra u Kazamatu na Starom gradu gosp. Džemal Jakić i gosp. Enver Veletovac predstavili su rad novotravničkog "Preporoda" na zaštiti kulturnoga naslijeđa.

23. oktobra u Osojskoj tekiji u Travniku proučen je zikr, a mr. Hamid Indžić održao je predavanje sa nazivom "Obrazovanje i odgoj".

24. oktobra u Elči Ibrahim-pašinoj medresi u Travniku održan je koncert Sufijskog ansambla Nešidu-l-huda, iz Sarajeva.

25. oktobra krenuo je "Preporodov" karavan u okviru kojeg je Duhački orkestar Travnik održao promenadni koncert u Žepču, zatim su učesnici karavana posjetili šehidsko mezarje i spomen-sobu, smještenu u kući Nedžada Ibrišimovića, te prisustvovali svečanom proglašenju najboljih radova pristiglih na konkurs za najbolji literarni rad, raspisan među omladinom žepačkih srednjih škola. Na putu karavana iz Žepča za Travnik, učesnici su posjetili Vrandučku tvrđavu, gdje su prisustvovali historijskom času (u organizaciji zeničkoga "Preporoda"), zatim, nakon promenadnog koncerta Duhačkog orkestra Travnik u Zenici, učesnici "Preporodovog" karavana su se, uz zakusku, družili u "Preporodu" Zenica. "Preporodov" karavan je kasno poslijepodne stigao u Travnik, gdje je nastavljeno druženje u "Preporodu", te su, kao završna svečanost u okviru ovogodišnje manifestacije, proglašeni najbolji radovi pristigli na konkurs za najbolji literarni rad, čijim su autorima dodijeljene nagrade, a njihovim profesorima uručeni su skromni darovi.

I ove godine plakat za manifestaciju "Dani šejha Abdulvehhaba Ilhamije Žepčaka" dizajnirao je akademski dizajner mr. Asim Đelilović, a pojedini programi odvijali su se u saradnji s Likovnom akademijom u Sarajevu, Elči Ibrahim-pašinom medresom u Travniku, Zavičajnim muzejom Travnik, Šahovskim klubom Travnik, Duhačkim orkestrom Travnik i Fakultetom Apeiron.

Napominjemo da su svi programski sadržaji bili medijski praćeni.

I u toku 2008. godine u "Preporodovoj" kancelariji svakog radnoga dana radi sekretar Društva (pola radnog vremena).

Kao i prethodnih godina, nastavljena je dobra saradnja s općinskim i kantonalnim organima vlasti, kao i s Radiotelevizijom Travnik i Nezavisnim radijem TNT, te s određenim institucijama iz oblasti kulture i obrazovanja, od kojih posebno ističemo saradnju sa studentima Akademije likovnih umjetnosti u Sarajevu, sa Zavičajnim muzejom Travnik, s Osnovnom školom Travnik, Elči Ibrahim-pašinom medresom u Travniku i Mješovitom srednjom školom Travnik te Duhačkim orkestrom Travnik.

Naročito, kao poseban kvalitet u svome djelovanju, ističemo ostvarenu saradnju s općinskim društvima Žepče i Zenica.

Predsjednica
Amra Lolić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Tuzla

Program rada Općinskog društva BZK "Preporod" Tuzla zasniva se na osnovnim programskim zadacima i ciljevima BZK "Preporod" BiH, usklađen sa osnovnim zadacima Društva utvrđenim Statutom.

BZK "Preporod" OD Tuzla svoju aktivnost ostvaruje u različitim oblicima kulture i umjetnosti, izdavačkom djelatnošću, javnim manifestacijama, naučnim tribinama, promocijama i drugim segmentima Društva (saradnja sa drugim "Preporodima" u okviru "Preporoda" BiH, saradnja sa društvima koja imaju cilj očuvanja kulture i kulturnog identiteta).

Osim osnovnih zadataka Društva, u 2008. godini smo nastojali ostvariti kulturnu saradnju Društva, što je realizirano ostvarenjem međunarodne saradnje sa bošnjačkim institucijama kulture u Republici Turskoj, te saradnjom sa BZK "Preporod" Velika Kladuša i intenziviranjem saradnje sa BZK "Preporod" Banja Luka, Rijeka, Zagreb i Mostar.

1. Izdavačka djelatnost

– Godišnjak Društva za 2007. godinu;

– Časopis "Pogledi";

– Fotomonografija;

– Zajednička zbirka "Preporodovog" literarnog stvaralaštva.

2. Tribine i promocije

21. mart 2008. godine – Tribina i literarno obraćanje povodom "Svjetskog dana poezije";

3. juli 2008. godine – Tribina "Hasan Kaimija – život i djelo", priređivači – Mr. Kemal Bašić, Mustafa Muharemović, Esaf Lević, Azra Gazibegović, Jasna Hadžiselimović.

Tribina – "Srebrenica, da se ne zaboravi"

Učesnici: Izet Šabotić, Nura Begović, Murat Hurtić, Jasna Hadžiselimović, Azra Gazibegović.

12. novembar 2008. – Promocija časopisa "Pogledi"

Učesnici: prof. dr. Kadrija Hodžić, prof. dr. Izudin Kešetović, dr. sci Midhat Jašić, mr. Jasna Hadžiselimović.

3. Manifestacije

– Koncert "U susret Ramazanu" 13. 8. 2008. godine

Učesnici: Tamburaški orkestar BZK "Preporod" OD Tuzla, Kulturni krug SAZ-a i sevdaha, FA "Panonija", glumci Narodnog pozorišta Tuzla i specijalni gost Hanka Paldum.

– "Dani Muje Hrnjice"

Učesnici: Članovi BZK "Preporod" Velika Kladuša KUD "Vrnograč" Velika Kladuša

– 5. 12. 2008. Bajramska akademija Podružnica Gornja Tuzla, u Domu kulture Gornja Tuzla.

4. Kontakti i saradnja

Napomena: Cijeneći kulturne potrebe tuzlanskog naselja Gornja Tuzla u skladu sa Statutom "Preporoda" BiH, 14. 5. 2008. godine održana je Osnivačka skupština Podružnice BZK "Preporod" Tuzla – Gornja Tuzla sa pripadajućim prinadležnostima Skupštine, konstituiranjem tijela Podružnice i prezentiranim ciljevima i zadacima kao i okvirnim planovima rada podružnice. Do rješavanja finansijskog statusa Podružnice, shodno rasporedu Budžeta TK, rad Podružnice će se dijelom finansirati iz Budžeta Općinskog društva Tuzla.

Od Osnivačke skupštine Podružnice organizirano je šest manifestacija u Gornjoj Tuzli, uključujući izložbe, okrugle stolove i bajramsku akademiju. Sve manifestacije su urađene u saradnji sa BZK "Preporod" OD Tuzla.

– 4. 8. 2008. godine petodnevna posjeta Republici Turskoj – (Udruženjima "Bosna Sandžak", predsjednik Maruf Arslani, "Bosna-Hersek" dostlari vakfi, predsjednik Safet Erdem).

– Posjeta BZK "Preporod" Velika Kladuša

Tribina i izložba "Srebrenica, da se ne zaboravi"

Učesnici: Izet Šabotić, Azra Gazibegović, Jasna Hadžiselimović, Murat Hurtić i Nura Begović.

(Posjeta je realizirana u saradnji sa Arhivom TK).

5. Sjednice, svečane sjednice Savjeta IO
Januar – redovna sjednica Savjeta i IO
April – redovna sjednica Savjeta i IO
Juni – Svečana sjednica Savjeta i IO
Decembar – redovna sjednica Savjeta i IO

Tokom 2008. godine Književni klub BZK "Preporod" OD Tuzla imao je nastupe širom kantona (BZK "Preporod" Gračanica, Kalesija, Teočak; nastupe u javnim ustanovama širom Kantona).

Predsjednica se odazivala pozivima iz općinskih društava u sastavu ZOD TK u svojstvu promotora, a članovi Društva su se odazivali na zajedničkim smotrama kulturnog stvaralaštva (zajednička smotra u Doboj-Istoku, Gračanici i Gradačcu).

Predsjednica i članovi Društva su se odazivali na pozive medija kako štampanih, tako i elektronskih.

Predsjednica
Jasna Hadžiselimović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Vitez

Devetog januara 2009. godine Izvršni odbor BZK "Preporod" Vitez održao je prvi redovni sastanak u 2009. godini, koji je imao dvije tačke dnevnog reda:

– analiza rada Društva za 2008. godinu,
– plan rada za 2009. godinu

U sklopu prve tačke dnevnog reda analizirane su sve aktivnosti Društva u protekloj godini i donesen je zaključak da su postavljeni zadaci uspješno realizirani, te da je Općinsko društvo BZK "Preporod" Vitez i dalje jedan od najvećih promotora i glavnih oslonaca kulturno-zabavnog života općine Vitez, posebno u aspektu očuvanja i unapređenja kulturne baštine Bošnjaka.

Rad Društva u 2008. godini bio je povezan sa djelovanjem sekcija (folklorna, dramska, literarna, sekcija vokalnih solista, hor ilahija i kasida), ali i za promociju književnih djela i koordinaciju u nekoliko važnih kulturnih projekata.

Jedna od najvažnijih aktivnosti u 2008. godini svakako je bio projekt gostovanja "Preporoda" Vitez u gradu Edirne, Turska, na Međunarodnom festivalu folklora koji je održan u periodu od 29. 6. do 3. 7. 2008. godine. Naime, na poziv organizatora ovog prestižnog festivala "Preporod" Vitez je odlučio učestvovati na spomenutoj međunarodnoj kulturno-zabavnoj manifestaciji. Društvo se predsta-

vilo sa folklornom sekcijom koja je zabilježila jedan od najzapaženijih nastupa na festivalu i kao rezultat toga već smo dobili poziv da i 2009. godine učestvujemo na istom događaju. U realizaciji ovog projekta "Preporod" Vitez je maksimalno angažirao sve svoje raspoložive finansijske i druge resurse, tako da su članovi Društva za odlazak u Tursku imali minimalne troškove. Zajedno sa dijelom Izvršnog odbora grad Edirne posjetilo je ukupno 35 članova "Preporoda" Vitez.

Osim spomenute Međunarodne smotre folklora u Turskoj, folklorna sekcija "Preporoda" učestvovala je na svim značajnijim smotrama u zemlji, a kao posebne izdvajamo:

Međunarodnu smotru folklora – Jablanica 2008., Međunarodna smotra folklora – Konjička sehara 2008., Međunarodna smotra folklora – Karaula 2008., itd.

Bili smo i organizatori nekoliko sličnih manifestacija.

Naravno, BZK "Preporod" Vitez kao jedan od osnovnih zadataka za svaku godinu, pa tako i za 2008., postavlja organizaciju kulturno-zabavnih manifestacija u sklopu obilježavanja dva najveća praznika muslimana, Ramazanskog i Kurban-bajrama. Tako smo i ove godine upriličili građanima Viteza, ali i drugima, dvije izuzetno kvalitetne i lijepe manifestacije. U sklopu obilježavanja Ramazanskog bajrama organizirali smo kulturno-zabavnu manifestaciju sa nazivom "Bajramsko posijelo – Vitez 2008. godine", na kojoj su, osim našeg društva, učestvovali i BZK "Preporod" Doboj-Istok, BZK "Preporod" Busovača i BZK "Preporod" Zenica.

Također u sklopu obilježavanja Kurban-bajrama, gostovali smo u gradu Jablanica, gdje su naši domaćini bili članovi KUD-a "Neretva" da bi samo nekoliko dana poslije mi svoje gostoprimstvo pokazali njima gdje su zajedno sa članovima BZK "Preporod" Busovača bili naši gosti na manifestaciji koju smo organizirali u sklopu obilježavanja Nove Hidžretske godine.

Učestvovali smo i na svim bitnijim kulturnim i drugim događajima na području općine Vitez, od kojih izdvajamo: obilježavanje Dana općine Vitez, Godišnjicu osnivanja 235 brdske brigade, promociju knjige *Volim Vitez*, koja je izdata pod pokroviteljstvom općine Vitez, u koju je uključena biografija Društva kao i svi značajniji rezultati od njegovog osnivanja. Da rad "Preporoda" Vitez nije vezan samo uz folklornu i druge sekcije koje djeluju u Društvu, pokazali smo učešćem u realizaciji izdavanja književnog djela pod nazivom *Džan u neuvehloj nadi* autorice Ajle Hrustić. Također, 15. 10. 2008. godine upriličili smo promociju knjige *Breme vremena nosim* autora Emsudina Pašanovića, a uklapajući se u projekt "Put Abdul Vehaba Ilhamije od Žepča do Travnika", u kojem su učestvovali skoro sva bratska društva – Travnik, Vitez, Zenica, Žepče.

"Preporod" Vitez bio je glavni koordinator u projektu izdavanjem muzičkog materijala jednog od naših članova – Sakiba Peskića, koji je uz pomoć Općine Vitez, Vlade SBK i drugih pravnih i fizičkih lica izdao muzički CD ilahija i kasida.

U 2008. godini brojnost "Preporoda" bila je između 200 i 250 aktivnih članova uz napomenu da smo formirali još jednu područnu folklornu sekciju na području općine Vitez.

BZK "Preporod" je u skladu sa svojim mogućnostima pomogao u osnivanju bratskog društva na području općine Busovača, gdje smo sa svojim dugogodišnjim iskustvom bili na usluzi ljudima iz Busovače koji su pokazali želju i entuzijazam za osnivanjem "Preporoda" u ovom gradu, tako da od 2008. godine kuća "Preporoda" broji još jednog člana.

I tokom 2008. godine nastavili smo edukaciju naših članova u domenu folklorne tradicije i običaja naroda Bosne i Hercegovine. Tako su naši članovi učestvovali na četiri vrlo jaka seminara za koreografe i umjetničke rukovodioce, koji su održani u Sarajevu, Srebreniku i Donjem Vakufu. Predavači su bili neki od najeminentnijih ljudi iz struke i možemo reći da smo poslije ovih seminara dobili na kvalitetu i samoj interpretaciji folklornog izražaja koji gajimo u Društvu. Sa ovakvom praksom planiramo nastaviti i u 2009. godini, jer smo zastupnici kvalitetne prezentacije folklora koja umnogome zavisi od educiranosti koreografa i umjetničkih rukovodilaca.

Zbog limitiranosti finansijskim sredstvima, jer smo većinu toga s čim smo raspolagali uložili u odlazak u Tursku, tokom 2008. godine vrlo malo smo mogli uložiti u nabavku materijalno-tehničkih sredstava. Ipak, uspjeli smo naš prostor obogatiti novim računarom i dodatno uložiti u uređenje prostorija.

Predsjednik
Fejzulah Bešo

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Zavidovići

Mi smo, kao i svake godine, organizirali dvije bajramske akademije u saradnji sa Općom gimnazijom i sa Islamskom zajednicom, i taj projekt je postao prepoznatljiv u gradu pa i šire. Osim toga, uradili smo dvije promocije knjiga i imali namjeru uraditi još dvije, ali nismo uspjeli, dijelom zbog nedostatka finansijskih sredstava, dijelom zbog nezainteresiranosti druge strane. Imali smo i nekih manjih projekata sa Asocijacijom mladih SDA, u vidu organiziranja akcija kao što su literarni radovi o temama "Bosna i Bošnjaci", "Srebrenica" i "Armija BiH". U prošloj godini imali smo najbolju saradnju sa Islamskom zajednicom koja nam je uvijek pomagala i izlazila u susret pa nikad nije bio problem da koristimo njihove sale za sastanke ili promocije, na čemu smo im veoma zahvalni. Za kraj želim naglasiti da je bilo raznih pokušaja da se naše aktivnosti obogate sa više različitih

sadržaja, ali sa godišnjim sredstvima od 2000 konvertibilnih maraka jednostavno to nije bilo moguće. Mi smo u pregovorima sa vlastima Općine Zavidovići oko planiranja većih i stalnih sredstva za svaku godinu, ali nismo optimisti u vezi s tim pregovorima, jer nikada za sve ove godine nakon rata nisu nam bila sigurna sredstva i nikad nisu bila iznad dvije hiljade, čak su vrlo često bila i manja. Nadam se da vas nisam razočarao sa našim teškim stanjem i da će ono u skorijoj budućnosti biti bolje.

Predsjednik
Samir Hasičić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Zenica

Januar

10. 1. – Izvođenje kulturno-umjetničkih sadržaja u sklopu programa obilježavanja Nove hidžretske 1429. godine u organizaciji Medžlisa IZ Zenica – Dom penzionera.

11. 1. – Organizacija kulturno-zabavnog programa za žene povodom obilježavanja Nove hidžretske 1429. godine (neposredni organizator Sekcija za očuvanje bošnjačke tradicije, kulture i običaja) – Dom penzionera.

Februar

22. 2. – U domu "Preporoda" održan program "Večer ćetenije".

Mart

2. 3. – Kulturno-umjetnički program povodom Dana nezavisnosti Bosne i Hercegovine u domu "Preporoda" izveli članovi ansambla "Bosnia folk" Zenica.

3. 3. – Održan sastanak sa voditeljima sekcija "Preporoda" o temi Realizacija programa rada BZK "Preporod" za 2008. godinu i aktuelna pitanja unutrašnje organizacije, rada i djelovanja sekcija.

14. marta – U Domu "Preporoda" održana tribina s videoprojekcijom: "Palestina ispit za čovječanstvo". Organizator tribine: Koordinacioni odbor za pomoć Palestini. Na tribini su govorili: hafiz Kenan Musić, Sulejman ef. Čeliković i prof. Midhat Kasap.

Sačinjen projekt: "Zenički vodič za kulturno-historijske znamenitosti" sa kojim je aplicirano na općinski konkurs – grantovi za mlade.

16. marta – Održana akcija čišćenja vanjskog prostora doma "Preporoda", a u okviru akcije "Proljetno uređenje grada". U ovu akciju uključilo se oko 30 članova "Preporoda"

BZK "Preporod" uključio se kao partner u realizaciji projekta "U borbi protiv baba-droge" čijeg je nosilac Udruženje "Crveni polumjesec" ZE-DO kantona. U okviru ovog projekta članovi dramskog studija "Preporoda" učestvovali su u kolažnim programima za omladinu u Kaknju (25. 3.) i u Brezi (27. 3.).

April

2. 4. – U velikoj sali doma "Preporoda" održana je promocija knjiga za djecu – Alise Trtak – *Na nama ostaje svijet* i Muharema Omerovića *Uz priču pjesma*.

4. 4. – Općina Zenica dodijelila je BZK "Preporod" specijalno priznanje za doprinos u akciji proljetnog čišćenja i uređenja grada pod sloganom "Zenico, volimo te".

6. 4. – U ljetnoj bašti "Preporoda"održan kolažni program pod nazivom "Zenica oka moga", a u sklopu kulturne manifestacije "Zeničko proljeće". U okviru programa izvršena je i promocija nove pjesme o Zenici, autorski rad članova "Preporoda".

8. 4. – Održana sjednica Savjeta BZK "Preporod".

8. 4. – Održan sastanak sa članovima Sekcije za očuvanje bošnjačke tradicije, kulture i običaja.

14. 4. – U velikoj sali općine Zenica priređen prigodan kulturno-umjetnički program u sklopu svečane akademije povodom obilježavanja Dana Armije RBiH (u programu učestvovali hor i orkestar "Zenica Sevdah Junior").

Obavljene završne pripreme za izvedbu scenskog prikaza *Tradicionalna bošnjačka svadba* u realizaciji Sekcije za očuvanje bošnjačke tradicije i običaja.

Multimedijalna sekcija bila uključena u realizaciju 13. Kantonalnog takmičenja iz matematike za osnovce u OŠ "Musa Ćazim Ćatić" u Zenici (24. 4.) i realizaciju press-konferencije Odbora za obilježavanje značajnih datuma odbrambeno-oslobodilačkog rata 1992.-1995. u općini Zenica (27. 4.).

Izvršena priprema za štampanje knjige karikatura slikara Alije Kulenovića.

Maj

3. 5. – Kulturno-umjetnički program u Visokom povodom Dana otpora agresiji (učestvovali hor i orkestar "Preporoda" i multimedijalna sekcija).

3. i 4. 5. – Probe predstave "Svadba" u BNP Zenica

4. 5. – Multimedijalna sekcija popratila program sjećanja na rah. Rešada Čalkića Rešu, komandanta 303 viteške brigade, groblje Crkvice.

5. 5. – U velikoj sali "Preporoda" izveden prigodan program folklornog ansambla "Yalova" – Turska i ansambla "Bosnia folk".

9. 5. – Učešće foklornog ansambla u kulturno-umjetničkom programu povodom obilježavanja Drugog kolosijeka pruge Doboj-Zenica.

13. 5. – Održana press-konferencija povodom premijere pozorišne predstave *Svadba*.

16. 5. – Kulturno-umjetnički program u krugu spomen-obilježja šehidima i poginulim borcima "Željezare" Zenica a povodom godišnjice Prve brigade Zenica – 303 viteške (učestvovali hor i orkestar "Zenica Sevdah Junior").

17. 5. U BNP Zenica održana premijera obnovljene pozorišne predstave *Svadba*.

17. 5. – Malonogometna ekipa sastavljena od članova BZK "Preporod" i udruženja "Orijent-Istok" učestvovala na Memorijalnom turniru "Rešad Čalkić-Rešo" i zauzela III mjesto.

21. 5. – Promocija knjige Mirnese Begović iz Visokog.

29. 5. – Učešće u projektu posjete učenika područnih odjeljenja OŠ "Ćamil Sijarić" zeničkim kulturnim institucijama

31. 5. – Učešće u kulturno-umjetničkom programu pod geslom "Majski zov slobode" na Smetovima (folklorni ansambl, hor i orkestar)

Juni

8. 6. – Učešće na Šestom festivalu folklora "Zenica 2008" (folklorna sekcija, orkestar, vokalna grupa, multimedijalna sekcija) – defile učesnika Festivala ulicama grada i nastup na Plivskim igrama u domu HKD "Napredak" u Zenici.

18. 6. – Projekcija češkog dječijeg filma u okviru Dana češkog dječijeg filma u BiH – velika sala doma "Preporoda".

U okviru humanitarne općinske akcije "Vratimo osmijeh mladima Podrinja" BZK "Preporod" je darovao mladima Podrinja 80 knjiga, a u svrhu formiranja biblioteke povratnika Bošnjaka u općinu Zvornik.

26. 6. – 29. 6. – Boravak u Puli, R. Hrvatska, na poziv Nacionalne zajednice Bošnjaka Istre i izvođenje kulturno-umjetničkog programa u okviru III Festivala bošnjačke kulture u Istri. Program održan 28. 6. – u ljetnoj bašti Doma hrvatskih branitelja. Učestvovali: folklorni ansambl; vokalna grupa; bend Zenica Sevdah Junior; vokalni solisti: Nadina Memagić, Afan Smajlović; Enver Terzić i Munir Durmiš; multimedijalna sekcija).

28. 6. – Održan prigodan dječiji program povodom Dana borbe protiv droge u izvođenju UG "Naša djeca" – velika sala doma "Preporoda".

Ostale aktivnosti:

3. 6. – Održana sjednica Festivalskog odbora II Omladinskog festivala ilahija.

4. 6. – Održana V sjednica Upravnog odbora.

6. 6. – Održan sastanak sa voditeljima sekcija BZK "Preporod".

Od 16. 6. do 25. 6. obavljani poslovi razvrstavanja i klasifikacije knjižnog fonda biblioteke BZK "Preporod". Na ovim poslovima angažirani su bibliotekari Gradske biblioteke, OŠ "Skender Kulenović" i OŠ "Musa Ćazim Ćatić".

Juli

12. 7. – U Ljetnoj bašti "Preporoda" održana svečana promocija pilot epizode prve zeničke humorističke TV serije *Gajba slučajno*, autora Feđe Imamovića i Mirze Begovića – partnerstvo sa UAS "Budućnost-ZE" Zenica. Prisustvovalo oko 300 posjetilaca. Pozdravne riječi zahvalnosti za ovaj kulturni događaj uputili su Haris Burina, popularni bh. glumac i Zdenka Merdžan, ministrica u Vladi ZE-DO kantona.

18. 7. – U velikoj sali "Preporoda", u organizaciji Foruma građana Zenice i BZK "Preporod" Zenica, održana koncertna promocija knjige *Muzika mog vremena* autora Huseina Kurtagića. Promotori knjige bili su: Irfan Durmić – urednik radija-M Sarajevo; Omer Pobrić, direktor Instituta sevdaha; prof. Zijad Softić, pomoćnik načelnika Općine Zenica za društvene djelatnosti, i sam autor Husein Kurtagić. U muzičkom dijelu programa nastupili su: Emina Zečaj, Husein Kurtagić, Hari Jaganjac, Afan Smajlović, Dženis Alispahić i orkestar "Rima bend". Promocija je održana u okviru Festivala sevdaha "Vranduk 2008", koji organizira Forum građana Zenice.

19. 7. – Učešće u organizaciji Festivala sevdaha "Vranduk 2008", kao partneri Forumu građana Zenice. Festival je održan u drevnoj tvrđavi Vranduk, a učesnici su bili mladi izvođači sevdalinke kao i estradni izvođači. Na Festivalu su učestvovala i tri člana "Preporoda", izvođači sevdalinke: Enver Terzić, Sejad Podojak i Afan Smajlović.

25. 7. – Učešće na Festivalu folklora u Ustikolini. Program folklorne sekcije održan je u večernjim satima. Kao vokalni solista nastupio je i Enver Terzić. Uslovi smještaja su bili izuzetno loši, tako da se boravak u Ustikolini, umjesto planirana dva sveo na jedno noćenje.

Ostale aktivnosti:

Raspisan javni poziv za učešće na II Omladinskom festivalu ilahija i kasida (poziv dostavljen za objavljivanje listu "Naša riječ").

August

28. 8. – "U susret Ramazanu" – kulturno-umjetnički program povodom Ramazana. Nastupili članovi naše horske sekcije. U sklopu ovog programa promovirana ilahija *Amin ja Rabbi*, autorsko djelo Nedima Talića i Ikbala Smajlovića.

Septembar

12. 9. – Izložba slika o temi: "Stara Bosna" u saradnji s BZK "Preporod" Kalesija. Slikari: Kalesija, Tuzla, Bužim, Zenica. Pozdravno obraćanje Amne Sofić i Fahrudina Sinanovića, predsjednika "Preporoda" Zenice i Kalesije, a osvrt na izložbu dao je Muhamed Bajramović, akad. slikar iz Zenice. Postavka je bila izložena u Domu "Preporoda" Zenica, trajala je do 19.09., a posjetili su je učenici nekoliko zeničkih OŠ i ostali građani Zenice. Ukupno je bilo više od 200 posjetilaca. Za autore slika i goste nakon otvaranja izložbe pripremljen je iftar.

18. 9. – U prostorijama BZK "Preporod" priređen je iftar za članice "Preporoda" i žene koje obavljaju istaknute funkcije u privredi, zakonodavnoj i izvršnoj

vlasti, obrazovanju, kulturi, medijima i dr. Karakteristika ovog druženja je da su pozvane žene same spravljale jela za iftar, što je bila i svojevrsna promocija bošnjačkih i bosanskih jela i ramazanskih druženja.

14. 9. – Održana audicija za učešće na Drugom omladinskom festivalu ilahija i kasida. Na audiciju se prijavilo gotovo 30 takmičara, a stručni žiri izvršio je izbor 13 učesnika za takmičarski dio. Festival je održan 4. 10. 2008. godine u BNP-u.

30. 9. – U prostorijama BZK "Preporod", u saradnji s Medžlisom IZ Zenica, organizirali tradicionalni bajramski prijem za uzvanike iz privrede, politike, zakonodavne i izvršne vlasti, obrazovanja, nauke, kulture, sporta, medija i svih vjerskih zajednica grada. U sklopu prijema priređen je i prigodan kulturno-umjetnički program u izvođenju sekcija Preporoda.

Tokom Ramazana na TV Zenica promovirana je ilahija *Amin ja Rabbi* i video spot uz ovu ilahiju, čiji je producent BZK "Preporod" Zenica.

Ostale aktivnosti:

– Pripreme za Drugi omladinski festival ilahija i kasida.

– Pripreme za realizaciju projekta "Zenica 50 godina u koloru", retrospektivna izložba slika autora Abdulaha Hodžića.

– Sastanak organizacionog odbora Bajramskog malonogometnog turnira zeničkih mahala, na kojem je odlučeno da se ovogodišnji 12. po redu turnir održi za Kurban-bajram.

Oktobar

1. 10. – Finale ramazanskog radijskog kviza održano u velikoj sali "Preporoda". Organizator je bio BM radio Zenica, a BZK "Preporod" partner. Finale kviza prenošeno je direktno na BM radiju.U muzičkom dijelu programa učestvovali su mladi sazlija Zanin Berbić iz Modriče i poznata interpretatorka sevdalinki Hasiba Agić.

1. 10. – U Bosanskom narodnom pozorišu održan prigodan bajramski koncert u partnerstvu sa Udruženjem muzičkih pedagoga ZE-DO kantona. U programu su učestvovali: Kamerni simfonijski orkestar, Kamerni mješoviti hor, Hor i orkestar SMŠ, Hor i vokalni solisti BZK "Preporod" Zenica, Instrumentalni ansambl duhovne muzike "Dah ljubavi" Sarajevo.

4. 10. – U Bosanskom narodnom pozorištu održan je II Internacionalni omladinski festival ilahija i kasida. U takmičarskom dijelu festivala učestvovalo je 13 takmičara iz BiH i Srbije.

9. 10. – U Sinagogi održana izložba slika Abdulaha Hodžića u okviru projekta "Zenica 50 godina u koloru". Za ovu jubilarnu izložbu štampan je i prigodan katalog – izdavač BZK "Preporod". Otvaranju izložbe prisustvovalo je otprilike 150 posjetilaca.

10. 10. – u velikoj sali BZK "Preporod" održana promocija romana *Mirzin dnevnik*, književnika Bajruzina Hajre Planjca, člana Društva pisaca Bosne i Her-

cegovine. Organizator promocije su nezavisne novine "Naša riječ" Zenica, a BZK "Preporod" je bio partner.

10.10. – U velikoj sali održan prigodan program u okviru dječije nedjelje. Organizator UG "Naša djeca", partner BZK "Preporod" Zenica.

11.10. – U BKC Kalesija održali smo predstavu *Bošnjačka svadba*. Predstava je održana u sklopu saradnje sa BZK "Preporod" Kalesija.

Od 13. 10. – Pristupilo se realizaciji projekta Radionica rukotvorina za mlade. Za stručni rad su odabrane Jasminka Preldžić i Mubera Grcić, a voditeljica radionice je Nejira Serdarević. U ovaj projekt uključeno je 14 učenica zeničkih osnovnih škola.

18.10. – Pristupilo se realizaciji projekta Zenički vodič kulturno-historijskih znamenitosti. U projekt uključeno 15 članova, među kojima je i osam učenika III i IV razreda Ekonomske škole – turističkog smjera.

25.10. – U okviru kulturne manifestacije "Ilhamijini dani", a kao plod saradnje sa travničkim i žepačkim "Preporodom" za učesnike karavana "Ilhamijinog puta" u drevnoj tvrđavi Vranduk priredili smo čas historije o Vranduku i kazivanje Ilhamijinih stihova. Po dolasku karavana u Zenicu učesnici ove manifestacije, među kojima su bili i članovi puhačkog orkestra grada Travnika, prodefilirali su ulicama grada Zenice. Tom prilikom puhački orkestar je na trgu Alije Izetbegovića održao kraći promenadni koncert.

Ostale aktivnosti:

– Završena je procedura izbora najpovoljnijeg ponuđača za izvođenje radova na projektu adaptacije Doma Preporoda putem konkurentskog zahtjeva. Zakonom propisanu proceduru proveo je Nadzorni odbor BZK "Preporod", a za najpovoljnijeg izvođača radova izabrana je firma "Konstruktor No 1" d.o.o. Zenica, sa kojom je zaključen i ugovor o izvođenju radova. Vrijednost ugovora iznosi 58.333,40 KM, uključujući PDV. Radi se o korištenju planiranih budžetskih sredstava Općine Zenica – kapitalni grant-oprema i adaptacija domova iz oblasti kulture. Nakon predočenja potrebne dokumentacije, načelnik Općine Zenica svojim zaključkom broj: 02-35-18555/08 od 23. 10. 2008. godine odobrio je ugovorena sredstva. Početak radova planiran je za početak novembra 2008. godine.

– Osnovnoj muzičkoj školi Zenica ustupljen je jedan termin korištenja velike sale za nastavne aktivnosti bez naknade a na bazi sporazuma o saradnji ove kulturne institucije sa BZK "Preporod".

– Na traženje Pravnog fakulteta u Zenici data je na korištenje jedna prostorija za potrebe Univerzitetskog muzičkog orkestra u svrhu priprema za brucošijadu.

– Plesnom studiju Udruženja "4-H klub" Zenica ustupljeno je korištenje velike sale u dva sedmična termina (srijeda i nedjelja) uz naknadu od 200 KM mjesečno, o čemu je zaključen ugovor.

Novembar

Programi:

– Nastavljena realizacija projekta Radionica rukotvorina.

– Nastavljena realizacija projekta Zenički vodič za kulturno-historijske znamenitosti.Težište rada projektnih timova bilo je usmjereno na obilazak planiranih lokacija na prigradskim i seoskim područjima Općine.

– Ostvarene brojne aktivnosti u organizaciji 12. Malonogometnog bajramskog turnira zeničkih mahala. Izvršena je medijska prezentacija turnira i izrađen plakat. Formirana su stručna tijela za takmičarski dio turnira i vršena je prijava ekipa.

24.11. – U Domu "Preporoda" održan kolažni program o temi: "Državno--pravni kontinuitet BiH u svjetlu ZAVNOBiH-a". Predavač je bio prof. Hikmet Krkalić, a u kulturno-umjetničkom programu učestvovali su učenici OŠ "Musa Ćazim Ćatić" i Osnovne muzičke škole u Zenici, kao i članovi BZK "Preporod". Organizator programa bilo je Udruženje antifašista i boraca NOR-a općine Zenica, a BZK "Preporod" bila je suorganizator.

27.11. – U Muzeju grada Zenice održan kolažni program pod geslom "Stihom i riječju u odbrani domovine". Program je održan povodom Dana državnosti, te 16-godišnjice osnivanja 314 Slavne brigade i III Korpusa Armije RBiH. Organizator programa bio je Općinski odbor za obilježavanje značajnih datuma, a suorganizatori BZK "Preporod" i Muzej grada Zenice. U programu je promovirano stvaralaštvo književnika Almira Zalihića iz Sarajeva uz osvrt Adnadina Jašarevića, književnika iz Zenice. Također, izvršeno je proglašenje pobjednika nagradnog konkursa za izbor najboljih literarnih radova o temi: "Volim Bosnu i Hercegovinu, svoju domovinu", kao i prezentacija nagrađenih literarnih radova učenika. U muzičkom dijelu programa učestvovali su učenici Osnovne muzičke škole iz Zenice.

Ostale aktivnosti:

6. 11. – Održana VI sjednica Upravnog odbora na kojoj je, osim razmatranja realizacije programskih sadržaja i finansijske problematike, usvojen i izvještaj o organizaciji II Internacionalnog omladinskog festivala ilahija i kasida, zatim su donesene odluke o formiranju: književnog i likovnog kruga, sekcije za rukotvorine, te razmatrana i druga aktuelna pitanja iz domena rada i djelovanja.

– U maloj sali održana skupština Udruženja za zaštitu tekovina borbe za BiH ZE-DO kantona (19. 11.).

– Izvođeni radovi na adaptaciji Doma "Preporoda" iz budžetskih sredstava Općine za 2008. godinu.Planirani radovi trebali bi se završiti do kraja tekuće godine.

– Sredstva u iznosu od 5.000 KM, dodijeljena od BZK "Preporod" Sarajevo utrošena su za izmirenje duga firmi "Dom štampe" Zenica u iznosu od 14.412,00 KM sa kojom smo zaključili sporazum o odgodi plaćanja duga. Ostatak duga sada iznosi 4.500,00 KM koji ćemo izmiriti dijelom iz kreditnih, a dijelom iz vlastitih sredstava.

Decembar

Programi:

9.12. – U velikoj sali Doma "Preporoda" povodom Kurban bajrama održan svečani bajramski prijem za uzvanike – predstavnike državnih organa, političkih stranaka, privrede, obrazovnih, naučnih, kulturnih i sportskih institucija i organizacija, vjerskih zajednica svih konfesija, medija i dr. Prigodna obraćanja imali su gospođa Amna Sofić, predsjednica "Preporoda", i mr. Ejub ef. Dautović, muftija zenički. Kulturno-umjetnički program izveli su članovi sekcija "Preporoda". Prijem je organiziran u saradnji sa Medžlisom IZ Zenica.

– Održan 12. Malonogometni bajramski turnir zeničkih mahala. Turnir se održavao u dane 9., 10., 12., 13. i 14. decembra u dvorani Bilmišće. Na turniru su učestvovale 52 ekipe sa gotovo 500 učesnika, što je rekord svih dosadašnjih turnira. Najboljim ekipama i pojedincima dodijeljene su novčane nagrade, pehari i priznanja. Prema tradiciji, i ovaj turnir izazvao je veliki interes i pažnju sportske javnosti i publike. Tokom pet dana trajanja, turnir je posmatralo više od 3500 gledalaca.

20. 12. – u velikoj sali "Preporoda" održane su predstave u okviru 10. Festivala filma djece i omladine. Na Festivalu je prikazano šest filmova nominiranih za nagrade. Organizator Festivala bili su: Zajednica tehničke kulture BiH, Udruženje tehničke kulture ZE-DO kantona i Fondacija za kinematografiju BiH, a BZK "Preporod"se uključila kao partner Festivala.

26.12. – U klubu "Preporoda" održana je izložba ručnih radova izrađenih u Radionici rukotvorina, koju je pohađalo 15 mladih žena. Na izložbi je prezentirano 45 ručnih radova u tehnici veza i keranja. Izložbu je otvorila gospođica Zdenka Merdžan, ministrica za obrazovanje, nauku, kulturu i sport ZE-DO kantona.Izložba je bila dobro posjećena (prisustvovalo gotovo 80 posjetilaca). Ovim činom u cijelosti je realiziran projekt "Radionica ručnih radova". Osim toga, formirana je sekcija za rukotvorine "Preporoda", koju čine polaznice ove radionice.

26. 12. – predstavnici "Preporoda" prisustvovali tradicionalnom božićnom prijemu u HKD "Napredak" Zenica.

26. 12. – U velikoj sali "Preporoda" održan novogodišnji program za djecu i podjela paketića u organizaciji agencije "Tropik" Zenica.

29. 12. U velikoj sali "Preporoda" održan novogodišnji program za djecu u organizaciji UG "Naša djeca".

30. 12. – U Muzeju grada Zenice, u okviru izložbe Udruženja likovnih umjetnika ZE-DO kantona, sa likovnim radovima predstavili su se Alija Kulenović i Amna Sofić, članovi "Preporoda".

– Ostvarene završne aktivnosti i radnje na realizaciji projekta "Zenički vodič za kulturno-historijske znamenitosti" u 2008. godini.

Ostale aktivnosti:

– Završeni radovi na adaptaciji Doma "Preporoda". U okviru ovih radova izvršena je adaptacija velike sale, hola, biblioteke i kancelarije društva (postavljena PVC stolarija, trakaste zavjese, postavljena nova elektroinstalacija i rasvjeta, molerski radovi i dr.). Dodijeljena sredstva iz budžeta Općine u iznosu od 58.333,41 KM u cijelosti su isplaćena odabranom izvođaču radova.

– Sačinjena tri projekta i aplicirano sa istim na javni poziv resornog ministarsta Kantona za kulturne aktivnosti u 2009. godini ("Stara Zenica u fotografijama" – II dio; Likovna kolonija "Stara Bosna"; III Omladinski festival ilahija i kasida).

– Održan sastanak sa dramskom i folklornom sekcijom.

Tokom ovog mjeseca uplatili smo iznos od 1.000 KM na ime duga firmi "Dom štampe", tako da ostatak duga prema sporazumu sa 31.12.2008.godine iznosi 3.500,00 KM. U cijelosti isplaćena ugovorena cijena sa KUD "Željezara" u iznosu od 2.560 KM na ime kupovine korištenih muslimanskih folklornih nošnji.

Predsjednica
Amna Sofić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Žepče

– Svakoga petka bili smo na usluzi posjetiteljima Spomen-sobe i Bosanske sobe koja se nalazi u gradu u porodičnoj kući književnika Nedžada Ibrišimovića. U ovoj godini Spomen sobu posjetio je veliki broj posjetitelja, a posebno nas raduje činjenica da je to bila većinom omladina.

– Hor žena koji njeguje sevdalinku i starogradsku pjesmu ("Preporodov" hor) učestvovao je u obilježavanju Dana nezavisnosti BiH, u Žepču.

– Dječiji hor ilahija osvojio je 1. mjesto na takmičenju duhovne muzike "Kajde iz Nejistana" u Kaknju.

– Ovaj hor ostvario je zapažene nastupe u Kaknju, Vitezu, Busovači, Zenici, Žepcu, a solista ovoga hora Latif Muhamed osvojio je 1. mjesto na Omladinskom festivalu ilahija u Zenici.

– Bili smo domaćini 14. Zbora predsjednika općinskih društava "Preporoda" BiH.

– Zajedno sa BZK "Preporod" Travnik organizirali smo "**Dane šejha Abdul-Vehaba Ilhamije Žepčaka**", a u okviru ove desetodnevne manifestacije u Žepču smo organizirali:

1. Predavanje o šejhu Ilhamiji,

2. Takmičenje u literarnom stvaralaštvu među srednjoškolcima o temi "Ne idi malen ispod zvijezda",
3. Izložbu slika žepačkog likovnog umjetnika Ismeta Čahtarevića,
4 . Karavanu od Žepča preko Vranduka i Viteza do Travnika,
5. Noć zikra u Žepču.

– Pripremili smo izdavački projekt o Ilhamiji, koji namjeravamo objaviti u narednoj godini, zajedno sa BZK "Preporod" Travnik.

– Organizirali smo 1. smotru bošnjačkog folklora u Žepču,

– Zajedno sa Medžlisom Žepče organizirali smo priredbu u povodu Kurban-bajrama.

Predsjednik
Suvad Hadžić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Živinice

U protekloj 2008. godini OD "Preporod" Živinice, između ostalog, imalo je sljedeće aktivnosti:

– Organiziralo je promociju knjige *Gornja Spreča*, koju je napisao Dževad Tosunbegović. Promocija knjige održana je 25. 2. 2008. godine u maloj sali BKC-a Živinice i prenosila ju je Televizija Živinice. Promotori knjige bili su prof. dr. Salih Kulenović, prof. dr. Adib Đozić i mr. Redžo Butković. Posjećenost je bila na nivou, pred punom salom.

– 15. 5. 2008. godine OD "Preporod" Živinice je organiziralo "Poetsku večer" u maloj sali BKC-a Živinice. Učesnici poetske manifestacije bili su pjesnici Mehmed Meša Đedović iz Kalesije, Fikreta Selimović, Šaban Fejzić Šobi, učenici JU OŠ Višća, učenici OŠ iz sela Gračanice i učenici Gimnazije iz Živinica.

–17. 5. 2008. godine u prostorijama Društva održana je svečana sjednica povodom Dana oslobođenja Živinica. Svečanosti su prisustvovali: Azra Gazibegović, predsjednica ZOD TK "Preporod", Refka Čajić i Alija Dervišević, oboje iz OD "Preporod" Gračanica, glavni imam ef. Mehmed Butković i drugi domaći gosti i članovi "Preporoda". Svečanost su uveličali pjesnici Fikreta Selimović i Šaban Fejzić Šobi.

– 17. 5. 2008. godine, u prostorijama Društva, otvorena je izložba slika i levhi autora Refke Čajić i Alije Derviševića. Izložba je trajala sedam dana i bila je otvorenog tipa.

– 22. 5. 2008. godine u Živinicama je od TV TK vršeno snimanje emisije sa nazivom "Ljetopis". Između ostalih, u emisiji su učestvovali članovi Društva "Preporod" iz Živinica sa programom domaćica obučenih u narodnu bošnjačku nošnju, koje su prezentirale raznovrsnu hranu koja se priprema u našim domovima od davnina.

OD "Preporod" Živinice je za članove Društva organizovala jednodnevnu ekskurziju u Travnik, 7. 6. 2008. godine. Uzet je u zakup autobus "Litvatrans" iz Banovića i ukupno je na ekskurziju išlo četrdeset članova.

– Predsjednik Društva je 9. 6. 2008. godine na poziv išao u posjetu OD "Preporod" Zvornik, gdje se održavala manifestacija sa nazivom "Kaimijini dani" u Zvorniku.

– 25. 6. 2008. godine u Živinicama je od TV TK vršeno snimanje emisije sa nazivom "Ljetopis". Između ostalih, u emisiji su učestvovali članovi Društva "Preporod" iz Živinica.

– 8. 7. 2008. godine u prostorijama Društva je održano svečano sijelo zbog uspješnog nastupa naših članova u emisiji "Ljetopis" na TVTK.

– Početkom augusta (u periodu od 6. 8. 2008. do 9. 8. 2008. godine) u organizacijij ZOD "Preporod" TK, predsjednik Društva je išao u službenu posjetu u Tursku. Posjetu su zajednički činili svi predsjednici društava Tuzlanskog kantona, upriličena je na poziv Bošnjačke zajednice u Istanbulu. Troškove posjete snosio je ZOD "Preporod" TK.

– 25. 10. 2008. godine članovi Društva učestvovali su u promociji knjige *Antiterorizam* autora Fatmira Alispahića. Promocija je održana u BKC-u Živinice.

– 25. 10. 2008. godine, na poziv OD "Preporod" Gračanica, naše društvo učestvovalo je na poetskoj večeri u Gračanici. Poetskoj večeri su prisustvovali pjesnici sa prostora Tuzlanskog kantona.

– 7. 11. 2008. godine OD "Preporod" Živinice je organizovalo promociju knjige *Stećci na području općine Živinice*. Autori ove knjige su domaći profesori historije Seudin Muratović i Zehudin Maslić. Promotori su bili dr. Izet Šabotić i mr. Midhat Spahić. Promocija je održana pred punom salom BKC-a Živinice. Cijeli tok promocije prenosila je Živinička televizija.

– 9. 12. 2008. godine OD "Preporod" Živinice je organiziralo centralnu i svoju najvažniju manifestaciju tokom godine sa nazivom "Bajramska akademija". Akademija je održana u Gradskoj dvorani u Živinicama pred gotovo 800 gledalaca. Cijeli tok "Akademije" prenosila je Televizija Živinice. Na "Akademiji" su učestvovali uglavnom domaći učesnici iz naših škola i članova Društva. Ocijenjena je kao najvažniji i najkvalitetniji kulturni događaj u Živinicama.

– OD "Preporod" Živinice je tokom 2008. godine s vremena na vrijeme kupovalo pojedinačne knjige za svoju biblioteku.

U toku 2008. godine održana su četiri sastanka Izvršnog odbora OD "Preporod".

Predsjednik
Sakib Aljić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo ZOD TK

U toku 2008. godine BZK "Preporod" ZOD TK je ostvarila raznovrsne aktivnosti u skladu sa Programom rada, koji se zasniva na osnovnim programskim zadacima i ciljevima BZK "Preporod" ZOD TK, usklađenim sa osnovnim zadacima Zajednice utvrđenim Statutom.

Promocije:

- Časopis "Ostrvo", broj: 7, 8, 9 i 10, izdavača BZK "Preporod" ZOD TK.
- Promocija organizirana na Univerzitetu u Tuzli. Promotori: Vedad Spahić, glavni urednik, i Azra Gazibegović.
- Godišnjak "Avlija", izdavača Općinsko društvo BZK "Preporod" Gračanica. Promotori su bili: Azra Gazibegović, Jasna Hadžiselimović i Rusmir Djedović.

Sjednice organa Zajednice:

- Sjednica Izvršnog odbora, održana dana 18. 1. 2008. godine
- Obilježen je Dan nezavisnosti, 1. 3. 2008. godine
- Sjednica Izvršnog odbora, održana 2. 4. 2008. godine
- Sjednica Izvršnog odbora, održana 18. 5. 2008. godine
- Sjednica Izvršnog odbora, održana 12. 7. 2008. godine
- Sjednica Izvršnog odbora, održana 24. 9. 2008. godine
- Dana 25. 11. 2008. godine obilježen je Dan državnosti i održana sjednica Izvršnog odbora i Savjeta ZOD TK
- Sjednica Izvršnog odbora, održana 17. 12. 2008. godine

Manifestacije:

U organizaciji BZK "Preporod" ZOD TK održana je manifestacija u Općinskom društvu Doboj – Istok. Upriličen je bogat kulturno-umjetnički program, u kome su učešće uzela sljedeća Općinska društva: Doboj – Istok, Tuzla, Živinice, Gradačac, Gračanica i Gornja Tuzla.

Kontakti, saradnja:

– Delegacija u sastavu predsjednika svih Općinskih društava u sastavu ZOD TK, na čelu sa predsjednicom ZOD TK, Azrom Gazibegović, prof., primljena je u Istanbulu 6. 8. 2008. godine, od predstavnika navedenih organizacija u Turskoj, gosp. Refika Akove Sijarića, potpredsjednika Asocijacije "Bosna-Sandžak" u Istanbulu, te gosp. Zahita Bujukbayraka, predsjednika Asocijacije "Bosna-Sandžak", koja radi i djeluje u evropskom dijelu grada, Marufa Arslanara, predsjednika istoimene asocijacije koja djeluje u azijskom dijelu grada u općini Pendik i Safeta Erdema, predsjednika Fondacije prijatelja Bosne i Hercegovine. Čast nam je ukazao gosp. Husein Kancu, poslanik u Državnom parlamentu Republike Tur-

ske i direktor Arhiva grada Istanbula. Gostoprimstvo nam je ukazala i direktorica agencije "Meridian", g-đa Sabahat Memnun.

Misija posjete se odvijala u smjeru ostvarenja kulturnih kontakata, sve sa ciljem očuvanja kulturnog identiteta Bosne i Bošnjaka u Turskoj. Upriličena posjeta izazvala je oduševljenje domaćina, odvijala se prema utvrđenom protokolu domaćina, medijskim predstavljanjima rada i misije BZK "Preporod" ZOD TK te pojedinačnih općinskih društava.

Nakon posjete znamenitostima Istanbula, uslijedile su posjete društvima u evropskom i azijskom dijelu. U prvom dijelu posjete ugovorene su promocije knjige g-dina Huseina Kanca, koja je posvećena misiji i djelu rahmetli predsjednika Alije Izetbegovića, zatim prijevod knjige sa turskog na bosanski jezik, zamjenika direktora Arhiva grada Istanbula, koja govori o historiji Osmanskog Carstva. Potom, ostvaren je protokol o kulturnoj saradnji koja će se realizirati u periodu od decembra 2008. godine a rezultiraće posjetama općinskih društava Istanbulu, Alanji, Erdemu i Jedrenima.

Treći dan posjete je upriličen u općini Pendik, u azijskom dijelu Istanbula i također je rezultirao protokolom o saradnji, bazirajući se na tradiciji očuvanja maternjeg – bosanskog jezika, uzajamnim posjetama koje bi sadržavale fakultativno učenje bosanskog jezika u gradu Tuzli i općinama Tuzlanskog kantona, gdje postoji BZK "Preporod" O.D. Također, realizirale bi se uzvratne posjete, nastupi kulturno-umjetničkih sadržaja naših Društava u Turskoj.

Medijsku pažnju upriličio nam je gosp. Bekim Muftarević, urednik RTL-a, koji je porijeklom Bošnjak i član Institucije – domaćina. Smatramo da je ova posjeta rezultirala naznakom kvalitetne saradnje, koja će biti realizirana na obostrano zadovoljstvo BZK "Preporod" ZOD TK i svih bošnjačkih institucija u Turskoj.

Posjeta je trajala do 10. 8. 2008. godine

– Posjeta Velikoj Kladuši, gdje je održana tribina i izložba "Srebrenica da se ne zaboravi";

– Posjeta manifestaciji "Gradačački književni susreti", kada je upriličeno otvaranje izložbe "Život i djelo književnika Alije Nametka";

– Posjeta otvaranju izložbe likovnih radova Općinskog društva BZK "Preporod" Gračanica, održane u prostorijama Općinskog društva BZK "Preporod" Gradačac;

– Muzička zabavna večer "Pod lipama Gračanice", pri čemu su svoje likovne radove izložili umjetnici Općinskog društva BZK "Preporod" Gračanica, kada je održana aukcija i prikupljeni novac bio je prilog za pomoć Općinskom društvu BZK "Preporod" Zvornik;

– Posjeta manifestaciji "Dani Djevojačke pećine", koja je održana u Kladnju, gdje je učešće u kulturno-umjetničkom programu upriličilo više općinskih društava;

– Kulturna manifestacija “Ikre” u Općinskom društvu BZK “Preporod” Kalesije, kojom prilikom je održana tribina i pripremljena izložba “Srebrenica da se ne zaboravi”, ovom prilikom smo ugostili i delegaciju iz Turske;

– Posjeta manifestaciji kulturno ljeto “Sapna ;

– Predramazanski kulturno-umjetnički program BZK “Preporod” Gornja Tuzla;

– Bajramski kulturno-umjetnički program Općinskog društva BZK “Preporod” Tuzla, u kome je učestvovala i estradna umjetnica Hanka Paldum;

– Književni susreti Općinskog društva BZK “Preporod” Srebrenik;

– Prisustvo svečanoj sjednici povodom Dana oslobođenja Živinica;

– “Bajramska akademija” u Općinskom društvu BZK “Preporod” Živinice (čast otvaranja Akademije pripala je predsjednici ZOD TK, Azri Gazibegović, prof.);

– Učešće na radnom sastanku predsjednika BZK “Preporod” u Žepču;

– Posjete i radni sastanci u Matičnom odboru;

– Tokom 2008. godine ostvareni su dobri i stalni kontakti sa elektronskim i printanim medijima.

Za Vladu TK – Ministarstvu za finansije, pripremljeno:

– Izvještaj o aktivnostima općinskih društava i ZOD-a TK za 2008. godinu;

– Program aktivnosti općinskih društava i ZOD-a TK za 2009. godinu;

– Izvještaj o utrošku finansijskih sredstava za 2008. godinu općinskih društava i ZOD-a TK;

– Izvještaj o planiranim sredstvima za 2009. godinu općinskih društava i ZOD-a TK.

Posjete Matičnom odboru Sarajevo:

– Dogovor sa predsjednikom, prof. dr Šaćirom Filandrom o uređenju radnog prostora Općinskog društva i ZOD-a TK.

– Upriličen iftar za članove Izvršnog odbora ZOD-a TK i drugih članova BZK “Preporod” u restoranu “Čaršijska česma” u Tuzli.

– Obavili razgovor sa predstavnicima Skupštine TK i Ministarstva za finansije, u vezi sa finansiranjem BZK “Preporod” na području Tuzlanskog kantona za 2009. godinu.

Predsjednica
Azra Gazibegović

GODIŠNJAK 2008

BOŠNJAČKI MERHUMI (2008)

Sudionici naše povijesti – umrli 2008. godine

Isma Kamberović

Svjedoci smo zlog vremena i potrebe čuvanja sjećanja na naše značajne ličnosti. Ova rubrika, koja obrađuje biografsko-bibliografske podatke značajnijih Bošnjaka je, na neki način, produžena grana *Bošnjačkog biografskog leksikona*, "Preporodovog" dugogodišnjeg projekta. Za njeno pisanje potrebno je praćenje i brižljivo sakupljanje podataka tokom čitave godine. Dužni smo za buduće generacije zabilježiti umrle slikare, književnike, muzičare, glumce, historičare, ljekare, stomatologe, književne kritičare, karikaturiste, historičare umjetnosti, muzeologe i dr. Njihov životni stvaralački opus svakako će poslužiti mlađim generacijama u njihovim budućim istraživanjima. Zabilježili smo da se u 2008. godini zatvorila ovozemaljska knjiga za 28 značajnih ličnosti iz naše sredine. Svakog mjeseca odlazilo je po dvoje, što je, ako smijemo primijetiti, previše...

1. Alić, Omer
2. Arifhodžić, Fuad
3. Bakšić, Hamza
4. Bećirbegović, Edah
5. Čampara, Avdo
6. Čengić, Fadil
7. Čolaković, Zlatan
8. Demirović, Dalija
9. Drino, Mehmed
10. Džaka, Bećir
11. Hadžipašić, Ahmet
12. Haračić, Hajrudin
13. Hurem, Rasim
14. Ibrulj, Hamo
15. Karamehmedović, Muhamed
16. Kebo, Alija

17. Konstantinović, Mirsad
18. Mujagić, Mubera
19. Mujkanović, Nedret
20. Muzaferija, Gordana
21. Nezirović, Muhamed
22. Numić, Refik
23. Redžepagić, Sanela
24. Rizvanbegović, Izet
25. Sokolović-Bertok, Semka
26. Šarac, Nedim
27. Voljevica, Ismet Ico
28. Zulfikarpašić, Adil

Omer Alić (1929-2008)

Prof. dr. Omer Alić, rođen je 29. 3.1929. godine u Komaru kod Donjeg Vakufa. Diplomirao je 1954. godine na Šumarskom fakultetu, Odsjek drvne industrije u Sarajevu. Doktorsku disertaciju odbranio je 1972. godine na Mašinskom fakultetu u Sarajevu, na kojem je bio jedan od njegovih prvih profesora. Na Odsjeku za mehaničku tehnologiju drveta, prošao je sva zvanja, od asistenta, docenta, vanrednog, do redovnog profesora.

Objavio je sljedeće knjige: (sa Skopal Bogdanom) *Finalna mehanička obrada drveta.* 1, *Principi obrade na mašinama.* Sarajevo: Univerzitet, 1964.; *Ispitivanje materijala za površinsku obradu drveta u fabričkim laboratorijama*. Sarajevo: Zavod za tehnologiju drveta, 1966.; (sa Skopal Bogdanom) *Konstrukcije proizvoda od drveta.* Sarajevo: Univerzitet, 1966; *Površinska obrada drveta.* Sarajevo: Mašinski fakultet, 1997. i dr.

Autor je brojnih naučnoistraživačkih projekata, od kojih izdvajamo: *Istraživanje mogućnosti vještačkog sušenja domaćih lakova za površinsku obradu drveta infracrvenim zracima: naučnoistraživački projekat.* Sarajevo: Zavod za tehnologiju drveta, 1971.; *Istraživanje metoda i postupaka pripreme površine za površinsku obradu drvnih proizvoda te eksploatacionih odlika različitih lakova za drvo. I-II: naučnoistraživački projekat.* Sarajevo: Šipad, 1977.; *Kvalitet i mjere poboljšanja površinske obrade u industriji namještaja BiH: naučnoistraživački projekat.* Sarajevo: Šipad-Institut za istraživanje, razvoj i projektovanje, 1981. i dr.

Potječe iz porodice koja je školovala svoju djecu, i mušku i žensku. Bio je ponosan na uspjehe svoje sestre, književnice Jasmine Alić udate Musabegović.

Bio je član Društva inžinjera i tehničara.

Umro je 25. 8. 2008. godine u 79. godini života.

Fuad Arifhodžić (1914-2008)

Slikar Fuad Arifhodžić rođen je 1.12. 1914. godine u Sarajevu, gdje je završio osnovnu i srednju školu. Studirao je na Pravnom fakultetu u Beogradu. Jedan je od rijetkih ljudi koji je preživio tri rata u Bosni, ali ipak na njegovim slikama nema užasnih prizora iz ratova, sve je bajkovito.

Sa svojih 29 godina priključio se 1941. ilegalcima i borio se protiv okupatora svoje zemlje. Nakon završetka rata postao je direktor hotela "Evropa". Iako nije završio Akademiju likovnih umjetnosti, njegove slike plijenile su magičnošću i ljepotom, jer je bio veoma talentiran za slikanje. U početku mu je slikanje bilo hobi, a kasnije je postalo nešto bez čega nije mogao i što ga je održavalo u dugogodišnjem životu.

Zaljubljenik u svoj rodni grad, Arifhodžić je slikao Sarajevo i sve ono što ga čini čarobnim:

Baščaršija, Begova džamija sa sahat-kulom, ulice u starom dijelu Sarajeva, starinske kuće sa mušepcima, krovovi kuća i načičkanih dućana, mezarja, zimski pejzaži rodnog grada i dr. Na njegovim akvarelima Sarajevo je grad iz bajke, koji izgleda drugačije ujutro, drugačije u podne a najljepše kada sunce zalazi. Slikao je akvarele i drugih bosanskohercegovačkih i svjetskih gradova.

U svom dugom životu ostvario je dvadeset samostalnih izložbi, a učestvovao je i na mnogim kolektivnim izložbama u Bosni i Hercegovini, Turskoj, Francuskoj, Kanadi, Austriji, Švicarskoj i dr. U bivšem Radničkom univerzitetu "Đuro Đaković" održao je izložbu "Sarajevo u akvarelu" 1978. godine, koja je imala i popratni katalog sa predgovorom književnika Zuke Džumhura.

Dao je svoj umjetnički doprinos u opkoljenom Sarajevu organiziranjem dviju samostalnih izložbi: u Galeriji "Gabrijel" 1993. i u Galeriji "Mak" 1994. godine.

U povodu pedesetogodišnjice umjetničkog rada, organizirao je posljednju samostalnu izložbu u 1999. godini. Njegove ilustracije se mogu naći u mnogim knjigama: Tihić, Smail: *Sarajevo: turisticeskij putevoditel*. Beograd: Turistička štampa, 1967.; Pašić, Bahra: *Nedopjevani grad*. Sarajevo: Blicdruk, 1999. godine i dr. Izbor iz njegovog stvaralačkog opusa sakupljen je u likovnoj monografiji: *Sarajevo: akvareli.* Sarajevo: "Autor", 2003.

Godine 1952. postao je član Udruženja likovnih umjetnika Bosne i Hercegovine.

Dobitnik je mnogih nagrada: Šestoaprilska nagrada Grada Sarajeva (2001), Nagrade na Međunarodnom konkursu za izradu UNICEF-ove čestitke za djecu.

Umro je u Sarajevu, 15. 2. 2008. godine u 94. godini života.

Hamza Bakšić (1939-2008)

Novinar Hamza Bakšić rođen je 8. 4.1939. godine u Ljubinju. Kao dječak sa roditeljima je došao u Bosnu. Radio je novinarske poslove na Televiziji Sarajevo, gdje je jedno vrijeme bio glavni urednik, a zatim je vršio funkciju direktora. Autor je dokumentarnog programa *Zavjesa od zelene čohe*, *Kuda vode mostovi*, *Dobra planina* i dr. Iskazao se i u printanim medijima. Uređivao je list "Komunist" za BiH, bio je glavni urednik nedjeljnika "Svijet", zatim kolumnist i komentator u listu "Oslobođenje" i urednik Radija Slobodna Evropa.

Bio je tokom rata u Sarajevu i preživljavao zajedno sa ostalim Sarajlijama strahote opsade. Uredno je vodio ratni dnevnik, koji je objavio u publikaciji *Sarajeva više nema*. Sarajevo: "Oslobođenje", 1997. Ovaj dnevnik je ujedno i hronika ratnih dešavanja u Sarajevu i predstavlja veoma vrijedno djelo za proučavanje posljednjeg rata.

Bakšić je svojim radom prokrčio put mnogim mlađim kolegama novinarima. Objavio je priručnik za novinare, koji je doživio nekoliko izdanja: *Ja, novinar.* Sarajevo: Nezavisna unija profesionalnih novinara, 1995.; 2. dopunjeno izd. Banja Luka: Nezavisno udruženje novinara Republike Srpske, 1998.; 3. izd. Sarajevo: Rabic, 2002.; *Između mita, pamćenja i zaborava.* Sarajevo: Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, 1996.; Knjiga novinarskih tekstova *Kraj stoljeća.* Sarajevo: Svjetlost, 1997.

Dobitnik je mnogih nagrada i priznanja: Godišnje nagrade Udruženja novinara Bosne i Hercegovine, Zlatne značke RTV Sarajevo, Nagrade za životno djelo lista "Oslobođenje" i dr.

Umro je 29. 9. 2008. godine u Sarajevu u 69. godini života.

Edah Bećirbegović (1932-2008)

Dugogodišnji predsjednik Muslimanskog dobrotvornog društva "Merhamet" i advokat Edah Bećirbegović, rođen je 12.12. 1932. u Bugojnu. Srednju školu završio u Sarajevu. Godine 1959. diplomirao je na Pravnom fakultetu u Sarajevu. Od 1959. do 1962. godine bio je zaposlen u Općinskom sudu u Sarajevu, kao pripravnik, zatim je prešao u Energoinvest, gdje je radio od 1962. do 1966. godine. Posao advokata obavljao je od 1966. godine.

Od 1943. godine bio je član organizacije *Mladi muslimani*, a hapšenje je uslijedilo 1949. godine.

Potpisnik je deklaracije za osnivanje Stranke demokratske akcije. Godine 1992. postavljen je za predsjednika Muslimanskog dobrotvornog društva "Merhamet", na čijem čelu je bio za vrijeme opsade Sarajeva, a i kasnije.

Umro je 22. 9. 2008. godine u 76. godini života, a ukopan je u haremu džamije Ferhadije.

Avdo Čampara (1937-2008)

Političar Avdo Čampara rođen je 25. 5. 1937. godine u Gacku. Osnovnu školu završio je u rodnom mjestu, a srednju u Mostaru. Godine 1962. diplomirao je na Pravnom fakultetu u Sarajevu, a pripravnički staž obavio je u Općinskom sudu u Gacku. Političku karijeru počeo je u rodnom Gacku, koja ga je kasnije odvela u Sarajevo. Godine 1964. postavljen je za sekretara Općinskog komiteta SKJ u Gacku. Zatim slijedi funkcija predsjednika Skupštine Općine Gacko, na koju je imenovan 1969. godine. Izabran je za člana Izvršnog vijeća Bosne i Hercegovine 1974. i preselio se u Sarajevo. Imenovan je za izvršnog sekretara Predsjedništva CK BiH 1979. godine. Na dužnost javnog tužioca Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine izabran je 1986. godine. Zatim je, nakon montirane afere, smijenjen s funkcije tužioca i ostao je bez posla. Nakon višestranačkih demokratskih izbora, imenovan je za generalnog sekretara Skupštine Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine. Nakon rata, obavljao je sljedeće političke funkcije: poslanik Skupštine Kantona Sarajevo, delegat u Domu naroda Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine, prvi predsjedavajući Doma naroda Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine iz reda Bošnjaka.

Od 2002. do 2006. godine obavljao je funkciju savjetnika predsjedavajućeg Predstavničkog doma Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine.

Na Čamparinom primjeru požemo vidjeti kako politika zna biti nemilosrdna prema političarima. Svaka politička karijera ima uspon i pad. Zavisi koliko ste sposobni kao čovjek da se ponovo pridignete i izađete svijetla obraza.

Dobitnik je Zlatne povelje mira Internacionalne lige humanista (1998).

Umro je 4. 4. 2008. godine u 71. godini života, a ukopan je u haremu Ali-pašine džamije u Sarajevu.

Fadil Čengić (1929-2008)

Profesor emeritus Medicinskog fakulteta Fadil Čengić rođen je 20. 5. 1929. godine u Foči. Diplomirao je na Medicinskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 1956. godine. Doktorirao je s temom *Kontrastna laringografija u dijagnostici tumora larinksa* u Sarajevu 1977. godine. Bio je zaposlen na Radiološkom institutu u Sarajevu. Puno je doprinio razvoju i osposobljavanju Radiološkog instituta u ultrazvučnoj i CT dijagnostici. Bavio se izučavanjem primjene ultrazvuka u raznim oboljenjima. Bio je profesor na Medicinskom i Stomatološkom fakultetu i Višoj medicinskoj školi.

Objavio je brojne radove, od kojih izdvajamo sljedeće: "Digitalne tehnike u radiologiji i njihovo korištenje u primarnoj i sekundarnoj zdravstvenoj zaštiti". *Kongres ljekara BiH, 3. Zbornik radova*. Sarajevo. Društvo ljekara BiH, 1985.; "Diagnostic possibilities of echography realting to other radiographic techniques and metods". (sa S. Mirić, M. Bajgorić, M. Klančević, E. Bučuk), *European*

Congress of Radiology, 6th. Abstracts book. Lisbon: European Association of Radiology, 1987.; (sa M. Klančević, S. Mirić, E. Bučuk, M. Bajgorić), "Kombinovano sonografsko-mamografsko-termografska procjena tumora dojke". Simpozijum o ultrazvučnoj dijagnostici u radiologiji. Zbornik sažetaka. Beograd, 1987.; "Ehinokok jetre: dijagnostičke mogućnosti ultrazvuka: kompjuterizovana tomografija". (sa L. Licender, S. Mirić). 17. *Kongres hirurga Jugoslavije. Knjiga apstrakta*. Sarajevo: Udruženje hirurga, 1988, str.178; "Ehinokokna cista jetre - upotreba UZ i CT nalaza". *Kongres radiologa Jugoslavije, 13. Kongres radioloških tehničara, 5. Zbornik rezimea.* Ohrid: Udruženje radiologa Jugoslavije, 1988. i dr.

Učestvovao je u radu brojnih simpozija i kongresa, od kojih izdvajamo sljedeće: "13. Kongres radiologa Jugoslavije", Ohrid:1988.; "Simpozij o ultrazvučnoj dijagnostici u radiologiji", Beograd, 1987; "Kongres hirurga Jugoslavije", Sarajevo, 1988. i dr.

Bio je član Udruženja radiologa Bosne i Hercegovine.

Dobitnik je Ordena rada sa zlatnim vijencem.

Umro je 27. 11. 2008. godine u 79. godini života.

Zlatan Čolaković (1955-2008)

Književni kritičar i folklorist dr. Zlatan Čolaković rođen je 13. 2. 1955. godine u Zagrebu. Diplomirao je 1979. godine na Odsjeku za komparativnu književnost i filozofiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, magistrirao je 1982. godine, a doktorsku disertaciju s temom *Mythos: Mimesis – Anagnorisis – Katharisis* odbranio je 1984. godine na istom fakultetu. Nakon doktoriranja, dobija stipendiju Fulbrightove fondacije i odlazi na Harvard, gdje ostaje četiri godine (1984-1988). Radio je u Slavističkom odjelu biblioteke "Widener" na Harvardskom koledžu. Detaljno se upoznao sa poznatom zbirkom "The Milman Parry Colection" i njenim kustosom Albertom Lordom Batesom, proučavaocem Homerovog djela. Ova Parryjeva zbirka sadrži bošnjačke epske pjesme koje je M. Parry sakupio prilikom svojih terenskih istraživanja tridesetih godina 20. vijeka od poznatog sandžačkog epskog kazivača Avde Međedovića.

Objavio je sljedeće knjige: *Tri orla tragičkoga svijeta*. Zagreb: Cekade, 1989.; (sa Marinom Rojc-Čolaković) *Mrtva glava jezik progovara*. Podgorica: Almanah, 2004.; *Epika Avda Međedovića = The Epics of Avdo Međedović. Knj. 1. Ženidba Smailagić Meha.* Podgorica: Almanah, 2007.; *Epika Avda Međedovića = The Epics of Avdo Međedović. Knj. 2. Izabrane epske pjesme Avda Međedovića*. Podgorica: Almanah, 2007.

Zlatan je sin poznatog bošnjačkog književnika Envera Čolakovića. Priredio je i objavio posthumno neke Čolakovićeve književne radove iz njegove rukopisne ostavštine: *Izabrane pjesme*, Zagreb: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, 1990.; *Lokljani. Iz Bosne o Bosni*, Zagreb: Islamska zajednica, 1991.;

Jedinac: roman u stihovima, Zagreb: Bošnjačka nacionalna zajednica Hrvatske, 2005.

Bio je član Hrvatskog društva književnika i PEN-a.

Umro je 20.12.2008. godine u 53. godini života u Bostonu.

Dalija Demirović (1937-2008)

Profesor emeritus Stomatološkog fakulteta Dalija Demirović rođen je 5. 5. 1937. godine u Jajcu. Diplomirao je na Stomatološkom fakultetu u Beogradu 1963. godine. Magistrirao je s temom *Udio hipodoncije u morfološkim i strukturalnim promjenama zuba i vilica* 1973. godine, a doktorsku disertaciju s temom *Okluzalna, Rtg-kefalometrijska i EMG valorizacija funkcionalnog liječenja disto-okluzije I/1* odbranio je 1977. na Stomatološkom fakultetu u Sarajevu.

Godine 1965. zaposlio se na Stomatološkoj klinici u Sarajevu, gdje je izabran za asistenta na Katedri za Ortodonciju 1966. godine. Prošao je sva naučna zvanja od asistenta, docenta, vanrednog do redovnog profesora, a na kraju je počašćen izborom u zvanje prvog profesora emeritusa na Stomatološkom fakultetu. U toku svoje karijere, obavio je brojna studijska putovanja: šest mjeseci je proveo na Gys-hospital u Londonu, kod profesora Tulleya (1975), gdje je izvršio pripreme za doktorsku disertaciju. Mjesec dana je bio na Stomatološkom fakultetu u Pragu 1979. godine, a 1982. godine boravio je u Erfurtu u Njemačkoj kod profesora Eismana.

Brojnim posjetama i obukama na stomatološkim fakultetima u svijetu, stekao je bogato iskustvo, koje je veoma uspješno primjenjivao kod nas. Prvi je uveo fiksne tehnike u liječenju raznih nepravilnosti zuba.

Objavio je sljedeće knjige: *Osnovi fiksne tehnike u ortodonciji*, Sarajevo: Stomatološki fakultet: Arka Press, 2005.; Koautor je u knjizi: *Ortodoncija*, Beograd: Zagreb: Medicinska knjiga, 1989.

Objavio je brojne naučno-stručne radove, od kojih izdvajamo sljedeće: "Terapija kod karijes profunda", *Zbornik radova studenata medicine i stomatologije*, (1962); "Ekstrakcija drugih stalnih molara u gornjoj vilici", *Bilten ortodonata Jugoslavije*, 8, (1975); "Prevencija i liječenje djece sa rascjepima". *Acta Cr* (5), (1986); "Ortodoncija u perspektivi", *Bilten Udruženja ortodonata Jugoslavije*; 23, (1990); "Tretman malponiranih zuba pomoću pokretnih ortodontskih aparata". *Bilten Udruženja ortodonata Jugoslavije*; 42:39-45 (1971); "Slučaj hemihipertrofije lica", *Kongres Udruženja ortodonata Jugoslavije,* 1, (1973) i dr.

Koautor je u izradi mnogih naučnoistraživačkih projekata, od kojih izdvajamo: *Medicinski, socijalni i ekonomski aspekti preventive najfrekventnijih dentofacijalnih defektnosti: naučnoistraživački projekat.* Sarajevo: UMC – Stomatološki fakultet, 1984.

Učestvovao je u radu mnogih seminara, simpozija i kongresa u Briselu, Beču, Pragu, Istanbulu, Kuwaitu, Ohridu, Beogradu i dr.

Bio je član Udruženja ortodonata Jugoslavije i Evropske asocijacije ortodonata (EOS).

Dobitnik je brojnih nagrada i priznanja: Ordena zasluga za narod sa srebrenom zvijezdom (1980), Priznanja "Dr. Jurica Bucak" – jugoslavenskog priznanja za doprinos razvoju naučne misli iz ortodoncije (1990), Plakete Univerziteta; nagrađen je visokim Kuwaitskim priznanjem za unapređenje stručnog rada od Ministarstva zdravstva Kuwaita (1999) i dr.

Umro je 22. 12. 2008. godine u 71. godini života.

Mehmed Drino (1930-2008)

Privrednik, generalni direktor GIK "Hidrogradnja" Mehmed Drino rođen je 17.1. 1930. godine u Gornjem Vakufu. Diplomirao je na Građevinskom fakultetu u Sarajevu. Kao diplomirani građevinski inžinjer, radio je na gradilištima u Libanu, Iranu i Libiji, te tako stekao bogato radno iskustvo u građevinskim poslovima. Kasnije je obavljao funkciju direktora OOUR-a Građenje pri "Hidrogradnji", a na funkciji generalnog direktora Građevinsko-industrijskog preduzeća "Hidrogradnja" je od 1992. godine. Zaslužan je za opstanak preduzeća "Hidrogradnja" tokom rata i u postratnom vremenu. Ova građevinska firma je puno uradila na obnovi porušene Bosne i Hercegovine. U procesu privatizacije zalagao se da radnici i borci postanu vlasnici "Hidrogradnje", ali u tome nije uspio. Zbog svoga poštenja i morala, stekao je velike simpatije radnika i boraca. Drinu spominju kao vrlo moralnog, poštenog i sposobnog čovjeka. Zajedno sa JOB-om, Općinom Stari Grad i "Unioninvestom", pokrenuo je izgradnju motela sa 60 soba za borce, invalide i šehidske porodice "Hidrogradnje" na obronku Čaklje iznad Barica nedaleko od Sarajeva.

Obavljao je funkciju predsjednika Suda časti pri BZK "Preporod" (2005). Dugo godina je bio predsjednik Šahovskog kluba "Bosna" i član Savjeta BZK "Preporod" (1997).

Umro je 11. 11. 2008. godine u 79. godini života.

Bećir Džaka (1937-2008)

Iranist, prof. dr. Bećir Džaka rođen je 28. 2.1937. godine u Bukovici kod Pljevalja. Godine 1961. diplomirao je na Filozofskom fakultetu, na Odsjeku za orijentalistiku u Sarajevu. U zvanje asistenta na predmetu perzijski jezik izabran je 1963. godine. Kao prevodilac arapskog jezika boravio je nekoliko mjeseci u Jemenu pri Misiji Ujedinjenih nacija za nadgledanje primirja. Bio je na specijalizaciji u Teheranu od 1964. do 1968. godine. Doktorirao je s komparativnom temom *Jugoslovenska narodna epika i Firdusijeva Šahnama* na Fakultetu za književno-humanističke nauke Univerziteta u Teheranu 1968. godine. Prošao je sva

zvanja od asistenta, docenta, vanrednog do redovnog profesora na Filozofskom fakultetu.

Objavio je sljedeća djela: *Naša narodna epika i Firdusijeva Šahnama*, Sarajevo: "Veselin Masleša", 1976.; *Historija perzijske književnosti: od nastanka do kraja 15. vijeka*, Sarajevo: "Ibn Sina", 1997.; *Bosanski jezik: početni kurs za Perzijance,* Sarajevo: "Ibn Sina", 1997.; *Manihejstvo, bogumilstvo i islam*, Sarajevo: Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, 1997.

Preveo je sa perzijskog jezika sljedeće knjige: *Iranske narodne bajke,* Beograd: Narodna knjiga, 1978.; *Savremena poezija Irana*, Kruševac: Bagdala, 1979.; *Bahtijarnama: klasično djelo perzijske književnosti,* Sarajevo: "Veselin Masleša", 1989.; Nasr, Seyyed Hossein: *Tri muslimanska mudraca: Ibn Sina – Suhrawardi – Ibn Arebi*, Sarajevo: El-Kalem, 1991.; Širazi: *Divan,* Sarajevo: "Ibn Sina", 2006.

Radove je objavljivao u mnogim časopisima: "Radovima Filozofskog fakulteta", "Analima Gazi Husrev-begove biblioteke", "Islamskoj misli", "Prilozima za orijentalnu filologiju" i dr.

Učestvovao je u radu mnogih naučnih skupova, simpozija i konferencija u zemlji i inozemstvu.

Bio je član Savjeta BZK "Preporod".

Umro je u 25. 4. 2008. godine u 71. godini života.

Ahmet Hadžipašić (1952-2008)

Bivši premijer Federacije BiH, prof. dr. Ahmet Hadžipašić rođen je 1. 5. 1952. godine u Cazinu. Srednju školu završio je u Sarajevu. Diplomirao je na Metalurškom fakultetu u Zenici. Magistrirao je, a kasnije i doktorirao na Mašinskom fakultetu u Zenici 1990. godine. Bio je zaposlen u "Željezari" u Zenici, "Agrokomercu" u Velikoj Kladuši, "Tehnoprojektu" u Zenici, "RMK Inženjering" u Zenici, a predavao je na Mašinskom fakultetu u Zenici, Sarajevu i Bihaću. Od 1993. godine radio je u "Metalnom" u Zenici, gdje je deset godina obavljao funkciju direktora. Funkciju premijera Federacije Bosne i Hercegovine obavljao je u vremenu od 2003. do 2007. godine.

Objavio je stručne knjige: *Materijali u mašinstvu*, Zenica: Dom štampe, 2000.; *Termička obrada metalnih materijala*, Zenica: Dom štampe, 2006.

Bio je član Glavnog odbora Stranke demokratske akcije, predsjednik KK Zenica "Metalno" i predsjednik NK "Čelik" u Zenici.

Umro je 23. 7. 2008. godine u 56. godini života, a ukopan je u mezarju Crkvice u Zenici.

Hajrudin Haračić (1920-2008)

Publicist, bibliotekar i vakif Biblioteke Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod" Hajrudin Haračić rođen je 10.10. 1920. u Gornjem Vakufu. Osnovnu školu završio je u rodnom mjestu, a Gazi Husrev-begovu medresu u Sarajevu 1943. godine. Studirao je kao vanredni student na Filozofskom fakultetu, na Odsjeku za orijentalistiku u Sarajevu. Radio je u vjerskoj službi, zatim u Šumskom gazdinstvu, pa u Općini Gornji Vakuf. Kao član društva "Mladost", učestvovao je u osnivanju društvene biblioteke u Gornjem Vakufu, gdje je radio kao bibliotekar. Godine 1965. preselio se u Sarajevo i zaposlio u Studentskom servisu Univerziteta, gdje je radio do odlaska u penziju. Haračić je svoje 24 penzionerske godine proveo kvalitetno. Posvetio se istraživanjima i proučavanjima svog rodnog zavičaja, biografskom i bibliografskom radu. Objavio je monografiju *Gornji Vakuf u prošlosti: monografski prikaz života i rada Bošnjaka do Drugog svjetskog rata,* Sarajevo: Džematski Medžlis Gornji Vakuf, 2004.; Priredio je knjigu o islamskom alimu Dervišu Korkutu: *Derviš ef. A. Korkut – Ibnul-Ajn: život i djelo*, Sarajevo: El-Kalem, 2005.

Kada smo formirali "Preporodovu" biblioteku, početkom 1992. godine, poklonio nam je prve knjige i tako postao prvi vakif naše biblioteke. Tokom ovih 16 godina, koliko postojimo, gospodin Haračić je redovno navraćao u našu biblioteku, podržavao nas i radovao se sa nama našem radu. Bilo nam je drago družiti se sa nekim ko zna sve o biblioteci. Ostao je u sjećanju kao tihi i fini gospodin, dobronamjerni savjetnik sa bogatim iskustvom u bibliotečkom radu. Bio je saradnik na "Preporodovom" projektu *Bošnjački biografski leksikon*, za koji je obradio nekoliko natuknica.

Umro je 14. 11. 2008. godine u 88. godini života.

Rasim Hurem (1927-2008)

Historičar, prof. dr. Rasim Hurem rođen je 15. 12. 1927. godine u Rogatici. Osnovnu školu završio je u Rogatici, a Učiteljsku školu u Mostaru. Godine 1958. diplomirao je na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu.

Radni odnos zasnovao je 1959. godine u Institutu za proučavanje historije radničkog pokreta u Sarajevu, iste godine kada je Institut i osnovan. U Institutu je prošao sva naučna zvanja.

Doktorsku disertaciju *Kriza narodnooslobodilačkog pokreta u Bosni i Hercegovini krajem 1941. i početkom 1942. godine* odbranio je na Filozofskom fakultetu 1970. godine, pred Komisijom koju su činili prof. dr. Hamdija Kapidžić, prof. dr. Ferdo Hauptman i prof. dr. Milorad Ekmečić. Disertacija je objavljena 1972. godine u izdanju "Svjetlosti", a dobila je i nagradu "Svjetlosti" za najbolje godišnje izdanje. Međutim, nakon toga su uslijedili napadi na knjigu doktora Hurema. U Institutu za istoriju je pod raznim pritiscima organizirana Diskusija

o Huremovoj knjizi, a često su ga i prozivali na raznim naučnim skupovima u negativnom kontekstu. Do tada se samo afirmativno pisalo o NOP-u, a Hurem se usudio pisati o krizi u partizanskim redovima, zbog toga je bio partijski kažnjen. Sve je ovo bitno utjecalo na Huremov naučni opus, mislimo da zbog tih napada nije dao svoj maksimum u historijskoj nauci.

Bavio se historijom Drugog svjetskog rata, a rezultat tih istraživanja su sljedeći radovi: "Koncepcije nekih muslimanskih građanskih političara o položaju Bosne i Hercegovine u vremenu od sredine 1943. do kraja 1944. godine", *Prilozi Instituta za istoriju radničkog pokreta*, br. 4 (1968); "Neke karakteristike ustanka u Bosni i Hercegovini 1941. godine", *Godišnjak Društva istoričara BiH*; knj.18 (1968-69); "Prilike u istočnoj Bosni sredinom 1942. godine", *AVNOJ i narodnooslobodilačka borba u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Institut za istoriju, 1974, str. 49-64.; "Neposredni uticaj Skendervakufske konferencije na razvoj NOP-a u Bosanskoj krajini", *Zbornik radova Skendervakufska konferencija '42*, Banjaluka: 1983.; "Politička orijentacija ustanika u Bosni i Hercegovini 1941. godine i uloga KPJ", *Godišnjak Društva istoričara BiH*; god. 28-30 (1977-79); "Rogatica za vrijeme narodnooslobodilačkog rata: 1941-1945. godine", U: *Rogatica.* Sarajevo: Svjetlost, 1966. Učestvovao je u kritici historijskih tekstova u separatu o Bosni i Hercegovini: "Istoriografski tekstovi u separatu "Bosna i Hercegovina" – II izdanje Enciklopedije Jugoslavije", *Prilozi Instituta za istoriju*; br. 22 (1986). Učestvovao je sa referatima u radu mnogih naučnih skupova: "Naša historiografija o Bosni i Hercegovini: 1941-1944", U: *Savjetovanje o istoriografiji Bosne i Hercegovine: 1945-1982*, Sarajevo: ANUBiH, 1983; "Historijski pogled na vezanost Sandžaka sa Bosnom i Hercegovinom", U: *Društveni i državno-pravni kontinuitet Sandžaka: zbornik radova*, Sarajevo: Udruženje Bošnjaka porijeklom iz Sandžaka, 1996.; "Bosna i Hercegovina i Sandžak u okviru novovremenih zbivanja", U: *Istočna Bosna i Sandžak*, Sarajevo: Udruženje Bošnjaka porijeklom iz Sandžaka, 1996.; "Ideja i praksa borbe za "Veliku Srbiju" u 19. i 20. stoljeću", U: *Genocid u Bosni i Hercegovini: 1992-1995*. Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 1997.

Doktor Hurem je penzioniran u februaru 1992., a ubrzo su ga srpski agresori protjerali iz njegovog doma koji se nalazio na Grbavici. Nakon prelaska u slobodni dio Sarajeva, angažiran je u Ministarstvu odbrane Republike Bosne i Hercegovine sve do 1996. godine.

Posljednje godine svoga života proveo je u Karlovcu, radeći na svojim naučnim istraživačkim poslovima, a držao je i nastavu kao gostujući profesor na Filozofskom fakultetu u Tuzli.

Učestvovao je u radu mnogih naučnih skupova u zemlji i inozemstvu.

Dobitnik je Ordena za rad drugog reda i Godišnje nagrade za najbolje izdanje "Svjetlost".

Umro je 9. 7. 2008. godine u Zagrebu, gdje je i pokopan.

Hamo Ibrulj (1946-2008)

Slikar Hamo Ibrulj rođen je 5. 9. 1946. godine u Ljubuškom. Diplomirao je na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu 1975. godine. Bio je na specijalizaciji u Parizu 1981. godine. Izlagao je na mnogim samostalnim i kolektivnim izložbama u Hrvatskoj i inozemstvu. Motivi na njegovim slikama su tipični hercegovački: šipci, smokve, stećci, hercegovački pejzaži, konji i dr. Čovjek može otići daleko od svoga zavičaja, ali ono što ponese iz djetinjstva, ostaje u srcu, zauvijek. Nekoga zavičaj čini pjesnikom, a nekoga slikarom. U Ljubuškom je imao kuću na brdu Gožul, gdje je okupljao svoje društvo i odakle je uživao u prizorima svoga zavičaja.

Izlagao je na izložbama širom svijeta: u Evropi, Americi, Africi i Japanu.

Bio je član Udruženja likovnih umjetnika Hrvatske i International Association of Art UNESCO.

Umro je 19. 10. 2008. godine u 62. godini života.

Muhamed Karamehmedović (1924-2008)

Akademik, prof. dr. Muhamed Karamehmedović rođen je 28. 12. 1924. godine u Trebinju. Na Filozofskom fakultetu, na Odsjeku istorije umjetnosti, u Beogradu, diplomirao je 1956. godine. Doktorirao je s temom *Umjetnička obrada metala turskog perioda u Bosni i Hercegovini* na Filozofskom fakultetu u Ljubljani 1967. godine. Od 1960. godine zaposlen je na Arhitektonskom fakultetu u Sarajevu. Jedan je od osnivača Akademije likovnih umjetnosti u Sarajevu, gdje je bio docent, pa vanredni, zatim redovni profesor, a obavljao je i funkciju prvog dekana, od 1972. do 1983. godine. Svojim dugogodišnjim rukovođenjem i razvojem Akademije, ostavio je snažan lični pečat u oblasti likovnih umjetnosti u Bosni i Hercegovini.

Predavao je historiju likovnih umjetnosti, osim na Akademiji likovnih umjetnosti, i na sljedećim fakultetima: Arhitektonskom, Akademiji scenskih umjetnosti i Muzičkoj akademiji. Obavljao je i funkciju direktora Narodnog pozorišta u Sarajevu.

Značajne su njegove likovne kritike naših slikara: Mersada Berbera, Dževada Hoze, Mehmeda Zaimovića, Juse Nikšića i Romana Petrovića. Objavio je sljedeće knjige: *Likovna umjetnost: udžbenik za I razred srednjeg usmjerenog obrazovanja*, Sarajevo: Svjetlost, 1984. (s M. Unkovićem), koji je doživio desetak novih izdanja; *Umjetnička obrada metala*, Sarajevo: "Veselin Masleša", 1980.; *Likovna umjetnost od prahistorije do savremenog doba*, Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti BiH, 2006.; Kritički je obradio sljedeće naše slikare: *Mersad Berber*, Sarajevo: Svjetlost, 1979.; *Dževad Hozo*, Mineapolis: A Control Data Arts Book, 1981.; *Jusa Nikšić*, Sarajevo: Udruženje likovnih umjetnika Bosne i Hercegovine, 1983.; *Mehmed Zaimović*, Tuzla: Galerija jugoslovenskog portreta, 1978.;

Učestvovao je u organizaciji i realizaciji sljedećih većih izložbi: *Umjetnost na tlu Jugoslavije od praistorije do danas*, Sarajevo, 1971.; *Likovni umjetnici dobitnici Šestoaprilske nagrade Sarajeva*: *1956-1983*, Sarajevo: Collegium artisticum, 1985.; *Grafike i crteži: koji nose nagradu Akademije likovnih umjetnosti u Sarajevu sa Bienala grafike u Ljubljani i Bienala crteža u Rijeci*, Sarajevo, 1986. Dao je svoj doprinos kulturnim dešavanjima u okupiranom Sarajevu, organiziranjem izložbi: *Ratna grafička mapa mladih autora*, Sarajevo: Festival Sarajevska zima, 1993.; *Pokloni likovnih umjetnika galeriji "Merhamet": organizirana u okviru 80 godina Muslimanskog dobrotvornog društva "Merhamet"*, Sarajevo: Kamerni teatar '55, 1993.

Dobitnik je mnogih nagrada i priznanja: Dvadesetsedmojulske nagrade Bosne i Hercegovine, Šestoaprilske nagrade Grada Sarajeva, Ordena rada sa srebrnim vijencem i dr.

Umro je 5. 6. 2008. godine u 84. godini života.

Alija Kebo (1932-2008)

Književnik i novinar Alija Kebo rođen je 18. 4. 1932. godine u Bivoljem Brdu kod Čapljine. Srednju Poljoprivrednu školu završio je u Čapljini, a diplomirao je na Višoj pedagoškoj školi u Mostaru 1957. godine. Sa svojih 16 godina pristupio je SKOJ-u i KPJ. To njegovo članstvo u Partiji bilo je njegova vodilja kroz čitav život. Zalagao se za zajedništvo i jednakost svih. U svojim uvodnicima u književnom časopisu *Most*, osuđivao je rušitelje Starog mosta, ubice suživota i zagovornike razdora. Bio je protiv dijeljenja Mostara i zalagao se za ponovno spajanje dviju obala i uspostavljanje novih mostova među Mostarcima.

U svom životu iskazao se kao novinar, pjesnik, urednik i organizator kulturnih aktivnosti. Uređivao je časopise "Mlada Hercegovina" i "Most", a dugo godina bio je saradnik lista "Oslobođenje".

Kao plodni književnik podario nam je desetak zbirki poezije i nekoliko knjiga proze: *Lopoči*, Mostar, 1958.; *Zvjezdana utopija*, Mostar, 1967.; *Izvor zagonetke*, Mostar: Prva književna komuna, 1980.; *Hercegovina*. Mostar: Udruženje književnika Bosne i Hercegovine, 1985; *Olistalo trnje*, Mostar: Udruženje književnika Bosne i Hercegovine, 1987.; *Odronjeni znakovi*, Mostar: Udruženje književnika Bosne i Hercegovine, Podružnica za Hercegovinu, 1990.; *Mostari i barbari*, Zagreb: Wuppertal: Kaj: Bosanska riječ, 1995.; *Amrina kletva*, Mostar: Vlastito izdanje, 1996.; *Hiljadu malih Mostara*, Mostar: Društvo pisaca Bosne i Hercegovine, Podružnica HNK, 1999.; *Zvjezdana utopija*, Mostar: Društvo pisaca Bosne i Hercegovine, Podružnica HNK, 2002.; *Od Uborka do Njujorka*, 2002; *Nepremost*, Lukavac: "Kujundžić", 2004.; Knjige proze su: *Nevidljivi front*, Mostar: Opštinski odbor SUBNOR-a, 1983.; Kebini uvodnici u časopisu "Most" objavljeni su u publikaciji *Knjiga mostopisca*, Mostar: Društvo pisaca Bosne i Hercegovine, Podružnica HNK, 2004.

U teškim godinama, nakon rata, bio je pokretač raznih kulturnih aktivnosti u Mostaru. Godine 1995. obnovio je izlaženje književnog časopisa "Most", oko koga su se okupljali književnici i kulturni radnici, a ljubitelji lijepe riječi su se radovali svakom novom broju. Svi Kebini uvodnici u "Mostu" nose teški pečat vremena u kojem su nastajali, a ujedno predstavljaju borbu za ljudsko dostojanstvo.

Bio je aktivan u društvenom i kulturnom životu. Članstvo je ostvario u Udruženju novinara, Udruženju književnika Bosne i Hercegovine, Podružnici Udruženja književnika HNK i RKUD "Abrašević".

Dobitnik je Ordena rada sa srebrenim zracima (1971), Srebrene medalje Saveza amaterskih društava Bosne i Hercegovine (1972), Zlatne plakete Udruženja novinara Bosne i Hercegovine i Nagrade grada Mostara "14. februar".

Umro je 18. 1. 2008. godine u 76. godini života.

Mirsad Konstantinović (1957-2008)

Likovni umjetnik Mirsad Konstantinović rođen je 27. 7. 1957. godine u Sarajevu. Osnovno i srednje obrazovanje završio je u Sarajevu. Diplomirao je na Akademiji likovnih umjetnosti, Odsjek grafike, 1995. godine. Godina 2008. je bila jako važna u Konstantinovićevom životu. Odbranio je magistarski rad na Akademiji likovnih umjetnosti 2008., a zatim nas je napustio. Imao je talent za grafički rad, ali mu je put do sticanja titula, koje su neophodne za rad na Akademiji, bio veoma trnovit i usporen. Bavio se izradom grafika i ilustriranjem raznih publikacija. Ilustrirao je sljedeće udžbenike: Kusturica, Gordana: *Ruski jezik: udžbenik za I razred srednjeg usmjerenog obrazovanja*, Sarajevo: Svjetlost, 1989. (s J. Dautbegovićem); Kreho, Fahrudin: *Francuski jezik: za I razred srednje škole*, Sarajevo: Svjetlost, 1991. (s J. Dautbegovićem) i dr.

Svoje radove izlagao je na samostalnim i kolektivnim izložbama u zemlji i inozemstvu.

Samostalne izložbe organizirao je 1991. u Collegium artisticumu, na Akademiji likovnih umjetnosti u Sarajevu 2000. i u Galeriji BZK "Preporod" 2001. godine, sa katalogom izložbe. Spomenut ćemo samo neke od kolektivnih izložbi na kojima je Konstantinović učestvovao: "1. Bienale jugoslovenske studentske grafike", Beograd, 1982., "16. zagrebačka izložba jugoslovenske grafike", 1990., "Mlada grafika u BiH", Sarajevo, 1991., "Majska izložba grafike Beogradskog grafičkog kruga", Beograd, 1992., "Promotivna izložba ratne mape grafika "Sarajevo 1992", "Izložba ratne mape drvoreza, Sarajevo '93", "Izložba ratne mape grafika "Sarajevo 1992" u Strasbourgu, 1994., "Izložba ratne mape drvoreza "Sarajevo 93" u Berlinu 1994., "Crteži i grafike sarajevskih likovnih umjetnika", Collegium artisticum, 1996., "Dani bosanskog otpora" u Domu armije, 1996., "Izložba grupe "10+", Galerija "Roman Petrović", 1999., "Bosanskohercegovačka grafika XX stoljeća", u Collegiumu artisticumu, u organizaciji BZK "Preporod", 2003. i dr.

Bio je član Udruženja likovnih umjetnika Bosne i Hercegovine.
Umro je 27. 5. 2008. godine u 51. godini života.

Safet Krkić (1941-2008)

Prof. dr. Safet Krkić rođen je 8. 9. 1941. godine u Kozarcu. Osnovnu školu završio je u rodnom mjestu, a srednju školu u Prijedoru. Diplomirao je na Ekonomskom fakultetu u Beogradu. Godine 1980. doktorirao je na Ekonomskom fakultetu u Sarajevu s temom *Specifičnosti tržišta stručne knjige*. Godine 1983. postao je saradnik Ekonomskog fakulteta Univerziteta "Džemal Bijedić" u Mostaru. Tokom rata 1992-1995, svojim boravkom i radom u Mostaru, doprinio je očuvanju Univerziteta u Mostaru. Godine 1997. pokrenuo je studij informatike, a smrt ga je zatekla na funkciji dekana Fakulteta informacionih tehnologija Univerziteta "Džemal Bijedić" u Mostaru.

Objavio je sljedeće knjige: *Knjiga roba, da ili ne*, Banjaluka: Glas, 1985.; *Knjiga kroz vrijeme, vrijeme kroz knjigu*, Sarajevo: "Veselin Masleša", 1987.; *Marketing: teorija i primjena*, Sarajevo: Mostar: Drugari: Univerzitet "Džemal Bijedić", 1989.; *Marketing u međunarodnoj razmjeni,* Sarajevo: Mostar: Drugari :Univerzitet "Džemal Bijedić", 1992.; *Marketing: priručnik*, Mostar: Univerzitetska knjiga, 1995.; *Uloga vakufa u razvoju gradova BiH,* Sarajevo: Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, 1999.; *Zapadna civilizacija uzor razvoja u 21. vijeku, da ili ne?* Sarajevo: Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, 1999.; *Ekonomija Bosne u turskom periodu: polovi rasta*, Mostar: Univerzitetska knjiga, 2000.; *Osnove ekonomije: anatomija ekonomije,* Mostar: Univerzitetska knjiga, 2001.; *Menadžment: planiranje, organizovanje, vođenje, kontrola,* Mostar: Univerzitetska knjiga, 2003.; *Elektronsko poslovanje*, Mostar: Univerzitetska knjiga, 2005.

Dobitnik je Priznanja za razvoj, očuvanje i rad Univerziteta "Džemal Bijedić".

Umro je 13. 11. 2008. godine u 67. godini života, a ukopan je u haremu Šarića džamije u Mostaru.

Mubera Mujagić (1943-2008)

Književnica Mubera Mujagić rođena je 29. 9. 1943. godine u Sarajevu. Osnovno i srednje školovanje završila je u Sarajevu. Uz rad je diplomirala na Višoj pedagoškoj školi, Odsjek srpskohrvatskog jezika i književnosti u Sarajevu 1971. Kasnije je diplomirala na Filozofskom fakultetu, Odsjek srpskohrvatski jezik i književnost u Beogradu 1982. godine. Od 1973. godine bila je zaposlena kao nastavnica u Osnovnoj školi "Razija Omanović" u Sarajevu. Iste godine je njena prva zbirka pjesama *Trenutak sa dva postojanja* osvojila prvu nagradu na "Trebinjskim večerima poezije". Postala je član Udruženja književnika Bosne

i Hercegovine, i sve bi bilo dobro da se nije, kao nastavnica srpskohrvatskog jezika, usudila progovoriti o mržnji prema muslimanima, koju nalazi u djelima Njegoša i Mažuranića, čija su djela bila zastupljena u školskim udžbenicima. Tražila je da se njihova djela izbace iz udžbenika. Od tada počinje njeno životno stradanje: stavljena je na crnu listu i život joj je krenuo nizbrdo. Na poslu je dobila otkaz, a zatim su uslijedili pritisci i izolacija. Mubera se teško nosila sa svim tim pritiscima. U tadašnjoj njenoj teškoj situaciji, Adil-beg Zulfikarpašić joj je pomogao i objavio knjigu pjesama *Budi drveće pod nebom: zbirka pjesama*. Zürich: Bosanski institut, 1987. Kasnije je Mubera hodala naokolo i molila za hljeb, sama, bez djeteta, muža, sestre i prijateljice. Bila je ponižena i razočarana životnim udesom. Svojom smrću se spasila od silnih poniženja na ovom svijetu i preselila se na bolji svijet.

Objavila je sljedeće knjige poezije: *Trenutak sa dva postojanja,* Sarajevo: Svjetlost, 1973.; *Budi drveće pod nebom: zbirka pjesama*, Zürich: Bosanski institut, 1987.; *Kalem moje ruke*, Sarajevo: Udruženje Bošnjaka porijeklom iz Sandžaka u R BiH, 1995.; *Moć moga bitisanja ili usidrena moja olovka u tintu vječnosti*, 1997.; *Ogledalo od magle*, Sarajevo: Vlastito izdanje, 2000.; Knjiga eseja *Pjesnik o pjesnicima: metodički pristup književnoumjetničkom tekstu – književnojezička interpretacija, jezičkostilska analiza književnog djela Antuna Gustava Matoša, Zije Dizdarevića, Branka Miljkovića*, Sarajevo: Bosanska knjiga, 2001.

Umrla je u maju 2008. godine u 65. godini života.

Nedret Mujkanović (1961-2008)

Doc. dr. Nedret Mujkanović rođen je 30. 5. 1961. godine u Brčkom. Diplomirao je na Medicinskom fakultetu u Tuzli 1989. godine. Magistrirao je 2001. godine s temom *Izbor hirurške metode u liječenju duktusnog karcinoma in situ dojke*. Doktorsku disertaciju s temom *Prognostički značaj morfoloških parametara kod malignih tumora dojke i prijedlog odgovarajućih hirurških intervencija* odbranio je 2004. godine na Medicinskom fakultetu u Tuzli. Obavio je specijalizacije iz plastične i rekonstruktivne hirurgije u Zagrebu, Ljubljani, Austriji, Italiji i dr.

Početkom 1992. godine mnogi Bosanci su pobjegli što dalje od rata i Bosne. Nedret Mujkanović, ljekar, pokazao je svoju humanost i otišao u opkoljenu Srebrenicu da pomogne ranjenicima. Ovaj svjedok srebreničkog pakla, hirurško iskustvo je stekao u najgorim mogućim uslovima. Tamo je devet mjeseci bez medicinskih instrumenata, anestezije i higijenskih uslova, uradio 1.400 operacija. Amputacije ruku i nogu su se vršile običnim pilama, a za dezinfekciju se koristila slana voda. Nakon teškog srebreničkog iskustva teško je bilo nastaviti sa normalnim životom, i sigurno je to sevep njegovom tragičnom završetku. Smrt ga je zatekla na funkciji direktora Javne zdravstvene ustanove Univerzitetskog kliničkog centra u Tuzli.

Objavio je sljedeće radove: Kourednik je (sa Osmanom Sinanovićem) *Bibliografije Univerzitetskog kliničkog centra Tuzla*, Tuzla: Univerzitetski klinički centar, 2003.

Koautor je sa kolegama u sljedećim stručnim radovima: "Korelacija nalaza preoperativne kompjuterizovane tomografije i intraoperativnog nalaza kod tumora kraniofacijalne regije". *Knjiga sažetaka Drugog kongresa radiologa BiH sa međunarodnim učešćem*, Tuzla, 2003.; "Hirurški tretman poglavine i lica". *Zbornik radova Prvog kongresa Udruženja plastično-rekonstruktivnih i maksilofacijalnih hirurga BiH sa međunarodnim učešćem*, Sarajevo, 2003.; "Palijativna hirurgija dojke". *Zbornik radova Prvog kongresa Udruženja plastično-rekonstruktivnih i maksilofacijalnih hirurga BiH sa međunarodnim učešćem*, Sarajevo, 2003. i dr.

Bio je politički angažiran kao član Stranke za BiH. Obavljao je dužnost poslanika u Skupštini Tuzlanskog kantona i Zastupničkom domu Parlamenta FBiH.

Dobitnik je Zlatnog ljiljana u ratu 1992-1995. godine.

Umro je 25.12. 2008. godine u 47. godini života.

Gordana Muzaferija (1948-2008)

Redovna profesorica Filozofskog fakulteta, članica Matičnog odbora BZK "Preporod" Gordana Muzaferija rođena je 27. 2. 1948. godine u Oštarijama kod Ogulina u Hrvatskoj. Osnovnu i srednju školu završila u rodnom mjestu. Godine 1973. diplomirala je na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, a magistrirala je 1984. godine s temom *Savremeno dramsko stvaralaštvo u BiH od 1945. do 1983.* Doktorirala je 1990. godine s temom *Narodna pjesma kao inspiracija u jugoslavenskom dramskom stvaralaštvu.* Od 1973. do 1984. godine radila kao profesorica književnosti u Gimnaziji u Visokom, gdje je osnovala amaterski teatar "Total". Od 1984. godine predavala je na Akademiji scenskih umjetnosti, a od 1997. godine na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Gordana je kćerka našeg poznatog glumca Zaima Muzaferije, pa je gajila posebnu ljubav prema umjetnosti. Osnivanjem amaterskog teatra "Total", čitava porodica Muzaferija bila je uključena u igru i glumu. Ostavila je budućim generacijama plodove svoga prolaznog života: knjigu ogleda *Činiti za teatar: izabrani ogledi iz drame i teatra*, Tešanj: Centar za kulturu i obrazovanje, 2004.; *Kazališne igre Mire Gavrana*, Zagreb: Hrvatski centar ITI-UNESCO, 2005. Priredila je sljedeće knjige: Isaković, Alija: *Drame*, Sarajevo: KDB "Preporod", 1995. (Bošnjačka književnost u 100 knjiga; knj. 68); Isaković, Alija: *Hasanaginica*, Sarajevo: Svjetlost, 1996.; *Antologija bošnjačke drame XX vijeka*. Sarajevo: Alef, 1996.; *Bošnjačka književnost u književnoj kritici. Knj. 5. Novija književnost, Drama,* Sarajevo: Alef, 1998.; *Antologija bosanskohercegovačke drame XX vijeka* (s. F. Rizvanbegovićem, V. Vujanovićem), Sarajevo: Alef, 2000.

Dobitnica je Sedmoaprilske nagrade grada Visokog i Srebrene značke i povelje SSRN Visoko.

Umrla je 5. 8. 2008. u 60. godini života, a ispraćena je sa ilahijom *Kad procvatu behari.*

Muhamed Nezirović (1934-2008)

Prof. dr. Muhamed Nezirović rođen je 17. 5. 1934. godine u Sarajevu. Osnovno i srednje obrazovanje završio je u rodnom gradu. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu, Odsjek za romanistiku, 1960. godine. Bio je zaposlen kao profesor francuskog jezika u srednjim školama u Gradačcu i Konjicu. Godine 1968. izabran je u zvanje asistenta na Odsjeku za romanistiku Filozofskog fakulteta u Sarajevu. Boravio je na specijalizaciji u Francuskoj, gdje je i doktorirao 1975. godine s temom *Etude comparée du vocabulaire dans deux versions du Roman de Thèbes* na Faculte des lettres Clermont-Ferrand II, u Clermont Ferrandu. Prošao je sva zvanja, od asistenta, docenta, vanrednog, redovnog do profesora emeritusa na Filozofskom fakultetu u Sarajevu.

Obavljao je funkciju ambasadora Bosne i Hercegovine u Kraljevini Španiji od 1994. do 1998. godine.

Objavio je sljedeća djela: *Le vocabulaire dans deux versions du Roman de Thèbes*. Clermont-Ferrand: Faculte dess Lettres et Sciences humaines de l'Universite de Clermont-Ferrand II, 1980.;

Jevrejsko-španjolska književnost u Bosni i Hercegovini, Sarajevo: Institut za književnost, 1992.;

Bavio se prevođenjem sa francuskog, italijanskog, španskog i jevrejskošpanjolskog jezika: Duras, Marguerite: *Ljubavnik*, Sarajevo: Svjetlost, 1985.; Patin, Louis: *Bosna očima francuskog konzula*, Sarajevo: Altermedia, 1992.; De Clerval Massieu: *Putovanje u Bosnu 1855*., Sarajevo, 1999.; sa jevrejskošpanjolskog jezika preveo je knjigu: Papo-Bohoreta, Laura: *Sefardska žena u Bosni*, Sarajevo: Connectum, 2005.; Priredio je sljedeće knjige: Moliere: *Tvrdica*, Sarajevo: Svjetlost, 2000.; *Krajišnička pisma*, Sarajevo: BZK "Preporod", 2004. (Bošnjačka književnost u 100 knjiga; knj. 5) i dr. Radove je objavljivao u mnogim našim časopisima, te francuskim, njemačkim i španskim. Učestvovao je na brojnim kongresima i naučnim skupovima u zemlji i inozemstvu: Belgija, Njemačka, Turska, Španjolska, Italija, Austrija i Portugal.

Dobitnik je nekoliko međunarodnih priznanja: odlikovan je ukazom predsjednika Republike Italije Sandra Pertinija stupnjem Cavalliere dell'ordine "Al Merito della Reppublica Italiana" za kulturne zasluge i razvijanje kulturnih odnosa između Italije i Jugoslavije (1979). Ukazom španjolskog kralja Juana Carlosa dodijeljen mu je najviši španjolski orden "Isabel la Catolica" 2003. godine.

Bio je član nekoliko udruženja: La Societe de la linguistique romane Strasbourg, Udruženja prevodilaca, član Savjeta BZK "Preporod", član Redakcije časopisa na engleskom jeziku *Bosnian Studies* koji izdaje BZK "Preporod" i dr.

Umro je u Sarajevu 2. 6. 2008. godine u 74. godini života.

Refik Numić (1936-2008)

Profesor emeritus na Poljoprivrednom fakultetu Refik Numić, rođen je 13. 8. 1936. godine u Sarajevu. Poljoprivrednu školu završio u Banjoj Luci. Diplomirao je na Poljoprivrednom fakultetu u Sarajevu 1957. godine. Magistrirao na Poljoprivrednom fakultetu u Beogradu 1969. godine s temom *Bakterioze soje u Bosni i Hercegovini*. Doktorirao je s temom *Bakteriofag fitopatogenih bakterija soje* na Poljoprivrednom fakultetu u Sarajevu 1970. godine. Obavio je niz specijalizacija u inozemstvu: Japanu, Francuskoj, Italiji, Holandiji, Rusiji, Španiji i Bugarskoj. Bio je zaposlen kao poljoprivredni tehničar u Kalinoviku, Orašju, direktor Voćnog rasadnika u Fojnici, zatim je radio u Općini Olovo kao referent za poljoprivredu i šumarstvo, ali najveći dio radnog vijeka proveo je na Poljoprivrednom fakultetu, na kome je zaposlen od 1959. godine, na kome je prošao sva zvanja, od asistenta, docenta, vanrednog, redovnog, pa do profesora emeritusa.

Objavio je sljedeće knjige: *Fitofarmacija*, Sarajevo, 1974.; *Proizvodnja žita i ostalih poljoprivrednih kultura u brdsko-planinskom području Bosne i Hercegovine,* Sarajevo, 1988.; *Fitopatologija: opći dio,* Sarajevo: Poljoprivredni fakultet, 1995.; *Fitopatalogija: specijalni dio*, Sarajevo: Studentska štamparija Univerziteta, 1996.; *Fitofarmacija,* Sarajevo: Studentska štamparija Univerziteta, 2000.; Uredio je zbornik radova *Jugoslovensko savjetovanje o primjeni pesticida*, Sarajevo: Savez društava za zaštitu bilja Jugoslavije, 1984. Autor je brojnih naučnoistraživačkih projekata koji su se realizirali na Poljoprivrednom fakultetu: *Ispitivanje rezidua pesticida iz grupe karbamata u namirnicama namijenjenim za ljudsku ishranu: naučnoistraživački projekat,* Sarajevo:UMC – Institut za higijenu, socijalnu medicinu i medicinu rada, 1977.; *Proučavanje kompleksne primjene pesticida u proizvodnji soje i određivanje donje-tolerantne granice rezidua: naučnoistraživački projekat*. Sarajevo: Poljoprivredni fakultet, 1979.; *Ispitivanje optimalnog modela zaštite koštičavih voćaka: naučnoistraživački projekat*. Sarajevo: poljoprivredni fakultet, 1982. i dr.

Bio je član Mediteranskog društva za fitopatologiju, Društva biologa, ekologa i biosistematičara BiH, Društva za zaštitu bilja, predsjednik Državne komisije za pesticide i dr.

Dobitnik je nekoliko nagrada i priznanja: Spomen plakete grada Sarajeva, Ordena zasluga za narod sa srebrnom zvijezdom, Velike plakete Univerziteta u Sarajevu i Povelje Saveza za zaštitu bilja Jugoslavije.

Bio je saradnik "Preporodovog" projekta *Bošnjački biografski leksikon*, za koji je napisao nekoliko natuknica. Učestvovao je u radu okruglog stola *Kriza*

svjetske ekonomije, na kome mu je, nakon što je diskutirao, pozlilo. Preselio je onako kako bi poželio svaki čovjek da preseli, brzo, bez muke.

Umro je 14. 5. 2008. godine u 72. godini života.

Sanela Redžepagić (1971-2008)

Operska pjevačica Sanela Redžepagić rođena je 1971. godine u Zenici. Muzičku školu završila je u Beogradu. Na Muzičkoj akademiji u Sarajevu diplomirala je 2002. godine, u klasi profesorice Paše Gackić. Od 1992. do 1997. godine boravila je u Sloveniji i bila je članica ansambla SNG Opera in Balet u Ljubljani. Muzički se usavršavala kod mentora Božene Glavak i Olivere Miljaković. Održala je pet solističkih koncerata u Sloveniji i Bosni i Hercegovini.

Saradnja sa Sarajevskom operom donijela joj je uloge u predstavama: *Cavalleria rusticana* – Mascagni (Mamma Lucia), *Proljeće u operi*, *Knjeginja čardaša* – Kalman (Kontesa Stasi), *Figarov pir* – Mozart (Cherubino), *Nabucco* – Verdi (Fenena), *Seviljski berberin* (Rosina) i dr.

Nastupala je sa Sarajevskom filharmonijom i na koncertu "Srebrenica – New York" u oratoriju Srebrenički inferno, kompozitora Đele Jusića.

Ovu mladu, lijepu i talentiranu umjetnicu u životu i radu prekinula je opaka bolest.

Umrla je 3. 7. 2008. godine u 37. godini života.

Izet Rizvanbegović (1923-2008)

Muzejski savjetnik Izet Rizvanbegović rođen je 2. 10. 1923. godine u Stocu. Osnovno i srednje obrazovanje stekao je u rodnom mjestu. Završio je Višu pedagošku školu. Godine 1963. diplomirao je na Filozofskom fakultetu, Odsjek za historiju. Prvo je bio je zaposlen kao učitelj u Osnovnoj školi u Kaknju, a zatim je prešao u Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine.

Objavljivao je radove iz historije i muzeologije. Navest ćemo neke od njegovih radova: "Razvojni put Muzejskog društva BiH", *Muzeolog*; br. 20 (1976); "Osnivanje Pedagoškog muzeja Bosne i Hercegovine – potreba prakse i teorije" , *100 godina učiteljstva u BiH: zbornik radova*, Sarajevo, 1989; "Vidoški – grad Stolac: njegov značaj u neposrednom zaleđu Jadrana", *Urbano biće Bosne i Hercegovine*. Sarajevo, 1996.; "Muzejsko društvo Bosne i Hercegovine i njegova aktivnost na osnivanju muzeja, biblioteka i arhiva", *Prilozi historiji Sarajeva: radovi sa znanstvenog simpozija Pola milenija Sarajeva, održanog 1993*., Sarajevo, 1997; "Stari jevrejski nadgrobni spomenik na Krajšini kod Stoca", *Slovo Gorčina*; (1997); "Život i djelo učitelja Ibrahima Vrebca", *Slovo Gorčina*, 25 (2003); "Vakufname i vasijetnama Ali-paše Rizvanbegovića Stočevića", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 52/53(2002/2003); "Huso Salčić – revolucionar, radnik,

književnik i borac NOR-a", *Slovo Gorčina*, 27 (2005) i dr. Njegov posljednji rad "Misija muzeja (osnivanje muzeja Bosne i Hercegovine i njihova naučno-muzeološka i edukativna misija u vremenu od 1888. do 1995. godine)" objavljen je u našem *Godišnjaku BZK "Preporod"* za 2007. godinu.

Robijanje na Golom otoku ostavilo je duboke posljedice u Rizvanbegovićevom životu. Djevojka ga nije sačekala, već se udala za drugog. Narušenog zdravlja, izgubljenog povjerenja u ljude, on se nikada nije oženio. Tužno ga je bilo gledati kako sam odlazi i kako se sam vraća iz Bolnice u Podhrastovima, iz koje se nakon nekoliko mjeseci boravka nije nikada vratio.

Umro je 13. 6. 2008. godine u 85. godini života.

Nedim Šarac (1926-2008)

Historičar, prof. dr. Nedim Šarac rođen je 25. 5. 1926. godine u Sarajevu. Osnovno i srednje obrazovanje završio je u rodnom gradu. Diplomirao je na Višoj pedagoškoj akademiji, Odsjek historije 1948. godine i na Filozofskom fakultetu 1960. godine. Odbranio je doktorsku disertaciju o Šestojanuarskom režimu sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu 1974. na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Prvo je bio zaposlen kao profesor historije u srednjim školama u Banjoj Luci i Sarajevu. Od 1949. do1951. radio je u Institutu društvenih nauka u Beogradu. Bio je profesor Visoke škole političkih nauka (današnji Fakultet političkih nauka) od 1961. do 1972. godine, gdje je utemeljio predmet *Politička istorija naroda Jugoslavije sa osnovama opšte historije 19. i 20. vijeka*. Funkciju direktora Muzeja revolucije Bosne i Hercegovine obavljao je od 1972-1975. godine. Od 1975. godine radio je u Institutu za istoriju sve do penzioniranja 1988. godine.

Aktivno je učestvovao u društvenom i političkom životu. Bio je poslanik u Skupštini SFRJ od 1963. do 1967. godine i predsjednik i član Komisije CK-SKBiH za historiju.

Bio je član redakcije mnogih časopisa: "Pregled", "Godišnjak Društva istoričara BiH", "Glasnik arhiva i arhivskih radnika", i dr.

Njegov naučnoistraživački opus je veoma obiman. Objavio je sljedeće knjige: *Položaj radničke klase u Bosni i Hercegovini pod austro-ugarskom okupacijom: (1878-1918*), Beograd: Rad, 1951.; *Sindikalni pokret u Bosni i Hercegovini do 1919. godine: (hronika),* Sarajevo: Narodna prosvjeta, 1955.; *Gojko Vuković*, Mostar: List "Sloboda", 1959.; *Politička istorija naroda Jugoslavije,* Sarajevo: Fakultet političkih nauka, 1967.; *Uspostavljanje šestojanuarskog režima 1929. godine: sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo: Svjetlost, 1975.; *Teme naše novije istorije: (istoriografski prilozi),* Sarajevo: Svjetlost, 1981.

Objavio je sljedeće radove: "O nekim karakteristikama idejne usmjerenosti prvih radničkih udruženja u Banjoj Luci", *Banja Luka u novijoj istoriji (1878-1945).* Sarajevo: Institut za istoriju, 1978.; "Idejno-politička strujanja i borba KPJ tokom 20-tih godina (1921-1929)", *Istorija Saveza komunista Bosne i Hercego-*

vine, 1. Sarajevo: Institut za istoriju, 1990.; "Koncepcija KPJ o "narodnoj autonomiji Bosne i Hercegovine" u svjetlu istorijskih dokumenata", *Četvrta i Peta konferencija KPJ za Bosnu i Hercegovinu u istorijskom razvitku revolucionarnog pokreta 1938-1941*., Sarajevo: Institut za istoriju, 1980. i dr.

Dobitnik je mnogih nagrada i priznanja: Spomen-plakete Grada Sarajeva (1965), Plakete SUBNOR-a Jugoslavije (1976), Dvadesetsedmojulske nagrade (1977), Nagrade ZAVNOBiH-a (1988) i dr.

Profesor Šarac je sin prvog predsjednika "Preporoda" Zaima Šarca. Gajio je simpatije prema "Preporodu", čak je razmišljao o poklanjanju svoje kućne biblioteke našoj biblioteci, ali nam je za uspomenu, ipak, ostavio nekoliko knjiga sa posvetom.

Umro je 18. 4. 2008. godine u 82. godini života.

Semka Sokolović-Bertok (1935-2008)

Glumica Semka Sokolović-Bertok rođena je 22. 12. 1935. godine u Sarajevu. Iz rodnog mjesta otišla je u Zagreb, gdje je diplomirala na Kazališnoj akademiji. Pozorišnu karijeru započela je u Zagrebačkom dramskom kazalištu. Ostvarila je brojne pozorišne i filmske uloge. Igrala je likove iz Krležinih, Nušićevih, Marinkovićevih, Brešanovih, Shakespearovih, O'Neillovih, Williamsovih, Čehovljevih i drugih pozorišnih djela. Navest ćemo nekoliko filmova u kojima je Semka ostvarila uloge: "Službeni položaj" (1964), "Majstori, majstori" (1980), "Variola vera" (1981), "Miris dunja" (1982), "Pismo-Glava" (1983), "U raljama života" (1984), "Obećana zemlja" (1986), "Strategija švrake" (1987), "Azra" (1988), "Praznik u Sarajevu" (1991), "Kod amidže Idriza" (2004) i dr. Igrala je u TV-serijama: "Kuda idu divlje svinje" (1971), "Marija" (1976), "U registraturi" (1976), "Štefica Cvek u raljama žvota" (1984), "Bitange i princeze" (2005), "Vratiće se rode" (2007) i dr.

Njen fizički lik i prodorni glas odgovarali su karakternim ulogama. Igrala je stroge, hrabre, otresite žene bez dlake na jeziku. I u stvarnom životu bila je otvorena i iskrena. Inteligentna i prodorna, sve je radila prema svojoj intuiciji. Njeni biografski podaci su vrlo zanimljivi. Nije se obazirala na sarajevsku sredinu: otišla u Zagreb, postala glumica i udala se za šahovskog velemajstora. Sve je to bilo neuobičajeno za ono vrijeme. Bila je veoma samostalna i jaka osoba. Kada nije glumila, odmarala se uz igranje šaha. Igrajući šah, upoznala je i supruga, šahovskog velemajstora. Bila je osam puta šahovska prvakinja Hrvatske.

Dobitnica je mnogih nagrada i priznanja za svoj glumački rad: Nagrade Gavellinih večeri, Nagrade na Festivalu u Nišu (1984) i dr.

Umrla je 6. 3. 2008. godine u 73. godini života.

Ismet Ico Voljevica (1922-2008)

Karikaturist, slikar i novinar Ismet Voljevica rođen je 18. 7. 1922. godine u Mostaru. Srednju školu završio je u Sarajevu. Studirao je na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu. Prvo je bio zaposlen kao crtač napisa filmova i aranžer u sarajevskom kinu "Dubrovnik". Nakon rata odlazi studirati u Zagreb. Postao je saradnik humorističkog tjednika "Kerempuh", gdje je objavljivao karikature o poznatom Grgi. Kasnije je sarađivao sa mnogim listovima "Globus", "Vjesnik", "Večernje novine" i "Privredni vjesnik", gdje je nastavio objavljivati karikature o Grgi, kao komentar na trenutna zbivanja u društvu. Mnogi su odrastali uz Grgu i njegove humoristične komentare, koje je smio samo on javno kazati.

Objavio je rad: *Mala retrospektiva društveno-političke privredne karikature: Muzej za umjetnost i obrt Zagreb*, Zagreb: Privredni vjesnik, 1989. Njegove ilustracije ukras su mnogih dječijih knjiga: Franca Bevka: *Crna braća*; Molnara Ferenca: *Junaci Pavlove ulice,* i drugih publikacija: Hadžić, Fadil: *Carstvo smijeha*; Ivković, Branko: *Ilustrirani bonton: pravila lijepog ponašanja u kući, izvan kuće, na putu,* i dr. Učestvovao je na međunarodnim izložbama karikature: u Beču, Londonu, Anconi, Berlinu, Istanbulu, Tokiju, Ankari i dr.

Bio je član Hrvatskog novinarskog društva i Društva karikaturista Hrvatske. Jedan je od osnivača Kulturnog društva Bošnjaka "Preporod" u Zagrebu, te likovni urednik i član Redakcije u časopisu "Behar" što ga izdaje spomenuto društvo. Karikaturist mora dobro poznavati političke prilike i zbivanja u društvu, da bi mogao praviti efektne karikature, a Voljevica je to odlično radio.

Dobitnik je mnogih nagrada i priznanja: Grand-prix na Svjetskom festivalu karikature u Montrealu (1974), Tri nagrade Hrvatskog novinarskog društva (1950. 1965. i 1967.), Nagrada "Otokar Keršovani" za životno djelo (1980), odlikovan je Ordenom zasluga za narod sa srebrnom zvijezdom (1977), Nagrada grada Zagreba (1978), Zlatna plaketa Vjesnika (1984), Nagrada "Pjer", Beograd (1985); Zlatna povelja ZAVNOH-a (1986) i dr.

Umro je 30. 10. 2008. godine u 86. godini života.

Adil Zulfikarpašić (1921-2008)

Političar i vakif Bošnjačkog instituta Adil Zulfikarpašić rođen je 23. 12. 1921. godine u Foči. Osnovno obrazovanje stekao je u rodnom gradu, a srednju školu završio je u Sarajevu. Sa svojih dvadeset godina pristupa antifašističkom pokretu, braneći zemlju od okupatora. Nakon rata, bio je pomoćnik ministra za industriju i trgovinu u Vladi Narodne Republike Bosne i Hercegovine. Zbog političkih sukoba, napustio je Jugoslaviju 1946. godine i otišao preko Italije u Austriju. Od 1954. godine živio je u Švicarskoj. Bavio se novinarstvom i izdavaštvom. Pokrenuo je časopis "Bosanski pogledi" 1960. godine. Pristupio je "Demokratskoj alternativi", grupi političara emigranata, koja se zalagala za demokratske procese

u komunističkoj Jugoslaviji. Godine 1988. osnovao je Bošnjački institut u Zürichu, koji je domaćinski primao mnoge naše ljude, koji su iz različitih razloga posjećivali ovu ustanovu. Neki su bili samo u posjeti a neki su i honorarno radili u Bošnjačkom institutu, i to u vremenu kada se zbog svakog kontakta sa Adilbegom i ostalim emigrantima moglo završiti na policijskom propitivanju ili čak u zatvoru. Godine 1990. Zulfikarpašić se vratio u Bosnu i Hercegovinu i zajedno sa Alijom Izetbegovićem osnovao Stranku demokratske akcije. Kasnije je došlo do raskola u SDA, nakon čega Zulfikarpašić osniva novu političku stranku Muslimansku bošnjačku organizaciju. Bio je propagator ideje bošnjaštva. Ratni period 1992.-1995. provodi u Zürichu. Nakon rata ponovo se vraća u Bosnu i 1998. godine osniva Bošnjački institut, u koji je preseljena građa iz ciriškog Instituta. U vremenu nakon rata, siromašnom i ispaćenom narodu Bosne, ova Zulfikarpašićeva odluka je bila neka vrsta moralne podrške za ostanak u zemlji. Ljudi ne pamte kada je ranije napravljena takva raskošna zgrada koja je posvećena nauci, kulturi i umjetnosti, oblastima koje su uvijek bile nekako na marginama, a sada im je dato počasno mjesto. U radu Instituta uveo je red, disciplinu i odgovornost svakog pojedinca, osobine koje fale našim ljudima. Tokom proteklih deset godina djelovanja Instituta, Zulfikarpašić je pomagao mnoge kulturne projekte. I nas je u "Preporodu" pomilovala Zulfikarpašićeva topla ruka. Finansirao je izdavanje jednog kola iz Edicije *Bošnjačka književnost u 100 knjiga.*

Objavio je sljedeće knjige: *Adil Zulfikarpašić: članci i intervjui,* Zürich: Bošnjački institut, 1991.; *Povratak u Bosnu: razgovori sa Adilom Zulfikarpašićem*, Ljubljana: Karantanija, (s.a.); *Bošnjak Adil Zulfikarpašić*, Zürich: Bošnjački institut, 1994. (knjiga je doživjela nekoliko izdanja); *Okovana Bosna,* (A. Zulfikarpašić, V. Gotovac, M. Tripalo, I. Banac), Zürich: Bošnjački institut, (s.a.); *Bosanski Muslimani: čimbenik mira između Srba i Hrvata: interview Adila Zulfikarpašića,* Zürich: Bošnjački institut, 1986.; *Sudbonosni događaji: historijski presjek presudnih zbivanja i propusta,* Sarajevo: Bošnjački institut, Fondacija Adila Zulfikarpašića, 2001.; *Adil Zulfikarpašić: panorama pogleda, pojmova, pojava i mišljenja,* Beograd: Tersit, 2001.; *Misao, pogledi, sjećanja,* Sarajevo: Bošnjački institut, Fondacija Adila Zulfikarpašića, 2005.; *Osvrti,* Sarajevo: Bošnjački institut, Fondacija Adila Zulfikarpašića, 2005.

Dobitnik je Šestoaprilske nagrade Grada Sarajeva (2002).

Postao je počasni član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine 2003. godine, i počasni doktor Bihaćkog univerziteta.

Umro je 21. 7. 2008. godine u 87. godini života. Turbe sa njegovim mezarom se nalazi u dvorištu Bošnjačkog instituta.

Autori priloga:

BEKRIĆ, Ismet, književnik, Ilirska Bistrica, Slovenija
CERIĆ, dr. Mustafa, reisul-ulema Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini
ČAMO, mr. Merima, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
ĆIŠIĆ, Husaga, političar i publicista (1878-1956)
DUMAN, Hatidža, BZK "Preporod", Sarajevo
DURANOVIĆ, Amir, asistent, Filozofski fakultet, Sarajevo
DURIĆ, Rašid, književni kritičar, Njemačka
EMIRHAFIZOVIĆ, Mirza, asistent, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
FEJZIĆ, Elvis, asistent, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
FEJZIĆ - ČENGIĆ, dr. Fahira, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
FILANDRA, dr. Šaćir, Fakultet političkih nauka, predsjednik BZK "Preporod" Sarajevo
FILANDRA, Zulfikar, student
HADŽIOSMANOVIĆ, dr. Lamija, Filozofski fakultet, Sarajevo
IBRAHIMKADIĆ, Enver, prevodilac sa turskog jezika, Turska
IBRAKOVIĆ, dr. Dželal, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
JAHIĆ, dr. Adnan, Filozofski fakultet, Tuzla
KALEOĞLU, Muzaffer, književnica, Turska
KAMBEROVIĆ, Isma, BZK "Preporod, Sarajevo
KUJUNDŽIĆ, Atif, književnik, Lukavac
KUNIĆ, mr. Mirsad, Filozofski fakultet, Tuzla
LAVIĆ, dr. Senadin, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
MAHMUTEFENDIĆ, Kemal, književnik, Zenica
MUJKIĆ, dr. Asim, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
MUSAGIĆ, Mujo, književnik, Sarajevo
PAŠALIĆ, Enes, publicista, Vlada Brčko distrikta, Brčko
REBRONJA, Nadija, orijentalista, Novi Pazar
SMAJLOVIĆ, Mustafa, književnik, Sarajevo
ŠEMSOVIĆ, mr. Sead, Filozofski fakultet, Sarajevo
TRAVANČIĆ, Melida, pjesnikinja, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj
TUNÇ, Ayfer, književnica, Turska
ZALIHIĆ, Almir, književnik i književni kritičar, Izdavačka kuća "Zalihica" Sarajevo
ZOLIĆ, dr. Hasan, Fakultet političkih nauka, Sarajevo